

Wim Klooster

Grammatica
van het nedendaags
Nederlands

Een volledig overzicht

Wat was ook weer een oorzakelijk voorwerp? Is het 'er van-uit gaan' of 'ervan uitgaan?' Wat is getalscongruentie? In dit boek kan de geïnteresseerde leek de grammaticale begrippen vinden zoals die - ongeacht het theoretisch uitgangspunt - in de Nederlandse taalkunde algemeen gangbaar zijn. Ook is er een hoofdstuk met taalkundige adviezen (grammaticale kwesties, enkele spellingkwesties, gebruik van woorden en uitdrukkingen), voorafgegaan door een uiteenzetting over dialect, sociolect en standaard, over 'fout' en 'goed' - en over wie dat uitmaakt.

Taalkundig jargon wordt in de uitleg zoveel mogelijk vermeden. De toelichtingen zijn rijkelijk voorzien van voorbeelden. Het uitgebreide register bevat alle verklaarde en gebruikte termen, plus een groot aantal woorden waarover in de tekst iets bijzonders wordt opgemerkt. Ook is er een lijst met Nederlandse en vreemdtalige equivalenten van de gebruikte termen. *Grammatica van het hedendaags Nederlands* is de bron waarop men altijd kan terugvallen bij discussies over "goed" en "fout" Nederlands. Ook is het een rijk boek over de systematiek in onze taal.

Wim Klooster is emeritus hoogleraar in de Nederlandse Taalkunde aan de Universiteit van Amsterdam.

ISBN 90 12 09024 5

Grammatica van het hedendaags Nederlands

Wim Klooster

Grammatica van het hedendaags Nederlands

Een volledig overzicht

Sdu Uitgevers, Den Haag

Vormgeving omslag en binnenwerk: Wim Zaat, Moerkapelle
Zetwerk: Wil van Dam, Utrecht
Druk en afwerking: A-D Druk b.v., Zeist

© Wim Klooster, 2001

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 90 12 09024 5

Inhoud

Voorwoord	XI
1 Inleiding	1
1.1 Motivering en doelstelling	1
1.2 Over traditionele grammatica	3
1.3 Hoe dit boek te gebruiken	6
1.4 Verklaring van bijzondere tekens	10
2 Spraakklanken	11
Overzicht	11
2.1 Spraakklanken. De relatie tussen klank en letter	11
2.2 Onderliggende vormen, fonologische regels	13
2.3 Beperkingen op mogelijke spraakklankopvolgingen	17
3 Woordvorming	21
Overzicht	21
3.1 Woorddelen: lettergrepen, syllaben, morfemen	21
3.2 Woordvorming	24
3.3 Samenstellingen	26
3.4 Afleidingen	29
3.5 Woordvorm en woordbetekenis: enkele voorbeelden	36
4 Soorten van woorden, woordgroepen en zinnen	41
Overzicht	41
4.1 De woordsoorten	41
4.1.1 Werkwoorden	42
4.1.1.1 Zelfstandige werkwoorden	49
4.1.1.2 Koppelwerkwoorden	53
4.1.1.3 Hulpwerkwoorden	55
4.1.2 Zelfstandige naamwoorden	64
4.1.3 Lidwoorden	65
4.1.4 Voornaamwoorden	69
4.1.4.1 Persoonlijke voornaamwoorden	69

4.1.4.2	Wederkerende en wederkerige voornaamwoorden	70
4.1.4.3	Verschil tussen <i>zelf</i> -vormen van persoonlijke en wederkerende voornaamwoorden	73
4.1.4.4	Bezittelijke voornaamwoorden	74
4.1.4.5	Aanwijzende voornaamwoorden	74
4.1.4.6	Bepalingaankondigende voornaamwoorden	75
4.1.4.7	Vragende voornaamwoorden	75
4.1.4.8	Betrekkelijke voornaamwoorden	75
4.1.4.8.1	Met expliciet antecedent	76
4.1.4.8.2	Met ingesloten antecedent	77
4.1.4.9	Onbepaalde voornaamwoorden	77
4.1.5	Bijvoeglijke naamwoorden	78
4.1.6	Telwoorden	84
4.1.6.1	Hoofdtelwoorden (numerieke elementen)	84
4.1.6.2	<i>Alle, elke, iedere, beide, sommige</i>	85
4.1.6.3	Rangtelwoorden	86
4.1.7	Bijwoorden	87
4.1.8	Voorzetsels en achterzetsels	90
4.1.9	Voegwoorden	94
4.1.9.1	Nevenschikkende voegwoorden	94
4.1.9.2	Onderschikkende voegwoorden	95
4.1.10	Tussenwerpsels	96
4.2	Soorten woordgroepen	96
4.2.1	Woordgroepen met een zelfstandig naamwoord of een voornaamwoord als hoofd	98
4.2.2	Woordgroepen met een bijvoeglijk naamwoord als hoofd	101
4.2.3	Woordgroepen met een voor- en/of achterzetsel als hoofd	102
4.2.4	Woordgroepen met een werkwoord als hoofd	103
4.3	Soorten van zinnen: mededelend, vragend, voorwaardelijk, gebiedend; wijzen, lijdende/bedrijvende vorm	105
4.3.1	De aantonende wijs: mededelende, vragende en voorwaardelijke zinnen	108
4.3.2	De gebiedende wijs	114
4.3.3	De aanvoegende wijs	115
4.3.4	Lijdende vorm, bedrijvende vorm	116
5	De zinsdelen in de enkelvoudige zin	121
	Overzicht	121
5.1	Het begrip 'zinsdeel'	122
5.2	Gezegde, onderwerp en voorwerpen	123
5.2.1	Persoonsvorm, onderwerp en gezegde	125
5.2.2	De voorwerpen	128
5.2.2.1	Het lijdend voorwerp	128
5.2.2.2	Indirecte objecten	129

5.2.2.2.1	Het meewerkend voorwerp	131
5.2.2.2.2	Het belanghebbend voorwerp	134
5.2.2.2.3	De possessieve datief	135
5.2.2.2.4	De ethische datief en het ondervindend voorwerp	139
5.2.2.2.5	Overige indirecte objecten	140
5.2.2.3	Het voorzetselvoorwerp	143
5.2.2.4	Het oorzakelijk voorwerp	148
5.2.2.5	Een pseudo-voorwerp: de specificerende aanvulling	149
5.2.3	Herhalende onderwerpen en voorwerpen, herhalende specificerende aanvullingen	152
5.3	Bepalingen	154
5.3.1	Bijvoeglijke bepalingen	156
5.3.2	Bijwoordelijke bepalingen	159
5.3.2.1	Bijwoordelijke bepaling van de handelende persoon	160
5.3.2.2	Bronbepalingen	161
5.3.2.2.1	Auctorbepalingen	162
5.3.2.2.2	Van-bepalingen bij krijgen etc.	162
5.3.2.3	Zinsbepalingen	163
5.3.2.3.1	De bijwoordelijke bepalingen van ontkenning en bevestiging	165
5.3.2.3.2	Bijwoordelijke bepalingen van modaliteit	170
5.3.2.3.3	Bijwoordelijke bepalingen van gevolg	172
5.3.2.4	Bijwoordelijke bepalingen van hoedanigheid en van wijze	173
5.3.2.5	Bijwoordelijke bepalingen van tijd	176
5.3.2.5.1	Tijd-aanduidende bepalingen	176
5.3.2.5.2	Duurbepalingen	177
5.3.2.5.3	Frequentiebepalingen	177
5.3.2.5.4	Overige tijdsbepalingen	178
5.3.2.6	Bijwoordelijke bepaling van plaats	182
5.3.2.7	Bijwoordelijke bepaling van richting	184
5.3.2.8	Bijwoordelijke bepaling van middel	186
5.3.2.9	Bijwoordelijke bepaling van doel	187
5.3.2.10	Bijwoordelijke bepaling van reden	188
5.3.2.11	Bijwoordelijke bepaling van voorwaarde	188
5.3.2.12	Bijwoordelijke bepaling van oorzaak	189
5.3.2.13	Bijwoordelijke bepaling van omstandigheid	190
5.3.2.14	Bijwoordelijke bepaling van beperking	192
5.3.2.15	Bijwoordelijke bepalingen van graad en kwantificerende bepalingen	194
5.3.2.16	Bijwoordelijke bepaling van vergelijking	195
5.3.2.17	Metatalige bijwoordelijke bepalingen	197
5.3.2.18	Absolute bepalingen	198
5.3.3	Bepaling van gesteldheid	199
5.3.4	De predicatieve bepaling	202
5.3.4.1	Predicatieve bepaling zonder inleidend tot, als of voor	204
5.3.4.2	Predicatieve bepaling beginnend met tot	207
5.3.4.3	Predicatieve bepaling met als	207

5.3.4.4	Predicatieve bepaling met voor	208
5.4	Bijstelling	208
5.5	Aangesproken persoon	209
5.6	Tussenwerpsel	209
6	Samengestelde zinnen	211
	Overzicht	211
6.1	Het begrip 'samengestelde zin'	211
6.2	Nevenschikking	215
6.2.1	Nevenschikking met en	218
6.2.2	Nevenschikking met of	220
6.2.3	Nevenschikking met maar	222
6.2.4	Nevenschikking met want	223
6.2.5	Nevenschikking met dus	225
6.2.6	Nevenschikking zonder voegwoord	226
6.2.7	Reeksvorming	228
6.3	Onderschikking	229
6.3.1	Hoofdzin en bijzin. Indeling van de bijzinnen naar vorm	230
6.3.1.1	Finiete bijzinnen	231
6.3.1.2	Infiniete of beknopte bijzinnen	236
6.3.1.2.1	Beknopte bijzinnen met te	245
6.3.1.2.1.1	Te-bijzinnen nooit ingeleid door het onderschikkend voegwoord om	248
6.3.1.2.1.2	Beknopte bijzinnen met optioneel om	252
6.3.1.2.1.3	Verplicht met het voegwoordelijke, niet-finale om beginnende beknopte bijzinnen	256
6.3.1.2.2	Beknopte bijzinnen zonder te	259
6.3.2	Indeling van de bijzinnen naar functie	265
6.3.2.1	Onderwerps- en voorwerpszinnen	265
6.3.2.2	Gezegdezinnen	269
6.3.2.3	Bijwoordelijke bijzinnen	269
6.3.2.4	Bijvoeglijke bijzinnen	277
6.3.3	De ontleding van bijzinnen	282
7	Algemene verschijnselen	287
	Overzicht	287
7.1	Naamval	288
7.2	Vaste verbindingen	291
7.3	Er	294
7.4	Binding	302
7.5	Bereik	313
7.6	Fantomzinsdelen	319
7.6.1	Nulvoorzetsets	320

7.6.2	Ellipsis	322
7.6.2.1	Situatie-gebonden ellipsis	322
7.6.2.2	Situatie-onafhankelijke ellipsis	323
7.6.2.2.1	Weglatingen in zinnen met maatconstituenten	323
7.6.2.2.2	Bananenzinnen en Croma-zinnen	324
7.6.2.2.3	Comparatief-elliptisch	325
7.6.3	Voornaamwoordelijke gaten en r-woordgaten	326
7.6.4	Samengetrokken delen	330
7.6.5	Schimonderwerpen en ontbrekend onderwerp in de gebiedende wijs	332
7.6.5.1	Schimonderwerpen	332
7.6.5.2	Ontbrekend onderwerp in de gebiedende wijs	334
8	Enkele taalkundige adviezen	335
	Inleiding en overzicht	335
8.1	Grammaticale kwesties	338
	Het bepalen van het onderwerp	338
	Is het onderwerp enkelvoud of meervoud?	339
	Deelwoord + hulpwerkwoord of omgekeerd? <i>Gesloten zijn of zijn gesloten</i>	340
	Waar hoort de bepaling van gesteldheid bij?	341
	Het weglaten van <i>om</i>	343
	Fouten bij samentrekking	344
	<i>Iemand als mij of iemand als ik?</i>	345
	Naamvallen	346
	Vervoeving van werkwoorden	347
8.2	Problemen met woorden en uitdrukkingen	347
	Problemen met werkwoordpartikels en achterzetsels	347
	Betrekkelijk woord	350
	Hun en hen	351
	Groter dan	351
	<i>U is/bent, u heeft/hebt</i>	352
	<i>Haar</i>	352
	<i>Op zich. Voor zich</i>	353
	Woordkeus	353
	Verkeerde betekenis	354
	Verkeerde vorm	356
	Ten onrechte gekozen buitenlands woord of buitenlandse uitdrukking	357
	Barbarismen	358
	Verhaspelde of verkeerd gebruikte uitdrukkingen	360
	Uitspraak	360
8.3	Naar betekenis (en soms ook vorm) gebrekkige constructies	363
8.4	De spelling van de werkwoordsvormen	365

Appendix: Vervoeging van de werkwoorden	369
Inleiding	369
1 Sterke werkwoorden	370
1.1 Sterke werkwoorden met rekking in het meervoud in de o.v.t.	370
1.1.1 Met twee klinkers	371
1.1.2 Met drie klinkers	371
1.2 Sterke werkwoorden zonder rekking in het meervoud in de o.v.t.	371
1.2.1 Met twee klinkers	371
1.2.1.1 Schema <i>abb</i>	371
1.2.1.2 Schema <i>aba</i>	372
1.2.2 Met drie klinkers	373
2 Werkwoorden met gemengde hoofdtijden	373
2.1 Met zwakke o.v.t. en sterk voltooid deelwoord	373
2.1.1 Zonder klinkerwisseling	373
2.1.2 Met klinkerwisseling	373
2.2 Met sterke o.v.t. en zwak voltooid deelwoord	373
3 Onregelmatige werkwoorden	374
Literatuurlijst	379
Lijst van vreemdtalige benamingen van zinsdelen, woordsoorten en vormen	383
Register	389

Voorwoord

In tegenstelling tot de titel van een ander boek, *Syntaxis*, waarvan schrijver dezes in een al tamelijk grijs verleden co-auteur was, doelt *Grammatica van het hedendaags Nederlands* niet op een zekere hoeveelheid van iets. Het gaat niet om 'een bepaalde hoeveelheid grammatica', maar om een becoming-riëerd overzicht van het stelsel van grammaticale begrippen dat ons is overgeleverd en waaraan we op school hebben geroken (hier vermeerderd met nog een beetje fonologie en morfologie). De wens van de uitgever volgend, heb ik bovendien een kort hoofdstuk gewijd aan wat je zou kunnen noemen 'taalnormering'. Ik hoop erin geslaagd te zijn daarbij te ontsnappen aan de eens door Menno ter Braak zo doeltreffend gegeven karakteristiek van 'een op dorre voornaamwoorden en krakende verbuigingen rijdende taal-Don Quichote'. Wat de verbuigingen betreft is dat tegenwoordig makkelijk.

Net als de verbrandingsmotor, de flora (het boek, niet de flora zelf) of het contrapunt, vormt de grammatica een brokje cultuur dat onze koestering verdient. En net als verbrandingsmotor, flora en contrapunt heeft de grammatica toepassingen van een soms ongedachte reikwijdte, en is het in zekere zin een afspiegeling van zich voortdurend verdiepende, vooral sedert de vorige eeuw in formules uitgedrukte inzichten. Zulke abstracte inzichten, al kunnen ze niet geheel en al genegeerd worden, vormen niet het onderwerp van dit boek. Wat hier gepresenteerd wordt is een grammatica – in een wat uitvoerige versie – zoals tegenwoordig een eerstejaars student Nederlands nog geacht wordt zich eigen te kunnen maken, waarbij er veiligheidshalve maar van wordt uitgegaan dat hij zo goed als niets van grammatica op school heeft geleerd. Maar voor die student is dit boek niet specifiek bedoeld; het is bedoeld voor ieder die, leek of niet, zich graag verdiept in de grammatica van het Nederlands.

Ondanks de nagestreefde volledigheid (binnen redelijke grenzen), zullen er vast en zeker omissies aan te wijzen zijn. Er schijnt een wet te bestaan, die 'de wet van het autoparadigma' zou kunnen heten, luidende dat waar over een taalkundig verschijnsel wordt gesproken, dit verschijnsel zich ook in de uiteenzetting zelf manifesteert. Wie over het rijm spreekt, gaat zelf of hij wil of niet rijmen, 'bijvoeglijke' is zelf al bijvoeglijke bepaling in 'bijvoeglijke bepaling', en gaat een zin over het bijwoord 'dan', dan komt het gegarandeerd in die zin zelf voor. Hoewel in dit boek geprobeerd is dit effect zoveel mogelijk tegen te gaan, zal de lezer zeker nog wel voorbeelden kunnen vinden. Hopelijk strekt de wet zich niet uit tot andere verschijnselen, met name omissies, en hopelijk vertoont behalve deze passage ook dit voorwoord er geen.

Ik haast mij daarom mijn dank uit te spreken aan Marjolein van Dort en

---

Jan Luif voor hun waardevolle commentaren. Ook Peter van der Horst en Rolandt Tweehuysen hebben mij voor menige fout behoed. Zonder de suggestie van de uitgever zou ik nooit op het idee gekomen zijn dit boek te schrijven. Nu het af is, kan ik alleen maar hopen dat er voldoende deskundigen en leken zijn die er iets van het zelfde soort plezier aan zullen kunnen beleven dat ik had tijdens het schrijven.

Amsterdam, augustus 2001

---

1 Inleiding

1.1 Motivering en doelstelling

Volgens een moderne opvatting zou in het onderwijs, in elk geval het moedertaalonderwijs, wat de grammatica betreft kunnen worden volstaan met het bijbrengen van die begrippen die strikt noodzakelijk zijn voor de correcte spelling van de werkwoordsvormen. Daarvoor zouden, schat ik, hooguit een stuk of acht van zulke begrippen nodig zijn. Er bestaat trouwens ten minste één methode die voor dit doel helemaal geen grammaticale termen gebruikt.

Bij de meeste Nederlanders die – in Multatuli's woorden – 'hebben schoolgegaan', is de grammaticale kennis van hun taal zo goed als nihil. Zij die over een zekere elementaire kennis beschikken, behoren tot misschien drie procent van de bevolking. Voor de meesten van ons geldt dat, voorzover we grammatica hebben gehad, we vaak het onderwijs daarin hebben ervaren als een vorm van dressuur, die er klaarblijkelijk nu eenmaal bij hoorde, maar waarvan het doel onduidelijk bleef. Veel in dit opzicht gebrekkig opgeleiden die in het onderwijs terecht kwamen, of daar het beleid bepaalden, onderkenden begrijpelijkerwijs de betekenis van taalkundige kennis niet, zodat we nu met de gebakken peren zitten. Dit betekent bijvoorbeeld dat de meeste mensen onvoldoende toegerust zijn om iets op te zoeken in een woordenboek. Een Nederlands-Engels/Engels-Nederlands woordenboek gebruikt gemiddeld al gauw veertig grammaticale begrippen, het *Groot Woordenboek der Nederlandse Taal* van Van Dale gebruikt er ongeveer vijfenveertig, een kleiner Nederlands woordenboek, zoals *Kramers Compactwoordenboek*, gebruikt er nog altijd meer dan twintig. Een klein woordenboekje voor op reis (bijvoorbeeld het Tsjechische woordenboekje van Van Goor) vooronderstelt kennis van ten minste vijftientig grammaticale begrippen. Voor het overgrote deel begrippen dus, waarmee de gebruiker niet uit de voeten kan, en waarvan hij op zijn best een nevelig idee heeft.

Zoals het mogelijk is te leren pianospelen zonder noten te kunnen lezen, zo is het mogelijk een taal te leren zonder kennis van de grammatica, wat iedere peuter bewijst. Ook een vreemde taal kan zo door een volwassene geleerd worden (minus, uiteraard, de woorden voor grammaticale begrippen). Maar voor die vorm van taalverwerving is 'onderdompeling' noodzakelijk, en de meesten van ons leren een vreemde taal niet zo, maar op school, in een zeer beperkt tijdsbestek, met een zeer beperkte blootstelling aan de desbetreffende taal.

Inzicht, als vrucht van reflectie, en kennis, spelen dan een voorname rol. Zonder een door kennis gesteund inzicht in de structuur van een taal (in

---

de grammatica van die taal dus) kan niet alleen nooit doelmatig onderwijs in die taal worden gegeven, zulk inzicht is ook, zoals we inmiddels weten, van eminent belang voor het via onderwijs leren van een vreemde taal. Het is dat ook voor het vergroten van de beheersing van een taal die we al spreken.

Het is jammer dat het aandeel van de grammatica in het moedertaalonderwijs zo gering is geworden.

Een *grammatikós* was in de Oudheid een geleerde die de verklaring der woorden gaf, en die zo de poëzie verklaarde (in tegenstelling tot de *rhetor*, die zich met het proza bezighield). Maar de Alexandrijnse grammaticus Apollonius Dyscolus ('de moeilijke'; 2^e eeuw na Chr.) was het stadium van woordverklaring allang voorbij. Toch bleef de poëzie ook bij hem centraal: in de inleiding van zijn boek *Over de syntaxis* schrijft hij, dat zijn onderwerp een zo exact mogelijke benadering verdient 'vanwege het essentiële belang voor de interpretatie van poëzie'. De relevantie van de grammatica, of breder, van de taalkunde, waarvan het de kern uitmaakt, omvat tegenwoordig meer. Het toepassingsgebied strekt zich mede uit over ontwikkelingspsychologie, taalpathologie (o.m. onderzoek van dyslexie en afasie), taaltechnologie (zoals computerlinguïstiek: automatisch vertalen, spraakherkenning etc.), forensische taalkunde, en praktische ondersteuningsfaciliteiten (bijvoorbeeld woordenboeken, taalonderwijs aan autochtonen en allochtonen, taaladviesdiensten).

De grammatica vormt een unieke schakel tussen de menswetenschappen, de exacte wetenschappen en de cultuur. Een zo oud en zo centraal kennisgebied mag geen achterafplaatsje innemen in onderwijs en algemene ontwikkeling. Het is alleen al daarom gerechtvaardigd om, waar zich maar de gelegenheid voordoet, kennis en inzicht over de structuur van onze taal voor een breder publiek van geïnteresseerde niet-vakbeoefenaars beschikbaar te stellen.

Dat er belangstelling is voor alles wat met het Nederlands te maken heeft, blijkt wel uit de grote oplage – vele tienduizenden – van een blad als *Onze Taal*. Er is onder de taalkundig geïnteresseerden een niet onaanzienlijke groep van gedeeltelijk niet specifiek taalkundig onderlegden die zich in verband met hun beroepsbezigheden interesseren voor de grammatica van het hedendaags Nederlands. Misschien kan dit boek aan de behoefte onder volstreekte en niet volstreekte leken beantwoorden, en hen zelfs stimuleren tot verdere bestudering van grammaticale kwesties. Misschien ook kan een boek als dit zo helpen bijdragen aan een betere appreciatie van de taalkunde – wie weet indirect ook van de grammatica als component van het moedertaalonderwijs.

Ter wille van de toegankelijkheid voor een groter publiek wordt in dit boek waar dit maar enigszins mogelijk is aan de traditionele grammaticale terminologie vastgehouden. De onder vakgenoten tegenwoordig meer gangbare termen worden wel vermeld ('subject', 'object', 'adjectief' e.d.), maar verder wordt consequent het 'niet-geleerde' traditionele woord gehanteerd ('onderwerp', 'voorwerp', 'bijvoeglijk naamwoord'). Ook sluit

---

ik, om dezelfde reden, zo nauw mogelijk aan bij de traditionele visie op de zinsontleding en de woordbenoeming. Dat neemt niet weg dat er zich, met name de afgelopen halve eeuw, enorm veel nieuwe inzichten hebben ontwikkeld waaraan onmogelijk voorbijgegaan kan worden. Ik heb geprobeerd die in het traditionele begrippenapparaat in te bedden, waarbij het natuurlijk niet altijd mogelijk was oude concepties onaangetast te laten. Waar het overboord gooien van die concepties tot radicale ingrepen leidt, wordt dat uitdrukkelijk vermeld. Als er niet aan te ontkomen viel, zijn ook nieuwe of minder traditionele termen geïntroduceerd.

Binnen de grenzen van het in dit bestek mogelijke is er in de hoofdstukken 4-7, die gaan over woord(groep)soorten en de zinsbouw, naar volledigheid gestreefd. Omdat informatie over de fonologie (klankleer) en de morfologie (woordvormingsleer), hoe luttel ook, niet mag ontbreken, is ook daar, in de korte hoofdstukken 2 en 3, enige aandacht aan besteed.

Hoofdstuk 7, *Algemene verschijnselen*, omvat een selectie van zes onderwerpen die elk aan uiteenlopende componenten van zinsbouw en zinsinterpretatie raken (naamval, vaste verbindingen, het woord *er*, anafora (binding, vornaamwoordelijke verwijzing), bereik en 'fantomzinsdelen'). Een selectie was hier noodzakelijk. De keuze van de onderwerpen berust zowel op overwegingen van relevantie als op de mogelijkheid ze te behandelen zonder te ver verzeild te raken in het gebied van de theoretische (i.c. generatieve) taalkunde. Het achtste hoofdstuk bevat enkele taalkundige adviezen, in de vorm van de bespreking van een kleine verzameling vaak gemaakte fouten en veel gestelde vragen. De omvang van een dergelijk hoofdstuk zou in principe minstens even groot kunnen zijn als die van de overige tezamen. Men trooste zich met de gedachte dat het bij taal is als bij veel andere systemen: kennis omtrent hoe het niet moet is minder effectief dan inzicht in algemene principes, waaruit voortvloeit hoe het niet moet. Het gaat in het desbetreffende hoofdstuk niet om schrijf- en spreekadviezen (zoals 'maak niet te lange zinnen', 'vermijd complexe constructies', 'zorg voor een goede opbouw' e.d.), maar uitsluitend om wat taalkundig juist is en wat niet. Informatie in dit opzicht is niet zelden ook te halen uit de overige hoofdstukken. De Appendix bevat een overzicht van de vervoeging van de werkwoorden.

Hoewel technisch-descriptieve uiteenzettingen en verwijzingen naar zuiver taalwetenschappelijke inzichten uiteraard vermeden zijn, zal het een taalkundige niet veel moeite kosten de theoretische achtergrond van de auteur te bepalen. Hier past slechts de hoop dat die achtergrond alleen positief effect heeft gehad op de toegankelijkheid voor geïnteresseerden, die gemotiveerd zijn om iets meer over het hedendaags Nederlands te weten te komen.

1.2 Over traditionele grammatica

De eerste ons overgeleverde grammatica, Pāṇini's *Vākyaṛaṇa*, die het Sanskriet behandelt, is ongeveer 2500 jaar oud. Het is een wonder van exact-

---

heid en bondigheid. Het doel van de Indische grammatici was taalconservatie: het zuiver houden van de taal der Vedische zangen. Ofschoon er wel verbanden te leggen zijn tussen Pānini en de taalwetenschap van de 19^e en 20^e eeuw, is er geen enkel historisch verband tussen zijn werk en het Europese taalkundige werk vanaf de klassieke Oudheid tot in de 18^e eeuw. De oudste over taal handelende Europese tekst die genoemd kan worden, is de *Kratylos*-dialoog van Plato (427-347 v. Chr.), over de vraag of er verband is tussen de vorm van een woord en de zaak die het noemt (de vraag wordt ontkennend beantwoord). De Atheense filosofische school van de Stoa, gesticht door Zeno in 308 v. Chr., ontwikkelde enkele taalkundige begrippen die wij nog kennen, zoals die met betrekking tot naamvallen. De Alexandrijnse school – in Alexandrië gesticht door Ptolemaeus I, koning van Egypte – functioneerde in de 3^e en 2^e eeuw v. Chr., en telde onder meer docenten taalkunde. Die kregen tot taak lesmateriaal te vervaardigen over het Grieks. Ze ontleenden de begrippen ‘subject’ en ‘predikaat’ (onderwerp en dat wat erover gezegd wordt) aan Aristoteles (384-322 v. Chr.), evenals begrippen als ‘werkwoord’, ‘naamwoord’ en ‘zin’. De rest van het taalkundige begrippenapparaat werd door de Alexandrijnse docenten zelf ontwikkeld. Het oudste overgeleverde beknopte Griekse grammatica-overzicht, daterend van rond 100 v. Chr., is een werkje van een bladzij of vijftien, toegeschreven aan Dionysius Thrax. Maar al eerder, in de 2^e eeuw v. Chr., schreef de in de vorige paragraaf genoemde Apollonius Dyscolus, docent te Alexandrië, zijn boek *Peri syntaxeos* (‘Over de syntaxis’), een Griekse grammatica, die de regels behandelt voor de structurele ordening (*syntaxis*) van woorden en woordgroepen.

Het zo ontstane stelsel van noties betreffende de zinsbouw is via Latijnse auteurs in West-Europa terechtgekomen en allengs op de diverse cultuurtaalen toegepast. Het vormt de kern van wat tegenwoordig aangeduid wordt als de ‘traditionele grammatica’. Vele generaties leerlingen maakten kennis met de uit omstreeks 350 daterende *Ars grammatica* (‘De kunst van de grammatica’) van Aelius Donatus. Dit werk werd tot ver in de Middeleeuwen overal in Europa gebruikt als leerboek voor het Latijn. Grammatica was ook aan de universiteiten een studieobject: er werden daar (in het Latijn) zeven ‘artes liberales’ onderwezen, onderverdeeld in trivium en quadrivium. Het trivium bestond uit de grammatica, de dialectica (wat we nu redeneerkunst of logica zouden noemen) en de rhetorica; het quadrivium uit de arithmetica, de geometria, de astronomia en de musica.

Zoals ook in andere landen gebeurde, werd in Nederland in de tijd van de Renaissance (16^e, 17^e eeuw) veel aandacht aan ‘de volkstaal’ geschonken. Een zichzelf respecterend land behoorde een taal te bezitten die, net als het Latijn, als cultuurtaal kon functioneren. Spieghel kiest in zijn *Twespraack van de Nederduitse Letterkunst* (‘Dialoog over de Nederlandse grammatica’, 1584) het Amsterdams als norm, en beveelt een wat kunstmatig aandoend naamvalssysteem aan (bv. *des heers, des vrouws*, in plaats van *des heren, der vrouw*). Een origineel en internationaal bekend werk van Petrus Montanus, *Spreec-konst* (1635), behandelt de Nederlandse spraakklanken en introduceert een

---

nieuwe taalkundige terminologie. Onder vele anderen hield ook P.C. Hoofst zich intensief bezig met de grammatica, getuige zijn onder de titel *Waernehmungen op de Hollandsche taal* ('Observaties met betrekking tot het Nederlands') gepubliceerde notities, waarschijnlijk in 1636 geschreven. Hoofst maakte deel uit van de Letterkunstige Vergadering, een invloedrijk gezelschap dat taalkundige zaken besprak, waaraan ook Vondel, Reael en De Hubert deelnamen.

Bekende Nederlandse taalkundigen als Lambert ten Kate (1674-1751) en Kinker (eind 18^e, begin 19^e eeuw) verdiepten zich in de taalvergelijkende en filosofische achtergronden van de grammatica. Hun invloed op de opvattingen over het tot ons gekomen geheel van grammatische begrippen was indirect. Nog steeds direct voelbaar (zij het niet bij onderwijzers) is de invloed van de *Nederlandse Spraakkunst* (1892) van C.H. den Hertog. In zijn voorbericht schrijft hij dat deze 'Handleiding bij de studie der Nederlandse Spraakkunst' in de eerste plaats bestemd is voor 'onderwijzers, die zich tot het geven van lager schoolonderwijs, en in het bijzonder tot het verkrijgen der hoofdkunde, voorbereiden.' Het boek was ook bestemd voor aanstaande leraren in het voortgezet onderwijs, en wilde aan onderwijzers en leraren in vreemde talen de gelegenheid bieden 'om zich te vergewissen van de wijze, waarop sommige taalquaesties, die zich ook bij hun onderwijs voordoen, bij het onderwijs in de moedertaal worden opgelost.' In werk als dat van Den Hertog, en in twintigste-eeuwse grammatica's, geschreven voor studenten Nederlands, vinden we de neerslag van in de 19^e, respectievelijk 20^e eeuw gevoerde taalkundige discussies over de diverse onderdelen van het op eeuwen van traditie steunende begrippenstelsel met betrekking tot de syntaxis van het Nederlands. Deze discussies worden nog steeds gevoerd. Zij werden en worden in toenemende mate beïnvloed door in de 19^e en 20^e eeuw opgekomen wetenschapsfilosofische stromingen en ontwikkelingen in taalwetenschap, psychologie, wiskunde en (recentelijk en in bescheiden mate) neurologie. Een voorbeeld is Den Hertogs boek: als hij zich bijvoorbeeld in een 'Aanhangsel', naar aanleiding van de algemene betekenis van zelfstandige naamwoorden (het 'zelfstandigheidsbegrip'), afvraagt of '[zoals] Kant het voorstelde, het aannemen van een tijd en een ruimte, waarin de dingen voorkomen, een aangeboren en niet door ervaring verkregen faculteit van ons bewustzijn' is, dan wijst hij erop dat de psychologie dit standpunt min of meer overtuigend bestrijdt, maar dat anderzijds 'de empiristen in de laatste tijd toch ook merendeels bereid zijn te erkennen, dat de predispositie [tot ruimtevoorstellingen] in de evolutie, die het menselijk geslacht doormaakt heeft, ontwikkeld kan zijn.' In de twintigste eeuw is het structuralisme van grote invloed geweest, en tot op onze tijd, de generatieve grammatica.

Maar met dat al is de kern van onze materiële kennis van de grammatica, hoezeer ook in de loop der eeuwen getransformeerd, nog steeds herkenbaar als kennis die wij aan de hierboven uiterst summier geschetste traditie danken. Wat wij tegenwoordig onder 'traditionele grammatica' ver-

---

staan, is het geheel van termen en begrippen dat didactische en wetenschappelijke publicaties over grammatica heden ten dage delen, en dat min of meer los gezien kan worden van enigerlei specifieke linguïstische theorie. In die zin is veel, zo niet het meeste van bijvoorbeeld de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* van Haeseryn e.a. (1997) traditionele grammatica, en zijn zulke voor studie bedoelde boeken als Luifs *In verband met de zin* (1994), en *Praktische cursus zinsontleding* van Klein en Van den Toorn (1986) traditionele grammatica's.

1.3 Hoe dit boek te gebruiken

Ter afsluiting van dit inleidende hoofdstuk volgt hier informatie die van nut kan zijn voor een effectief gebruik van dit boek.

Een belangrijk onderdeel is het woorden- en zakenregister. Het bevat alle gebruikte termen en bovendien een groot aantal woorden waarover in enigerlei verband iets wordt gezegd. In het algemeen wordt in de tekst een term alleen daar vet gedrukt waar hij wordt geïntroduceerd en toegelicht. In alle andere paragrafen in het boek waar de term voorkomt (behalve in dit hoofdstuk) is hij voorzien van een teken: ^o onmiddellijk achter de desbetreffende term. Een woord of woordgroep die op die manier gemarkeerd is: term^o, of die vet gedrukt is, is dus opgenomen in het register.

De uitleg gaat gepaard met zeer veel voorbeelden. In de tekst zijn die altijd cursief gedrukt, in andere gevallen zijn ze genummerd. De nummering van de voorbeelden verloopt steeds per (sub)paragraaf. Van bepaalde voorbeelden is aangegeven dat ze grammaticaal niet in orde zijn (**ongrammaticaal** zijn). Dergelijke voorbeelden zijn altijd – behalve in zo dadelijk te noemen gevallen – gemarkeerd met een asterisk (zoals in het nu volgende geval: **De man lezen het krant*). Sommige voorbeelden zijn niet volledig uitgesloten, maar zijn wel twijfelachtig of leveren interpretatieproblemen op. Hierin zijn gradaties, aangegeven met één, twee, soms drie vraagtekentjes, in plaats van een asterisk. Als volgt: ¹Hij zette de koffer naast zichzelf; ²Hij voelde zichzelf misselijk; ³...omdat zij Karel voor zijn vertrek op had vergeten te bellen.

In een aantal gevallen, met name in hoofdstuk 8, worden zinnen gemarkeerd met een driehoekje, dat aangeeft dat de zin (of woordgroep) niet alleen geen standaard-Nederlands is, maar bovendien behoort tot een variant van het Nederlands met een laag prestige, of getuigt van met weinig vrucht gevolgd moedertaalonderwijs. Zo gaat ^ΔHij hep een boot niet alleen tegen de ABN-grammatica in, maar wordt er ook een laag prestige aan toegekend (hoewel misschien niet door iedereen onder alle omstandigheden).

Voordat we deze slotparagraaf afsluiten met een beknopt overzicht van de organisatie van dit boek, bespreken we hieronder eerst kort een aantal termen die van nut kunnen zijn bij de toelichting van bepaalde verschijnselen in de volgende hoofdstukken.

Qua vorm verschillende woorden, woordgroepen of zinnen kunnen soms (nagenoeg) hetzelfde betekenen. Zulke gehelen noemen we **synoniem**.

Het verschijnsel heet **synonymie**. De volgende a/b-paren zijn bijvoorbeeld synoniem:

- (1) a fiets
b rijwiel
- (2) a het hoekje om gaan
b de pijp uit gaan
- (3) a Ze zijn even zwaar.
b Ze wegen evenveel.

Woorden en uitdrukkingen kunnen volledig synoniem zijn, zoals bijvoorbeeld *fiets* en *rijwiel*, terwijl ze elkaar toch niet zonder meer altijd kunnen vervangen. In *We gaan er vandaag met de fiets op uit*, levert vervanging van *de fiets* door *het rijwiel* een komisch effect op. Dat komt doordat *fiets* en *rijwiel* tot verschillende **registers** behoren, dat wil zeggen tot een verschillende stijl van taalgebruik. Bij verschillende situaties passen soms verschillende registers. Zo kunnen we een spreekstijl bijvoorbeeld karakteriseren als **formeel** (deftig, vormelijk, officieel, ambtelijk), **neutraal** of **informeel** (onvormelijk, vertrouwelijk, buiten het officiële vallend). *Fiets* is neutraal, *rijwiel* is formeel. De uitdrukking *erop uitgaan* is neutraal of min of meer informeel. In een taal kunnen geen twee volledig synonieme woorden of uitdrukkingen bestaan, tenzij ze tot verschillende registers behoren. We noemen twee synonieme zinnen elkaars **parafrase**: (3)a is een parafrase van (3)b en omgekeerd. Naar de betekenis staan ze heel dicht bij elkaar, maar volledig synoniem zijn ze niet; (3)a kan de suggestie bevatten dat het zaken of personen betreft die 'zwaarder dan de norm' zijn; die suggestie ontbreekt in (3)b.

Qua betekenis verschillende woorden, woordgroepen of zinnen kunnen een identieke vorm hebben. We spreken dan van **homonymie**. Gelijkvormige woord(groep)en of zinnen met verschillende betekenis noemen we **homoniem**. Wanneer de homonymie een kwestie is van homonieme woorden, is er sprake van **lexicale homonymie**. Is er sprake van meerduidigheid terwijl het geen kwestie van lexicale homonymie is, maar van structuur, dan spreken we van **syntactische homonymie**. Een voorbeeld van lexicale homonymie is de zin *Hij prijst het lichte pak*, die niet homoniem is doordat hij op verschillende manieren in elkaar kan zitten (ontleed kan worden op verschillende manieren), maar omdat alle woorden, behalve *hij* en *het*, stuk voor stuk homoniem zijn. Een geval van syntactische homonymie is: *Wie ontslaat de directeur?* De zin heeft twee verschillende, onderling niet synonieme parafrases: 'Door wie wordt de directeur ontslagen?' en 'Wie wordt door de directeur ontslagen?', al naar gelang de manier waarop we de zin ontleden.

Deze paragraaf wordt nu afgesloten met een globaal overzicht van de inhoud van hetgeen na dit hoofdstuk volgt.

Hoofdstuk 2 bevat een beknopte uitleg van enkele elementaire begrippen uit de fonologie (de studie van de spraakklanken). Hierin wordt onder

---

meer uiteengezet dat klanken en letters twee verschillende zaken zijn, en wat voor soort beperkingen er gelden op mogelijke spraakklankopeenvolgingen in het Nederlands. Ook wordt gedemonstreerd dat fonologische regels opgevat moeten worden als regels die opereren op ‘onderliggende vormen’.

Hoofdstuk 3 bevat enige informatie over de regels die, om zo te zeggen, één niveau hoger werken dan dat van de spraakklanken. Het betreft de woordvormingsregels, waarbij de ‘bouwstenen’ bestaan uit de kleinste betekenisdragende delen van een woord (bv. *lang* en *oor* in *langoor*) en voorvoegsels en achtervoegsels als *on-*, *be-*, *ge-*, *-loos*, *-baar* en *-heid*. We noemen dit onderdeel van de taalkunde ‘morfologie’.

De hoofdstukken 4-7 vormen de hoofdmoot van het boek. In deze hoofdstukken worden de verschillende woord(groep)-categorieën en de **syn-taxis** (de zinsbouw) behandeld.

Het eerst-hogere niveau boven dat van de woordvorming, het niveau van de woorden als bouwstenen van woordgroepen en zinnen, komt in hoofdstuk 4 aan de orde. Woorden kunnen ingedeeld worden naar soort (zelfstandig naamwoord, bijvoeglijk naamwoord enz.). Hetzelfde geldt voor woordgroepen (woordgroepen met een zelfstandig naamwoord als kern, met een bijvoeglijk naamwoord als kern, enz.). Ook zinnen kunnen ingedeeld worden in soorten: mededelend, vragend, voorwaardelijk, gebiedend. Ze kunnen in de lijdende of de bedrijvende vorm staan (resp. *Ik word gezien (door Jan)* en *Jan ziet mij*). Het gaat in dit hoofdstuk steeds om soort, niet om functie in de zin.

De vele verschillende functies die woordgroepen in de zin kunnen hebben, worden behandeld in hoofdstuk 5. (Voorbeelden zijn: onderwerp, gezegde, lijdend voorwerp.) Dit hoofdstuk bestrijkt uitsluitend enkelvoudige zinnen, dat wil zeggen zinnen waarin maar één ‘hoofdwerkwoord’ kan worden aangewezen. Het gaat, met andere woorden, over de ontleding van enkelvoudige zinnen; de ontleding van zinnen in zinsdelen wordt ook wel ‘redkundige ontleding’ genoemd.

Hoofdstuk 6 behandelt de samengestelde zin. Een samengestelde zin is een zin die is opgebouwd uit twee of meer zinnen. De zinnen waaruit zo’n zin opgebouwd is, kunnen zich structureel op verschillende manieren tot elkaar verhouden. In verband daarmee kunnen we een onderscheid maken tussen hoofdzinnen en bijzinnen. Bepaalde soorten bijzinnen – beknopte bijzinnen met *te* – bevatten geen aanwijsbaar zinsdeel met de functie van onderwerp. Toch kunnen we dat onderwerp er wel ‘bij interpreteren’. Voor dergelijke impliciete onderwerpen wordt de term ‘schimonderwerp’ gebruikt.

Zinnen, dus ook bijzinnen, kunnen we zien als een bepaald soort woordgroepen. Net als de in hoofdstuk 5 behandelde woordgroepen, hebben bijzinnen een zinsdeelfunctie in de samengestelde zin waar ze deel van uitmaken. Deze functies worden in dit zesde hoofdstuk uitvoerig behandeld.

In hoofdstuk 7 worden zes verschillende typen verschijnselen behandeld

---

die niet met een bepaalde zinsdeelfunctie samenhangen, maar meer algemene aspecten van de zin betreffen. In dit hoofdstuk komt eerst het verschijnsel ‘naamval’ aan de orde, en de rol die het vervult in de zin. Naamvals vormen zijn in het Nederlands schaars. We treffen ze onder andere nog aan bij de persoonlijke voornaamwoorden (*ik, mij/me, jij/je, hij, hem* etc.), bij zelfstandige naamwoorden en eigennamen (*mijn moeders armband, Piets vulpen*), en bij bijvoeglijke naamwoorden (*iets leuks, veel moois*). Het tweede onderwerp van dit hoofdstuk wordt gevormd door de zg. vaste verbindingen. Dit zijn idiomatische uitdrukkingen (niet voorspelbare, voor het taaleigen typische manieren van zeggen, ‘vaste uitdrukkingen’, zoals *de kat de bel aanbinden*) en collocaties, combinaties die veel voorkomen, zoals *verspreide buien, schrijnend onrecht, samenloop van omstandigheden*. Vervolgens wordt het woord *er* behandeld. Vijf soorten *er* kunnen worden onderscheiden (waarvan er één ‘vals’ is). We kunnen in de zin ‘domeinen’ aanwijzen waarbinnen niet meer dan één *er* mag voorkomen. Het begrip ‘domein’ is ook relevant bij het volgende onderwerp in dit hoofdstuk: anafora (binding) of de (terug)verwijzing in de zin met een voornaamwoord naar een – meestal voorafgaand – zinsdeel, zoals in *Annabel ziet zichzelf*, waarin *zichzelf* terugverwijst naar *Annabel*. Terugverwijzing is alleen mogelijk binnen nauwkeurig af te bakenen domeinen. Andere anaforische woorden zijn *zich, elkaar, hij/hem, zij/haar, het, er, ander*. Bereik, het volgende onderwerp, is in sommige opzichten verwant aan de notie ‘domein’. Bepaalde woorden hebben bereik; niet, bijvoorbeeld, kan een hele zin bestrijken (groot bereik), of alleen een deel (klein bereik). Soms ontstaat daardoor dubbelzinnigheid: *Hij vertrok niet vanwege de regen* kan betekenen ‘het is niet zo, dat hij vanwege de regen vertrok’, met groot bereik, of ‘dat hij niet vertrok was vanwege de regen’, met klein bereik. Tot slot van dit hoofdstuk worden de ‘fantoomzinsdelen’ besproken. Hiertoe behoren ‘nul-voorzetsels’, de eerdergenoemde schimonderwerpen, en andersoortige ‘virtuele’ zinsdelen, zoals bijvoorbeeld het onderwerp van de gebiedende wijs, allerlei verplicht of optioneel weggelaten zinsdelen en andere ‘gaten’ die een verklaring behoeven.

Hoofdstuk 8 bespreekt taalkundige fouten en kwesties waarover vaak vragen worden gesteld. Het is onderverdeeld in vier paragrafen, die handelen over grammaticale kwesties, problemen met woorden en uitdrukkingen, naar betekenis (en soms ook vorm) gebrekkige constructies en de spelling van de werkwoordsvormen.

De Appendix bevat informatie over de vervoeging van het werkwoord. In het register, als gezegd, een belangrijk onderdeel van dit boek, zijn alle gebruikte termen en specifieke besproken woorden opgenomen.

1.4 Verklaring van bijzondere tekens

- * (onmiddellijk voorafgaand aan een woord(reeks)) – uitgesloten, ongrammaticaal
- ? (idem) – twijfelachtig, niet goed te interpreteren
- ?? (idem) – zeer twijfelachtig
- ??? (idem) – misschien niet volledig uitgesloten, maar wel zeer slecht
- Δ (idem) – substandaard
- ≈ betekent ongeveer hetzelfde als
- ≠ betekent iets anders dan
- ☞ (idem) – zin van het type *Bananen ben ik niet dol op*, ‘bananenzin’
- (direct achter een term) – term is in het register opgenomen
- ① – eerste positie in de zin
- ② – tweede positie in de zin
- [ ] – plaats van het schimonderwerp, verzwegen onderwerp
- ã – a-klank als in *bãk*
- ɛ – e-klank als in *hɛk*
- ə – e-klank als in *loɐn*

---

2 Spraakklanken

Overzicht In dit hoofdstuk worden zeer beknopt enkele aspecten besproken van de principes van de **klankleer (fonologie)** van het Nederlands. Eerst, in § 2.1, wordt uiteengezet wat in dit boek onder ‘spraakklank’ wordt verstaan (iets abstracts, niet een concreet geluid), de relatie tussen spraakklanken en letters (van de eerste zijn er veel meer dan van de laatste), en welke spraakklanken het Nederlands kent. Ook geven we daarbij een eerste globale indeling van de spraakklanken. Vervolgens wordt, in § 2.2, aandacht besteed aan enkele principes die een rol spelen bij de klankveranderingen die plaatsvinden wanneer bepaalde klanken of klankreeksen met elkaar gecombineerd worden. Spraakklanken passen zich aan elkaar aan, en hetzelfde geldt voor reeksen van spraakklanken. Als voorbeeld van dit laatste verschijnsel bespreken we de verkleinwoordvorming (*bon – bonnetje, bot – botje, hemd – hempje, afleiding – afleidinkje, wandeling – wandelingetje, paal – paaltje*). Bij de behandeling van de regels die een rol spelen bij de onderlinge aanpassing van spraakklanken en spraakklankreeksen (**sandhi**, met een woord uit het Sanskriet) zal worden duidelijk gemaakt, dat we voor een goed begrip van het taalsysteem op spraakklankniveau moeten abstraheren van de uiterlijke vorm van woorden. We moeten de regels en principes zien als mechanismen die opereren op onderliggende vormen. Onze spelling maakt de onderliggende vorm van een woord dikwijls zichtbaar: in *hij* wordt zien we de abstracte onderliggende vorm *word* plus de *t* van de derde persoon enkelvoud^o, terwijl de uiterlijke vorm (*dat* wat we horen), als gevolg van de werking van verschillende regels, ‘*wort*’ is. In de laatste paragraaf gaat het om de vraag welke spraakklankreeksen een lettergreep kunnen vormen en welke niet, en stippen we de principes aan die daaraan ten grondslag liggen.

2.1 Spraakklanken. De relatie tussen klank en letter

Een zin is opgebouwd uit woordgroepen^o, en die weer uit woorden. Woorden kunnen soms opgesplitst worden in woorddelen (zie het volgende hoofdstuk), terwijl ten slotte de kleinste eenheden de **spraakklanken** zijn. Het begrip ‘spraakklank’ kan op twee verschillende manieren worden opgevat. De term kan gebruikt worden voor de spraakgeluiden zoals die in werkelijkheid ons trommelvlies bereiken, of voor de kleinste spraakeenheden waarin ons taalverstaande oor die spraakgeluiden ‘vertaalt’, of decodeert. De *r* wordt bijvoorbeeld op zeer uiteenlopende manieren uitgesproken: achter in de mond, zodat hij lijkt op, of samenvalt met, de *g*, voor in de mond, hetzij als een tongpunt-*r* hetzij als een ‘Gooise *r*’, als een *j*-achtige klank, of als een ‘stomme *e*’ (*vaa-et* (*vaart*), *poo-et* (*poort*),

---

beu-et (beurt)). Maar we brengen al die klanken tijdens het horen van taaluitingen onder één en dezelfde noemer: die van het abstracte idee r. De ie-, oe- en ee-klanken in *bier*, *boer* en *beer*, als tweede voorbeeld, klinken duidelijk anders dan resp. de ie in *biet*, de oe in *boek* en de ee in *beet*. Maar omdat deze verschillen niet relevant zijn voor het onderscheid *bier/biet*, *boer/boet* of *beer/beet*, negeren we het bij het decoderen. Een derde voorbeeld: de klank die we schrijven als ij (of ei) wordt door Nederlanders op oneindig veel verschillende manieren uitgesproken, die variëren van *aai* (*Blaaif baai maai*) tot è, tot ei. Dit kan bij één persoon van moment tot moment verschillen, en het verschilt van persoon tot persoon. Wij zijn echter in staat van alle variatie te abstraheren, en – binnen bepaalde marges – de spraakgeluiden intern te decoderen in standaardeenheden. We zetten een gehoorde taaluiting om in een tamelijk abstracte weergave, bestaande uit een reeks gestandaardiseerde (zo men wil ‘geïdealiseerde’) spraakklanken. Zo’n representatie, die in de taalkunde een **fonologische** representatie heet, stelt ons ook in staat om datgene wat we horen desgewenst in geschreven vorm te noteren. Hierbij steunen we wel een beetje op ons ‘interne woordenboek’ en op vermoedens over wat de uiting moet betekenen, maar ook een dictee van nonsenswoorden kunnen we tot een succesvol einde brengen. Dit alles is onder andere mogelijk doordat er een vrij systematisch verband bestaat tussen letters en (abstracte, gestandaardiseerde) spraakklanken. Spraakklanken in deze abstracte zin van het woord, worden **fonemen** genoemd. In het vervolg wordt met ‘spraakklank’ in dit boek altijd ‘foneem’ bedoeld. Een meer natuurgetrouwe weergave van de spraakgeluiden (waarbij overigens ook geabstraheerd kan worden van allerlei aspecten, zoals stemhoogte, verstopte neus e.d.) noemen we een **fonetische** representatie.

Veel meer dan ‘vrij systematisch’ kunnen we het verband tussen spraakklanken en letters niet noemen. Een woord bestaat ook niet uit letters, maar uit spraakklanken. De gespelde vorm is niet meer dan een benaderende weergave van de klankreeks waaruit een woord bestaat. Iedereen die er wel eens over nagedacht heeft, weet dat er in onze spelling beslist geen één-op-één-relatie bestaat tussen klank en letterteken. Dat kan ook niet, want onze taal telt meer spraakklanken dan er letters zijn. We lossen dit op door bijvoorbeeld in een aantal gevallen gebruik te maken van letterverdubbeling om een lange klinker aan te geven. Het aantal spraakklanken waaruit een woord bestaat, komt daardoor, en door andere oorzaken, vaak niet overeen met het aantal letters. Zo heeft de gespelde vorm *boot* vier letters, maar het woord bestaat uit drie spraakklanken: een b-klank, een lange o-klank en een t-klank. *Boek*, eveneens met vier letters geschreven, bestaat uit de drie klanken b, oe en k. Een t-klank, om een ander soort voorbeeld van het verschil tussen klank en letter te noemen, wordt niet altijd op dezelfde manier gespeld: in *hond* is de laatste spraakklank een t-klank, maar vanwege het meervoud^o *honden* schrijven we een d.

Het Nederlands heeft de volgende klanken, hier eerst nog provisorisch weergegeven: de **klinkers** aa (*baak*), ee (*beer*), ie (*biet*), oo (*boot*), uu (*gluten*), a (*bak*), è (*bek*), i (*bit*), oh (*bok*), uh (*buk*), oe (*boer*), eu (*beuk*), eh (*je*), ö (*freule*), èè

(frêle), òò (controle), ei/ij (trein), au/ou (bout), ui (buit) en de **medeklinkers** p (pal), b (bal), t (tal), d (dal), tj (stadje), k (kat), g (goal), f (fat), v (vat), s (doos), z (dozen), sj (sjaal), zj (journaal), ch (pochte), g (legde), m (mat), n (nat), nj (franje), ng (vang), l (lang), r (rang), w (wang), j (ja), h (ha).

Dit zijn er 43. Afhankelijk van het gezichtspunt dat men inneemt, kunnen het er meer zijn, maar het zijn er in elk geval dus veel meer dan de 26 letters waarover we beschikken. Volgens sommigen is er geen verschil tussen de onderstreepte klanken in *katterug* (tegenwoordig gespeld *kattenrug*) en *katterig*, en zijn ‘uh’ en ‘eh’ dus een en dezelfde klinker. In dit boek wordt er wel onderscheid gemaakt. *Papsul* (soort sul) klinkt volgens dit standpunt dus anders dan *papsel* (soort lijn). De klanken ‘au’, ‘ui’ en ‘ei’ noemen we **tweeklanken** (**diftongen**). Bij de medeklinkers maken we onder meer onderscheid tussen stemhebbend^o en stemloos^o. **Stemhebbend** zijn: b, d, g als in *goal*, v, z, zj, g als in *legde*, m, n, nj, ng, l, r, w en j. Of een medeklinker stemhebbend of **stemloos** is, kan men nagaan door met de vinger op het strottenhoofd te voelen of de stembanden trillen tijdens het uitspreken ervan; zo niet, dan is hij dus stemloos, anders stemhebbend. Veel Nederlanders maken geen verschil tussen g en ch. Maar in oudere fasen van het Nederlands was er steeds een duidelijk verschil tussen de beide klanken, hetgeen blijkt uit het verschil bij de verledentijdsvormen van zwakke^o werkwoorden^o met de stam^o eindigend op ch en op g. Bijvoorbeeld: de verleden tijd van *rachen* (‘schelden, foeteren’) is *rachte(n)*, die van *raggen* (‘wild heen en weer bewegen’, ‘wild rijden’) is *ragde(n)*; we krijgen steeds óf twee stemloze medeklinkers na elkaar (ch en t), óf twee stemhebbende (g en d). We noemen de aanpassing van een van twee opeenvolgende spraakklanken aan de andere **assimilatie**.

Uitspraakrepresentaties zullen we in het vervolg, waar de duidelijkheid dit vereist, tussen aanhalingstekens zetten – net als overigens betekenis aanduidingen. Ter wille van het weergeven van de spraakklanken zullen we verder een kleine uitbreiding aan het alfabet geven. De zg. ‘stomme e’ (als in *papsel* en *je*), **sjwa** genaamd, geven we weer met het teken ə: ‘papsəl’, ‘jə’. (Het woord *sjwa* is afkomstig van het Hebreeuwse *šewā*, de naam van een accentteken.) Waar dit voor de duidelijkheid absoluut nodig is, schrijven we een ‘korte a’ (als in *pap*) met het teken ă: ‘hă-kən’ (*ha-kken*), en een ‘korte e’ (als in *pet*) als ɛ: ‘lɛ-gən’ (*le-ggen*). Voor de -u- in *dus* en de -o- in *dos* behelpen we ons in voorkomende gevallen met respectievelijk ‘uh’ en ‘oh’. De g-klank in *goal* schrijven we als een geursiveerde g: ‘gool’, de stemhebbende medeklinker in *ego* schrijven we als ‘g’ en de stemloze pendant *echo* schrijven we als ‘ch’: ‘eegoo’ en ‘echoo’. Verder volgen we zo veel mogelijk de gewone spelling.

2.2 Onderliggende vormen, fonologische regels

We bespreken in deze paragraaf enkele voorbeelden van regels die de spraakklanken betreffen (fonologische regels). Bij de formulering van die regels blijkt, dat we het beste greep krijgen op het systeem door aan te

---

nemen dat er abstracte vormen ten grondslag liggen aan de woorden. We noemen dit **onderliggende** vormen.

Zoals in de vorige paragraaf al werd opgemerkt, corresponderen spelling en uitspraak niet één-op-één. *Hond* schrijven we met een *d*, maar we horen een *t*. De *d* staat er in verband met het meervoud *honden*. In bepaalde gevallen passen we de spelling wel aan de uitspraak aan: we schrijven *brief*, ondanks het meervoud *brieven*. Maar in beide gevallen is in de vorm zonder uitgang de slotmedeklinker stemloos^o, terwijl die vóór een uitgang steeds stemhebbend^o is. Andere voorbeelden van het type *hond* – *honden* en *brief* – *brieven* zijn: *krab* – *krabben*, *stuif* – *stuiyen*, *boos* – *boze*, en *leg* (stemloze *g*) – *leggen* (stemhebbende ‘*g*’). Dat de medeklinker hier aan het wordeinde steeds stemloos is, waar hij anders stemhebbend is, is het uitvloeisel van een algemene fonologische regel: stemhebbende medeklinkers worden aan het eind van een lettergreep (of **syllabe**) stemloos. We zeggen dus ‘*krap*’, ‘*krap*-acht^och’, maar: ‘*krā*-*bār*’; ‘*stuif*’, ‘*stuif*-sant’, maar: ‘*verstui*-*vār*’; ‘*boos*’, ‘*boos*-heid’, maar: ‘*boo*-*zār*’; ‘*lech*’, ‘*lech*-puzzel’, maar: ‘*le*-*gār*’. Deze regel veronderstelt dus dat de vorm die ten grondslag ligt aan ‘*hont*’, eindigt op een stemhebbende medeklinker: de **onderliggende vorm** van ‘*hont*’ is ‘*hond*’, die van ‘*krap*’: ‘*krab*’, van ‘*stuif*’: ‘*stuiy*’, enzovoort.

Woorden die naar uiterlijke vorm identiek zijn, kunnen soms teruggaan op verschillende onderliggende vormen. Behalve de onderliggende vorm ‘*krab*’ (stam^o van het werkwoord^o *krabben* of enkelvoud^o van *krabben*) hebben we ook de onderliggende vorm ‘*krap*’ (het bijvoeglijk naamwoord^o, dat ‘met te weinig ruimte’ betekent). Het ene woord heeft de ‘slotverstemlozingsregel’ wel ondergaan, de andere niet (of wel, maar zonder dat er iets verandert: ‘*p*’ blijft ‘*p*’). Het verschil in onderliggende vorm openbaart zich pas wanneer er een uitgang (*-e*, *-er* etc.) wordt toegevoegd: *krapper* tegenover *krabber*. De spelling geeft in gevallen als deze laatste twee dus steeds de onderliggende vorm weer; *krab* – *krap*, *pond* – *pont*, enz. Maar dat doet ze niet in alle gevallen. Als de onderliggende eindmedeklinker ‘*z*’ of ‘*v*’ is, schrijven we toch *s* en *f*: *brief* (niet *briev*), *huis* (niet *huiz*).

Een ander voorbeeld aan de hand waarvan we de begrippen ‘onderliggende vorm’ en ‘regel’ kunnen demonstreren, is het verschijnsel van de assimilatie^o. Zoals opgemerkt in de vorige paragraaf, houdt assimilatie in dat een spraakklank zich aanpast aan een andere, waar hij naast staat. Een voorbeeld is *onklaar*. Dit woord spreken we uit als ‘ongklaar’. De ‘*n*’ heeft zich aangepast aan de erop volgende ‘*k*’. Dit soort aanpassingen kunnen worden geformuleerd in termen van kenmerken van spraakklanken, in dit geval door te refereren aan het kenmerk ‘achter’ (achter in de mond articulair) van de medeklinker ‘*k*’. De klank ‘*n*’ is niet ‘achter’, maar ‘*k*’ is dat wel. De klank ‘*n*’ past zich aan en wordt eveneens ‘achter’: hij verandert van ‘*n*’ in ‘ng’. De onderliggende vorm ‘*onklaar*’ wordt door assimilatie ‘ongklaar’.

Nog een voorbeeld: de stemhebbende ‘*d*’ aan het einde van de stam van het werkwoord *worden* assimileert aan de opvolgende ‘*t*’, wanneer ‘word’ de uitgang ‘*t*’ van de derde persoon^o enkelvoud krijgt (‘word’ + ‘*t*’). De ‘*t*’

---

is stemloos, de 'd' van 'word' stemhebbend. De 'd' wordt nu ook stemloos, met als resultaat 'wort' + 't'. Maar dit is nog steeds een onderliggende vorm. In het Nederlands worden twee identieke elkaar opvolgende klinken, anders dan bijvoorbeeld in het Italiaans, altijd gereduceerd tot één: een 'tweelingmedeklinker' wordt een enkele medeklinker. Dat geldt dus ook voor 't' + 't'. 'Wort' + 't' verandert dientengevolge in 'wort'. Onze spelling geeft de onderliggende vorm weer: *wordt*.

Andere voorbeelden van assimilatie zijn: 'waz**z**bak', 'biz**z**dom' (stemloze 's' assimileert aan stemhebbende 'b' en 'd'), 'zag**g**doek' (stemloze 'k' wordt stemhebbend door stemhebbende 'd'), 'im**pp**ort', 'a**amm**pak' ('n' wordt lipklank door opvolgende lipklank). In deze gevallen past de voorafgaande medeklinker zich aan. Maar het komt ook voor dat de opvolgende medeklinker zich aanpast: 'het s**ij**n' (het zijn), 'op**sitt**ə' (opzitten), 'op**fall**ə' (opvallen), 'af**fall**ə' (afvallen).

Een wat minder doorzichtig geval vormt het proces van **verkleinwoordvorming**, de vorming van woorden eindigend op de allomorfen^o -etje, -je, -kje, -pje en -tje. Maar ook hierin zit systeem. We krijgen de uitgang

- (a) -etje als het grondwoord eindigt op korte klinker met hoofd- of nevenaccent + m, n, nj, ng, l, r (een zg 'sonorante' ('klinkende') medeklinker: een stemhebbende medeklinker, een niet-'wrijfklank' die onbepert lang aangehouden kan worden): *bonnetje, lammetje, dingetje, velletje, snorretje, behangetje* (allemaal met hoofddaccent op de laatste klinker van het grondwoord), *oefeningetje* (hoofddaccent op *oe*, nevenaccent op *i*), *tekeningetje* (hoofddaccent op eerste *e*, nevenaccent op *i*);
- (b) -je als het grondwoord eindigt op p, t, k, b, d, f, s, ch, f, s, g ('plofklanken' en 'wrijfklanken'): *stipje, spatje, pakje, webje, stadje; stofje, pasje, lachje, kalfje, baasje, zaagje*;
- (c) -kje als het grondwoord eindigt op ng en voorafgegaan wordt door een onbeklemtoonde korte klinker (steeds -i-): *koninkje, stallinkje*;
- (d) -pje als het grondwoord eindigt op medeklinker + m (*zalmpje, armpje*) dan wel onbeklemtoonde of lange klinker + m (*oposumpje, bodempje; riempje, raampje*);
- (e) -tje in de overige gevallen: *bijte, zaaltje, paartje, vaantje, schoeljetje* ('kleine schoelje'), *Tsjetsjeentje* etc.

Wanneer we uitgaan van een onderliggende vorm -tje voor de verkleinwoorduitgang, kunnen we maximaal generaliseren. We kunnen dan de volgende regels opstellen:

- 1 **Voor woorden op -etje:** Voeg tussen het grondwoord en -tje een sjwa^o (een 'toonloze e') in als het grondwoord eindigt in beklemtoonde korte klinker + sonorante medeklinker (zie (a)).
- 2 **Voor woorden op -je:** verwijder de t uit -tje als het grondwoord eindigt op een plof- of wrijfklank (zie (b)).
- 3 **Voor woorden op -kje en -pje:** pas in voorkomende gevallen de t

---

van tje aan aan de slotmedeklinker ng of m van het grondwoord (zodat hij verandert in k of p) als de voorlaatste spraakklank van het grondwoord onbeklemtoond, lang of een medeklinker is (zie (c) en (d)).

In alle overige gevallen hoeft er niets met het grondwoord + -tje te gebeuren. Merk op dat het *afleidinkje* is, en niet **afleidingetje*. Daarentegen is het wél *wandelingetje* maar niet **wandelinkje*. Dit is in overeenstemming met wat de regels voorspellen: in *afleiding* is de laatste klinker (i) niet beklemtoond, maar in *wandeling* wel, zij het dat het hier om een nevenaccent gaat. (De sjwa kan geen accent hebben.) Het hoofdaccent valt op a van wan-. Het woord *afleiding* bevat ook wel een nevenaccent, maar dat ligt op de klinker -ei-. *Afleiding* valt dus onder regel 3 ('voorlaatste spraakklank van het grondwoord onbeklemtoond'), en *wandeling* onder regel 1 ('het grondwoord eindigt in beklemtoonde korte klinker + sonorante medeklinker'; de sonorante medeklinker is hier ng).

Natuurlijk zijn er wel enkele complicaties. We noemen er een paar: het verkleinwoord voor *hemd* is normaal gesproken niet 'hemtjə', wat in overeenstemming zou zijn met regel 2, maar 'hempjə'. De verklaring is als volgt: onderliggend hebben we 'hemd' + 'tjə'. De 'd' en de daarop volgende 't' resulteren uiteindelijk in één enkele 't'; vergelijk de opmerking hierboven over 'word' + 't'. Assimilatie van 'd' aan 't' geeft 'hemt' + 'tjə', de 'tweeling-medeklinker' 't' + 't' wordt vervolgens teruggebracht tot één 't'. Het resultaat is dan dus 'hemtjə'. Dit kunnen we (in termen van syllaben) analyseren als 'hem' + 'tjə'. Deze onderliggende vorm beantwoordt aan verkleinwoordregel 3 ("pas in voorkomende gevallen de t van tje aan aan de slotmedeklinker ng of m van het grondwoord, zodat hij verandert in k of p", onder de genoemde voorwaarden). In dit geval wordt de 't' dus 'p': *hempje*. Maar een andere regeltoepassing is ook mogelijk. Het woorddeel 'hem' in 'hem' + 'tjə' kan namelijk ook opgevat worden als behorend bij de in (a) beschreven gevallen (grondwoord eindigt in beklemtoonde korte klinker + sonorante medeklinker). Nu is regel 1 van toepassing: "voeg een sjwa ('ə') in tussen grondwoord en -tje". We krijgen dan 'hem' + 'ə' + tjə: *hemmetje*.

Een ander probleem wordt gevormd door *bloemetje* (naast het door regel 3 hierboven voorspelde *bloempje*: de 'oe' geldt als lang). Een mogelijke verklaring is, dat 'bloemetje' een 'nette' uitspraak is van 'blommetje'. Het woord *blom* beantwoordt wél aan het in (d) gegeven signalement. Een moeilijker geval is *bruggetje*. Dit zou eigenlijk *brugje* moeten zijn (wat ook voorkomt), omdat de 'g'-klank geen sonorante medeklinker is (zie (a) hierboven). De verklaring is misschien dat in bepaalde varianten van het Nederlands de 'etje'-regel wel van toepassing is (of was) op een wrijfklank zolang de wrijfklank maar niet wordt gearticuleerd vóór in de mond (bij of tegen de bovenste voortanden of de lippen). Eén van de manieren om de 'r' uit te spreken is, zoals opgemerkt in de vorige paragraaf, articulatie achter in de mond, zodat hij bijna of helemaal samenvalt met de 'g', en in feite een soort wrijfklank is geworden. Maar de 'r' geldt als een sonorant en beant-

---

woordt dus aan het signalement in (a). Wanneer nu de ‘g’ als een soort ‘r’ kan worden beschouwd, kan de vorm *bruggetje* gevormd worden analoog aan *snorretje*: als ‘snogetje’ kan, moet ‘buggetje’ ook kunnen.

2.3 Beperkingen op mogelijke spraakklankeenvolgingen

Zoals in iedere taal, is ook in het Nederlands niet elke opeenvolging van de in de taal ter beschikking staande spraakklanken mogelijk. Dit hangt samen met allerlei aan het taalsysteem inherente algemene principes. Een voorbeeld is het principe dat een klankreeks geen woord kan zijn als de betrokken reeks een spraakklank bevat die niet ondergebracht kan worden in een lettergreep. Het niet bestaande woord *meenpon* is een klankreeks die in het Nederlands een mogelijk woord is, omdat de reeks restloos kan worden opgedeeld in mogelijke lettergrepen, *meen* en *pon*. Maar *meenrpon* is geen mogelijk woord, want een lettergreep mag in het Nederlands niet eindigen op *nr*. We kunnen de *r* ook niet onderbrengen in de tweede lettergreep, want een lettergreep mag in het Nederlands niet beginnen met *rp*. We hoeven dus niet apart te stipuleren dat *nrp* geen mogelijke reeks is in het Nederlands, als we kunnen aangeven waarom *nr* geen goed lettergreep-einde is en *rp* geen goed lettergreep-begin.

Wat voor principes liggen ten grondslag aan die twee laatste beperkingen? Omdat een volledige beantwoording van deze vraag te technisch en te gedetailleerd zou worden, beperken we ons tot een globale toelichting. De opbouw van een lettergreep volgt redelijk nauwkeurig een universeel, dat wil zeggen voor alle talen geldend, beginsel: de sonoriteit (klankvolheid) van de spraakklanken in een lettergreep wordt van binnen naar buiten toe steeds geringer. We kunnen daarbij uitgaan van de volgende sonoriteitsschaal:

plofklanken – wrijfklanken – neusklanken – ‘vloeiende’ klanken – halfklinkers – klinkers

mate van sonoriteit

De plofklanken (explosieven), ‘p’, ‘b’, ‘t’, ‘d’, ‘tj’, ‘k’ en ‘g’ (als in *goal*), zijn het minst sonoor. De daar in de hiërarchie boven staande wrijfklanken (fricatieven) zijn ‘f’, ‘v’, ‘s’, ‘z’, ‘sj’, ‘zj’, ‘ch’, ‘g’ en ‘h’. Bij de daar weer boven staande neusklanken (nasalen) is het mondkanaal afgesloten en komt de lucht door de neus: ‘m’, ‘n’, ‘nj’, ‘ng’. De nog sonoorde ‘vloeiende’ klanken (liquidae) zijn ‘l’ en ‘r’. De halfklinkers, op één soort na het sonoorst, zijn ‘w’ en ‘j’. De overige klanken, met de hoogste sonoriteit, zijn klinkers^o, inclusief de tweeklanken^o.

Omdat de sonoriteit van de spraakklanken binnen een lettergreep naar buiten toe afneemt, kunnen we spreken van een spiegelstructuur: zowel naar links als naar rechts gebeurt hetzelfde. Met dit opbouwprincipe hangt

---

ook samen dat in het Nederlands alleen klinkers, die de hoogste sonoriteit hebben, als kern van de lettergreep kunnen dienen.

Bekijken we nu weer ons voorbeeld, *meenrpon*, dan kunnen we constateren dan *meenr* niet beantwoordt aan het symmetrische opbouwprincipe van naar buiten toe dalende sonoriteit: de *n*, een neusklink, is minder sonoor dan de vloeiende klank *r*; de volgorde zou dus omgekeerd moeten zijn: *meern*. *Rpon* is eveneens niet goed: de *r* is duidelijk klankvoller dan de plofklank *p*. De omgekeerde volgorde zou dus wel kunnen: *pron*. *Meenrpon* kan dus letterlijk van geen kant.

Talen kunnen evenwel afwijken van het boven beschreven universele opbouwprincipe van de lettergreep. Het Tsjechisch heeft bijvoorbeeld woorden als *rtuř* (kwikzilver) en *lpět* (kleven), en in het Nederlands gaan beginreeksen als *sp-* (*spel*), *st-* (*stel*) en *sk-* (*skelet*) – eerst wrijfklank, dan plofklank – ook tegen de hiërarchie in, evenals opeenvolgingen van ‘vloeiende’ klank en halfklinker *wr-* (*wreed*, *wrijven*), en eveneens de eindreeksen – *rw* (*murw*), *-ps* (*rups*), *-ts* (*poets*), en *-ks* (*heks*) – spiegelbeelden dus van de zojuist genoemde afwijkende, maar toegestane beginreeksen.

Ook kunnen er binnen het algemene opbouwpatroon van lettergrepen per taal verschillende extra beperkingen gelden. Zo mogen in het Nederlands aan het begin van een lettergreep plofklanken in principe niet gevolgd worden door wrijfklanken: *tq-* en *pf-* komen in het Nederlands bijvoorbeeld niet voor (*psalm* en *tsaar* zijn verklaarbare uitzonderingen op deze beperking).

Elk taalsysteem heeft aldus zijn eigen voorschriften en beperkingen die het universele patroon modificeren of nader invullen. We noemen nog een paar voorbeelden van spraakklankreeksen die in het Nederlands niet mogelijk zijn hoewel het universele model ze niet verbiedt. Onmogelijk aan het begin van een lettergreep zijn onder meer: een klank waarbij de tongpunt de (omgeving van de) tandkas raakt, gevolgd door een ‘vloeiende’ klank: *tn-*, *tm-*, *tl-*, *dl-*, *zl-*, *zr-*, lip- of wrijfklank gevolgd door halfklinker: *bj-*, *pw-*, *bw-*, *chj-*, *vj-* en *gj-*. Onmogelijk aan het eind zijn: *-ln*, *-lng*, en *-rng*, *-zt*, *-vst*, *-zd*, *-vzd* en *-sd*, en hun spiegelbeelden aan het begin. Aan het lettergreeteinde mogen halfklinkers alleen gevolgd worden door *t* of *s*:

Thais (‘**taajs**’), *ooit* (‘**oojt**’), *nieuws* (‘**niews**’), (iets) *vernieuwds* (‘**vørniewwts**’). Aan het lettergreeteinde is ook nasaal + wrijfklank behalve *s* onmogelijk. Aparte vermelding verdienen nog: de onmogelijkheid van lange klinker en tweeklank + *ng* (*-*aang*, *-*eeng*, *-*oong*, *-*uung*, *-*ieng*, *-*aung*, *-*eing*, *-*uing* etc.); *poing* (‘*pojng*’) kan bijvoorbeeld weer wel omdat de letter *i* daarin geen klinker maar een halfklinker representeert, en *oi* daarmee geen echte tweeklank is), de onmogelijkheid aan het lettergreeteinde van *eir*, *aur* en *uir* (*Madeira*, *aura* en *heuristiek* mogen wel omdat hierin de betrokken lettergrepen eindigen in de tweeklank, niet in *r*), en de onmogelijkheid van lettergreeteindes als *eelf*, *eimp* en *aamp* (*rijm-pje* en *raam-pje* mogen weer wel, omdat hierin de lettergrepen eindigen in *ijm* en *aam*). Verder is de opeenvolging ‘*r* + *ə* + *r*’ (en misschien ook ‘*rur*’) in het Nederlands niet mogelijk, ook niet over woordgrenzen heen.

De laatstgenoemde beperking heeft allerlei gevolgen. Zo moet voor de vergrotende trap van een woord als *ver* een -d- worden ingevoegd, ter voorkoming van het optreden van de ‘verboden’ reeks: ‘*vɛrdər*’, niet *‘*vɛrər*’. Om dezelfde reden moet in *‘*woortvoerər*’ een ‘d’ ingevoegd worden. Ook het feit dat we niet twee keer het woord *er* achter elkaar in een zin mogen hebben, hangt hiermee samen (wel: *Hij zei: “Er waren er twee”*, maar niet: **Hij zei dat er er twee waren*; vgl. pg. 298, (14)).

---

3 Woordvorming

Overzicht De kleinste betekenisdragende elementen zijn morfemen. Een woord kan uit één of meer morfemen bestaan. Ze moeten onderscheiden worden van lettergrepen. De eveneens van het begrip ‘morfeem’ te onderscheiden term ‘syllabe’, die in de taalkunde een specifieke betekenis heeft, kan niet met het begrip ‘lettergreep’ worden gelijkgesteld, al corresponderen ze tot op grote hoogte. We kunnen de morfemen onderverdelen in vrije en gebonden morfemen. De vrije komen ook als los woord voor. Er zijn verschillende typen van morfeemcombinaties mogelijk, afhankelijk van de aard van de morfemen en van de wijze waarop ze met elkaar gecombineerd worden. In de eerste paragraaf van dit hoofdstuk worden de begrippen ‘lettergreep’, ‘syllabe’ en ‘morfeem’ tegenover elkaar gesteld. In § 3.2 wordt beknopt aangegeven wat voor typen morfeemcombinaties er mogelijk zijn. Vervolgens wordt in § 3.3 één type, dat van de samenstellingen, onder de loep genomen. Samenstellingen zijn woorden die bestaan uit vrije morfemen. Hierna worden, in § 3.4, de afleidingen besproken. Met afleidingen zijn gebonden morfemen gemoeid. Het gaat bij afleidingen echter niet om woordvormen met achter- en voorvoegsels die een grammaticale functie hebben (enkel- en meervoud van zelfstandige naamwoorden, vervoeging van werkwoorden e.d.), maar om de vorming van woorden volgens bepaalde productieve (altijd toepasbare) of niet-productieve procédés, waarbij het niet gaat om grammaticale functies: woorden eindigend op *-achtig*, *-heid*, *-ig*, *-elijk* e.d., of beginnend met voorvoegsels als *on-* en *be-*. In de slotparagraaf wordt enige aandacht besteed aan de parallellen tussen woordstructuur en betekenis.

3.1 Woorddelen: lettergrepen, syllaben, morfemen

Een woord kan worden opgedeeld in spraakklanken^o, maar er zijn ook grotere eenheden, groepen van spraakklanken, die van belang zijn voor de bouw van een woord. Wanneer we ‘woorddeel’ in zijn niet-technische betekenis nemen, dan vallen er natuurlijk ook willekeurige spraakklankreeksen^o en losse spraakklanken onder. Spraakklanken zijn het onderwerp van het vorige hoofdstuk. Woorden lenen zich echter niet alleen tot een systematische analyse op het niveau van de spraakklanken, maar ook op een hoger niveau. Ter illustratie beschouwen we het woord *woorddelen*. Wanneer ons gevraagd wordt dit woord op te delen in stukken, dan kunnen we twee soorten opdeling geven:

- (1) woord deel en
- (2) woord de len

In de analyse (1) is gelet op de betekenisdragende onderdelen van het woord, in (2) hebben we ons geconcentreerd op de onderverdeling in syllaben^o.

Eerst iets over syllaben. In het vorige hoofdstuk hebben we ‘lettergreep’ behandeld als synoniem met ‘syllabe’. Globaal genomen kan dat ook wel, maar als we het onderscheid tussen schrijven en spreken goed in het oog blijven houden, vallen er toch verschillen te constateren tussen het op het spreken betrekking hebbende begrip ‘syllabe’ en het met schrift geassocieerde begrip ‘lettergreep’. Een onderverdeling in lettergrepen van het woord *wakker* levert (3) op:

lettergrepen:

(3) wak-ker

Maar verdeling in syllaben, die we krijgen als we een woord langzaam uitspreken, levert bij *wakker* twee mogelijke resultaten op (we hanteren de ook in het vorige hoofdstuk gebruikte informele methode voor uitspraakweergave):

syllaben:

(4) a wă - kər
b wă - kər

De verdeling in (4)b in syllaben – ‘klankgrepen’ – stemt overeen met de lettergreepverdeling (3); die in (4)a niet. Uit (3) en (4) blijkt dat de overeenstemming tussen ‘syllabe’ en ‘lettergreep’ niet volledig is.

Zowel syllabe als lettergreep zijn eenheden waarbij uitsluitend de vorm telt: de klankvorm en, daarvan afgeleid, de schriftelijke vorm. Bij de opdeling woord deel en in (1) daarentegen telt de betekenis mee (de betekenissen ‘zelfstandig element van de woordenschat’, ‘subgeheel’, ‘meervoud’). De delen die we volgens dit opdeelt criterium krijgen heten **morfemen**. Met de term **woorddeel** bedoelen we in het vervolg ‘morfeem’. Syllaben en lettergrepen duiden we in het vervolg dus niet aan als ‘woorddelen’. We zullen ‘woorddeel’ en ‘morfeem’ door elkaar gebruiken, maar wel zo dat mogelijke misverstanden worden vermeden. (We gebruiken met name in de andere hoofdstukken de term ‘woorddeel’ om de lezer zo min mogelijk lastig te vallen met exclusief technische termen.) In dit hoofdstuk gaat het om morfemen, de elementen die het basismateriaal vormen voor de vorming van woorden. We gaan in het navolgende in op de manier waarop woorden uit morfemen kunnen worden opgebouwd. De bestudering hiervan heet **morfologie**.

Morfemen kunnen we karakteriseren als de kleinste betekenisdragende elementen van een zin. Zolang we het begrip ‘betekenis’ maar ruim genoeg nemen kunnen we met deze begripsomschrijving redelijk uit de voeten. In een geval als *autoband* is er geen probleem; *auto* en *band* hebben elk een duidelijk omschrijfbaar betekenis. Maar hoe zit het bijvoorbeeld

---

met te als in *Ze probeert te werken*? We moeten aannemen dat de betekenis van te iets zou moeten zijn als ‘er is een verzwegen onderwerp^o’ of ‘de tijds-vorm^o van het werkwoord^o (hier: *werken*) is ongespecificeerd’, of iets dergelijks. *Te* is een zg. functiewoord. De betekenis van functiewoorden – voorzover we daarbij van betekenis kunnen spreken – is in feite de grammaticale functie die ze in de zin hebben. (Overigens: misschien is te eigenlijk geen woord, maar een woorddeel van het geheel *te werken*. Een kenmerk van een woord is dat je er niet zomaar iets in kunt inserteren; tussen *te* en *werken* kan niets ingevoegd worden. De spelling biedt niet altijd houvast. In het Duits wordt het vergelijkbare *zu* soms als woorddeel (*auszutauschen*), soms als woord (*zu tauschen*) geschreven.)

Sommige woorden kunnen niet worden opgedeeld in morfemen; ze bestaan uit slechts één morfeem. Voorbeelden zijn: *dat*, *zwaluw*, *olifant*, *Hotten-tot*. De laatste drie van deze voorbeelden laten nog eens duidelijk zien dat een syllabe en een morfeem twee verschillende dingen zijn: hoewel het enkele morfemen zijn, bestaan ze uit meer dan één syllabe. We noemen woorden die uit één enkel morfeem bestaan **ongeleed**. Woorden die uit meer dan één morfeem zijn opgebouwd zijn **geleed**.

Sommige morfemen komen én als deel van een woord én zelfstandig voor. Ze worden **vrije morfemen** genoemd. Voorbeelden zijn: *huis* en *deur*: *huisdeur*; *appel* en *bloesem*: *appelbloesem*. Morfemen die niet zelfstandig voorkomen, zijn **gebonden morfemen**. Voorbeelden zijn: *-er* in *mooier*, *-en* in *werken*, *-te* in *werkte*, *-ig* in *blauwogig*. Wanneer twee of meer vrije morfemen worden gecombineerd tot een woord, spreken we van een **samenstelling**. *Huisdeur*, *appelbloesem*, *autoband*, *woorddeel* en *liftkabelbreuk* zijn dus samenstellingen. Een combinatie van een of meer morfemen met een gebonden morfeem kan een geval van **flexie** zijn, dan wel een **afleiding (derivatie)**. Onder **flexie** verstaan we de verandering van woorden die samenhangt met de grammaticale structuur van de woordgroep^o waarin ze voorkomen, bijvoorbeeld verbuiging^o van bijvoeglijke naamwoorden: *groen* – *groeng*, of vervoeging^o van werkwoorden: *werk* – *werkt* – *werkte* etc.

Bij **afleidingen** staat de vormverandering door middel van toevoeging van gebonden morfemen niet in verband met de grammaticale structuur van de woordgroep waarin het betrokken woord staat. Voorbeelden van afleidingen (met de gebonden morfemen onderstreept) zijn: *blauwogig*, *paaltje*. Flexiemorfemen noemen we ook wel **grammaticale morfemen**. Derivatiefmorfemen worden ook wel aangeduid als **lexicale gebonden morfemen**.

Zoals aan voorbeelden als *bepplant*, *bodemloos* en *ongrijpbaar* valt te zien, kunnen gebonden morfemen zowel links als rechts van een morfeem staan (net als vrije morfemen, trouwens). In langere woorden kunnen ze ook tussen twee andere morfemen staan (*-ge-* in *weggehold*). We onderscheiden binnen de gebonden morfemen (grammaticaal of lexicaal) echter alleen **voorvoegsels (prefixen)** en **achtervoegsels (suffixen)**: *-ge-* in *weggehold* is een voorvoegsel dat hoort bij *-hol-*. De verzamelnaam voor prefixen en suffixen is **affixen**.

De term ‘voorvoegsel’ zullen we in één groep van gevallen tevens toepassen op voorzetsels, hoewel dat morfemen zijn die ook als los woord kunnen optreden. We beschouwen een voorzetsel als voorvoegsel als het links aangehecht is aan een werkwoord, en overeenkomt met gebonden suffixen doordat het de aanhechting van het grammaticale morfeem *ge-* uitsluit in de voltooid-deelwoordvorm van dat werkwoord (*onderschreven* i.p.v. **ge-onderschreven*).

Een apart soort samenstelling is de **samenkoppeling**. Deze vorm van samenvoeging zou men kunnen omschrijven als een lossere samenstelling. Met samenkoppeling hebben we bijvoorbeeld te maken bij scheidbaar samengestelde werkwoorden^o, werkwoorden die, afhankelijk van de bouw van de zin, soms aaneen worden geschreven, en soms niet: *wegholde – holde weg*; *opbelde – belde op*; *pianospeelde – speelde piano*. Het deel in zulke werkwoorden dat niet vervoegd^o wordt (in de voorbeelden *weg*, *op* en *piano*) noemen we het (werkwoord-)partikel^o. Het gebonden morfeem *ge-* in *weggehold* maakt van het werkwoord een voltooid deelwoord^o en hoort bij het deel van de samenstelling dat vervoegd wordt, dus niet bij het partikel; als gezegd: het is een voorvoegsel van *-hol-*.

3.2 Woordvorming

Het taalsysteem laat toe dat we steeds nieuwe woorden maken. We kunnen in principe onbepaald veel nieuwe ongelede^o woorden maken, zolang we maar binnen de grenzen blijven die onze taal oplegt aan de combinatie-mogelijkheden van de spraakklanken^o die ze rijk is. *Prin*, *froos*, *heppentunt*, *onjaliedeup* zijn bijvoorbeeld allemaal ongebruikte mogelijkheden die ons klanksysteem toestaat, en zolang we zorgen dat het nieuwe ‘woord’ niet restloos in betekenisdragende (al of niet ook nieuw gecreëerde) delen kan worden opgedeeld, geldt het als ongeleed.

We kunnen ook nieuwe woorden maken van bestaande morfemen. Een gebonden morfeem kunnen we niet altijd met elk willekeurig ander morfeem verbinden, hoewel dat met een beetje verbeeldingskracht nog verbaazend vaak mogelijk is; maar de combinatie, hoe gek ook, van twee willekeurige zelfstandige naamwoorden tot een samenstelling is altijd mogelijk. Stel, bijvoorbeeld, dat een circusartiest zijn hond door middel van kwispelen kan laten aangeven wat de sinus van het complement van een gegeven hoek is. We kunnen zo’n hond een ‘cosinushond’ noemen, daarmee uit bestaande morfemen (*co-*, *sinus*, *hond*) een nieuw woord schepend. Het procédé dat we daarbij volgen, is het vrije morfeem *sinus* voorzien van het voorvoegsel *co-*, zodat we het zelfstandig naamwoord *cosinus* krijgen en daarna het woord *hond* verbinden met het woord *cosinus*. Dit procédé bestaat dus uit twee onderdelen die elk op zichzelf ook procédés zijn om woorden te vormen: woord + woord (resultaat: samenstelling^o, bv. *cosinus* + *hond*) en woord + gebonden lexicaal morfeem^o – niet noodzakelijk in deze volgorde – (resultaat: afleiding^o, bv. *cosinus*). We kunnen ook (al of niet nieuwe) woorden vormen door flexie^o: woord + grammaticaal

---

morfeem (bv. *dans* + *-en*: *dansen*, of, geheel nieuw, *Zalmen* ‘knipogen als minister Zalm’).

We kunnen de vorming van *cosinushond* als volgt in beeld brengen. We hebben het zelfstandig naamwoord^o *sinus* en noteren dat als $[\text{sinus}]_N$, waarbij het **label** $_N$ van het haakjespaar aangeeft dat het om een nomen^o, een (zelfstandig) naamwoord gaat. Aanhechting van het voorvoegsel *co-* (dat we ook voorzien van een label: **Aff** voor ‘affix’) verandert – althans in dit geval – niets aan de woordsoort: het geheel blijft een zelfstandig naamwoord. Dit brengen we tot uitdrukking met het label dat bij het afgeleide woord hoort: $[\text{co}_{\text{Aff}} [\text{sinus}]_N]_N$ (we maken voor de duidelijkheid de haakjes naar buiten toe groter). Nu nemen we het **grondwoord** van *cosinushond*, te weten $[\text{hond}]_N$; dit is het grondwoord omdat het om een soort *hond* gaat. We zetten daar het zelfstandig naamwoord $[\text{co}_{\text{Aff}} [\text{sinus}]_N]_N$ vóór. Het nieuwe geheel blijft een zelfstandig naamwoord; we labelen dat dus weer met $_N$. We krijgen dan:

$$(1) \quad [[\text{co}_{\text{Aff}} [\text{sinus}]_N]_N \text{ hond}_N]_N$$

We kunnen dit woord natuurlijk ook, met behulp van een flexiemorfeem, in het meervoud zetten:

$$(2) \quad [[[\text{co} [\text{sinus}]_N]_N \text{ hond}_N]_N \text{ en}_{\text{Aff}}]_N$$

Hiervan kunnen we desgewenst weer *cosinushondentrainer* maken, waarin *trainer* het grondwoord is, enzovoort. We kunnen in principe altijd van twee zelfstandige naamwoorden weer een zelfstandig naamwoord maken. Het eerste woord in zo’n samenstelling van zelfstandig naamwoord + zelfstandig naamwoord is altijd een nadere specificatie van het tweede, het grondwoord: een *cosinushondentrainer* is een bepaald soort *trainer*; *trainer* is het grondwoord. Aan de hand van dit criterium kunnen we bij samenstellingen vaststellen wat het grondwoord is.

We kunnen ons het ‘interne **lexicon**’ (het woordenboek dat wij in ons hoofd hebben) ruwweg voorstellen als een lijst met woorden en morfemen – met, onder meer, hun betekenissen – plus een stelsel van regels op basis waarvan we nieuwe woorden kunnen vormen met het reeds aanwezige materiaal. Een groot aantal woorden kunnen zo in de lijst achterwege blijven, omdat ze gemaakt kunnen worden en een uit de woorddelen afleidbare betekenis hebben, die door degene die het woord voor het eerst hoort zonder nadenken in een situatie waarin het toepasbaar is begrepen wordt, zoals bijvoorbeeld geldt voor *cosinushond* in een situatie waarin de bovenaangeduide circusartiest een rol speelt.

Veel woorden echter moeten ondanks hun transparante bouw toch als geheel in het lexicon worden opgenomen, omdat er betekenselementen mee zijn verbonden die niet voorspelbaar zijn. Een woord als *huisdeur*, bijvoorbeeld, kunnen we weliswaar als een samenstelling beschouwen, maar zal toch als geheel moeten worden opgenomen. Een *huisdeur* is namelijk

---

niet zomaar een deur van of in een huis (bijvoorbeeld een binnendeur), maar de toegangsdeur van een huis. Evenzo is een deurknop niet een knop die iets met een deur te maken heeft (bijvoorbeeld een drukknop), maar een op een bepaalde manier aan de deur bevestigd voorwerp dat aangevat moet worden om de deur te openen; het woord *deurknop* kan bij uitbreiding ook nog gebruikt worden voor ‘deurkruk’. Ook *deurknop* moet dus worden opgenomen.

Sommige afleidingen zijn productief^o, zodat ook daarvan de betekenis voorspelbaar is, en de betrokken afleiding geen onderdeel van het lexicon hoeft te zijn. Voorbeelden zijn *stoelachtig* en *haarloos*. Maar oudere vormingen op *-achtig* en *-loos* horen wel in het lexicon, zoals *deelachtig* en *roekeloos*. Niet-productieve afleidingen horen allemaal in het lexicon thuis.

Flexie is voor een groot deel regelmatig; daarom hoeven bijvoorbeeld niet alle vormen van de werkwoorden in het lexicon te staan. Maar de onregelmatige, onvoorspelbare wel. Zo omvat de vervoeging^o van het werkwoord^o zijn vormen die apart opgeslagen dienen te worden. Het patroon, voorzover regelmatig, variërend op *wezen* (*was, geweest, en, met z/r-alternantie, waren*), vertoont ‘gaten’, die aangevuld worden met woorden van een andere oorsprong (*ben, bent, is, zijn*). Dergelijke woorden uit een andere bron die hiaten moeten opvullen, heten **suppletievormen**. Suppletie is, samen met kennis van andere onregelmatigheden, een aparte afdeling in ons interne lexicon.

3.3 Samenstellingen

Samenstellingen van zelfstandige naamwoorden met zelfstandige naamwoorden zijn, zoals we zagen, eenvoudig te maken. Met een zelfstandig naamwoord als grondwoord^o zijn ook samenstellingen mogelijk door combinatie met andere woordsoorten^o: met werkwoorden^o (label^o: ‘**V**’, voor ‘verbum^o’), bijvoeglijke naamwoorden^o (label: ‘**A**’, voor ‘adjectief^o’) en voorzetsels^o (label: ‘**P**’ voor ‘prepositie^o’). We zullen ter wille van de overzichtelijkheid in de verdere voorbeelden waar mogelijk wat minder rijkelijk strooien met labels. De voorbeelden (1)-(3) bevatten samenstellingen met een werkwoord, een bijvoeglijk naamwoord en een voorzetsel, waarbij het grondwoord steeds een zelfstandig naamwoord is:

- (1) [klap_V [schaats]]_N
- (2) [zwart_A [kop]]_N
- (3) [voor_P [hoofd]]_N

We kunnen door middel van samenstelling ook werkwoorden vormen, met werkwoorden als grondwoord. We kunnen de opbouw van dergelijke woorden eveneens weergeven met haakjes. Het grondwoord krijgt daarbij het label ‘**V**’ (van ‘verbum’), evenals het hele woord. In (4)a, hieronder, geven we de bouw weer van een samenstelling met een werkwoord als grondwoord, waaraan een zelfstandig naamwoord is aangehecht: *stofzuig*.

We kunnen er de onbepaalde wijs^o *stofzuigen* van maken door middel van aanhechting aan *stofzuig* van een flexiormorfeem, het achtervoegsel *-en*, de **uitgang** van de onbepaalde wijs; dit is gebeurd in (4)b.

- (4) a [[stof]_N zuig]_V
 b [[[stof]_N zuig]_V en_{Aff}]_V

Voorbeelden van combinatie van een werkwoord met een werkwoord, met een bijvoeglijk naamwoord en met een voorzetsel zijn (5), (6) en (7). We zijn weer wat zuiniger met labels dan in de laatste twee voorbeelden:

- (5) [[[roer]_V bak] en]_V
 (6) [[[mis]_A zeg] en]_V
 (7) [[[onder]_P breng] en]_V

Stofzuigen, *roerbakken* en *miszeggen* zijn vrij zeldzame voorbeelden van met zelfstandig naamwoord, werkwoord of bijvoeglijk naamwoord gecombineerde werkwoorden die zonder loskoppeling van het begindeel in de verleden tijd^o kunnen worden gezet: *Ik stofzuigde*, *Ik miszei iets*, *Ik roerbakte*. Maar in tegenstelling tot *miszeggen* gedraagt *roerbakken* zich in de voltooide tijd^o als een scheidbaar samengesteld werkwoord^o: *roergebakken*, niet **geroerbakt* of **geroerbakken*. (We volgen *Van Dale*, 12^e druk.) Het werkwoord *onderbrengen* is scheidbaar samengesteld (*bracht onder*, *ondergebracht*) en vormt dus een samenkoppeling, anders dan bijvoorbeeld *onderschrijven*. In dit laatste werkwoord is *onder* een voorvoegsel; het heeft als voltooid deelwoord niet het voorvoegsel *ge-*: *onderschreven*. Dat heeft het gemeen met werkwoorden die zelf al met *ge-* beginnen, zoals *geloven*, en werkwoorden met voorvoegsels als *aan-*, *af-*, *be-*, *her-*, *mis-*, *ont-*, *over-*, *ver-* en *vol-*. Het betreft daarbij werkwoorden met de klemtoon op de werkwoordsstam. (Zie over de voorvoegselstatus van aan werkwoorden aangehechte voorzetsels pg. 24, 1^e alinea.) Combinaties van het type werkwoord + werkwoord zijn überhaupt zeldzaam (nog een voorbeeld is *zweefvliegen*), en normaal gesproken vormen de combinaties zelfstandig naamwoord + werkwoord en bijvoeglijk naamwoord + werkwoord hetzij scheidbaar samengestelde werkwoorden (*auto*-rijden: *reed auto*, *autogereden*; *vasthouden*: *hield vast*, *vastgehouden*), hetzij werkwoorden waarvan alleen de onbepaalde wijs en de tegenwoordig-deelwoordvorm^o bestaat: *stijldansen*(d) – **Hij stijldanste*; *snellezen*(d) – **Hij snellas het boek*. Ook *zweefvliegen* komt alleen voor in de onbepaalde wijs en als tegenwoordig deelwoord. Wanneer niet het werkwoord zelf, maar het links aangehechte ‘niet-werkwoordelijke’ deel klemtoon krijgt, hebben we als regel met een scheidbaar samengesteld werkwoord te maken: *óverdrijven*: *dreef over*, *overgedreven* (tegenover *overdrijven*: *overdreef*, *overdreven*). We noemen het woorddeel waarvan het ‘werkwoordelijke’ deel kan worden gescheiden het (werkwoords)partikel^o (zie pg. 50). Het is niet onaannemelijk dat combinaties die alleen als onbepaalde wijs

en als deelwoord voorkomen ook anders in elkaar zitten dan (4)-(7). Vermoedelijk is het links aangehechte woord niet verbonden met de werkwoordsstam, maar met de onbepaalde wijs of het deelwoord:

- (8) [plank_N [[zeil]en(d)]_V]_V
 (9) [zweef_V [[vlieg]en(d)]_V]_V
 (10) [schoon_A [[spring]en(d)]_V]_V
 (11) [tussen_P [[zet]en(d)]_V]_V (bepaalde manier van enten)

Scheidbaar samengestelde werkwoorden lijken meer uit aan elkaar gekoppelde woorden te bestaan dan uit met elkaar verbonden morfemen. We kunnen bijvoeglijke naamwoorden als grondwoord eveneens combineren met zelfstandige naamwoorden, werkwoorden, bijvoeglijke naamwoorden en voorzetsels:

- (12) [was_N [bleek]]_A
 (13) [schiet_V [klaar]]_A
 (14) [donker_A [blond]]_A
 (15) [in_P [zielig]]_A

Het eerste deel specificeert ook hier weer altijd het grondwoord: bleek, zoals was; klaar, en wel om te schieten; een donker soort blond; zielig in hoge mate.

Soms wordt in een samenstelling het specificerende deel met het gespecificeerde deel verbonden door een 'tussen-s' of een sjwa^o ('tussen-e'). Zulke klanken heten **verbindingsklanken** of **bindfonemen**. Voorbeelden zijn:

- (16) scheepskapitein   [[scheep]_N s [kapitein]_N]_N
 (17) gerstepap   [[gerst]_N e [pap]_N]_N

Het optreden van deze bindfonemen is op grond van het taalsysteem zoals het nu is niet af te leiden. Wordvormen als in (16) en (17) zitten in het lexicon; ze moeten geleerd worden. Bij nieuwe woorden moet de taalgebruiker op zijn 'gevoel' afgaan. Dat gevoel is niet steeds uniform, zodat we paren kennen als *onderzoekplan* en *onderzoeksplan*, *spellingregeling* en *spellingsregeling*. In afwijking van het zg. basisbeginsel van standaarduitspraak – spellen volgens de klanken die hoorbaar zijn in de standaarduitspraak – worden, volgens de sedert 1994 geldende spellingsregels, woorden waarin alleen een verbindings-sjwa wordt gehoord in zeer veel gevallen gespeld met -en- tussen specificerend en gespecificeerd woorddeel. De spelling met -en- is bijvoorbeeld voorgeschreven (behoudens een serie uitzonderingen) als het specificerende woord uitsluitend een meervoud op -en heeft: *kerkenraad*, *kattenstaart*, *ruggesteun* (maar: *ruggespraak*, omdat dit woord als eerste deel een lichaamsdeel noemt en het geheel als een versteende samenstelling wordt beschouwd).

3.4 Afleidingen

Een woordafleiding is de combinatie van een grondwoord^o met een of meer lexicale gebonden morfemen^o, zoals bijvoorbeeld *-in*, *-es*, *-tje*, *-er*, *-aar*, *-ig*, *-achtig*, *-erig*, *-loos*, *-heid*, of *-baar*. Dit zijn allemaal achtervoegsels^o, maar ook met voorvoegsels kunnen afleidingen gemaakt worden. Voorbeelden daarvan zijn *on-*, *ont-*, *be-*, *ver-* en *ge-*. (Zie in verband met *on-* pg. 78.)

We kunnen bij afleidingen een onderscheid maken tussen **productieve** en **niet-productieve** woordvormingsprocédés. Productieve procédés zijn in principe met een onbeperkt aantal grondwoorden mogelijk (zij het niet met grondwoorden van alle mogelijke woordsoorten). Niet-productieve afleidingen zijn altijd eindig in aantal. Het gaat bij niet-productieve procédés in het algemeen om afleidingen die in een oudere taalfase wel productief waren.

Een voorbeeld van een productief woordvormingsprocédé is de verkleinwoordvorming, die in het vorige hoofdstuk ook is besproken. Elk zelfstandig naamwoord kan, soms met enige fonologische^o aanpassing (zie pg. 15 e.v.), gecombineerd worden met het verkleinwoordmorfeem *-tje*, en zo tot een **verkleinwoord** (**diminutief**) worden gemaakt: *schoen+tje* → *schoentje*; *snor+tje* → *snorretje*; *stof+tje* → *stofje*; *koning+tje* → *koninkje*; *morfeem+tje* → *morfeempje*. Verkleinwoordvorming treedt ook wel op bij andere woordsoorten, maar daarbij is het proces niet productief. Enkele voorbeelden zijn, met een werkwoord: *holletje*, *kijkje*, [*een*] *slaatje* [*slaan*], *doetje*, *zitje*, met een bijvoeglijk naamwoord: *kleintje*, *grootje*, *mooitje*, *blauwtje*, *leukje*, met een voorzetsel: *ommetje*, *uitje*, met een bijwoord^o: *voorafje*, *toetje*. Een verkleinwoord is altijd een zelfstandig naamwoord, ongeacht het grondwoord.

Zoals we bij de vormen 'hond-' (in 'hondən') en 'hont' (als woord) het gevoel hebben dat het representanten van één en hetzelfde morfeem zijn, ondanks het verschil tussen 'd' en 't', zo ervaren we ook de vormen *-tje*, *-etje*, *-je*, *-kje* en *-pje* als hetzelfde morfeem. We noemen zulke alternerende vormen **allomorfen**.

We bespreken nu enkele voorbeelden van woordafleiding, te weten die van woorden op *-er*, *-aar*, *-in*, *-es*, *-se*, *-ster*, *-heid*, *-ig*, *-erig*, *-baar* en *-loos*. Er zijn nog ettelijke andere; na de bespreking van de voorbeelden zullen we nog een aantal van zulke achtervoegsels noemen. In § 3.5 komen, in een ander verband, voorts enkele voorvoegsels (*ont-*, *be-* en *ver-*) aan de orde.

Zelfstandige naamwoorden op *-er* en *-aar*

Productief is ook de vorming van zg. **nomina agentis** met *-er* (woorden die een handelende instantie aanduiden; 'handelend' dienen we met een korreltje zout te nemen, en ook niet speciaal met personen te associëren: *slaper*, *hoorder*, (*mede*)*klinker*, *drijver* en *deeltjesversneller* behoren er onder meer ook toe). Het grondwoord is een werkwoordsstam, maar het resultaat is een zelfstandig naamwoord: [[*vind*]_V *er*]_N, [[*werk*]_V *er*]_N, [[*bewoon*]_V *er*]_N. Omdat de klankopeenvolging 'r + ə + r' in het Nederlands niet mogelijk is (ook niet over woordgrenzen heen; pg. 18), wordt in bepaalde gevallen

een 'd' ingevoegd: *woordvoerder*, *navelstaarder*, *porder*. Een andere regel zegt dat het 'agentieve' achtervoegsel *-er* moet veranderen in *-aar* als er anders twee lettergrepen met de klinker 'ə' achter elkaar komen. Het is daarom niet *ploeterder, maar *ploeteraar*; andere voorbeelden zijn: *beoefenaar*, *cateraar*, *folteraar*, *versnipperaar*. Het achtervoegsel *-aar* is een allomorf van *-er* (pg. 29). Een opvallende uitzondering is *opener*. In het woord *tovenaar* zou de *-n-* eigenlijk een *-r-* moeten zijn; dit historische verschijnsel heet **dissimilatie**, de *-r-* is *-n-* geworden vanwege de slot-*r*. Dissimilatie zien we ook in zelfstandige naamwoorden. Daarbij heeft het niet per se de betekenis 'persoon die de handeling verricht'; we zien het bijvoorbeeld in *kamenier*, dat eigenlijk *kamerier* zou moeten zijn (vgl. het Italiaanse *cameriere*), en in *martelaar*, dat eigenlijk *marteraar* zou moeten zijn (*martelaar* hangt o.a. samen met *martyrium*, 'getuigenis', en was in het Middelnederlands *marter*; *-aar* werd later toegevoegd om duidelijker te maken dat het om een persoon gaat); ook *Deventenaar* is een geval van dissimilatie.

Zoals *Deventenaar* laat zien, komt het morfeem *-er/-aar* ook voor in combinatie met eigennamen^o. Het voegt ook niet noodzakelijk de betekenis 'persoon die de handeling verricht' toe: zo min als een *Antwerpenaar*, *Leuvenaar*, *Egyptenaar*, *Amsterdammer* of *Indiaër* 'handelende personen' zijn, zijn *martelaar*, *bultenaar* en *gijzelaar* dat. Met de *-er/-aar*-allomorfen worden ook woorden gevormd die een zaak of persoon noemen die datgene draagt, voortbrengt of bezit wat door het grondwoord wordt aangeduid: persoonsaanduidende afleidingen van dat soort zijn, naast de al genoemde, bijvoorbeeld *leugenaar*, *molenaar*, *tollenaar*; afleidingen die een zaak aanduiden zijn *appelaar*, *perelaar*, *mispelaar*, *woordenaar*. *Tweewieler*, *driemaster*, *bovenklepper* en *dubbeldekker* zijn bijzondere woordvormingen: het zelfstandig naamwoord in het grondwoord wordt steeds voorafgegaan door een specificerend element (*twee-*, *drie-*, *boven-*, *dubbel-*); het aan *-er* voorafgaande deel is geen grondwoord: *tweewiel* en *driemast* zijn hier bijvoorbeeld geen mogelijke grondwoorden. Ook op basis van werkwoorden zijn er afleidingen van dit type; ze noemen een zaak die de handeling ondergaat: *voordrader*, *bovenkruier*, *drukker* ('drukknoop'). Aan het slot van § 3.5 komen ze aan de orde.

**Vrouwelijke
persoonsnamen
op -in, -es etc.**

De vorming van vrouwelijke persoons- of diernamen met *-in* is niet productief, evenmin als die met *-es*. We hebben wel bijvoorbeeld *hertogin*, *gravin*, *boerin*, *tijgerin*, *ezelin* en *apin*, maar niet *artsin, *gidsin, *tolkin, *lynxin, *giraffin of *wezelin; wel bijvoorbeeld *voogdes*, *tovenares*, *prinses*, *martelares* en *minnares*, maar niet *edelsmidde, *loodses, *narres, *knechtes of *visseres. Ook veel andere procédés voor de vorming van vrouwennamen zijn niet productief (*-egge*, *-esse*, *-ster*, *-e*, *-trice*, *-euse*, *-ière*). Wel productief is het achtervoegsel *-se* in nationaliteitsaanduidingen van vrouwen (*Duitse*, *Engelse*, *Antwerpse*, *Medanese*, *Guatemalekse* etc.). Tot op zekere hoogte productief is ook de vorming van vrouwelijke persoonsnamen op *-ster*. Deze is in principe mogelijk als ook het nomen *agentis*^o op *-er* beschikbaar is: *zwemster* naast *zwemmer*, *schrijfster* naast *schrijver*, *toneelspeelster* naast *toneelspeler*. Maar *dichtster is

---

niet mogelijk, omdat het woord *dichteres* bestaat. *Voedster* en *werkster* hebben een specifieke betekenis, die *voeder* en *werker* niet hebben.

Zelfstandige naamwoorden op -heid Het achtervoegsel *-heid* is productief. Het vormt zelfstandige naamwoorden met een bijvoeglijk naamwoord als grondwoord. De betekenis is: ‘de eigenschap genoemd door het grondwoord’: *grootheid*, *dunheid*, *zwartheid*, *vuilheid*, *blijheid*, *begrijpelijkheid*. De productiviteit wordt beperkt door het bestaan van anders gevormde woorden met dezelfde algemene betekenis als zojuist gegeven. Zo is *grootheid* gereserveerd voor de betekenissen ‘luister, aanzien’, ‘zaak die voor vermeerdering of vermindering vatbaar is’ en ‘iemand met aanzien’ omdat de andere betekenis als het ware ‘bezet’ wordt door *grootte*. *Trouwheid is niet mogelijk vanwege het bestaan van het zelfstandig naamwoord *trouw*, *moedigheid niet vanwege *moed*. Zelfstandige naamwoorden op *-heid* kunnen ook de betekenis hebben van ‘uiting of bewijs van de door het grondwoord aangeduide eigenschap’: *aardigheid* (als in *Het is alleen maar een aardigheid*), *onbeschoftheid* (‘onbeschofte uiting of daad’), *geestigheid* (‘geestige opmerking, grap’). Er zijn verder ook persoonsaanduidingen op *-heid*: *hoogheid*, *beroemdheid*, *schoonheid*, maar de vorming van *-heid*-woorden met deze algemene ‘pars pro toto’-betekenis is niet productief (‘pars pro toto’, ‘deel (hier: de betrokken eigenschap) in plaats van het geheel (i.c. de persoon)’). Evenmin is de vorming productief van verzamelnamen als *geestelijkheid*, *mensheid*, *Christenheid* (de laatste twee met een zelfstandig naamwoord als grondwoord). Ook *grootheid*, *veelheid* en *hoeveelheid* staan op zichzelf.

Bijvoeglijke naamwoorden op -ig en -erig Afleidingen van bijvoeglijke naamwoorden op *-ig* zijn productief. Het grondwoord kan zelf een bijvoeglijk naamwoord zijn: [[*viez*]_A *ig*]_A, [[*zoet*]_A *ig*]_A. De betekenis is dan ‘min of meer zijnd wat het grondwoord uitdrukt’. Het grondwoord kan ook een zelfstandig naamwoord zijn, zodat we afleidingen krijgen van het type [[*ijver*]_N *ig*]_A. Andere voorbeelden zijn: *vlijtig*, *moedig*, *hobbelig*, *zonnig*, *harig*. De betekenis is ‘in meerdere of mindere mate hebbend wat door het grondwoord wordt genoemd’. Zelfstandig naamwoord + *-ig* kan ook betekenen: ‘lijkend op het door het grondwoord genoemde’: *azijnig*, *waterig*, *bazig*, *wolkig*, *melkig*, *virig*. Een verwante betekenis hebben *-ig*-woorden met als grondwoord een zelfstandig naamwoord dat op zijn beurt gevormd is uit een werkwoordsstam + *-er*. De betekenis is zoets als ‘geneigd tot wat door het werkwoord wordt uitgedrukt’, ‘karakteriseerbaar met wat het werkwoord aanduidt’: [[[*schrijv*]_V *er*]_N *ig*]_A. Andere voorbeelden zijn *hebberig*, *opbellerig*, *opschepperig*. De werkwoordsstam kan nog uitgebreid zijn met allerlei bepalingen^o en voorwerpen^o: *gelijkhebberig*, *op-tijd-komerig*, *eendjesvoerderig*. Sommige woorden die gevormd zijn volgens het procédé van *schrijverig* betekenen ‘het kenmerk of de eigenschap hebbend die afgeleid kan worden uit het werkwoord’: *zweiterig*, *zweverig*, *hijgerig*, *kleverig*, *draaierig*. Het morfem waarin deze woorden eindigen is dus niet *-erig*, maar *-ig*. Het achtervoegsel *-erig* komt dadelijk aan de orde.

Een apart procédé ligt ten grondslag aan de vorming van woorden als *een-cellig*, *tweewielig*, *blauwogig*, *langharig* en *dikhuidig*. De betekenisomschrijving heeft het model 'specificerend woord + zelfstandig naamwoord + hebbend': 'één cel hebbend', 'twee wielen hebbend' etc. Dit procédé wordt aan het slot van § 3.5 besproken.

Er zijn verder nog woorden eindigend op *-ig*, zoals *gehorig*, *onderhorig*, *onderhavig* en *overbodig*, waarvan de vorming in een oudere fase van het Nederlands heeft plaatsgehad. Deze woorden gelden elk als aparte eenheid in het lexicon^o.

Woorden eindigend op het morfeem *-erig* zijn van het type *groenerig*, *artistiekerig*, met een bijvoeglijk naamwoord als grondwoord, of van het type *bloederig*, *stropierig*, met zelfstandig naamwoord als grondwoord. De betekenis van het eerstgenoemde type kan omschreven worden als 'lijkend op iets of iemand met de eigenschap die door het bijvoeglijk naamwoord genoemd wordt'. Woorden van het laatstgenoemde type betekenen 'gekenmerkt door (een eigenschap van) wat door het zelfstandig naamwoord genoemd wordt'. Ook vorming met *-erig* is in principe productief, al zijn er in de praktijk grenzen die worden bepaald door wat begripsmatig nog aanneemelijk is. Een vormelijke beperking is, dat het grondwoord niet op *-er* mag eindigen (**watererig*, **onzekererig*), omdat anders de 'verboden' opeenvolging 'r + ə + r' optreedt. Klaarblijkelijk voorziet het taalsysteem in dit geval niet zonder meer in de mogelijkheid van de invoeging van een 'd'-klank (*?waterderig*, *?onzekerderig*), zoals wel het geval is bij woorden als *verder* en *woordvoerder*. (Vgl. het stuk over afleidingen op *-er* en *-aar*, eerder in deze paragraaf.)

Bijvoeglijke naamwoorden op -achtig Woorden op *-achtig* kunnen een zelfstandig naamwoord, een werkwoord of een bijvoeglijk naamwoord als grondwoord hebben. Met een zelfstandig naamwoord als grondwoord kunnen deze afleidingen als algemene betekenishebben: 'als een...', met het grondwoord op de lege plaats, 'zijnde als wat door het grondwoord genoemd wordt': *dwerfachtig*, *meisjesachtig*, *chocola-achtig*, *boefachtig*, *herfstachtig*, *regenachtig*. Een tweede mogelijke betekenis is: 'waarin of waarbij het door het grondwoord genoemde prominent aanwezig is, veel bezittend van wat door het grondwoord genoemd wordt', gezegd van landschappen en terreinen: *bergachtig*, *heuvelachtig*, *heide-achtig*, *grasachtig*, *bosachtig*, *steenachtig*. Ten derde kunnen deze afleidingen betekenen 'gesteld zijnd op het door het grondwoord genoemde', vaak in combinatie met ontkenning (*Ik ben niet zo ...achtig*): *Bush-achtig*, *theaterachtig*, *kersentaartachtig*, *Keukenhofachtig*, *tramachtig*. De vierde betekenis, ten slotte, is 'behorend tot de familie of orde van dier of plant waaraan het grondwoord refereert', meestal in het meervoud: *mensachtigen*, *katachtigen*, *roosachtigen*.

Een woord op *-achtig* met een zelfstandig naamwoord als grondwoord kan dus meerduidelijk zijn: *heide-achtig* kan betekenen 'lijkend op heide', 'waar veel heide is', 'gesteld op heide' of 'behorend tot de Ericaceae'. Toch is het duidelijk dat de boven omschreven betekenissen onderling verwant zijn.

Het zijn typering en via verwijzing naar een prototype of individu. Binnen deze algemene omschrijving passen ook andere, hieronder nog te behandelen afleidingen op *-achtig*, evenals woorden op *-ig* en *-erig*, als we ‘prototype’ of ‘individu’ aanvullen met ‘door het grondwoord genoemde handeling, werking of eigenschap’.

Afleidingen op *-achtig* met een werkwoord als grondwoord betekenen ‘geneigd tot wat door het werkwoord wordt uitgedrukt’, ‘karakteriseerbaar met wat het werkwoord aanduidt’: *schrikachtig*, *weigerachtig*, *roddelachtig*, *schaamachtig*, *snoepachtig*, *regelachtig*. De productiviteit van dit soort afleidingen wordt ingeperkt door het bestaan van afleidingen op *-erig* met een werkwoord als grondwoord, die hetzelfde betekenen: niet **opschepachtig*, vanwege *opschepperig*; niet *??opbelachtig*, vanwege *opbellerig*. Dit soort beperking op productiviteit is een zeer algemeen verschijnsel. We zagen al eerdere voorbeelden bij zelfstandige naamwoorden op *-heid*.

Met bijvoeglijke naamwoorden als grondwoord hebben afleidingen op *-achtig* de betekenis ‘nog het meest lijkend op’, ‘in de buurt komend van’ (soms spottend of bij wijze van grap): *zoetachtig*, *groenachtig*, *vlotachtig*, *sportiefachtig*, *leukachtig*, *dikachtig*, *oudachtig*, *doofachtig*, *domachtig*. Een beperking op de productiviteit van deze afleidingen is van vormelijke (fonologische) aard: het grondwoord kan niet op *-ig* eindigen; dus niet: **moedigachtig*, **ijverigachtig*.

Alle bovengenoemde bijvoeglijke naamwoorden op *-achtig* hebben de klemtoon binnen het grondwoord. Er zijn er echter een paar met de klemtoon binnen het achtervoegsel: *woonachtig*, *reusachtig*, *krampachtig*. In woorden van dit laatste type is de ‘voeg’ tussen grondwoord en achtervoegsel minder prominent dan het geval is bij de woorden waarin de klemtoon binnen het grondwoord ligt. Dit heeft ook gevolgen op spraakklank^o-niveau: de *-s-* in *reusachtig* heeft zich in zoverre aangepast aan de omringende klinkers dat hij eveneens stemhebbend^o is geworden en dus klinkt als ‘z’: ‘reuzachtäch’. Er is ook een woord ‘reus-achtäch’, maar dat heeft de voorspelbare betekenis ‘als een reus’. De syllabegrens in *woonachtig* en *krampachtig* is naar links verschoven: het is niet ‘woon-achtäch’, maar ‘woo-nachtäch’; niet ‘kramp-achtäch’, maar ‘kram-pachtäch’. Het procédé voor de vorming van deze woorden is niet productief.

**Bijvoeglijke
naamwoorden
op -baar**

Het grondwoord voor bijvoeglijke naamwoorden op *-baar* is een werkwoord. Productief zijn afleidingen op *-baar* alleen als het werkwoord overgankelijk^o is (dat wil zeggen een lijdend voorwerp^o bij zich kan of moet hebben). De betekenis is ‘ge... kunnende worden’, waarin ‘ge...’ staat voor de voltooid-deelwoord^o-vorm van het betrokken werkwoord: *benoembaar*, *eetbaar*, *draagbaar*, *uitvoerbaar*, *denkbaar*. Het grondwoord is in een enkel afwijkend geval een werkwoord dat geen lijdend voorwerp bij zich heeft. Voorbeelden zijn *leefbaar* en *werkbaar*.

Het grondwoord *ontkomen* in *onontkoombaar* is eveneens niet overgankelijk; *ontkomen* heeft een voorwerp bij zich dat moet worden voorafgegaan door *aan* (*Ik ontquam aan het gevaar*). Opvallend is dat alleen de negatieve vorm,

met *on-*, gebruikelijk is. (Dit doet zich ook voor bij *onmisbaar*.) De productiviteit van afleidingen op *-baar* wordt beperkt door het bestaan van woorden op *-(e)lijk*: niet **doenbaar*, vanwege *doenlijk*.²² *Begrijpbaar* is dubieus. Voorzover het niet hetzelfde betekent als *begrijpelijk* zou het mogelijk moeten zijn. *Begrijpelijk* kan op verschillende manieren worden opgevat: het kan betekenen ‘waar men begrip voor kan opbrengen’, of ‘door het verstand verwerkt kunnende worden’. *Begrijpbaar* wordt wel gebruikt om de eerstgenoemde betekenis uit te sluiten, maar het is moeilijk contexten te bedenken die de dubbelzinnigheid zelf al niet uitsluiten.

Er zijn nog een aantal woorden op *-baar* die uit een oudere fase van het Nederlands stammen, zoals *bruikbaar*, *zichtbaar*, *gangbaar*, *oorbaar* en *vruchtbaar*, of die normaal gesproken alleen met het voorvoegsel *on-* voorkomen, waaronder *onmisbaar*, *onuitroeibaar*, *onwrikbaar*, *onnavigbaar*, *onmiskenbaar*; deze woorden zijn niet gevormd in een productief proces en maken in hun geheel deel uit van het lexicon. (Er zijn meer soorten bijvoeglijke naamwoorden die eigenlijk alleen maar met *on-* voorkomen, en waarvoor dit ook geldt, zoals *onbenullig*, *ongelofelijk*, *ongerept*, *ongewis*, *onklaar*, *onledig*, *onmetelijk*, *onnozel*, *onnut*, *onomstotelijk*, *onooglijk*, *onoverwinnelijk*, *onvergetelijk*.)

Bijvoeglijke naamwoorden op *-loos* Bijvoeglijke naamwoorden met het achtervoegsel *-loos* en met als grondwoord een zelfstandig naamwoord zijn in hoge mate productief. De algemene betekenis, ‘zonder het door het grondwoord genoemde’ is constant; niettemin is er verschil tussen verbindingen met het grondwoord (historisch) eindigend op *-e* en die zonder *zo’n -e* met een overigens identiek grondwoord. Zo betekent *vruchteloos* ‘zonder resultaat’, en *vruchtloos* ‘zonder vrucht’, in de letterlijke zin. Een dergelijk verschil is er ook tussen *zouteloos* en *zoutloos*: het eerste moet in de overdrachtelijke zin als ‘flauw’ worden opgevat, het tweede betekent letterlijk ‘zonder zout’. De *-e* is een oude naamvalsuitgang, die in sommige uitdrukkingen nog bewaard is gebleven. Toch is bijvoorbeeld de ‘betekenisspecialisatie’ van *zouteloos* (tegenover *zoutloos*) vrij recent. In de 17^e eeuw kwamen beide vormen naast elkaar voor, met beide betekenissen. Woorden op *-loos* met *-e-* zijn verder nog *brodeloos* (vgl. *om den brode*), *moedeloos* (vgl. *te moede*), *nodeloos* (vgl. *van node*), *nutteloos* (vgl. *ten nutte maken*), *radeloos* (vgl. *te rade gaan*). Alleen de vorming zonder *-e-* is productief. *Werkloos* en *werkeloos* betekenen beide ‘zonder werk’, in de zin van ‘zonder baan’, ‘zonder betrekking’. Maar *werkeloos* betekent daarnaast ‘niets doend, zonder iets te verrichten’ (zoals in *werkeloos toezien*). Er zijn ook niet-productieve afleidingen op *-loos* met een werkwoord als grondwoord. Voorbeelden zijn *achteloos*, en *reddeloos*. (*Werkeloos* is, historisch gezien, niet afgeleid van het werkwoord *werken*, maar van het zelfstandig naamwoord *werk*).

Blokken van *procédés*; *-vol*, *-te* en *-rijk* Zoals opgemerkt, er zijn behalve de hierboven besprokene nog ettelijke andere lexicale gebonden morfemen. We laten hier nog enkele achtervoegsels de revue passeren. (Zie voor de voorvoegsels *ont-*, *be-* en *ver-* de volgende paragraaf.) In het voorafgaande werd al geconstateerd dat er aan

---

productiviteit zekere grenzen zijn gesteld, die bepaald worden door het bestaan van gelijkbetekenende woorden met een andere vorm. Zo zijn sommige afleidingen op het overigens productieve *-baar* niet mogelijk vanwege het bestaan van gelijkbetekenende woorden op *-(e)lijk* (**doenbaar* – *doenlijk*). De productiviteit van woordvorming wordt ook begrensd door principes die de opeenvolging van spraakklanken beheersen (fonologische principes): grondwoorden eindigend in *-er* kunnen, zoals we hierboven zagen, niet het achtervoegsel *-erig* krijgen (**watererig*).

De vorming op basis van een niet-telbaar^o zelfstandig naamwoord (*ijver*, *geluk*) van bijvoeglijke naamwoorden op *-ig* die op menselijke gedragingen of toestanden betrekking hebben, wordt bijvoorbeeld ingeperkt door het bestaan van dergelijke bijvoeglijke naamwoorden op *-vol*, en door het bestaan van allerlei gelijkbetekenende op gevarieerde wijze gevormde bijvoeglijke naamwoorden. Zo hebben we wel *ijverig*, *gelukkig*, *rouwig* en *moedig*, maar niet **berouwig*, **succesig* of **liefde-ig*/**liefdig* omdat we de vormen *berouwvol*, *succesvol* en *liefdevol* hebben. ^{??}*Somberig*, ^{??}*nettig* en ^{??}*schuwig* zijn problematisch, of moeten anders opgevat worden dan *somber*, *net* en *schuw*. **Trouwig*, **trotsig*, **enthousiasmig* en **charmig* kunnen niet vanwege *trouw*, *trots*, *enthousiast* en *charmant*. *Angstig* kan bestaan naast *bang* vanwege een verschil in betekenis, dat ook tot uitdrukking komt in het verschil van de constructies waarin ze kunnen voorkomen: ^{??}*Hij is angstig dat het gaat regenen* is vreemd; *Hij is bang dat het gaat regenen* normaal. Strikt synonieme^o woorden zijn niet mogelijk.

De vorming van bijvoeglijke naamwoorden op *-vol* wordt soms geblokkeerd door samenstellingen op *-lijk* (*gevaarvol* is niet mogelijk in de betekenis van *gevaarlijk*) of *-ig* (*prachtvol* is zeer waarschijnlijk een germanisme^o, en een twijfelachtig alternatief voor *prachtig*; [?]*kunstvol* (naar het Duitse *kunstvoll*) strijdt tegen *kunstig*).

Soms zitten strikt synonieme woorden elkaar niet in de weg: *verboos* wordt niet verdrongen door *woordenrijk* of omgekeerd, omdat ze behoren tot geheel verschillende registers^o (*verboos*, niet in Van Dale, is ‘geleerd’, *woordenrijk* is voor iedereen te begrijpen, en daarom ‘gewoon’).

Zoals we al constateerden is de afleiding *grootheid* in de betekenis van *grootte* niet mogelijk vanwege het bestaan van laatstgenoemd woord. Omgekeerd wordt de afleiding met *-te* geblokkeerd door de afleidingen met *-heid*: behalve de eerder gesignaleerde onmogelijkheid van **dunte* (wegens *dunheid*) is er ook de onmogelijkheid van **vuilte* wegens *vuilheid*, van **nabijte* wegens *nabijheid* (tegenover *verte*) en **rechtte* wegens *rechtheid* (tegenover *scheefte* en *schuinte*). Vorming van bijvoeglijke naamwoorden met *-te* wordt ook op allerlei andere manieren geblokkeerd: **langte* (*lengte*), **heette* (*hitte*), **trotste* (*trots*). Vooral door de productiviteit van *-heid* is de productiviteit van *-te* zodoende vrijwel tot nul gereduceerd. De meest recente vorming op *-te* is *gekte*.

3.5 Woordvorm en woordbetekenis: enkele voorbeelden

In deze paragraaf wordt met enkele voorbeelden gedemonstreerd dat er een parallellisme valt aan te wijzen tussen enerzijds de opbouw van de betekenis van een woord en anderzijds zijn bouw vanuit het gezichtspunt van de morfologie^o. Om de parallellen te zien is soms een zekere mate van abstractie vereist: betekenselementen worden soms door woorddelen uitgedrukt, maar soms ook niet. Er zijn hier van taal tot taal verschillen; wat in de ene taal wel in de uiterlijke vorm tot uitdrukking komt, is in de andere taal alleen impliciet aanwezig. Zo zijn er talen die met een morfem kunnen uitdrukken of het werkwoord een proces uitdrukt dat noodzakelijk afloopt (d.w.z. principieel niet voortzetbaar is). Andere talen drukken dit niet uit, of alleen in bepaalde gevallen. Sommige talen hebben lidwoorden^o, althans morfemen die uitdrukken wat onze lidwoorden uitdrukken, andere talen bezitten niets van dien aard, en laten impliciet of het om iets bepaalds of iets onbepaalds gaat. Maar ook al wordt niet elk onderdeel van de woordbetekenis door woorddelen expliciet gerepresenteerd, het is in principe toch mogelijk om die betekenis redelijk volledig te reconstrueren en om het parallellisme tussen vormelementen en betekenisstructuur aan te geven.

De volgorde van woorddelen is als regel omgekeerd ten opzichte van die waarin ze los, maar wel in onderlinge samenhang voorkomen: Ik bel je op – dat ik je opbel; de tuin achter – de achtertuint; polis van de verzekering van kosten van ziekte – ziektekostenverzekeringspolis. Ook bij werkwoorden als omcirkelen en ommuren zien we iets dergelijks: we kunnen deze werkwoorden respectievelijk omschrijven als ‘een cirkel trekken om (iets)’ en ‘een muur bouwen om (iets)’. De omschrijving met losse woorden noemen we de **perifrastische** vorm, de omschrijving zo veel mogelijk door middel van één woord de **holofrastische** vorm. De perifrastische en de holofrastische vorm drukken op een bepaald abstract niveau hetzelfde uit en zijn in principe elkaars spiegelbeeld.

Hoe moeten we ons het woordvormingsproces als ‘afspiegeling’ precies voorstellen? We nemen, bij wijze van concreet voorbeeld, als vertrekpunt de perifrastische vorm polis van de verzekering van kosten van ziekte (en besteden daarbij, om het niet te ingewikkeld te maken, geen aandacht aan het hoe en wat van het creëren van de *s*-achter verzekering in het slotdeel *-verzekeringspolis*; de functiewoordjes *van* en *de* spelen verder geen rol). We hechten het laatste geheel, ziekte, links aan kosten, zodat we krijgen: [[[ziekte] kosten] (we laten de labels die we gebruikten in § 3.2 weg). De zo verkregen combinatie hechten we op haar beurt weer links aan verzekering: [[[ziekte] kosten] verzekering]. Dit geheel hechten we ten slotte weer links aan polis, zodat we krijgen: [[[[ziekte] kosten] verzekering]s polis]. Alle labels zijn in dit geval gelijk, namelijk *N* (**nomen**, (zelfstandig) naamwoord^o), want alle samenstellende woorden zijn hier zelfstandige naamwoorden.

Werkwoorden van het model van omcirkelen en ommuren kunnen ook gevormd worden met andere voorzetsels^o, zoals onder en over: overbruggen, onderkelderen

(respectievelijk: 'een brug bouwen over (iets)' en 'een kelder bouwen onder (iets)'). Verwant aan dit soort combinaties zijn werkwoorden met de voorvoegsels *ont-* en *be-*: *ontbladeren*, *ontharen*, *beboteren*, *bedijken*. *Ontbladeren* kan omschreven worden als 'de bladeren (van iets) afhalen'; *ontharen* als 'de haren (van iets) afhalen'. Het voorvoegsel *ont-*, teruggaand op Germaanse vormen als *und* en *and* (Duits *ent-*), hangt historisch samen met *onder* meer *ant-* in *antwoorden*, en met het Latijnse voorzetsel *ante* (Grieks *anti*). Het betekende oorspronkelijk 'tegenover'; hieruit hebben zich de betekenissen 'in een richting naar iets toe', en 'in een richting van iets af' ontwikkeld. De eerstgenoemde ('af') is hier verbonden met *ont-* in werkwoorden als *ontbladeren* en *ontharen* (de andere met *ont-* in *ontmoeten*). Afgezien van het feit dat *ont-* niet los voorkomt, heeft het dus alle trekken van een voorzetsel. Ook *be-* in *beboteren* en *bedijken* ('voorzien van boter', 'voorzien van een dijk') is terugvoerbaar op een voorzetsel (Oudgermaans en Middelnederlands *bi*, 'bij'). Als we de betekenissen van werkwoorden als de hier beschouwde op een zo abstract mogelijke manier onder woorden brengen, dan krijgen we uniforme formuleringen die niet alleen de 'grondbetekenissen' representeren maar ook spiegelbeeldig zijn t.o.v. de vorm:

- (1) *ontbladeren*: zorgen dat: de bladeren gaan zijn: af (van x)
- (2) *ontharen*: zorgen dat: de haren gaan zijn: af (van x)
- (3) *beboteren*: zorgen dat: boter gaat zijn: bij (x)
- (4) *bedijken*: zorgen dat: een dijk gaat zijn: bij (x)

('Bij' hier op te vatten als de omkering van de relatie 'met': 'y is bij x' = 'x is met y', 'x heeft y'.) Het betekenselement 'zorgen dat' wordt het **causatieve** betekenselement genoemd; 'gaan zijn' drukt een **inchoatief** betekenselement uit, het element dat staat voor het overgaan in een andere toestand (i.c.: eerst met, dan zonder bladeren; eerst zonder, dan met boter, enz.). De werkwoorden van het type met *ont-* behoren tot de **delocatumwerkwoorden** en werkwoorden van het type met *be-* tot de **locatumwerkwoorden**. Het element 'locatum' (dat wat geplaatst wordt) heeft betrekking op het zelfstandig naamwoord in *beboteren* en *bedijken*: de boter en de dijk worden 'geplaatst'. 'Delocatum' slaat op de verwijderde zaken; in (1) en (2) zijn dat respectievelijk 'de bladeren' en 'de haren'. Alleen de betekenselementen 'bladeren', 'haren', 'boter', 'dijk', 'af' en 'bij' vinden we terug in de hoorbare vorm van deze werkwoorden. Er zijn echter locatum- en delocatumwerkwoorden die nog minder in hun uiterlijke vorm laten zien. Het zijn werkwoorden die (afgezien van de flexie^o) slechts bestaan uit een tot werkwoordstam^o gemaakt zelfstandig naamwoord. De stam valt samen met het grondwoord. Voorbeelden van locatumwerkwoorden van dit type, met als algemene betekenis iets als 'voorzien van wat door het grondwoord genoemd wordt', zijn *brandmerken*, *glazuren*, *kartelen*, *kleuren*, *kreukelen*, *kronen*, *kruiden*, *nieten*, *oliën*, *poederen*, *punten*, *ringen*, *vouwen*, *wapenen*, *zegelen*, *zegenen* en *zolen*. Op dezelfde wijze gevormde delocatumwerkwoorden, met als betekenis 'ontdoen van wat door het grond-

woord genoemd wordt', zijn onder meer: *bramen* ('kleine kartelingen van het scherp verwijderen'), *doppen*, *jassen* (gezegd van aardappels), *melken*, *pitten* ('ontpitten'), *punten* (dode punten van het hoofdhaar verwijderen), *schillen*, *slibben* ('klei, humus e.d. verwijderen uit zand'), *stoffen* en *vlooiën*. (Merk op dat er twee werkwoorden *punten* zijn: het locatumwerkwoord, met de betekenis 'voorzien van (een) punt(en)', en het delocatumwerkwoord, dat 'ontdoen van punten' betekent.) De betekenisomschrijving is weer geheel analoog aan die van de eerder besproken typen:

- (5) x *brandmerken*: zorgen dat: een brandmerk gaat zijn: 'bij' x
[locatumwerkwoord]
- (6) x *schillen*: zorgen dat: de schil gaat zijn: af van x
[delocatumwerkwoord]

('Bij' weer op te vatten als in (3) en (4).) Alternatieve betekenisbeschrijvingen zijn: 'zorgen dat x gaat zijn met een brandmerk' (een brandmerk gaat hebben/krijgt) en 'zorgen dat x gaat zijn zonder schil' (de schil verliest). In (5) en (6) is het zelfstandig naamwoord het enige element dat we in de uiterlijke vorm van het werkwoord terugvinden.

Naast (de)locatumwerkwoorden bestaande uit alleen maar een tot stam gemaakt zelfstandig naamwoord, kent het Nederlands ook zg. **locatie-werkwoorden** van die vorm. De algemene betekenis is 'zorgen dat x gaat zijn in/op de locatie', waarbij de 'locatie' genoemd wordt door het zelfstandig naamwoord. Zo betekent *kisten* bijvoorbeeld 'zorgen dat x gaat zijn in een kist' en *filmen* 'zorgen dat x gaat zijn op een film'. Tot de locatie-werkwoorden behoren verder onder meer: *boeken*, *bottelen*, *doeken* (gezegd van kaas), *huizen*, *kerkeren*, *kooien*, *korven*, *kuilen* (gezegd van gras), *kuipen*, *pekelen*, *potten*, *schouderen*, *schragen*, *soppen*, *spiesen*, *stallen*, *strikken* en *vloeren*.

Het is blijkens afleidingen als *beboteren*, *ontbladeren* e.d. mogelijk om een zelfstandig naamwoord met behulp van een affix^o om te zetten in een werkwoord. Een dergelijke omzetting van de ene woordsoort naar de andere met behulp van een afleiding dan wel een samenstelling met voorzetsel heet **transpositie**. Omdat aan de uiterlijke vorm zichtbaar is dat er iets is gebeurd met het grondwoord – er is iets aan toegevoegd – spreken we in zo'n geval van **expliciete** transpositie. Zoals we zagen aan werkwoorden als *brandmerken* en *schillen*, hoeven er niet altijd affixen of voorzetsels aan te pas te komen. We spreken in zulke gevallen van **impliciete** transpositie.

Gevallen waarin geen sprake is van impliciete omzetting in een andere woordsoort, maar wel van impliciete omzetting van onovergankelijk^o werkwoord in overgankelijk^o werkwoord, komen ook voor. Naast het onovergankelijke werkwoord *breken* bijvoorbeeld (als in *Het bord brak*), hebben we het overgankelijke *breken* (als in *Hij brak het bord*). Het eerste *breken* is een inchoatief werkwoord (verandering van de ene toestand in de andere betreffend), het tweede heeft behalve het inchoatieve, ook nog een causatief betekenselement (veroorzaking betreffend). Werkwoorden van de

eerstgenoemde soort worden wel **mutatieven** (veranderingswerkwoorden) genoemd, die van de laatstgenoemde worden aangeduid als hun **causatieve** pendanten. Andere voorbeelden van mutatief/causatieve werkwoorden zijn: *afslanken, bevriezen, bleken, buigen, doven, drogen, inkrimpen, krommen, smelten, uittrekken, veranderen, verbranden, vergroten en versmallen*. De twee algemene betekenissen laten zich ongeveer als volgt weergeven:

- (7) x gaat zijn in toestand y
 [inchoatief (mutatief)]
- (8) zorgen dat: x gaat zijn in toestand y
 [causatief (+ inchoatief element)]

De “toestand y ” kan in het algemeen worden aangeduid door middel van het deelwoord van het hele werkwoord: ‘afgeslankt’, ‘bevrozen’, ‘gebleekt’ enz. Sommige van de werkwoorden in kwestie bevatten een woorddeel dat kan worden geïdentificeerd als een, de betrokken toestand aanduidend, bijvoeglijk naamwoord: *slank, bleek, droog, krom, ander, groot en smal*. Een deel bevat voorvoegsels en zich als voorvoegsels gedragende voorzetsels (af-, be-, in-, uit-, ver-). Een ander, overlappend deel lijkt geheel of deels te bestaan uit een werkwoord, of gaat terug op een ander, verdwenen, woord (*vriezen, buigen, doven, krimpen, smelten, branden*). Morfemen die exclusief en expliciet het inchoatieve of causatieve betekenselement uitdrukken vallen niet aan te wijzen. Naast gelijkvormige paren zijn er ook die onderling gedeeltelijk of totaal verschillen in uiterlijke vorm: *vallen en vellen, lengen en verlengen, sterven en doden, krijgen en geven*. Bij deze laatste werkwoorden blijft echter het betekenisverschil niet zuiver beperkt tot de aan- of afwezigheid van het causatieve element.

We besteden tot slot aandacht aan een bijzonder soort woordvormingsprocedé, al aangestipt in § 3.4, het stuk over bijvoeglijke naamwoorden op *-ig* en *-erig*, namelijk morfeemcombinaties van het type *blauwogig*. Gegeven het principe dat bij woordvorming het spiegelbeeld ontstaat van het perifrastische^o equivalent, en dat het achtervoegsel *-ig* in het algemeen betekent ‘hebbend’ (d.i. ‘(zijnde) met’), lijkt het niet onaannemelijk dat een adequate omschrijving van *blauwogig* ‘met de ogen blauw’ is. Vervangen we hierin ‘met’ door datgene waarvan het de betekenis is, namelijk *-ig*, dan kunnen we *blauwogig* dus zien als het resultaat van een spiegeling in twee stappen volgens het recept van de tweede alinea van deze paragraaf: aanhechting van *blauw* links aan *oog*: [*blauw*_A [*oog*]_N]_N, en vervolgens aanhechting van [*blauw*_A [*oog*]_N]_N links aan *-ig*:

- (9) [[*blauw*_A [*oog*]_N]_N *ig*]_A

Woorden van dit type noemen we **samenstellende afleidingen**. Het is alleen in het kader van afleiding (betrokkenheid van een lexicaal gebonden morfeem^o bij het woordvormingsproces) dat de samenstelling van de overige delen mogelijk is.

Aanvaarden we de boven aangeduide analyse, dan moeten we aannemen dat het in het geval van telwoorden als eerste woorddeel net zo gaat (*tweewielig*: 'met (van) wielen twee' enz.). Het bijzondere van woorden als *blauwogig* (*tweewielig*, *gelijkbenig*, *dikhuidig* enz.) is dat ze geen grondwoord in de geijkte zin hebben. Woorden als *dikhuid* en *blauwoog* zijn weliswaar mogelijk, maar het is niet waarschijnlijk dat ze het grondwoord zijn van *dikhuidig* en *blauwogig*; dan zouden immers **tweewiel* en **gelijkbeen* ook moeten bestaan. Ook een totstandkoming op basis van de laatste twee woorddelen is moeilijk voorstelbaar: *benig* (niet bedoeld is 'vol been'), *huidig* (niet bedoeld is 'tegenwoordig') en *ogig* zijn geen mogelijke grondwoorden. Hetzelfde probleem doet zich voor bij woorden als *driemaster* en *bovenkruier*: *driemast* noch *bovenkruis(en)* kunnen hier het grondwoord zijn, evenmin als *master* en *kruier*. De oplossing voor *driemaster* en soortgelijke woorden is misschien analoog aan die van (9), als we *-er* nemen als 'met': 'met (aan) masten drie'. *Bovenkruier* moet misschien geïnterpreteerd worden als 'die bovenkruit' ('die kruit boven'), waarin *kruien* niet actief^o of overgankelijk genomen moet worden, maar in de zin van 'gekruid worden'; zoals ook *lader* in *bovenlader* niet in actieve^o zin moet worden genomen.

---

4 Soorten van woorden, woordgroepen en zinnen

Overzicht We onderscheiden in dit hoofdstuk tien hoofdsorten van woorden. Ook schoolboeken plegen er tien te onderscheiden. Een strengere, maar ook meer abstracte en theoretischer benadering zou kunnen volstaan met minder: naamwoorden, bijvoeglijke naamwoorden, voorzetsels, en werkwoorden, plus nog een aantal soorten ‘functiewoorden’. De verdeling in tien, met nog een vrij ver gaande onderverdeling van de hoofdsorten, voldoet echter uitstekend voor het doel van dit boek.

Behalve woordsoorten zijn er ook soorten woordgroepen. Typisch voor een woordgroep is, dat hij een bepaald woord als ‘kern’ of ‘centraal element’ bevat: in *de kat* is *kat* de ‘kern’, in *bijzonder aardig* is *aardig* de ‘kern’. We noemen zo’n kern het ‘hoofd’ van een woordgroep. In wezen vertegenwoordigen de verschillende mogelijke woordgroepen de vier typen die we in de vorige alinea bij elkaar zetten: er zijn woordgroepen met een naamwoord, een bijvoeglijk naamwoord, een voorzetsel (of achterzetsel) en een werkwoord als hoofd. Omdat soms woorden in hun eentje in de zin het werk van een woordgroep doen, definiëren we een woordgroep als een groep bestaande uit één of meer woorden.

Al is wel duidelijk dat zinnen iets anders zijn dan woordgroepen als *de kat* e.d., kunnen we toch zeggen dat zinnen ook een soort woordgroepen zijn. Net als woorden en woordgroepen, kunnen zinnen naar soort worden onderverdeeld: mededelende en gebiedende zinnen, *ja/nee*-vragen, vraagwoordvragen, enz. Alle hebben ze hun eigen vormkenmerken.

In de navolgende subparagrafen van § 4.1 worden eerst, na een korte inleiding, de tien woordsoorten en hun subsoorten uitvoerig besproken.

In § 4.2 en de subparagrafen daarvan komen de woordgroepen aan de orde. In § 4.3, ten slotte, worden in vier subparagrafen de diverse soorten van zinnen behandeld.

4.1 De woordsoorten

Woorden kan men sorteren vanuit allerlei gezichtspunten: leenwoord of niet, aantal lettergrepen, rijm, bruikbaarheid als scheldwoord, enzovoort. Maar taalkundigen die zich bezighouden met de bouw van zinnen, de syntaxis^o, zijn geïnteresseerd in een onderverdeling van de woorden naar hun verschillende mogelijkheden als bouwstenen in de zin. Met de term ‘**woordsoort**’ wordt in een grammatica dit laatste bedoeld. Bij het gebruik van deze term laten we veranderlijke vormkenmerken, zoals enkelvoud, meervoud en dergelijke, in principe buiten beschouwing. De woorden *tram* (enkelvoud) en *trams* (meervoud) horen dus tot dezelfde woordsoort. Er kunnen tien woordsoorten worden onderscheiden, elk weer onder te

---

verdelen in allerlei subsoorten. In de volgende paragrafen 4.1.1- 4.1.10 worden ze behandeld. Het aangeven tot welke soort een woord behoort, noemen we **woordsoortbenoeming**.

4.1.1 *Werkwoorden*

Werkwoordsvormen: Een **werkwoord (verbum)** is een woord dat in een bepaalde **tijdsvorm tegenwoordige en verleden tijd, deelwoorden en onbepaalde wijs** (een bepaald **tempus**) gezet kan worden. Dat wil zeggen: het is mogelijk met bepaalde vormkenmerken van een werkwoord aan te geven of datgene wat het werkwoord uitdrukt in het verleden of het heden gedacht moet worden – tenminste, in het ‘normale’ geval. Zo kunnen we **tegenwoordige tijd (presens)** en **verleden tijd (preteritum)** onderscheiden. (Voor de **toekomende tijd (futurum)** zie pg. 60, na voorbeeld (16).) Ook kan met werkwoordsvormen aangegeven worden of het gaat om **enkelvoud (singularis)** of **meervoud (pluralis)** – dat wil zeggen: het **getal**. In beperkte mate kan het werkwoord uitdrukken om welke **persoon** het gaat: **eerste persoon** (de spreker, plus eventueel degene(n) voor wie deze spreekt), **tweede persoon** (de toegesprokene(n)) of **derde persoon** (de overgebleven mogelijkheid, weer hetzij één, hetzij meer; ook niet-personen).

Daarnaast kan het werkwoord ook voorkomen in de vorm van een **tegenwoordig deelwoord (participium praesentis)**, bijvoorbeeld *werkend, gaand*, of als **voltooid** of **verleden deelwoord (participium perfecti)**, bijvoorbeeld *gewerkt, gegaan*. Het tegenwoordig deelwoord kan gebruikt worden om aan te geven dat wat het werkwoord uitdrukt, nog aan de gang is. Het voltooid deelwoord stelt het proces of de toestand voor als achter de rug. Naast het ‘tegenwoordig’ en ‘voltooid deelwoord’ onderscheiden we nog het **passief deelwoord**^o. Behalve in speciale gevallen (zie pg. 264, onder (30)), bevatten zinnen in de lijdende vorm^o altijd een passief deelwoord (*Jan is/wordt geholpen*). Het heeft dezelfde vorm als het voltooid deelwoord. Het onderscheid heeft bijvoorbeeld zijn nut bij het uit elkaar houden van de woordsoortstatus van bepaalde bijvoeglijke bepalingen^o: in *de mij gevolgde agenten is gevolgd* een voltooid deelwoord (vgl. *De agenten zijn mij gevolgd* – geen lijdende vorm), maar in *de door mij gevolgde agenten is gevolgd* een passief deelwoord (vgl. *De agenten zijn door mij gevolgd* – wel lijdende vorm).

Als het werkwoord geen persoon, getal of tijd aangeeft, en ook geen deelwoord is, heeft het de vorm van de **onbepaalde wijs (infinitief)** (bv. *werken, gaan*). Het woordenboek geeft voor werkwoorden als trefwoord altijd de onbepaalde wijs.

Tabel 1, hierna, dient ter illustratie, aan de hand van twee verschillende werkwoorden, van de besproken tijden, de deelwoordsvormen en de onbepaalde wijs. In de Appendix wordt een vollediger overzicht gegeven van de hier bedoelde uiteenlopende vormkenmerken (de **vervoeging**) van de diverse typen werkwoorden.

Het is niet altijd zo, dat de tegenwoordige-tijdsvorm iets uitdrukt dat in het heden gedacht moet worden. Het kan ook gaan om de toekomst, zoals

in Morgen loop ik naar mijn werk, Ik ben zo klaar, of om een feit in het verleden: Gisteren zegt-ie tegen me..., In 1648 wordt de vrede van Münster gesloten. De tegenwoordige tijd wordt ook gebruikt voor algemene uitspraken: Een priemgetal is alleen deelbaar door zichzelf en door 1. Evenmin geldt voor de verleden-tijds-vorm dat die alleen maar kan uitdrukken dat het gaat om een feit uit het verleden. In het algemeen kan hij aangeven dat het iets betreft wat geen deel uitmaakt van de realiteit zoals wij die kennen op het moment van spreken. Tot zo'n buiten onze (directe) ervaring liggende realiteit hoort het verleden, maar niet exclusief. Hij kan bijvoorbeeld ook betrekking hebben op een fantasiewereld: Dan was jij de vader en ik was de moeder, of een hypothetische, of gewenste, maar niet werkelijke wereld: Als ik jou was, dan ging ik niet, Kwam hij maar!, Had maar gewacht. Ook kan de verleden-tijdsvorm gebruikt worden om te refereren aan eerder afgesproken of vastgestelde zaken: Daar was ik dan ('Daar ben ik dan, zoals afgesproken'), Hoe heette die film ook weer waar we naartoe gaan?

Nog meer werkwoordsvormen De wijzen. (Zie voor meer informatie over de wijzen Tabel 9 op pg. 107, en § 4.31-3, pg. 108 e.v.) Van de werkwoordsvormen die in Tabel 1 onder 'tijd' gegeven zijn, wordt gezegd dat ze in de **aantonende wijs (indicatief of indicativus)** staan. Dit in onderscheid van de onbepaalde wijs, en van de **aanvoegende wijs (conjunctief of conjunctivus)**. De laatstgenoemde

getal	persoon	tijd		deelwoorden		onbepaalde wijs
		tegenw. tijd	verleden tijd	tegenw. deelw.	voltooid deelw.	
enkelvoud	1e (ik)	werk, loop	werkte, liep			
	2e (jij)	werkt#, loopt#	werkte, liep			
	3e (hij/zij/het)	werkt, loopt	werkte, liep	werkend(e), lopend(e)	gewerkt, gelopen	werken, lopen
meervoud	1e (wij)	werken, lopen	werkten, liepen			
	2e (jullie)	werken, lopen	werkten, liepen			
	3e (zij)	werken, lopen	werkten, liepen			

Tabel 1 Voorbeelden van werkwoordsvormen. N.B.: de opsomming van de persoonlijke voornaamwoorden (jij, hij etc.) is niet volledig. Zie voor een volledige opsomming pg. 69 e.v. Bij de tweede persoon enkelvoud jij (gemarkeerd met een hekje) ontbreekt in zinnen met het onderwerp^o achter de persoonsvorm^o, zoals in ja/nee-vragen^o, in de tegenwoordige tijd de slot-t van het werkwoord: werk jij, loop jij. Zie voor de voltooiden tijden § 4.1.1.2.; voor de zg. toekomstige tijden verwijzen we naar pg. 60, onder 'modale hulpwerkwoorden' (na vb. (16)). Zie verder ook pg. 370 e.v.

wijs komt in het Nederlands alleen nog voor in verouderde of 'versteende' vormen. Typerend voor de aanvoegende wijs is dat hij een wens – soms ook een advies – uitdrukt: Leve de koning, Hij ruste in vrede, Moge de onderneming

---

slagen, Het ga je goed, Men neme twee eieren. Dit zijn voorbeelden van de tegenwoordige tijd in de aanvoegende wijs. Ook van de verleden tijd in de aanvoegende wijs vallen nog voorbeelden te noemen, uitsluitend in versteende vormen: Ware het niet dat... ('Als het niet zo was dat...'), Hij wordt als het ware opgetild ('Het is alsof hij wordt opgetild').

De **gebiedende wijs (imperatief, imperativus)** kent in het moderne Nederlands in het standaardgeval maar één vorm, voor zowel enkelvoud als meervoud, die als regel gelijk is aan die van de eerste persoon enkelvoud van de tegenwoordige tijd: Kom!, Verroer je niet! Blijf binnen! enz. Een uitzondering is het werkwoord zijn, dat in de gebiedende wijs niet de vorm ben(t) krijgt, maar wees: Wees stil!, Wees voorzichtig! De niet-samengestelde gebiedende wijs gaat niet vergezeld van een persoonlijk voornaamwoord, maar moet beschouwd worden als een persoonsvorm^o, en wel van de tweede persoon enkelvoud zowel als van de tweede persoon meervoud. (Dit is geen vanzelfsprekendheid; sommige talen, zoals het Latijn, kennen ook een gebiedende wijs voor de derde persoon, verschillend voor enkel- en meervoud; in ouder Nederlands werd er onderscheid gemaakt tussen tweede persoon enkelvoud en meervoud: Stemt lijst 4 (meervoud), Stem niet op hem, Jaap! (enkelvoud).) Er is ook een samengestelde (dat wil zeggen met een persoonlijk voornaamwoord^o gecombineerde) vorm: Komen jullie maar binnen, Gaat u zitten. Het werkwoord (de persoonsvorm) heeft hierin dezelfde vorm als die van de desbetreffende persoon in de aantonende wijs (met weer de typerende uitzondering van het werkwoord zijn: Wees jij (wezen jullie, weest u) liever stil, niet *Ben jij (*zijn jullie, *bent u) liever stil). Een zin als Vergis u niet bevat geen voorbeeld van een samengestelde, maar van een enkelvoudige gebiedende wijs, en wel een van het wederkerende werkwoord^o zich vergissen. De samengestelde variant is Vergis u niet. Naast de genoemde vormen kennen we ook wel een gebiedende wijs in de verleden tijd (gewoonlijk alleen de voltooid verleden tijd^o), zoals bijvoorbeeld in Had maar gewacht! Was dan ook gestopt!

Voltooiden tijden Met werkwoorden kunnen ook voltooiden tijden^o worden uitgedrukt. Hierbij wordt altijd gebruikgemaakt van een hulpwerkwoord van tijd^o (of van tijd en lijdende vorm^o). Het gaat hier om de hulpwerkwoorden zijn en hebben. Afhankelijk van bepaalde factoren wordt een werkwoord met het hulpwerkwoord zijn of met het hulpwerkwoord hebben gecombineerd om een voltooiden tijd te vormen: Hij is gekomen, Hij heeft gewerkt. Deze combinatie met zijn of hebben wordt aangeduid als **vervoeging met zijn of hebben**. De voltooiden tijden worden meer uitgebreid behandeld in op pg. 56 e.v. Voor een beknopt overzicht van de werkwoordstijden: zie het eind van deze paragraaf.

Vervoeging met zijn en met hebben Sommige werkwoorden worden in de voltooiden tijden^o altijd vervoegd met het hulpwerkwoord van tijd^o hebben, andere altijd met zijn. Bij een derde groep hangt het van bepaalde eigenschappen van de zin af met welk van de twee het werkwoord in kwestie wordt vervoegd.

(1)	Verplicht met zijn:	(2)	Verplicht met hebben:
a	Het kopje <u>is</u> gevallen.	a	*Wim <u>is</u> gereisd.
a'	*Het kopje <u>heeft</u> gevallen.	a'	Wim <u>heeft</u> gereisd.
b	De foto <u>is</u> vergeeld.	b	*De machine <u>is</u> gewerkt.
b'	*De foto <u>heeft</u> vergeeld.	b'	De machine <u>heeft</u> gewerkt.
c	Het bad <u>is</u> volgelopen.	c	*Fré <u>is</u> het bad gevuld.
c'	*Het bad <u>heeft</u> volgelopen.	c'	Fré <u>heeft</u> het bad gevuld.
d	Jan <u>is</u> ziek geworden.	d	*Dat <u>is</u> Jan ziek gemaakt.
d'	*Jan <u>heeft</u> ziek geworden.	d'	Dat <u>heeft</u> Jan ziek gemaakt.
- (3) Twee mogelijkheden:
- a Hans is naar huis gelopen.
b Hans heeft een uur lang gelopen.

In het algemeen lijkt er aan ten minste twee voorwaarden te moeten zijn voldaan, wil een werkwoord met *zijn* vervoegd kunnen worden. In de eerste plaats moet de zin betrekking hebben op een soort proces dat, uit zijn aard, noodzakelijk afloopt. Zo is het vallen van het kopje (voorbeeld (1)a) een proces dat niet onbepert door kan gaan. Op een gegeven moment heeft het kopje de vloer bereikt, en valt het niet meer. Zin (2)a' daarentegen heeft betrekking op een proces dat in principe steeds kan worden voortgezet. De voltooide tijd *heeft gereisd* geeft weliswaar aan dat er niet meer gereisd wordt, maar in principe zou Wim zo lang met reizen kunnen doorgaan als hij wil. We drukken dit verschil tussen (1)a en (2)a' uit door te zeggen dat (1)a een **terminatief aspect** heeft en (2)a' een **duratief aspect**. Iets dergelijks kan gezegd worden van (1)b tegenover (2)b': de foto kan niet onbepert door-vergeelen – op een bepaald moment is hij geel. Daarentegen kan de machine onbepert doorwerken. Duurbepalingen^o (zoals *een uur lang*) in terminatieve zinnen dwingen een 'herhalingsinterpretatie' af: een zin als *Hans is een uur lang naar huis gelopen* is alleen goed als we hem opvatten als 'Hans is een uur lang *telkens* naar huis gelopen'. Soms kan dit tot vreemde resultaten leiden. Het vergt wel enige fantasie om in te zien hoe een zin als *Het vliegtuig stortte een uur lang neer* gebruikt zou kunnen worden.

Overigens: alleen de aard van het proces zelf telt; de taal houdt wat dit aangaat geen rekening met sterfelijkheid of vergankelijkheid: natuurlijk kan Wim (zin (2)a') niet écht zo lang doorreizen als hij wil; eens overlijdt hij. Maar het 'proces' van het reizen is op zichzelf genomen niet een noodzakelijk aflopende zaak. Anderzijds is het proces van *vallen* – in de betekenis van 'op de grond vallen' – of *naar huis lopen* door zijn eigen aard juist wel eindig.

In de tweede plaats moet de zin een toestand- of plaatsverandering van de zaak of de persoon beschrijven die door het onderwerp^o wordt genoemd. In (1)a, *Het kopje is gevallen*, verandert het kopje (onderwerp) van plaats. In

---

(2)a', *Wim heeft gereisd*, is ook sprake van plaatsverandering van de persoon die door het onderwerp genoemd wordt, maar omdat *reizen* duratief is, moet toch *hebben* gebruikt worden. In (1)b, *De foto is vergeeld*, hebben we te maken met een toestandverandering van de foto, het onderwerp. Ook (2)b', *De machine heeft gewerkt*, beschrijft iets wat kan worden opgevat als toestandverandering: een werkende machine verkeert steeds in verschillende toestanden. Maar omdat *werken* duratief is – de machine kan voor onbepaalde tijd doorwerken – moet hier, net als in het geval van *reizen*, *hebben* gebruikt worden. In (1)c, *Het bad is volgelopen*, en (2)c, *Fré heeft het bad gevuld*, gaat het weliswaar om terminatieve zinnen en toestandverandering, maar het verschil is, dat in (2)c' de toestandverandering niet op het onderwerp betrekking heeft, en in (1)c wel. Van (1)d, *Jan is ziek geworden*, en (2)d', *Dat heeft Jan ziek gemaakt*, kan iets soortgelijks worden gezegd: in beide gevallen ondergaat Jan een toestandverandering, en in beide gevallen hebben we te maken met een noodzakelijk eindigend proces, maar in (1)d is Jan het onderwerp, en in (2)d' niet.

Het is nu ook duidelijk wat maakt dat in zin (3)a, *Hans is naar huis gelopen*, *zijn* gebruikt wordt, en in (3)b, *Hans heeft een uur lang gelopen*, *hebben*: beide zinnen gaan over op het onderwerp betrokken verplaatsing, maar (3)a is terminatief (men kan niet onbeperkt lang naar huis lopen) en (3)b is duratief: men kan in principe onbeperkt lang lopen.

Minder evident is misschien de verklaring voor het gebruik van *hebben* en *zijn* in zinnen als *Hij is het logo vergeten* en *Hij heeft het logo vergeten*. Toch lijkt hier hetzelfde aan de hand te zijn als in eerder gegeven voorbeelden. De eerste zin vatten we op als 'hij weet niet meer wat het logo is', en de tweede als 'hij heeft verzuimd het logo erbij te zetten'. Het eerste 'vergeten' is duidelijk een toestandverandering: eerst wist hij het nog wel, nu niet meer. Het tweede 'vergeten' is eigenlijk meer zoiets als 'iets verzuimen omdat men er niet aan denkt'. *Verzuimen* drukt geen toestandverandering uit.

Toch wordt *vergeten* in de laatstbedoelde betekenis ook vaak met *zijn* vervoegd. De verklaring daarvoor is misschien, dat de spreker dit 'vergeten' vaak eerder ervaart als iets wat hem overkomt dan als een verzuim waarvoor hij verantwoordelijk is. De nadruk komt daarbij dan weer meer op 'toestandverandering' te liggen dan op 'verzuimen'.

Volgen (waarbij wat door het onderwerp wordt genoemd van plaats verandert) wordt vervoegd met *zijn* als het terminatief is, zoals in *Op die gebeurtenis zijn een aantal maatregelen gevolgd* (*volgen* in de betekenis 'komen na' – een abstract soort 'plaatsverandering'; 'komen' is terminatief), *Ik ben hem naar zijn huis gevolgd* (het volgen eindigt noodzakelijk nadat zijn huis is bereikt).

Maar *volgen* kan ook met *hebben* worden vervoegd:

(4) Poirot heeft hem dagenlang gevolgd.

In (4) vatten we *volgen* op als één, onbeperkt voortzetbaar proces, met eventuele onderbrekingen. De zin *Poirot is hem dagenlang gevolgd* is ook goed, ondanks de duurbepaling *dagenlang*, die niet combineerbaar is met termina-

---

tieve zinnen. De verklaring is dat we volgen hier opvatten als een steeds herhaald gebeuren: dagenlang is Poirot hem telkens, iedere dag weer, gevolgd.

Verliezen wordt vaak ook met *zijn* vervoegd, hoewel het in dergelijke gevallen niet gaat om het onderwerp: in *Ik ben m'n sleutels verloren* is het juist niet de spreker (het onderwerp) die 'van toestand of plaats verandert', maar zijn het eerder de sleutels. Waarschijnlijk moeten we hier het gebruik van *zijn* in plaats van *hebben* verklaren uit de betekenisverwantschap van *verloren hebben* met *kwijtgeraakt zijn*: *verloren* wordt hier aanvoeld als 'kwijtgeraakt'.

Gebeuren kan op verschillende manieren worden gebruikt, maar wordt steeds met *zijn* vervoegd. Zo bijvoorbeeld *gebeuren* in de zin van 'plaatsvinden, zich voltrekken':

- (5) Er is een ongeluk gebeurd.

Ook hier hebben we te maken met een 'toestandverandering', zij het dan in erg abstracte zin. 'Statusverandering' past daarom hier misschien beter: eerst is het ongeluk nog geen realiteit, vervolgens voltrekt het zich en is wel realiteit. Het werkwoord is tevens terminatief (vergelijk: **Er gebeurde secondenlang een ongeluk*).

Gebeuren kan ook worden gebruikt in de betekenis van 'gedaan worden':

- (6) Die hele gang moet nog gebeuren. ('Die hele gang moet nog gedaan (schoongemaakt, geverfd, enz.) worden')
- (7) Dat moet nog gebeuren. ('Dat moet nog gedaan worden')

Ook als het in die betekenis gebruikt wordt, wordt *gebeuren* met *zijn* vervoegd: *De gang is gebeurd*, *De vloer dweilen, dat is al gebeurd*. Het kan in de laatstbedoelde betekenis gecombineerd worden met een passieve *door*-bepaling^o: *Dat is al door Joke gebeurd*, *Kaartjes knippen gebeurt door de conducteur*. Is hier ook sprake van 'toestandverandering'? In (6) wordt de gang (het onderwerp) inderdaad geacht een verandering te ondergaan, maar bij bijvoorbeeld *Kaartjes knippen gebeurt door de conducteur* lijkt het anders te liggen. We kunnen hier weer beter van 'statusverandering' spreken: het kaartjes knippen gaat over van 'nog niet gerealiseerd' naar 'gerealiseerd'.

Behalve *vergeten*, *volgen* en *verliezen* en *gebeuren* zijn er nog wel een aantal min of meer problematische werkwoorden. Eén daarvan noemen we hier nog: het terminatieve *stoppen*. Hoewel in een zin als *De automobilist heeft op tijd gestopt* het onderwerp, *de automobilist*, wel een verandering van rijden naar stilstaan lijkt te ondergaan, is hier toch het werkwoord *hebben* gebruikt. Maar vergelijken we deze zin met bijvoorbeeld ²*De auto heeft gestopt* en *De auto is gestopt*, dan wordt duidelijk dat het in de *automobilist*-zin toch eerder om de door de automobilist *veroorzaakte* toestandverandering (van de niet genoemde auto) gaat dan om een toestandverandering van de bestuurder zelf. Het gebruik van *hebben* is dan verklaarbaar.

De voltooide deelwoorden van met *zijn* vervoegde werkwoorden kunnen

---

gebruikt worden als bijvoeglijke bepalingen^o bij datgene wat als onderwerp fungeert in een corresponderende zin (zie de voorbeelden (8) en (9)). Dit in tegenstelling tot voltooide deelwoorden van met *hebben* vervoegde werkwoorden (voorbeeld (10)):

- (8) De gasten zijn gearriveerd: de gearriveerde gasten
(9) Het ongeluk is gisteren gebeurd: het gisteren gebeurde ongeluk
(10) De meisjes hebben gewerkt: *de gewerkte meisjes

(Er zijn enkele uitzonderingen op deze regel: *gaan* en *komen* worden met *zijn* vervoegd, maar we zeggen niet *de gegane mensen, of *de gekomen mensen. Bij het zojuist besproken werkwoord *gebeuren* in de betekenis 'gedaan worden' gaat het ook niet op: *Die hele gang moet nog gebeuren* tegenover **De (door Nico) gebeurde gang.*)

Wanneer een combinatie die bestaat uit een werkwoord plus ander woord, of uit een werkwoord plus woordgroep, als geheel vervoeging met *zijn* vereist, dan kan het voltooid deelwoord van het werkwoord, samen met de rest (in (11) is dat *naar huis*), op dezelfde manier als boven gebruikt worden als bijvoeglijke bepaling. Maar dit kan niet als zo'n 'rest' ontbreekt, zoals in (12):

- (11) De kinderen zijn naar huis gefietst: de naar huis gefietste kinderen
(12) De kinderen hebben gefietst: *de gefietste kinderen

Zijn zelf, ten slotte, en *blijven*, vormen in zoverre aparte gevallen dat ze niet terminatief zijn, maar toch behoren tot de verplicht met *zijn* vervoegde werkwoorden. Er is verder nog een groep werkwoorden waarvan de vervoeging met *zijn* eigenlijk alleen maar te begrijpen valt uit hun historische gerelateerdheid aan werkwoorden waarvan de vervoeging in verband gebracht kan worden met de boven gegeven betekenseigenschappen: *bevalen* ('in de smaak vallen'), het *vallen* in zinnen als *Het viel hem zwaar*, *afvallen* (*Hij viel maandenlang af*), *doorlopen* (*Hij is er urenlang mee doorgelopen*) enz., enz. Er zijn onvoltooide en voltooide werkwoordstijden, zowel in de tegenwoordige tijd als in de verleden tijd. Op pg. 49 volgt een beknopt overzicht in de vorm van Tabel 2.

Tot slot van deze paragraaf over werkwoorden merken we nog op dat het vaak voorkomt dat een woordgroep als geheel de functie heeft van een werkwoord. Dergelijke woordgroepen zijn vaste combinaties. Ze worden **werkwoordelijke uitdrukkingen** genoemd. Voorbeelden zijn: *een vin verroeren* (alleen in ontkennende zinnen), *aan de tand voelen*, *in de cel zitten* en *onder druk zetten*. (Zie ook pg. 298 e.v. voor vaste verbindingen.)

Er vallen diverse werkwoordsoorten te onderscheiden. In § 4.1.1.1-3, hieronder, worden de voornaamste genoemd en toegelicht.

	tegenwoordig	verleden
onvoltooid	onvoltooid tegenwoordige tijd (o.t.t.): Jan loopt Jan struikelt	onvoltooid verleden tijd (o.v.t.): Jan liep Jan struikelde
voltooid	voltooid tegenwoordige tijd (v.t.t.): Jan heeft gelopen Jan is gestruikeld	voltooid verleden tijd (v.v.t.): Jan had gelopen Jan was gestruikeld

Tabel 2 Beknopt overzicht van de onvoltooiden tijden (het **imperfectum**) en de voltooiden tijden. Zie voor de zg. toekomstige tijden pg. 60, onder 'modale hulpwerkwoorden' (na vb. (16)). De voltooid tegenwoordige tijd wordt ook aangeduid als het **perfectum**, de voltooid verleden tijd als het **plusquamperfectum**.

4.1.1.1 Zelfstandige werkwoorden

Een zelfstandig werkwoord kan in zijn eentje (dat wil zeggen zonder vergezeld te gaan van andere werkwoorden) in een zin voorkomen: Jan loopt, Het regent nu al de hele dag. Er is nog één ander soort werkwoorden die dat kunnen, namelijk de koppelwerkwoorden^o: Jan is ziek, Ik word later directeur.

Overgankelijk en onovergankelijk Zelfstandige werkwoorden kunnen **overgankelijk (transitief)** of **onovergankelijk (intransitief)** zijn. Overgankelijke werkwoorden zijn werkwoorden die een lijdend voorwerp^o bij zich kunnen of moeten hebben. We kunnen een onderscheid maken tussen **verplicht overgankelijke** en **niet-verplicht overgankelijke werkwoorden**. Dit wordt geïllustreerd in (1), hieronder. Verplicht overgankelijke werkwoorden zonder lijdend voorwerp leveren ongrammaticale^o zinnen op.

Verplicht overgankelijk:

- (1) Jan verorbert een boterham.
*Jan verorbert.

Niet-verplicht overgankelijk:

- Jan eet een boterham.
Jan eet.

Onovergankelijke werkwoorden, zoals *blozen* en *roesten*, kunnen geen lijdend voorwerp bij zich hebben:

- (2) a Jan bloost.
a' *Jan bloost een donkerrode kleur.
b Het hek roest.
b' *Het hek roest een dikke laag.

In scheidbaar samengestelde werkwoorden heeft altijd het partikel de klemtoon; dat wil dus zeggen dat in scheidbaar samengestelde werkwoorden in de onbepaalde wijs altijd het eerste woorddeel de klemtoon draagt. Werkwoorden die dezelfde vorm hebben als scheidbaar samengestelde werkwoorden maar in de onbepaalde wijs niet de klemtoon op het eerste woorddeel hebben, zijn dus niet scheidbaar. Ter illustratie de volgende voorbeelden:

- (14) a Je moet niet zo overdrijven. [niet scheidbaar]
 (Je overdrijft t.o. *Je drijft over)
- b Er kwamen wolken overdrijven. [scheidbaar]
 (*De wolken overdrijven t.o. De wolken drijven over)
- (15) a Laten we eerst overleggen. [niet scheidbaar]
 (We overleggen eerst t.o. *We leggen eerst over)
- b Hij kon geen bewijs overleggen. [scheidbaar]
 (*Bewijzen vielen helaas niet te overleggen t.o. Bewijzen vielen helaas niet over te leggen)

Een vergelijkbaar paar is *overbóeken* (*overbóekte*, *overbóekt*, ‘meer dan eenmaal verhuren, een vliegtuig te vol boeken’) en *óverboeken* (*óverboekte*, *óvergeboekt*, ‘naar een andere rekening overbrengen’). Het is uiteraard niet zo, dat klemtoon op het eerste woorddeel automatisch inhoudt dat het werkwoord scheidbaar samengesteld is; we zeggen niet: *Die wet is niet hand te haven (moet zijn te handhaven), en ook niet *Hij heeft het niet bol kunnen werken (moet zijn kunnen bolwerken).

Wederkerende werkwoorden Het komt voor dat bij een werkwoordsvorm verplicht een wederkerend voornaamwoord⁹ hoort. We noemen zo’n combinatie een ‘wederkerend werkwoord’. Enkele voorbeelden zijn: *zich afvragen*, *zich behelpen*, *zich bekommeren*, *zich ge-* (of *mis-*) *dragen*, *zich schamen*, *zich vergewissen*, *zich vergissen*, *zich vergrijpen*, *zich verkneukelen*.

Bij wederkerende werkwoorden is in het geval van de eerste persoon het wederkerend voornaamwoord *me* of *ons*, in dat van de tweede persoon *je*, en bij de derde persoon *zich*.

Het verplichte voorkomen van het wederkerend voornaamwoord hangt in sommige gevallen af van de manier waarop het werkwoord gebruikt wordt. *Redden*, bijvoorbeeld, kan gebruikt worden als onderdeel van een combinatie die we interpreteren als ‘de zaken zelfstandig voor elkaar krijgen’, zoals in (16). In dat geval is het wederkerend voornaamwoord verplicht. Maar het kan ook ‘in veiligheid brengen’ betekenen, en dan wordt *redden* zonder wederkerend voornaamwoord gebruikt (zie (17)).

-
- (16) Hij kon zich daar met Engels wel redden.
(17) Kees redt zijn vriend.

Men zou kunnen tegenwerpen dat *redden* in (16) een ander werkwoord is dan in (17), en ook iets totaal anders betekent dan in (17), maar dat het wel hetzelfde betekent in bijvoorbeeld Hij wist zich te *redden*, met *zich*. (*Zich redd* zou dan homoniem^o (meerduidig) genoemd kunnen worden. Maar *redd* heeft in alle drie de gevallen dezelfde grondbetekenis ‘iets of iemand voor problemen of gevaren behoeden’.

Nog een voorbeeld: *verdiepen* vereist alleen een wederkerend voornaamwoord als het een voorzetselvoorwerp^o bij zich heeft:

- (18) a Dat verdiepte Jans inzicht. [geen voorzetselvoorwerp; geen wederkerend voornaamwoord]
b In *schaken* verdiepte Jan zich niet. [voorzetselvoorwerp; verplicht wederkerend voornaamwoord]

Een derde voorbeeld: *verheugen* komt alleen voor met verplicht wederkerend voornaamwoord als het onderdeel is van een uitdrukking die betekent ‘verheugd zijn’:

- (19) a Het succes verheugde haar.
[‘blij maken’; geen wederkerend voornaamwoord]
b Zij verheugde zich.
[‘verheugd zijn’; verplicht wederkerend voornaamwoord]

Het verschil in betekenis tussen aan de ene kant een wederkerend werkwoord (een combinatie dus met een woord als *zich*) en aan de andere kant een combinatie van net zo’n werkwoordsvorm met een woord als *zichzelf* kan subtiel zijn. Vergelijk bijvoorbeeld (20)a en b:

- (20) a Marie verwondde zich.
b Marie verwondde zichzelf.

Het verschil tussen deze zinnen is, dat de eerste niet de gedachte oproept aan opzettelijke zelfverwonding, terwijl dat wel meer voor de hand ligt bij de tweede. Alleen in de eerste zin hebben we te maken met een wederkerend werkwoord. Wederkerende werkwoorden met het woord *zichzelf* bestaan per definitie niet. (Zie over *zich* en *zichzelf* ook pg. 70 e.v. en pg. 302 e.v.)

Wanneer, zoals bij (*zich*) *redd*, (*zich*) *verdiepen*, (*zich*) *verheugen*, en (*zich*) *verwonden*, het wederkerend voornaamwoord alleen onder bepaalde voorwaarden vereist is, spreekt men van **toevallig wederkerende werkwoorden**. Wanneer de werkwoordsvorm altijd in combinatie met het wederkerend voornaamwoord optreedt, spreekt men van **verplicht wederkerende werkwoorden** (*zich schamen*, *zich gedragen*, *zich verkneukelen*).

Verplichte combinatie met een wederkerend voornaamwoord hebben we overigens niet enkel bij werkwoordsvormen, maar ook bij allerlei werkwoordelijke uitdrukkingen^o. Voorbeelden zijn: *zich (iets) laten ontvallen, zich een ongeluk schrikken, zich in de vingers snijden.*

‘Onpersoonlijk gebruik’ Werkwoorden die normaal gesproken een onderwerp^o bij zich hebben dat een persoon aanduidt (bv. schrijven: **Zij** schrijft met een pen), kunnen in principe ook gebruikt worden met een onderwerp dat een bij de werking betrokken ‘gebruiksvoorwerp’ noemt, of iets wat als zodanig kan worden gezien:

(21) *Die pen schrijft lekker.*

In (21) lijkt een soort wisseling te hebben plaatsgevonden: het ‘normale’ soort onderwerp bij schrijven (een persoonsaanduiding) heeft plaatsgemaakt voor een onderwerp dat iets noemt wat wordt gebruikt bij datgene wat door het werkwoord wordt aangeduid. Hieronder volgen nog een paar voorbeelden waarin hetzelfde gebeurt:

(22) *Die stoel **zit** comfortabel.*

(23) *Dit lettertype **leest** heel plezierig.*

(24) *Hoe **lopen** die schoenen?*

(25) *Zijn bed **slaapt** stukken beter.*

(26) *Mascotte rolt beter, plakt beter, **rookt** beter.*

In dergelijke zinnen is altijd een bijwoordelijke bepaling^o (*plezierig, hoe* etc.) nodig die betrekking heeft op – algemeen gezegd – de kwaliteit van de werking: *comfortabel, plezierig, goed, beroerd* etc.

De groep werkwoorden waarmee de bedoelde constructie mogelijk is, wordt gevormd door onovergankelijke en niet verplicht overgankelijke zelfstandige werkwoorden die normaal gesproken een menselijk onderwerp hebben, en die het soort werking noemen waarbij altijd sprake is van een of ander gebruiksvoorwerp of middel dat voor die werking noodzakelijk is. (De constructie is dus niet mogelijk met werkwoorden als *mijmeren, denken, rillen, blozen, arriveren, brengen* en *verorberen*.) De constructie komt ook wel voor met datgene wat de werking ‘ondergaat’ als onderwerp: *Dit hout zaagt makkelijk, Die boter smeert beter.*

In een aan (22)-(26) verwant soort constructies, die mogelijk zijn met hetzelfde type werkwoorden, noemt het onderwerp niet een “gebruiksvoorwerp” of hulpmiddel maar wordt het gevormd door *het, dit* of *dat*: *Het stuurt lichter met stuurbekrachtiging. Dit slaapt beter. Je moet rechtop zitten; dat werkt lekkerder.*

4.1.1.2 Koppelwerkwoorden

Traditioneel worden de volgende werkwoorden tot de **koppelwerkwoorden** gerekend: *zijn, worden, blijven, blijken, (toe)schijnen, lijken, heten, dunken* en *voorkomen*. (*Voorkomen* en *toeschiijnen* zijn de enige werkwoorden in dit rijtje

---

die scheidbaar samengesteld^o zijn.) Ze koppelen of verbinden het onderwerp^o (subject) met een predikaat^o. Een zin met een koppelwerkwoord is per definitie een zin met een naamwoordelijk gezegde^o (zie pg. 126). De werkwoorden *blijken*, *schijnen*, *lijken*, *heten*, *dunken* en *voorkomen* kunnen vaak in een naamwoordelijk gezegde worden aangevuld met *te zijn*, zoals in de onderstaande voorbeelden. Aangevuld met *te zijn* zijn het geen koppelwerkwoorden, maar hulpwerkwoorden^o.

- (1) Het bleek onverstandig (*te zijn*).
- (2) Piet scheen de beste (*te zijn*).
- (3) Piet scheen me de beste toe (*scheen me toe de beste te zijn*).
- (4) Zij leek wel aardig (*te zijn*).
- (5) Marie heette de baas (*te zijn*).
- (6) Dat dunkt me niet erg waarschijnlijk (*te zijn*).
- (7) Ik zei dat hij me te oud voorkwam (*voorkwam te oud te zijn*).

Er is een (vaak subtiel) betekenisverschil tussen de vormen met en zonder *te zijn*. *Wim scheen oliedom*, bijvoorbeeld, kan worden uitgelegd als 'Het leek erop dat Wim oliedom was', terwijl *Wim scheen oliedom te zijn* eerder zal worden opgevat als 'Men zei dat Wim oliedom was'. *Te zijn* kan ook lang niet altijd worden weggelaten; vergelijk bijvoorbeeld: **iemand die me dokter voorkwam*, tegenover: *iemand die me dokter voorkwam te zijn*.

De werkwoorden *zijn*, *worden* en *blijven* worden in de hier besproken soort zinnen nooit gevolgd door *te zijn*. Wel kan gezegd worden dat ook deze drie iets gemeen hebben: qua betekenis *zijn worden* en *blijven* variaties op het thema '*zijn*'. *Worden* betekent zoiets als 'gaan zijn', en *blijven* iets als 'niet ophouden te zijn', 'permanent zijn'.

Aan het in het begin van deze paragraaf opgesomde rijtje koppelwerkwoorden kunnen nog de volgende worden toegevoegd: *gaan*, *komen*, *raken* en *vallen*, zoals in:

- (8) Deze plant *gaat* dood.
- (9) Hij *ging* failliet.
- (10) Het komt wel weer in orde.
- (11) Het werk *kwam* niet op tijd klaar.
- (12) De touwen *raakten* in de war.
- (13) Hij *raakte* verlamd.
- (14) Het viel hem moeilijk.
- (15) Het werk *viel* zwaar.

De werkwoorden *gaan*, *komen* en *raken* betekenen net als *worden* zoiets als 'gaan zijn', en zijn een soort 'plaatsvervangers' van *worden* in gevallen waar *worden* niet kan worden gebruikt (zie ook pg. 80 en pg. 194).

De hier als koppelwerkwoorden opgesomde werkwoorden komen stuk voor stuk ook voor als niet-koppelwerkwoord. (Zie deze werkwoorden in het register.)

In dit verband noemen we nog de **semi-koppelwerkwoorden**. Hiertoe behoren *bedragen, belopen, betekenen, dragen* ('bereik hebben', gezegd van geschut), *duren, heten* ('als naam hebben'), *kosten, schelen, steken* ('een bepaalde diepgang hebben', gezegd van schepen), *verschillen* en *wegen*. Zie over deze werkwoorden hoofdstuk 5, pg. 149 e.v.

4.1.1.3 Hulpwerkwoorden

In deze paragraaf worden zes verschillende categorieën hulpwerkwoorden onderscheiden ((**a**) tot en met (**f**)). Vooraf een algemene afbakening van het begrip 'hulpwerkwoord': hulpwerkwoorden zijn werkwoorden die in principe – er zijn marginale uitzonderingen – nooit als enig werkwoord in een enkelvoudige zin^o kunnen voorkomen. (Een losse enkelvoudige zin is, in het standaardgeval, een zin met één persoonsvorm^o.) De als modale hulpwerkwoorden bekend staande werkwoorden (zie beneden onder (**d**)) vormen, in hun 'niet-modale' betekenis, een uitzondering op de vuistregel dat ze niet in hun eentje kunnen voorkomen; ze kunnen in die gevallen dan ook beter beschouwd worden als zelfstandige werkwoorden^o. In een speciaal soort gevallen kunnen ze in hun 'modale betekenis' eveneens zelfstandig voorkomen; we zullen echter bij deze 'echt modale' werkwoorden blijven spreken van hulpwerkwoorden. Verder moet er rekening gehouden worden met het feit dat sommige werkwoorden op verschillende manieren kunnen worden gebruikt, afhankelijk van hun betekenis. Zo kan *schijnen* in de betekenis 'licht geven', 'stralen' wel als enig werkwoord in een enkelvoudige zin voorkomen (*De zon schijnt*), maar niet in de betekenis 'er de schijn van hebben' (*Jan schijnt ziek te zijn*). Alleen in het laatste geval is *schijnen* een hulpwerkwoord. (Maar zie slotopmerking 2 op pg. 252 voor speciale gevallen als *Het schijnt zo*.)

De hulpwerkwoorden kunnen worden onderverdeeld in twee soorten, naargelang hun bruikbaarheid in combinatie met een (voltooid of passief) deelwoord^o dan wel uitsluitend met (*te* plus) een werkwoord in de onbepaalde wijs^o. De eerste soort, die met de deelwoorden, zijn de hulpwerkwoorden van tijd (*hebben* en *zijn*; zie onder (**a**) hieronder), dat van de lijdende vorm (*worden*; zie onder (**b**)) en dat van tijd en lijdende vorm (*zijn*; (**c**)). De tweede soort, die met (*te* +) onbepaalde wijs, worden behandeld onder (**d**)-(f).

Een zin kan meer dan één hulpwerkwoord bevatten:

- (1) Hij kan hebben gewerkt / Hij kan gewerkt hebben.

In (1) is *hebben* hulpwerkwoord van tijd en *kan* hulpwerkwoord van modaliteit. De verbinding van *hebben* met het zelfstandig werkwoord, *gewerkt*, is in (1) nauwer dan die tussen *kan* en *gewerkt*. Dit komt tot uitdrukking in het feit dat (2)a wel mogelijk is, maar (2)b niet:

-
- (2) a Gewerkt hebben kan hij.
b *Gewerkt kunnen heeft hij, *Werken kunnen heeft hij.

Deze proef is niet bruikbaar bij zinnen met meer hulpwerkwoorden, zoals in (3).

- (3) a Hij zou hem ontmoet moeten kunnen hebben.
b *Hem ontmoet hebben zou hij moeten kunnen.

(Met andere hulpwerkwoorden dan *hebben* krijgen we overigens eveneens steeds een fout resultaat, bijvoorbeeld: *Hij zou kunnen werken* – **Werken kunnen zou hij*.)

Toch kan in een zin als (3) ook een rangorde van verbondenheid met het zelfstandig werkwoord (*ontmoet*) worden bepaald. Het hulpwerkwoord van tijd (hier: *hebben*) hoort altijd bij het voltooid deelwoord (*ontmoet*), en is daarmee het nauwst verbonden. De persoonsvorm (*zou*) is steeds het minst nauw met het zelfstandig werkwoord verbonden. Bij de overige werkwoorden (hier: *moeten* en *kunnen*) is de volgorde bepalend: *kunnen* is in (3) een graadje nauwer met het zelfstandig werkwoord verbonden dan *moeten*; hier geldt: hoe meer naar links, hoe minder nauw het verband met het zelfstandig werkwoord. Op basis hiervan kunnen we zeggen dat *zou* in (3) het **hoogste hulpwerkwoord** is. Het hulpwerkwoord *hebben* is hoger dan het zelfstandig werkwoord *ontmoet*, en *kunnen* is weer een **hoger hulpwerkwoord** ten opzichte van *hebben*. Het hulpwerkwoord *moeten* is het eerst-hogere boven *kunnen*. De hier geïntroduceerde noties ‘hoogste hulpwerkwoord’ en ‘(eerst-)hoger hulpwerkwoord’ worden op pg. 236, 238 en 241 e.v. aangevuld en uitgebreid met de noties ‘hoogste werkwoord’ en ‘(eerst-)hoger werkwoord’. Zie voor ‘hoogste werkwoord’ ook pg. 106. In enkelvoudige (bij)zinnen^o waarin het zelfstandig werkwoord of het koppelwerkwoord^o vergezeld gaat van een of meer hulpwerkwoorden, wordt het niet-hulpwerkwoord wel aangeduid als ‘het **hoofdwerkwoord**’. In (3) is bijvoorbeeld *ontmoet* het hoofdwerkwoord. Deze term wordt ook wel, in een wat ruimere betekenis, gebruikt in gevallen waarin de hogere werkwoorden eigenlijk geen hulpwerkwoorden zijn, maar een of meer van de werkwoorden *hoeven*, *kunnen*, *moeten*, *mogen*, *willen* en *zullen* in niet-modale betekenis. Daarnaast wordt hij ook toegepast op een werkwoord als dat het enige werkwoord in de zin is.

- (a) **hulpwerkwoorden van tijd** Dit zijn: *hebben* en *zijn*. Ze worden gebruikt om samen met een gegeven werkwoord de **voltooide tijden** van dat werkwoord te vormen. (Een andere term voor ‘voltooide tijd’ is **perfectum**.) Normaal gesproken krijgt dat laatste dan de vorm van een voltooid deelwoord^o, zoals (nog eens) aangegeven in Tabel 3. De factoren die bepalen wanneer een werkwoord met *zijn* vervoegd wordt, en wanneer met *hebben*, worden besproken op pg. 44 e.v. Soms worden de voltooide tijden niet gevormd met behulp van voltooide

deelwoorden, maar met een werkwoord in de onbepaalde wijs. Dit kan alleen voorkomen bij bepaalde werkwoorden, en wanneer er sprake is van een combinatie van ten minste drie werkwoorden (inclusief het hulpwerkwoord van tijd). In dit soort gevallen vervangt de onbepaalde wijs het voltooid deelwoord (soms is de keuze vrij; vgl. (4)-(6)):

		tegenwoordig	verleden
onvoltooid		Wim werkt Het schip zinkt	Wim werkte Het schip zonk
voltooid	met hebben met zijn	Wim heeft gewerkt Het schip is gezonken	Wim had gewerkt Het schip was gezonken

Tabel 3 Schema van de onvoltooide en voltooide tijden.

- (4) Ik heb je **proberen** te bellen.
(naast: Ik heb je **geprobeerd** te bellen.)
- (5) Ze hebben hem **zien** weggaan.
(niet: *Ze hebben hem **gezien** weggaan.)
- (6) Je had hem **moeten** zien rennen.
(niet: *Je had hem **gemoeten** zien rennen.)

Dit verschijnsel heet het **IPP-effect**. 'IPP' is een afkorting van **infinitivus pro participio** ('onbepaalde wijs in plaats van deelwoord'). Zie ook pg. 242-45.

(b) hulpwerkwoord van de lijdende vorm Dit is het werkwoord *worden*. Door middel van dit hulpwerkwoord, in combinatie met een passief deelwoord^o (dat dezelfde vorm heeft als het voltooid deelwoord^o), kan de lijdende vorm^o worden gemaakt (zie pg. 116 e.v.). In de onderstaande voorbeelden wordt steeds eerst de bedrijvende vorm^o gegeven, en daarna de qua betekenis min of meer overeenkomende lijdende vorm. Het hulpwerkwoord is onderstreept:

- (7) onvoltooid tegenwoordige tijd^o:
- a bedrijvende vorm:
Ze verven het tuinhek.
- b lijdende vorm:
Het tuinhek wordt geverfd.
- (8) onvoltooid verleden tijd^o:
- a bedrijvende vorm:
Ze verfden het tuinhek.
- b lijdende vorm:
Het tuinhek werd geverfd.

(c) **hulpwerkwoord van tijd en lijdende vorm** Naast zinnen in de lijdende vorm die in een onvoltooide tijd staan (zie de b-zinnen van (7) en (8) hierboven), zijn er zulke zinnen in de voltooide tijd. Daarbij doet *zijn* dienst als hulpwerkwoord van tijd en lijdende vorm. In de onderstaande voorbeelden is het onderstreept:

- (9) voltooid tegenwoordige tijd^o:
- a *bedrijvende vorm*:
Ze hebben het tuinhok vandaag geverfd.
  - b *lijdende vorm*:
Het tuinhok is vandaag geverfd.
- (10) voltooid verleden tijd^o:
- a *bedrijvende vorm*:
Ze hadden het tuinhok net geverfd.
  - b *lijdende vorm*:
Het tuinhok was net geverfd.

Naast de vormen in (9)b en (10)b, met enkel het hulpwerkwoord *zijn*, komen we zulke zinnen tegen als *Het tuinhok is/was geverfd geworden*. Zulke constructies worden beschouwd als ‘**substandaard**’ (geen ABN^o). Ze kunnen misschien worden verklaard uit een behoefte aan ondubbelzinnigheid: een zin als *Het hok is geverfd*, zonder een toevoeging als *maandag*, *vandaag* of *net*, kan namelijk ook worden opgevat als ‘Het hok is een geverfd hok’, dat wil zeggen als een zin in de onvoltooid tegenwoordige tijd; *is* is dan koppelwerkwoord in plaats van hulpwerkwoord van tijd en lijdende vorm, en *geverfd* een bijvoeglijk naamwoord^o dat afgeleid is van een passief deelwoord^o.

(d) **hulpwerkwoorden van modaliteit (kortweg: modale hulpwerkwoorden)** Dit zijn: *hoeven*, *kunnen*, *moeten*, *mogen*, *willen* en *zullen*. Ze hebben een onbepaalde wijs bij zich, maar anders dan de overige modale hulpwerkwoorden heeft *hoeven* bovendien *te* voor de onbepaalde wijs. (*Te* kan echter worden weggelaten als *hoeven* zelf in de onbepaalde wijs staat: *Dat had je niet hoeven (te) zeggen*. Weglating van *te* na een onbepaalde wijs van *hoeven* is verplicht wanneer die niet volgt op een hulpwerkwoord van tijd^o: *zonder iets te hoeven (*te) zeggen*, *Ik wil het niet hoeven (*te) zeggen*.) *Hoeven* wijkt verder in zoverre af van de andere modale werkwoorden, dat het alleen maar kan voorkomen in bepaalde soorten van zinnen, met name ontkennende zinnen. (Zie ook pg. 315 e.v., over negatief polaire uitdrukkingen^o.) ‘Modaliteit’ is een begrip dat betrekking heeft op het (waarde- of waarheids)oordeel van de spreker over hetgeen in de zin wordt uitgedrukt. Door middel van een zin met een modaal werkwoord kan de spreker uitdrukken hoe hij staat tegenover datgene wat in die zin – minus dat werkwoord – wordt gezegd. Bijvoorbeeld: de zin *Wim moet het gedaan hebben* kan aangeven dat het volgens de spreker ‘niet anders kan of Wim heeft het gedaan’; *Wim kan het gedaan hebben* geeft aan dat het volgens de spreker ‘mogelijk is dat Wim het heeft gedaan’.

De hier genoemde hulpwerkwoorden kunnen ook in een niet-modale betekenis worden gebruikt. Het werkwoord *kunnen*, bijvoorbeeld, is modaal als het zoiets betekent als ‘mogelijk zijn’ – zoals in het laatst gegeven voorbeeld – maar niet-modaal in de betekenis ‘in staat zijn’ (zoals in *Hij kan een helikopter besturen*). Toch worden de hier beschouwde werkwoorden ook in de niet-modale betekenis traditioneel ‘modale hulpwerkwoorden’ genoemd. Eigenlijk ten onrechte, zoals aan het eind van dit onderdeel nader zal worden toegelicht.

Wanneer een van de hier besproken werkwoorden gebruikt wordt in de modale betekenis, levert het een negatief resultaat op in een proef waarbij het stuk dat noch onderwerp^o, noch persoonsvorm^o is, wordt vervangen door een woord als *het* of *dat* (afgezien van bepaalde toevoegingen). In het andere geval levert het een grammaticale zin op. In de onderstaande voorbeelden wordt dit gedemonstreerd (het te vervangen stuk en het vervangende woord zijn onderstreept).

(11) a niet-modaal:

Hij kan een helikopter besturen, maar zij kan dat ook.

(kunnen in de zin van ‘in staat zijn’)

De stewardess kon gratis reizen, maar dat kon de purser ook.

(kunnen in de zin van ‘de mogelijkheid hebben’)

b modaal:

Hij kan ziek geweest zijn, *maar zij kan het ook.

(kunnen in de zin van ‘mogelijk zijn’)

(12) a niet-modaal:

Hij moet voortaan op tijd komen, en jij moet dat ook.

(moeten in de gebods- of voorschrift-betekenis)

Ik moest ervan hoesten, en dat moest zij ook.

(moeten in de ‘fysieke noodzaak’-betekenis)

De voorruit moet de regen tegenhouden, maar dat moet het dak ook.

(moeten in de zin van ‘het is de bedoeling, het is gewenst’)

b modaal:

‘Zusje’ moet een geweldige film zijn, *en ‘Karakter’ moet dat

ook.

(moeten in de zin van ‘alles wijst erop’, ‘men zegt dat’, of ‘het kan niet anders of het is zo’)

(13) a niet-modaal:

Karel mag laat thuiskomen, maar zijn zusje mag het niet.

(mogen in de zin van ‘toestemming hebben’)

b modaal:

Jan mag (dan) klaar zijn, *en Wim mag het (dan) ook, – ze hebben nog geen toestemming om weg te gaan.

(mogen in de ‘toegevings’-betekenis)

-
- (14) a niet-modaal:
 Jacqueline wil een prijs winnen; Frédérique wil het ook.
 (willen in de zin van ‘wensen’)
- b modaal:
 Wil die brief op tijd aankomen, *en wil dat pakje het ook, dan moeten ze voor half zes op de bus.
 (willen geeft hier aan dat er een noodzakelijke voorwaarde aan het op tijd aankomen is verbonden)
 Het weer hier wil wel eens tegenvallen, *en het weer in Schotland wil dat ook wel eens.
 (willen in de zin van ‘het komt (nogal eens) voor dat’)
- (15) a niet-modaal:
 Hij (moet en) zál dit keer slagen, en zĳ (moet en) zal het ook.
 (zullen in de zin van ‘per se (van iemand) moeten’)
- b modaal:
 Vermoedelijk zal Wim komen, *en zal Jan het ook.
 Daar zul je ze hebben, *en daar zul je ónze kinderen het ook.
 (zullen in ‘voorspellende’ zin)
- (16) a niet-modaal:
 Je hoeft je niet te melden, want zij hoeven het ook niet.
 (hoeven in de zin van ‘verplicht zijn’)
- b modaal:
 Tom hoeft de vader niet geweest te zijn, *en Dik hoeft het ook niet.
 (hoeven in de zin van ‘noodzakelijk het geval zijn’)

De bovenstaande voorbeelden vormen geen uitputtend overzicht van manieren waarop de werkwoorden in kwestie kunnen worden gebruikt. Wat modaal *zullen* betreft: traditioneel wordt dit werkwoord vaak beschouwd als hulpwerkwoord van (de toekomstige) tijd^o (een andere term voor ‘toekomstige tijd’ is **futurum**), maar er is meer voor te zeggen om het een (echt) modaal hulpwerkwoord te noemen. De hier beschouwde werkwoorden kunnen in hun modale betekenis ook in hun eentje in een zin voorkomen (dus als zelfstandig werkwoord^o), zonder dat er duidelijk sprake is van betekenisverschil. Ze kunnen echter niet altijd vrijelijk zelfstandig worden gebruikt, en de betekenis speelt hierbij wel degelijk een rol. De hierboven gegeven b-voorbeelden laten dit al zien: in de aanvullende zin levert het zelfstandig voorkomen van een ‘echt’ modaal hulpwerkwoord ongrammaticaliteit op. Toch kunnen in bepaalde zinstypes ook ‘echt’ modale hulpwerkwoorden in hun eentje voorkomen, namelijk wanneer het onderwerp een woord als *het* of *dat* is, en staat voor (verwijst naar) een complete zin. Dit laatste laat zich in verband brengen met een karakteristiek betekenisaspect van de desbetreffende werkwoorden: modaliteit is iets wat moet gelden voor een complete

---

zin. In (17) en (18) is de zin waarnaar door het en dat wordt verwezen, gemarkeerd met rechte haken:

(17) Dat hoeft niet [dat Wim de dader geweest is].

(18) Het kan [dat Wim de dader geweest is]. Dat zal best [dat Wim de dader geweest is]. enzovoort.

Hoewel ze in zinnen als de bovenstaande zelfstandig voorkomen, zullen we de besproken werkwoorden in modale betekenis hulpwerkwoorden blijven noemen, omdat ze, met de mogelijkheid ze te gebruiken als in bovenstaande voorbeelden, op een systematische manier afwijken van zelfstandige werkwoorden. (Zie verder pg. 259 e.v.)

Hoeven, kunnen, moeten, mogen, willen en zullen, in niet-modale betekenis, kunnen daarentegen vrijwel altijd zelfstandig in een zin voorkomen: *Jan hoeft niets (geen suiker, etc.), Zij kan/moet/mag/wil iets (een koekje, etc.), Jij zult het ook, etc.* Zoals in het begin van § 4.1.1 (pg. 42) is opgemerkt, is deze eigenschap kenmerkend voor zelfstandige werkwoorden en koppelwerkwoorden. We hebben hier duidelijk niet met die laatste te maken, en kunnen de hier opgesomde woorden in de niet-modale betekenis dus beter tot de zelfstandige werkwoorden rekenen. (Zie ook § 6.3.1.2, over het verschil tussen zelfstandige werkwoorden die een beknopte bijzin^o bij zich hebben en hulpwerkwoorden.)

**(e) aspectuele
hulpwerkwoorden**

Hiertoe worden gerekend *gaan, komen, liggen, lopen, staan* en *zitten*. Hun gebruik wordt in de volgende voorbeelden geïllustreerd: *Fré ging werken. Hij kwam weer zeuren over zijn geld. De schaatsen lagen weg te roesten. De herder liep een sok te breien. De bloem in die vaas staat al te verwelken. Ze zaten de schrijfmachine kapot te maken.* Alleen de aspectuele hulpwerkwoorden *komen* en *gaan* worden steeds gecombineerd met een onbepaalde wijs^o zonder *te*. (Zie, voor *komen* met *te* + onbepaalde wijs, (f), hieronder.) Bij de andere wordt *te* alleen onder speciale omstandigheden weggelaten, soms zelfs verplicht; het hulpwerkwoord zelf moet dan in elk geval ook in de onbepaalde wijs staan: *Is-ie weer komen zeuren?, Ik zag hem liggen lezen, Ik heb lopen piekeren, Je moet niet uren staan praten, Zitten zeuren, dat was niets voor hem.* Ook komt het voor dat *te* wordt weggelaten als het hulpwerkwoord de meervoudsvorm^o in de tegenwoordige tijd^o heeft: *als ze staan praten.*

Een opvallende eigenschap van de hier beschouwde werkwoorden is dat de 'eigenlijke' (zelfstandig werkwoord^o-)betekenis vaak van geen of ondergeschikt belang is. Dit geldt in het bijzonder voor *gaan* en *zitten*. *Gaan* als zelfstandig werkwoord betekent in de eerste plaats 'vertrekken' of 'zich verplaatsen': *Ik ga nu, Ik ga van A naar B.* Maar als hulpwerkwoord duidt het op de nadering of de beginfase van een of ander gebeuren, of het op gang komen ervan: *De sneeuw ging smelten, Ik ga hem waarschuwen.* De eerste betekenis van het zelfstandig werkwoord *zitten* is 'met het achterste ergens op steunen' (het kan ook voorkomen in de betekenis 'zich bevinden', als in *Er zit chloor in het water*). Maar de eerste betekenis is 'verbleekt' in zinnen waarin

---

zitten hulpwerkwoord is: een zin als *Anne zat zich al de hele dag zorgen te maken* hoeft niet per se in te houden dat Anne zich de hele dag zittend zorgen maakte.

Hun naam danken de aspectuele hulpwerkwoorden aan het feit dat ze aan de zin een terminatief^o of duratief^o aspect toevoegen, zonder dat overigens de hele zin daarmee noodzakelijk terminatief of duratief wordt. Het duratief aspect kan zonder probleem voorkomen in combinatie met een duurbepaling^o (bv. *urenlang*, *minutenlang*). Dit in tegenstelling tot het terminatief aspect. *Gaan* is terminatief (*Hij ging urenlang* is alleen in de 'herhalings'-lezing mogelijk), *werken* is duratief. In de zin *Fré ging urenlang werken*, met het terminatieve hulpwerkwoord *gaan*, kan *urenlang* alleen betrokken worden op *werken*, niet op *gaan werken* als geheel. Zoiets geldt ook voor *komen* en *zeuren*: *Hij kwam weer urenlang zeuren* betekent dat het 'zeuren' *urenlang* duurde, niet het 'komen zeuren'.

Liggen, *lopen*, *staan* en *zitten* zijn duratief. In de voorbeelden in de eerste alinea onder (e) zijn zij gecombineerd met terminatieve werkwoorden of woordgroepen: 'wegroesten', 'een sok breien', 'verwelken' en 'de schrijfmachine kapotmaken' zijn terminatief, en op zichzelf niet te combineren met een duurbepaling (de 'herhalings'-betekenis buiten beschouwing gelaten): **De schaatsen roestten jarenlang weg*, **De herder breide dagenlang een sok*, **Die bloem verwelkt al urenlang*, **Ze maakten de schrijfmachine urenlang kapot*. Maar de toevoeging aan dergelijke zinnen van een duratief hulpwerkwoord kan soms tot een redelijk aanvaardbaar resultaat leiden: *De schaatsen lagen jarenlang weg te roesten*, *De bloem in die vaas staat al urenlang te verwelken*. Ook zinnen als *De herder liep dagenlang een sok te breien* en *Ze zaten urenlang de schrijfmachine kapot te maken* lijken niet uitgesloten, al kunnen de oordelen uiteenlopen.

Toch zijn er zinnen met duratieve aspectuele werkwoorden (zoals *zitten* en *lopen*) gevolgd door terminatieve woordgroepen (zijn *boterham opeten*, 'Kortjakje' *zingen*) die niet zonder meer combineerbaar zijn met duurbepalingen. Een zin als *Hij zat urenlang zijn boterham op te eten* is vreemd, en *Suzan liep urenlang 'Kortjakje' te zingen* kan alleen begrepen worden in de 'herhalings'-betekenis: de laatste zin houdt in dat Suzan het liedje steeds opnieuw zong.

Zinnen met een duratief aspectueel hulpwerkwoord laten zich vergelijken met *aan het*-constructies en *bezig* -constructies; de a-zinnen in de onderstaande voorbeelden, waarin de cursieve delen een terminatieve betekenis hebben, komen dan ook sterk in betekenis overeen met de corresponderende b- en c-zinnen (al zijn er natuurlijk ook nuanceverschillen):

- (19) a Katja zat een brief te schrijven.
b Katja was een brief aan het schrijven.
c Katja was bezig een brief te schrijven.

- (20) a Henk stond een biefstuk te bakken.
b Henk was een biefstuk aan het bakken.
c Henk was bezig een biefstuk te bakken.

Ter aanvulling kan hier nog melding gemaakt worden van het duratieve werkwoord *hangen*, dat ook wel als aspectueel hulpwerkwoord kan voorkomen. Voorbeelden zijn: *Ze hingen over het balkon met elkaar te praten*, *Hij hangt de hele dag op de bank tv te kijken*, *De berggids hing aan zijn touw naar beneden te roepen*. In dergelijke zinnen met *hangen* kan normaal gesproken een plaatsbepaling als *over het balkon*, *op de bank*, *aan zijn touw* moeilijk gemist worden.

Zinnen als *De was hangt te drogen* zijn van een ander type dan de hier besproken gevallen. *Te drogen hangen* (*zetten/staan, leggen/liggen*) is een vaste combinatie, waarin *te drogen* betekent 'met de bedoeling dat hij droogt, ter droging'. Bij de aspectuele hulpwerkwoorden daarentegen hebben we zoiets niet. Met dit verschil hangt samen dat we wel zulke zinnen hebben als *Ik zag de was te drogen hangen*, maar niet **Ik zag hem aan zijn touw naar beneden te roepen hangen*, of **Ik zag hem te praten staan*.

**(f) overige
hulpwerkwoorden**

Afgezien van de hierboven onder **(a)-(e)** besproken werkwoorden, is er nog een kleine groep waarvoor geen specifieke benamingen gangbaar zijn. Hoewel er misschien aanleiding is deze traditioneel als hulpwerkwoorden beschouwde werkwoorden te bestempelen als zelfstandige werkwoorden, wijken ze toch systematisch af van andere zelfstandige werkwoorden. We zullen ze dus toch hulpwerkwoorden blijven noemen. (Zie verder pg. 241.) Een aantal worden hier opgesomd, voorzien van voorbeelden.

Met te-loze onbepaalde wijs:

blijven: Ze blijven groeien.
zijn: Ko is vissen.

met te + onbepaalde wijs:

blijken: Ze bleek Frans te spreken. Ze bleek ziek te zijn.
dunken: Dat dunkt me daar niet thuis te horen. Dat dunkt me niet waar te zijn.
heten: Hij heette het commando te hebben. Zij heette de knapste te zijn.
komen: Ze kwamen te vallen.
lijken: Die leken mij wel te deugen. Ze lijkt weer beter te zijn.
schijnen: Hij scheen daar te wonen. Hij scheen blij te zijn.
toeschijnen: Die schenen hem toe de beste kansen te bieden. Hij scheen haar toe slim te zijn.
vallen: Daartegen valt niet te vechten. Dat valt te bezien.
voorkomen: Jantje komt me voor slaap te hebben. Hij komt me voor slaperig te zijn.

Al deze werkwoorden komen ook als koppelwerkwoord^o voor.

4.1.2 Zelfstandige naamwoorden

Zelfstandige naamwoorden (substantieven) zijn woorden voor mensen, dieren en (abstracte of concrete) dingen. Voorbeelden: *verpleegster, paardje, bevolking, stoelen, getal, moed*. Zelfstandige naamwoorden kunnen in de **enkelvouds-** en de **meervoudsvorm** voorkomen (resp. **singularis** en **pluralis**). In het normale geval is de enkelvoudsvorm de trefwoordvorm in woordenboeken. Het meervoud wordt in het algemeen gevormd door toevoeging van *-s* of *-en* aan het wordeinde, of, in enkele gevallen, *-eren*: *koffers, vliegtuigen, kinderen* (soms verandert de klinker: *stad - steden, dak - daken, schip - schepen, blad - bladeren*; soms past de eindmedeklinker zich aan: *dief - dieven*; soms is er sprake van complete vervanging van een woorddeel: *timmerman - timmerlui, raadsman - raadslieden*). Sommige zelfstandige naamwoorden komen alleen voor in het enkelvoud: *ijver, goud, gedoe, zonneschijn, moed*; zo'n woord wordt aangeduid als een **singulare tantum** (meervoud **singularia tantum**). Andere zelfstandige naamwoorden komen alleen voor in het meervoud (**plurale tantum**, meerv. **pluralia tantum**): *notulen, financiën, hersens, scrupules, opcenten*.

We kunnen zelfstandige naamwoorden verdelen in *de*-woorden en *het*-woorden, naargelang het bijbehorende lidwoord^o. Alle zelfstandige naamwoorden van het **mannelijk** of **vrouwelijk geslacht** (**masculien** of **feminiën genus** of **woordgeslacht**, in woordenboeken aangegeven als 'm.' of 'v.') zijn *de*-woorden: *de raad, de natie*. Verder zijn alle zelfstandige naamwoorden in het meervoud **de**-woorden: *de huizen, de trams, de vogeltjes*. Alle woorden met **onzijdig** (**neutraal**) geslacht (in woordenboeken aangegeven als 'o.') zijn **het**-woorden: *het paard, het voorstel*; alle **verkleinwoorden** (**diminutieven**), dat wil zeggen alle zelfstandige naamwoorden met een verkleinend achtervoegsel, zijn onzijdig, en dus eveneens *het*-woorden: *het kopje, het mannetje, het koninkje, het boompje, het manneke*.

Sommige zelfstandige naamwoorden laten zich niet combineren met een exacte aanduiding van een aantal: wel *veel zand*, maar niet bv. **twee zanden*; wel *veel hersens*, maar niet **twee hersens*. Zulke woorden worden **niet-telbare** zelfstandige naamwoorden genoemd. Sommige woorden kunnen als niet-telbare én als **telbare** zelfstandige naamwoorden dienstdoen, afhankelijk van hoe ze moeten worden opgevat: *wijn* kan niet-telbaar zijn, zoals in *Er was wijn gemorst*, maar ook telbaar, zoals in *Ik heb vier verschillende wijnen in huis*.

Een belangrijke groep zelfstandige naamwoorden wordt gevormd door namen van unieke individuen of van unieke concrete dan wel abstracte dingen of plaatsen. Zulke zelfstandige naamwoorden heten **eigennamen**. Ze kunnen uit meer dan één woord bestaan. Voorbeelden zijn: *Ajax, Johan de Witt, Aldebaran, de Dolomieten, Kaap de Goede Hoop, het Wilhelmus, de Slag bij Nieuwpoort, De kelner en de levenden* (romantitel), *Leeuw* (zodiakteken), *D'Halve Maen* (naam van een schip). Eigennamen die van zichzelf niet met een lidwoord beginnen, kunnen dat onder bepaalde omstandigheden toch bij zich hebben. Het gaat dan om een bepaald aspect (bijvoorbeeld een historische

---

fase, een bepalende eigenschap) van de persoon of zaak in kwestie, of een gezichtspunt van waaruit ze worden gezien (bijvoorbeeld als prototypisch voor een bepaald slag): *het Amsterdam van de 19^e eeuw, de onwaardeerbare Tesselscha, een Napoleon, een Rembrandt.*

Een apart type eigennamen voor unieke abstracte zaken zijn de **getalsnamen**. De onderstreepte delen in de volgende voorbeelden zijn getalsnamen: *Twee plus drie is vijf. Honderdelf is een priemgetal. Tien tot de macht honderd is even.* Getalsnamen moeten niet verward worden met hoofdtelwoorden^o. Anders dan hoofdtelwoorden zijn het geen aanduidingen van aantallen (zoals in *Twee mensen weten meer dan één of Twee appels plus drie appels, dat is samen vijf appels*), maar namen van getallen.

4.1.3 Lidwoorden

De **lidwoorden (artikels)**, *de, het, ('t) en een ('n)*, komen alleen voorafgaand aan zelfstandige naamwoorden voor, of voorafgaand aan elementen die daarmee gelijk te stellen zijn. *Het* is geen lidwoord in zinnen als *Het loopt kreupel, dat paard, Het regent of Ik betreur het dat hij ziek is* (zie pg. 69), maar persoonlijk voornaamwoord^o.

Met *de* en *het* kan worden aangeduid dat het om een bepaalde, bekend veronderstelde persoon of zaak gaat; *de* en *het* zijn **lidwoorden van bepaaldheid (of bepaalde (definiëte) lidwoorden)**:

- (1) Die haren zijn van *de* poes; je moet even *de* kleeborstel bij *de* gangspiegel pakken.

De lidwoorden van bepaaldheid kunnen ook worden gebruikt in soortaanwijzingen^o:

- (2) Waar *de* viool uit is ontstaan, is niet zeker.
- (3) Het paard werd al zo'n zesduizend jaar geleden als rijdier gebruikt.

Het lidwoord van bepaaldheid wordt ook gebruikt in constructies waarin het vervangen zou kunnen worden door het voorzetsel^o *per*:

- (4) Ze betalen 25 dollar *de* man.
- (5) Ze kostten vroeger twee gulden *het* stuk.

Het lidwoord *een* laat de precieze identiteit van de genoemde persoon of zaak onbepaald en kan ook gebruikt worden om aan te geven dat het om een stukje nieuwe informatie gaat; *een* is in zulke gevallen **lidwoord van onbepaaldheid (of onbepaald (indefiniëte) lidwoord)**:

- (6) Jij hebt immers *een* hond.
- (7) Er was eens *een* koning.

Een kan ook, in algemene uitspraken, aangeven dat het om een soort of categorie gaat. Het wordt dan **generiek lidwoord** genoemd:

(8) Een vleugelboot gaat niet zo hard als *een* trein.

De betekenis van het soortaanwijzende *de* en *het* verschilt van die van het generieke *een*:

(9) De dodo is allang uitgestorven. *Het* paard is al duizenden jaren gedomesticeerd.

(10) *Een dodo is allang uitgestorven. *Een paard is al duizenden jaren gedomesticeerd.

De/het X betekent hier zoiets als 'de X-soort (als geheel)'; het generieke *een X* daarentegen betekent 'welke X ook, iedere X'.

Als de onbepaaldheid van niet-telbare zelfstandige naamwoorden^o of van zelfstandige naamwoorden in het meervoud^o moet worden uitgedrukt, wordt er helemaal geen lidwoord gebruikt:

(11) Er klonk *enthousiasme* in zijn stem.

Ik weet niet wat *hoofdpijn* is.

(12) Er traden *olifanten* op.

Zij had geen last van *scrupules*.

Het generieke *een* blijft bij niet-telbare en meervoudige zelfstandige naamwoorden eveneens achterwege:

(13) *Water* is onmisbaar.

(14) *Olifanten* zijn intelligent.

In bepaalde zinstypen treedt het lidwoord *een* toch op voor niet-telbare en meervoudige zelfstandige naamwoorden:

(15) Wat een *enthousiasme*! Een *enthousiasme* dat hij tentoonspreidde!

(16) Wat een *wijn*! Een *wijn* dat ze dronk!

(17) Wat een *boeken*! Een *boeken* dat die man had!

(18) Hij deed het met een *ijver* die me verbaasde.

(19) In zijn ogen smeulde een *meedogenloos fanatisme*.

Een + meervoudig zelfstandig naamwoord in uitroepende zinnen als (15) kan duiden op een grote hoeveelheid, maar, afhankelijk van de context, ook wel op een bijzondere kwaliteit. (Zie voor dit soort uitroepende zinnen ook § 4.3.1, na voorbeeld (30)b'.) In niet-uitroepende zinnen vereist dit *een* een nadere specificatie bij het betrokken zelfstandig naamwoord (*die me verbaasde* in (18) en *meedogenloos* in (19)).

We vermelden verder nog het **negatieve lidwoord** *geen*. Qua betekenis kan

---

het in veel gevallen worden gezien als een ‘samensmelting’ van *niet* en *een*. De ontkenning van *Ik heb een vliegtuig gezien* is *Ik heb geen vliegtuig gezien*. Het verschijnt echter ook op plaatsen waar in corresponderende bevestigende zinnen *een* niet kan voorkomen:

- (20) a *Ik heb (*een) vliegtuigen gezien.*
b *Ik heb geen vliegtuigen gezien.*
- (21) a *Hij toonde (*een) enthousiasme.*
b *Hij toonde geen enthousiasme.*

Andere voorbeelden zijn: *Hij is nu geen (/ *een) minister-president van Nederland*, *Ik heet geen (/ *een) Piet*, *Dat pakje weegt toch nog geen (/ *een) 2 kilo*, *Het is geen (/ *een) vijf uur*. Het woord *geen* wordt ook wel gerekend tot de hoofdtelwoorden^o of tot de onbepaalde voornaamwoorden^o.

In bijzonder taalgebruik, zoals telegramstijl en krantenkoppentaal, kan het lidwoord (of een woord dat het zou kunnen vervangen, zoals *mijn*, *die* of *dat*) bij telbare zelfstandige naamwoorden in het enkelvoud ontbreken (*Expeditie bereikt Zuidpool*). Hieronder volgt een (niet uitputtende) opsomming van gevallen waarin het ook wordt of kan worden weggelaten.

(a) in opsommingen van min of meer vast bij elkaar horende zaken:

- (22) *Hij jaagde met pijl en boog.*
(23) *Mes en vork lagen op tafel.*
(22) *Jas, vest en broek hadden betere dagen gekend.*
(24) *Hij was vriendelijk in woord en gebaar.*

(b) in opsommingen van zaken die in het voorafgaande zijn genoemd en waartussen verband bestaat:

- (25) *Afgelopen zondag zag ik onze wijkagent in zijn roeibootje; hij riep zijn hond, die aan de kant stond. Maar toen ik na een half uurtje terugkwam, waren roeiboot, wijkagent en hond verdwenen.*

(c) in woordgroepen die met *zonder* beginnen (*zonder* kan in bepaalde gevallen worden opgevat als ‘met’ + ontkenkend lidwoord^o):

- (26) *Je moet niet zonder jas naar buiten gaan.*
(27) *Zonder computer kan ik niets beginnen.*

(d) in woordgroepen die met *met* beginnen en waarin *met* contrasteert met *zonder*:

- (28) *Ik kan even goed zonder als met bril lezen.*
(29) *Hij loopt liever mét stok dan zonder.*

(e) in woordgroepen beginnend met *met*, in specificaties van gebruiksvoorwerpen, vaak in de ‘technische’ of commerciële sfeer:

- (30) Zij heeft een fotoestel met *zoomlens*.
- (31) Hij droeg een overhemd met *monogram*.

(f) in woordgroepen die met *per* of *qua* beginnen:

- (32) Ga je *per trein* of *per vliegtuig*?
- (33) Dat is dan € 200,- *per persoon per maand*.
- (34) *Per ongeluk*, *per abuis*, *per vergissing*.
- (35) Ze komen *qua betekenis* overeen.

(g) na voorzetsels in vaste verbindingen^o en uitdrukkingen:

- (36) Naar *school*.
- (37) De heren moeten in *smoking* (*wandelnkostuum*, *zwembroek* etc.) komen.
- (38) In *naam* der wet.
- (39) Hij had nog wat *geld op zak*.
- (40) Onder *ede*; onder *bevel* van generaal Eisenhower.
- (41) Op *voorwaarde* dat je het niet weer doet.

(h) in gevallen waarin het zelfstandig naamwoord dienstdoet als aanduiding van een rol, functie of hoedanigheid:

- (42) Als *directeur* kan ik het niet goedkeuren, maar als *mens* heb ik er alle begrip voor.
- (43) Hij speelt de rol van *stiefvader*.
- (44) Ik word later *advocaat*.
- (45) Hij is nu *miljonair*.
- (46) Deze woordgroep doet dienst als *onderwerp* van de zin.
- (47) Weet je wat, we maken hem *minister*.

(i) bij bepaalde zelfstandige naamwoorden, als ze aan het begin van de zin staan (al of niet vergezeld van een bepaling^o), gevolgd door het koppelwerkwoord^o *zijn* of *worden* (soms ook een min of meer vergelijkbaar werkwoord als *vormen*), in wat men ‘journalistieke stijl’ zou kunnen noemen:

- (48) *Probleem* is dat men de tekorten niet gedekt kan krijgen.
- (49) *Feit* is dat hij nooit Nietzsche had gelezen.
- (50) *Doel* is de studiefinanciering geleidelijk te laten verdwijnen.
- (51) *Centrale vraag* wordt: wie zal hem opvolgen?
- (52) *Hoofdzak* is dat er bezuinigd moet worden.
- (53) *Kernpunt* vormen de invoertarieven.

(j) als het zelfstandig naamwoord voorafgegaan wordt door een bijvoeg-

---

lijk naamwoord^o in de vergrotende trap^o, aan het begin van een ontken-
nende zin:

- (54) Groter eerbewijs kun je hem niet bezorgen.
- (55) Indrukwekkender prestatie hebben we hem nooit zien leveren.
- (56) Erger belediging was onmogelijk.

4.1.4 Voornaamwoorden

Voornaamwoorden (pronomina, enkelvoud pronomenen) zijn woorden die 'in de plaats van' (*pro*) woorden of woordgroepen staan die mensen, dieren of zaken noemen. Voornaamwoorden geven in sommige gevallen informatie over geslacht^o en getal^o, maar 'noemen' zelf niet; ze hebben een 'verwijzende' functie. Zo noemt het voornaamwoord *zij*, anders dan woordgroepen als *tante Dora*, *de poes* of *de commissie*, geen persoon, dier of zaak, maar kan het er wel naar verwijzen, in zinnen als *Tante Dora zegt dat zij een brief heeft geschreven*, *Mijn zus vertelde over de poes dat zij net jongen heeft gekregen* en *De commissie heeft besloten dat zij zichzelf zal opheffen*. Op dezelfde manier, om nog een voorbeeld te geven, geldt voor de verschillende soorten voornaamwoorden *die*, in tegenstelling tot *Wim* en *de vrouw*, dat ze wel verwijzen, maar niet noemen, in zinnen als *Wim komt niet, want die is ziek* en *Herkende je de vrouw die daar langskwam?* Het is niet altijd nodig dat een persoon of zaak waarnaar verwezen wordt, zelf wordt genoemd in de zin; hij kan betrekking hebben op iemand die verder niet genoemd wordt. Voornaamwoorden als *ik* en *jij* kunnen de indruk wekken wel degelijk iemand te 'noemen'. Met *ik* bedoelt de spreker immers steevast 'degene die nu ik zegt', met *jij* de toegesprokene; en uitdrukkingen als *Wim* en *de vrouw* zijn op zichzelf net zo goed toepasbaar op allerlei verschillende personen als de woorden *ik* en *jij*, al naar gelang de omstandigheden. Het verschil is echter, dat de toepasbaarheid van woorden/woordgroepen als *Wim* en *de vrouw* niet gebonden is aan hun relatie tot een dialoog, tekst of enkele volzin. Het woord *Wim* is altijd toepasbaar op iemand die *Wim* heet, ongeacht wie er spreekt of toegesproken wordt, ongeacht tijd of plaats. De toepasbaarheid van voornaamwoorden als *ik* en *jij* daarentegen is juist wél afhankelijk van hun relatie tot dialoog, tekst of volzin: die relatie wordt bepaald door wie aan het woord is, dan wel toegesproken wordt. De voornaamwoorden kunnen worden onderverdeeld in acht verschillende soorten. Ze worden behandeld in § 4.1.4.1-9.

4.1.4.1. Persoonlijke voornaamwoorden

De meeste (maar niet alle!) persoonlijke voornaamwoorden verwijzen naar een persoon of groep personen. Ze kunnen volgens het onderstaande schema worden onderverdeeld naar **persoon (eerste, tweede en derde persoon)** en **getal (numerus)**, d.w.z. **enkelvoud (singularis)** of **meervoud (pluralis)**.

	1 ^e persoon	2 ^e persoon	3 ^e persoon
enkelvoud	ik, mij, me	jij, je, jou, u, (gij, ge)	hij, -ie, hem, zij, ze, haar, het, men
meervoud	wij, we, ons	jullie, u, (jelui, gij, ge)	zij, ze, hen, hun

Tabel 4 Overzicht van de persoonlijke voornaamwoorden. De vormen tussen haakjes zijn verouderd, al komt men ze nog wel tegen. Naast *haar* en *het* hebben we nog (d)ʻ en ʻt, naast *hem*: ʻm.

De voornaamwoorden van de eerste persoon hebben betrekking op de spreker, plus, in het geval van het meervoud, degenen voor wie deze mede spreekt. Die van de tweede persoon hebben betrekking op de toesprekene(n); maar *je* kan, net als *men*, ook betrekking hebben op personen in het algemeen. Voornaamwoorden van de derde persoon verwijzen naar mensen, dieren of zaken buiten spreker of toesprekene (plus met hen eventueel verbonden personen). Het persoonlijk voornaamwoord *het* kan ook dienen als ‘formeel’ onderwerp^o, zoals in *Het regent*, of als voorlopig onderwerp^o of lijdend voorwerp^o, in zinnen als *Het verheugt me dat je komt*, *Ik vind het vervelend dat hij ziek is*.

De voornaamwoorden *ik*, *wij*, *we*, *jij*, *hij*, *-ie*, *zij*, *men*, *gij* en *ge* komen uitsluitend voor als onderwerp. *Mij*, *me*, *jou*, *hem*, *haar*, *ons*, *hen* en *hun* komen daarentegen nooit als onderwerp voor. (In standaard^o-Nederlands wordt *hun* ook gebruikt als onderwerp: ^Δ*Hun gaan op vakantie*.) De vorm *-ie* is een **encliticum**, een onbeklemtoonde vorm die vast is komen te zitten aan een voorafgaand woord. Dit proces van vast komen te zitten aan een voorafgaand woord heet **enclise**. Het encliticum *-ie* komt alleen voor direct achter een woord in de tweede positie^o (zie § 4.3.1), soms daaraan gekoppeld met de verbindingsklank *-n-*, dus een persoonsvorm^o (*Lopen kan-ie niet*, *Piet kende-n-ie niet*) of een onderschikkend voegwoord^o (*Ze zegt dat-ie komt*), of, als die daar ontbreken, met een element in de eerste positie (maar dan nooit met de verbindingsklank *-n-*): *waar-ie naartoe ging*, *wie-(d-)ie kende*).

Van de in deze paragraaf besproken voornaamwoorden hebben er veel een *zelf*-vorm naast zich: *ikzelf*, *mijzelf*, *mezelf* enzovoort; de persoonlijke voornaamwoorden die niet voorkomen met *zelf* als laatste woorddeel zijn *ge*, *-ie*, *ze*, *het*, *men*, *we*, *jullie* en *jelui*. De *zelf*-vormen van de persoonlijke voornaamwoorden moeten niet verward worden met wederkerende voornaamwoorden^o, hoewel een aantal gelijk zijn in vorm, namelijk *mijzelf*, *mezelf*, *jezelf*, *uzelf* en *onszelf*.

4.1.4.2 Wederkerende en wederkerige voornaamwoorden

De **wederkerende voornaamwoorden (reflexieven)** kunnen worden onderverdeeld in twee typen: de zo te noemen **neutrale vormen** en de **zelf-vormen**. De neutrale vormen zijn: *me*, *je*, *u*, *ons* en *zich*; de *zelf*-vormen zijn *mezelf*, *mijzelf*, *jezelf*, *uzelf*, *onszelf* en *zichzelf*. Alleen de neutrale vormen treffen we aan bij wederkerende werkwoorden^o.

Voor een beter begrip van het betekenisverschil tussen de neutrale vormen

en de *zelf*-vormen kan het nuttig zijn het verschil na te gaan tussen **reflexieve**, **irreflexieve** en **non-reflexieve relaties**. Een reflexieve relatie is een relatie die iemand of iets alleen met zichzelf kan hebben: een ziektegevoel kan men bijvoorbeeld alleen met betrekking tot zichzelf hebben, *beraden* houdt eveneens exclusief een relatie tot de 'berader' zelf in (men beraadt niet een ander); *zich ziek voelen* en *zich beraden* behelzen reflexieve relaties. Een irreflexieve relatie is een relatie die niet tussen een persoon en hem- of haarzelf, of tussen een of andere zaak en die zaak zelf kan bestaan; een voorbeeld van zo'n relatie is *groter dan*: iets of iemand kan onmogelijk de relatie *groter dan* tot zichzelf hebben. Een non-reflexieve relatie, ten slotte, is er een die iemand/iets met zichzelf kan hebben óf met een andere persoon of zaak; zo'n relatie hebben we bijvoorbeeld in *hinderen*: men kan zichzelf hinderen, maar evengoed een ander. Het gebruik nu van de neutrale vorm (*zich* etc.) is gereserveerd voor reflexieve relaties (vandaar niet: *Wim kan niet de vader van zich zijn, maar: Wim kan niet de vader van zichzelf zijn (irreflexief); ook zeggen we niet *Ze hinderen zich, maar Ze hinderen zichzelf (non-reflexief)). De *zelf*-vormen kunnen alleen gebruikt worden wanneer er sprake is van een relatie die niet reflexief is (vandaar niet: *zichzelf ziek voelen, *zichzelf beraden, want daarbij gaat het om een reflexieve relatie). Parallel hieraan is het gebruik van *eigen*: *eigen* kan net zomin als de *zelf*-vormen gebruikt worden bij reflexieve relaties. In *de handen klappen*, bijvoorbeeld, is reflexief: je kunt niet in andermans handen klappen; vandaar dat we niet zeggen: *Hij klapte in zijn eigen handen. 'Zwaarder zijn' is irreflexief: je kunt onmogelijk zwaarder zijn dan je bent. Vandaar dat het wél mogelijk is te zeggen: *Iemand kan niet zijn eigen gewicht overtreffen*. 'Portretteren' is non-reflexief: je kunt zowel een portret van jezelf als van een ander maken. Daarom is een zin als *Ze maakte haar eigen portret* correct. De onderstaande voorbeelden dienen ter verdere illustratie:

Reflexieve relatie:

- (1) Els **schrok** *zich*(*zelf) **dood**. [Je kunt niet 'een ander doodschrikken']
- (2) Els **haalde haar** (*eigen) **schouders** op. [Je kunt niet 'andermans schouders ophalen']

Irreflexieve relatie:

- (3) Hij kan onmogelijk **een broer** van *zichzelf*/*zich **zijn**. [Alleen die van een ander]
- (4) Hij kan onmogelijk **zijn eigen vader zijn**. [Alleen die van een ander]

Non-reflexieve relatie:

- (5) Hij **zat** *zichzelf*/*zich **dwars**. [Je kunt ook een ander dwarszitten]
- (6) Hij **woonde in zijn eigen huis**. [Je kunt ook in andermans huis wonen]

Sommige werkwoordelijke elementen kunnen zowel op een reflexieve als op een non-reflexieve relatie slaan. Een duidelijk voorbeeld is *haasten*. *Zich haasten* betekent 'iets met haast doen, met haast (ergens heen) gaan'; een essentieel betekenisonderdeel van *zich haasten* is dat de haast uitsluitend wordt opgelegd aan en door de betrokkene zelf: een reflexieve relatie. *Haasten in zichzelf haasten* daarentegen is non-reflexief: je kunt jezelf haast laten maken, maar evengoed een ander, vergelijk bijvoorbeeld *Doordat hij zichzelf zo haast, gaat alles mis, Je moet me niet zo haasten* (*haasten* in de zin van 'opjagen'). Met het betekenisverschil gaat hier ook een verschil in gebruiksmogelijkheden gepaard. *Zich haasten*, in de genoemde betekenissen, kan gebruikt worden in combinatie met een *te* + onbepaalde-wijsconstructie (zoals bv. *te helpen*) of met een richtingsbepaling^o (bv. *naar huis*), maar *zichzelf haasten* ('zichzelf opjagen') heeft die mogelijkheden niet:

- (7) Hij haastte zich haar te helpen. Hij haastte zich naar huis.
 (8) *Hij haastte zichzelf haar te helpen. *Hij haastte zichzelf naar huis.

Met het bovenstaande is bij lange na nog niet alles gezegd over het verschil tussen de neutrale en *zelf*-vormen van het wederkerend voornaamwoord. Vaak ook is het in specifieke gevallen moeilijk precies te zeggen welk betekenisverschil gepaard gaat met het gebruik van de neutrale tegenover de *zelf*-vorm. Zie verder over het verschil tussen deze vormen pg. 302 e.v.

Wederkerende voornaamwoorden moeten niet verward worden met de *zelf*-vormen van persoonlijke voornaamwoorden zoals *ikzelf*, *jijzelf*, *jezelf*, *hemzelf*, *haarzelf* etc. (zie pg. 69). Een aantal ervan hebben dezelfde vorm als wederkerende voornaamwoorden, namelijk *mijzelf*, *mezelf*, *jezelf*, *uzelf* en *onszelf*. In een belangrijk opzicht verwant aan wederkerende voornaamwoorden is het **wederkerige (reciproke) voornaamwoord *elkaar*** (met als varianten *mekaar* en *elkander*). Zowel wederkerige als wederkerende voornaamwoorden kunnen in zinnen als (9)-(11), hieronder, alleen verwijzen als er in de zin een geschikt(e) woord(groep) is waaraan hun interpretatie kan worden opgehangen. In de onderstaande a-voorbeelden zijn deze 'kapstok'-woorden/woordgroepen (antecedenten^o) onderstreept. In de b-voorbeelden, waarin dergelijke woorden of woordgroepen ontbreken, blijven de wederkerende en wederkerige voornaamwoorden oninterpreteerbaar:

- (9) a Marie bekijkt zichzelf.
 b *Marie bekijkt mezelf.
 (10) a De matrozen zagen de golf op *zich* afkomen.
 b *Wij zagen de golf op *zich* afkomen.
 (11) a Jan en Piet bekijken elkaar.
 b *Ik bekijk elkaar.

Wederkerende en wederkerige voornaamwoorden verschillen hierin van persoonlijke voornaamwoorden^o als *zij*, *haar*, *hij*, *hem* en *hen*. De voorbeelden

---

(12) en (13) illustreren dat persoonlijke voornaamwoorden voor hun verwijzing niet noodzakelijk afhankelijk zijn van andere woorden in de zin. Hem en haar kunnen daar ‘buiten de zin om’ geïnterpreteerd worden (bijvoorbeeld omdat de spreker iemand aanwijst, of omdat de desbetreffende persoon al eerder genoemd is):

(12) Marie bekijkt hem.

(13) Wij zagen de golf op haar afkomen.

4.1.4.3 Verschil tussen zelf-vormen van persoonlijke en wederkerende voornaamwoorden

De zelf-vormen van de persoonlijke voornaamwoorden^o zijn: *ikzelf, mijzelf, mezelf, jijzelf, jezelf, jouzelf, uzelf* (enkelvoud en meervoud), *gijzelf, hijzelf, hemzelf, zijzelf* (enkelvoud en meervoud), *haarzelf, wijzelf, onszelf, henzelf, hunzelf*. Ze dienen als “versterkte” vormen, om een contrast aan te geven met andere personen: *Ikzelf* ben nooit ziek (mijn broer wel af en toe). De boeken van *mijzelf* gaan in een aparte koffer (die van jou doe ik in de verhuisdozen). Dat is een uitvinding van *hemzelf*, dat heeft-ie niet van iemand anders. De zelf-vormen van de wederkerende voornaamwoorden zijn veel geringer in aantal. Het zijn: *mezelf, mijzelf, jezelf, uzelf, onszelf* en *zichzelf*. In tegenstelling tot de persoonlijke voornaamwoorden kennen de wederkerende voornaamwoorden geen vorm die als onderwerp^o voorkomt; daardoor ontbreken bij deze woordsoort de vormen *ikzelf, jijzelf, jezelf, gijzelf, hijzelf, zijzelf* (enkelvoud en meervoud) en *wijzelf*. Verder ontbreken hier ook *jouzelf, hemzelf, haarzelf, henzelf* en *hunzelf*. In plaats van de laatste drie, kennen we bij de wederkerende voornaamwoorden de enkele vorm *zichzelf*. Een belangrijk verschil tussen persoonlijke en wederkerende voornaamwoorden is dat wederkerende voornaamwoorden (behoudens bijzondere gevallen) moeten terugslaan op een woord of woordgroep die personen of zaken aanduiden binnen de zin waarin ze voorkomen, terwijl dat niet geldt voor persoonlijke voornaamwoorden. Hieronder volgen enkele voorbeelden; zie voor meer over de hier bedoelde eigenschap van wederkerende voornaamwoorden pg. 302 e.v. In de a-voorbeelden van (1)-(3) is de zelf-vorm van het wederkerend voornaamwoord gecursiveerd, en het woord of de woordgroep waarop het terugslaat onderstreept; in de b-voorbeelden is het gecursiveerde woord een persoonlijk voornaamwoord, dat niet op iets binnen de zin terugslaat:

(1) a *Ik* zag *mezelf* in de spiegel. (wederk. vnv.)

b Die meubels zijn van *mezelf*. (pers. vnv.)

(2) a *Jullie* zitten *jezelf* in de weg. (wederk. vnv.)

b Wat *jezelf* betreft: alles is in orde. (pers. vnv.)

(3) a *De jongen* was boos op *zichzelf*. (wederk. vnv.)

b De verhalen over *hemzelf* hebben we bewaard. (pers. vnv.)

4.1.4.4 Bezittelijke voornaamwoorden

De **bezittelijke voornaamwoorden** (**possessieven**) zijn: mijn, ons, onze, jouw, je, uw, jullie, zijn, haar en hun. Ze verwijzen naar de persoon die op de een of andere manier iets te maken heeft (bijvoorbeeld als bezitter) met een of andere persoon of zaak. Ze kunnen ook – met uitzondering van jul-

		niet zelfstandig	zelfstandig
enkelvoud	1e persoon	mijn (m'n) fiets/huis	de/het mijne
	2e persoon	je/jouw/uw fiets/huis	de/het jouwe/uwe
	3e persoon	zijn/haar (z'n/d'r) fiets/huis	de/het zijne/hare
meervoud	1e persoon	onze fiets, ons huis	de/het onze
	2e persoon	jullie/uw fiets/huis	[die/dat van jullie]; de/het uwe
	3e persoon	hun fiets/huis	de/het hunne

Tabel 5 Overzicht van de bezittelijke voornaamwoorden. De niet zelfstandig gebruikte vorm voor de eerste persoon meervoud is bij *de*-woorden *onze*, anders *ons*.

lie – zelfstandig voorkomen, en worden dan voorafgegaan door een lidwoord^o en zijn voorzien van een buigings-*e*^o, zoals geïllustreerd in Tabel 5. Het maakt in één geval verschil of het zelfstandig naamwoord^o een *het*-woord^o dan wel een *de*-woord^o is: *onze* fiets (*de*-woord), tegenover *ons* huis (*het*-woord).

4.1.4.5 Aanwijzende voornaamwoorden

De **aanwijzende voornaamwoorden** (**demonstratieven**) zijn *deze*, *dit*, *die* en *dat*. Bij niet-zelfstandig gebruik kunnen ze optreden in de plaats van het lidwoord van bepaaldheid^o (*deze* en *die* bij *de*-woorden^o, *dit* en *dat* bij *het*-woorden^o): *deze* vrouw, *dat* huis, enz. Bij zelfstandig gebruik ‘vervangen’ ze woorden of woordgroepen die mensen, dieren of dingen noemen. We kunnen daarbij nog onderscheiden tussen ‘echt’ en ‘quasi’-zelfstandig gebruik. Bij quasi-zelfstandig gebruik is er sprake van weglating, zoals bijvoorbeeld in *Ik vind dit huis mooier dan dat* (weggelaten: huis), of *Ik vind deze cd mooier dan die* (weggelaten: cd). Dit en *dat* kunnen ook echt zelfstandig worden gebruikt – dus zonder dat er van weglating kan worden gesproken – zoals in *Dat zijn diplomaten, Heb je dit al gelezen? Dat zit maar te luieren!*

In dit verband kunnen nog de (verouderde) aanwijzende voornaamwoorden *gindse* (‘die daar’), zoals in *gindse grijsaard*, en *gene*, zoals in *aan gene zijde* (‘aan de andere zijde’) genoemd worden. Niet verouderd zijn de combinaties *deze* en *gene* en *deze of gene* (zie ook pg. 77), die meestal alleen zelfstandig worden gebruikt. *Ginds(e)* komt ook voor als bijvoeglijk naamwoord^o, zoals in *die gindse huizen*. In *Ginds komt er al iemand aangelopen is ginds* volgens het

---

in dit boek gehanteerde criterium geen bijwoord^o (zie pg. 87 e.v.), maar een als bijwoordelijke bepaling^o gebruikt bijvoeglijk naamwoord. Een kenmerkende eigenschap van aanwijzende voornaamwoorden is dat ze **deiktisch** zijn, dat wil zeggen: aanwijzend (het woord **deixis** betekent ‘aanwijzen’, en heeft betrekking op het verschijnsel dat hier bedoeld wordt). Het deiktische zit hem in het feit dat *deze* en *dit* betekenen: ‘bij de spreker’, en *die* en *dat* ‘niet bij de spreker’. Aanwijzende voornaamwoorden zijn niet de enige deiktische woorden; deixis doet zich bijvoorbeeld ook voor bij bijwoorden als *hier*, *daar*, *nu*, *vandaag*, *gisteren*. Steeds vaker horen we zinnen als *Ik heb diegene nog gezien*, met *diegene* in plaats van het minder omslachtige, maar meerduidige (want ook op zaken betrekking hebbende) *die* als zelfstandig gebruikt aanwijzend voornaamwoord.

4.1.4.6 Bepalingaankondigende voornaamwoorden

Dit zijn: *degene(n)*, *diegene(n)*, *hetgene*, *datgene* (en de varianten *degeen*, *hetgeen*). Ze ‘kondigen aan’ dat er nog een soort nadere specificatie komt: *degene die daar zit*, *datgene wat hij heeft gedaan*, enz. De nadere specificatie heeft altijd de vorm van een betrekkelijke bijzin^o. *Hetgeen* kan ook zelf als betrekkelijk voornaamwoord^o optreden: *al hetgeen hij heeft geschreven*.

4.1.4.7 Vragende voornaamwoorden

Dit zijn: *wie*, *wat*, *wiens*, *wier* en *welk(e)*. De woordgroep *wat voor (een)* wordt wel op één lijn gesteld met *wie*, *wat* en *welk(e)*, en geldt dan dus ook als vragend voornaamwoord. *Wie* en *wat* worden zelfstandig gebruikt (*Wie is daar?*, *Wat is dat?*) maar *welk(e)* en *wat voor (een)* in principe niet; ze horen ergens bij: *Welke boeken heb je?*, *Wat voor (een) man is dat?* Wel kan *welk(e)* ‘quasi-zelfstandig’ worden gebruikt: de woordgroep waar *welk(e)* geacht wordt bij te horen kan in bepaalde contexten achterwege blijven: *Hij woont in één van deze huizen, maar ik weet niet in welk (weggelaten: huis)*. *Wat voor een*, met onbeklemtoond *een*, kan zo niet worden gebruikt; *wat voor* en *wat voor één* daarentegen wel: *Hij heeft appelbomen in zijn tuin, maar ik weet niet wat voor, Ze had een auto, maar ik weet niet wat voor één*. *Wiens* (‘wie z’n’) is de genitief^o (tweede naamval^o), mannelijk, van *wie*; *wier* is het vrouwelijke pendant (‘wie d’r’), en tevens de genitief van het meervoud^o van *wie* (zowel mannelijk als vrouwelijk). *Wiens* en *wier* komen niet zelfstandig voor: (*Wat een mooie fiets!*) **Wiens/wier is dat?* – Moet zijn: *Wiens/wier fiets is dat?*). *Wier* wordt als sterker verouderd gevoeld dan *wiens*. Er zijn ook betrekkelijke voornaamwoorden^o met de vormen *wie*, *wiens*, *wier*, *welke* en *wat*.

4.1.4.8 Betrekkelijke voornaamwoorden

Deze woorden, ook wel **relativa** genoemd (enkelvoud: **relativum**), staan aan het begin van een betrekkelijke bijzin^o. Het zijn: *die*, *dat*, *wie*, *wat*, *wiens*,

---

wier, welke, hetwelk (of, sterk verouderd, dewelke) en hetgeen. Een paar voorbeelden die betrekkelijke voornaamwoorden bevatten zijn: *de man die daar loopt*, *het schip dat daar voorbij vaart*. We kunnen onderscheiden tussen **betrekkelijke voornaamwoorden met expliciet antecedent** (*die, dat, wie(r), wiens, welke, wat*) en **betrekkelijke voornaamwoorden met ingesloten antecedent** (*wie, wat en – zelden, en alleen als het personen betreft – die*).

4.1.4.8.1 Met expliciet antecedent

Het antecedent^o van een betrekkelijk voornaamwoord is, wanneer het expliciet is, het woord of de woordgroep waarop het betrekkelijk voornaamwoord terugslaat, waarop het 'betrekking' heeft, zoals in de volgende voorbeelden, waarin het antecedent vet gedrukt is:

- (1) Ik heb het onder een van **de boompjes** gevonden die daar groeien.
- (2) **Een bureau** dat zo weinig laden heeft, wil ik niet hebben.
- (3) Daar kun je **de man** zien zitten (aan) wie ik het gevraagd heb.
- (4) Is dat **alles** wat je hebt gedaan?

De keus tussen de betrekkelijke voornaamwoorden *die* en *dat* wordt bepaald door de vraag of het antecedent een *de*-woord^o bevat (antecedent voor *die*) of een *het*-woord^o (voor *dat*).

Het betrekkelijk voornaamwoord *wat* wordt gebruikt na een van de onbepaalde voornaamwoorden^o *iets, alles en niets*, na *het enige, het eerste, het + zelfstandig* gebruikt bijvoeglijk naamwoord^o in de overtreffende trap^o (*het beste, het laatste* enz.) en na *dat (gene)* en *hetgene*. (N.B.: de hier genoemde *het + bijvoeglijk-naamwoordcombinaties* worden door *dat* gevolgd als ze 'quasi-zelfstandig' worden gebruikt, d.w.z. als een bijbehorende naamwoordgroep^o is weggelaten, zoals bijvoorbeeld in *Van Madonna's liedjes is dat **het laatste [liedje]** dat ik heb gehoord*.) Er is in dit opzicht een verandering gaande; heel vaak wordt tegenwoordig gezegd en geschreven: *iets dat, het enige dat* enz. *Wie* met expliciet antecedent (*de man wie ik het vertelde*) heeft de functie van indirect object^o en heeft dan betrekking op een persoon (zoals in (3), hierboven; ook *die* wordt wel zo gebruikt). Voorzetsel^o + *wie* volgt in principe dan – en alleen dan – als het antecedent een persoonsaanduiding is, maar ook hier wordt, vooral in spreektaal, wel van afgeweken: in plaats van voorzetsel + *wie* wordt ook wel een betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord^o gebruikt (*de man waarvan in plaats van de man van wie, e.d.*). Dit wordt door velen afgekeurd, waaronder velen die het zelf zelden opmerken.

Wiens ('van wie', mannelijk enkelvoud) en *wier* ('van wie', mannelijk en vrouwelijk meervoud, of vrouwelijk enkelvoud) hebben eveneens persoonsaanduidende antecedenten: **De schrijver wiens boeken ik nooit koop**, **De dichteres wier bundels ik altijd koop**, **De toneelschrijvers wier stukken ik zelden zie** (en dus niet bv.: ***Dat boek** wiens titel ik vergeten ben.) *Wier* wordt ook als betrekkelijk voornaamwoord als sterker verouderd gevoeld dan *wiens*.

4.1.4.8.2 Met ingesloten antecedent

Onder een ‘ingesloten antecedent’ wordt in verband met de betreffende voornaamwoorden een impliciet antecedent verstaan, een antecedent dat men wel zou kunnen aanvullen, maar dat er niet is. Het is als het ware geïnccludeerd, ingesloten, in het betreffende voornaamwoord zelf. In de volgende voorbeelden staat tussen rechte haken aangegeven hoe het impliciete antecedent zou kunnen worden aangevuld (waarbij soms ook het betreffende voornaamwoord moet worden vervangen).

- (1) Dat is [al] wat ik weet.
- (2) Wie [iedereen die] geen kaartje heeft, wordt beboet.
- (3) [Hij] Die dat niet weet, heeft niet opgelet.

Wie, wiens, wier, welke en wat komen ook als vragend voornaamwoord^o voor.

4.1.4.9 Onbepaalde voornaamwoorden

Hiertoe worden onder meer gerekend *iemand*, *niemand*, *iets* en *niets*. Deze woorden worden zelfstandig gebruikt. Ze zijn ‘onbepaald’ op de manier waarop het lidwoord van onbepaaldheid^o *een* dat is: *iemand*, ‘een (een of andere) persoon’, *niemand* ‘geen (niet + een) persoon’, *iets*, ‘een ding, een zaak’, enz. De combinaties (*de/het*) *een of ander*, *deze of gene*, *die of die* worden eveneens beschouwd als onbepaalde voornaamwoorden. Ze komen zowel zelfstandig voor (*Deze of gene* heeft haar geholpen, enz.) als niet-zelfstandig (*Deze of gene bankier* heeft haar geholpen, enz.).

Eveneens zowel zelfstandig als niet-zelfstandig bruikbaar zijn de onbepaalde voornaamwoorden *wat*, *veel*, *weinig*, *genoeg* en *enig*. Indien niet-zelfstandig gebruikt en toegepast op telbare zaken worden deze woorden echter beschouwd als onbepaalde hoofdtelwoorden^o. In combinaties met niet-telbare zelfstandige naamwoorden^o als *wat water*, *veel lawaai*, *weinig gevoel*, *genoeg geld* en *enig geduw* en *getrek* zijn het dus onbepaalde voornaamwoorden, maar in combinaties met telbare zelfstandige naamwoorden^o, zoals *wat glazen*, *veel schoten*, *weinig voorbeelden*, *genoeg kwartjes* en *enige waarschuwingen*, zijn het onbepaalde hoofdtelwoorden.

Veel komt ook voor als bijvoeglijk naamwoord^o. Het kan dan een buigings-e krijgen, zoals in *Vele bezwaren*, *het vele water*. In *Vele bezwaren* werkt het bijvoeglijk naamwoord individualiserend: ieder van de bezwaren telt om zo te zeggen apart. Het effect is vergelijkbaar met dat in *massa's bezwaren*. Die laatste combinatie geeft een nog overweldigender (maar niet noodzakelijk grotere) verzameling aan dan *een massa bezwaren*. Waar individualisering weinig relevant is, doet de buigings-e vreemd aan: [?]*In de duinen leefden vele konijnen*. *Het vele water*, met een niet-telbaar zelfstandig naamwoord, betekent ‘het in een grote hoeveelheid aanwezige/voorhanden zijnde water’.

Het woord *geen* wordt ook wel ontkenkend lidwoord^o genoemd, maar kan met evenveel recht worden gerekend tot de onbepaalde voornaamwoorden wanneer het optreedt in combinatie met een niet-telbaar zelfstandig

---

naamwoord (*geen water*, etc.), of tot de onbepaalde hoofdtelwoorden als het optreedt in combinatie met telbare zelfstandige naamwoorden (*geen kwartjes*, etc.). Zie in dit verband ook pg. 84.

Ook de zelfstandig gebruikte woorden *alles*, *iedereen* en *menigeen* worden meestal onbepaalde voornaamwoorden genoemd. Ze zijn echter op een andere manier onbepaald dan waarop het lidwoord *een* dat is: *alles* heeft iets onbepaalds omdat het alles omvat en dus weinig specifiek is, en iets dergelijks geldt voor *iedereen*, maar voor het overige zijn ze juist bepaald, zoals blijkt uit de omschrijvingen: *alles*, ‘al de mensen, dieren en dingen’, *iedereen*, ‘al de mensen’ (met lidwoord van bepaaldheid). *Menigeen*, ‘verscheidene personen (afzonderlijk gedacht)’, is ook weinig specifiek, en in die zin ‘onbepaald’; maar het is het betekenisonderdeel ‘afzonderlijk gedacht’ – dat ook in bijvoorbeeld *elkeen* zit – dat maakt dat het niet onbepaald is op de manier van het onbepaalde lidwoord.

Zie in verband met *alles*, *iedereen*, *menigeen* en *elkeen* ook pg. 85.

4.1.5 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijke naamwoorden (**adjectieven** of **adjectiva**; enkelvoud **adjectief** of **adjectivum**) noemen hoedanigheden en eigenschappen (bijvoorbeeld *aanwezig*, *dood*, *erg*, *houten*, *klaar*, *lang*, *licht*, *mooi*, *netjes*, *sterk*, *waarschijnlijk*). Het is soms op het eerste gezicht niet duidelijk of we met een bijvoeglijk naamwoord te maken hebben of met een voltooid, passief of tegenwoordig deelwoord^o: is bijvoorbeeld *ongeïnteresseerd* een deelwoord dat met het werkwoord *interesseren* in verband staat, of is het een bijvoeglijk naamwoord?

Typierend voor veel bijvoeglijke naamwoorden is dat ze voorzien kunnen worden van het voorvoegsel *on-*: *onvast*, *ongelofelijk*, *onduidelijk*. Dit is niet mogelijk bij werkwoorden. We hebben niet: **oninteresseren*, **ongeloven*, **onbekommeren*. Een woord als *ongeïnteresseerd* is dan ook geen voltooid deelwoord, maar een bijvoeglijk naamwoord. Dit in tegenstelling tot *geïnteresseerd*, dat zowel bijvoeglijk naamwoord als deelwoord kan zijn: *Ik heb me daar altijd voor geïnteresseerd* (voltooid deelwoord), tegenover: *Ze stonden heel geïnteresseerd te kijken* (bijvoeglijk naamwoord). Vergelijk ook: *die onlangs (*on)geslepen messen* (passief deelwoord), tegenover *nog ongeslepen messen* (bijvoeglijk naamwoord), en *de Amsterdam al eeuwen met Utrecht verbindende weg* (tegenwoordig deelwoord) tegenover *een onverbindende uitspraak* (bijvoeglijk naamwoord). In het algemeen geldt dus: wanneer het voorvoegsel *on-* kan worden aangehecht, hebben we zeker te maken met een bijvoeglijk naamwoord. Het omgekeerde geldt overigens niet: niet elk bijvoeglijk naamwoord is combineerbaar met *on-*. Een ander verschil bestaat er soms wat betreft het nadruksaccent: *nádenkend* is een deelwoord, *nadenkend* een bijvoeglijk naamwoord.

Nog een manier om passieve deelwoorden te onderscheiden van qua vorm gelijke bijvoeglijke naamwoorden berust op het volgende. In tegenstelling tot constructies van het soort *X is + bijvoeglijk naamwoord*, kunnen zulke constructies met een passief deelwoord nooit gevolgd worden door *geweest*. Het is bijvoorbeeld moeilijk om het woord *geslacht* in (1)a,

---

hieronder, op te vatten als een bijvoeglijk naamwoord, omdat (1)b op grond van de betekenis eigenlijk niet kan:

- (1) a Het kalf is geslacht.
b [?]Het kalf is geslacht geweest.

We vatten (1)a op als een zin in de lijdende vorm^o die in een voltooide tijd^o staat. Hij kan dan niet *nóg* eens voltooid gemaakt worden door er (1)b van te maken. Een zin als (2)a daarentegen heeft wel twee interpretaties. Eén van de twee laat omzetting in de voltooide tijd toe, en wel die waarin we te maken hebben met een bijvoeglijk naamwoord:

- (2) a Die weg is geasfalteerd. (passief deelwoord, voltooide tijd, of: bijvoeglijk naamwoord, onvoltooide tijd)
b Die weg is geasfalteerd geweest. (bijvoeglijk naamwoord, voltooide tijd)

In (2)a is *is*, al naargelang de interpretatie, hetzij hulpwerkwoord van tijd en lijdende vorm^o, hetzij koppelwerkwoord^o; in (2)b is *is* hulpwerkwoord van tijd^o en *geweest* koppelwerkwoord.

De meeste bijvoeglijke naamwoorden kunnen gebruikt worden als bepaling voorafgaand aan een zelfstandig naamwoord^o, dat wil zeggen als een bijvoeglijke bepaling^o. We spreken in dat geval van **attributief gebruik**. Bijvoorbeeld: *de lange voorstelling*, *de aanwezige personen*, *die houten lepels*. Komt een bijvoeglijk naamwoord op een andere manier voor, dan spreken we van **predicatief gebruik**. Voorbeelden van predicatief gebruik zijn: *Ik vind het er zo netjes*, *De voorzitter was nog niet aanwezig*, *De lakens lagen schoon in de kast*, *Hij gooide het glas woedend kapot*.

Bijvoeglijke naamwoorden kunnen in meerderheid gecombineerd worden met **graadaanduiding**. Ze kunnen bijvoorbeeld vergezeld gaan van bepalingen als *heel*, *erg*, *nogal*, *niet zo*, ze kunnen niet alleen voorkomen in de **stellende trap** (**gradus positivus**, de 'neutrale' vorm: *groot/grote*, *klein(e)*), maar ook in de **vergroten de trap** (**comparatief, gradus comparativus**, *groter(e)*, *kleiner(e)*) of de **overtreffende trap** (**superlatief, gradus superlativus**, *grootst(e)*, *kleinst(e)*), en in allerlei andere graadaanduidende constructies (bv. *Wat zijn ze groot!*, *Groot dat ze zijn!*). We noemen bijvoeglijke naamwoorden die graadaanduiding toelaten **gradueerbaar** (of **scalair**). Ook gradueerbaarheid levert een test op om uit te maken of we met een bijvoeglijk naamwoord te maken hebben. Als een woord combineerbaar is met de graadaanduidende bepaling *heel*, dan is het een gradueerbaar bijvoeglijk naamwoord. Sommige werkwoorden kunnen weliswaar ook voorzien worden van een graadaanduiding, bijvoorbeeld met *erg*, maar nooit met *heel*: *Hij is heel bekend* (bijv. nw.) tegenover **Hij is heel gegroeid* (werkw.; wel: *Hij is erg gegroeid*). Maar, zoals hiervoor aangegeven, niet alle bijvoeglijke naamwoorden zijn gradueerbaar.

Gradueerbare bijvoeglijke naamwoorden zijn combineerbaar met onder meer het koppelwerkwoord *worden*: Ik word ziek, Monique is dik geworden, Hij werd bekend. Niet-gradueerbare bijvoeglijke naamwoorden laten combinatie met *worden* niet toe: *De kat werd dood, *Hij werd failliet, *Het werk werd op tijd gereed, *De pomp is onklaar geworden, *We werden verdwaald. In zulke gevallen neemt *gaan*, *komen* of *raken* de plaats van *worden* in: De kat ging dood, Hij ging failliet, Het werk kam op tijd gereed, De pomp is onklaar geraakt, We raken verdwaald. Gradueerbare bijvoeglijke naamwoorden passen veelal in de aanvulling bij het subjectief oordelende *vinden* (dus niet in de betekenis ‘aantreffen’), of anders zich voelen (Ik voel me ziek, Ik vind haar dik, Hij vond zichzelf bekend); dit in tegenstelling tot niet-gradueerbare bijvoeglijke naamwoorden (²De veearts vond de kat dood, ²De rechter vond hem failliet, ³We vonden het werk klaar, ³De machinist vond de pomp onklaar, ²Nou, ik vind je anders verdwaald, hoor.) Sommige bijvoeglijke naamwoorden kunnen een ‘gradueerbare betekenis’ hebben naast een niet-gradueerbare: *De directeur is afwezig* (‘niet aanwezig’ – niet-gradueerbaar, of ‘dromerig, niet met zijn gedachten erbij’ – gradueerbaar); *De deur is dicht* (‘dicht gedaan of gevallen’ – niet-gradueerbaar), *Het gebouw is zo dicht* (‘maakt zo’n dichte indruk’ – gradueerbaar).

Bijvoeglijke naamwoorden kunnen globaal vanuit de twee hier aangestipte verschillende gezichtspunten worden onderverdeeld: attributieve en/of predicatieve bruikbaarheid, en al of niet gradueerbaar zijn. Sommige bijvoeglijke naamwoorden kunnen alleen attributief voorkomen, andere alleen predicatief, maar de meeste hebben beide mogelijkheden. Onafhankelijk daarvan kunnen ze gradueerbaar of niet-gradueerbaar zijn. We komen zo dus tot een eerste indeling in maximaal zes typen. Elk daarvan wordt in de onderstaande voorbeelden geïllustreerd. Het graadaanduidende element is daarin onderstreept, het bijvoeglijk naamwoord vet gedrukt.

1 **gradueerbaar, attributief en predicatief:**

a attributief:

Een heel lange voorstelling was dat.

b predicatief:

Die voorstelling was heel lang.

2 **niet-gradueerbaar, attributief en predicatief:**

a attributief:

Er lag een (*enigszins) **dode** rat op de stoep.

b predicatief:

Er lag een rat (*enigszins) **dood** op de stoep.

3 **gradueerbaar, alleen attributief:**

a attributief:

Dat was wel een heel sterk staaltje! [*sterk staaltje* in de bet. ‘ongelooflijk voorbeeld van iets’]

b predicatief:

*Dat staaltje vond hij wel (heel) **sterk**. [idem]

- 4 **niet-gradueerbaar, alleen attributief:**
 a attributief:
 Het (*tamelijk) **huidige** regime beviel hem niet.
 b predicatief:
 *Het regime was (tamelijk) **huidig**.
- 5 **gradueerbaar, alleen predicatief:**
 a attributief:
 *Eén het gezeur (behoorlijk) **beu** meisje liep weg.
 b predicatief:
 Eén meisje was het gezeur behoorlijk **beu**.
- 6 **niet-gradueerbaar, alleen predicatief:**
 a attributief:
 *Dat is een (erg) **klaar** huis.
 b predicatief:
 Dat huis is (*erg) **klaar**.

Deze indeling is weergegeven in Tabel 6.

Het is niet gemakkelijk voorbeelden als in (3) te vinden. Dit heeft een tweeledige oorzaak. Dat sterk zoals het voorkomt in een sterk staaltje niet predicatief gebruikt wordt, hangt samen met het feit dat sterk in dit geval zijn specifieke betekenis alleen kan hebben in combinatie met staaltje. Vergelijkbare gevallen zijn enige in enige zoon en half in half werk. Sterk staaltje, enige zoon en half werk vormen elk in zeker opzicht één geheel. (Sterk, enig en half worden, zoals ze hier voorkomen, wel **syncategorematische adjectieven** genoemd.) De tweede factor die voorbeelden als (3) zeldzaam maakt, is dat dit soort bijvoeglijke naamwoorden als regel niet-gradueerbaar is, terwijl sterk in sterk stuk dat juist wel is.

	gradueerbaar	niet-gradueerbaar
attributief en predicatief	bekend, geslepen, gevaarlijk, lang, lelijk, mooi, opgewonden, overdreven	aanwezig, beschikbaar, dood, ongetrouwd, onverhard, spoorloos, verchroomd
alleen attributief	sterk (als in sterk staaltje, sterk stuk)	enig (als in enig kind, enige broer etc.), houten, huidig
alleen predicatief	beu, (iets) moe, dol (op iets/iemand)	klaar, af, zoek

Tabel 6 Indeling van de bijvoeglijke naamwoorden naar attributieve/predicatieve bruikbaarheid en naar al of niet graduateerbaar zijn.

Van de uitsluitend attributieve niet-graduateerbare bijvoeglijke naamwoorden verdienen de **stoffelijke bijvoeglijke naamwoorden** (houten, glazen enz.) aparte vermelding. Anders dan de meeste bijvoeglijke naamwoorden,

---

bijvoorbeeld *huidig(e)*, hebben ze nooit een buigings-*e*^o op het wordeinde (*houtene). Als bijzonderheid wat betreft hun betekenis kan nog opgemerkt worden dat ze alleen combineerbaar zijn met aanduidingen van dingen die gemaakt zijn. Wel: *een houten stoel*, maar niet *een houten tak; wel: *lemen hutten*, maar niet *lemen grond.

Bijvoeglijke naamwoorden veranderen niet in bijwoorden^o als ze als bijwoordelijke bepaling^o worden gebruikt. Waarschijnlijk is óók bijvoeglijk naamwoord in *Hij komt waarschijnlijk*, al heeft het in die zin de functie van bijwoordelijke bepaling. Wel moet er sprake zijn van behoud van betekenis. Het bijvoeglijk naamwoord *zeer* ('pijnlijk, pijn veroorzakend', als in *Ik heb een zeer been*), bijvoorbeeld, kan beter niet vereenzelvigd worden met het graad-aanduidende bijwoord^o *zeer* ('in hoge mate', als in *Het was zeer indrukwekkend*). Weinig mensen voelen waarschijnlijk nog de relatie die er historisch bestaat tussen de beide woorden *zeer*. Zie over bijwoorden verder pg. 87.

Bijvoeglijke naamwoorden kunnen ook omgezet worden in zelfstandige naamwoorden, zoals in *In het park zagen we veel jongeren*, *Er zijn hier goede voorzieningen voor doven en slechthorenden*, *Hoe gaat het met de zieke?*, *Hij tastte om zich heen als een blinde*. Er is verschil tussen zelfstandige naamwoorden die uit bijvoeglijke naamwoorden zijn gevormd – meestal **zelfstandig gebruikte bijvoeglijke naamwoorden** genoemd – en **quasi-zelfstandig gebruikte bijvoeglijke naamwoorden**, dat wil zeggen bijvoeglijke naamwoorden waarbij het zelfstandig naamwoord is weggelaten. Voorbeelden van dit laatste zijn: *Wil je een grote appel of een kleine?* (weggelaten: *appel*), *Hier zijn horloges te koop, goedkope en dure* (weggelaten: *horloges*), *Er komen in deze winkel allerlei mensen, maar wel meer rijke dan arme* (weggelaten: *mensen*).

De meeste bijvoeglijke naamwoorden kunnen, als ze attributief worden gebruikt, worden **verbogen** (zie pg. 288-9), dat wil zeggen, ze kunnen een **buigings-e** aan het eind krijgen, volgens de onderstaande Tabel 7. Predicatief gebruikte bijvoeglijke naamwoorden krijgen nooit een buigings-*e*. Verbuigbare bijvoeglijke naamwoorden kunnen nooit eindigen op *-en*. Alleen wanneer ze veranderd zijn in zelfstandige naamwoorden is een (meervouds)uitgang op *-en* mogelijk: *de verworpenen der aarde*, *de brutalen hebben de halve wereld*, *geld voor de armen*, *de bevoorrechten moeten maar even wachten*, *hulp voor misdeelden*.

Niet-stoffelijke bijvoeglijke naamwoorden die van zichzelf op *-en* eindigen, zoals *open*, *eigen*, *verlegen*, *bezopen*, *overladen*, *gesloten*, krijgen, indien niet omgezet in een zelfstandig naamwoord (zoals in *het verbodene*), nooit een buigings-*e*. Ze worden dan ook niet, of liever niet, gebruikt met weggelaten *de*-woord: (*geen dichte deur maar*) [?]*een open*, (*geen open deur maar*) [?]*een gesloten*, (*geen volle tafel maar*) [?]*een overladen*, enz.

In bepaalde gevallen worden – in afwijking van tabel 7 – bijvoeglijke naamwoorden bij telbare *de*-woorden in het enkelvoud die personen aanduiden niet verbogen: *Hans is een groot schaker*, *Als volleerd schrijver kun je je dat veroorloven*, *Dat is een formidabel debater*, *en een gevaardeerd voorzitter*, *Ze is een beroemd toneelspeelster*. In zulke gevallen gaat het altijd om personen. Het bijvoeglijk naamwoord heeft dan alleen maar betrekking op de persoon in de door

		met de-woord	met het-woord
enkelvoud	bepaald	de zwarte kat	het armē schaap √
	onbepaald	een zwarte kat	een arm schaap
meervoud	bepaald	de zwarte katten	de armē schapen
	onbepaald	zwarte katten	armē schapen
niet-telbaar ^o	bepaald	de vette klei	het heidense kabaal √
	onbepaald	vette klei	heidens kabaal

Tabel 7 Overzicht van de verbuiging^o van attributief gebruikte bijvoeglijke naamwoorden. Bijvoeglijke naamwoorden van zichzelf eindigend op -en worden niet verbogen. In de met √ gemarkeerde gevallen blijft de buigings-e soms (vooral in ouder Nederlands) achterwege: het oud woonhuis, het Westers grootkapitaal, het tijdelijk ongerief.

het zelfstandig naamwoord aangegeven hoedanigheid. Zo is in het eerste voorbeeld Hans niet groot-zonder-meer (bijvoorbeeld van gestalte), maar als schaker. Volleerd, formidabel, gewaardeerd en beroemd hebben in de overige voorbeelden ook alleen maar betrekking op eigenschappen van de persoon als schrijver, debater, voorzitter respectievelijk toneelspeelster.

Bijvoeglijke naamwoorden die zowel attributief als predicatief gebruikt kunnen worden, kunnen in een type woordgroepen voorkomen waarin zij eindigen op -s; een voorbeeld is *iets leuks*. De -s-uitgang is die van de tweede naamval^o of genitief^o. In het Frans bestaat een vergelijkbare constructie, die de + bijvoeglijk naamwoord bevat, zoals in *quelque chose de bon* (letterlijk 'iets van lekker'; 'iets lekkers'). Een verschil met het Frans is, dat het Nederlands zulke woordgroepen niet kan vormen met onbepaalde voornaamwoorden die personen aanduiden: *quelqu'un d'intelligent* tegenover **iemand intelligents*. (Zie ook pg. 289, onder (1).)

In *iets groens*, *iets lekkers* enz. is het onbepaalde voornaamwoord^o *iets* het hoofd^o. Ook andere onbepaalde voornaamwoorden kunnen als hoofd dienstdoen: wat mooiers, niets nieuwers, veel interessants, weinig bijzonders, genoeg aantrekkelijks (maar niet: *enig belangrijks). Ook is *wat voor* in deze constructies mogelijk: *Wat voor grappigs heeft hij op te merken?*, *Wat ligt daar voor blauws?* Woorden als moois, lekkers en goeds kunnen ook zelf als hoofd optreden: (al) het moois dat we hebben gezien, al dat lekkers, alle goeds. Maar de mogelijkheden zijn hier veel beperkter; de onderstreepte woorden in deze laatste voorbeelden zijn in feite 'normale' niet-telbare zelfstandige naamwoorden geworden, zoals in het nieuws (op de radio), ik heb lekkers ('iets om te snoepen') meegebracht (vgl.: **(al) het mooiers dat we hebben gezien*, *?'al dat vlots*, **alle ronds*). De woordgroepen van dit type waarin een onbepaald voornaamwoord hoofd is, kunnen – tenzij gekscherend – niet betrekking hebben op levende wezens. Zo zal *iets bonts* niet opgevat worden als slaand op een koe.

Er worden, naast de in Tabel 7 genoemde, nog talloze andere onderschei-

---

dingen gemaakt binnen de bijvoeglijke naamwoorden. Zo kunnen we onder meer noemen: **kleur-adjectieven** (rood, groen), **situerende** (onderste, bovenste, buitenste), **ordinatieve** (volgende, laatste), **subjectieve** (mooi, lelijk, knap, dom, leuk, vervelend) en **objectieve bijvoeglijke naamwoorden** (lang, zwaar, oud – betrekking hebbend op meetbare eigenschappen). Objectieve bijvoeglijke naamwoorden kunnen **neutraal** of **niet-neutraal** zijn. Oud is niet-neutraal in *Een oude man* en *Ik vind hem oud*, omdat met *oud* hier ‘ouder dan gemiddeld’ wordt bedoeld; neutraal is *oud* bijvoorbeeld in *De baby is vier maanden oud* en *Hoe oud ben jij?* Subjectieve bijvoeglijke naamwoorden zijn nooit neutraal. Het verschil tussen een subjectief en een niet-neutraal objectief bijvoeglijk naamwoord kan gedemonstreerd worden aan het verschil in aanvaardbaarheid tussen *Ik vind Jan knapper dan Piet* (*knap* is subjectief) en *Ik vind Jan langer dan Piet* (*lang* is hier neutraal of niet-neutraal objectief). In een aantal gevallen is de soort waartoe het bijvoeglijk naamwoord behoort bepalend voor zijn plaats in een reeks: wel *mooie bruine beuken* maar liever niet *bruine mooie beuken*; wel *leuke lange rokken*, liever niet *lange leuke rokken*. Tot slot kan nog melding gemaakt worden van het enigszins afwijkende bijvoeglijk naamwoord *ginds*. Dit woord hoeft, wanneer het voorkomt in naamwoordgroepen^o die bepaald^o zijn niet gecombineerd te worden met een lidwoord van bepaaldheid^o – al is het wel mogelijk – terwijl het niet gebruikt kan worden in onbepaalde^o naamwoordgroepen (*een gindse man). Voorzover het voorkomt voorafgaand aan zelfstandige naamwoorden zonder dat er een bepaald lidwoord aanwezig is, moet het worden beschouwd als een aanwijzend voornaamwoord^o.

4.1.6 Telwoorden

De woorden die tot deze groep behoren (ook wel **numeralia**, enkelvoud **numeralium**) hebben op al of niet exact bepaalde aantallen betrekking, of ze betreffen, al of niet exact getalsmatig gespecificeerd, een plaats in een rangorde.

4.1.6.1 Hoofdtelwoorden (numerieke elementen)

Dit zijn de elementen die aantallen aangeven, of ernaar vragen, zoals de onderstreepte delen in *Deze twee bomen zijn dood*, *Eén jaar heeft driehonderdvijfenzestig dagen*, *Hoeveel mensen komen er?* *Hoeveel* is een **vregend hoofdtelwoord**. De aantallen kunnen ook minder exact gespecificeerd zijn: *Geef mij eens wat potloden*, *Ik heb weinig olifanten gezien*, *Daar groeien veel varens*, *Het zijn er genoeg*. Het moet echter wel om telbare hoeveelheden gaan: woorden als *wat*, *weinig* en *veel* en *hoeveel* zijn geen telwoorden maar onbepaalde voornaamwoorden^o als ze voorkomen met niet-telbare zelfstandige naamwoorden^o, zoals in *Geef mij wat water*, *Ze nam weinig zout*, *Daar groeit veel mos*, *Hoeveel geld heb je bij je?* Het ontkenkend lidwoord^o *geen*, als het toegepast wordt op telbare zaken, kan ook worden opgevat als hoofdtelwoord: *Er groeiden geen bomen*; maar wordt het toegepast op iets niet-telbaars, zoals in *Ik heb geen geld*, dan moet het óf wor-

---

den gerekend tot de onbepaalde voornaamwoorden, óf beschouwd worden als een negatief lidwoord. Voor beide mogelijkheden is iets te zeggen. Bepaalde woordcombinaties worden ook tot de telwoorden gerekend: *een paar, een stuk of wat, een (klein, groot enz.) aantal*. Alle hoofdtelwoorden passen in een context van het type *We hebben er...: We hebben er twee/veel, Hoeveel hebben we er?* Als een woord – afgezien van telwoorden die breuken aangeven – niet in dit type context past, is het dus geen hoofdtelwoord. (Voor sommige gewestelijke varianten van het Nederlands, met name van het Nederlands in Vlaanderen, gaat dit laatste niet op; daarin kan bijvoorbeeld gezegd worden *Thee – ik heb er nog wat, Koffie – we hebben er genoeg*; hierin moeten *wat* en *genoeg* beschouwd worden als onbepaalde voornaamwoorden, omdat *thee* en *koffie* niet-telbaar zijn.)

Hoofdtelwoorden die een exact aantal noemen, breuken inclusief (*twee, driehonderdvijfenzestig, drie-éénachtste* e.d.), heten **bepaalde hoofdtelwoorden**. Ook het woord *zoveel*, wanneer het niet de vage betekenis heeft van ‘een of andere willekeurige hoeveelheid’, maar bijvoorbeeld gebruikt wordt samen met een hoeveelhedaanduidend gebaar (‘precies zoveel’), moet tot de bepaalde hoofdtelwoorden gerekend worden. De overige hoofdtelwoorden (*wat, veel, weinig, genoeg, enig* e.d.) heten **onbepaalde hoofdtelwoorden**.

Er zijn woorden die qua betekenis kunnen gelden als samensmeltingen van een lidwoord met een telwoord of met iets wat daarmee te vergelijken valt. Dit zijn *beide* (‘de twee’, ‘het tweetal’), *alle* (‘het totale aantal’), *elke* (‘het totale aantal’, de samenstellende eenheden of individuen afzonderlijk gedacht), *iedere* (id.), *sommige* (‘een aantal’), en verder nog *enkele* (‘een klein aantal’), *ettelijke* (‘een redelijk groot aantal’), *verscheidene, diverse* enz. Behalve *alle, elke, iedere* en *sommige* kunnen ze ook voorkomen mét een lidwoord: *de beide mogelijkheden, de enkele mensen die ik heb gezien, een van de ettelijke/verscheidene kranten die hij leest, de diverse keuzen*. De woorden *alle, elke, iedere* en *beide* passen niet in de context *Ik heb er...*, wat onder meer samenhangt met het feit dat alleen zij een bepaald (*de, het*) in plaats van een onbepaald lidwoord^o in hun betekenisomschrijving hebben. Ook *sommige* past niet in de genoemde context, en is dus ook geen hoofdtelwoord.

Tot slot merken we nog op dat de bepaalde hoofdtelwoorden niet verward moeten worden met de getalsnamen^o.

4.1.6.2 *Alle, elke, iedere, beide, sommige*

Alle en *sommige*, die allebei uitgesloten zijn na een lidwoord (**de alle mensen, *de sommige mensen*), zijn in zeker opzicht elkaars tegenhanger: niet *alle* is equivalent aan *sommige*; zowel niet *alle* als *sommige* laten de grootte van het aantal in het midden. *Alle* en *sommige* kunnen, net als de hoofdtelwoorden, worden gebruikt in uitdrukkingen van de vorm: *Voor alle/sommige x geldt...* (In de logica worden zij tot een bepaald soort **operatoren**, namelijk de **quantoren**, gerekend. Quantoren zijn operatoren die met *x*’en, *y*’en enz. zijn verbonden op de manier van de zojuist gegeven omschrijvingen à la

---

‘voor alle x (y enz.) geldt...’.) Bijvoorbeeld: *Voor alle raven geldt dat ze zwart zijn, Voor sommige mensen geldt dat ze aardig zijn.*

In dit verband kan opgemerkt worden dat het in pg. 77 besproken voornaamwoord^o *alles* (‘alle dingen, het geheel’) een betekenselement in zich draagt dat aangeduid kan worden als een quantor.

De woorden *elke* en *iedere* zijn verwant aan *alle*, maar hebben een extra betekenselement: dat van afzonderlijkheid. Het woord *beide* is net als *elke* en *iedere* vergelijkbaar met *alle*: ook *beide*, *elke* en *iedere* zijn omschrijfbaar met behulp van een bepaald lidwoord, ze passen eveneens niet in de context *Ik heb er...*, en *beide*, *elke* en *iedere* kunnen eveneens gebruikt worden in uitdrukkingen van het type *Voor ... x geldt...*

De met *elke* en *iedere* corresponderende voornaamwoorden *elkeen* en *iedereen* hebben, net als het boven besproken *alles*, een quantor-achtig betekenselement; hetzelfde geldt voor het voornaamwoord *menigeen* (vgl. ‘voor menige x geldt...’; zie ook pg. 77).

Hoewel *alle*, *elke*, *iedere*, *beide* en *sommige* dus buiten de telwoorden vallen, hebben ze er een paar belangrijke eigenschappen mee gemeen. Ze vallen tezamen met de hoofdtelwoorden in een ruimere categorie, die men in navolging van de logica ‘quantoren’ zou kunnen noemen. Er is ook verwantschap met *geen*: zoals namelijk de uitdrukking ‘voor niet alle x geldt dat ...’ equivalent is aan de uitdrukking ‘voor sommige x geldt dat ...’, zo is ‘voor alle x geldt dat niet ...’ ook equivalent aan ‘voor geen x geldt dat ...’.

‘Voor sommige x ’en geldt ...’ is verder inwisselbaar met ‘er zijn x ’en zodanig dat...’. En ‘het is niet zo dat er x ’en zijn zodanig dat ...’ betekent weer hetzelfde als ‘er zijn geen x ’en zodanig dat ...’, of wel ‘voor geen x geldt dat ...’.

Ook de onbepaalde voornaamwoorden^o *iemand* en *niemand* kunnen met quantoren in verband gebracht worden (vgl. ‘er is een x (x = een persoon) zodanig dat...’ en ‘het is niet zo dat er x ’en (x = een persoon) zijn zodanig dat...’). Zie voor quantoren ook pg. 314, het commentaar bij (6)-(8).

4.1.6.3 Rangtelwoorden

Deze woorden geven een plaats in een rangorde aan. Voorbeelden zijn: *eerste*, *tweede*, *honderdste*, *zoveelste*, *middelste*. Anders dan de bijvoeglijke naamwoorden^o houden zij steeds de slot-*e*. Zo zeggen we wel: *een arm schaap*, maar niet: **een derd schaap*. Volgens dit criterium is het woord *volgend(e)* dus geen telwoord (het moet dan een bijvoeglijk naamwoord zijn). *Laatst(e)* kan zowel bijvoeglijk naamwoord als rangtelwoord zijn: *een laatst(e) gesprek*. Met *middelste* kan in dit verband geen simpel voorbeeld worden gegeven, omdat, bijvoorbeeld, *een middelste schaap* tegenstrijdig lijkt: er kan er maar één het middelste zijn, dus: *het middelste schaap*. Maar de volgende tekst maakt aannemelijk dat *middelste* zich als een rangtelwoord gedraagt: *Op dit plaatje staan tien rijen schapen. Het middelste is steeds iets groter of iets kleiner afgebeeld dan de rest. Wijs een middelste schaap aan dat kleiner is afgebeeld.* (Niet: **een middelst schaap*.) Wanneer het gaat om een exact, getalsmatig bepaalde plaats in de rangorde, zoals bij *eerste*, *tweede*, *honderdste*, spreken we van een **bepaald rangtel-**

---

woord. Zoveelste en middelste noemen we **onbepaald rangtelwoord**; *hoeveelste* is een **vragend rangtelwoord**.

4.1.7 Bijwoorden

Traditioneel wordt een woord dat als bijwoordelijke bepaling^o in een zin dienstdoet een bijwoord (**adverbium**, meervoud **adverbia**) genoemd. Een nadeel van deze zienswijze is dat er daardoor tussen verschillende woordsoorten een grote overlapping ontstaat. *Snel* heet dan ‘bijwoord’ in *Hij rijdt snel*, maar ‘bijvoeglijk naamwoord’^o in *een snel schip*, en *woensdag* ‘bijwoord’ in *Ik kom woensdag*, maar ‘zelfstandig naamwoord (eigenaam)’^o in *Woensdag was een fijne dag*. Op die manier wordt zonder klemmende reden de omschrijving van het begrip ‘bijwoord’ volledig afhankelijk gemaakt van de functie als bijwoordelijke bepaling. Er is nu eenmaal geen één-op-één-relatie tussen woordsoorten en soorten functies in de zin.

Om in elk geval de overlapping te vermijden, kunnen we een bijwoord omschrijven als een woord dat als bijwoordelijke bepaling dienstdoet – één dadelijk te bespreken groep uitgezonderd – en dat nooit als zelfstandig naamwoord of bijvoeglijk naamwoord voorkomt. Een verschil met bijvoeglijke naamwoorden is dat bijwoorden geen buigings-*e*^o kunnen krijgen (bijvoeglijke naamwoorden op *-en* buiten beschouwing gelaten). Zo is *simpelweg* (zoals in *Hij weigerde simpelweg*) niet verbuigbaar: we hebben niet, bijvoorbeeld, **een simpelwegge weigering*. Het is een bijwoord. Andere voorbeelden van bijwoorden zijn: *altijd, bijna, botweg, bovendien, daar, gemakshalve, heel, helaas, misschien, niet, nu, overmorgen, soms, straks, telkens, terug, toch, wel*.

Een woord als *ginds*, aan de andere kant, noemen we, gelet op het boven gegeven criterium, een bijvoeglijk naamwoord; immers (*de*) *gindse* bergen, (*het*) *ginds(e)* huis zijn mogelijk. Maar het is wel een bijzonder bijvoeglijk naamwoord, omdat het in naamwoordgroepen^o die bepaald^o zijn niet gecombineerd hoeft te worden met een lidwoord van bepaaldheid^o – al is het wel mogelijk –, terwijl het niet gebruikt kan worden in onbepaalde^o naamwoordgroepen (**een gindse man*).

Er is één bijwoord dat wél een buigings-*e* kan krijgen, althans in spreektaal: *heel*, als in *hele mooie bloemen, een hele lange weg*. *Heel* kopieert in zulke gevallen de buigings-*e* van het bijvoeglijk naamwoord waar het bij hoort.

Een groep bijwoorden die niet altijd als bijwoordelijke bepaling dienst doen, wordt gevormd door de **voornaamwoordelijke bijwoorden**. (Ze komen ook voor als voorzetsvoorwerpen^o.) Ze bestaan uit twee elementen: (a) een van de vormen *er, hier, daar, waar, ergens, nergens* en *overal* (de zogenaamde **r-woorden**; ze bevatten alle een *r*), en (b) een achterzetsel^o, zoals *(-)aan, (-)in, (-)mee, (-)tegen, (-)toe, (-)van*. Het zijn dus combinaties als *eraan, hierin, daarmee, waartegen, (n)ergens toe, overal van*. Ook als de combinatie als twee woorden wordt geschreven (dit gebeurt bij *overal* en *(n)ergens*), heet deze ‘voornaamwoordelijk bijwoord’. De naam is te verklaren uit het feit dat de ‘r-woorden’ alle los als bijwoord voorkomen, maar tegelijkertijd, in combinatie met het achterzetsel, qua betekenis overeenkomen met

een voornaamwoord^o. Dit wordt gedemonstreerd in het onderstaande schema (tabel 8).

voornaamwoordelijk bijwoord	voorzetsel + voornaamwoord
<u>eraan</u>	*aan <u>het</u>
<u>hierin</u>	in <u>dit</u>
<u>daarmee</u>	met <u>dat</u>
<u>waartegen</u>	tegen <u>wat</u>
(n) <u>ergens</u> toe	tot (n) <u>iets</u>
<u>overal</u> van	van <u>alles</u>

Tabel 8 Correspondentie tussen het 'r-woord'-deel in voornaamwoordelijke bijwoorden en het voornaamwoord^o in voorzetsel^o + voornaamwoord-constructies. Alleen de combinatie van het type *aan het* (met *het* als voornaamwoord) komt niet voor, maar het Engels heeft wel iets dergelijks. Een Engelse vertaling van *eraan* is *to it*.

Voornaamwoordelijke bijwoorden zijn splitsbaar: *Ik heb er niets aan. Doe het hier maar in. Daar heb ik niets mee te maken. Waar helpt dat tegen? (N)ergens behoort hij toe. Hij weet overal wat van.*

Met *waar(-)* beginnende voornaamwoordelijke bijwoorden die vragen inleiden, zijn **vragende voornaamwoordelijke bijwoorden**: *Waar reken je nog op?* Het woord *waar*, zonder achterzetsel, is in vraagzinnen, net als *hoe*, *vanwaar* en *wanneer*, een **vragend bijwoord**: *Waar is Suze?* Vragende (voornaamwoordelijke) bijwoorden leiden ook indirecte vragen^o in. Voorbeelden zijn: (*Ik vraag me af*) *waar hij nog op rekt* en (*Hij wist ons te vertellen*) *waar Suze was*.

Met *waar(-)* beginnende voornaamwoordelijke bijwoorden en de bijwoorden *waar* en *vanwaar* komen ook voor aan het begin van betrekkelijke bijzinnen^o. Ze heten dan **betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord**, respectievelijk **betrekkelijk bijwoord**. (Zie voor nadere uitleg van het verschil tussen vragend en betrekkelijk pg. 270 e.v. (onder 8).) Ze komen voor met en zonder expliciet antecedent^o, dat wil zeggen, ze hebben betrekking op iets wat al of niet expliciet in het direct voorafgaande deel van de zin wordt genoemd. De voorbeelden hieronder illustreren dit:

Betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord

(a) met expliciet antecedent (antecedent onderstreept):

- (1) Dat is het huis waarover ik het had.
- (2) Ik zal je een mes geven waar je de taart mee kunt voorsnijden.

(b) zonder expliciet antecedent (= met ingesloten antecedent^o)

- (3) Dit is waarnaar ik zo heb verlangd! [... datgene waarnaar...]

---

(4) Waar ik aan denk is een nieuwe fiets. [Datgene waar ik aan denk...]

Betrekkelijk bijwoord

(a) met expliciet antecedent (antecedent onderstreept):

(5) Dit is het huis waar ik woon.

(6) Overal waar je komt, zie je paaltjes.

(b) zonder expliciet antecedent (= met ingesloten antecedent):

(7) Waar ik woon, is het stil. [Daar waar ik woon...]

(8) Jij woont waar ik vroeger gewoond heb. [... daar waar ik vroeger gewoond heb]

Het woord *waarom* kan op verschillende manieren worden uitgelegd. Het kan betekenen 'om welke reden' of 'met welk doel, ter wille van wat'. In het eerste geval is het niet splitsbaar. Het wordt dan beschouwd als een (vragend of betrekkelijk) bijwoord. In de betekenis 'met welk doel' is het splitsbaar. In dat geval is het een (vragend of betrekkelijk) voornaamwoordelijk bijwoord. *Daarom* is een vergelijkbaar geval: is het niet splitsbaar, dan betekent het 'om die reden', is het wel splitsbaar, dan betekent het 'met dat doel, ter wille daarvan':

(9) a Waar doe je het om? ('ter wille waarvan, met welk doel?' – vragend voornaamwoordelijk bijwoord)

b Dat is het schilderij waar ik om gekomen ben. (idem – betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord)

c Daar doe ik het om. ('ter wille daarvan, met dat doel' – voornaamwoordelijk bijwoord)

(10) a Waarom doe je het? (om welke reden? – bijwoord)

b Dat is de reden waarom ik het doe. ('om die reden doe ik het' – betrekkelijk bijwoord)

c Daarom doe ik het. (om die reden – bijwoord)

Waarom en *daarom* kunnen, ongesplitst, tot meerduidigheid leiden als het verband waarin ze voorkomen geen uitsluitel geeft (zoals bijvoorbeeld in (10)a en c).

Net als aanwijzende voornaamwoorden^o zijn sommige bijwoorden deiktisch^o (aanwijzend, zie pg. 74). Voorbeelden zijn *hier* (bij de spreker), *daar* (niet bij de spreker) en *nu* (op het moment van spreken).

4.1.8 Voorzetsels en achterzetsels

Er is een eindig aantal voorzetsels (**preposities**) en achterzetsels (**postposities**), maar voor een volledige opsomming hier zijn het er toch te veel. Voorbeelden van voorzetsels zijn: *à* (als in 1 à 2), *alvorens*, *aan*, *achter*, *bezuiden*, *bij*, *blijkens*, *door*, *in*, *langs*, *met*, *na*, *naar*, *naast*, *niettegenstaande*, *ondanks*, *onder*, *per*, *qua*, *teneinde*, *tot*, *van*, *via*, *voor*, *wegens*, *zonder*. Ze staan in het algemeen direct links van een naamwoordgroep^o, waarmee ze dan samen een voorzetselgroep^o vormen: aan je neus, achter het huis, bezuiden de rivieren, niettegenstaande die grote nadelen, ondanks de tegenwerking van haar familie, per dag, qua persoonlijkheid, zonder de nodige hulp. (Merk op dat er na *per* en *qua* geen lidwoord^o volgt, en dat *alvorens* en *teneinde* alleen bijzinnen^o kunnen inleiden – reden waarom men ze, anders dan in dit boek, ook wel tot de voegwoorden^o rekt). Soms staan voorzetsels niet helemaal aan het begin, omdat ze worden voorafgegaan door een bij het voorzetsel horende bepaling^o: **pal** naast die winkel, **vlak** achter ons huis, **recht** tegenover ons. Voorzetsels kunnen ook voorafgaan aan voorzetselgroepen: voor bij de koffie, tot na de voorstelling, van voor de oorlog. Ook kunnen ze samen met sommige soorten bijzinnen een voorzetselgroep vormen: voor als we honger krijgen, van toen wij nog heel jong waren, voor wie het nog niet begrepen heeft. Voorzetsels kunnen ook in hun eentje (d.w.z. zonder bijbehorende woordgroep) voorkomen. We kunnen dan van **onovergankelijke (intransitieve) voorzetsels** spreken. In de volgende voorbeelden zijn de voorzetsels onovergankelijk:

- (1) De overgebleven dakpannen liggen *achter*.
- (2) De bal was *naast*.
- (3) Ik ben *tegen*.

Het is ook mogelijk deze voorbeelden te zien als gevallen waarin een naamwoordgroep is weggelaten (*achter* het huis, *naast* het doel, *tegen* het voorstel). Binnen de groep voorzetsels kunnen we onder meer **situerende** en **relationele voorzetsels** onderscheiden. Situierende voorzetsels leggen rechtstreeks een verband tussen de beschrijving van een gebeurtenis of stand van zaken en een bepaalde locatie of een bepaalde tijd, zodanig dat daarmee de plaats of tijd is geïdentificeerd waar/wanneer het beschrevene het geval is (in de kamer, op de trap; tijdens de operatie, op de derde dag). Zo'n verband wordt door relationele voorzetsels alleen op een indirecte manier gelegd: ze geven alleen een bepaalde relatie aan tussen plaats of tijd en datgene wat verder in de zin wordt beschreven (tussen de huizen, naast de stoel). In bijwoordelijke bepalingen van tijd^o kunnen situerende voorzetsels in principe weggelaten worden (of beter: de nul-vorm krijgen): (tijdens) die reis/ (op) die dag werd hij ziek, (in) die maand ging zijn pensioen in. (Zie ook § 7.6.1, pg. 320.) Relationele voorzetsels zijn nooit weglaatbaar: voor die dag moet het klaar zijn, tegenover die dag moet het klaar zijn.

Sommige vaste woordcombinaties doen dienst als voorzetsel: ten behoeve van het verkeer, met behulp van een passer, ten aanzien van deze zaak, in verband met de drukte, in plaats van kaarten. Zulke combinaties heten **voorzetseluitdrukkingen**.

Achterzetsels staan direct rechts van een naamwoordgroep: het kruispunt voorbij, de tuin in, de heuvel op, de helling af. Ze zijn voor een deel identiek aan voorzetsels, maar een aantal komt alleen als achterzetsel voor, zoals *af*, *mee*, *toe* en *vandaan*. We zullen dit ‘exclusieve achterzetsels’ noemen. Er zijn ook exclusieve voorzetsels, bijvoorbeeld *gedurende* en *ondanks* (*gedurende een uur*, niet **een uur gedurende*; *ondanks de regen*, niet *de regen ondanks). Sommige achterzetsels komen voor in combinatie met een voorzetsel: *bij ons vandaan*, *van achter het behang vandaan*, *achter de stoet aan*, *onder de brug door*, *naar hun huis toe*, *van het dak af*, al *van toen ze zes was af*, *om de vijver heen*. Het tweede deel van voornaamwoordelijke bijwoorden^o wordt altijd gevormd door een achterzetsel: *ervandaan*, *daaraf*, *hierin*, overal *mee*.

Zonder ‘bijbehorend’ voorzetsel komen sommige achterzetsels uitsluitend als onderdeel van een voornaamwoordelijk bijwoord voor, niet als onderdeel van andere groepen met een achterzetsel. In dat laatste geval staat er altijd een voorzetsel aan het begin. Dit geldt voor *heen*, *toe* en *vandaan*:

(4)	erheen	*de vijver heen	<u>om</u> de vijver heen
(5)	hiertoe	*hij was de film toe	hij ging <u>naar</u> de film toe
(6)	ervandaan	*het huis vandaan	<u>van</u> het huis vandaan

(*Erheen* en *hiertoe* corresponderen, zoals duidelijk is, qua betekenis niet met *om...heen* en *naar...toe*. Verder hebben we ook *eromheen* en *ernaartoe*.)

Het exclusieve achterzetsel *af* komt ook buiten voornaamwoordelijke bijwoorden zonder voorzetsel voor: *de berg af*. De combinatie *van...af* is equivalent aan (-)*af* in voornaamwoordelijke bijwoorden, net zoals *van...vandaan* daarin equivalent is aan (-)*vandaan*: Hij viel van het dak af – Hij viel *eraf*; Hij komt van de fabriek *vandaan* – Hij komt *daarvandaan*. Naast Hij viel *eraf* is ook Hij viel *ervan* af mogelijk. De combinaties *van...af* en *van...uit* komen aaneengeschreven als voorzetsels voor: vanaf de toren – *van de toren af*, vanuit het westen – *van het westen uit*. Wanneer *vanaf* en *vanuit* gesplitst zijn, noemen we *af* en *uit* achterzetsels. In zuidelijk Nederlands bestaat bij sommige sprekers een voorkeur voor het ongesplitste voorzetsel *omheen*, boven constructies van het type *om...heen*. Voorbeelden van **achterzetseluitdrukkingen** zijn de onderstreepte groepen in alle pech ten spijt, haar ten behoeve.

Voorzetsels en achterzetsels worden wel samengevat onder de naam **adposities**. Bij voorzetsels zowel als achterzetsels hoort (officieel) altijd de vierde naamval^o: naar mij (niet *naar ik), van jou (niet *van ji), achter hun, achter hen (niet *achter zij), hem voorbij (niet *hij voorbij) enz.

Het woord *behalve*, traditioneel soms beschouwd als een woord dat als voorzetsel, maar ook als voegwoord kan voorkomen, lijkt hierop een uitzondering te vormen (omdat het soms met de eerste naamval voorkomt). Als voegwoord zou het zoiets als ‘maar niet’ betekenen: *We zijn altijd open, behalve op zondag*. In de betekenis ‘niet meegerekend’ of ‘benevens’ wordt *behalve* als een voorzetsel beschouwd: *Behalve ikzelf wonen hier vier mensen*. In dit laatste voorbeeld heeft het erop volgende persoonlijk voornaamwoord^o de eerste naamvalsvorm: *ikzelf* in plaats van *mijzelf*. In dit boek zal *behalve* steeds

---

als een voorzetsel worden beschouwd, met als grondbetekenis ‘niet mee-gerekend’, ook al kan het soms een eerste naamval krijgen.

Behalve (‘uitgezonderd’, ‘naast’) kan, net als voorzetsels in het algemeen, twee zinsdelen aan elkaar relateren. De betekenis ‘uitgezonderd’ van *behalve* legt daarbij de volgende beperking op: datgene waarnaar door het met *behalve* ingeleide zinsdeel wordt verwezen, moet een echte deelverzameling zijn van dat waarnaar door het andere zinsdeel wordt verwezen of, in het voorkomende geval, van wat erdoor wordt uitgesloten. Niet mogelijk zijn dus bv. *iedereen, *behalve alle mensen*, *Jan, *behalve Piet*, *alle wilgen, *behalve alle bomen*, *iedereen, *behalve niemand*, *niemand, *behalve iedereen*, *geen aardappels, *behalve alle aardappels*. Wel mogelijk zijn bijvoorbeeld: Er is me *niets bijzonders* opgevallen, *behalve dat jij je haar hebt laten knippen*, *Alle vogels* zijn met hun nesten begonnen, *behalve jij en ik*, We zijn *altijd* open, *behalve op zondag*. Bij *behalve* in de betekenis ‘naast’ is er sprake van twee elkaar niet overlappende verzamelingen: *Behalve ikzelf* wonen hier *vier mensen*, *Behalve die vier mensen*, woon *ik* er ook.

We kunnen het optreden van de juiste naamval^o na *behalve*, wanneer dit niet aan het begin van een bijzin^o staat, voorspellen via de volgende procedure. Als *behalve* betekent ‘uitgezonderd’, vervangen we *behalve X* door het voorzetsel *buiten* plus een bijzin met het voegwoord *dat*. Deze bijzin maken we bovendien ontkenkend als de hoofdzin^o positief is, en positief als de hoofdzin ontkenkend is. Als *behalve* ‘naast’ betekent, vervangen we *behalve X* door *behalve* plus een bijzin met het voegwoord *dat*. De bijzin wordt vervolgens steeds gereduceerd tot één enkele woordgroep, onder terug-omzetting, waar nodig, van *buiten* in *behalve*. Dit alles op de manier aangegeven in (7)-(10):

- (7) a We zijn altijd open, *buiten dat we op zondag niet open zijn*.
b We zijn altijd open, *behalve op zondag*.
- (8) a *Behalve dat ikzelf hier woon*, wonen hier vier mensen.
b *Behalve ikzelf* wonen hier vier mensen.
- (9) a Alle vogels zijn met hun nesten begonnen, *buiten dat jij en ik niet begonnen zijn*.
b Alle vogels zijn met hun nesten begonnen, *behalve jij en ik*.
- (10) a Ik heb daar niemand gezien, *buiten dat ik daar jou en hem heb gezien*.
b Ik heb daar niemand gezien, *behalve jou en hem*.

Het reduceren van de bijzin gebeurt steeds door *dat* te schrappen evenals de delen die herhalingen zijn, en, waar nodig, de ontkenning. Het gereduceerde deel krijgt dan steeds de juiste naamvalsvorm. We kunnen *behalve* dus zien als een voorzetsel dat in eerste aanleg geen naamwoordgroepen inleidt, maar gereduceerde zinnen. Met dit uitgangspunt valt in te zien dat *behalve*, in afwijking van andere voorzetsels, soms eerste naamval kan krijgen.

Het woord *als* komt voor als voegwoord en als voorzetsel. Voegwoord van vergelijking^o is het in *Jan zwom net zo hard als Piet liep*, *Het is even koud als gisteren*, *Hij werkte als een paard*, *Je ziet eruit als een echte kok*, dus wanneer *als* in combinatie met *zo* optreedt, of wanneer er een betekenisomschrijving mogelijk is met

---

zoals: 'Hij werkte zoals een paard werkt', 'Je ziet eruit zoals een echte kok eruitziet'. Voorzetsel is het aan het begin van een predicatieve bepaling^o (Ik beschouw hem als mijn vriend, We ervoeren hem als een goeie docent), of aan het begin van een bepaling van gesteldheid^o: Als directeur kan ik dit niet goedkeuren, Ik vind hem veel beter als doelverdediger, Ze komen er aan de andere kant als worstjes uit, Ik kom op het gekostumeerde bal als mijzelf – dus wanneer een omschrijving met 'zoals' niet mogelijk is.

Achterzetsels en partikels^o in scheidbaar samengestelde werkwoorden^o zijn soms moeilijk uit elkaar te houden. In de onderstaande voorbeelden is het verschil redelijk duidelijk. In de a-zinnen is het scheidbaar samengestelde werkwoord onderstreept; in de b-zinnen is het gelijkvormige achterzetsel gecursiveerd:

- (11) a Hij rekende het bedrag af. [afrekenen]
b Van dit punt *af* moet je rekenen. [rekenen]
(12) a We stonden om vijf uur op. [opstaan]
b Ik weet niet hoeveel erop *stonden*. [staan]
(13) a Hij vroeg waar je het geld over hebt gemaakt. [overmaken]
b Hij vroeg waar je een strip *over* hebt gemaakt. [maken]

Lastiger zijn gevallen als:

- (14) Hij rolde de kamer uit.
(15) Hier moet je ze op doen.
(16) Het schip voer de haven binnen.
(17) Jan keek het boek in.

Om uit te maken of we van doen hebben met een samengesteld werkwoord of niet, kunnen we werkwoord en partikel/achterzetsel samennemen en die vooropplaatsen op de manier van (18)–(21), hieronder. Gaat dit niet, dan is de samengenomen combinatie geen scheidbaar samengesteld werkwoord, en hebben we dus met een voor- of achterzetsel te maken:

- (18) *Uitrollen deed hij de kamer niet.
(19) *Opdoen moet je ze hier niet.
(20) Binnenvaren deed het schip de haven niet.
(21) Inkijken deed Jan het boek niet.

De zinnen (20) en (21) zijn duidelijk beter dan de zinnen (18) en (19). De conclusie moet dan zijn dat *binnen* en *in* hier partikels zijn, en *uit* en *op* achterzetsels. De oordelen over zinnen van het type (18)–(21) lopen echter nogal eens uiteen. Dat betekent dat sommigen bepaalde combinaties (in bepaalde zinnen) als scheidbaar samengesteld werkwoord aanvoelen, anderen niet. Soms kan het woordenboek uitkomst bieden, maar lang niet altijd.

4.1.9 Voegwoorden

Voegwoorden (**conjuncties**) worden onderverdeeld in **onderschikkende (subordinerende)** en **nevenschikkende (coördinerende) voegwoorden**. (Onderschikkende voegwoorden worden ook **complementeerd** genoemd.) In het algemeen verbinden ze twee of meer zinnen, soms kleinere woordgroepen of zelfs delen van woorden, en drukken ook het verband daartussen uit. Wanneer taalelementen worden verbonden die grammaticaal gelijkwaardig zijn, spreken we van **nevenschikking** of **nevenschikkend (zins)verband (coördinatie of parataxis)**. In het andere geval spreken we van **onderschikking** of **onderschikkend (zins)verband (subordinatie of hypotaxis)**. Voegwoorden worden niet beschouwd als zinsdelen^o (in samenhang met het feit dat ze zich bij de één-zinsdeelproef^o niet als zodanig gedragen; de tweede positie^o is, zoals pg. 231 e.v. wordt uiteengezet, onveranderlijk de positie van voegwoorden in bijzinnen).

4.1.9.1 Nevenschikkende voegwoorden

Voegwoorden waarmee zinnen kunnen worden nevenschikt zijn: *dus*, *en*, *maar*, *noch*, *of* en *want*; met *deze*, *en* met voegwoorden als *alsmede*, *alsook*, *benevens*, *hetzij*, *ofwel* en het als twee woorden geschreven *dan wel*, kunnen ook andere taalelementen worden nevenschikt. (*Dan wel*, *hetzij* en *ofwel* kunnen in bepaalde gevallen ook zinnen nevenschikken.) Of komt ook voor als onderschikkend voegwoord; zie pg. 95.

Het nevenschikkend voegwoord, indien niet beklemtoond (bv. *én X én Y*), staat voor het laatste **lid** van de nevenschikking. Als er meer dan twee leden zijn, kunnen er voor de andere leden ook voegwoorden staan. Er staan nooit twee of meer nevenschikkende voegwoorden achterelkaar (afgezien van de combinatie *en/of*). Hieronder volgen enkele voorbeelden van nevenschikking.

delen van woorden:	in- <u>of</u> uitvoeren; tv-verhuur <u>en</u> -reparatie; voor- <u>noch</u> achteruit, linker-, rechter- <u>dan wel</u> middenstuk
woorden en woordgroepen:	groenten <u>en</u> fruit; vlees <u>of</u> vis; <u>ofwel</u> Australische dollars, <u>ofwel</u> euro's; <u>hetzij</u> te voet, <u>hetzij</u> per fiets, <u>hetzij</u> met de tram
zinnen:	Erik schaakt <u>en</u> Petra damt. <i>We gaan niet wandelen, <u>want</u> het regent. <u>Ófwel</u> Ursula is ziek, <u>ófwel</u> ze is de afspraak vergeten.</i> Wim is ziek, <u>dus</u> hij komt niet, <u>dus</u> de vergadering gaat niet door.

Taalelementen kunnen ook worden verbonden door middel van **reeksvormers**. Dit zijn combinaties als *niet alleen... (maar) ook*, *enerzijds...anderzijds*, *zowel...als*. Zie hiervoor pg. 228. Reeksvormers zijn geen combinaties van voegwoorden (maar zie voor als ook pg. 95).

Het woord *dus* kan ook gebruikt worden als bijwoord^o. Het verschil laat zich demonstreren aan een verschil in woordvolgorde. Het nevenschikkend voegwoord verbindt in (1), hieronder, zinnen met gelijke volgorde wat betreft persoonsvorm^o en onderwerp^o (hier onderstreept). In (2) hebben we te maken met het bijwoord *dus*. Als dat aan het begin van een zin staat, zoals hier, veroorzaakt het een andere volgorde van persoonsvorm en onderwerp. Het bijwoord *dus* hoeft ook niet per se aan het begin van een zin te staan, blijkens (3). In de voorbeelden zijn de twee zinnen in kwestie gemarkeerd met rechte haken:

- (1) [Het heeft geregend], dus [de straten zijn nat]. (voegwoord)
- (2) [Het heeft geregend]; [dus zijn de straten nat]. (bijwoord)
- (3) [Het heeft geregend]; [de straten zijn dus nat]. (bijwoord)

Zie verder over nevenschikking pg. 215 e.v.

4.1.9.2 Onderschikkende voegwoorden

Deze leiden bijzinnen^o in. Traditioneel worden er onder meer toe gerekend: *aangezien, als, dat, hoewel, indien, mits, nu, of, ofschoon, tenzij, terwijl, toen, voor, wanneer, zodra*. Een aantal voegwoorden eindigt op *-dat*: *doordat, nadat, omdat, opdat, totdat, voordat, zodat*. Hieronder volgen enkele voorbeelden, waarin de bijzinnen steeds zijn onderstreept. Aangezien er bijzinnen in bijzinnen kunnen zitten, zijn sommige stukken dubbel onderstreept.

- (1) Peter beweert dat ze de straat gaan versmallen.
- (2) Ik vroeg me af of hij dat meende.
- (3) Aangezien de getuige niet verscheen, werd de zitting verdaagd.
- (4) Uw vraag of het waar is dat de schade niet wordt vergoed, is in behandeling.
- (5) Hoewel het moment dat hij viel op de video stond, geloofden ze hem niet.
- (6) Je mag meedoen mits je op tijd komt.
- (7) Voor we binnenkwamen, was hij al weg.

Het onderschikkende voegwoord *als* kan 'indien' betekenen, maar het kan ook **voegwoord van vergelijking** zijn, zoals in:

- (8) Jan zwom net zo hard als Piet liep.
- (9) Het is niet zulk mooi weer als (het) gisteren (was).

In (9) kan een deel van de bijzin worden weggelaten, zoals is aangegeven. Vaak leidt het voegwoord van vergelijking *als* sterk 'ingekorte' bijzinnen in, waarvan de volledige versie minder gebruikelijk is, ofschoon wel mogelijk: *Hij werkte als een paard, Je ziet er uit als een echte kok* (vgl. *Hij werkte (zo) als een paard werkt, Je ziet er uit (zo) als een echte kok er uitziet*).

Wat hierboven over het vergelijkende *als* gezegd is, geldt in grote trekken ook voor het voegwoord van vergelijking *dan*. Vergelijk:

- (10) Ik werk sneller dan jij (werkt).
(11) Ik ken betere monteurs dan hij (is).

In (10) en (11) is strikt genomen meer weggelaten dan wat tussen haakjes staat; dit 'meer' betreft weglatingen die verplicht zijn ('...dan jij [snel] werkt', '... dan hij [een goede monteur] is'). *Dan* is evenals het voegwoord van vergelijking *als* onderschikkend.

Het woord *als* in de reeksvormer^o-combinatie *zowel...als...* is een voegwoord (oorspronkelijk een voegwoord van vergelijking), dat niet of nauwelijks complete zinnen kan inleiden (*Zowel Harry ging naar huis, als Jorrit (*ging naar huis), ...omdat zowel Harry wilde als Piet ('wilde)*).

Ten slotte moet hier melding gemaakt worden van het onderschikkende voegwoord *om*. Het leidt beknopte bijzinnen^o in (en wel zinnen met *te* + onbepaalde-wijsconstructies; zie voor 'onbepaalde wijs' pg. 42), zoals in de volgende voorbeelden:

- (12) Het is niet zo makkelijk om Kees dat uit te leggen.
(13) Hij piekerde er niet over om nog eens terug te komen.
(14) Dat is een leuk meisje om mee uit te gaan.

4.1.10 Tussenwerpsels

'Tussenwerpsel' (**interjectie**) is de enige term uit de woordsoortbenoeming^o die ook bij de zinsontleding^o voorkomt. De term heeft betrekking op allerlei geluidsnabootsingen (**onomatopeeën**), kreten, vloeken, groeten, e.d. die los of in de zin zonder direct grammaticaal verband met andere zinsdelen voorkomen, zoals *ja, nee, hoor, jemig, hallo, alle mensen, eh, wam, au, o*. Tussenwerpsels onttrekken zich ook op een andere manier aan het taalsysteem: we treffen er soms klanken en klankopeenvolgingen in aan die verder in het Nederlands zo niet voorkomen, bijvoorbeeld een 'korte' klinker aan het eind van een woord, als in *bah, mwah* (met de ongewone klankopeenvolging *mw*), *goh, oh, hè*. Sommige bestaan uit alleen maar medeklinkers: *brr, sst, tss*.

4.2 Soorten woordgroepen

Zoals er woordsoorten zijn, zo zijn er ook soorten van woordgroepen. Evenals bij woordsoorten het geval is, kunnen woordgroepen in allerlei functies in de zin voorkomen. In het karakteristieke geval bevat een woordgroep een uit één woord bestaande 'kern', die bepalend is voor de soort van de woordgroep. We noemen zo'n 'kernwoord' het **hoofd** van de woordgroep. Is het hoofd een zelfstandig **naamwoord**^o of een voornaamwoord^o, dan spreken we van een **naamwoordgroep** (**nominale consti-**

tuent). Is het hoofd een bijvoeglijk naamwoord^o, dan hebben we te maken met een **bijvoeglijk-naamwoordgroep (adjectivische constituent)**. Op deze wijze hebben we ook **voorzetsel-** en **achterzetselgroepen (prepositie- en postpositieconstituenten of voorzetsel- en achterzetselconstituenten)**; voor woordgroepen met voor- én achterzetsel^o zie pg. 102) en **werkwoordelijke groepen (verbale constituenten)**. In de volgende voorbeelden is het hoofd onderstreept:

<i>naamwoordgroep:</i>	<i>bijvoeglijk-naamwoordgroep:</i>	<i>voorzetselgroep:</i>
het mooie grote <u>huis</u>	heel erg <u>mooi</u>	<u>in</u> het huis
arme <u>ji</u>	<u>groot</u> genoeg	<u>via</u> de bank
<i>achterzetselgroep:</i>	<i>werkwoordelijke groep:</i>	
het raam <u>uit</u>	(Jan) <u>leest</u> een boek	
de berg <u>op</u>	<u>haal</u> brood	

Zinnen (inclusief bijzinnen^o) zijn ook woordgroepen. Zie voor het begrip ‘hoofd’ in verband met zinnen pg. 235 e.v.

In sommige woordgroepen valt geen hoofd aan te wijzen, bijvoorbeeld omdat het is weggelaten, zoals in (1) en (2), waar de betrokken woordgroep is recursiveerd en het weggelaten deel is aangegeven met [-]:

- (1) Ik wil geen hoge bruine schoenen hebben, maar zwarte lage [-].
- (2) Hij ruidde zijn oude fiets in voor een nieuwe [-].

Het weggelaten hoofd is in deze voorbeelden een zelfstandig naamwoord (schoenen, fiets); de woordgroep is in beide gevallen een naamwoordgroep, ondanks dat ze geen zelfstandig naamwoord of voornaamwoord bevat. We zullen de term ‘woordgroep’ zo opvatten dat een woordgroep ook uit slechts één woord kan bestaan. In *Wim zit te werken* is *Wim* dus een woordgroep, en wel een naamwoordgroep. De bedoelde woordgroep bestaat hier alleen maar uit het hoofd *Wim*. Deze opvatting van ‘woordgroep’ betekent dat *Wim* in ons voorbeeld dan tegelijk eigennaam^o en naamwoordgroep is. Toch levert dat geen tegenspraak op. Beschouwd als hoofd – hier toevallig het enige element van de woordgroep – is *Wim* hier eigennaam; beschouwd als woordgroep is het een naamwoordgroep. Een woordgroep kan weer een andere woordgroep bevatten. De onderstaande voorbeelden illustreren dit. De woordgroepen – maar niet allemaal – zijn aangegeven met rechte haken. De desbetreffende hoofden zijn onderstreept; het hoofd van de hele woordgroep is voor de duidelijkheid vet en onderstreept.

- (3) [**op** [de hoek]] (naamwoordgroep in een voorzetselgroep)
- (4) [het huis [op de hoek]] (voorzetselgroep in een naamwoordgroep)

-
- (5) [[erg kostbare] **schilderijen**] (bijvoeglijk-naamwoordgroep in een naamwoordgroep)
  - (6) [**verliefd** [op de juf]] (voorzetselgroep in een bijvoeglijk-naamwoordgroep)
  - (7) [**voor** [het huis [op de hoek]]] (voorzetselgroep in een naamwoordgroep in een voorzetselgroep)

Omdat (bij)zinnen ook woordgroepen zijn, volgt uit het voorgaande dat naamwoordgroepen, bijvoeglijk-naamwoordgroepen, voorzetselgroepen en dergelijke ook zinnen kunnen bevatten. Voorbeelden (met het hoofd weer vet en onderstreept) zijn:

- (8) [de **vraag** [of de Saoedi's hebben meegedaan]] (bijzin in een naamwoordgroep)
- (9) [zo **boos** [dat hij niet meer uit zijn woorden kwam]] (bijzin in een bijvoeglijk-naamwoordgroep)
- (10) [**ondanks** het feit [dat hij zijn zoon niet was]] (bijzin in een voorzetselgroep)
- (11) [Haar **zeggen** [dat het me spijt]]? (Geen sprake van.) (bijzin in een werkwoordelijke groep)

4.2.1 **Woordgroepen met een zelfstandig naamwoord of een voornaamwoord als hoofd^o**

Zoals hierboven vermeld, heten deze woordgroepen **naamwoordgroepen** (nominale constituenten). Naamwoordgroepen kunnen **bepaald, onbepaald** of **generiek** zijn, of **soortaanduidingen**. Deze onderverdeling is gelijk aan die welke in de paragraaf over de lidwoorden wordt gegeven (pg. 65 e.v.), met dien verstande, dat de termen 'bepaald' en 'onbepaald' voor lidwoorden anders gehanteerd worden dan voor naamwoordgroepen: zoals hieronder zal worden besproken, kan een naamwoordgroep onbepaald zijn en toch een bepaald lidwoord^o bevatten.

Naamwoordgroepen kunnen niet voorkomen als onderwerp^o in een zin die begint met *er* wanneer ze bepaald zijn:

- (1) *Er is *de portier* ziek.
- (2) *Er stapte *Karel* op de tram.
- (3) *Er stond *mijn fiets* tegen de brugleuning.
- (4) *Er kwam *ze* voorbij.
- (5) *Er zon *k dat schip*.
- (6) *Er woont *de oom van Wim*.
- (7) *Er staat *de verse melk* in de ijskast.

Onbepaalde naamwoordgroepen kunnen wel als onderwerp op de plaats van de cursieve zinsdelen staan:

- (8) Er stapte *een man* op de tram.
- (9) Er stonden *fietsen* tegen de brugleuning.

-
- (10) Er kwam iemand voorbij.
(11) Er zonk een schip.
(12) Er woont een oom van Wim.
(13) Er staat verse melk in de ijskast.

In het algemeen zijn eigennamen^o, persoonlijke voornaamwoorden^o, naamwoordgroepen ingeleid door een lidwoord van bepaaldheid^o, door een aanwijzend voornaamwoord^o of door een bezittelijk voornaamwoord^o bepaald. Onbepaald zijn: naamwoordgroepen ingeleid door het lidwoord van onbepaaldheid^o, onbepaalde voornaamwoorden^o (maar niet *alles*, *iedereen* of *elkeen*), naamwoordgroepen zonder lidwoord met als hoofd een niet-telbaar zelfstandig naamwoord^o, en naamwoordgroepen met als hoofd een door lidwoord noch bezittelijk of aanwijzend voornaamwoord voorafgegaan zelfstandig naamwoord in het meervoud. Maar er zijn bijzondere gevallen, waarin onderdelen van het bovenstaande niet opgaan. Wanneer bijvoorbeeld er deel uitmaakt van de vaste verbinding^o *er zijn*, in de betekenis ‘beschikbaar, aanwezig zijn (om op terug te vallen), voorhanden zijn’, dan kan een bepaalde naamwoordgroep soms toch als onderwerp voorkomen in een met dat er beginnende zin:

- (14) Er is altijd nog *de oplossing van Kees*.
(15) Er is *de verzekering van Milošević dat hij niet zal aanvallen*.
(16) Er is *het bezwaar dat dat veel geld gaat kosten*.

In bijzondere gevallen kan een naamwoordgroep die door een bepaald lidwoord wordt ingeleid, toch naar betekenis onbepaald zijn, zoals in de volgende voorbeelden:

- (17) Er gebeurden daar *de gekste dingen*.
(18) Er werden *de gebruikelijke bezwaren* naar voren gebracht.
(19) Er was *het geruis van een waterval* te horen.
(20) Er lag *het deksel van een oude fluitketel* op de grond.

Zin (17) betekent zoiets als ‘Er gebeurden daar dingen (onbepaald) die tot de gekste behoren’, zin (18) ‘Er werden bezwaren (onbepaald) naar voren gebracht karakteriseerbaar als “de gebruikelijke bezwaren”’. De onbepaaldheid van de recursiverde zinsdelen in (19) en (20) zit hem in de delen *een waterval* en *een oude fluitketel*. De onbepaaldheid van *een waterval* wordt overgedragen op het geheel, *het geruis van een waterval*; iets dergelijks geldt voor het recursiverde deel in (20).

Onbepaaldheid treffen we ook aan in voorzetselgroepen^o als *van die beestjes*, *van dat spul* zoals in:

- (21) Er zitten *van die beestjes* in de sprei.
(22) Er zit nog *van dat spul* op je spatbord.

---

mige kwantitatieve-eenheidswoorden echter, die er oorspronkelijk niet bij hoorden, kregen in de loop der tijd eveneens zo'n uitgangsluus meervoud, maar alleen in maatconstituenten).

Maatconstituenten kunnen onmiddellijk voorafgaan aan de zelfstandige naamwoorden waarbij ze kunnen optreden: twee meter lengte, een uur verschil, een kilometer afstand, enz. In deze voorbeelden zijn de onderstreepte woorden zelfstandige naamwoorden die betrekking hebben op de maatsoort waarin gemeten wordt (**maatsoort-aanduidende zelfstandige naamwoorden**).

Op die plaats kunnen ook andere zelfstandige naamwoorden voorkomen (niet-telbaar^o en/of in het meervoud): twee meter katoen, een liter water, vijftienhonderd man troepen, honderd stuks vee, een kilo aardappels. Op het eerste gezicht is moeilijk uit te maken welk zelfstandig naamwoord in dit soort woordgroepen het hoofd is. Op grond van het feit dat het naar het gevoel van de meeste mensen moet zijn: Er zit een kilo aardappels in die zak, en niet Er zitten een kilo aardappels in die zak, kunnen we concluderen dat het kwantitatieve-eenheidswoord (hier kilo) het hoofd moet zijn. Dat we toch dikwijls zinnen tegenkomen als Er waren daar honderd man troepen gelegerd, moet worden toegeschreven aan het feit dat het woord man hier nog steeds als een (uitgangsluus) meervoud kan worden gevoeld. Bij andere kwantitatieve-eenheidswoorden, zoals liter en kilometer, is dit gevoel niet aanwezig, zoals blijkt uit de onaanvaardbaarheid van *Er zitten twee liter benzine in de tank en *Driehonderd kilometer autosnelweg scheidden ons.

Maatconstituenten komen ook voor in van-constructies: een toren van honderd meter, een meisje van zestien, een geheugen van 64 MB, een groepje van twintig man. Het hoofd van zo'n van-constructie kan ook een maatsoort-aanduidend zelfstandig naamwoord zijn (hier onderstreept): een hoogte van honderd meter, een verschil van een uur, een gewicht van honderd kilo.

Naamwoordgroepen kunnen ook de vorm hebben van een woordgroep met een zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord^o (dat wil zeggen een zelfstandig naamwoord in de vorm van een bijvoeglijk naamwoord) als hoofd, zoals in autochtone jongeren. Ze kunnen ook een quasi-zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord bij een weggelaten hoofd bevatten, zoals in (ik wil geen zwarte broek maar) een blauwe (broek weggelaten).

4.2.2 Woordgroepen met een bijvoeglijk naamwoord als hoofd

Deze woordgroepen heten **bijvoeglijk-naamwoordgroepen** (zoals gezegd in de inleiding van § 4.2, pg. 97), of **adjectivische constituenten**. Hieronder wordt een aantal gevarieerde voorbeelden gegeven, waarbij de bijvoeglijk-naamwoordgroep is gecursiveerd en het hoofd steeds is onderstreept:

- (1) mooi
- (2) heel ziek
- (3) sterk genoeg
- (4) dol op bananen

-
- (5) een op koopjes beluste dame
  - (6) blij dat ik rij
  - (7) een duizend euro's duurdere auto
  - (8) tien jaar oud
  - (9) het gezeur meer dan beu
  - (10) half dood
  - (11) zo goed als klaar met het werk
  - (12) uit Afrika afkomstige houtsoorten
  - (13) ongelooflijk goed
  - (14) ongezellig donker

Blijkens deze voorbeelden kunnen bijvoeglijke naamwoorden^o vergezeld gaan van graadaanduidende bepalingen (*heel* in (2), *genoeg* in (3), *meer dan* in (9), *ongelooflijk* in (13)), bepalingen die de mate van hun toepasselijkheid aangeven (*half* in (10), *zo goed als* in (11)) of die een nadere kwalificatie geven (*ongezellig* in (14)), allerlei soorten voorzetselgroepen^o (*op bananen* in (4), *op koopjes* in (5), *met het werk* in (11), *uit Afrika* in (12)), naamwoordgroepen^o (*duizend euro's* in (7), *tien jaar* in (8), *het gezeur* in (9)) en bijzinnen^o (*dat ik rij* in (6)). Sommige van de bepalingen bestaan zelf ook weer uit een bijvoeglijk naamwoord (*half* in (10), *ongelooflijk* in (13), *ongezellig* in (14)). Bijvoeglijk-naamwoordgroepen kunnen ook uit een enkel bijvoeglijk naamwoord bestaan, in overeenstemming met de op pg. 97 (onder voorbeeld (2)) gehanteerde opvatting van het begrip 'woordgroep'. Een voorbeeld hiervan is (1), hierboven, waarin de groep niet meer dan zijn hoofd bevat.

4.2.3 Woordgroepen met een voor- en/of achterzetsel als hoofd

Onder typen woordgroepen die hieronder vallen (**pre- en/of postpositieconstituenten**) zijn de voorzetselgroepen in de meerderheid. Voorzetselgroepen beginnen met een voorzetsel (tenzij dat voorzetsel nog wordt voorafgegaan door een of andere nadere bepaling, zoals *pal* of *vlak*) of een voorzetseluitdrukking^o (vgl. (8) hieronder), waarna een naamwoordgroep^o, voor- en/of achterzetselgroep^o of een (beknopte^o) bijzin^o kan volgen. Gaat het om een onovergankelijk voorzetsel^o, dan volgt er binnen de woordgroep niets. Hieronder volgen eerst enkele voorbeelden van voorzetselgroepen. Het hoofd is onderstreept, de voorzetselgroep waar het om gaat is in zijn geheel recursiveerd.

- (1) van mij [vz. + naamwoordgroep]
- (2) tijdens de zware storm [vz. + naamwoordgroep]
- (3) vlak na het ongeluk [bepaling + vz. + naamwoordgroep]
- (4) Hij schoot pal naast. [bepaling + onovergankelijk voorzetsel]
- (5) voor bij het ontbijt [vz. + voorzetselgroep]
- (6) na te hebben gegeten [vz. + beknopte bijzin]
- (7) ondanks dat ze op tijd waren vertrokken [vz. + bijzin]

-
- (8) in verband met een computerstoring [voorzetseluitdrukking + naamwoordgroep]

Achterzetsels kunnen met naamwoordgroepen achterzetselgroepen vormen ((9) en (10)) of maken deel uit van een voornaamwoordelijk bijwoord^o ((11) en (12)); in de voorbeelden zijn de hoofden onderstreept, de achterzetselgroepen gecursiveerd:

- (9) het raam uit
(10) het park rond
(11) Hij behoort nergens toe.
(12) Je moet het er maar mee doen.

De volgende voorbeelden bevatten telkens zowel een voor- als een achterzetsel. Hier wordt ervan uitgegaan dat in al zulke gevallen het voorzetsel het hoofd van de hele woordgroep is, hier weer aangegeven met onderstreping.

- (13) [bij [de burens vandaan]]
(14) (hij viel) [van [het dak af]]
(15) [naar [het huis toe]]
(16) [om [de vijver heen]]

4.2.4 **Woordgroepen met een werkwoord als hoofd**

De volgende voorbeelden bevatten de in de titel bedoelde woordgroepen, **werkwoordelijke groepen (verbale constituenten)**; het hoofd is telkens onderstreept, de werkwoordelijke groep gecursiveerd:

- (1) Kees werkt al de hele dag.
(2) De pannen vielen eraf.
(3) Ik geef hem een cadeautje.
(4) Ze zagen hem op tijd.
(5) Op de kinderen letten doe ik al de hele dag.
(6) Hij mij tien gulden betalen? Kun je begrijpen!
(7) Ik heb Plaat ontslagen wegens het feit dat hij mij sloeg.
(8) Hij heeft jarenlang een hekel aan zwemmen gehad.
(9) Niet doen!

Om inzicht te krijgen in wat wel en wat niet hoort bij de werkwoordelijke groep, kunnen we eerst zulke groepen met een handelingswerkwoord^o als hoofd onderzoeken. We doen dat aan de hand van de zg. **doet-dat-test**. Met **doen + dat** kan worden verwezen naar de woordgroep die een handeling beschrijft (niet noodzakelijk een werkwoordelijke groep!), op de manier van de onderstaande voorbeelden.

-
- (10) Jan rekt op Piets hulp, en dat doen wij trouwens ook.
 (11) Wim leest een boek, en hij doet dat heel geconcentreerd.
 (12) Zij gaan naar huis, en wij doen dat ook.
 (13) Marie speelde enthousiast, en Kees deed dat ook.
 (14) De meisjes speelden op straat, en de jongens deden dat ook.
 (15) Steven wachtte op het plein op zijn vader, en ik deed dat ook.

Om uit te maken of een woord of woordgroep onderdeel is van de werkwoordelijke woordgroep, kunnen we dat woord of die woordgroep uit de zin in kwestie halen en in een daarop volgende *doe-dat-zin* zetten, en wel als volgt:

- (10)' *Jan rekt, en hij doet dat op Piets hulp.
 (11)' *Wim leest, en hij doet dat een boek.
 (12)' *Zij gaan, en zij doen dat naar huis.
 (13)' Marie speelde, en zij deed dat enthousiast.
 (14)' De meisjes speelden, en ze deden dat op straat.
 (15)' Steven wachtte op zijn vader, en hij deed dat op het plein.

De woordgroepen op Piets hulp, een boek en naar huis in (10)'-(12)' kunnen niet naar de *doe-dat-zin* worden verhuisd; zij behoren tot de werkwoordelijke groep. (In het geval van (11)' komt daar nog bij dat een werkwoord niet twee lijdende voorwerpen (i.c. *dat* en *een boek*) bij zich kan hebben, zodat dit voorbeeld geen 'bewijs' is voor het bestaan van een werkwoordelijke groep *leest een boek*. Maar er zijn andere redenen om het lijdend voorwerp tot de werkwoordelijke groep te rekenen; zie pg. 128). De woordgroepen *enthousiast*, *op straat* en *op het plein* in (13)'-(15)' kunnen wel worden verhuisd, en behoren niet tot de werkwoordelijke groep. We kunnen nu nog onderzoeken of *op zijn vader* in (15)' tot de werkwoordelijke groep behoort:

- (15)'' *Steven wachtte, en hij deed dat (op het plein) op zijn vader.

Blijkens (15)'' behoort *op zijn vader* wel tot de werkwoordelijke groep. Onderdelen van de werkwoordelijke groep kunnen dus niet zomaar uit de groep worden gehaald. Bij werkwoordelijke groepen met een niet-handelingswoord^o als hoofd, kan dit niet met de *doet-dat-test* worden gedemonstreerd. We kunnen hiervoor de **en-wel-test** (of de **maar-niet-test**) gebruiken, zoals in de voorbeelden hieronder:

- (16) a Die behoorde geruime tijd tot het museum.
 b Die behoorde tot het museum, en wel geruime tijd.
 c *Die behoorde (geruime tijd), en wel tot het museum.
 (17) a Ik houd hartstochtelijk van kip.
 b Ik houd van kip, maar niet hartstochtelijk.
 c *Ik houd (hartstochtelijk), maar niet van kip.

---

(16) laat zien dat *geruime tijd* niet, maar tot het museum wel bij de werkwoordelijke groep hoort. Blijkens (17) is *hartstochtelijk* geen onderdeel van de werkwoordelijke groep, maar *van kip* wel.

Het hoofd van een werkwoordelijke groep is altijd het hoofdwerkwoord^o.

4.3 Soorten van zinnen: mededelend, vragend, voorwaardelijk, gebiedend; wijzen, lijdende/bedrijvende vorm

Hoewel iedereen die kan lezen en schrijven doorgaans zonder mankeren begin en einde van **zinnen** kan aangeven door middel van hoofdletter en punt, blijkt het toch moeilijk een waterdichte omschrijving voor de notie 'zin' te geven. Dat zal hier ook niet geprobeerd worden.

In het eenvoudigste standaardgeval bestaat een zin uit een onderwerp^o en een persoonsvorm^o, welke laatste dan meteen ook een werkwoordelijke groep^o is met de functie van werkwoordelijk gezegde^o; achtereenvolgens *Wim* en *denkt* in (1):

(1) Wim denkt.

(Een éénwoordzin, bestaande uit een werkwoordelijk gezegde, is bijvoorbeeld *Zwijg!*) De woordgroepen^o in een zin kunnen uit meer dan één woord bestaan, en eventueel op hun beurt weer woordgroepen bevatten. Zo is het meer uitgebreide voorbeeld (2) ook een zin:

(2) Wim aan zijn computer denkt over een probleem.

Aan zijn computer en *over een probleem* vormen grammaticaal gezien gehelen met de hoofden^o *Wim* en *denkt*; deze gehelen zijn respectievelijk een naamwoordgroep^o en een werkwoordelijke groep. Zinnen kunnen verder nog allerlei bepalingen bevatten die samen met bijvoorbeeld de werkwoordelijke groep weer grotere gehelen vormen, zoals in (3):

(3) Wim aan zijn computer **denkt** koortsachtig **over een probleem**.

Om aan te geven hoe de bepaling *koortsachtig* zich verhoudt tot het grotere geheel *denkt...probleem* is dit grotere geheel gecursiveerd en is de werkwoordelijke groep bovendien vet gedrukt. *Koortsachtig* heeft indirect, namelijk via de werkwoordelijke groep, een grammaticale relatie met het hoofd van laatstgenoemde groep, de persoonsvorm *denkt*. Ook het onderwerp staat in een relatie tot de persoonsvorm: het moet er altijd wat betreft persoon^o (eerste, tweede, derde) en enkel- of meervoud mee overeenkomen. Dit houdt in dat we onderwerp + overige elementen in (3) kunnen beschouwen als één geheel. Verder zijn er bepalingen die verbonden zijn met de zin als geheel, zoals bijvoorbeeld *waarschijnlijk* in (4):

-
- (4) [Waarschijnlijk [**denkt** Wim aan zijn computer koortsachtig **over een probleem**]]

Met rechte haken is hier aangegeven hoe de zinsbepaling^o waarschijnlijk zich verhoudt tot de rest; in deze rest zijn weer op de manier van (3) de eerder aangeduide relaties aangegeven. Omdat in de bedoelde rest alle elementen uiteindelijk grammaticaal in verband staan met het werkwoord^o *denkt*, kan van waarschijnlijk eveneens gezegd worden dat het uiteindelijk in verband staat met het werkwoord, en wel via het geheel *denkt Wim aan zijn computer koortsachtig over een probleem*.

In alle mogelijke uitbreidingsgevallen van zinnen als (1)-(4) met woordgroepen, staan deze woordgroepen steeds – meer of minder rechtstreeks – grammaticaal in verband met het hoofdwerkwoord^o (hier de persoonsvorm *denkt*). Ook (bij)zinnen^o zijn woordgroepen. Zinnen kunnen dan ook op hun beurt weer zinnen bevatten, die alle ook weer in laatste instantie grammaticaal kunnen worden betrokken op hetzelfde werkwoord (in onze voorbeelden steeds *denkt*). Zin (5) is hiervan een voorbeeld.

- (5) Wim denkt
          dat Jan nagaat
                          of Karel heeft geprobeerd
  om Ali te bellen,
  die ziek is.

De bijzin *die ziek is* vormt één geheel met *Ali*; het lijdend voorwerp^o *Ali*, die *ziek is* vormt een werkwoordelijke groep met *te bellen*; de beknopte bijzin^o *om Ali te bellen*, die *ziek is* is weer lijdend voorwerp bij *heeft geprobeerd*; en *of Karel heeft geprobeerd om Ali te bellen*, die *ziek is* is lijdend voorwerp bij *nagaat*. Het hele stuk *dat Jan nagaat of Karel heeft geprobeerd Ali te bellen*, die *ziek is*, ten slotte, is lijdend voorwerp van het hoogste werkwoord^o, *denkt*, en vormt er dus een werkwoordelijke groep mee.

We komen dus al een heel eind met de omschrijving van het begrip ‘zin’ als we zeggen dat een zin een groep taalelementen is die allemaal de een of andere grammaticale relatie hebben met één en hetzelfde werkwoord (en uiteraard dat werkwoord zelf). Dit werkwoord is, zoals ons voorbeeld illustreert, in het geval van een zin met meerdere werkwoorden, steeds het hoogste (hoofd)werkwoord. Merk op dat de omschrijving ook opgaat voor bijzinnen. Van iedere bijzin in ons voorbeeld neemt het werkwoord op zijn eigen ‘niveau’ een centrale positie in.

Maar in het voorgaande hebben we zinnen die bestaan uit nevenschikte zinnen^o nog buiten beschouwing gelaten, evenals allerlei al of niet op zichzelf staande tussenwerpsels^o, zoals *Ja of Nee*, en ‘afgeknotte’ taaluitingen als *Morgen misschien* en *Jij die, ik deze*. We zullen hier niet trachten de omschrijving van het begrip ‘zin’ aan dit soort gevallen aan te passen, al lijkt dat in principe heel goed mogelijk. Het is in elk geval duidelijk dat het begrip ‘grammaticale relatie’ een cruciale rol speelt. In die zin vormt

de hele grammatica – die in het ideale geval alle grammaticale relaties expliciet beschrijft – de definitie van het begrip ‘zin’.

In de volgende subparagrafen, 4.3.1 tot en met 4.3.4, zullen enkele belangrijke soorten van zinnen worden besproken, te weten zinnen met het werkwoord in de aantonende, de aanvoegende en onbepaalde wijs, mededelende en twee typen vragende zinnen, en lijdende en bedrijvende zinnen. Ook zal een bepaald soort voorwaardelijke zinnen^o aan de orde komen, die in bouw identiek zijn aan een van de typen vraagzinnen. Daarbij kan nog weer onderscheid gemaakt worden tussen hoofdzinnen^o en bijzinnen. Deze categorieën kunnen overigens niet allemaal op één lijn gesteld worden: zinnen in de aanvoegende wijs, zo goed als mededelende en vragende zinnen, kunnen zowel de bedrijvende als de lijdende vorm hebben, en mededelende en vragende zinnen staan beide altijd in de aantonende wijs, en verschillen daarin van gebiedende zinnen. Het onderstaande schema (Tabel 9) dient ter verduidelijking van de manier waarop al deze wijzen, vormen en zinstypen zich tot elkaar verhouden. De wat bouw betreft aan vragen identieke voorwaardelijke zinnen zijn in dit schema weggelaten.

		aantonende wijs		aanvoegende wijs	gebiedende wijs	onbepaalde wijs
		mededelend	vragend			
bedrijvende vorm	hoofdzin	Jet <u>leest</u> dit	<u>Leest</u> Jet dit? Wat <u>las</u> Jet?	Men <u>leze</u> dit	<u>Lees</u> dit	<u>lezen</u>
	bijzin	dat Jet dit <u>las</u>	of Jet dit <u>leest</u> , wie (of) dit <u>las</u>	dat men dit <u>leze</u>	–	
lijdende vorm	hoofdzin	Dit <u>wordt</u> gelezen	<u>Wordt</u> dit gelezen? Waarom <u>werd</u> er gelezen?	Dit <u>worde</u> gelezen	–	<u>gelezen worden</u>
	bijzin	dat dit gelezen <u>wordt</u> / <u>wordt</u> gelezen	of dit gelezen <u>wordt</u> / <u>wordt</u> gelezen, hoe (of) er gelezen <u>werd</u> / <u>werd</u> gelezen	dat dit gelezen <u>worde</u>	–	

Tabel 9 Schema van de wijzen, lijdende en bedrijvende vorm, hoofd- en bijzinnen en mededelende en vragende zinstypen. De diverse soorten van zinnen zijn geïllustreerd met, waar dit mogelijk is, qua tijdsvorm^o en vraagwoord^o variërende voorbeelden. Het werkwoord dat in de desbetreffende wijs staat is steeds onderstreept.

Vragende hoofdzinnen worden ter onderscheiding van vragende bijzinnen aangeduid als **directe vragen**; vragende bijzinnen heten **indirecte vragen**, **afhankelijke vragen** of **afhankelijke vraagzinnen**.

4.3.1 De aantonende wijs: mededelende, vragende en voorwaardelijke zinnen

Zowel **mededelende** als **vragende** zinnen bevatten een persoonsvorm^o in de **aantonende wijs** (de **indicatief** of **indicativus**; zie ook pg. 43, boven Tabel 1). Dit geldt voor hoofdzinnen^o en voor bijzinnen^o. Beknopte bijzinnen^o, dat wil zeggen, bijzinnen zonder persoonsvorm maar met een werkwoord in de onbepaalde wijs^o, zou men ook kunnen onderverdelen in ‘mededelend’ en ‘vragend’, maar omdat er qua woordvolgorde, onderschikkend voegwoord^o (indien aanwezig) of werkwoordsvorm nooit enig verschil is tussen ‘mededelende’ en ‘vragende beknopte bijzinnen’ zullen we dat hier niet doen.

Wanneer in een grammatica over **mededelende zinnen** wordt gesproken, dan worden daarmee zinnen bedoeld met specifieke volgordekenmerken en met de persoonsvorm in de aantonende wijs. De term ‘mededelend’ slaat dus niet op de communicatieve functie van zulke zinnen. Een qua vorm mededelende zin als *Het is hier koud* kan in bepaalde omstandigheden functioneren als een commando: ‘Doe het raam eens dicht’. *U bent geloof ik aan de beurt* kan de functie van een vraag hebben: ‘Bent u niet aan de beurt?’; toch is het een mededelende zin.

In (1) worden enkele voorbeelden gegeven van mededelende **hoofdzinnen** (zie voor een nauwkeuriger begripsafbakening pg. 211 e.v.).

(1)

a	Marlies	werkt	
b	Vandaag	ga	ik naar Groningen
c	Wat jij zegt	is	niet waar
d	Het vliegtuig	stortte	op het gebouw neer
e	Ondanks de regen	bleef	de oude man niet thuis
f	Er	werd	gedanst
g	Het werk	is	gisteren voltooid
h	Toen	kwam	er warempel enthousiast iemand aangerend
i	Wim	is	immers thuis
1		2	.....

De delen van de zin kunnen worden gezien als ‘plaatsvullers’. Voor elke zin zijn steeds dezelfde vaste posities beschikbaar. De eerste twee zijn hier genummerd. In positie 1 kan in principe elk willekeurig zinsdeel staan (ook als die zinsdelen bijzinnen zijn). Zinsdelen op de **eerste positie** hebben een speciale informatiewaarde: ze brengen iets onder de aandacht, verlenen er een zeker reliëf aan, of geven het discussieonderwerp (de ‘topic’) aan. Dit vormt de unieke, kenmerkende informatieve functie van mededelende hoofdzinnen. Positie 2 wordt in mededelende hoofdzinnen verplicht bezet door de persoonsvorm, hier gecursiveerd. De eerste positie

kan alleen bezet worden door (uit een of meer woorden bestaande) woordgroepen^o, de tweede biedt alleen ruimte voor één enkel woord, dat we als een hoofd^o beschouwen (in hoofdzinnen is het altijd een persoonsvorm). Als het onderwerp^o niet op de eerste positie staat, moet het na de tweede positie komen: in (1)b en e volgt het direct op de persoonsvorm (ik en de oude man), in (1)h staat het wat verder naar rechts (iemand). Er is een groep uitzonderingen op de regel dat in mededelende hoofdzinnen links van de persoonsvorm maar één woordgroep mag staan. Dit zijn de gevallen van linksdislocatie^o, die besproken worden in § 5.2.3 (pg. 152 e.v.). De term wordt daar aan het einde van de paragraaf toegelicht. In niet-beknopte bijzinnen staat de persoonsvorm meer achteraan. In (2), hieronder, worden een aantal voorbeelden gegeven. De bijzin is gecursiveerd, de persoonsvorm onderstreept. Soms kunnen er na de persoonsvorm nog een of meer werkwoordsvormen staan (soms met te, vgl. b, c, f), en/of bijvoorbeeld nog een voorzetselgroep^o (vgl. c), of een woordgroep die van de rest van de zin gescheiden wordt door middel van een “komma-intonatie”, vaak ook schriftelijk met een komma aangegeven (vgl. d, h).

- (2)
- a Ik zag net dat ze op haar fiets stapte.
  - b Jan zegt dat ze de straat weer gaan openbreken.
  - c Hij beweerde dat we konden rekenen op hun hulp / dat we rekenden op hun hulp.
  - d Het bleek dat er een paar ziek waren, gisteren.
  - e De auto die hij verkocht heeft, is nu overgespoten.
  - f Toen het begon te hagelen, kwam hij net binnen.
  - g We geloofden alles wat ze zeiden.
  - h Dit is waar hij woonde, vroeger.

Zie, voor uitgebreider informatie over bijzinnen, § 6.2.1.1 en § 6.2.1.2 (pg. 231 e.v.).

Vraagzinnen kunnen worden onderverdeeld in **vraagwoordvragen** en **ja/nee-vragen**. Ook hier hebben we te maken met termen die gebruikt worden voor bepaalde qua bouw te onderscheiden zinnen, en die geen betrekking hebben op hun communicatieve functies, die velerlei kunnen zijn. Een vraagzin als *Kun je nou eindelijk je mond eens houden?* is niet bedoeld als vraag, maar eerder als een bevel. *Moet je een klap?* vraagt niet om informatie, maar is een bedreiging. Toch is het een vraagzin.

Vraagwoordvragen bevatten minstens één van de **vraagwoorden** *wie, wat (voor (een)), hoe, hoeveel, vanwaar, wanneer, waar, waarom, welk(e)* of één van de vragende voornaamwoordelijk bijwoorden^o. Als er sprake is van één vraagwoord, dan is, in ‘echte’ vragende zinnen, vooropplaatsing van het vraagwoord-bevattende zinsdeel verplicht (vgl. (3)-(5) hieronder). Zijn er meer, dan gaat er slechts één vraagwoord-bevattend zinsdeel naar het begin van de zin ((6)-(8)). De voorbeelden (3)-(8) zijn alle hoofdzinnen.

Ook hier weer, net als bij mededelende hoofdzinnen, staat de persoonsvorm altijd op de tweede plaats. De desbetreffende vraagwoord-bevattende zinsdelen zijn gecursiveerd:

- (3) *Wie heeft dat gedaan?*
- (4) *Wanneer gaan we naar huis?*
- (5) *Op welk van die huizen heeft hij een bod gedaan?*
- (6) *Wie heeft nu welk schilderij gemaakt?*
- (7) *Wat doe je waarbij?*
- (8) *Over wie heeft welke roddelaar nu eigenlijk wat gezegd?*

In bepaalde gevallen kan een vraagwoord-bevattend zinsdeel worden opgesplitst. Er gaat dan slechts een deel naar de eerste positie^o, terwijl de rest 'op zijn oorspronkelijke plaats blijft staan' (dat wil zeggen, op de plaats waar het zinsdeel in z'n geheel zou staan als het een niet vooropgeplaatst zinsdeel was zonder vraagwoord; zie, voor details, pg. 284 e.v., met name het commentaar bij zin (13)):

- (9) a *Wat voor boeken heb je gekocht?*
b *Wat heb je voor boeken gekocht?*

Een bijzonder soort directe vraagwoord-vragen heeft de bouw van mededelende zinnen, alleen de intonatie is vragend. Ze worden gebruikt als de spreker zijn oren niet gelooft, of het bevroegde element niet goed heeft verstaan. Zulke vragen heten **echovragen**. Een voorbeeld is (10).

- (10) *Je hebt wát laten vallen?*

Ook in echovragen kunnen meerdere vraagwoord-bevattende zinsdelen voorkomen:

- (11) *Je hebt wát wááruit laten vallen?*

De voorbeelden (12)-(17) bevatten afhankelijke vragen, eveneens met één of meer vraagwoord-bevattende zinsdelen. De bijzinnen zijn gecursiveerd, de vraagwoord-bevattende zinsdelen onderstreept. Ook hier geldt weer, dat er één, maar ook niet meer dan één, vraagwoord-bevattend zinsdeel voorop moet worden geplaatst:

- (12) *Wim vroeg wat (of) er aan de hand was.*
- (13) *Ik wil graag weten wanneer (of) je komt.*
- (14) *Piet weet het antwoord op de vraag wie (of) nu welk schilderij heeft gemaakt.*
- (15) *Piet beslist wat (of) je waarbij doet.*
- (16) *Ze onthulde over wie (of) welke roddelaar nu eigenlijk wat heeft gezegd.*
- (17) *Vandaag wordt er bepaald voor wie (of) de prijs zal zijn.*

Merk op dat ook in vraagwoordbijzinnen ten minste één vraagwoord-bevat-
tend zinsdeel vooropgeplaatst moet zijn. Het werkwoord in de hoofdzin
hoeft, zoals onder meer uit (15)-(17) blijkt, niet per se *vragen* te zijn, of zelfs
maar een aan 'vragen' verwante betekenis te hebben. Zoals de voorbeelden
verder laten zien, kan (met stilistisch meer of minder geslaagd resultaat) het
voegwoord *of* worden ingevoegd. Sommigen keuren deze *of*-invoeging af,
maar in informeel taalgebruik is ze heel gewoon. Het is in elk geval een
kenmerkende mogelijkheid van ondergeschikte^o vraagwoordvragen. Men
kan er in voorkomende gevallen ook dubbelzinnigheid mee opheffen. De
bedoelde dubbelzinnigheid kan ontstaan doordat vraagwoorden in veel
gevallen gelijkvormig zijn aan betrekkelijke voornaamwoorden met inge-
sloten antecedent^o. Een zin als (18) is bijvoorbeeld meerduidig als het
onderschikkend voegwoord *of* niet is ingevoegd:

(18) Je weet niet wat je weet.

Bij benadering betekent (18) óf: 'datgene wat je weet, weet je (eigenlijk)
niet', óf: 'je hebt geen idee wat je allemaal weet'. In de eerste betekenis is
de zin een paradoxale uitspraak, die alleen begrijpelijk wordt als het eerste
'weet' een andere inhoud heeft dan het tweede (bijvoorbeeld 'in theorie
weten' tegenover 'beseffen': 'dat wat je in theorie weet, beseff je daarom
nog niet'). In de andere betekenis zegt de zin dat de 'je' zich niet bewust
is van wat hij/zij weet, het zich niet realiseert. In deze laatste betekenis
kan *of* worden ingevoegd. Zin (19) is dan ook niet dubbelzinnig:

(19) Je weet niet wat *of* je weet.

De bouw van directe *ja/nee*-vragen wijkt in zoverre af van die van vraag-
woordvragen (en van mededelende hoofdzinnen), dat de eerste positie
onbezet blijft: *ja/nee*-vragen missen een zinsdeel dat de informatieve waar-
de van 'gespreks-topic' of 'nieuwswaarde' heeft op de manier van mede-
delende hoofdzinnen. De tweede positie wordt weer ingenomen door de
persoonsvorm (gecursiveerd), terwijl het eventuele onderwerp (*Wim* en *u*
in a en b, het eerste *je* in e, geen onderwerp in c en d) ergens rechts daar-
van staat:

(20)

a	Is	Wim thuis?
b	Kunt	u me zeggen hoe laat het is?
c	Is	er vandaag nog door iemand gebeld?
d	Werd	er gevochten?
e	Vergis	je je niet?
	1	2

Ook sommige zinnen in de aanvoegende wijs^o vertonen de zinsdeelvolg-
orde van (20), vgl. bijvoorbeeld: [-]₁ [moge]₂ [hij gezond blijven].

Indirecte ja/nee-vragen worden ingeleid door het onderschikkend voeg-
woord *of*:

- (21) Hij wist niet *of* Wim thuis was.
- (22) Vraag eens *of* die meneer kan zeggen hoe laat het is.
- (23) Hij probeerde na te gaan *of* er nog door iemand was gebeld.
- (24) Je kunt altijd zien *of* er gevochten is.
- (25) Het hangt ervan af *of* je je niet vergist.

(De ja/nee-vragen in de voorbeelden (20)b en (22) – de laatste ingeleid door *of* – bevatten op hun beurt een indirecte vraagwoordvraag, *hoe laat het is*.)

Het verschil tussen vragende en bijvoorbeeld mededelende (bij)zinnen openbaart zich onder meer in de al of niet aanwezige mogelijkheid ze te combineren met diverse zinsbepalingen^o, zoals *gek genoeg* en *soms* (in de betekenis 'bijgeval'; niet in de betekenis 'op sommige tijdstippen', 'in sommige gevallen'). *Gek genoeg* is een bepaling die uitsluitend in medede-
lende zinnen past, terwijl *soms* in de 'bijgeval'-betekenis wel met ja/nee-vra-
gen combineerbaar is, maar niet met vraagwoordvragen:

- (26) a Wim is gek genoeg thuis.
b *Is Wim gek genoeg thuis?
c *Hoe laat is Wim gek genoeg thuis?
- (27) a *Wim is soms thuis. (*soms* in de betekenis 'bijgeval')
- b Is Wim soms thuis? (id.)
- c *Hoe laat is Wim soms thuis? (id.)

Ook aan bijzinnen laat zich het verschil demonstreren. Een verschil tussen
afhankelijke ja/nee-vragen en afhankelijke vraagwoordvragen (voorzover
het echte vragen in de indirecte rede^o betreft) is weer dat de laatste niet
met *soms* te combineren zijn:

- (28) a Ze zei dat Wim gek genoeg thuis was.
b *Ze vroeg *of* Wim gek genoeg thuis was.
c *Ze vroeg hoe laat Wim gek genoeg thuis was.
- (29) a *Ze zei dat Wim soms thuis was. (*soms* in de betekenis 'bijgeval')
- b Ze vroeg *of* Wim soms thuis was. (id.)
- c *Ze vroeg wanneer Wim soms thuis was. (id.)

Er is een type zinnen dat een voorwaarde uitdrukt en wat hun bouw
betreft identiek is aan directe ja/nee-vragen. Het gaat om zinnen als de
gecursiveerde in (30):

-
- (30) a Die brieven moeten voor half zes op de bus, willen ze op tijd aankomen.
b Hebt u klachten, bel dan meteen.
c Mocht je iemand op de gang tegenkomen, waarschuw me dan even.

Net als in directe *ja/nee*-vragen blijft de eerste positie leeg (zie schema (20)), en wordt de tweede bezet door de persoonsvorm in de aantoonende wijs. De zinnen in kwestie hebben dus de vorm van hoofdzinnen. Maar afgaand op de betekenis, is men geneigd deze **voorwaardelijke zinnen** als ondergeschikt te zien. Dat er sprake is van meer dan alleen verwantschap qua bouw met *ja/nee*-vragen, blijkt wel uit een voorbeeld als (30)b':

- (30) b' Hebt u klachten? Bel dan meteen.

Zinnen als (30)a-c moeten grammaticaal gezien gekarakteriseerd worden als nevenschikkingen zonder voegwoord. (Zie pg. 226 e.v. voor dit soort nevenschikkingen. Zie voor voorwaardelijke bijzinnen pg. 273 e.v.) Ten slotte noemen we nog twee soorten **uitroepende (exclamatieve) vragen**. De eerste soort komt in vorm overeen met afhankelijke *ja/nee*-vragen, en kan aangeduid worden als **uitroepende afhankelijke ja/nee-vragen (exclamatieve indirecte ja/nee-vragen)**. Hoewel ze de bouw van bijzinnen hebben, treden ze 'los' op, dat wil zeggen buiten enig onderschikkend zinsverband. Voorbeelden zijn:

- (31) (En) óf dat goeie zangers zijn!
(32) Of-ie ook thuis was!

Met dit soort uitroepen wordt het erin beschrevene met kracht onderstreept. De vorm dient als een **intensieverder (intensivum)**. De andere soort uitroepende vragen komen in vorm overeen met vraagwoordvragen. Het zijn de **uitroepende vraagwoordvragen (exclamatieve vraagwoordvragen)**. Ook hún vorm dient als intensieverder. Ze komen zowel in hoofd- als in bijzinvorm voor ((33)a,b en (34)a,b). Ook komen ze voor als losse naamwoordgroepen^o ((35)). Het meest gewoon zijn dergelijke uitroepen met het vraagwoord *wat*. Voorbeelden zijn:

- (33) a Wat zijn ze groot!
b (Moet je zien) wat groot ze zijn!
- (34) a Hoe mooi is dit!
b (Hij kon er niet over uit) hoe mooi dit was.
- (35) Welk een taferelen! [archaïsch]. Wat een enthousiasme!

Net als bij *wat voor (een)*-constructies is het hier soms mogelijk van het vraagwoord-bevattende zinsdeel uitsluitend het vraagwoord voorop te

---

plaatsen en de rest op zijn 'oorspronkelijke plaats te laten staan':

- (36) a *Wat een grote flessen zijn dat!*
b *Wat zijn dat een grote flessen!*

In uitroepende vraagwoordvragen treedt het lidwoord^o *een* in voorkomende gevallen op voor niet-telbare zelfstandige naamwoorden^o en zelfstandige naamwoorden in het meervoud^o, waar dat normaal gesproken niet mogelijk is (vgl. (36)a en b)); zie ook pg. 66, het commentaar bij de voorbeelden (15)-(19)).

4.3.2 De gebiedende wijs

De gebiedende wijs of **imperatief** (**imperativus**; zie ook pg. 44) drukt een bevel uit (*Kom hier*), een advies (*Kijk uit*), een waarschuwing (*Val niet*), een wens (*Word maar gauw beter*, *Had maar gewacht*), een uitnodiging (*Kom ook!*, *Gaat u voor*, *Maak het jezelf gemakkelijk*, *Stel nu eens...*, *Neem nou Napoleon*) enz.; in het algemeen drukt hij uit dat de spreker wil(de), of graag ziet (of zag), dat de toegesprokene iets doet (had gedaan) of nalaat (had nagelaten). Omdat het normaal gesproken bij de gebiedende wijs gaat om beheersbaar gedrag, is het (al of niet verzwegen) onderwerp altijd een persoon. Om dezelfde reden laat de gebiedende wijs zich niet goed combineren met de lijdende vorm (**Word ontslagen!* – maar ook de lijdende vorm kan soms gepresenteerd worden als betrekking hebbend op beheersbaar gedrag, zoals in een advertentie: *Word gezien!*).

Er is nog een manier om uit te drukken dat de spreker graag zag dat er iets was gedaan of nagelaten, (maar ook eventueel: al of niet was gebeurd). Zij lijkt sterk op de samengestelde gebiedende wijs (de gebiedende wijs in combinatie met een persoonlijk voornaamwoord, zie § 4.1.1) en op de *ja/nee*-vraagvorm, in de verleden tijd^o; maar ze blijft niet beperkt tot de toegesprokene(n): *Was ik* (waren we) *maar thuis*, *Was jij* (waren jullie) *maar hier*, *Kwam hij* (kwamen zij) *maar*, *Was het maar niet doorgedaan*. Deze vormen zijn die van de verleden tijd in de aantoonende wijs^o; ze gaan vrijwel altijd gepaard met het woordje *maar*. Je zou kunnen spreken van een 'wensende wijs'.

Evenals het geval is bij directe *ja/nee*-vragen^o (vergelijk pg. 111, in het bijzonder de voorbeelden (20)) bevatten zinnen in de gebiedende wijs geen zinsdeel in de eerste positie^o, terwijl de persoonsvorm, net als bij alle hoofdzinnen^o, op de tweede plaats staat. Er bestaan geen bijzinnen in de gebiedende wijs.

Zoals er zinsbepalingen^o zijn die wel of niet combineerbaar zijn met vragende of mededelende zinnen, zo zijn er ook beperkingen op de combinatiemogelijkheden tussen zinsbepalingen en zinnen in de gebiedende wijs. Een zinsbepaling als het aansporende (**adhortatieve**) *toch*, dus het *toch* dat niet de waarde van 'immers' of 'desondanks' heeft, kan wel samen met de gebiedende wijs voorkomen, maar niet in mededelende zinnen^o of

---

ja/nee-vragen (in wat we misschien een andere betekenisnuance moeten noemen weer wel in vraagwoordvragen^o). Anderzijds kan de zinsbepaling misschien niet gecombineerd worden met de gebiedende wijs, maar wel met andere zinstypen:

- (1) a Kom toch!
b *Komt Klaas toch? (wel goed als *toch* = ‘desondanks’)
c *Klaas komt toch! (idem)
d Wie komt daar toch? (min of meer hetzelfde *toch* als in a)
- (2) a *Kom misschien!
b Komt Klaas misschien?
c Klaas komt misschien.
d Wie komt daar misschien?

4.3.3 De aanvoegende wijs

Zinnen met de persoonsvorm in deze wijs (ook wel **conjunctief** of **conjunctivus** genoemd; zie ook pg. 43-44), waarvan in modern Nederlands alleen nog maar enkele resten bestaan, drukten oorspronkelijk een gewenste of mogelijke stand van zaken uit. Sommige nog in gebruik zijnde vormen doen dit nog:

- (1) Hij *leve* lang. (tegenwoordige tijd^o; ‘laat hij lang leven’)
- (2) Als *ware* het een verplichting. (verleden tijd; mogelijke, maar niet werkelijke stand van zaken: ‘alsof het een verplichting was’)

Sporen van de aanvoegende wijs vinden we in vormen als *tenzij* (het en zij ‘als het niet (het geval) is (dat)’); en is een ontkenkend element in ouder Nederlands), *dankzij X* (‘laat dank (aan) X zijn, laat X dank hebben’) en *godzijdank* (‘laat dank aan God zijn, laat God dank hebben’). Ook treffen we het aan in uitdrukkingen als *Gelieve* (hier geen fietsen te plaatsen, etc.), *God hebbe* zijn ziel, *Het ga je goed*, *Als het ware*, *Het zij zo*.

De oorspronkelijke functie van het uitdrukking geven aan een wens is inmiddels overgenomen door andere taalmiddelen, onder meer door gebruik van het werkwoord *laten*: *Men stelle* zich er niet te veel van voor wordt *Laat* men er zich niet te veel van voorstellen. Ook daar waar de aanvoegende wijs niet een wens moet uitdrukken, maar bijvoorbeeld gebruikt wordt in een toevanging of het aanduiden van een hypothetische situatie, neemt *laten* de taak over: *Het moge dan een groot staatsman zijn...* is in modernere versie *Laat het dan een groot staatsman zijn...*

Dat een situatie denkbaar, maar niet reëel is, kon in ouder Nederlands met de aanvoegende wijs in de verleden tijd worden aangegeven: *Ware* dat het geval, dan... In modern Nederlands wordt hiervoor vaak een omschreven vorm met de verleden tijd van het modale hulpwerkwoord^o *zullen* gebruikt: *Als dat het geval zou zijn, dan...* Ook kan de verleden tijd gebruikt worden zonder gebruikmaking van *zullen*, zoals in *Als dat het geval was, dan...*

(Geregeld kunnen we zinnen horen waarin een heel specifiek gebruik van de verleden tijd van *hebben* het hypothetische van een situatie moet uitdrukken; dit gebeurt alleen in de voltooiden tijden: *Als jij niet had geroepen, ^Δdan had ik nooit gekomen*. Door in het met *dan* beginnende stuk *had* in plaats van *was* te gebruiken, wil de spreker tot uitdrukking brengen dat het om een veronderstelde situatie gaat. Dit wordt nog beschouwd als substandaard.) Een vorm die op de hier aangegeven manieren wordt gebruikt om het mogelijke, maar niet werkelijke van iets aan te duiden, wordt wel aangeduid als een **irrealis**.

Zinnen in de aanvoegende wijs kunnen dezelfde bouw hebben als mededelende hoofdzinnen^o, dat wil zeggen: de persoonsvorm op de tweede positie en een willekeurig zinsdeel op de eerste positie^o, zoals in (1) hierboven (vergelijk ook de voorbeelden onder (1) in § 4.3.1). Ze kunnen ook opgebouwd zijn volgens het stramien van *ja/nee*-vragen^o. Dit is het geval wanneer ze een (hypothetische) voorwaarde uitdrukken, zoals in (3):

- (3) Ware ik geen mens geweest... (Lucebert, 'Ik tracht op poëtische wijze')

(Vergelijk de opmerkingen over (30) op pg. 113.) De aanvoegende wijs kan ook in bijzinnen optreden ((*het boek*) dat ik u hierbij moge aanbieden), en in een apart zinstype, dat begint met *als* en wordt voortgezet volgens het *ja/nee*-vraag^o-patroon, en dat alleen bij de irrealis voorkomt:

- (4) Hij hield het vast als ware het de trapleuning. ('...alsof het de trapleuning was')

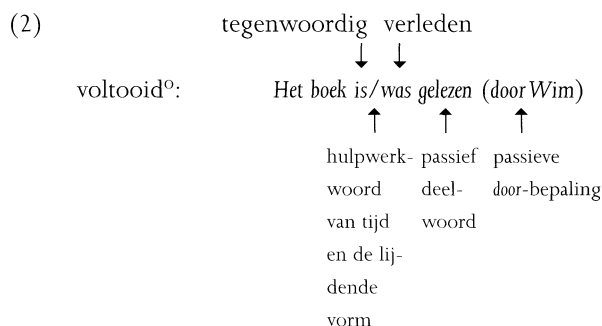
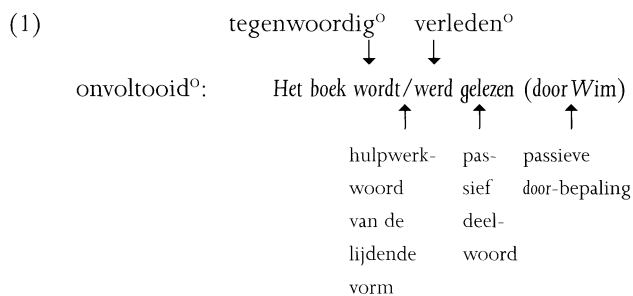
In dit soort constructies kan de persoonsvorm ook een verledentijdsvorm van de aantonnende wijs^o zijn:

- (5) Ze daalde neer op het toneel als kwam ze uit de hemel.

4.3.4 Lijdende vorm, bedrijvende vorm

Zinnen in de **lijdende vorm** (het **passief** of **passivum**), ook genoemd **passieve zinnen**, bevatten, naast een hulpwerkwoord van de lijdende vorm^o (*worden*) of een hulpwerkwoord van tijd en lijdende vorm^o (*zijn*), altijd een passief deelwoord^o. Ze kunnen verder een passieve *doorbepaling*^o bevatten (ook wel: bijwoordelijke bepaling van de handelende persoon^o). Een en ander wordt geïllustreerd in (1) en (2).

Mededelende^o zowel als vragende^o hoofd- en bijzinnen^o kunnen passief zijn. Ook zinnen in de aanvoegende wijs kunnen dat zijn. Minder voor de hand liggend zijn passieve zinnen in de gebiedende wijs^o, maar ook die kunnen voorkomen; vgl. (3).

- (3) a Zorg dat iedereen je kent; word gezien!
 b Word ontslagen en iedereen heeft medelijden met je.

Naast een zin in de lijdende vorm kan als regel een zin in de **bedrijvende vorm** (het **actief** of **activum**), ook wel **actieve zin** gemaakt worden die er in betekenis min of meer mee overeenkomt. (Hier zijn echter beperkingen op, die verderop in deze paragraaf worden besproken; zie ook pg. 314, het commentaar bij (7) en (8).)

Voorzover het de verschillen betreft, is de relatie tussen (enkelvoudige^o) actieve en de eraan beantwoordende passieve zinnen met een bijwoordelijke bepaling van de handelende persoon gelegen in de volgende punten: (a) wat in de actieve zin onderwerp^o is (Wim verft het hek), is in de passieve zin de naamwoordgroep^o in de bijwoordelijke bepaling van de handelende persoon (Het hek wordt door Wim geverfd), (b) wat in de actieve zin lijdend voorwerp^o is (indien aanwezig), is in de passieve zin onderwerp (Wim verft het hek – Het hek wordt door Wim geverfd), (c) het zelfstandig werkwoord^o in de actieve zin krijgt in de passieve zin de vorm van een passief deelwoord^o (Wim verft/verfde het hek – Het hek wordt/werd door Wim geverfd; Wim heeft/had het hek geverfd – Het hek is/was door Wim geverfd), (d) de onvoltooiden worden in de actieve zin uitgedrukt door de persoonsvorm van het zelfstandig werkwoord (Wim verft/verfde het hek) en in de passieve zin door de persoonsvorm van het hulpwerkwoord van de lijdende vorm (Het hek wordt/werd door Wim geverfd), de voltooiden in de actieve zin door de persoonsvorm van het hulpwerkwoord van tijd (Wim heeft/had het hek geverfd) en in de passieve door het hulpwerkwoord van tijd en lijdende

---

vorm (Het hek *is/was* door Wim geverfd). Met (b) hangt samen dat passieve zinnen nooit een lijdend voorwerp hebben.

Wanneer een passieve zin geen bijwoordelijke bepaling van de handelende persoon bevat – dus wanneer de ‘handelende persoon’ in het vage wordt gelaten – kan de betekenis ervan ongeveer omschreven worden met behulp van een actieve zin waarin het onderwerp *men, iemand* of het ‘onbepaalde’ *ze* is:

- (4) passief: Dat wordt vaak zo genoemd.
actief: Dat noemt *men* vaak zo.
- (5) passief: Het deksel was eraf gehaald.
actief: *Iemand* had het deksel eraf gehaald.
- (6) passief: Mijn fiets is gejat.
actief: *Ze* hebben mijn fiets gejat.

Er bestaan ook passieve zinnen zonder onderwerp. In mededelende hoofdzinnen wordt de eerste positie^o dan ingenomen door een willekeurig ander zinsdeel^o (in de onderstaande voorbeelden cursief); dit kan ook het onbeklemtoonde *er* zijn:

- (7) *Er* wordt gevochten.
- (8) *De jongens* werd niet opengedaan.
- (9) *Op het plein* werd gedanst.
- (10) *Naar hem* is toen niet goed geluisterd.

Het woordje *er* kan in dit soort constructies, als *ze* niet met *er* of een indirect object^o beginnen (zoals in resp. (7) en (8)), altijd zonder problemen na de persoonsvorm worden ingevoegd:

- (9)’ *Op het plein* werd *er* gedanst.
- (10)’ *Naar hem* is *er* toen niet goed geluisterd.

Soms heeft invoeging van *er* in dit soort zinnen zelfs duidelijk de voorkeur boven weglating: liever *Gisteren is er ingebroken* dan ^{???}*Gisteren is ingebroken*; een zin als *Voortaan wordt er gewerkt* moet worden verkozen boven **Voortaan wordt gewerkt*. Niet elk werkwoord leent zich tot passievorming. Het moet in elk geval gaan om een zelfstandig werkwoord. Passievorming is in het algemeen niet mogelijk in het geval van werkwoorden die met *zijn* worden vervoegd^o ((11) en (12)) en onovergankelijke^o niet-handelingswerkwoorden^o ((13) en (14)):

- (11) *Er werd niet *gekomen*.
- (12) *Er werd druppelsgewijs *gearriveerd*.
- (13) *Er wordt hier danig *gerild*.
- (14) *Er wordt hier *gehikt*.

De beperking lijkt niet absoluut te zijn; we komen wel zinnen tegen als *Er werd daar veel gestorven, Hier wordt geleefd, Er wordt daar gewoond, Denk erom, er wordt niet meer gebloed, Er werd gezamenlijk naar de jeugdherberg gefietst*. Wel is het zo dat zulke uitzonderingsgevallen vaak voorbeelden van wat men noemt 'bijzonder taalgebruik' zijn, of dat het betrokken werkwoord door de constructie het karakter heeft gekregen van een handelingswerkwoord.

Met de in (13) en (14) geïllustreerde beperking hangt samen dat onderwerploze zinnen in de lijdende vorm, ook als ze geen passieve *door*-bepaling bevatten, toch een 'handelende persoon' (of personen) veronderstellen. De zin *Hier wordt gezaagd* zal niet gauw worden opgevat als betrekking hebbend op een zaagmachine, maar eerder op degene die hem bedient; zinnen als *In de tuin werd gevochten, of Er werd luid gehinnikt* worden opgevat als gezegd van personen, niet van dieren. Wel kunnen dieren gepresenteerd of beschouwd worden als personen; zo kan iemand tegen zijn hond zeggen: *Nee Max, er wordt nu niet meer geblaft*. Maar zinnen als *Er wordt gegraasd* of *Er wordt gefermenteerd* zijn vreemd, want *grazen* en *fermenteren* kunnen moeilijk gezien worden als verrichtingen van handelende personen. (Zie ook pg. 296, onder voorbeeld (8).)

Over de relatie tussen actief en passief kan nog opgemerkt worden dat er hierbij wel gesproken kan worden van een verschil in functie van de woordgroep in de zin (lijdend voorwerp tegenover onderwerp, onderwerp tegenover deel van passieve *door*-bepaling), maar niet van een rolwisseling. In *Jan slaat Piet* is *Jan* net zo goed degene die slaat als in *Piet wordt geslagen door Jan*; in beide zinnen vervult *Piet* ook steeds dezelfde rol: die van degene die de klappen krijgt. Maar de functies in de zin zijn verschillend. Bij 'onpersoonlijk gebruik' (pg. 53, voorbeeld (21)) zien we iets dergelijks: in *Zij schrijft met deze pen* is de *pen* gebruiksvoorwerp, en hij blijft die rol houden in de "onpersoonlijk gebruik"-constructie *Deze pen schrijft lekker*. Maar *deze pen* fungeert in het eerste geval als deel van een bijwoordelijke bepaling^o en in het tweede als onderwerp.

Met betrekking tot passieve zinnen gebruikt men voor het onderwerp wel de wat ongelukkige term 'logisch lijdend voorwerp', en voor de naamwoordgroep in de passieve *door*-bepaling de eveneens niet zo geslaagde term 'logisch onderwerp', om aan te geven dat de rollen hetzelfde blijven. Soms levert het 'omzetten' van een actieve zin in een passieve, ook als er rekening wordt gehouden met de in (11)-(14) geïllustreerde beperkingen, een vreemd, ongrammaticaal of qua betekenis niet corresponderend resultaat op:

- (15) actief: De veilingmeester verkocht zelfs zijn eigen boeken.
passief: Zelfs zijn eigen boeken werden door de veilingmeester verkocht.
- (16) actief: Onze kater vangt graag vogeltjes.
passief: Vogeltjes worden graag door onze kater gevangen.
- (17) actief: Karel hinderde alleen maar zichzelf.
passief *Zichzelf werd alleen maar gehinderd door Karel.

Dat de volgorde van zinsdelen – die in actieve zinnen immers anders is dan in de corresponderende passieve – van belang is voor de vraag hoe een zin wordt opgevat, blijkt ook uit het verschil tussen de actieve en passieve zinnen in de volgende voorbeelden:

- (18) a actief: Twee jongens kussen elk meisje.
b passief: Elk meisje wordt door twee jongens gekust.
- (19) a actief: Iedereen spreekt hier ten minste twee talen.
b passief: Ten minste twee talen worden hier door iedereen gesproken.

De meest voor de hand liggende lezing van (18)a is dat een en hetzelfde tweetal jongens alle meisjes kust, terwijl de b-zin bij voorkeur wordt opgevat als ‘Voor elk meisje zijn er twee jongens die haar kussen’, waarbij het absoluut niet steeds over dezelfde twee jongens hoeft te gaan. In (19)a is de voorkeurslezing dat iedereen in elk geval twee talen spreekt, maar niet per se allemaal dezelfde twee talen, zodat misschien voor sommigen geldt (of zelfs voor iedereen), dat ze (alle) anderen niet verstaan. Zin (19)b zal normaliter worden opgevat als een zin die inhoudt dat er ten minste twee talen zijn die door iedereen worden gesproken, waarbij het dus juist wel over telkens dezelfde twee talen gaat, en er geen onderlinge onverstaanbaarheid voorkomt. Zie over het interpretatieverschil tussen de a- en de b-zinnen ook pg. 314, het commentaar bij (7) en (8).

---

5 De zinsdelen in de enkelvoudige zin

Overzicht De verschillende soorten woorden en woordgroepen vervullen uiteenlopende functies in een zin. In enkelvoudige zinnen – zinnen met één hoofdwerkwoord, d.w.z. niet-hulpwerkwoord – is normaal gesproken altijd sprake van een persoonsvorm, een werkwoord dat qua enkel- of meervoud en qua (1e, 2e, 3e) persoon overeenkomt met het onderwerp: *loop* en *jij* in *Loop jij?* en *vallen* en *van die grote hagelstenen* in *Er vallen van die grote hagelstenen*. We noemen onderwerp en persoonsvorm traditioneel ‘zinsdelen’. Naast onderwerp en persoonsvorm hebben we als mogelijke soorten zinsdelen nog het gezegde (een extensie van de persoonsvorm), de voorwerpen (meewerkend voorwerp, lijdend voorwerp etc.) en de bepalingen.

Zinsdelen kunnen als hoofdonderdeel in de zin functioneren (zoals bijvoorbeeld het onderwerp), maar ze kunnen ook deel van een zinsdeel zijn (en dus ook deel van een deel van een zinsdeel, enz.). Een voorbeeld van een zinsdeel dat altijd onderdeel is van een zinsdeel is de bijvoeglijke bepaling (het onderstreepte deel in het met rechte haken aangegeven onderwerp in [*De oude supporter*] *kraait*), maar er zijn ook soorten zinsdelen, zoals de bepaling *geweldig*, die soms wel, soms niet als deel van een groter zinsdeel dienst doen. (Bijvoorbeeld *wél* in *Het is geweldig mooi*, maar niet in *Geweldig gaat het nog niet*.)

In dit hoofdstuk wordt getracht de diverse soorten zinsdelen tegenover elkaar af te bakenen door middel van allerlei grammaticale kenmerken (voornamelijk plaatsingsmogelijkheden), maar ook wel op basis van betekeniskenmerken.

In de eerste paragraaf bakenen we het begrip ‘zinsdeel’ af. De subparagrafen van de volgende, § 5.2, gaan over gezegde, onderwerp en voorwerpen. Vervolgens worden in § 5.3 vier soorten bepalingen besproken: de bijvoeglijke bepaling, de bijwoordelijke bepalingen (18 soorten), de bepaling van gesteldheid en de predicatieve bepaling. In het bijzonder bij dit zinsdeel komt het begrip ‘subject-predikaatsverbinding’ aan de orde, vooraf geïntroduceerd aan de hand van het naamwoordelijk gezegde. Dit begrip speelt ook een rol bij andere zinsdelen, zoals de zg. possessieve datief (bv. *De kogels floten ons om de oren*, met *de kogels* als ‘subject’ bij het ‘predikaat’ *om de oren*) en bij de absolute (met-)bepalingen (bv. *Met de verwarming aan verdwenen de ijsbloemen*, met *de verwarming* als ‘subject’ bij het “predikaat” *aan*). Bij de bepaling van gesteldheid wordt de notie ‘verzwegen onderwerp’ geïntroduceerd (elders in dit boek ook aangeduid als ‘schimonderwerp’.) Bepalingen van gesteldheid kunnen zodoende gezien worden als predikaten bij verzwegen subjecten. Aan de bijstelling wordt een aparte paragraaf gewijd. Tot slot volgen nog het tussenwerpsel en de aangesproken persoon.

5.1 Het begrip ‘zinsdeel’

In dit hoofdstuk beperken we ons tot de **enkelvoudige zin**. Een enkelvoudige zin is een zin met precies één zelfstandig werkwoord^o of precies één koppelwerkwoord^o.

Om uit te maken of een woordgroep^o – een reeks van een of meer woorden – een zinsdeel is, kan men de **één-zinsdeelproef** uitvoeren. Deze proef bestaat erin dat nagegaan wordt of de bewuste woordgroep in een mededelende hoofdzin^o direct links van de persoonsvorm^o kan staan (dat wil zeggen: helemaal aan het begin, in de eerste positie^o). Er wordt in deze proef gebruik gemaakt van de eigenschap van mededelende hoofdzinnen in het Nederlands dat ze links van de persoonsvorm één, en niet meer dan één, zinsdeel moeten bevatten. Als we bijvoorbeeld willen weten of het onderstreepte stuk in de zin *Dat is alweer twee jaar geleden* een zinsdeel is, gaan we na of die woordgroep vooropgeplaatst kan worden:

- (1) *Twee jaar* is dat alweer geleden.

In (1) staat de woordgroep *twee jaar* direct links van de persoonsvorm *is*. Uit het feit dat (1) een goede zin is, concluderen we dat *twee jaar* een zinsdeel is. Overigens is *twee jaar geleden* ook een zinsdeel (vgl. *Twee jaar geleden is dat alweer*); hieruit blijkt dat zinsdelen zinsdelen kunnen bevatten, terwijl uit (1) bovendien blijkt dat de woorden waaruit een zinsdeel is opgebouwd niet altijd onmiddellijk achter elkaar hoeven te staan (*twee jaar* wordt in (1) door drie woorden van *geleden* gescheiden). We noemen *twee jaar geleden* in (1) een **discontinu zinsdeel**.

Als we van een willekeurige zin een woordgroep vooropplaatsen, kunnen we soms wel eens gewrongen of foute producten krijgen, terwijl de vooropgeplaatste woordgroep wel degelijk een zinsdeel is:

- (2) a Er gaf iemand *zijn ouders* een boek.
b *Zijn ouders gaf er iemand een boek.
- (3) a Niemand heeft er *een rooie cent* aan verdiend.
b *Een rooie cent heeft niemand eraan verdiend.
- (4) a Ik zie *je*.
b *Je zie ik.
- (5) a Hij kocht een puzzel *van hout*.
b *Van hout kocht hij een puzzel.

De proef geldt dus maar in één richting: als iets vooropgeplaatst kan worden, is het een zinsdeel, maar een zinsdeel kan niet altijd vooropgeplaatst worden. Ook de persoonsvorm wordt veelal als een zinsdeel beschouwd, maar die kan in een mededelende zin niet voorop worden gezet (behalve in bijzondere gevallen, in informele spreekstijl: *Sta ik hier te roepen, gooit-ie de bal naar Wim!*).

Een zinsdeel kan opgebouwd zijn uit andere zinsdelen. Die kunnen soms

---

elk apart aan het begin van een mededelende zin staan, maar ook het geheel kan voorop staan:

- (6) a Ze is niet *boos op Wim*.
b *Boos op Wim* is ze niet.
c *Boos* is ze niet *op Wim*.
d *Op Wim* is ze niet *boos*.

Maar als regel is het niet mogelijk zinsdelen die onderdeel zijn van grotere zinsdelen voorop te plaatsen.

Voorzover werkzaam wijkt de één-zinsdeelproef, als criterium voor zinsdeelstatus, af van sommige traditionele opvattingen over het begrip 'zinsdeel': er blijken op basis van deze proef zinsdelen te bestaan die traditioneel niet als zodanig worden aangemerkt; voorzover ze daarover duidelijk zijn, zijn er grammatica's die bijvoorbeeld *boos op Wim* in (6) niet als één zinsdeel beschouwen, maar als twee: *boos* (naamwoordelijk deel^o) en *op Wim* (voorzetselvoorwerp^o). In dit boek zullen we echter vasthouden aan de één-zinsdeelproef als een middel om te bepalen of er al of niet met zekerheid gezegd kan worden of een deel van de zin zinsdeel is.

Men kan woorden en woordgroepen beschouwen naar hun mogelijkheden als bouwstenen van de zin, dat wil zeggen als woordsoorten^o of soorten van woordgroepen (zie pg. 96 e.v.), maar er is ook een ander gezichtspunt mogelijk. We kunnen ook kijken naar het grammaticale verband dat ze hebben met de andere onderdelen van een gegeven zin. Zo heeft *De man* in *De man zingt* een specifiek verband met het onderdeel *zingt*. Dit verband, deze relatie, komt onder andere tot uiting in het feit dat als we *De man* vervangen door *De mannen*, *zingt* moet veranderen in *zingen*. In andere gevallen blijkt het grammaticale verband weer op andere manieren. We noemen de relatie of relaties die een onderdeel van de zin heeft met andere onderdelen de **functie** van dat onderdeel. Wanneer we woorden of groepen van woorden bekijken naar hun functie, spreken we van 'zinsdelen'. Het verschil tussen 'soort' en 'functie' is belangrijk. Beschouwen we de woord(groep)soorten, dan spreken we over **taalkundige benoeming**; hebben we het over de functies in de zin, dan spreken we van **redkundige ontleding**. Het analyseren van een zin in termen van zinsdelen heet **zinsontleding**.

5.2 Gezegde, onderwerp en voorwerpen

Een centraal element van de zin is, qua betekenis, het hoofdwerkwoord^o. Het hoofdwerkwoord, of in voorkomende gevallen het hoofdwerkwoord plus alle 'bijbehorende' werkwoorden, in zinnen als *Jan werkt* en *Jan heeft gewerkt*, noemen we het gezegde^o (zie pg. 125 e.v.). Is het hoofdwerkwoord een koppelwerkwoord^o (bijvoorbeeld *zijn* of *worden*), dan horen daar ook niet-werkwoordelijke delen van de zin bij (de onderstreepte in *Piet is ziek*, *Piet is erg boos geweest*); het gezegde omvat in dat geval in enkelvoudige

---

zinnen^o steeds alles wat maar werkwoord is, plus de ‘bijbehorende’ niet-werkwoordelijke stukken (dus hier zijn de gezegdes: *is ziek* en *is erg boos geweest*).

Bij het gebeuren of de stand van zaken waarop het gezegde betrekking heeft, kunnen een of meer personen of zaken een rol spelen. Die noemen we de **participanten**. Ze worden gepresenteerd als direct en uitsluitend betrokken op door het hoofdwkwoord (of het naamwoordelijk gezegde^o) aangeduide situaties of gebeurtenissen. Vaak, maar beslist niet altijd, worden de participanten in de zin genoemd, in elk geval zijn ze nooit ‘weg te denken’. Zo zijn er, in het geval van gezegdes met het hoofdwkwoord *geven*, altijd drie participanten: de gever, de ontvanger en dat wat gegeven wordt. In de voorbeelden in (1) zijn de zinsdelen die participanten noemen gecursiveerd:

- (1) a Wim heeft *Frédérique* op haar verjaardag *een cd* gegeven.
- b De *stichting* gaf *geld*.
- c Ik geef altijd *aan het Rode Kruis*.
- d Geven wil *zij*, met haar hele hart.

Weliswaar zijn zaken als ‘plaats’, ‘tijd’ en ‘manier waarop’ ook niet weg te denken, maar dat zijn geen participanten horend bij het hoofdwkwoord (of bij het naamwoordelijk gezegde); ze horen eerder bij het geheel dat gevormd wordt door participanten plus wat door het gezegde wordt uitgedrukt. In (1)a kan bijvoorbeeld op *haar verjaardag* betrokken worden op de hele gebeurtenis van het geven van een cd door Wim aan *Frédérique*. Er zijn ook gezegdes met twee participanten. In de voorbeelden (2)-(5) zijn de betrokken zinsdelen gecursiveerd.

- (2) *Petra* ziet zichzelf in de spiegel.
- (3) *Bettine* valt op *donkere types*.
- (4) *Vocht* tast het materiaal aan.
- (5) *Julia* is haar bril kwijt.

Gezegdes met hoofdwkwoorden als *roesten* en *blozen*, of met woorden als *ziek* of *gevekt*, veronderstellen maar één participant:

- (6) *Het ijzer* roest. *De jongen* bloosde.
- (7) *Het paard* is ziek geweest. *De bladeren* waren gevekt.

In sommige gevallen lijkt er helemaal geen sprake van een participant: in zinnen als *Het regent* en *Koud was het daar!* is de participant verborgen in het gezegde zelf: ‘Er valt *regen*’, ‘Een *lage temperatuur* heerste daar’. Uit de hier gegeven voorbeelden is duidelijk dat het het hoofdwkwoord is dat het aantal participanten bepaalt, of, als het hoofdwkwoord een kop-pelwerkwoord is, het niet-werkwoordelijke gedeelte. Het gaat in dat laatste geval om bijvoeglijke naamwoorden^o als *kwijt* (vgl. (5)), *beu*, *zat* (*We zijn het*

beu / zat), of verliefd (*Hij is verliefd op haar*); ook kan het zulke elementen als meester of de baas betreffen (*Hij is de zwemkunst niet meester*, *Hij is je de baas*). De vraag kan gesteld worden of bij ruilen, kopen en verkopen nu van vier participanten sprake is. Hierbij spelen immers vier ‘niet weg te denken’ personen of zaken een rol: A ruilt B voor C met D, A koopt B van C voor D, en A verkoopt B voor C aan D. Maar een test, namelijk nagaan of een bepaling van gesteldheid^o betrekking kan hebben op de persoon of zaak die in het desbetreffende zinsdeel genoemd wordt, levert voor de betrokken soorten voorzetselgroepen (zoals de onderstreepte in de voorbeelden met A, B, C en D), met uitzondering van het meewerkend voorwerp (hierboven: aan D) een negatief resultaat op, blijkens (8)-(13), hieronder. Daarin zijn de bepalingen van gesteldheid gecursiveerd, en is het deel onderstreept dat de persoon of zaak waarop, al of niet ten onrechte, de bepaling wordt betrokken. Uit de test blijkt dat van de bewuste voorzetselgroepen alleen het meewerkend voorwerp bij verkopen een participant noemt.

- (8) *Als gijzelaar heeft de terrorist tegen Jan die oude man geruild.
 (9) *Als mijn beste vriend heb ik met Camiel een souvenir geruild.
 (10) *Als laagste prijs kocht ik voor twintig gulden dat boek.
 (11) *Ik heb dat gereedschap nog van Kees als jongeman van 20 gekocht.
 (12) *Ik heb dat boek voor twintig gulden als laagste prijs verkocht.
 (13) Ik heb dat gereedschap nog aan Kees als jongeman van 20 verkocht.

Het ziet ernaar uit dat er maximaal maar drie participanten per enkelvoudige zin mogelijk zijn.

Afgezien van zinnen met gezegdes waarbij helemaal nooit een participant wordt aangegeven (*regenen* etc.), is er in zinnen als de in deze paragraaf beschouwde in principe tenminste één zinsdeel waarin een participant wordt genoemd. (Maar zie voor een groep uitzonderingen pg. 118, vb. (7)-(10) en pg. 126, vb. (3).) Dit “minimale” zinsdeel is het **onderwerp** (zie ook pg. 126 e.v.). De zinsdelen die eventuele extra participanten noemen, heten **voorwerpen (objecten)**. We onderscheiden daarbij het **lijdend voorwerp (direct object)**, het **indirect object** (onder te verdelen in verschillende soorten), het **voorzetselvoorwerp (voorzetsel- of prepositie-object)**, en het **oorzakelijk voorwerp**. De **specificerende aanvulling (het specificerend complement)**, die in een aantal opzichten lijkt op een voorwerp, maar geen participant noemt, kunnen we beschouwen als een ‘pseudo-voorwerp’. Dit zinsdeel wordt behandeld aan het slot van de paragrafen over de voorwerpen (pg. 149 e.v.). Een enkelvoudige zin bevat nooit meer dan twee voorwerpen. De voorwerpen worden behandeld in § 5.2.2.

5.2.1 Persoonsvorm, onderwerp en gezegde

De **persoonsvorm** (het **verbum finitum**) is het werkwoord^o in de zin waaraan de tegenwoordige^o of verleden tijd^o, het getal^o en deels ook de

persoon^o kunnen worden afgelezen: Jij bent de eerste, Kees en Henk lachten. De persoonsvorm moet, in hoofdzinnen^o, het soort zinnen dat hier bekeken wordt, altijd in getal en persoon overeenstemmen met het **onderwerp (subject)**. Wat het onderwerp is, kunnen we bepalen door na te gaan welk zinsdeel moet meeveranderen als we de persoonsvorm qua getal veranderen: De toerist bekeek de gebouwen → *De toerist bekeken de gebouwen → De toeristen bekeken de gebouwen. We drukken deze overeenstemmingseis uit door te zeggen dat persoonsvorm en onderwerp met elkaar moeten **congrueren (congruentie)** kan zich ook voordoen tussen andere delen van de zin, bijvoorbeeld tussen het betrekkelijk voornaamwoord^o en zijn antecedent^o; zie § 4.1.4.8, onder voorbeeld (4), over de keuze *die/dat*). Onderwerpen komen echter ook voor in gehelen waar een persoonsvorm ontbreekt. We moeten daarom, hiermee rekening houdend, het begrip ‘onderwerp’ omschrijven als dat zinsdeel, dat congrueert met de persoonsvorm in hetzij een hoofdzin, hetzij in de omvorming (met behoud van de rolverdeling der participanten) van een persoonsvormloos geheel tot een hoofdzin. Bijvoorbeeld: in *Ik hoor Kaatje zingen* is *Kaatje* onderwerp in het geheel *Kaatje zingen* omdat dit geheel kan worden omgevormd tot *Kaatje zingt*. Als regel is het onderwerp een naamwoordgroep^o, maar andersoortige woordgroepen komen ook wel als onderwerp voor, zoals in de onderstaande voorbeelden wordt geïllustreerd.

- (1) Er zitten van *die beestjes* in de sprei. [voorzetselgroep^o]
- (2) Lekker warm is anders. [bijvoeglijk-naamwoordgroep^o]

In sommige enkelvoudige zinnen ontbreekt het onderwerp. Dit is bijvoorbeeld het geval bij een bepaald soort zinnen in de lijdende vorm^o (**onderwerploze passieven**, zie ook pg. 118, de voorbeelden (7)-(10)):

- (3) Er wordt gevochten. De jongens werd niet opengedaan.

Zie over het onderwerp ook de inleidende paragraaf 5.2.

Een zin kan een **werkwoordelijk** of een **naamwoordelijk gezegde** bevatten. In een enkelvoudige zin^o bestaat het werkwoordelijk gezegde uit alles wat maar werkwoord is (aparte zinsdelen die werkwoordsvormen bevatten buiten beschouwing gelaten). Zie, voor een verdere afbakening van het begrip ‘gezegde’, pg. 241, in verband met een precisering van het begrip ‘enkelvoudige zin’.

Koppelwerkwoorden^o komen in een werkwoordelijk gezegde per definitie niet voor. In de onderstaande voorbeelden is het werkwoordelijk gezegde steeds onderstreept.

- (4) Joop lachte. We hebben vandaag gewandeld. Mijn fiets is gestolen. Het schilderij wordt morgen geveild.

Een naamwoordelijk gezegde bevat, naast eventuele hulpwerkwoorden^o,

---

altijd precies één koppelwerkwoord, plus nog een aanvulling waarin geen werkwoorden zitten. Een zin met een naamwoordelijk gezegde wordt ook wel **koppelwerkwoordzin** genoemd. De algemene ‘kernbetekenis’ van het naamwoordelijk gezegde kan men weergeven als ‘iets zijn/worden/ blijven’; in de onderstaande voorbeelden is het koppelwerkwoord vet gedrukt, en het naamwoordelijk gezegde onderstreept. Het cursieve gedeelte beantwoordt aan het ‘iets’ in de zojuist gegeven algemene ‘kernbetekenis’.

- (5) Wim **is/wordt/blijft** *gezond*. Jan *is* **bakker in Irnsum** **gebleven**. Kees **lijkt** me *moedig* (‘Kees lijkt me iets te zijn, nl. moedig’). Zij **zijn lid** *geweest*. Hij **is** *in de war*.

Alles wat maar werkwoord is in het naamwoordelijk gezegde, heet **werkwoordelijk deel (van het naamwoordelijk gezegde)**. De niet-werkwoordelijke aanvulling, in (5) steeds gecursiveerd, heet **naamwoordelijk deel (van het gezegde)**.

Dat het naamwoordelijk deel een hechte band heeft met het werkwoordelijk deel, blijkt uit de *en wel*-test^o, die foute zinnen oplevert:

- (6) a *Wim is, en wel gezond.
b *Jan is gebleven, en wel bakker in Irnsum.
c *Kees lijkt me, en wel moedig.
d *Zij zijn geweest, en wel lid.

Uit de voorbeelden in (5) blijkt dat allerlei soorten woordgroepen^o als naamwoordelijk deel kunnen dienstdoen; bijvoeglijk-naamwoordgroepen, woordgroepen met een zelfstandig naamwoord^o of voornaamwoord^o als hoofd^o en voorzetselgroepen^o (inclusief onovergankelijke voorzetsels^o, zoals in *De bal was naast*, *Hij is weer bij*). In een zin met het koppelwerkwoord *zijn* geeft dat werkwoord aan dat het onderwerp^o met een **predikaat** wordt gekoppeld, en wel het naamwoordelijk deel van het gezegde. Onder een predikaat verstaan we: ‘dat wat van het onderwerp (subject) gezegd wordt’. Koppelwerkwoordzinnen met *zijn* kunnen we beschouwen als zinnen die een **subject-predikaatsverbinding** bevatten. De werkwoordstijd^o (veel anders dan drager van de werkwoordstijd kan *zijn* niet zijn) dienen we daarbij buiten beschouwing te laten. Die zegt namelijk niet uitsluitend iets van het onderwerp, maar geldt voor predikaat én onderwerp: *De bal was naast* geeft te kennen dat het predikaat ‘naast’ op een of ander tijdstip in het verleden toegekend kon worden aan de bal. Predikaten zijn dus ‘tijdloze’, abstracte dingen. Bij zinnen met het koppelwerkwoord *worden* is er naast de tijdsvorm (en persoon^o en getal^o) nog een ander element dat we niet tot het predikaat kunnen rekenen, namelijk het betekeniselement ‘gaan, ‘beginnen’. *Chris wordt ziek* betekent dat het predikaat ‘ziek’ van toepassing gaat zijn of begint te zijn op Piet. Het koppelwerkwoord *blijven* draagt eveneens een niet tot het predikaat behorend betekeniselement in

---

zich, dat men zou kunnen aanduiden als ‘permanent’. Gelijksortige opmerkingen kunnen worden gemaakt bij de andere koppelwerkwoorden. Het begrip ‘predikaat’ kan ook gebruikt worden bij zinnen met een werkwoordelijk gezegde (bv. *Baardbelasting heeft bestaan*), maar ook hier moeten we in elk geval van de werkwoordstijd abstraheren. In *Baardbelasting heeft bestaan* wordt aangegeven dat het predikaat ‘bestaan’ in het verleden van toepassing was op baardbelasting, en dat dat nu niet meer het geval is.

5.2.2 De voorwerpen

Behalve door het onderwerp kunnen er ook participanten^o worden aangegeven door middel van zinsdelen die we **voorwerpen** noemen. Zoals opgemerkt aan het slot van de inleiding van § 5.2, bevat een enkelvoudige zin nooit meer dan twee voorwerpen. Hierbij moeten echter enkele soorten indirect object, eigenlijk geen echte objecten – die dan ook geen echte participanten noemen – buiten beschouwing worden gelaten (zie pg. 135 e.v.). De voorwerpen worden in de volgende subparagrafen 5.2.2.1 tot en met 5.2.2.4 behandeld. Aan het slot daarvan komt een ‘pseudo-voorwerp’, de specificerende aanvulling aan de orde.

5.2.2.1 Het lijdend voorwerp

Het **lijdend voorwerp (direct object)** is normaal gesproken een naamwoordgroep^o. In de volgende voorbeelden is het lijdend voorwerp geïllustreerd.

- (1) De toerist heeft *de gebouwen* bekeken.
- (2) *Het boek op tafel* nam hij mee.

Bij het bepalen van het lijdend voorwerp kan een **van-proef** helpen. In het geval van (1): *het bekijken van de gebouwen*; in geval (2): *het meenemen van het boek op tafel* (tegenover bijvoorbeeld: *Ik beviel Piet* – **het bevallen van Piet*). Soms levert de *van*-proef geen ondubbelzinnig resultaat op: *van Het meisje zingt het lied* kan zowel *het zingen van het lied* (lijdend voorwerp) als *het zingen van het meisje* (onderwerp) gemaakt worden. Maar het onderwerp congrueert^o wel met de persoonsvorm^o en het lijdend voorwerp niet. (De *van*-proef kan niet worden toegepast op lijdend-voorwerpszinnen^o.)

Het lijdend voorwerp van een actieve zin^o beantwoordt aan het onderwerp van de overeenkomstige passieve zin^o (als die laatste mogelijk is):

(3)

ACTIEF: Jan zag Wim

lijdend
voorwerp

PASSIEF: Wim werd gezien (door Jan)

onderwerp

Anders dan sommige andere zinsdelen – maar net als andere voorwerpen – vertoont het lijdend voorwerp een hechte grammaticale band met het werkwoord. Een verschil tussen het lijdend voorwerp en zinsdelen als een uur in (4) en (5) is dat, in bijzinnen^o, een uur rechts van het werkwoord kan komen te staan (met een ‘komma-intonatie’, als aangegeven), terwijl zoiets niet goed mogelijk is met een lijdend voorwerp. Het verschil is vooral duidelijk bij benadrukking van het werkwoord en een dalende intonatie van het zinsdeel na de komma:

- (4) (Hij zei) dat Jan de vloer veegde.
- (5) (Hij zei) dat Jan de vloer veegde, een uur.
- (6) (Hij zei) dat Jan een uur veegde.
- (7) ^{??}(Hij zei) dat Jan een uur veegde, de vloer.

Ook heeft het volgende verschijnsel te maken met de relatie tot het werkwoord: wanneer we, in een bijzin met persoonsvorm, een zinsdeel tussen komma’s zetten en helemaal voorop plaatsen (maar wel direct na het woord dat de bijzin inleidt, zoals bv. *dat*), krijgen we een onacceptabele zin als het desbetreffende zinsdeel een hechte band met het werkwoord heeft. (In sommige grammatica’s worden dergelijke zinsdelen wel **complementen** genoemd, maar hier zal de term niet gebruikt worden, omdat hij ook in een andere taalkundige betekenis voorkomt.) De voorbeelden hieronder demonstreren het bedoelde verschijnsel met lijdende voorwerpen (gecursiveerd) tegenover naamwoordgroepen die geen hechte band met het werkwoord hebben.

- (8) a *...dat, de hele vloer, Jan aan het vegen was.
b ...dat, de hele dag, Jan aan het vegen was.
- (9) a *...toen, een flits, wij een seconde konden zien.
b ...toen, een seconde, wij een flits konden zien.

Deze **vooropplaatsing tussen komma’s in bijzinnen** levert niet alleen in het geval van lijdende voorwerpen foute zinnen op, maar ook in het geval van alle andere hecht met het werkwoord verbonden delen van de zin. Net als het onderwerp^o heeft het lijdend voorwerp in speciale gevallen niet de vorm van een naamwoordgroep:

- (10) Hij verkocht van die zelfgemaakte speelgoedjes. [voorzetselgroep^o]
- (11) Ik hou van warm maar ik haat lauw. [bijvoeglijk-naamwoordgroep^o]

5.2.2.2 Indirecte objecten

Er zijn verschillende soorten indirecte objecten. We onderscheiden in de volgende subparagrafen het **meewerkend voorwerp**, het **belanghebbend voorwerp**, de **possessieve datief**, de **ethische datief** en het **ondervindend voorwerp**. In § 5.2.2.2.5 behandelen we nog enkele andere soorten.

Het indirect object duidt meestal een persoon aan; in *Dat geeft hem een opvallend uiterlijk*, waarin *hem* indirect object is, vatten we *hem* bijna automatisch op als een persoon, hoewel het strikt genomen evengoed om een ding, bijvoorbeeld een auto, zou kunnen gaan.

Indirecte objecten hebben, voorzover ze niet beginnen met een voorzetsel^o, altijd de vorm van een naamwoordgroep^o. Een werkwoord^o kan op die manier – naast het onderwerp^o – twee naamwoordgroepen als voorwerp^o bij zich hebben, zoals in (1):

- (1) Wim gaf een paar jongetjes een stuk of wat munten.

In (1) is *een paar jongetjes* indirect object en *een stuk of wat munten* direct object^o (lijdend voorwerp^o). Het verschil tussen de twee objecten blijkt onder meer uit zinnen waarin een van de twee de vorm heeft van *er* + hoeveelheidsaanduiding (*er twee*, *er een paar*, *er een stuk of wat*). In (2) en (3) is steeds het indirect object geursiveerd en het direct object onderstreept:

- (2) a Wim gaf een paar jongetjes er een stuk of wat.
b Wim gaf er een paar jongetjes een stuk of wat.
- (3) a Wim gaf er een paar een stuk of wat munten.
b *Wim gaf er een stuk of wat munten een paar.

Zoals deze voorbeelden laten zien, kan het indirect object wél tussen *er* en de hoeveelheidsaanduiding staan ((2)b) – zelfs bij voorkeur –, maar het direct object niet ((3)b). We geven nog wat voorbeelden van deze **er-proef**, waarin weer het indirect object is geursiveerd en het direct object onderstreept:

- (4) a De man gaf er de bedelaars een paar.
b *De man gaf er enkele guldens een paar.
- (5) a De overvallers hadden er hun de meeste afgenomen.
b *De overvallers hadden er de sieraden de meeste afgenomen.
- (6) a De kristallen leken bij dag zonder kleuren, maar het avondlicht verleende er hun vele.
b *De kristallen leken bij dag kleurloos, maar het avondlicht verleende er bijzondere kleuren een paar.
- (7) a Piet schenkt er Wim eentje in.
b *Piet schenkt er een borrel eentje in.

Passieve zinnen^o kunnen geen lijdend voorwerp bevatten, maar wel een indirect object (geursiveerd in (8)). Dit laatste congrueert^o niet met de persoonsvorm^o:

- (8) a Er werd *je/jullie* een boek gegeven.
b *Er werden *jullie* een boek gegeven.

-
- c Er werden je boeken gegeven.

In sommige gevallen wordt het oorspronkelijke indirect object in passieve zinnen niet meer als zodanig aanvoeld, maar opgevat als onderwerp:

- (9) De reizigers worden verzocht bij het volgende station uit te stappen.

Er zijn actieve^o constructies met werkwoorden als *geven* waarnaast geen echt acceptabel passief bestaat:

- (10) a Zijn korte haar gaf Wim een jeugdig uiterlijk.
b [?]Wim werd een jeugdig uiterlijk gegeven door zijn korte haar.
c [?]Er werd Wim een jeugdig uiterlijk gegeven door zijn korte haar.
(11) a Wij gaven die mensen een hand.
b [?]Die mensen werd door ons een hand gegeven.
c [?]Er werd die mensen door ons een hand gegeven.

De voorkeur hebben:

- (12) Wim kreeg door zijn korte haar een jeugdig uiterlijk.
(13) Die mensen kregen van ons een hand.

Het dubieuze van de b- en c-zinnen in (10) en (11) hangt samen met het karakter van vaste verbinding^o dat combinaties als *een ... uiterlijk geven* en *een hand geven* hebben. Zie ook de voorbeelden (15)-(21) op pg. 137.

5.2.2.2.1 Het meewerkend voorwerp

Vóór het **meewerkend voorwerp** kan, in veel gevallen zonder duidelijke betekenisverandering, het voorzetsel^o *aan* gezet worden:

- (1) Ik gaf Jan een cadeautje.
(2) Ik gaf een cadeautje *aan* Jan.

De term wordt meestal gereserveerd voor indirecte objecten bij werkwoorden die ook nog een ander voorwerp^o bij zich hebben. Men noemt het meewerkend voorwerp zonder *aan* **zuiver** of **onomschreven meewerkend voorwerp**; mét *aan* heet het **omschreven meewerkend voorwerp**. Normaal gesproken gaat het zuiver meewerkend voorwerp aan het lijdend voorwerp^o vooraf. Het omschreven meewerkend voorwerp komt als regel juist ná het lijdend voorwerp. Voor persoonlijke voornaamwoorden gelden hier andere regels: het maakt daarvoor, in het geval van het zuiver meewerkend voorwerp, niet uit in welke volgorde de twee voorwerpen staan:

- (3) a Ik doe hem jou cadeau.
= 'Ik doe hem aan jou cadeau' of 'Ik doe jou aan hem cadeau'

-
- b Ik doe jou hem cadeau.
(idem)

Evenzo zijn vormen als *Ik heb 't je gegeven* en *Ik heb je 't gegeven* gelijkwaardig. In sommige gevallen kan, bij een werkwoord als *geven*, geen *aan*-woordgroep als meewerkend voorwerp dienstdoen:

- (4) ²Ik geef een duw aan hem.
²Ik geef een hand aan hem.
²Ik geef een pak slaag aan hem.

Dit hangt samen met het feit dat combinaties als *een duw geven*, *een hand geven*, *een pak slaag geven* enz. **vaste verbindingen** vormen, dat wil zeggen, standaardcombinaties, die min of meer als 'woorden' functioneren. Zo functioneert *een duw geven* als *duwen*. *Duwen* heeft nooit een meewerkend voorwerp bij zich. Dergelijke standaardcombinaties hebben m.a.w. grammaticale eigenschappen die niet noodzakelijk dezelfde zijn als die van hun samenstellende delen. Een ander voorbeeld, van dezelfde aard, maar in de andere richting werkend, is de combinatie *laten zien*, die – onder bepaalde voorwaarden – zich gedraagt als het werkwoord *tonen*, en dan ook een meewerkend voorwerp bij zich kan krijgen: *Ik laat het aan hem zien*. Dit terwijl *laten* noch *zien* werkwoorden met een meewerkend voorwerp zijn.

In het geval van *geven* kan men soms een subtiel betekenisverschil bespeuren tussen zinnen met een zuiver en een omschreven meewerkend voorwerp. Bij *Tante Dora gaf duizend gulden aan Julia* denken we misschien iets eerder aan concreet overhandigen dan aan bijvoorbeeld een overmaking via de bank (al is dat laatste ook mogelijk). Maar bij *Tante Dora gaf Julia duizend gulden* zijn beide interpretaties even aannemelijk.

Met behulp van de *doet-dat-test*^o kunnen we laten zien dat zowel het zuivere als het omschreven meewerkend voorwerp een hechte relatie met het werkwoord hebben:

- (5) a Hij gaf Marie geld.
b *Hij gaf geld en deed dat Marie.
- (6) a Hij gaf geld aan Marie.
b *Hij gaf geld en deed dat aan Marie.
(vgl. Hij gaf Marie geld/gaf geld aan Marie en deed dat de volgende dag.)

Blijkens deze voorbeelden kan *deed dat* wel betrekking hebben op het geheel dat wordt gevormd door het werkwoord plus de voorwerpen, maar niet op het gedeelte daarvan zonder meewerkend voorwerp.

Net als het lijdend voorwerp (vgl. pg. 128, vb. (6) en (7)) levert, in bijzinnen^o, plaatsing van het zuiver meewerkend voorwerp achter het (beklemd) werkwoord met 'komma-intonatie' een twijfelachtig resultaat op:

-
- (7) a ...omdat hij de mensen om hem heen speldjes uitdeelde.
b ?...omdat hij speldjes uitdeelde, de mensen om hem heen.
(vgl. bv.: ...omdat hij speldjes uitdeelde, de hele dag.)

Wel is achterplaatsing soms mogelijk met contrast- of dubbelepunt-intonatie:

- (8) ...omdat hij uiteindelijk het boek gaf: Ján (en de cd: Píet).

Ook is achterplaatsing mogelijk bij het omschreven meewerkend voorwerp:

- (9) ...omdat hij het boek gaf, aan Jan.

Vooropplaatsing tussen komma's in bijzinnen laat hetzelfde verschil tussen omschreven en zuiver meewerkend voorwerp zien:

- (10) a *...dat, Jan, hij het boek gaf.
b ...dat, aan Jan, hij het boek gaf.

Bij de werkwoorden *voeren* en *betalen* verandert het zuiver meewerkend voorwerp (cursief) in lijdend voorwerp (onderstreept) als we in zinnen als (11)a en (12)a het lijdend voorwerp schrappen:

- (11) a Ze voerde *de eendjes* brood.
b Ze voerde de eendjes.
(12) a Ze betaalde *de bakker* tien gulden.
b Ze betaalde de bakker.

Dat de onderstreepte zinsdelen in (11)b en (12)b inderdaad lijdende voorwerpen zijn, kan aangetoond worden met de *van*-proef^o: *het voeren van de eendjes, het betalen van de bakker*. Het werkwoord *betalen* heeft nog als bijzonderheid dat het twee soorten lijdend voorwerp kan hebben: een woordgroep die het betaalde bedrag noemt (zoals *tien gulden* in (12)), of een woordgroep die datgene noemt waarvoor betaald wordt, als in (13):

- (13) Ze betaalde *de bakker* het brood.

Het zinsdeel *het brood* in (13) kan zonder duidelijke betekenisverandering vervangen worden door een voorzetselgroep^o beginnend met *voor*: *Zij betaalde de bakker voor het brood*. Ook in dat geval verandert de functie van het indirect object: *de bakker* wordt dan weer lijdend voorwerp. Vervangen we *tien gulden* door *met tien gulden*, dan gebeurt dat ook; maar *met tien gulden* betekent iets anders dan *tien gulden*; het heeft betrekking op een betaalmiddel (bijvoorbeeld een tientje, of tien guldens), niet een bedrag dat betaald wordt.

Bij *weigeren* kan het lijdend voorwerp niet geschrapt worden als het werkwoord twee voorwerpen bij zich heeft. Schrappen we het meewerkend voorwerp, dan lijkt er iets te veranderen in de betekenis van het werkwoord:

- (14) a Jan weigerde mij een glas water.
b Jan weigerde een glas water.

(14)a betekent dat Jan weigerde een glas water te *geven*; (14)b daarentegen betekent dat Jan weigerde een glas water *aan te nemen*. *Weigeren* kan ook, zoals in het voorbeeld in de vorige zin, een constructie met *te* + onbepaalde wijs^o bij zich hebben, en heeft dan geen meewerkend voorwerp bij zich.

5.2.2.2.2 Het belanghebbend voorwerp

Dit zinsdeel geeft de persoon aan voor wie iets bestemd is. Het wordt voorafgegaan door het (in enkele gevallen weglaatbare) voorzetsel^o *voor*. In de onderstaande voorbeelden is het belanghebbend voorwerp geconstrueerd.

- (1) Piet schenkt (*voor*) Wim een borrel in.
(2) Je hebt (*voor*) ons een lekker maaltje bereid.
(3) Willy breide *voor* Anne een trui.

Het is de vraag of de *voor*-variant wel een echt voorwerp is, en niet een bijwoordelijke bepaling^o. De *voor* voorwerpen kenmerkende hechte band met het werkwoord lijkt bij de *doet-dat-test*^o afwezig. Vergelijk bijvoorbeeld (4) met (5):

- (4) Piet schenkt een borrel in, en doet dat *voor* Wim.
(5) *Piet schenkt een borrel in, en doet dat Wim.

Zin (5) toont dat het voorzetselloze belanghebbend voorwerp niet zomaar 'losgetrokken' kan worden van het werkwoord, terwijl dat met de *voor*-variant wel kan. Eenzelfde verschil zien we bij vooropplaatsing tussen komma's in bijzinnen^o:

- (6) a ...dat, voor Wim, Piet een borrel inschenkt.
b *...dat, Wim, Piet een borrel inschenkt.

Het belanghebbend voorwerp zonder *voor* kan, net als het meewerkend voorwerp^o, in bijzinnen^o moeilijk achter het werkwoord worden geplaatst, ook niet met 'komma-intonatie' (vgl. pg. 133, vb. (7)):

- (7) *...terwijl Piet een borrel inschonk, Wim.

In wat ouder Nederlands, maar ook in sommige dialecten, is het ‘zuivere’ belanghebbend voorwerp veel gewoner dan in het moderne standaard-Nederlands: *Maak me eens een nieuwe dakgoot, Hij bouwde zijn vader een huis, Hij kocht zijn zootje een tol, Ik metsel je zo een muurtje*. Het gaat daarbij steeds om het beschikbaar komen van iets door de handeling die door het werkwoord wordt uitgedrukt: door het bouwen komt het huis beschikbaar, door het kopen de tol, en door het metselen het muurtje. Niet of minder acceptabel zijn dan ook zinnen als ^{???}*Hij verfdde zijn oom het hek groen*.

5.2.2.2.3 De possessieve datief

De ‘datief’ (van het Latijnse *dare*, ‘geven’) is de naamvalsvorm^o die een woord in sommige talen aanneemt als het voorkomt in een bepaalde functie in de zin, met name als (hoofd^o van) het indirect object^o. ‘Possessief’ betekent ‘betrekking hebbend op de bezitter’, ‘van de bezitter’. **Possessieve datief (dativus possessivus)** is zodoende de term voor het indirect object dat de ‘bezitter’ aanduidt van een elders in de zin genoemd lichaamsdeel, of van iets wat hij/zij in, aan, op of om heeft. (Protheses vallen er ook onder, maar geen paraferalia zoals wandelstokken, rolschaatsen of paraplu’s.) Men spreekt in dergelijke gevallen wel van ‘**onvervreemdbaar bezit**’. In het onderstaande voorbeeld is de possessieve datief recursiveerd, en het zinsdeel dat een aanduiding van het onvervreemdbaar bezit bevat, onderstreept. De possessieve datief is altijd een naamwoordgroep^o.

- (1) Hij rukte Piet de sleutels uit zijn handen (of: de knopen van zijn jas).
- (2) De kogels floten ons om de oren.
- (3) Hij schoor Karel de haren af.

Als het ‘bezit’ niet op de normale manier in, aan, op of om het lichaam van de bezitter zit, geldt het niet langer als onvervreemdbaar. Zo veronderstelt de tweede mogelijkheid van (1) bijvoorbeeld dat Piet zijn jas aan heeft; de zin is niet bruikbaar als hij de jas over de arm heeft, of als de jas aan de kapstok hangt. Het is vaak mogelijk het bezittelijk voornaamwoord^o in het “bezit-aanduidende” zinsdeel te vervangen door een bepaald lidwoord^o (*Hij rukte Piet de sleutels uit de handen, Hij trok Piet de knopen van de jas*).

Het is soms mogelijk de possessieve datief te omschrijven met een voorzetselgroep^o die met *bij* begint: *Ze haalde bij hem een vuiltje uit het oog*. Daarmee bevat de zin dus geen possessieve datief meer, omdat *bij hem* immers geen naamwoordgroep is.

Als we het begrip ‘participant^o’ aanhouden zoals het in de inleiding van § 5.2 is geschetst, dan vormt de possessieve datief een afwijkend geval. Kenmerkend voor participanten is volgens de aangegeven opvatting dat bij ieder gezegde^o een door de betekenis van het hoofdwerkwoord^o bepaald vast aantal ‘niet weg te denken’ participanten hoort (bv. *bij blozen één, bij*

---

slaan twee, bij *geven* drie, het maximum; zie over *ruilen*, *kopen* en *verkopen* pg. 125). Ofschoon we bij het werkwoord *afscheren* normaal twee participanten veronderstellen (als in *Jan* schoor *zijn baard* af), lijkt dat in het geval van een zin als (3) *Hij* schoor *Karel de haren* af niet op te gaan. Zoiets zien we ook bij *slaan*: in *Ik sloeg hem de hoed van het hoofd* is de possessieve datief (*hem*) net als bij zin (3) niet zozeer voorspelbaar uit de betekenis van het werkwoord, als wel uit het in de zin genoemde ‘onvervreembare bezit’ (de haren, het hoofd).

Er is een soort zinnen, verschillend in bouw van (1)-(3), waarin een ‘possessieve pseudo-datief’ voorkomt. Dit zijn zinnen als:

- (4) De agent tikte mij op de schouder.
- (5) Zij trok hem aan zijn das.
- (6) Ze trekken de poezen aan de staart.
- (7) Op last van de Keizer stompten ze allen die de nachtegaal niet waardeerden in de maag.

In de hieronder gegeven lijdende vorm^o-versies van (4)-(7) is het zinsdeel dat de bezitter noemt onderwerp, terwijl normaal gesproken het indirect object van actieve zinnen^o gewoon indirect object ‘blijft’ in de corresponderende passieve zinnen^o. Dit wijst erop dat we met een lijdend voorwerp^o te maken hebben in plaats van met een indirect object. Vergelijk (8)-(11) enerzijds met (12)-(14) anderzijds (we laten de passieve door-bepalingen^o weg):

- (8) Ik werd op de schouder getikt.
- (9) Hij werd aan zijn das getrokken.
- (10) De poezen worden aan de staart getrokken.
- (11) Allen die de Keizerlijke nachtegaal niet waardeerden, werden in de maag gestompt.

- (12) Piet werden de sleutels uit zijn handen gerukt.
- (13) De knopen werden Piet van zijn jas getrokken.
- (14) De haren werden Karel afgeschoren.

In (8)-(11) heeft het bezitter-noemende zinsdeel, als gezegd, de functie van onderwerp, maar in (12)-(14) die van indirect object (niet *Piet* en *Karel* congrueren^o met de persoonsvorm^o, maar *de sleutels*, *de knopen* en *de haren*).

Ook de *van*-proef^o wijst in de richting van een lijdend-voorwerpfunctie van het bezitter-noemende zinsdeel in de ‘pseudo-datiefconstructie’: *het op de schouder tikken van Piet*, *het aan zijn das trekken van Jan*, etc. Alleen moeten we de hele combinatie (*op de schouder tikken*, *aan zijn das trekken*) als “werkwoord” nemen. Zo zitten dergelijke constructies ook in elkaar: het bezitter-noemende zinsdeel is lijdend voorwerp bij een werkwoord-achtige woordgroep als *op de schouder tikken* etc.

Er zijn nog andere constructies die lijken op zinnen met een possessieve datief, maar het eveneens niet zijn:

- (15) De poes gaf Bello een paar halen over de neus.
(16) Hij drukte mij de hand.

We zullen ze ‘quasi possessieve datief-constructies’ noemen. De passieve versies met *een paar halen* en *de hand* als onderwerp zijn nogal ongelukkig, al lijken de b-voorbeelden misschien iets beter dan de a-voorbeelden:

- (17) a ⁽²⁾Bello werden een paar halen over de neus gegeven (door de poes).
b ²Er werden Bello een paar halen over de neus gegeven (door de poes).
(18) a ²Mij werd (door hem) de hand gedrukt.
b ²Er werd me (door hem) de hand gedrukt.

Het passieve pendant van (15) met Bello als onderwerp is ongrammaticaal:

- (19) *Bello werd een paar halen over de neus gegeven (door de poes).

In plaats van (17) of (19) zeggen we liever:

- (20) Bello kreeg een paar halen over de neus (van de poes).

En boven (18) verdient (21) de voorkeur, al zullen velen ook die versie vermijden:

- (21) ²Ik werd (door hem) de hand gedrukt.

In de voorbeelden (15), (17) en (19) hebben we te maken met een verschijnsel dat verwant is aan wat ook geïllustreerd wordt op pg. 131 (de voorbeelden (10) en (11)). Ook hier hebben we te maken met een als één geheel functionerende combinatie met *geven* (*een paar halen over de neus geven*). Ook *de hand drukken* is zo’n combinatie. Maar in tegenstelling tot (16) bevat (15) wel duidelijk een indirect object (vanwege *geven*), zij het dan – ondanks de ‘onvervreemdbaar bezit’-relatie – geen echte possessieve datief. Combinaties met bezitter en onvervreemdbaar bezit als *iemand de hand drukken* (vgl. (15)), *iemand de pols voelen*, *iemand de benen breken*, in ouder Nederlands wel degelijk constructies met een possessieve datief, zijn hard op weg te ‘verstenen’, waarbij het indirect-objectkarakter van het bezitternoemende zinsdeel aan het vervagen is (maar nog niet helemaal, vandaar de aarzeling ten aanzien van zinnen als (21)).

We hebben nu vijf verschillende constructies besproken waarin ‘bezitter’ + ‘onvervreemdbaar bezit’ worden genoemd; we sommen ze hier op, ze aanduidend met een typerend voorbeeld en een indicatie van hun bouw.

We laten daarbij onderwerp, persoonsvorm en “bezitter”, waarmee alle tot nu toe gegeven voorbeelden beginnen, even buiten beschouwing. We geven de bouw aan met haken, ‘gelabeld’ met **NWGR** (naamwoordgroep), **VZGR** (voorzetselgroep) of **PART** (partikel^o).

I	Hij trok Piet	[NWGR <i>de knopen</i>]	[VZGR <i>van zijn jas</i>]	
II	Hij schoor Karel	[NWGR <i>de haren</i>]	[PART <i>af</i>]	
III	De agent tikte mij	[VZGR <i>op de schouder</i>]		(‘poss. pseudo-datief’)
IV	De poes gaf Bello	[NWGR <i>een paar halen</i>]	[VZGR <i>over de neus</i>]	(‘quasi poss. datief’)
V	Hij drukte mij	[NWGR <i>de hand</i>]		

De bouw van type I en type IV is gelijk, met dit verschil dat IV het werkwoord *geven* bevat; een belangrijk verschil, want *geven* heeft in principe een indirect object bij zich, en *trekken* (vgl. I) juist niet.

Type I- en type II-zinnen vertonen overeenkomst. Ze verschillen alleen wat betreft het laatste element, een voorzetselgroep in I, een partikel in II. Maar de functie die deze delen vervullen is overeenkomstig; ze hebben betrekking op een veranderde toestand of plaats die het door de naamwoordgroep genoemde krijgt: de knopen gaan *van zijn jas*, en de haren gaan (er) *af*. De naamwoordgroepen in kwestie vormen samen met wat erop volgt een soort werkwoordloze ‘minizinnestjes’ met als ‘onderwerp’ de naamwoordgroep, en als plaats- of toestand-noemend zinsdeel (predikaat^o) de voorzetselgroep dan wel het partikel (*de knopen + van zijn jas*, *de haren + af*). De minizinnestjes kunnen gezien worden als subject-predikaatsverbindingen^o. Het plaats- of toestand-noemende zinsdeel, het predikaat, hoeft overigens niet per se een voorzetselgroep of partikel te zijn; vgl. *Ze sloeg hem de armen bont en blauw*. We kunnen type I en II gevoeglijk samen nemen en als één type beschouwen. Type I/II, samen met een sterk verwant soort zinnen dat in de volgende alinea apart wordt besproken, vormt de enige groep zinnen met een echte possessieve datief. De bedoelde verwante soort, die ogenschijnlijk nogal verschilt van I/II, maar in wezen op hetzelfde neerkomt, wordt vertegenwoordigd door de voorbeelden (22)-(24):

- (22) De kogels floten *ons om de oren*.
 (23) De tranen sprongen *hem in de ogen*.
 (24) Het hoofd liep *Wim om*.

Het verschil met I/II is alleen maar dat het laatste element (*om de oren*, *in de ogen* en het partikel *om*) nu niet fungeert als predikaat bij een onderwerp in een ‘minizinnestje’, maar bij het onderwerp van de zin zelf: *om de oren* en *in de ogen* zijn wat ‘gezegd wordt van’ de kogels en de tranen (het zijn geen plaatsaanduidingen die het gebeuren als geheel ergens situeren). En net zoals het partikel *af* in het type-II-voorbeeld iets zegt van de haren, geeft *om* in (24) iets aan over de toestand van Wims hoofd (het begint hem te draaien doordat hij teveel aan zijn hoofd heeft). Het verband tussen type I/II en

---

zinnen van het soort van (22)-(24) is vergelijkbaar met dat tussen *Hij gooide het bord in stukken* en *Het bord viel in stukken* of tussen *Hij praatte Jan om* en *Jan ging om*. In beide constructies gaat het bord in stukken en gaat Jan om.

Er zijn talloze vaste verbindingen^o die de vorm hebben van constructies met een possessieve datief: *iemand een hart onder de riem steken*, *iets op de mouw spelden*, *het naar de zin maken*, *het vel over de oren halen*, *de mantel uitvegen*, *het hemd van het lijf vragen*, *het gras voor de voeten wegmaaien*, *de ogen uitsteken*, *de hand boven het hoofd houden*, *op de huid zitten*, enzovoort. In een enkel geval is geen passieve versie mogelijk (bijvoorbeeld bij *de schellen vallen hem van de ogen*, *het groeit hem boven het hoofd*). Bij sommige van deze verbindingen is, in het taalgebruik van sommigen, in de lijdende vorm het oorspronkelijke indirect object al onderwerp geworden (*Ik werd de mantel uitgeveegd*, *Hij werd op de huid gezeten*), andere hebben nog een passief pendant met een indirect object (*Het gras is me al voor de voeten weggemaaid*). Maar het is de vraag of de oorspronkelijke betekenis voldoende ‘leeft’ om zelfs in die laatste soort gevallen het karakter van possessieve datief nog te doen aanvoelen.

5.2.2.2.4 De ethische datief en het ondervindend voorwerp

De **ethische datief** (**dativus ethicus**; zie voor ‘datief’ het begin van de vorige subparagraaf) heeft niets met ethiek te maken, maar eerder met ‘ethos’ in de betekenis van ‘dat wat we gewoon zijn’. Alleen gaat het daarbij juist om afwijkingen van dat gewone. In de volgende voorbeelden is de ethische datief gecursiveerd:

- (1) Het is je toch wat!
- (2) Jij bent me er eentje.
- (3) Daar begon hij me een keel op te zetten, verschrikkelijk.
- (4) Het was me daar een drukte!
- (5) Is me dat even een bof!

De ethische datief heeft bijna altijd de vorm *me*. De enkele keer dat het *je* is, zoals in (1), wordt het “algemene” *je* (‘men’) bedoeld.

Verwant aan de ethische datief is het zogenaamde **ondervindend voorwerp**. Het noemt degene naar wiens subjectieve oordeel de in de zin voorkomende afkeurende graadaanduidende kwalificatie (‘te weinig’, ‘te zeer’) geldt. In de onderstaande voorbeelden is het ondervindend voorwerp gecursiveerd en de bedoelde kwalificatie onderstreept:

- (6) Het is Wim hier nog niet bar genoeg.
- (7) Het is haar wat al te lawaaiig.
- (8) Het wordt me te druk.

De ethische datief en het ondervindend voorwerp zijn geen normale indirecte objecten^o: in tegenstelling tot wat in het algemeen het geval is, kunnen ze voorkomen in zinnen met nog andere indirecte objecten:

-
- (9) Hij gaf me die jongen toch een portie! [ethische datief plus meewerkend voorwerp]
  - (10) Hij schonk me z'n vader teveel borrels in. [ondervindend voorwerp plus belanghebbend voorwerp]
  - (11) Laat hij me daar toch Jan de hoed van het hoofd slaan. [ethische datief plus possessieve datief]

De ethische datief en het ondervindend voorwerp noemen ook geen participanten^o in de ware zin van het woord. Ze duiden niet een persoon aan die rechtstreeks deel heeft aan datgene wat in het werkwoord te kennen wordt gegeven; ze zijn slechts betrokken bij een (niet-centraal) aspect van het hele gebeuren of de hele stand van zaken die uitgedrukt wordt door onderwerp plus eventuele wél echte voorwerpen. De ethische datief geeft uitdrukking aan het voor de spreker buitensporige of onverwachte van het in de zin beschrevene, het ondervindend voorwerp geeft aan naar wiens oordeel er van een norm in ongewenste zin wordt afgeweken. Het aantal participanten dat bij een werkwoord hoort, is ook niet van invloed op het mogelijke voorkomen van een ethische datief of van een ondervindend voorwerp. Overigens zijn er wel, met enige moeite, voorbeelden te bedenken waarin deze beide tegelijk optreden, ook bij gezegdes^o waarbij niet van echte participanten sprake is:

- (12) 't Viel me daar toch een boel mensen ineens te zwaar!

5.2.2.2.5 Overige indirecte objecten

In deze subparagraaf worden een aantal soorten indirecte objecten besproken waarvoor geen aparte naam bestaat. Het betreft (a) indirecte objecten – soms met weglaatbaar voorzetsel^o – bij werkwoorden die verder geen voorwerp bij zich hebben, en (b) indirecte objecten bij werkwoorden die nog een tweede voorwerp bij zich (kunnen) hebben, en die lijken op het meewerkend voorwerp^o, maar nooit voorafgegaan worden door een voorzetsel^o.

We behandelen eerst een type indirecte objecten dat altijd zonder een tweede voorwerp optreedt (we laten daarbij de in de vorige paragraaf besproken zinsdelen, die er in principe wel samen mee kunnen voorkomen, buiten beschouwing). Ze komen voor bij bepaalde werkwoorden die met *zijn* vervoegd^o worden, en in nog een aantal andere constructies.

Voorbeelden van zinnen met dit soort indirecte objecten bij met *zijn* vervoegde werkwoorden zijn:

- (1) Zulke dingen lukken *die vrouw* altijd.
- (2) Hij is *zijn achtervolgers* ontsnapt.
- (3) Het beviel *de gasten* uitstekend.
- (4) De fouten vielen *de leraar* op.
- (5) Het is *ons* nogal meegevallen.

-
- (6) Wat die mensen niet allemaal overkomen is!
  - (7) Zij zijn hem voorgegaan.
  - (8) Het ontging de kandidaten totaal.
  - (9) Die dingen waaïen haar aan.
  - (10) Anders was hij me wel bekend voorgekomen.

Opvallend is, dat de hoofdwerkwoorden^o in dit soort zinnen als regel geled^o zijn; lukken in (1) is een uitzondering. Alle zinnen bevatten zelfstandige werkwoorden^o, behalve zin (10), die een koppelwerkwoord^o bevat (*voorkomen*).

Een indirect object in een actieve zin^o is dat veelal ook in de corresponderende passieve zin^o. Maar een vergelijking met passieve pendanten is bij deze werkwoorden niet mogelijk, omdat die bij met *zijn* vervoegde werkwoorden ontbreken. Zoals echter blijkt uit de *van*-proef^o zijn de gecursiveerde zinsdelen in (1)-(10) geen lijdende voorwerpen^o: *het lukken van die vrouw, *het ontsnappen van de achtervolgers, *het bevallen van de gasten enz. In een enkel geval is bij deze indirecte objecten een weglaatbaar *aan* mogelijk:

- (11) Het is aan ons gelukt.
- (12) Hij is aan zijn achtervolgers ontsnapt.

Ook bij sommige bijvoeglijke naamwoorden^o komen indirecte objecten voor, uit de aard der zaak optredend zonder lijdend voorwerp; in de onderstaande zinnen zijn de indirecte objecten onderstreept en de bijvoeglijke naamwoorden gecursiveerd:

- (13) Een mij onbekende heer kwam binnen.
- (14) Hij maakte het ons volledig duidelijk.
- (15) Zij bleef haar man trouw.
- (16) Ze waren de huisbaas nog wat schuldig.
- (17) Ik geloof dat het hun al sinds jaren toegestaan is.
- (18) Dit was een Jan vertrouwde omgeving.
- (19) Ze zorgden voor een hem waardig afscheid.
- (20) Ze waren Kees dankbaar.

De indirecte objecten in (13)-(17) kunnen alle voorafgegaan worden door een weglaatbaar *aan*, in tegenstelling tot die in (18)-(20).

Bij bepaalde voorzetsel- en naamwoordgroepen^o in naamwoordelijke gezegdes^o komen ze ook voor:

- (21) Het is mij om het even.
- (22) Ze waren die mensen tot last.
- (23) Hij was ons altijd een voorbeeld.
- (24) Laat het je een waarschuwing zijn.
- (25) Het is mij een raadsel.

Bij sommige is weglaatbaar voor mogelijk: voor mij om het even, voor ons een voorbeeld/waarschuwing.

Bij de volgende zinnen, die met *hebben* vervoegde (en, anders dan die in (1)-(10), vaak juist níet gelede) werkwoorden bevatten, treedt eveneens het indirect object als enig voorwerp op:

- (26) Gisteren had het *Jan* wel geschikt.
- (27) Die hoed staat *Frédérique* leuk.
- (28) Die broek heeft *Wim* vroeger ooit gepast.
- (29) Het nieuwe baantje stond *Leonie* wel aan.
- (30) Dat had *Kees* mooi geleken.
- (31) Ze heeft *me* nooit gelegen.
- (32) Dat boek heeft *hem* toebehoord.

Ook hier leert de *van*-proef dat we niet met een lijdend voorwerp te maken hebben: *het schikken van *Jan*, *het staan van *Frédérique*, *het passen van *Wim*, *het aanstaan van *Leonie*, *het (mooi) lijken van *Kees*, *het liggen van *mij*, *het toebehoren van *hem* (fout in de bedoelde betekenissen). In het geval van (30) zou dat ook niet anders kunnen, want *lijken* is een koppelwerkwoord, en koppelwerkwoorden kunnen principieel geen lijdend voorwerp bij zich hebben. Er is bij deze indirecte objecten, met uitzondering van dat bij *toebehoren*, geen sprake van een weglaatbaar voorzetsel.

De onderstaande zinnen, tenslotte, bevatten werkwoorden die twee voorwerpen bij zich kunnen hebben, en waarvan het indirect object nooit door een weglaatbaar voorzetsel wordt voorafgegaan. Het indirect object is recursieerd (maar niet onderstreept), het lijdend voorwerp onderstreept (maar niet recursieerd). Het laatste voorbeeld bevat in plaats van een lijdend voorwerp een voorzetselvoorwerp^o, recursieerd en onderstreept.

- (33) *Jan* benijdt *Koos* de meeste dingen.
- (34) Hij misgunde *die mensen* het plezier.
- (35) Ze rekenden *hem* die fouten aan.
- (36) Ik wees *hem* op een andere mogelijkheid.

Anders dan bij *benijden* is het onderstreepte zinsdeel bij de overige werkwoorden niet weglaatbaar. Schrappen we in (33) het lijdend voorwerp, dan neemt het overblijvende zinsdeel die functie over en wordt op zijn beurt lijdend voorwerp – vergelijk de *van*-proef in (37)b en de lijdende vorm in (37)c:

- (37) a *Jan* benijdt *Koos*.

vgl.:

- b het benijden van *Koos*
- c *Koos* wordt (door *Jan*) benijd.

Dat Koos in de oorspronkelijke zin (33) inderdaad geen lijdend voorwerp is, wordt bevestigd door de *er*-proef^o:

(38) ...omdat Jan er Koos de meeste benijdt.

Tussen *er* en de hoeveelheidsaanduiding (*de meeste*) kan geen lijdend voorwerp staan. Veel Nederlanders gebruiken bij *benijden* geen indirect object, maar een voorzetselvoorwerp^o dat begint met *om*: *Jan benijdt Koos om de meeste dingen, Jan benijdt Koos erom dat hij zulke leuke kinderen heeft.*

Anders dan bij *wijzen* kan bij de werkwoorden in (33)-(35) het indirect object niet worden weggelaten. Overigens kunnen er naast (36) twee soorten passieve zinnen gemaakt worden; één waarin het onderwerp correspondeert met het indirect object ((39)a) en één waarin het indirect object onveranderd blijft ((39)b); we laten de *door*-bepaling^o weg):

- (39) a Er werd hem gewezen op een andere mogelijkheid.
b Hij werd gewezen op een andere mogelijkheid.

5.2.2.3 Het voorzetselvoorwerp

Er is een soort voorwerpen^o dat altijd begint met een voorzetsel^o, of de vorm heeft van een voornaamwoordelijk bijwoord^o (*er(..)van, daar(..)mee, etc.*: een *r*-woord^o plus achterzetsel^o). Ze heten **voorzetselvoorwerpen (prepositie-objecten)**. Kenmerkend is dat ze een **vast voorzetsel** bevatten, dat wil zeggen een voorzetsel dat samen met het werkwoord^o (of de vaste verbinding^o, het bijvoeglijk naamwoord^o dan wel het zelfstandig naamwoord^o) aangevoeld wordt als een vaste combinatie: *rekenen op, een hekel hebben aan, verliefd op, belangstelling voor*. (Overal waar hier 'voorzetsel' staat, wordt bedoeld: 'voorzetsel of achterzetsel'.) Men is van nature geneigd om het vaste voorzetsel te zien als horend bij het werkwoord (of de vaste verbinding enz.), en de erop volgende naamwoordgroep als voorzetselvoorwerp. Maar de één-zinsdeelproef^o wijst uit dat het voorzetsel wel degelijk bij het voorzetselvoorwerp hoort: niet **Zijn vader zat hij te denken aan*, maar *Aan zijn vader zat hij te denken*. (We horen wel vaak zinnen van het type *Bananen hou ik niet van*, maar dit wordt nog steeds beschouwd als 'informele spreekstijl', zo niet 'substandaard'. Zie pg. 324 over 'bananenzinnen'.) In de volgende voorbeelden is het recursiveerde zinsdeel voorzetselvoorwerp:

- (1) Ze houdt *van wandelen*.
- (2) Hij heeft *er verstand van*.
- (3) Hij was onbeleefd *tegen haar*.
- (4) *Daartoe* behoren ze niet.
- (5) Er werd hem gewezen *op een andere mogelijkheid*.
- (6) Wim was benieuwd *naar de afloop*.
- (7) Er bestond veel belangstelling *voor*.

Vaak is er meer dan één vast voorzetsel mogelijk: denken aan, om, over; blij met, om; in de wolken met, over, enz.

Bij handelingswerkwoorden^o kan met de *doet-dat-test*^o worden gedemonstreerd dat voorzetselvoorwerpen (gecursiveerd in de onderstaande voorbeelden) een hechtere relatie hebben met het werkwoord dan voorzetselgroepen met een andere functie:

- (8) a Hij zat te denken aan zijn vader.
*Hij zat te denken, en deed dat aan zijn vader.
b Hij zat te denken aan de waterkant.
Hij zat te denken, en deed dat aan de waterkant.
- (9) a Hij wachtte op zijn vader.
*Hij wachtte, en deed dat op zijn vader.
b Hij wachtte op het perron.
Hij wachtte, en deed dat op het perron.

Constructies met voorzetselvoorwerpen hebben vaak veel weg van vaste verbindingen: veel ervan zijn sterk idiomatisch^o; dat wil zeggen, ze hebben vaak het karakter van een manier van zeggen die typisch is voor het Nederlandse taaleigen, en zijn niet zomaar af te leiden uit kennis van de woorden of het systeem van de taal. Om te beginnen is het vaste voorzetsel moeilijk voorspelbaar, en verder gaat het niet zelden om combinaties die op zichzelf al idiomatisch zijn: een hekel (aan), het land (aan), dol (op), in de wolken (met) etc. Toch missen constructies met een voorzetselvoorwerp een eigenschap die andere vaste verbindingen wel hebben. Dit contrast wordt hieronder gedemonstreerd.

In het normale geval kan in een bijzin^o, bijvoorbeeld een zin die begint met *omdat*, een voorzetselgroep^o zowel rechts als links van het werkwoord staan, zoals in (10):

- (10) a ...omdat Jan ons zag tijdens de pauze.
a' ...omdat Jan ons tijdens de pauze zag.
b ...omdat er schepen voeren op het meer.
b' ...omdat er schepen op het meer voeren.

Bij idiomatische verbindingen bestaat die plaatsingsvrijheid van de voorzetselgroep niet; we krijgen óf een vreemde zin, óf een vrij ingrijpende betekenisverandering, wanneer de voorzetselgroep rechts van het werkwoord wordt gezet:

- (11) [?]...omdat het zat onder de vlekken.
(12) [?]...omdat hij stond op zijn kop.
(13) [?]...omdat hij zat in de cel.
(14) [?]...omdat hij lachte in zijn baard.

(Er zijn nog andere, niet-idiomatische, constructies die een achtergeplaatste voorzetselgroep niet toelaten, maar dat heeft een aparte reden en daaraan gaan we hier nu voorbij.) Ondanks hun idiomatische karakter nu, kunnen voorzetselvoorwerpen zonder problemen links en rechts van het werkwoord in bijzinnen staan:

- (15) ...omdat hij op mijn hulp rekende / rekende op mijn hulp.
- (16) ...omdat hij een hekel aan klimmen had / had aan klimmen.
- (17) ...omdat hij verstand van motoren had / had van motoren.

Hiermee wil overigens niet gezegd zijn dat er geen subtiele verschillen bestaan tussen zinnen met 'voor-' en 'achtergeplaatste' voorzetselvoorwerpen.

Bij een grote groep werkwoorden, uitdrukkingen enz. kan het voorzetselvoorwerp de vorm aannemen van een voornaamwoordelijk bijwoord beginnend met *er* plus een bijzin. Constructies waarin zich dit voordoet, zijn in principe van een van de volgende twee modellen:

- (18) a (...) **werkwoord, uitdrukking enz. - er- + voorzetsel -**
[**dat-zin (of een bijzin die begint met een vraagwoord als hoe of wat)**]
- b (...) **werkwoord, uitdrukking enz. - er- + voorzetsel -**
[**(om) te-constructie**]

Voorbeelden:

- (18)' a Hij rekende erop [dat we kwamen].
Hij brak er zich het hoofd over [wat hij moest doen].
- b Hij had er genoeg van [om steeds maar te moeten soebatten].
Ik streef er altijd naar [op tijd te komen].

Zodra het mogelijk is een voorzetselgroep in een zin te vervangen door *er-* plus voorzetsel gevolgd door een min of meer vergelijkbare *dat-*zin (*hoe-*, *wat-*zin enz.) dan wel (*om*) *te-*constructie, hebben we te maken met een voorzetselvoorwerp. Hieronder volgen nog een paar voorbeelden:

- (19) a Ze betrapte hem op diefstal.
- b Ze betrapte hem erop dat hij iets aan het stelen was.
- (20) a Karel had geen idee van de gevaren.
- b Karel had er geen idee van wat voor gevaren er dreigden.
- (21) a We hadden het net over onze afspraak.
- b We hadden het er net over dat we een afspraak hadden.
- (22) a Ze zagen van de plannen af.
- b Ze zagen ervan af om hun plannen uit te voeren.

-
- (23) a Hij hield van haar.
b Hij hield ervan bij haar te zijn.

Maar er is ook een vrij grote groep van werkwoorden en andere taalelementen die niet passen in een constructie à la (18)a/b, en die toch een zinsdeel bij zich hebben dat men als een voorzetselvoorwerp pleegt te beschouwen. Voorbeelden zijn: *verstand hebben (van)*, *zich verliezen (in)*, *leven (van)*, *boos (op)*, *krioelen (van)*, *zich werpen (op)*, *voorzien (van)*. Zo kunnen we geen zinnen maken van het type *Hij heeft er verstand van dat...*, *Ze leefden ervan (om) te...*, *Dat maakte hem er boos op dat...* enz. De reden waarom men de voorzetselgroepen bij deze elementen toch voorzetselvoorwerpen noemt, is in de eerste plaats gelegen in het feit dat ook hier sprake is van vaste voorzetsels. Net als bij de eerdere voorbeelden zijn deze niet voorspelbaar; ze moeten ook in deze gevallen bij elk van de desbetreffende werkwoorden enz. worden geleerd, en de betekenis van de voorzetsels in kwestie bieden hier evenmin als bij de andere gevallen een aanknopingspunt. Bovendien wijst in de toepasselijke gevallen de *doet-dat*-test ook hier op het hechte grammaticale verband met het voorzetselvoorwerp:

- (24) a Kees wierp zich op het schaakspel.
b *Kees wierp zich en deed dat op het schaakspel.
- (25) a Hij voorzag de tuin van een hek.
b *Hij voorzag de tuin en deed dat van een hek.

Afgezien van voorzetselgroepen met bepaalde andere functies, die we zo dadelijk bespreken, onderscheiden voorzetselvoorwerpen zich verder van andere zinsdelen die met een voorzetsel beginnen doordat ze niet of nauwelijks vooropplaatsing tussen komma's in bijzinnen toelaten. Dit effect is vaak sterker, wanneer de betrokken voorzetselgroepen een onbepaald voornaamwoord^o bevatten. In de volgende voorbeelden zijn de voorzetselvoorwerpen geursiveerd:

- (26) a *...dat, van een hek, zij hun tuinen van oudsher voorzagen.
b ...dat, van oudsher, zij hun tuinen van een hek voorzagen.
- (27) a *...dat, op iemand, zij op een kwaai dag boos werden.
b ...dat, op een kwaai dag, zij op iemand boos werden.
- (28) a *...dat, van iets, Monique weg was van de ene dag op de andere.
b ...dat, van de ene dag op de andere, Monique weg was van iets.

Zoals gezegd, het effect treedt ook op bij voorzetselgroepen met bepaalde andere functies. Duidt de voorzetselgroep de plaats of toestand aan waar een in de zin genoemde zaak of persoon (in onderstaande zinnen onderstreept) in terecht komt of zich bevindt, dan krijgen we bij vooropplaatsing tussen komma's in bijzinnen eveneens slechte zinnen (mits het werkwoord niet scheidbaar samengesteld^o is):

- (29) *...dat, naar Wims huis, wij zijn gegaan.
 (30) *...dat, in een trance, zij hem bracht.
 (31) *...dat, in een vaas, ik de bloemen heb gezet.
 (32) *...dat, in de war, hij raakte.

We hebben in dit soort gevallen te maken met richtingsbepalingen^o, predicatieve bepalingen^o, naamwoordelijk deel van het gezegde^o e.d. Bij zinnen met voorzetselvoorwerpen is het nooit zo dat de voorzetselgroep een toestand of plaats van een in de zin genoemde persoon of zaak aangeeft. (Vergelijk ook pg. 44 e.v., het stuk over vervoeging met *zijn* en *hebben*, waarin op het verband wordt gewezen tussen vervoeging met *zijn* en een toestand- of plaatsverandering van wie of wat door het onderwerp wordt genoemd.) Slechte zinnen van dit model krijgen we ook wanneer de woordgroep onderdeel is van een vaste verbinding:

- (33) *...dat, onder de vlekken, het zat.
 (34) *...dat, op zijn kop, hij stond.
 (35) *...dat, in de cel, hij zat.

(Ook hier noemen de gecursiveerde delen de plaats of toestand van een in de zin genoemde persoon of zaak.) Maar in tegenstelling tot voorzetselvoorwerpen kunnen dergelijke stukken van vaste verbindingen niet achter het werkwoord staan in bijzinnen (vergelijk ook de voorbeelden (10)-(17) in deze paragraaf); dit geldt trouwens ook voor sommige zinstypen als in (36)-(40):

- (36) [?]...omdat het zat onder de vlekken. (= (11))
 (37) [?]...omdat hij stond op zijn kop. (= (12))
 (38) [?]...omdat hij zat in de cel. (= (13))
 (39) ^{??}...omdat ik de bloemen zet in een vaas. (vgl. (31))
 (40) *...omdat hij raakte in de war. (vgl. (32))

Voorzetselvoorwerpen kunnen, als gezegd, wèl achteraan staan in de bijzin: *omdat hij rekende op Piet, omdat hij een hekel had aan vis.*

Wanneer er in een bijzin naast een voorzetselvoorwerp nog een voorzetselgroep is die zowel voor als na het werkwoord kan komen, moet het voorzetselvoorwerp (gecursiveerd) bij voorkeur zo dicht mogelijk bij het werkwoord staan (ook hier is, net als bij (26)-(28), het effect duidelijker met onbepaalde naamwoordgroepen):

- (41) ...dat hij tijdens een lunch over een plan dacht / ...[?]over een plan tijdens een lunch dacht
 ...dat hij over een plan dacht tijdens een lunch / ...tijdens een lunch dacht over een plan.
 ...dat hij dacht over een plan tijdens een lunch / ...[?]dacht tijdens een lunch over een plan.

Niet elk voorzetsel komt voor als vast voorzetsel. Uitsluitend aan tijd gerelateerde voorzetsels als *sinds*, *na*, *gedurende* en *tijdens*, leiden, evenals diverse andere, zoals bijvoorbeeld *door*, *ondanks* en *bezuiden*, nooit een voorzetsel-voorwerp in.

5.2.2.4 Het oorzakelijk voorwerp

Dit zinsdeel heeft veel weg van het lijdend voorwerp^o. Het kan echter alleen voorkomen in zinnen met een naamwoordelijk gezegde^o, waarin het lijdend voorwerp nu juist per definitie niet kan optreden. In de onderstaande voorbeelden zijn de oorzakelijke voorwerpen gecursiveerd:

- (1) Jet was *het gezeur* beu.
- (2) We waren *het werk* zat.
- (3) Miep is *iedereen* de baas.
- (4) Wim was *de schaar* kwijt.
- (5) De hooggeleerde was *de zwemkunst* niet machtig.
- (6) Het instituut is *12000 boeken* rijk.
- (7) De man was mij *duizend drachmes* schuldig.

De oorzakelijke voorwerpen, zelf zinsdeel, vormen samen met het naamwoordelijk deel^o (in de voorbeelden: *beu*, *zat*, *de baas*, etc.) ook een zinsdeel. Dit kan worden gedemonstreerd aan de hand van de één-zinsdeelproef^o: zowel *Beu* was *Jet* *het gezeur* als *Het gezeur* *beu* was *Jet* zijn mogelijk. Een overeenkomst met het lijdend voorwerp is, dat de van-proef^o acceptabele constructies oplevert: *het beu* zijn van *het gezeur*, *het zat* zijn van *het werk*, *het de baas* zijn van *iedereen*, *het kwijt* zijn van *de schaar*, *het machtig* zijn van *de zwemkunst*, *het rijk* zijn van *12000 boeken*, *het (iemand)* schuldig zijn van *geld*.

Oppervlakkig lijken oorzakelijke voorwerpen op specificerende aanvullingen^o in naamwoordelijke gezegdes, zoals de onderstreepte zinsdelen in *De toren* is dertig meter hoog, *Het meisje* is veertien jaar oud, *De vijver* is een meter diep. Maar naast zinnen van dit laatste type kunnen van-constructies gemaakt worden van het soort van (8)-(10), terwijl dat niet kan in het geval van oorzakelijke voorwerpen, zoals geïllustreerd in (11)-(13):

specificerende aanvulling:

- (8) een toren van dertig meter (hoog(te))
- (9) een meisje van veertien jaar (oud)
- (10) een vijver van een meter diep(te)

oorzakelijk voorwerp:

- (11) *een hooggeleerde van *de zwemkunst* machtig
- (12) *een instituut van *12000 boeken* (rijk(dom))
- (13) *een man van (mij) *duizend drachmes* (schuldig)

Er is maar een beperkt aantal naamwoordelijke delen waarbij een oorzake-lijk voorwerp kan voorkomen; in totaal zijn het er hooguit tien.

5.2.2.5 Een pseudo-voorwerp: de specificerende aanvulling

Dit zinsdeel, ook wel aangeduid als **specificerend complement**, komt voor als een nagenoeg nooit weglaatbare aanvulling bij bepaalde werkwoorden, zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden^o, en ‘bevraagt’ (in de vorm van bv. *hoe(veel)* of *wat*) of specificeert een meetbare eigenschap, de naam van iets of iemand, dan wel de betekenis van iets. Deze ‘specificatie’ kan overigens heel vaag zijn (*een gulden of twee, weinig, iets*). Voorzover ze meetbare eigenschappen betreffen, noemt men ze in sommige grammatica’s wel **bijwoordelijke bepalingen van hoeveelheid**. In de volgende voorbeelden zijn de cursieve delen specificerende aanvullingen.

(1) Dat huis kost <i>nogal wat</i> .	(8) De groep telde <i>honderd man</i> .
(2) Dit gebaar betekent ‘ <i>een grote pils</i> ’.	(9) Die lage toren is <i>dertig meter hoog</i> .
(3) Een liter water weegt <i>een kilo</i> .	(10) De baby is <i>twee maanden</i> oud.
(4) Het duurt <i>een paar minuten</i> .	(11) Hij bezat een <i>10.000 ton</i> metend schip.
(5) Het jachtje steekt <i>40 cm</i> .	(12) <i>Hoe breed</i> is die tafel?
(6) Onze cactus heet <i>Arthur</i> .	(13) Er zat een <i>2 mm dikke laag</i> op.
(7) Het scheelt <i>een heel eind</i> .	(14) De groep was <i>100 man sterk</i> .

De betekenis van zinnen met werkwoorden als *kosten*, *betekenen* en *wegen*, of met combinaties als *dik zijn* en *sterk zijn* + specificerende aanvulling, kan worden verduidelijkt aan de hand van een bepaald type betekenisomschrijving met behulp van de werkwoorden *hebben* en *zijn*: Het boek kost 15 euro, bijvoorbeeld, betekent ‘Het boek heeft een bepaalde prijs, die prijs is 15 euro’; Dat woord betekent ‘ja’ betekent ‘Dat woord heeft een bepaalde betekenis, die betekenis is “ja”’; De tegel is een centimeter dik betekent ‘De tegel heeft een bepaalde dikte, die dikte is 1 centimeter’.

Tot de beperkte groep werkwoorden die een specificerende aanvulling bij zich hebben, behoren, naast die in de voorbeelden, verder nog *bedragen*, *belopen*, *dragen* (bijvoorbeeld gezegd van geschut), *meten* (bijvoorbeeld gezegd van oppervlakken), en *verschillen*. We duiden ze aan als semikoppelwerkwoorden^o, omdat ze veel verwantschap vertonen met koppelwerkwoorden: zinnen met semikoppelwerkwoorden verschillen van hun koppelwerkwoord-pendants alleen maar in zoverre, dat wat in een koppelwerkwoordzin door koppelwerkwoord + bijvoeglijk naamwoord wordt uitgedrukt, in het andere zinstype wordt uitgedrukt in een semikoppelwerkwoord. Een voorbeeldpaar waarin we beide gevallen – koppelwerkwoord + bijvoeglijk naamwoord en semikoppelwerkwoord – naast elkaar hebben is: *De groep is 100 man sterk* en *De groep telt 100 man*. Zowel bij con-

---

structies met koppelwerkwoorden als bij die met semikoppelwerkwoorden is het in bepaalde gevallen mogelijk de zin te reduceren tot een zin met zijn + specificerende aanvulling:

(15) semikoppelwerkwoord	(16) koppelwerkw. (+ bijv. naamw.)
a Zo'n pizza kost 9 euro.	a Ze is veertien jaar oud.
b Zo'n pizza is 9 euro.	b Ze is veertien jaar.

(In het geval van leeftijd kunnen we zelfs nog verder reduceren: *Ze is veertien.*) Voegen we het idee van permanentie toe (*Die reizen kosten niet permanent 500 euro!*), dan kunnen we in de koppelwerkwoordversies zijn vervangen door *blijven*: *Die reizen blijven niet 500 euro!*, *Je blijft geen vijftintig (jaar (oud))!* Ook *worden* kan gecombineerd worden met een specificerende aanvulling: *Fij wordt honderd (jaar (oud)).*

De bijvoeglijke naamwoorden waarbij een specificerende aanvulling kan voorkomen, objectieve bijvoeglijke naamwoorden, hebben – anders dan semikoppelwerkwoorden – altijd betrekking op meetbare eigenschappen (*lang, breed, oud, ver, dik, sterk enz.*). Specificerende aanvullingen kunnen aanduidingen bevatten van maateenheden (zoals *dollar, joules, kilowattuur, man, mensjaar, meter, mud, ons, stuks*); ze heten dan maatconstituenten^o (vgl. (3)-(5), (8)-(11), (13) en (14)).

Van een specificerende aanvulling spreken we alleen wanneer het desbetreffende zinsdeel voorkomt in combinatie met een (soms weglaatbaar) objectief bijvoeglijk naamwoord of een (soms tot koppelwerkwoord reduceerbaar) semikoppelwerkwoord. Alleen *schelen* en *verschillen* hoeven geen specificerende aanvulling bij zich te hebben (*Dat scheelt, Die twee portretten verschillen*). Oppervlakkig lijkt het of specificerende aanvullingen bij objectieve bijvoeglijke naamwoorden zonder meer kunnen worden weggelaten (*Een tachtig jaar oude man – Een oude man*). Maar een specificerende aanvulling bij een bijvoeglijk naamwoord kan niet worden weggelaten zonder dat dat laatste verandert van een neutraal^o in een niet-neutraal^o objectief bijvoeglijk naamwoord: *De baby is vier maanden oud – [?]De baby is oud.*

Maatconstituenten als *500 euro* en *twintig man* zijn, gezien de boven gegeven begripsafbakening, geen specificerende aanvulling in bijvoorbeeld *Er ligt 500 euro op u te wachten* of *Er werden twintig man ontslagen*.

De specificerende aanvulling vertoont verschillen en overeenkomsten met de voorwerpen^o. Zoals uit de voorbeelden wel duidelijk is, noemen ze geen participant^o. Maar zoals de in de tekst onder (1)-(14) gegeven betekenisomschrijvingen met behulp van *hebben* en *zijn* laten zien, is er toch wel sprake van zoiets als een ongenoemde, maar aanwezige participant: in een betekenisomschrijving van een zin met *kosten* als *Het boek heeft een bepaalde prijs, die prijs is 15 euro* noemt het lijdend voorwerp^o (*een bepaalde prijs*) een zaak die, samen met het boek, een rol speelt bij de stand van zaken waarop het gezegde^o (*heeft*) betrekking heeft. Deze 'bepaalde prijs' is in de *hebben*-zin dus een participant. De tweeslachtigheid van specificerende aanvullingen blijkt ook uit het volgende. Als een bijwoordelijke bepaling

'bevraagd' wordt, gebeurt dat normaal gesproken met behulp van een vragend bijwoord^o of in elk geval een bijwoordelijke bepaling (Hoe doen we het?, Waar, in welke plaats, speelt zich dat af? enz.), terwijl specificerende aanvullingen in bepaalde gevallen bevraagd kunnen worden met behulp van een vragend voornaamwoord^o: Wat kost dat?, Wat betekent dat? (maar: Hoe heet hij? Hoe ver draagt een houthutser?).

Met de voorwerpen hebben specificerende aanvullingen verder gemeen dat ze een hechte relatie met het werkwoord hebben (in het geval van koppelwerkwoordzinnen met koppelwerkwoord + bijvoeglijk naamwoord), en beperkte plaatsingsmogelijkheden in vergelijking met bijwoordelijke bepalingen^o:

en-wel/maar-niet-test^o

- (17) *Wim woog, maar niet tachtig kilo.
*De baby was oud, en wel vier maanden.

vooropplaatsing tussen komma's in bijzinnen^o

- (18) *...dat, 10 euro, dat boek kostte.
*...dat, een paar Ångström, de coating dik was.

plaatsing achter het werkwoord, met 'komma-intonatie'^o, in bijzinnen

- (19) *...dat het leger telde, 10.000 man. [met beklemtoond werkwoord]
*...dat de drempel hoog was, een halve centimeter. [met beklemtoond bijv. nw.]

Zoals de voorbeelden (8)-(13) van de vorige paragraaf laten zien, is er een duidelijk verschil tussen het oorzakelijk voorwerp en de specificerende aanvulling. Wel bijvoorbeeld: een vijver van een meter diep(te), maar niet: *een instituut van 12000 boeken (rijk(dom)). De volledigheid gebiedt echter op te merken dat het in twee soorten gevallen niet mogelijk is naast een zin met een semi-koppelwerkwoord op dezelfde manier als in het vijver-voorbeeld een vanconstructie te maken, namelijk als het werkwoord heten is of betekenen:

(20) a	Deze heer heet Jansen. Dit woord betekent 'ja'.	(20)' a	Jan weegt 80 kilo.
b	iemand van de naam Jansen *een woord van de betekenis 'ja'	b	*iemand van het gewicht 80 kilo
c	*iemand van Jansen *een woord van 'ja'	c	iemand van 80 kilo

(Wel zijn mogelijk: (in) de betekenis (van) 'ja' en (met) de naam (van) Jansen.)
Het verschil met het lijdend voorwerp kan worden gedemonstreerd met de van-proef^o: *het kosten van honderd dollar, *het wegen van 80 kilo enz.

In koppelwerkwoorzinnen behoren specificerende aanvullingen tot het naamwoordelijk deel van het gezegde^o; uit de één-zinsdeelproef^o blijkt dat ze met het bijvoeglijk naamwoord samen één zinsdeel vormen:

(21) *Vier maanden oud* was de baby.

Maar een specificerende aanvulling is in koppelwerkwoorzinnen zelf ook zinsdeel (een zinsdeel in een zinsdeel dus):

(22) *Vier maanden* was de baby oud.

Wanneer het objectieve adjectief ontbreekt, zoals in *De baby was vier maanden*, is de maatconstituent dus tegelijk specificerende aanvulling en naamwoordelijk deel.

5.2.3 Herhalende onderwerpen en voorwerpen, herhalende specificerende aanvullingen

Met **herhalende zinsdelen** worden aanwijzende voornaamwoorden^o bedoeld of andere woorden of woordgroepen^o, die terugverwijzen naar woordgroepen die helemaal aan het begin van de zin staan. In dit boek worden daarvan alleen herhalende onderwerpen en voorwerpen systematisch behandeld; er zijn echter ook allerlei herhalende bepalingen^o mogelijk (zoals die welke genoemd worden in pg. 188).

Het herhalend voorzetselvoorwerp en het herhalend omschreven indirect object kunnen de vorm hebben van een voornaamwoordelijk bijwoord^o of van een (al of niet vast) voorzetsel^o gevolgd door een aanwijzend voornaamwoord.

Herhalende voornaamwoord(elijke bijwoord)en en andere terugverwijzende woord(groep)en kunnen dus allerlei **zinsdeelfuncties** hebben, zoals de onderstreepte delen in de volgende voorbeelden.

herhalend onderwerp (1) Dat meisje, dat zong de liedjes. Die auto, die is verkocht.

Voorbeelden van herhalende voorwerpen zijn:

herhalend lijdend voorwerp (2) Wim, die heb ik niet gezien. Zijn huis, dat verkoopt hij ook. De liedjes, die heeft het meisje gezongen.

herhalende indirecte objecten **herhalend meewerkend voorwerp:**

(3) Jan, die geef ik niks. Dat jongetje, dat heb ik een spel gegeven. Die boeken, daar geef ik een andere plaats aan.

herhalend belanghebbend voorwerp:

(4) Wim, die schenk ik een glas wijn in.

---

herhalende possessieve datief:

- (5) Karel, die liep het hoofd om. Marlies, die woei de sjaal zo van het hoofd.

herhalend ondervindend voorwerp:

- (6) Dora, die werd het een beetje te druk.

andere herhalende indirecte objecten:

- (7) Die vrouw, die lukken zulke dingen altijd. Zijn achtervolgers, die is hij ontsnapt. De gasten, die beviel het uitstekend. De leraar, die vielen de fouten wel op. Die mensen, die was het nogal meegevallen. Die jongens, die behoort die boot toe. Die mensen, wat die niet allemaal overkomen is! De priester, die zijn zij voorgegaan. De kandidaten, die ontging het totaal. Klazien, die waaien die talen gewoon aan. Kees, die kwamen ze bekend voor.

(Een herhalende ethische datief^o is niet mogelijk.)

**herhalend
voorzetselvoorwerp**

Dit zinsdeel heeft in principe de vorm van een voornaamwoordelijk bijwoord met *daar* als r-woord^o (*daar(...)*op, *daar(...)*in, enz.). Het meest acceptabel is het zinstype waarin het herhaalde zinsdeel geen voorzetsel heeft:

- (8) ([?]Op) zoveel pech, daar reken ik niet op.

Het met een r-woord terugverwijzen naar aanduidingen van personen wordt in principe verworpen. Men gebruikt bij herhalende voorzetselvoorwerpen dan liever een woord als *die* (een aanwijzend voornaamwoord). In de praktijk horen we echter vaker zinnen als (9)b dan zinnen als (9)a:

- (9) a Japie, op die hoef je niet te wachten.
b Japie, daar hoef je niet op te wachten.

**herhalend oorzakelijk
voorwerp**

- (10) Dat geklets, dat ben ik zat.

**herhalend specificerende
aanvulling**

Dit zinsdeel heeft in sommige gevallen de vorm van een aanwijzend voornaamwoord, maar in andere bestaat het uit het bijwoord *zo*, het bepaalde hoofdtelwoord^o *zoveel*, of *zo* + objectief bijvoeglijk naamwoord^o:

- (11) Tweehonderdvijftig gram, dat/zoveel weegt dat pakje niet.
(12) Honderd pond, dat/zoveel kost het waarschijnlijk.
(13) Arthur, zo heet hij niet.

- (14) 'Gaat uw gang', dat betekent dat koplampknippen meestal.
 (15) Een meter vijftig, zo breed is mijn bureau precies.
 (16) Een meter, zo diep steekt dat bootje wel.

Het alterneren tussen aanwijzend voornaamwoord, *zo(veel)* en *zo + objectief* bijvoeglijk naamwoord hangt vermoedelijk samen met het feit dat de specificerende aanvulling geen echt voorwerp is, maar een soort tussen-ding tussen voorwerp en bepaling.

In alle in deze paragraaf gegeven voorbeelden staan links van de persoonsvorm^o steeds twee zinsdelen. Dit wijkt af van het schema (1) in op pg. 108 (vorige hoofdstuk), volgens welk er in mededelende hoofdzinnen^o maar één zinsdeel links van de persoonsvorm kan staan. We spreken in zulke gevallen van **linksdislocatie**: de plaatsing van een woord(groep) uiterst links in de zin, waarna een komma (soms een dubbele punt) volgt en een terugwijzend woord of dito woordgroep met een bepaalde functie in de zin (bijvoorbeeld onderwerp of voorwerp).

5.3 Bepalingen

In beginsel noemen bepalingen, in tegenstelling tot de voorwerpen^o, geen participanten^o (zaken of personen die een specifieke rol spelen in het proces of de stand van zaken die door het gezegde^o wordt aangeduid). Maar soms lijkt het of een bepaling toch een participant noemt. Zo wordt bijvoorbeeld in *een bovenhuis* in de zin *Joep en Ali wonen in een bovenhuis* in grammatica's doorgaans als een bepaling beschouwd, maar het bovenhuis is hier een zaak met een niet weg te denken rol in de stand van zaken waar wonen op duidt, en lijkt dus een participant te zijn. Allerlei proeven die onder meer voorwerpen onderscheiden van zinsdelen met een lossere grammaticale band met het werkwoord, leveren voor in *een bovenhuis* bij *wonen* een resultaat op dat we ook zien bij de voorwerpen, maar eveneens bij het naamwoordelijk deel van het gezegde^o (zie in verband met laatstgenoemd zinsdeel en de *en wel*-test^o het slot van § 5.2.1, op pg. 127).

en-wel-test

- (1) *Joep en Ali wonen, en wel in een bovenhuis.
 (vgl.: Joep en Ali kwamen elkaar tegen, en wel in een bovenhuis.)

vooropplaatsing tussen komma's in bijzinnen^o

- (2) *...omdat, in een bovenhuis, Joep en Ali wonen.
 (vgl.: ...omdat, in een bovenhuis, Joep en Ali elkaar tegenkwamen.)

plaatsing achter het werkwoord, met 'komma-intonatie'^o, in bijzinnen

- (3) *...omdat Joep en Ali woonden, in een bovenhuis.
 (vgl.: ...omdat Joep en Ali elkaar tegenkwamen, in een bovenhuis.)

Vergelijkbare resultaten krijgen we met werkwoorden als *zich bevinden*, *zich ophouden*, *vertoeven*, *verblijven* en hun synoniemen^o, en met werkwoorden als *terecht komen*, *vallen*, *neerkomen* en *belanden*, kortom, met werkwoorden die een onderwerp verbinden met de aanduiding van een plaats.

Er is hier een verband met werkwoorden die een bepaalde toestand (of hoedanigheid) koppelen aan iets of iemand. Een werkwoord dat een persoon of zaak zowel met een plaatsaanduiding als met een toestand of hoedanigheid kan verbinden is *zijn*:

- (4) Jan is in de tuin.
- (5) Jan is in de war.

Het verschil is het verschil tussen 'ergens zijn' en 'iets zijn'. In overeenstemming met de betekenisstypering als 'iets zijn/worden/blijven' van het naamwoordelijk gezegde^o (zie pg. 127, boven voorbeeld (5)), noemen we in *de war* in zin (5) 'naamwoordelijk deel'. Is in zin (5) koppelwerkwoord^o. In *de tuin* (zin (4)) is een plaatsbepaling; is wordt daarbij traditioneel gezien als zelfstandig werkwoord^o.

Hoewel het onderscheid tussen begrippen als 'plaats' en 'toestand' dus duidelijk is, hebben ze taalkundig veel gemeen. Zoals bijvoorbeeld wordt uiteengezet in hoofdstuk 4, pg. 55 e.v., (in het stuk over vervoeging^o met *zijn* en met *hebben* in de voltooide tijden^o), is vervoeging met *zijn* mede afhankelijk van het betrekking hebben van de zin op een toestand- of plaatsverandering van de zaak of persoon genoemd door het onderwerp^o: een werkwoord als *vergelen* (toestandverandering) wordt, net als bijvoorbeeld *verhuizen* (plaatsverandering), met *zijn* vervoegd. Er zijn meer parallellen: niet alleen het werkwoord *zijn* (zoals in (4) en (5)) kan een onderwerp verbinden met zowel toestand/hoedanigheid-aanduidende als met plaatsaanduidende zinsdelen, maar ook werkwoorden als *blijven*, *komen*, *raken* en *gaan* kunnen dat. Ze worden gebruikt in combinatie met zowel naamwoordelijke delen (cursief) als plaatsbepalingen (onderstreept):

- (6) Wim **blijft** *boos/op de logeerkamer*.
- (7) Het schilderij **komt** *vandaag af/in het museum*.
- (8) Hoe **raken** we nu *zo verdwaald/uit deze doolhof*?
- (9) Die plant **gaat** *dood/in de vuilnisbak*.

Plaats- en toestand- of hoedanigheidsaanduidingen zijn wel samengevat in de benaming 'locatie' (een toestand of een hoedanigheid is als een hokje waarin iets of iemand geplaatst kan worden).

Een andere overeenkomst die plaatsaanduidingen bij *wonen* en soortgelijke hierboven genoemde werkwoorden vertonen met naamwoordelijke delen, is dat ze beide een hechte grammaticale band met het werkwoord hebben: *Wim blijft, en wel *boos/op de logeerkamer*, *Het schilderij komt, en wel *af/in het museum* enz. (vgl. (1)-(3)).

Zinnen met werkwoorden als *wonen*, *zich bevinden*, *zich ophouden*, *vertoeven*, *verblijven*, *terechtkomen*, *vallen*, *neerkomen* en *belanden* hebben verder gemeen met koppelwerkwoordszinnen, dat de “aanvulling” (de plaatsbepaling dan wel het naamwoordelijk deel) niet weglaatbaar is: ²²*Zij wonen*, **Piet bevindt zich*, **De gasten vertoeven* etc., naast: **Zij worden*, **Piet is*, **De gasten komen mij voor*. (In zinnen als *Piet blijft* en *Wat niet is kan nog komen* zijn de onderstreepte woorden geen koppelwerkwoorden.)

We zouden, gezien de overeenkomsten, werkwoorden als de in de vorige alinea genoemde, inclusief de koppelwerkwoorden, kunnen aanduiden met de overkoepelende naam ‘locatie-werkwoorden’, waarin ‘locatie’ dezelfde algemene betekenis heeft als de hierboven aangegeven gelijkkluidende term. (*Wonen* is overigens een bijzonder geval, omdat het ook aanvullingen bij zich kan hebben die niet op plaats betrekking hebben, zoals bijvoorbeeld in *Ze wonen comfortabel*. Zie verder over *wonen* pg. 183.) Intussen is het duidelijk dat plaatsbepalingen voorzover voorkomend in combinatie met werkwoorden van het type *wonen* en *zich bevinden*, niet zozeer participanten noemen, als wel een soort ‘locaties’ zijn, en dat hun band met zulke werkwoorden van dezelfde aard is als die tussen naamwoordelijk deel en koppelwerkwoord. We zullen echter niet een vaste overkoepelende term als ‘locatie’ invoeren; maar in het navolgende ons aansluiten bij de bestaande traditie en zulke bepalingen aanduiden als ‘bijwoordelijke bepalingen van plaats’.

Er zijn bepalingen waarvan met meer recht dan bij de hier besproken gevallen gezegd kan worden dat ze participanten noemen, bijvoorbeeld de onderstreepte in *Jan wordt geslagen door Piet*, *Teun kreeg van zijn broertje een duw* en *We moeten van de haas de vloer schoonhouden*. De hier bedoelde zinsdelen worden niettemin traditioneel ook steeds ‘bijwoordelijke bepalingen’ genoemd. Ze worden hieronder behandeld als bijwoordelijke bepaling van de handelende persoon^o (§ 5.3.2.1) respectievelijk als bronbepaling^o (§ 5.3.2.2).

Onder de naam ‘bepalingen’ vat men een groot aantal verschillende soorten zinsdelen samen: bijvoeglijke bepalingen, talloze soorten bijwoordelijke bepalingen, de bepaling van gesteldheid en de predicatieve bepaling. In de nu volgende subparagrafen zullen ze achtereenvolgens aan de orde komen.

5.3.1 Bijvoeglijke bepalingen

De **bijvoeglijke bepaling** (in het onderstaande voorbeeld geursiveerd) komt alleen voor als onderdeel van een naamwoordgroep^o (hier gemarkeerd met rechte haken):

- (1) Ik heb [een oude motorfiets] gekocht.

De volgende soorten woorden en woordgroepen kunnen als bijvoeglijke bepaling dienst doen: bijvoeglijke naamwoorden^o, bijwoorden^o, rang- en

hoofdtelwoorden^o, deelwoorden^o, voorzetsels^o en woordgroepen waarvan de zojuist genoemde woordsoorten het hoofd^o vormen. Bijvoeglijke bepalingen in de vorm van voorzetsels, voorzetselgroepen^o of bijwoorden staan rechts van het zelfstandig naamwoord^o (of, in sommige gevallen, voornaamwoord^o) waar ze bij horen: **nabepalingen**, alle andere links: **voorbepalingen**. De onderstaande voorbeelden van naamwoordgroepen die bijvoeglijke bepalingen bevatten, illustreren dit. De bijvoeglijke bepalingen zijn geursiveerd.

- (2) dat *zeer oude* gebouw op de hoek [bijvoeglijk-naamwoordgroep en voorzetselgroep]
- (3) dat *gimmer* boven [onovergankelijk voorzetsel^o]
- (4) het feest *gisteren* [bijwoord]
- (5) het *onlangs* door de *aannemer* voltooide huis van zijn *tweede* vrouw [woordgr. met deelw. *voltooide* als hoofd, en voorzetselgroep]
- (6) de *pratende* gasten [deelwoord]
- (7) zijn *tweede* vrouw [rangtelwoord]
- (8) die *drie* bomen *ernaast* [hoofdtelwoord en voornaamwoordelijk bijwoord^o]
- (9) *arme* jij [bijvoeglijk naamwoord]

Wanneer een bijvoeglijke bepaling als hoofd een bijvoeglijk naamwoord of deelwoord *gevolgd* door een bijbehorende woordgroep bevat, moet deze bepaling een nabepaling zijn. Voorbeelden zijn (10)-(12), waarin de bijvoeglijke bepaling geursiveerd is, het hoofd vet en de bijbehorende woordgroep onderstreept.

- (10) dat schip **vol** *gevaarlijke contrabande*/ *dat **vol** *gevaarlijke contrabande* schip
- (11) publiek **uitgestapt** *aan de voorzijde*/ ***uitgestapt** *aan de voorzijde* publiek
- (12) de reizigers **komend** *uit Den Haag*/ *de **komend(e)** *uit Den Haag* reizigers

Bijvoeglijke voorbepalingen kunnen nooit uit de naamwoordgroep waarin ze zitten worden verplaatst naar het begin van de zin, dat wil zeggen: ze leveren bij de één-zinsdeelproef^o een negatief resultaat op, zoals de volgende voorbeelden illustreren:

- (13) a We hebben *heerlijke rijsttafel* gegeten.
b *Heerlijke hebben we *rijsttafel* gegeten.
- (14) a Het warenhuis was vol op *koopjes beluste mensen*.
b **Op koopjes beluste* was het warenhuis vol *mensen*.

Ook bijvoeglijke nabepalingen kunnen niet uit hun naamwoordgroep naar het begin van de zin verhuizen:

-
- (15) a Zij woonde in een huisje van pannenkoeken.
 b *Van pannenkoeken woonde zij in een huisje.
- (16) a Hij at een boterham met pindakaas.
 b *Met pindakaas at hij een boterham.
- (17) a Dat schilderij stelt een man met een baret voor.
 b *Met een baret stelt dat schilderij een man voor.

Toch lijkt het of zulke nabepalingen onder bepaalde omstandigheden wel vooropgeplaatst kunnen worden:

- (18) a We hebben helaas geen jasjes van scheerwol meer.
 b Van scheerwol hebben we helaas geen jasjes meer.
- (19) a We hebben de overwinning van Manchester United gemist.
 b Van Manchester United hebben we de overwinning gemist.

De gecursiveerde zinsdelen in de b-zinnen van (18) en (19) zijn echter geen bijvoeglijke bepalingen, maar bepalingen van gesteldheid^o (zie over deze kwestie pg. 200-201, naar aanleiding van de zinnen (15)-(21) daar).

Bijvoeglijke nabepalingen kunnen wel van de naamwoordgroep waar ze bij horen worden gescheiden, zodanig dat ze een eindje verderop naar rechts komen te staan. De volgende zinnen zijn daar voorbeelden van (de naamwoordgroep is gecursiveerd, de bijvoeglijke bepaling onderstreept):

- (20) Bijgaand doe ik u een schrijven toekomen betreffende het nieuwe bestemmingsplan.
- (21) Ik heb gisteren een man gezien met paars haar.
- (22) Er zijn nog een paar enveloppen over zonder logo.
- (23) Jeannet heeft een kruik op zolder gevonden vol gouden munten.

Ook al staan bijvoeglijke bepalingen soms op enige afstand van het woord of de woordgroep waar ze bij horen, ze vormen er steeds samen één zinsdeel mee. De gecursiveerde delen in de bovenstaande voorbeelden vormen met andere woorden telkens discontinue zinsdelen^o.

Hoewel bijvoeglijke bepalingen, zoals de voorbeelden (13)-(17) illustreren, een negatief resultaat opleveren bij de één-zinsdeelproef, zijn het wel degelijk zinsdelen, zij het dat ze altijd deel uitmaken van een groter zinsdeel, bestaande uit een naamwoordgroep.

Bij onbeklemtoonbare persoonlijke voornaamwoorden^o, hieronder onderstreept, kunnen geen bijvoeglijke bepalingen voorkomen:

- (24) *arme je
- (25) *Hij zat op ze van hout.
- (26) *Ze op straat heb ik niet herkend.

Een apart soort bijvoeglijke bepalingen, die de vorm hebben van een woordgroep^o met een zelfstandig naamwoord als hoofd treffen we aan in:

- (27) een krat bier
- (28) een doos sigaren
- (29) het fregatschip *Johanna Maria*
- (30) meneer *Jansen*

Hierbij kan zich de vraag voordoen wat bijvoeglijke bepaling is en wat hoofd van de hele woordgroep. Hoofd in dergelijke constructies is altijd dat element dat met de persoonsvorm^o (in de voorbeelden onderstreept) congrueert^o wanneer de constructie onderwerp is; de bijvoeglijke bepalingen zijn gespatieerd:

- (31) Daar staan (*staat) kratten bier.
- (32) Hier ligt (*liggen) een doos sigaren.
- (33) Er kunnen (*kan) geen twee fregatschepen *Johanna Maria* zijn.
- (34) Mij zijn (*is) vele *meneren Jansen* bekend.

Een bijzonder type bijvoeglijke bepalingen, ten slotte, vormen de gecursiveerde zinsdelen in (35)-(37):

- (35) een schat van een kind
- (36) een boom van een kerel
- (37) een kanjer van een probleem

De niet gecursiveerde naamwoordgroep is een kwalificatie van de naamwoordgroep in het gecursiveerde deel, in plaats van dat de bijvoeglijke bepaling een kwalificatie is van de bijbehorende naamwoordgroep. De voorbeelden (35)-(37) stemmen overeen met zinnen van het type 'het kind is een schat', 'de kerel is een boom (zo groot als een boom)', 'het probleem is een kanjer (heel groot)'.

5.3.2 Bijwoordelijke bepalingen

Bijwoordelijke bepalingen (adverbiale bepalingen) hebben betrekking op de hele rest van de zin waarin ze staan, of op kleinere delen van de zin, maar vormen nooit een onderdeel van een naamwoordgroep^o op de manier van bijvoeglijke bepalingen^o. Ook noemen ze geen eigenschap (behalve soms bij implicatie) van een elders in de zin door een naamwoordgroep aangeduide zaak of persoon, zoals bepalingen van gesteldheid^o, predicatieve bepalingen^o en bijstellingen^o dat wèl doen.

Bijwoordelijke bepalingen kunnen min of meer 'zelfstandige' delen van de zin zijn, maar ze kunnen ook onderdeel vormen van zinsdelen. Ze kunnen bijvoorbeeld deel zijn van een bijvoeglijke bepaling, zoals de onderstreep-

---

te delen in de met haakjes aangegeven bijvoeglijke bepalingen in het [wijse-lijk afgeslagen] aanbod, een [erg mooie] uitvoering of de [nooit opgehelderde] moord. Ook kunnen ze onderdeel zijn van een grotere bijwoordelijke bepaling (een [heel erg] mooie uitvoering, [bijna nooit]).

Karakteristiek voor bijwoordelijke bepalingen is in het algemeen, dat ze de vorm hebben van een voorzetselgroep of met behulp daarvan kunnen worden omschreven (bijvoorbeeld: *Henk werkt er een heel jaar aan* → *Henk werkt er gedurende een heel jaar aan*; *Els legde het duidelijk uit* → *Els legde het op een duidelijke manier uit*). Maar er is een beperkt, goed af te bakenen aantal waarvoor dat niet opgaat. Bijwoordelijke bepalingen kunnen naast de vorm van voorzetselgroepen ook de vorm hebben van woordgroepen met als hoofd^o (dat ook het enige element kan zijn) een bijwoord^o, bijvoeglijk naamwoord^o of zelfstandig naamwoord^o.

Aparte vermelding krijgen hier (pg. 197) een groep uiteenlopende bepalingen die gemeen hebben dat ze refereren aan eigenschappen van de vorm en/of inhoud van de zin waarin ze voorkomen, of rechtstreeks aan de zin als zodanig (en die dus niet slaan op de strekking of inhoud van de zin). Bij gebrek aan een bestaande benaming krijgen ze hier de aanduiding **metatalige bepalingen**. Tot slot (pg. 198) zullen de **absolute bepalingen** aan de orde komen. Absolute bepalingen kunnen gerekend worden tot de bijwoordelijke bepalingen; ze worden gekenmerkt door de zeer losse band met de zin waar ze bij horen. Ze behoren gedeeltelijk tot sommige andere bijwoordelijke bepalingen, zoals zinsbepalingen^o en sommige metatalige bijwoordelijke bepalingen. De overlapping hangt samen met het feit dat de aanduiding ‘absolute bepaling’ meer iets over de vorm van de bepaling zegt dan over de grammaticale status.

Naar betekenis en grammaticale eigenschappen kunnen er een groot aantal bijwoordelijke bepalingen worden onderscheiden en benoemd. Achttien komen er hieronder aan de orde in de paragrafen 5.3.2.1-18.

5.3.2.1 Bijwoordelijke bepaling van de handelende persoon

Deze bepaling, ook wel **passieve door-bepaling** genoemd, correspondeert in passieve zinnen^o met het onderwerp^o in de actieve^o tegenhanger:

- (1) *Joop betaalt de rekening.* [actief]
- (2) *De rekening wordt door Joop betaald.* [passief]

Een verschil met het onderwerp in de actieve zin is natuurlijk, dat de passieve door-bepaling weglaatbaar is. Niettemin noemt de passieve door-bepaling een participant^o, een instantie die niet weg te denken valt uit de gang van zaken die in de zin beschreven wordt.

De passieve door-bepaling komt niet alleen voor in zinnen in de lijdende vorm. We komen hem bijvoorbeeld ook tegen bij werkwoorden in de onbepaalde wijs^o in zinnen met *laten* en *vallen*, zoals de volgende:

---

er zijn geen grammaticale aanwijzingen dat auctorbepalingen tot de voorwerpen zouden behoren.

Zie voor van-bepalingen van oorzaak pg. 189.

5.3.2.2.1 Auctorbepalingen

Dit zijn bronbepalingen die de persoon noemen op wiens gezag een in de zin uitgedrukte verplichting (voorschrift, aanmaning, aanbeveling), de afwezigheid daarvan, dan wel een permissie of verbod van toepassing is. Dergelijke zinnen bevatten de werkwoorden *moeten*, *hoeven*, *mogen* of hun synoniemen^o. Net als de bronbepalingen bij *krijgen* e.d. (zie volgende subparagraaf) beginnen ze met het voorzetsel^o *van*. In de onderstaande zinnen zijn ze geursiveerd.

- (1) Kees moet *van de dokter* afvallen.
- (2) Anton hoeft *van Wim* niet op tijd te komen.
- (3) Karel mag *van ons* wegblijven.
- (4) Het is *van de politie* niet toegestaan daar langer dan een kwartier te staan.
- (5) We dienen *van hem* te zwijgen.

Tests om uit te maken in hoeverre er sprake is van een nauwe band met het werkwoord lijken uit te wijzen dat auctorbepalingen geen voorwerpen^o zijn: *en wel-test*^o-zinnen als *Kees moet afvallen*, *en wel van de dokter zijn acceptabel*; *wel moet ontkenning* in het *en wel-gedeelte* worden herhaald: *Anton hoeft niet op tijd te komen*, *en wel van Wim niet*. De proef met vooropplaatsing tussen komma's in bijzinnen^o levert ook aanvaardbare zinnen op: *...dat, van de dokter, Kees moet afvallen*; *...dat, van Wim, Anton niet op tijd hoeft te komen*. De reden dat auctorbepalingen geen participanten^o in de betekenis van § 5.2 (pg. 123-4) noemen, hoewel ze qua betekenis sterk op de *van-bepalingen* van de volgende paragraaf lijken, is gelegen in het feit dat auctorbepalingen de genoemde instantie niet presenteren als direct in verband staand met wat het werkwoord (*moeten*, *mogen* etc.) uitdrukt, maar als betrokken bij het geheel dat wordt beschreven door de rest van de zin (in (1) dus niet als betrokken op *moet*, maar op *Kees moet afvallen*). Als de werkwoorden *moeten*, *hoeven* en *mogen* worden gebruikt in combinatie met een auctorbepaling, hebben ze een niet-modale^o betekenis.

5.3.2.2.2 Van-bepalingen bij *krijgen* etc.

Deze bronbepalingen noemen de instantie (of zaak) waarvan iets afkomstig is dat door het onderwerp^o wordt vernomen, ontvangen of (al of niet tijdelijk) verworven. Voorbeelden zijn de geursiveerde zinsdelen in (1)-(6):

- (1) Jan kreeg *van Piet* een biertje.
- (2) Ik heb *van het postkantoor* bericht ontvangen dat ik een pakje kan afhalen.

-
- (3) We hoorden net van Herman dat onze collega is overleden.
  - (4) Van wie weet je dat?
  - (5) Ik heb een fiets geleend van een kennis.
  - (6) Het hek kreeg van de buurman een verfje.

Net als het omschreven meewerkend voorwerp^o vertonen deze bronbepalingen een verschijnsel dat wijst op een nauwe band met het werkwoord: incorrect resultaat bij toepassing van de *doet-dat-test*^o (die alleen effectief is bij handelingswerkwoorden^o).

- (7) Hij leende het boek aan Piet → *Hij leende het boek, en deed dat aan Piet.
[omschreven meewerkend voorwerp]
- (8) Hij leende het boek van Piet → *Hij leende het boek, en deed dat van Piet .
[bronbepaling]

En, net als het omschreven meewerkend voorwerp, levert de *en-wel-test*^o geen ongrammaticale zinnen op bij de betrokken *van*-bepaling:

- (9) Hij leende het boek, en wel aan/van Piet.

De proef met vooropplaatsing tussen komma's in bijzinnen^o levert in beide gevallen dubieuze resultaten op:

- (10) ???...dat, aan/van Piet, hij het boek leende.

De *doet-dat-test* en de proef met vooropplaatsing tussen komma's in bijzinnen bevestigen dat in elk geval de onderhavige bronbepalingen misschien beter als voorwerpen^o te beschouwen zijn.

5.3.2.3 Zinsbepalingen

Bijwoordelijke bepalingen van dit type kunnen op de hele zin betrokken worden. Dit komt tot uitdrukking in de mogelijkheid de betekenis van zinnen met zulke bepalingen op uniforme wijze weer te geven als in de b-zinnen in de onderstaande voorbeelden (de zinsbepalingen zijn gecursiveerd).

- (1) a Klaas kwam niet.
b Het is niet zo, dat Klaas kwam.
- (2) a Het heeft misschien geregend.
b Het is misschien zo, dat het geregend heeft.

-
- (3) a Het werkte *waarschijnlijk* maar half.
 b Het is *waarschijnlijk zo*, dat het maar half werkte.
- (4) a *Volgens mij* zouden ze anders wel gekomen zijn.
 b Het is *volgens mij zo*, dat ze anders wel gekomen zouden zijn.
- (5) a *Gelukkig* had Menno gelijk.
 b Het is *gelukkig zo*, dat Menno gelijk had.

In de b-zinnen in deze voorbeelden staat het werkoord (is) in het *het is...zo*-gedeelte altijd in de onvoltooid tegenwoordige tijd^o, ongeacht de tijdsvorm^o in de rest van de zin. Dit is altijd en uitsluitend het geval bij zinsbepalingen. We hebben dus met deze omschrijvingswijze een **het is...zo, dat-test** voor zinsbepalingen. Er zijn wel andere bepalingen die passen in een omschrijving met *het is...zo, dat...*, maar daarbij moet het *dat*-gedeelte eveneens in de tegenwoordige tijd staan. Staat dat deel in de verleden tijd, dan moet *is* veranderen in *was*:

- (6) a In Amsterdam hadden de taxi's een oranje dak.
 b Het was/²**is** in Amsterdam zo, dat de taxi's een oranje dak **hadden**.
- (7) a Vorig jaar werd hij ziek.
 b Het was/²**is** vorig jaar zo, dat hij ziek werd.

Natuurlijk moet de *het is...zo, dat*-omschrijving aangepast worden aan het soort zin waarmee we te maken hebben: een vraagzin, een zin in de gebiedende wijs^o e.d., zoals de voorbeelden (8)-(10) laten zien. Dat lukt soms beter, soms minder goed, soms leidt het tot uitgesproken ongelukkige zinnen:

- (8) a Kwam Klaas niet?
 b Is het *niet zo*, dat Klaas kwam?
- (9) a Heeft het misschien geregend?
 b Is het *misschien zo*, dat het geregend heeft?
- (10) a Blijf toch gezond!
 b Laat het *toch zo* zijn, dat je gezond blijft!

Zoals zal blijken op pg. 166, heeft de *het is...zo, dat*-test wel zijn beperkingen, ook waar het zinstype op zichzelf geen probleem vormt. De ontkennende en bevestigende zinsbepalingen (*niet, wel*) rekenen we tot een apart type zinsbepalingen. Ze worden besproken op pg. 165. In § 7.5 (pg. 313) wordt speciale aandacht besteed aan eigenschappen van ontkennende zinnen. Een tweede categorie zinsbepalingen wordt veelal aangeduid als **modale bepalingen**, of **bijwoordelijke bepalingen van modaliteit** (maar vaak ook worden de ontkennende en bevestigende bepalingen daar eveneens toe gerekend). We onderscheiden tenslotte nog een derde soort zinsbepaling: de **bijwoordelijke bepaling van gevolg**, zoals bijvoorbeeld de onderstreepte bepaling in *Tot ons leedwezen* vertrok hij

---

(‘Het is tot ons leedwezen zo, dat hij vertrok’). Er zijn ook bijwoordelijke bepalingen van gevolg die geen zinsbepaling zijn, zoals wordt uiteengezet op pg. 172.

5.3.2.3.1 De bijwoordelijke bepalingen van ontkenning en bevestiging

Het woord *niet* kan een hele zin negatief maken, maar het kan dat ook doen met alleen maar een onderdeel van de zin. In dat laatste geval is het dus geen zinsbepaling. In (1), bijvoorbeeld, is *niet* geen zinsbepaling:

(1) Je moet hier niet zeuren om je zin te krijgen.

We kunnen dit demonstreren met de *het is zo...dat*-test:

(2) Het is niet zo, dat je hier moet zeuren om je zin te krijgen.

Zin (2) betekent ‘Je hoeft hier niet te zeuren om je zin te krijgen’, terwijl zin (1), normaal gesproken, aangeeft dat je hier beter niet kunt zeuren om je zin te krijgen. Aannemende dat *moeten* in deze zinnen ruwweg is op te vatten als ‘nodig zijn’, kunnen we zeggen dat *het moet niet* betekent: ‘het is nodig dat niet’. In de betekenis van zinnen met *hoeven* is de volgorde ‘nodig’-‘niet’ omgedraaid: *het hoeft niet* betekent zoveel als ‘het is niet nodig dat’. In zinnen met *hoeven* kan *niet* dan ook wèl op de hele zin betrokken worden:

(3) Je hoeft hier niet te zeuren om je zin te krijgen.

(4) Het is niet zo, dat je hier hoeft te zeuren om je zin te krijgen.

Zin (4) betekent in wezen hetzelfde als zin (2).

Een ander geval waarin *niet* geen zinsbepaling is, wordt vertegenwoordigd door (5):

(5) Dit gebouw is toegankelijk voor niet ingeschrevenen.

Zin (6) is geen goede betekenisweergave van (5):

(6) Het is niet zo dat dit gebouw toegankelijk is voor ingeschrevenen.

Immers, als een gebouw toegankelijk is voor niet ingeschrevenen, wil dat nog niet zeggen dat het *alleen* toegankelijk is voor niet ingeschrevenen. *Niet* heeft in (5) alleen betrekking op *ingeschrevenen*. Als de ontkenning alleen een deel van de zin betreft, spreken we van **zinsdeelontkenning**.

Er zijn gevallen waarin de *het is...zo, dat*-test ons in de steek laat. Een voorbeeld is (7):

(7) Deze uitkering is bedoeld voor niet werkenden.

Hoewel het duidelijk is dat *niet* in (5) uitsluitend betrekking heeft op *werkenden*, werkt de test niet goed. We hebben hier een voorbeeld van de beperkingen van de *het is...zo, dat*-test waarop gedoeld werd op pg. 164 (onder (10)). Want die lijkt hier uit te wijzen dat we met een zinsbepaling te maken hebben, wat niet zo is; vergelijk (8):

(8) Het is niet zo, dat deze uitkering is bedoeld voor werkenden.

Het verschil tussen (7) en (8) is natuurlijk, dat (7) aangeeft voor wie de uitkering bedoeld is (niet-werkenden), terwijl (8) aangeeft voor wie hij niet bedoeld is (werkenden). Maar omdat de uitdrukking *bedoeld voor* meteen ook inhoudt dat de uitkering dus niet bedoeld is voor anderen, komen (7) en (8) toch uiteindelijk op hetzelfde neer. Dit “zwart-wit-effect”, dat *bedoeld voor* vertoont, doet zich in het algemeen voor bij woorden en uitdrukkingen die iets te maken hebben met ‘(graag) willen’, met intenties: als het plan is: niet toegeven, dan is toegeven niet het plan, als het verlangen uitgaat naar niet X, dan is het niet zo dat het uitgaat naar X, enzovoort.

Ontkennende enkelvoudige zinnen^o kunnen niet op een reguliere manier nogmaals worden ontkend met een negatief woord. Toch zijn er zinnen waarin niet meer dan één keer voorkomt:

(9) Dit gebouw is niet toegankelijk voor niet ingeschrevenen.

(10) Ik *BEN* niet niet opgehouden met roken. (Dit is de eerste keer dat ik rook!).

In zin (9) hebben we met ontkenning van de hele zin en zinsdeelnegatie te maken. Het eerste *niet* betreft de hele zin het tweede alleen *ingeschrevenen*. In zin (10) hebben we te maken met zowel reguliere als **radicale ontkenning**. Het radicale *niet* betreft de hele rest van de zin, inclusief het tweede *niet*. Volgens de eerder gegeven omschrijving hebben we bij het tweede *niet* dus te maken met zinsdeelontkenning. Wel is het ontkende zinsdeel hier maximaal: de hele zin minus het eerste *niet*. Radicale ontkenning gaat een stapje verder dan gewone ontkenning: zij wijst de in de zin vervatte onderstelling af, omdat de bijbehorende *vooronderstelling* niet opgaat. In het geval van (10) is dat de vooronderstelling dat de spreker al langer rookt. Radicale ontkenning gaat gepaard met beklemtoning van de persoonsvorm^o (in dit geval *ben*), en is uiteraard ook mogelijk in zinnen met maar één ontkenning (*Marrigje woont niet hier in de buurt, ze is al jaren dood*).

Mededelende zinnen waarin ontkenning ontbreekt, zijn de meest gewone voorbeelden van bevestigende zinnen. Maar de bevestiging kan ook benadrukt worden met behulp van de bijwoordelijke bepaling *wel*. Zoals boven opgemerkt, kunnen ontkenningen niet op een reguliere manier met een negatief woord worden ontkend. Met het woord *wel* is dit wel mogelijk. *Wel* is de ontkenning van ontkenning; het heeft de functie een eerdere ontkenning of een stilzwijgende veronderstelling dat iets niet het geval is,

---

teniet te doen. *We zijn wel verdwaald* spreekt de al of niet uitgesproken bewering 'we zijn niet verdwaald' tegen. *Wel* kan ook contrastief gebruikt worden: *Sam vertrekt niet, Jeroen vertrekt wel.* ('Sam vertrekt niet, maar het is niet zo, dat Jeroen niet vertrekt'.)

Naast *wel* heeft verder de zinsbepaling ook een bevestigende functie, al doet deze meer dan alleen bevestigen: het stelt de zin op één lijn met eerdere (al of niet echt uitgesproken) door de spreker waar geachte beweringen. Wanneer zo'n eerdere bewering een ontkenning is, moet ook gevolgd worden door *niet*:

(11) Sam vertrekt niet. Jeroen vertrekt ook niet/*Jeroen vertrekt ook.

Dit geldt ook als we de opvolgende zin inkorten door delen weg te laten:

(12) Sam vertrekt niet. Jeroen ook niet/*Jeroen ook.

Net als ook, zoals in (12), laten de woorden *niet* en *wel* toe dat alle verdere zinsdelen in de zin worden weggelaten behalve die waarin deze zin verschilt van een vorige (afgezien van een daarin eventueel aanwezig *niet*, *wel* of *ook*):

- (13) a Sam vertrekt. Jeroen (vertrekt) niet.
b Ik zie Carla niet. (Ik zie) Mies daarentegen wel.
c In Utrecht heb je van die leuke nauwe straatjes in het centrum. Maar laat ik je dit vertellen: in Maastricht (heb je) ook (van die leuke nauwe straatjes in het centrum).

Gevallen van weglaatbaarheid moeten niet worden verward met zinsdeelontkenning. Een woordopeenvolging als *Jeroen niet* (vgl. 13)a) is anders van aard dan bijvoorbeeld *Niet Jeroen* in *Niet Jeroen vertrekt, maar Sam*. In dit laatste voorbeeld is *Niet Jeroen* een geval van zinsdeelontkenning. Er is in die woordgroep niets weggelaten. (Zie over het inkorten van zinnen pg. 216 e.v. en pg. 319 e.v.)

De weglaatbaarheid is mogelijk in het geval van (al of niet direct) opeenvolgende hoofdzinnen^o, zoals (13) illustreert, en ook in opeenvolgende bijzinnen^o, maar niet in een bijzin na een hoofdzin of in een hoofdzin na een bijzin:

- (14) Sam vertrekt vandaag niet. Riet zei *dat Jeroen ook niet.
(15) Henk zegt dat hij Carla niet ziet. *Ik Mies daarentegen wel.

In (14) en (15) zijn de bijzinnen recursiveerd.

In mededelende hoofdzinnen^o ontkennen, respectievelijk bevestigen, de woorden *niet*, *wel* en *ook* de waarheid van de inhoud. Maar dit ligt uiteraard anders bij zinnen waarin de waarheid van de inhoud niet voorondersteld wordt, zoals bijvoorbeeld *ja/nee*-vragen^o (*Vertrekt Sam (niet)?*), voorwaarde-

---

lijke zinnen^o (Als je Carla (wel) ziet) of zinnen in de gebiedende wijs^o (Ga (niet) (ook) dansen!) of de irrealis^o (Dan was ik (ook) gekomen, Dat zou ik (wel) doen). Van de inhoud van zulke zinnen kan niet gezegd worden dat hij waar of onwaar is. In dergelijke gevallen zou je kunnen spreken van een 'denkbare' waarheid; er wordt gevraagd of, dan wel overwogen, gewenst of bevolen dat de inhoud van de zin wordt bewaarheid. (In vraagwoordvragen^o – vragen die beginnen met een vraagwoord, zoals *hoe*, *wat*, *waarom* – wordt de waarheid van de zinsinhoud voorondersteld, en wordt alleen gevraagd de informatie aan te vullen.)

De woorden *niet*, *wel* en *ook* hebben een aantal (bijna-)equivalenten, zoals *allerminst*, *geenszins*, *wel degelijk*, *evens* en *tevens*. Voor deze woorden geldt hetzelfde als wat hier over *niet*, *wel* en *ook* is gezegd.

Over de drie laatstgenoemde woorden moet verder nog vermeld worden dat ze ook kunnen worden gebruikt in een enigszins andere betekenis, en/of op een andere manier dan boven aangegeven. Hieronder volgen wat voorbeelden.

Ander gebruik van 'niet':

- (16) Wat hebben ze niet allemaal voor elkaar gekregen!
- (17) Het schiet al aardig op, niet?

Niet, gebruikt op de manier van (16), helpt mee uitdrukken dat het om een grote kwantiteit gaat. In (17) hebben we mogelijk te maken met een verkorting van *of* is het niet zo. (Het Duits gebruikt hier *oder* 'of', een verkorting van *oder (ist das) nicht (so)*.)

Ander gebruik van 'wel':

- (18) Hij was trots op wat hij allemaal wel durfde.
- (19) Hij was trots op wat hij wel niet durfde.
- (20) Dat is wel het laatste wat ik verwacht had.
- (21) Dat zal Piet wel zijn.
- (22) Dat komt wel (eens) voor.
- (23) Hij vroeg of het wel in orde was.
- (24) Je voelt je niet helemaal lekker, wel?

In de zinnen (18)-(20) wordt *wel* gebruikt om aan te geven dat het om 'veel', of zelfs 'het maximale' gaat (de hoorder zou het misschien niet verwachten, maar het gaat wel degelijk om heel veel): in (18) en (19) durfde de 'hij' naar eigen idee veel; in (19) wordt dat nog eens extra benadrukt door *niet* (vgl. (16)). In (20) kan *wel* verklaard worden uit de superlatief^o *laatste*, die een maximum aangeeft. Vergelijk ook uitdrukkingen als *wel twee*, *wel honderd* etc.

Wel in (21) drukt een zeker vertrouwen van de spreker uit in de juistheid van zijn veronderstelling. In (22) gaat de bevestiging niet verder dan dat

---

zij alleen het nooit van toepassing zijn van de uitspraak uitsluit. In (23) verraaft wel dat de spreker er nog niet zo zeker van is of wat hij vraagt inderdaad het geval is. In (24), tenslotte, kan wel misschien opgevat worden als een verkorting van *of is het wel zo* (vgl. (17)).

Ander gebruik van 'ook':

- (25) Alex is sterker dan wie ook.
- (26) Alex is sterker dan wie dan ook.
- (27) Alex is sterker dan wie ook maar.
- (28) (Je moet goed oppassen.) Dat *dóe* ik ook.
- (29) (Hij is betrapt.) Hij zit dan ook in de gevangenis.
- (30) Kom dan ook op tijd!
- (31) Is Wim ook thuis?

Wie ook, als in (25), kan worden opgevat als 'wie je ook neemt': 'wie je ook neemt, Alex is sterker'. Ook kan begrepen worden in samenhang met het voorwaardelijke karakter dat in *wie ook* schuilt: 'ook als je *a* neemt, ook als je *b* neemt, ook als je *c* neemt,...om het even wie je neemt, Alex is sterker.' Ook heeft, aan het begin van de *als*-zin staand, betrekking op de bijbehorende rest. Bijvoorbeeld: in *Ook als je geen dorst hebt, moet je drinken* slaat ook op *moet je drinken* (*Je moet ook drinken als je geen dorst hebt*). Op dezelfde manier zou men ook in (25) kunnen zien als betrekking hebbend op *Alex is sterker* ('Alex is ook sterker als je *a* neemt, als je *b* neemt...' etc.), – alleen hebben we hier van doen met de idiomatische verbinding^o *wie ook*, en is het niet aannemelijk dat de bedoelde relatie nog zo wordt ervaren.

De oorspronkelijke functie van *dan* in *wie dan ook* (zin (26)) is moeilijker te achterhalen. Misschien dat het in de uitdrukking is terechtgekomen in zijn betekenis van 'verder': om het even wie je verder ook neemt'.

Maar in (27) kan misschien in verband gebracht worden met uitdrukkingen als *je hebt het maar voor het kiezen* 'je hoeft slechts (je hoeft niet meer te doen dan) te kiezen'. Het kiezen waarvan hier sprake is, zou dan met het 'nemen' corresponderen in de boven gegeven omschrijving 'wie je ook neemt'.

In (28) is het aspect in *ook* van het op één lijn stellen met eerder door de spreker waar geachte uitspraken afwezig. Het bevestigende aspect is onveranderd werkzaam. Dat slaat op 'goed oppassen', op zich zelf noch waar noch onwaar. Maar ook knoopt hier toch bij aan.

Dan in *dan ook* ((29) en (30)) versterkt het aanknopen van *ook* bij de geldigheid van voorafgaande uitspraken: de functie van *dan* kan hier in verband gebracht worden met het betekenisaspect 'vervolgens, daarna', te interpreteren als 'dit zo zijnde': 'Hij is betrapt. Dit zo zijnde zit hij in overeenstemming daarmee in de gevangenis' – 'Als je te laat komt, gebeuren er nare dingen. Kom, dit zo zijnde, in overeenstemming daarmee op tijd.'

Zoals het in (31) voorkomt – dat wil zeggen als onbeklemtoond element

in *ja/nee*-vragen – wordt ook uitsluitend gebruikt in verzoeken. De vraag in (31) is in de eerste plaats een verzoek, en pas in de tweede een vraag naar informatie. Vaak gaat het om verzoeken om informatie, zoals hier, maar dat is niet noodzakelijk zo (vgl. *Heb je ook een pen voor me?*). Ook verleent aan het verzoek een beleefd, bescheiden karakter. Een politie-agent kan bij een bekeuring bijvoorbeeld niet vragen ‘Mag ik uw naam ook weten?’ zonder sarcastisch te klinken. Het is niet onaannemelijk dat dit ook betrekking heeft op een onuitgesproken beleefdheidsformule: ‘Sta mij, bij alles wat me al vergund wordt, ook toe te verzoeken...’ of iets dergelijks.

5.3.2.3.2 Bijwoordelijke bepalingen van modaliteit

Deze zinsbepalingen worden ook wel kortweg **modale bepalingen** genoemd. Ze drukken de houding van de spreker uit ten opzichte van hetgeen in de rest van de zin tot uitdrukking wordt gebracht. Anders dan de ontkennende respectievelijk bevestigende zinsbepalingen niet, wel en ook kunnen ze niet allemaal vrijelijk voorkomen in alle zinstypen. Dit blijkt uit voorbeelden als de onderstaande, waarin de modale bepalingen zijn gecursiveerd.

- (1) a *Is Piet *gelukkig* de voorzitter?
       *Als Piet *gelukkig* de voorzitter is...
       b *Val *gelukkig* niet!
       c Piet is *gelukkig* de voorzitter.
- (2) a Is Lydia *mogelijk* thuis?
       Als Lydia *mogelijk* thuis is...
       b *Houd *mogelijk* je mond!
       c Lydia is *mogelijk* thuis.
- (3) a *Regent het in *godsnaam*?
       *Als het in *godsnaam* regent...
       b Ga in *godsnaam* weg!
       c *Het regent in *godsnaam*.
- (4) a Krijgt Sabine *soms* altijd de schuld?
       Als je Sabine *soms* tegenkomt...
       b *Geef Sabine *soms* altijd de schuld!
       c *Sabine krijgt *soms* altijd de schuld.

Zoals de a-paren van (1)-(4) al suggereren, zijn *ja/nee*-vragen^o en voorwaardelijke bijzinnen^o aan elkaar verwant. Deze verwantschap komt op allerlei manieren tot uiting, onder meer door het feit dat voorwaardelijke bijzinnen ook de vorm van *ja/nee*-vragen kunnen hebben: *Komt Jan, dan moet je hem waarschuwen* (zie over deze verwantschap ook pg. 227 en 324-5).

Van sommige modale bepalingen liggen de zaken soms niet zo duidelijk als in de hierboven gegeven voorbeelden. Zinnen als **Komt hij helaas?*, **Komt hij hopelijk?* **Komt hij gek genoeg?* zijn duidelijk niet goed. Maar zijn zinnen als *Als hij helaas komt...*, *Als hij hopelijk komt...*, *als hij gek genoeg komt...* wel helemaal

uitgesloten? Geen van alle zijn ze echt goed, al zijn ze makkelijk te interpreteren. Ze moeten respectievelijk iets betekenen als: ‘als hij komt, wat spijtig zou zijn...’, ‘als hij komt, wat te hopen is...’, en ‘als hij komt, wat raar zou zijn...’.

Immers, dat alleen in mededelende zinnen kan voorkomen, lijkt ook mogelijk in voorwaardelijke zinnen: *Als Jan immers komt, zijn we gered*. Maar bij nadere beschouwing blijkt, dat immers hier helemaal geen betrekking heeft op *als Jan komt*, maar op *zijn we gered*. De zin betekent ‘als Jan komt, zijn we immers gered’.

In Tabel (1) wordt de verdeling in schema gebracht. Daarbij zijn ook de bevestigende en ontkenkende zinsbepalingen opgenomen.

Aparte vermelding verdient de **bijwoordelijke bepaling van toegeving** *al*. Deze zinsbepaling komt wel voor in voorwaardelijke zinnen en zinnen in de vorm van een *ja/nee*-vraag, maar niet in ‘echte’ *ja/nee*-vragen, d.w.z. zinnen die om bevestiging of ontkenning vragen. Voorbeelden zijn:

- (5) (Hij gaat verliezen,) *al* heeft hij getraind. [mededelende vorm]
 (6) a *Kómen er al mensen*, (dan nog zullen het er niet veel zijn)
 [voorwaardelijk, *ja/nee*-vraagvorm]
 b *Als er al mensen komen*, (dan nog... etc.) [voorwaardelijke bijzin]

	<i>ja/nee</i> -vr./ voorw. bijzin	gebiedende wijs	mededelend
<i>niet, wel, ook</i>			
<i>al</i> ('toegevend')		(*)	
<i>mogelijk, misschien, denklijk</i>		*	
<i>in godsnaam, alsjebliet</i>	*		*
<i>gelukkig, helaas, hopelijk, gek genoeg, immers</i>	*	*	
<i>soms</i> (≠ 'af en toe', 'niet altijd')		*	*

Tabel 1 Overzicht van de verdeling van zinsbepalingen over de zinstypen. De eerste kolom bevat enkele voorbeelden van zinsbepalingen, in de bovenste rij worden drie categorieën van zinnen genoemd: als eerste *ja/nee*-vragen en voorwaardelijke bijzinnen, vervolgens zinnen in de gebiedende wijs en tenslotte mededelende zinnen⁹. Een asterisk betekent dat de desbetreffende kolom-rij-combinatie uitgesloten is. Een bepaling als *misschien* (vierde rij) is bijvoorbeeld niet mogelijk in een zin in de gebiedende wijs (derde kolom). Modale bepalingen in vraagwoordvragen worden hieronder in de tekst besproken. Zie voor *al* (5) en (6) hierboven.

Alleen in (5) maakt *al* van de zin zuiver een toegeving. In (6)a en b ligt het ingewikkelder. Met het feit dat *al* ook in de betekenis ‘reeds’ wordt gebruikt hangt samen dat het als zinsbepaling eigenlijk helemaal geen toegevendende maar in feite een bevestigende bepaling is (zoals *ook* en *wel*, zie hierboven; zie ook de bespreking van *nog*, *pas* en *al* boven de voorbeelden (5)-(7) op pg. 179-80). De zinnen (6)a en b kunnen, in overeenstemming daarmee, worden opgevat als: ‘Stel dat bevestigd kan worden dat er mensen komen (...)’ (en afgeleid daarvan: ‘Stel dat toegegeven moet worden dat er mensen komen (...)’).

Er zijn bepaalde varianten van het Nederlands waarin dit *al* bovendien gebruikt kan worden in de gebiedende wijs: *Schreeuw het al van de daken (het helpt niets)*, ‘Ook al schreeuw je het van de daken...’ etc. Tellen we deze mogelijkheid mee – d.w.z. halen we de desbetreffende asterisk in Tabel 1 weg – dan onderscheidt *al* zich in de hier gehanteerde indeling niet van de overige ontkenkende en bevestigende zinsbepalingen.

5.3.2.3.3 Bijwoordelijke bepalingen van gevolg

Bijwoordelijke bepalingen van gevolg beginnen altijd met het voorzetsel^o *tot*, en drukken het gevolg uit van (a) een in de zin beschreven feit of gebeurtenis, of (b) – in een enkel, bijzonder geval – de wijze waarop iets gebeurt. Alleen in het eerste geval zijn het zinsbepalingen. Het soort gevolg dat ze uitdrukken blijft in veel gevallen beperkt tot gevoelens die worden opgewekt door het in de rest van de zin beschrevene.

De betekenis van zinnen die bepalingen van gevolg bevatten kan soms beter worden gegeven met een qua tijdsvorm aan de *dat*-zin aangepaste *het is...zo, dat*-omschrijving (zie voor deze omschrijving de inleidende paragraaf 5.3.2.3); soms hangt dat af van de stand van zaken die beschreven wordt, zoals in het geval van (1), waarin de desbetreffende bepaling is gecursiveerd:

- (1) Tom slaagde tot mijn verbazing.
- (2) a Het is tot mijn verbazing zo, dat Tom slaagde.
b Het was tot mijn verbazing zo, dat Tom slaagde.

De omschrijving (2)a correspondeert met een situatie waarin het slagen van Tom de spreker (nog) verbaast op het moment dat hij de zin uitspreekt. (2)b daarentegen past bij een situatie waarin de verbazing op het moment van spreken weer voorbij of althans niet meer actueel is. Volgens ons *het is ... zo, dat...*-criterium is dus *tot mijn verbazing* alleen in de interpretatie van (2)a een zinsbepaling.

Andere voorbeelden van zinsbepalingen van gevolg (gecursiveerd) komen voor in de onderstaande zinnen:

- (3) Ik kwam tot mijn spijt te laat.
- (4) Eliane maakte alles vroegtijdig bekend, tot schade van de hele onderneming.

-
- (5) Tot mijn grote vreugde/Tot mijn ergernis ging het niet door.
(6) Tot hilariteit van de omstanders woei zijn baseballpetje af.

Het recursiverende deel in de onderstaande zin is een bepaling van gevolg die geen zinsbepaling is:

- (6) De schilder werkte altijd tot mijn tevredenheid.

Hier is – tenminste in de meest voor de hand liggende lezing – niet het feit dat de schilder werkte oorzaak van de tevredenheid, maar de manier waarop hij zijn werk deed. De *het is zo...dat*-test levert in dit geval geen goed resultaat op; zin (7) betekent niet hetzelfde als zin (6):

- (7) Het is tot mijn tevredenheid zo, dat de schilder altijd werkte.

5.3.2.4 Bijwoordelijke bepalingen van hoedanigheid en van wijze

De **bijwoordelijke bepaling van hoedanigheid** komt alleen voor bij handelingswerkwoorden^o en heeft de vorm van hetzij

- (a) een (al of niet door bijwoordelijke bepalingen^o vergezeld) graderbaar bijvoeglijk naamwoord^o, hetzij
- (b) een woordgroep^o beginnend met het voorzetsel^o *met* of *zonder* die een niet telbaar zelfstandig naamwoord^o bevat waarnaast meestal (maar niet altijd) een qua betekenis corresponderend graderbaar bijvoeglijk naamwoord bestaat; bijvoorbeeld: *met ijver* (vgl. *ijverig*), *met veel voorzichtigheid* (vgl. *heel voorzichtig*), *met verve* (vgl. *gloedvol*), *met trots* (vgl. *trots*), *met charme* (vgl. *charmant*), hetzij
- (c) een woordgroep van de vorm *op (een) ... manier/wijze*, met een graderbaar bijvoeglijk naamwoord op de plaats van de stippeltjes
- (d) de bijwoorden *zo* en *hoe* (ook voorkomend als andersoortige bijwoordelijke bepalingen, zoals die van middel)

In veel gevallen is er ook een vormovereenkomst tussen het bijvoeglijk naamwoord en het overeenkomstige zelfstandig naamwoord in de *met/zonder*-bepaling.

Voorbeelden van zinnen met bijwoordelijke bepalingen van hoedanigheid zijn:

- (1) Jan kwam *moeizaam* overeind.
(2) Ze voetbalden *zonder enthousiasme*.
(3) De ambtenaren behandelden hem *met enige soepelheid*.
(4) Louise dronk de melk *gulzig* op.

-
- (5) Hij schaakte met veel finesse.
  - (6) Hij legde het op een duidelijke manier uit.
  - (7) Op slinkse wijze wist hij het geld te bemachtigen.

De recursiverende bepalingen geven een kwalificatie van het gedrag dat de door het onderwerp^o (subject) genoemde persoon tentoonspreidt bij het uitvoeren van de handeling, en langs die weg een aanduiding van de manier waarop de handeling wordt verricht.

Bijwoordelijke bepalingen van hoedanigheid hebben als eigenaardigheid dat ze niet de vorm kunnen hebben van een voornaamwoordelijk bijwoord^o met als achterzetsel^o *mee* of *op*, (zolang het geen betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord^o is) zoals geïllustreerd wordt door de onderstaande voorbeelden (8)-(12).

- (8) *Ze voetbalden zonder enthousiasme, maar wij voetbalden er wel mee.
- (9) *Enige soepelheid, daar werden we nauwelijks mee behandeld.
- (10) *Hoewel Piet er weliswaar ook mee schaakte, was de finesse van Marie nog groter.
- (11) *Jan legde het mij op een even duidelijke manier uit als Jan het er jou op uitgelegd heeft.
- (12) *Hij deed het op zo'n slinkse wijze dat ik je, als jij het erop zou doen, nooit meer zou vertrouwen.

Met een zo gebruikt betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord krijgen we wel goede zinnen:

- (13) het enthousiasme waarmee zij voetbalden
- (14) de duidelijke manier waarop hij het uitlegde
- (15) de slinkse wijze waarop hij het deed

Het betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord kan echter niet als bijwoordelijke bepaling van hoedanigheid dienst doen wanneer het terugslaat op het onbepaalde voornaamwoord *iets*:

- (16) *Ze werden gekenmerkt door enthousiasme, iets waarmee ze ook voetbalden.
- (17) *De duidelijke manier waarop hij het uitlegde was niet iets waarop ik het kon.
- (18) *Een slinkse wijze was vaak iets waarop hij de dingen deed.

De genoemde beperking op het gebruik van voornaamwoordelijke bijwoorden doet zich ook voor in het geval van bijwoordelijke bepalingen van wijze (zie verderop in deze paragraaf) en bij bijwoordelijke bepalingen van tijd (pg. 176 e.v.) en van plaats (pg. 182 e.v.).

Een bijzonder geval onder de bijwoordelijke bepalingen van hoedanigheid

---

wordt gevormd door *hard*, als in *Hij werkt hard*. We kunnen *hard* hier opvatten als een gradueerbaar bijvoeglijk naamwoord (*heel hard werk, een hardere werker*), maar het is duidelijk dat *hard*, anders dan de meeste of misschien alle als bijwoordelijke bepaling van hoedanigheid voorkomende bijvoeglijke naamwoorden, op zichzelf niet te gebruiken is als aanduiding van een (al of niet tijdelijke) eigenschap van een persoon. Eerder is het een kwalificatie van gedrag. Daarin stemt het overeen met wat andere bijwoordelijke bepalingen van hoedanigheid uitdrukken. *Hard* correspondeert qua betekenis min of meer met het zelfstandig naamwoord *inspanning*. *Hij werkt hard* en *Hij werkt met inspanning* betekenen ongeveer hetzelfde. Er zijn meer voorbeelden van dit soort: *een straffe roker*, bijvoorbeeld, is iemand die straf (zeer intensief, met grote intensiteit) rookt. De term ‘hoedanigheid’ is helaas misleidend; hij suggereert dat het om een hoedanigheid (van het onderwerp) gaat. Het gaat echter niet om een hoedanigheid van het onderwerp, maar om een eigenschap van zijn/haar gedrag tijdens de handeling. De zin:

(19) Koos liep vrolijk over het toneel.

kan op twee manieren worden uitgelegd; maar bij slechts één daarvan is er sprake van een bijwoordelijke bepaling van hoedanigheid. De ene lezing van (19) houdt in dat Koos vrolijk was terwijl hij over het toneel liep (*vrolijk* als hoedanigheid van Koos), de andere dat Koos op een vrolijke manier over het toneel liep (waarbij hijzelf best in een sombere bui zou kunnen zijn). Alleen in de laatste lezing gaat het specifiek over het gedrag, en alleen in dat geval kan *vrolijk* opgevat worden als een bijwoordelijke bepaling van hoedanigheid. (In de andere lezing is *vrolijk* een bepaling van gesteldheid^o.)

Op het eerste gezicht zou men geneigd kunnen zijn om ook een bepaling als *klein* in (20) als een bijwoordelijke bepaling van hoedanigheid te beschouwen:

(20) Wim schrijft klein.

Maar in (20) gaat het wederom niet om het gedrag van degenen die door het onderwerp genoemd wordt. Niet Wims schrijven is klein, maar de letters die hij produceert zijn dat. Aan dit soort bepalingen, die betrekking hebben op een ‘geïmpliceerd product’ wordt een bespreking gewijd op pg. 205.

De **bijwoordelijke bepaling van wijze** komt niet noodzakelijk bij handlingswerkwoorden voor, en het hoeft daarbij ook niet te gaan om een gradueerbaar bijvoeglijk naamwoord. Voorbeelden zijn de gecursiveerde delen in (21)-(29), hieronder. Ze duiden, zoals de naam aangeeft, de wijze aan waarop iets plaatsvindt of het geval is.

(21) Ed zat *schrijlings* op het hek.

-
- (22) Fokke sprong *scheef* over de sloot.
  - (23) Wim las het *hardop* voor.
  - (24) We koken *op zijn* Grieks.
  - (25) Het gaat daar allemaal weer *op zijn elfendertigst*.
  - (26) Sukke viel *ruggelings* in het water.

Merk op dat ook hier de als voorzetselgroepen voorkomende bijwoordelijke bepalingen van wijze niet vervangen kunnen worden door een voor-naamwoordelijk bijwoord: (24) kan niet voortgezet worden met bijvoorbeeld **en zij koken er ook op*, en (25) niet met bijvoorbeeld **net zoals het er bij Koos op ging*. De bepalingen in (21)-(26) geven alle antwoord op een vraag die met *hoe* begint.

Bijwoordelijke bepalingen van wijze komen niet voor in de vorm van woordgroepen van het type *op (een) ... manier*, noch, paradoxaal genoeg, van het type *op (een) ... wijze*.

5.3.2.5 Bijwoordelijke bepalingen van tijd

Binnen deze groep, ook wel aangeduid als **temporele bepalingen**, kunnen tenminste drie soorten worden onderscheiden: **bijwoordelijke bepalingen van tijdsaanduiding**, (hierna **tijd-aanduidende bepalingen** genoemd), **bijwoordelijke bepalingen van duur (duurbepalingen)** en van **frequentie (frequentiebepalingen)**. Er zijn nog meer soorten, maar daarvoor bestaan geen aparte benamingen. Ze worden op pg. 178 e.v. onder de aanduiding ‘overige tijdsbepalingen’ behandeld.

5.3.2.5.1 Tijd-aanduidende bepalingen

Deze bepalingen hebben betrekking op een tijdsspanne of tijdstip waarbinnen of waarop zich het in de zin beschrevene afspeelt of het geval is. Ze kunnen onbepaald zijn (*op een dag (in september), eens*) of bepaald (*op die dag, daags daarna*). Voorbeelden:

- (1) Tijdens de vergadering werd de voorzitter afgezet.
- (2) Wim gaf op 1 september zijn afscheidsfeest.
- (3) Gisteren kwam Ine op bezoek.
- (4) Over een half uur gaan we weg.
- (5) Zou hij het ooit leren?
- (6) Ze keerden na twee dagen terug.
- (7) Ik heb nu geen tijd.
- (8) Er was eens een koning.
- (9) Inge is altijd/nooit ziek.
- (10) Ze is twee dagen geleden gestorven.
- (11) Wanneer komt Klaas?
- (12) Onder de lezing kwam een ober binnen.

Tijd-aanduidende bepalingen geven – als ze niet de vorm van een vraag-

---

woord^o hebben – antwoord op de vraag wanneer iets het geval is, was of zal zijn.

5.3.2.5.2 Duurbepalingen

Een tijdsbepaling van dit soort noemt of bevraagt een verzameling aaneengesloten punten op de tijdsas waarop het beschreven proces of feit zich voordoet. Enkele voorbeelden zijn:

- (1) Peter speelde *een uur (lang)* piano.
- (2) Karel heeft *een hele dag* gestofzuigd.
- (3) *Gedurende enige ogenblikken* was het stil.
- (4) *Dagen* bleven we thuis.
- (5) Hij was *van begin tot eind* zeeziek.
- (6) *Hoe lang* ben je nog bezig?

In het taalgebruik van sommigen kan het voorzetsel^o *gedurende* hetzelfde betekenen als *tijdens* = ‘op een of meer onderdelen van de genoemde tijds-spanne’. Hier zal *gedurende* uitsluitend worden gebruikt in de ‘duur-beteke-nis’.

Gaat het om een opeenvolging van herhaalde gebeurtenissen, dan wordt daarbij die opeenvolging gezien als één proces, zoals bijvoorbeeld *de hik hebben* in *Hij had gedurende het concert de hik, of hoesten* in *Hij hoestte een uur lang*. Zinnen met een terminatief aspect^o, d.w.z. zinnen die noodzakelijk aflopende processen beschrijven, kunnen alleen gecombineerd worden met een duurbepaling in een lezing waarbij dat proces voortdurend herhaald wordt. In zinnen als *Hij struikelde een kwartier lang*, *De ober vulde een uur lang Pauls glas* en *Ze ging een hele week naar het strand* worden de beschreven gebeurtenissen opgevat als ‘telkens struikelen’, ‘telkens Pauls glas vullen’ en ‘telkens naar het strand gaan’. We noemen dit de **frequentatieve lezing**. Soms is de frequentatieve lezing om de een of andere reden onaannemelijk: ¹*Hij stierf vijf minuten*, ²*Poirot brak een uur lang zijn enkel*. Alleen in duratieve zinnen^o, zinnen die in principe onbeperkt voortzetbare processen beschrijven, leveren duurbepalingen nooit een interpretatieprobleem op. (Zie ook pg. 45 e.v.)

Sommige duurbepalingen zijn tegelijk tijd-aanduidend (zie vorige subparagraaf): *Hij werkte dat hele jaar*, *Hij heeft van twee tot vijf piano gespeeld*, *Hij wachtte tot de volgende dag*.

5.3.2.5.3 Frequentiebepalingen

In de volgende zinnen zijn de gecursiveerde stukken frequentiebepalingen:

- (1) Nico begon *steeds* over de UEFA-cup.
- (2) Ze vergiste zich *herhaaldelijk*.
- (3) *Af en toe* kwam Netty thuis.
- (4) Elk jaar worden we een dagje ouder.
- (5) Hij verdiende 2000 euro *per maand*.
- (6) We kwamen *wekelijks* bij elkaar.

-
- (7) Dat wil *wel eens* gebeuren.
  - (8) Ik kom *soms/vaak/zelden* te laat.
  - (9) Ze hebben *twee keer* gewonnen.
  - (10) Gewoonlijk flost hij.

De bepaling *één keer* vormt een grensgeval tussen tijd-aanduidende en frequentatieve bepalingen; hij kan als het een of als het ander worden opgevat.

Frequentiebepalingen geven antwoord op de vraag hoe vaak iets het geval is, was, of zal zijn.

5.3.2.5.4 Overige tijdsbepalingen

Er is een groep tijdsbepalingen die op het eerste gezicht zowel tijd-aanduidende bepaling als frequentiebepaling lijken te kunnen zijn, of waarbij dit onderscheid op zichzelf niet aanwezig is. Ze geven hetzij een kwalificatie, hetzij een nadere specificatie van een tijdstip.

Voorbeelden van de eerste soort (de kwalificerende) zijn *plotseling* ('abrupt, op een onverwacht moment'), *onverwacht* ('op een onverwacht moment'), *laat* ('op een laat moment'), *vroeg* ('op een vroeg moment'). Afhankelijk van de betekenis van de zin kunnen de hier genoemde bepalingen worden opgevat als tijd-aanduidend (bijvoorbeeld, *vroeg*: 'op een of ander vroeg moment') of als frequentatief (*vroeg*: 'telkens op een vroeg moment').

Voorbeelden als de onderstaande laten dit zien:

- (1) a Jan is *plotseling* vertrokken. (tijdsaanduiding)
b Jan placht *plotseling* te vertrekken. (frequentie)
- (2) a De passagiers zijn *laat* gearriveerd. (tijdsaanduiding)
b De passagiers arriveren *stuk voor stuk laat*. (frequentie)

Voorbeelden van de tweede soort (nadere specificatie van een tijdstip) zijn: '*'s morgens*, '*'s avonds*, *overdag* ('op een moment in de ochtend/avond/overdag'). Vergelijk:

- (3) a Mia is '*'s morgens* gaan wandelen. (tijdsaanduiding)
b Mia was gewend '*'s morgens* te gaan wandelen. (frequentie)
- (4) a De dief moet *overdag* ingebroken hebben. (tijdsaanduiding)
b De dief maakte er een gewoonte van *overdag* in te breken. (frequentie)

Het is ook mogelijk de bepalingen in kwestie steeds als tijdsaanduidingen te zien, en het frequentiekarakter in de b-zinnen toe te schrijven aan de zin als geheel.

Bij zinnen met een van de tijdsbepalingen **nog**, **pas**, of **al** speelt steeds het '**peilingstijdstip**' een rol. Dit is òf een tijdstip dat in de zin genoemd wordt, òf, bij ontbreken daarvan, een tijdstip dat bepaald wordt door de werkwoordstijd^o. In het geval van de onvoltooid tegenwoordige tijd^o, bij-

---

voorbeeld, is het peilingstijdstip dan het moment van spreken. Verder is bij de betekenis van zinnen met de genoemde bepalingen iets als ‘de lijn der verwachting’ van belang. Maar deze uitdrukking moet hier dan genoemd worden in de zin van ‘de verwachte opeenvolging van fasen in een ontwikkeling, een verwachte serie stadia in een proces, of elkaar naar verwachting opvolgende situaties of standen van zaken’. Omdat het om verwachtingen gaat, loopt deze ‘verwachtingslijn’ niet noodzakelijk gelijk op met de werkelijke realisatie in de tijd. Iets kan bijvoorbeeld, in relatie tot een door de spreker gehanteerde norm, vroeg of laat het geval zijn. De verwachtingslijn levert een maatstaf op waaraan oordelen als ‘vroeg’, ‘laat’, ‘eerder/later dan verwacht’ zijn gerelateerd. *Nog*, *pas* en *al* worden daarom ook wel **oordeelspartikels** genoemd.

Nog geeft aan dat iets, op het peilingstijdstip, al of niet reeds lang (afhankelijk van het oordeel van de spreker) op een volgende fase of een voltooiing wacht. De volgende voorbeelden illustreren dit.

- (5) a Jo was gisteren nog ziek.
b Er waren nog drie wachtenden vóór mij.
c Anne hoefde alleen nog te borstelen.
d Het is nog vroeg.

In (5)a is het peilingstijdstip *gisteren*. De zin drukt uit dat, op het peilingstijdstip, het stadium van Jo’s ziekte wachtte op beëindiging. Het volgende stadium in de lijn der verwachting (Jo’s beter zijn) was op het peilingstijdstip niet reeds aangebroken. (5)b betekent dat op het peilingstijdstip (een moment in het verleden, vanwege de onvoltooid verleden tijd^o) het stadium van ‘drie wachtenden vóór mij’ niet was afgerond en dus het volgende stadium (minder wachtenden) niet aangebroken. (5)c houdt in dat Anne zich bevindt in de voorlaatste fase in een reeks en dat alleen de fase van het borstelen hoeft te volgen. In (5)d wordt uitgedrukt dat men zich op het moment van spreken in het stadium bevindt waarin gezegd kan worden dat het vroeg is, en het volgende stadium, waarin dat niet langer het geval is, dus niet is aangebroken.

Nog, als in *Ik heb er nóg twee*, *Hij is nog kleiner* (meestal met klemtoon) kan zoiets betekenen als ‘buiten de eerder genoemde of veronderstelde hoeveelheid of mate’, ‘extra’.

Pas betekent ‘op het peilingstijdstip, en niet eerder’; ook bij zinnen met *pas* is de lijn der verwachting de bron van het oordelende karakter ervan. Vergelijk de volgende zinnen:

- (6) a Jantje is pas vier.
b Zijn we nú pas in Parijs?
c Je mag pas morgen komen.
d Pas twee mensen hebben Bill herkend.
e Dat noem ik pas aanpakken.

In (6)a geeft de spreker aan dat het, op het moment van spreken, naar zijn oordeel om een vroeg stadium in Jantjes leven gaat. In (6)b wordt uitgedrukt dat het reisstadium ‘in Parijs zijn’ door de spreker, in relatie tot het peilingstijdstip ‘nu’, als een vroeger stadium wordt gevoeld dan verwacht of gewenst. De spreker had gewenst of verwacht op het peilingstijdstip al in een later reisstadium te zijn. Dat wil zeggen, hij had veel eerder (dan ‘nu’) in Parijs willen zijn, of gedacht te zullen zijn. Zin (6)c betekent dat de toegesprokene op het peilingstijdstip (‘morgen’) en niet eerder, mag komen, of, anders gezegd, het ‘stadium’ van zijn komst mag niet vóór het peilingstijdstip vallen. De spreker kan bedoelen, afhankelijk van de situatie, dat hij dat ‘laat’ vindt, maar het kan ook alleen maar betekenen dat de toegesprokene niet eerder dan het peilingstijdstip mag komen. (6)d geeft te kennen dat de spreker vindt dat, waar het gaat om aantallen mensen die Bill herkend hebben, het stadium dat op het peilingstijdstip bereikt is, niet erg vergevorderd genoemd kan worden. (6)d ten slotte houdt letterlijk in dat het op het moment van spreken (en niet tevoren) – eindelijk – zover is dat er sprake is van ‘aanpakken’, en betekent in de praktijk iets als: ‘van de vele voorbeelden (die de revue zijn gepasseerd) is dit er werkelijk een waarbij je van aanpakken kunt spreken’.

Het woord *pas* kan ook worden gebruikt in de betekenis ‘nog maar net, nog maar korte tijd’, zoals in *Ik woon hier pas*. In dat laatste geval krijgt het klemtoon, in de andere betekenis normaal gesproken niet.

Al duidt erop dat iets op of vóór het peilingstijdstip een feit is, en kan impliceren dat het daarbij gaat om een stadium waarvan de spreker vindt dat het tijdig is afgerond, dan wel dat het in relatie tot het peilingstijdstip een vergevorderd stadium betreft, of zelfs een verder gevorderd stadium dan verwacht of gewenst. Voorbeelden van zinnen met de tijdsbepaling *al* zijn:

- (7) a Ik heb mijn huiswerk al af.
 b Ik ben al vijftienjarige.
 c Het was toen al te laat.
 d Adrienne had toen al nagedacht.

(7)a drukt uit dat de spreker vindt dat het stadium van het maken van huiswerk, in relatie tot het peilingstijdstip, tijdig is voltooid. (7)b kan betekenen dat de spreker in relatie tot het peilingstijdstip de vijftienjarige leeftijd een vergevorderd stadium acht, dan wel een verder gevorderd stadium dan verwacht of gewenst. In (7)c diende het stadium waarin sprake was van te laat zijn zich op of vóór het peilingstijdstip (‘toen’) aan; *al* drukt hier uit dat het stadium van te laat zijn zich naar het oordeel van de spreker vroeg aandiende. (7)d houdt in dat het op het peilingstijdstip zo was, dat het nadenken van Adrienne (op enig tijdstip daarvóór) had plaatsgevonden, en dat het stadium waarin dit gegeven van kracht of bekend was, gemeten aan het peilingstijdstip, volgens de norm van de spreker een relatief vroeg stadium is.

Al ('reeds') houdt in dat iets een feit geworden is; daaraan ontleent al zijn karakter van bevestigingswoordje (in betekenis ongeveer overeenkomend met 'het is zo') in toegevend zinnen als (*Hij gaat verliezen*) al heeft hij getraind ('Het is zo dat hij heeft getraind, maar hij gaat verliezen'; zie ook § 5.3.2.3.2, onder Tabel 1).

Ten slotte kunnen nog de tijdsbepalingen genoemd worden die een **chronologische ordening** aangeven in het geval van herhaling van een gebeurtenis, zoals de onderstreepte in *We zijn hier voor de tweede keer*, *Ze deed het voor het eerst/voor het laatst*, *Kees begon opnieuw/weer*, *Eerst* moeten we boter smelten in de pan, *daarna* doen we de biefstuk erin.

Naamwoordgroepen^o die bepaald^o zijn en een tijdstip of tijdspanne noemen (*het moment*, *het jaar* etc., kunnen, net als chronologisch ordenende woordgroepen als *voor het eerst* en *de tweede keer*, gevolgd worden door bijvoeglijke bijzinnen^o die beginnen met het voegwoord^o dat (zoals in het moment dat hij binnen kwam, het jaar dat Columbus Amerika ontdekte, voor het eerst dat we uitgaan, de tweede keer dat het gelukt is).

Bijwoordelijke bepalingen van tijd in de vorm van voorzetselgroepen^o met een situerend voorzetsel^o hebben als eigenaardigheid dat ze niet de vorm kunnen hebben van een voornaamwoordelijk bijwoord^o (zolang het geen betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord^o is). Dit is niet onverwacht waar het voorzetsels^o betreft die niet aan het eind van een voornaamwoordelijk bijwoord kunnen staan (*er gedurende, *er tijdens), maar wel opmerkelijk als het gaat om voorzetsels die dat wel kunnen. Vergelijk de onderstaande voorbeelden:

- (8) *Ze voetbalden niet op zulke dagen, maar wij voetbalden er wel op.
- (9) *1492, daarin werd Amerika ontdekt.
- (10) *Hij at altijd nootjes op moeilijke momenten, en ik at er altijd dropjes op.

Met een betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord krijgen we wel goede zinnen, zolang het achterzetsel^o situerend^o is (*op*, *in*, in onderscheid van bv. relationele^o voor- of achterzetsels zoals *voor*, *na* en *vanaf*; zie pg. 182):

- (11) zulke dagen, waarop zij voetbalden
- (12) het jaar waarin Amerika ontdekt werd

(Niet mogelijk zijn bijvoorbeeld **de tweede keer waarvoor hij het waagde* en **de tijd waar hij vanaf trainde*, met de niet-situerende achterzetsels *voor* en *vanaf*. Ook zinnen van het type (8)-(10) zijn daarmee niet mogelijk. Van belang is ook het soort antecedent^o van het betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord: [?]*De dag waarna hij vertrok, was 1 april*, tegenover *De vergadering waarna hij aftrad, had geen quorum*. In beide zinnen is sprake van een relationeel achterzetsel. In het eerste geval gaat het om een zuivere tijdsaanduiding, in het tweede geval om een gebeurtenis.)

Het betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord kan echter niet als bijwoordelijke bepaling van tijd gebruikt worden wanneer het terugslaat op het onbepaalde voornaamwoord iets:

- (13) *Zo'n dag was iets *waarop* zij voetbalden.
(14) *Dat jaar was iets *waarin* hij Amerika ontdekte.

De hier besproken beperking op het gebruik van voornaamwoordelijke voornaamwoorden doet zich ook voor bij bijwoordelijke bepalingen van hoedanigheid en van wijze (pg. 173 e.v.) en van plaats (hieronder).

5.3.2.6 Bijwoordelijke bepaling van plaats

Deze bepaling (ook wel **locatieve bepaling** of kortweg, maar minder precies, '**plaatsbepaling**') komt voor in verschillende vormen: als voorzetselgroep^o (bv. *op straat, tussen de huizen, te Maastricht*), als bijvoeglijk naamwoord^o (*ginds*; zie ook pg. 87 voor dit woord) of als bijwoord^o (bv. *thuis, elders, er, waar, daar, erin, daarboven*). Hij geeft aan – of 'bevraagt' – waar het in de zin beschrevene het geval is.

Bijwoordelijke bepalingen van plaats kunnen **situerend** of **relationeel** zijn (zie ook pg. 90). Situerend zijn ze in zinnen waarvan de betekenis omschreven kan worden op de manier van de b-zinnen in de onderstaande voorbeelden (1)-(3):

- (1) a Hij slaapt *in de logeerkamer*.
b De plaats waar hij slaapt, is de logeerkamer.
(2) a Trees is aan het opruimen *op de zolder*.
b De plaats waar Trees aan het opruimen is, is de zolder.
(3) a Hij woont *te Milsbeek*.
b De plaats waar hij woont is Milsbeek.

In verband hiermee noemen we de voorzetsels^o *in*, *op* en *te* situerende voorzetsels^o. Voorbeelden van relationele bijwoordelijke bepalingen van plaats zijn:

- (4) De fiets staat *naast de boom*.
(≠ De plaats waar de fiets staat, is de boom.)
(5) Hij sliep *onder een brug*.
(≠ De plaats waar hij sliep, was een brug.)
(6) Ze heeft lang *boven 'The Bulldog'* gewoond.
(≠ De plaats waar ze lang gewoond heeft, is 'The Bulldog'.)

Bijwoordelijke bepalingen van plaats in de vorm van voorzetselgroepen ingeleid door een situerend voorzetsel kunnen niet de vorm hebben van een voornaamwoordelijk bijwoord^o. Vergelijk de onderstaande voorbeelden:

-
- (7) *Hij werkte in Amsterdam, maar ik werkte er niet in.
(8) *Toen hij zich op Ameland ging vestigen, bouwde hij er een huis op.

Anders dan bij tijdsbepalingen^o en bijwoordelijke bepalingen van tijd en wijze^o, krijgen we soms wel, soms niet goede zinnen wanneer de bepaling een betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord met situerend achterzetsel^o is:

- (9) *Amsterdam, waarin hij werkte.
(10) *Dat is de straathoek waarop hij altijd stond.
(11) De boom waarin de vogel zijn nest bouwde.
(12) Het ijs waarop hij schaatste.

Een betrekkelijk (voornaamwoordelijk) bijwoord kan niet altijd als bijwoordelijke bepaling van plaats gebruikt worden wanneer het terugslaat op het onbepaalde voornaamwoord iets:

- (13) *Amsterdam was iets waar(in) zij studeerde.
(14) *Die straathoek was iets waar(op) hij altijd stond.
(15) Een park is iets waar(in) je kunt wandelen.
(16) Kunstgras is iets waarop/?? waar je volgens hem niet kunt voetballen.

(Algemene uitspraken laten zulke constructies makkelijker toe.)

Zoals opgemerkt in de inleidende paragraaf 5.3, noemen plaatsbepalingen bij werkwoorden als *wonen*, die het onderwerp kunnen verbinden met een plaatsaanduiding, geen participanten^o, al heeft het daar soms de schijn van. Andere werkwoorden waarbij dit geldt, zijn bijvoorbeeld *terechtkomen*, *vallen*, *neerkomen* en *belanden*, en verder *zich bevinden*, *zich ophouden*, *vertoeven*, *verblijven* en hun synoniemen^o. De hechte band die plaatsbepalingen met zulke werkwoorden hebben, en die we ook bij participanten zien, blijkt o.m. uit de *en wel*-test^o (*Ik woon, en wel in Amsterdam, tegenover *Ik werk, en wel in Amsterdam*), en is van dezelfde aard als die tussen naamwoordelijk deel^o en koppelwerkwoord^o. Omdat een bepaling als de onderstreepte in (17) – met *zijn* als synoniem van *zich bevinden* – grammaticaal gezien dus kennelijk heel anders in de zin functioneert dan die in (18),

- (17) Ik ben in Amsterdam
(18) Ik werk in Amsterdam,

zou hij (de bepaling in (17)) dan misschien ook beter geen bijwoordelijke bepaling van plaats kunnen heten. In dit boek wordt echter zo min mogelijk van de algemeen gangbare terminologie afgeweken.

5.3.2.7 Bijwoordelijke bepaling van richting

De korte benaming van deze bepaling is **richtingsbepaling**. Net als bijvoorbeeld plaatsbepalingen^o bij sommige werkwoorden^o te zien geven, vertoont de richtingsbepaling een hechte band met het werkwoord. In de onderstaande voorbeelden, waarin de richtingsbepalingen zijn onderstreept, wordt dit gedemonstreerd.

en wel-test^o

- (1) Jo ging naar huis.
*Jo ging, en wel naar huis.

vooropplaatsing tussen komma's in bijzinnen^o

- (2) ...omdat Ali de heuvel op wandelde.
*...omdat, de heuvel op, Ali wandelde.

plaatsing achter het werkwoord, met 'komma-intonatie'^o, in bijzinnen

- (3) ...toen hij de bal het doel in schopte.
*...toen hij de bal schopte, het doel in.

Wat richtingsbepalingen ook onderscheidt van andere bijwoordelijke bepalingen is het feit dat ze in bijzinnen beter niet achter het werkwoord kunnen staan:

- (4) *...dat Jo ging naar huis.
(5) *...toen Ali wandelde de heuvel op.
(6) *...toen hij de bal schopte het doel in.

Zoals uit (2) en (3) blijkt, kunnen richtingsbepalingen de vorm hebben van een woordgroep^o met een achterzetsel^o (dus met het 'voorzetsel'^o achteraan). Richtingsbepalingen hebben de vorm van een achterzetselgroep^o of beginnen met *via*, dan *wel naar* (*toe*), *van*(uit), *van*(...)af, *tot* (*aan*), *bij*...langs, *tussen*...door etc. (Naar huis, *van*(uit) Amsterdam, *vanaf* de brug, *tot* (*aan*) zijn huis, *bij* de burens langs, *tussen* de paaltjes door.) Ze kunnen ook worden ingeleid door (in de) richting (*van*) – Hij vertrok (in de)richting (*van*) Den Haag –, of de vorm hebben van een (voornaamwoordelijk) bijwoord^o (*waar naartoe*, *erheen* etc.), of een bijwoord eindigend in het achtervoegsel^o -waarts: *huiswaarts*, *neerwaarts*, *voorwaarts*, *derwaarts*).

Richtingsbepalingen kunnen – behoudens een hierna te bespreken type gevallen – qua betekenis met het onderwerp^o verbonden zijn, of met het lijdend voorwerp^o. In (1) en (2) bijvoorbeeld, is de richtingsbepaling verbonden met de onderwerpen *Jo*, respectievelijk *Ali*: zij zijn het die een **pad** volgen naar huis, respectievelijk een pad naar een **locatie** op de heuvel. In

---

(3) is het de bal (lijdend voorwerp^o) die een pad volgt naar het doel. Richtingsbepalingen zijn in dit opzicht te beschouwen als predikaten^o. Hiermee hangt hun nauwe band met het werkwoord samen. Dit werkwoord is vaak een werkwoord dat betrekking heeft op het veroorzaken van beweging, zoals *schoppen* in (6), dan wel een **bewegingswerkwoord**, dat wil zeggen een werkwoord dat beweging uitdrukt, zoals *gaan* en *wandelen* in (4) en (5). Ook de onmogelijkheid van (4)-(6) hangt samen met het feit dat de bepalingen predikaten zijn: predikaten kunnen in bijzinnen nooit na het werkwoord staan. (Deze beperking geldt bij richtingsbepalingen niet als het werkwoord scheidbaar samengesteld^o is: *dat Jo wegging naar huis, dat Ali voortwandelde de heuvel op, dat hij de bal terugschopte het doel in*.) Als het werkwoord bij een richtingsbepaling niet opgevat kan worden als betrekking hebbend op het veroorzaken van een beweging, hoeft het niet per se een bewegingswerkwoord te zijn, zoals de volgende voorbeelden duidelijk maken:

- (7) Wim tuurde tussen de bomen door.
- (8) Het bord wees naar Dordrecht.
- (9) Hij keek de kring rond.

Ook hier hebben de bepalingen betrekking op een pad. Ze zijn echter niet verbonden met een in de zin genoemd onderwerp of lijdend voorwerp. De betekenis kan worden omschreven als achtereenvolgens ‘Wim liet zijn blik tussen de bomen door gaan’, ‘Het bord gaf aan hoe men naar Dordrecht gaat’ en ‘Hij liet zijn blik de kring rond gaan’. Deze omschrijvingen drukken uit dat er sprake is van een impliciet, in de werkwoordbetekenis besloten lijdend voorwerp, en dat er ook sprake is van ‘beweging’ (‘gaan’). De bepaling is op te vatten als een predikaat verbonden met het impliciete voorwerp.

Hoewel ze traditioneel tot de bijwoordelijke bepalingen worden gerekend, kan men richtingsbepalingen opvatten als een soort predicatieve bepalingen^o. Het is moeilijk richtingsbepalingen te onderscheiden van predicatieve bepalingen die een plaats aanduiden, maar er is een verschil. Richtingsbepalingen hebben altijd betrekking op een pad dat afgelegd wordt, terwijl plaatsaanduidende predicatieve bepalingen uitsluitend de locatie noemen waar de desbetreffende persoon of zaak terecht komt in verband met de door het werkwoord uitgedrukte werking. Zinnen met richtingsbepalingen impliceren wel vaak dat het eindpunt van het pad bereikt wordt: *Piet is allang naar huis gegaan* kan indirect te kennen geven dat Piet thuis is; *Hij schopte de bal het doel in* houdt in dat de bal in het doel terechtkwam. Maar strikt genomen geven deze bepalingen niet het eindpunt van het pad aan, dat wil zeggen, niet de precieze locatie waar de betrokken persoon of zaak terecht komt. Ze noemen het pad zelf. Bij *naar huis* is dat vrij duidelijk (*naar huis* betekent ‘richting huis’, niet ‘thuis’), maar in het geval van *het doel* in valt dat moeilijker in te zien. Dat komt omdat het bij een spel als voetbal niet van belang is waar de bal in het doel terechtkomt, – als hij maar het

---

doel in gaat. Daardoor zijn we geneigd het *doel* in te beschouwen als aanduiding van het eindpunt van het pad dat de bal volgt. Kees klimt *de boom* in geeft het pad aan, maar strikt genomen eveneens niet het eindpunt (is het de top? de tweede tak van onderen?).

Het verschil kan nog verder worden verduidelijkt aan de hand van het volgende voorbeeldpaar:

- (10) a Het vliegtuig bracht hem (een eindje) *naar de Noordpool*.
b Het vliegtuig bracht hem (²een eindje) *op de Noordpool*.

Een *eindje* heeft in de a-zin betrekking op een deel van het (geprojecteerde) pad, dat loopt naar de Noordpool. In (10)a is de gecursiveerde bepaling een richtingsbepaling; in (10)b niet. Daarin is een *eindje* niet goed te interpreteren; laten we het weg, dan is *op de Noordpool* een predicatieve bepaling ('het vliegtuig zorgde dat hij terecht kwam op de Noordpool').

Bepalingen met *op* als voorzetsel kunnen in principe predicatieve bepaling of bijwoordelijke bepaling van plaats^o zijn. Met *op* als achterzetsel^o na de aanduiding van een plaats kunnen ze alleen opgevat worden als richtingsbepaling:

- (11) a De bal rolde *het gras op*.
b De bal rolde *op het gras*.

In (11)a moet *rollen* met *zijn* worden vervoegd^o: *is het gras op gerold*, niet: **heeft het gras op gerold*. In (11)b daarentegen zijn vervoeging met *zijn* én met *hebben* mogelijk:

- (11) b' De bal *is op het gras gerold*.
b'' De bal *heeft op het gras gerold*.

In de laatste zin is *op het gras* een bijwoordelijke bepaling van plaats. Zin (11)b', met *zijn*, lijkt, hoewel één betekenis hebbend (we laten de passieve^o betekenis even buiten beschouwing), twee ontledingen te kunnen krijgen: plaatsaanduidende predicatieve bepaling of richtingsbepaling. Maar dat is niet zo. Zin (11)b' houdt wel in dat de bal van iets anders naar een plaats op het gras is gerold, maar het zinsdeel *op het gras* zelf heeft niet betrekking op een pad, maar alleen op een locatie: het gras. Soortgelijke voorbeelden kunnen met andere voorzetsels worden gegeven: *Hij reed zijn auto de parkeerhaven in (pad)* – *Hij reed zijn auto in de parkeerhaven (locatie)*. (Zie verder over het verschil tussen richtingsbepalingen en plaatsaanduidende predicatieve bepalingen pg. 203.)

5.3.2.8 Bijwoordelijke bepaling van middel

Deze bepaling (ook wel **middelbepaling**) komt alleen voor in zinnen die een handeling uitdrukken. De volgende zinnen bevatten voorbeelden:

-
- (1) De bejaardenverzorgster knipte de boterham met een schaar in stukjes.
  - (2) Gerrit schreef vaak met een potlood.
  - (3) Hij verdeelde het kattenvoer met behulp van een weegschaal.
  - (4) De aannemer verwierf de gemeente-opdracht door middel van steekpenningen.

Een verschil tussen enerzijds (1) en (2) en anderzijds (3) en (4) is dat de betekenis van het werkwoord^o in de eerste twee zinnen een specifiek instrument veronderstelt (knippen: ‘een knipinstrument gebruiken’, schrijven: ‘een schrijfinstrument gebruiken’), en in de laatste twee niet. Een weegschaal is wel een instrument, maar het is geen instrument dat speciaal bedoeld is om iets te verdelen. Ook steekpenningen kan men een instrument noemen, maar dan alleen in overdrachtelijke betekenis. We noemen middelbepalingen zoals ze in (1) en (2) voorkomen **instrumentele** bepalingen. Instrumentele bepalingen klinken vaak vreemd of raar omslachtig als ze beginnen met *door middel van* of *met behulp van*. (??Hij sneed door middel van een mes, ?Hij sneed met behulp van een mes.) Ze beginnen altijd met het voorzetsel^o *met*; de overige middelbepalingen niet altijd. Instrumentele bepalingen die beginnen met *zonder* zijn op zijn minst vreemd, terwijl niet-instrumentele middelbepalingen heel goed met dit voorzetsel kunnen beginnen:

- (5) ??De bejaardenverzorgster knipte de boterham zonder een schaar in stukjes.
- (6) ??Gerrit schreef vaak zonder een potlood.
- (7) Hij verdeelde het kattenvoer zonder een weegschaal.
- (8) De aannemer verwierf de gemeente-opdracht zonder steekpenningen.

(Wel is het mogelijk ‘instrumentele’ woordgroepen als bepalingen van gesteldheid^o met *zonder* te gebruiken in negatieve zinnen met *kunnen* e.d.: *Je kunt niet knippen zonder een schaar, Hij was niet in staat te schrijven zonder een potlood.*) Voorbeelden van middelbepalingen beginnend met andere voorzetsels/voorzetseluitdrukkingen^o dan *met (behulp van)*, *zonder* en *door middel van* zijn onder meer bepalingen die op vervoermiddelen betrekking hebben:

- (9) We gingen *per* trein.
- (10) Eddy begaf zich *te voet* naar de Doelestrjitte.
- (11) Els gaat altijd *op de fiets* naar het instituut.

5.3.2.9 Bijwoordelijke bepaling van doel

Deze bepaling, ook wel **finale bepaling** of **doelbepaling**, treft men aan in zinnen als de volgende:

-
- (1) Dat paaltje staat daar *om auto's tegen te houden*.
  - (2) Hij versierde de woonkamer *ter voorbereiding van het feest*.
  - (3) Hij slikte aspirine *tegen de koorts*.

In de eerste zin is de doelbepaling een beknopte bijzin^o beginnend met het voorzetsel^o *om*; doelbepalingen van deze vorm zijn zeer gewoon. Meer hierover is te vinden op pg. 272-3. Doelbepalingen die deze vorm niet hebben, zoals in (2) en (3), kunnen altijd worden vervangen door een omschrijving met *om*:

- (2)' Hij versierde de woonkamer *om het feest voor te bereiden*.
- (3)' Hij slikte aspirine *om de koorts tegen te gaan*.

Zinnen met het vraagwoord^o *waarom* of het bijwoord^o *daarom* kunnen ook worden uitgelegd als betrekking hebbend op een reden; zie hiervoor de volgende subparagraaf. Ook *waartoe* (*Wartoe zijn wij op aarde?*) en *daartoe* hebben de zinsdeelfunctie^o van doelbepaling.

5.3.2.10 Bijwoordelijke bepaling van reden

Voorbeelden van deze bepaling vindt men in de volgende zinnen:

- (1) Jos bleef thuis *vanwege de regen*.
- (2) Ik deed het *om haar*.
- (3) *Ter wille van de lieve vrede* hield hij zijn mond.

De bijwoordelijke bepaling *waarom* kan op verschillende manieren worden uitgelegd. Het kan betekenen 'om welke reden' of 'met welk doel, terwille van wat'. In het eerste geval is het niet splitsbaar. Het is dan een vragend bijwoord. In de betekenis 'met welk doel' is het splitsbaar. In dat geval is het een vragend voornaamwoordelijk bijwoord. *Daarom* is een vergelijkbaar geval: is het niet splitsbaar, dan betekent het 'om die reden', is het wel splitsbaar, dan betekent het 'met dat doel, terwille daarvan':

Bijw. bep. van doel:

- (4) a Waar doe je het om?
b Daar doe ik het om.

Bijw. bep. van reden of doel:

- (5) a Waarom doe je het?
b Daarom doe ik het.

5.3.2.11 Bijwoordelijke bepaling van voorwaarde

Deze bepalingen heten ook wel **conditionele bepalingen**. Voorbeelden zijn de recursieve delen in (1)-(5):

-
- (1) Bij brand deze klep oplichten.
  - (2) Je kunt hier, mits voorzien van een pasje, fotokopiëren.
  - (3) We halen ze altijd, indien voorradig, bij de drogist.
  - (4) (Is die winkel 's avonds open?) Zo niet, dan gaan we morgen even.
  - (5) In dat geval blijven we thuis.

De betekenis van al deze bepalingen is te omschrijven met behulp van het woord *als*: *als er brand is, alleen als je voorzien bent van een pasje, als ze voorradig zijn, als dat niet zo is, als dat het geval is.*

Zoals deze omschrijvingen al suggereren, is de vorm van een bijzin^o voor dit soort bepalingen eigenlijk representatiever dan die waarin ze voorkomen in (1)-(5). Zie voor voorwaardelijke bijzinnen pg. 273-4.

De vraag kan gesteld worden of *dan* in zin (4), of in zinnen als *Dan gaan we maar niet* (als vervolg op bv. *Regent het?*) niet ook een bijwoordelijke bepaling van voorwaarde is. In dat voorbeeld betekent *dan* immers 'als dat zo is'.

Een probleem daarbij is echter dat je ook kunt zeggen dat *dan* hier kan betekenen: 'als dat zo is, dan'. We kunnen dit oplossen door aan te nemen dat *dan* een herhalend zinsdeel^o is, grammaticaal op één lijn staand met bijvoorbeeld *die*, in *Marijke, die ken ik niet* (herhalend lijdend voorwerp^o) of *daar*, in *Rotterdam, daar wil ik wonen* (herhalende bijwoordelijke bepaling van plaats^o). Het *dan* in (4) kan zo beschouwd worden als een **herhalende bijwoordelijke bepaling van voorwaarde**. Het woord *dan* komt ook voor als een ander soort herhalend zinsdeel, namelijk als een herhalende tijdsbepaling^o, zoals in *Morgen, dan ga ik naar Tilburg*.

5.3.2.12 Bijwoordelijke bepaling van oorzaak

De geursiveerde delen in de volgende voorbeelden zijn bijwoordelijke bepalingen van oorzaak (ook wel: **causale bepalingen**):

- (1) Door de overstromingen zijn veel mensen dakloos geworden.
- (2) Tengevolge van het ongeluk ontstond er een lange file.
- (3) Ze kon geen examen doen als gevolg van de treinstaking.
- (4) Hij beefde van angst.

Uiterlijk lijkt de bijwoordelijke bepaling van oorzaak beginnend met *door* op de bijwoordelijke bepaling van de handelende persoon^o. Het verschil is dat de laatstgenoemde een participant noemt, degene die handeling verricht, terwijl dat voor de eerste niet geldt. In de volgende zin is de eerste *door*-bepaling een bijwoordelijke bepaling van oorzaak en de tweede een bijwoordelijke bepaling van de handelende persoon:

- (5) Door zijn foto werd de drugshandelaar door de politie herkend.

De *van*-bepaling in (4) lijkt op een bronbepaling^o, wat niet vreemd is, omdat hij ook hier een soort bron noemt. Een oorzaak kan gezien

---

worden als een bron. Dat is bijvoorbeeld het geval in uitspraken als *Dat is een bron van problemen*, waarmee bedoeld wordt: 'dat is een oorzaak van problemen'.

5.3.2.13 Bijwoordelijke bepaling van omstandigheid

We kunnen tenminste drie soorten bijwoordelijke bepaling van omstandigheid onderscheiden: (a) bepalingen die beginnen met het voorzetsel^o *onder* en waarin de naamwoordgroep^o qua betekenis het karakter van een zin heeft, (b) bepalingen die kunnen beginnen met de voorzetsels *met*, *bij* of *onder* en waarin de naamwoordgroep het hiervóór bedoelde zinskarakter mist, (c) bepalingen die bestaan uit een door *met* ingeleide subject-predikaatsverbinding^o, en die wat betreft hun betekenis een regelmatig verband met *hebben*-zinnen vertonen: zg. **absolute met-bepalingen**. Hieronder volgen eerst enkele gevarieerde voorbeelden van zinnen met een bijwoordelijke bepaling van omstandigheid (de gecursiveerde delen).

- Type (a): (1) *Onder gejuich van de omstanders* beklom hij het podium.
(2) *Ze gingen onder toezicht van de bewaker* volleyballen.
- Type (b): (3) *Met dit mooie weer* blijven ze nota bene binnen.
(4) Hij is *onder verdachte omstandigheden* gestorven.
(5) Het schip voer uit *bij helder weer*.
- Type (c): (6) *Met de helft van de ploeg dronken* kunnen we toch nog wel winnen.
(7) *Met een nette das om* mag je de club binnen.
(8) *Met de verwarming aan* verdwenen de ijsbloemen.

De zelfstandige naamwoorden^o in de gespatieerde stukken in (1) en (2) duiden gebeurtenissen aan. De bijwoordelijke bepalingen in (1) en (2) kunnen in verband gebracht worden met de volgende zinnen:

- (1)' De omstanders juichten.
(2)' De bewaker hield toezicht.

Het niet gespatieerde deel in de bepalingen in (1) en (2) bevat telkens het onderwerp^o in de corresponderende zinnen (1)' en (2)'. Natuurlijk komen bijwoordelijke bepalingen van het type (a) ook voor zonder een gedeelte dat de rol van onderwerp vervult bij de gebeurtenis die door het zelfstandig naamwoord wordt genoemd: naast (1) hebben we *Onder gejuich beklom hij het podium*, en naast (2): *Ze gingen onder toezicht volleyballen*. Maar een dergelijk 'onderwerp' kan in dit soort zinnen altijd worden toegevoegd. Er zijn voorzetselgroepen^o die met *onder* beginnen die geen bijwoordelijke bepaling van omstandigheid zijn, hoewel ze er op lijken. Voorbeelden zijn:

- (9) *Onder grote druk van de demonstranten* gaf Milošević toe.

---

(10) *Onder de indruk van zijn felle reactie toomde ze zich wat in.*

De geursiveerde bepalingen in (9) en (10) zijn bepalingen van gesteldheid^o. Anders dan bij de andere voorbeelden in (1)-(8) kunnen ze worden opgevat als aanduidingen van een toestand van het onderwerp van de zin.

De bepalingen van type (b), in de zinnen (3)-(5), vertonen niet het zjuist besproken verband met zinnen. De zelfstandige naamwoorden in deze bepalingen hoeven ook, anders dan bij type (a), geen gebeurtenissen aan te duiden.

De absolute *met*-bepalingen in (6)-(8) bevatten alle een subject-predikaatsverbinding^o (de gespatieerde stukken zijn 'onderwerp'): *de helft van de ploeg dronken, een nette das om, de verwarming aan*. Ze kunnen alle in verband gebracht worden met zinnen met *hebben*:

- (6)' Willen we *de helft van de ploeg* soms dronken hebben?
- (7)' Je hebt *een das om*.
- (8)' Ik heb (jij hebt etc.) *de verwarming aan*.

Het onderwerp in zinnen met absolute *met*-constructies vervult soms qua betekenis een specifieke rol met betrekking tot wat in de *met*-constructie wordt beschreven. Degeen die door het onderwerp genoemd wordt is

- (i) degeen voor wie de situatie die in de *met*-constructie aangeduid wordt van belang is, of
- (ii) degeen die, als handelende persoon, een actieve rol speelt of zou kunnen spelen in de stand van zaken beschreven in de *met*-bepaling.

Er zijn ook absolute *met*-bepalingen die voorkomen in zinnen waarvan het onderwerp geen specifieke relatie heeft met de in de bepaling beschreven stand van zaken.

Zin (6) is een voorbeeld waarop (i) van toepassing is. De *we* in (6) is de instantie die belang heeft bij de situatie beschreven in de *met*-bepaling.

Andere voorbeelden van dit type zijn:

- (11) *Met de cavia dood was Jantje ontroostbaar.*
- (12) *Met zijn arm in het gips kon hij niet pianospelen.*

In (11) heeft Jantje belang bij de gezondheidstoestand van de cavia; hij wil de cavia niet dood hebben. In (12) heeft de *hij* belang bij de toestand van zijn arm, die hij in het gips heeft.

In zin (7) kan de door het onderwerp van de zin aangeduide persoon, *je*, gezien worden als degene die mogelijk een actieve rol speelt (heeft gespeeld) in de stand van zaken weergegeven in de *met*-bepaling; hij is degene die een *das om* heeft gedaan, of hij zou dat gedaan kunnen hebben of kunnen doen. Een dergelijke handelende rol kan de door het

---

onderwerp genoemde instantie ook vervullen/vervuld hebben in de volgende zinnen:

- (13) Met nog maar twintig meter te gaan is Laurien de waarschijnlijke winnares.
(14) Met de kamer aan kant kunnen we TV gaan kijken.

Zowel in (13) als in (14) is het mogelijk het onderwerp (*Laurien, we*) te beschouwen als het zinsdeel dat degene noemt die de handelende persoon is in de situatie die in de *met*-bepaling wordt beschreven: Laurien is degeen die nog twintig meter te gaan heeft, de 'we' in (14) zijn op te vatten als degenen die de kamer (zullen) hebben opgeruimd of schoongemaakt (aan kant hebben).

Voorbeelden van absolute *met*-bepalingen die voorkomen in zinnen waarvan het onderwerp geen specifieke relatie heeft met de in de bepaling beschreven stand van zaken treffen we aan in (8), en in de volgende zinnen:

- (15) Met Hans als voorzitter duurt de vergadering nooit lang.
(16) Met Barnaby aan het stuur kan er niets verkeerd gaan.

In (8) heeft het onderwerp geen specifieke relatie tot de subject-predikaatverbinding in de *met*-bepaling. In (15) en (16) is dat ook zo. De vergadering in (15) is niet een groep mensen, maar een aanduiding van een gebeurtenis, en kan dus niet gelden als 'belanghebbend', of als een actieve rol hebbend in Hans' voorzitten ('we/ze hebben Hans als voorzitter'; de *hebben*-constructie is hier alleen mogelijk met *als*). Evenzo vervult 'niets' niet de rol van belanghebbende of handelende instantie ten aanzien van Barnaby's aan het stuur zitten ('ik wil (jij wil etc.) Barnaby graag (niet, liever etc.) aan het stuur hebben').

De absolute *met*-bepaling staat meestal aan het begin van de zin. Evenmin als de andere bijwoordelijke bepalingen van omstandigheid duidt hij op zichzelf een causaal verband aan tussen het beschrevene in de subject-predikaatverbinding en de rest van de zin, al kan men dergelijke zinnen soms wel zo interpreteren.

5.3.2.14 Bijwoordelijke bepaling van beperking

Er bestaan uiteenlopende opvattingen over de vraag welke zinsdelen hieronder vallen. Vat men de term op als betrekking hebbend op alle bepalingen die een beperking op de zinsinhoud vormen, dan kunnen de meeste bijwoordelijke bepalingen wel als bijwoordelijke bepaling van beperking worden gebruikt. Dit kan gebeuren door middel van de intonatie, in dit geval door **contrastief accent**, zoals in *Door Kées zijn ze gezien*, – d.w.z. niet door anderen. (Contrastief accent geeft aan dat wat door het beklemtoonde zinsdeel wordt aangeduid een tegenstelling vormt met iets anders, dat

---

als regel niet in dezelfde zin wordt genoemd.) Men pleegt een bepaling als *door Kees* een bijwoordelijke bepaling van de handelende persoon^o te noemen, maar hier fungeert hij tegelijkertijd als beperking op de zinsinhoud, een voorbehoud, dat dient om niet meer te zeggen dan men kan verantwoorden. Zien we af van deze heel algemene opvatting van het begrip ‘bijwoordelijke bepaling van beperking’, dan blijven nog de volgende twee typen over:

(a) Bepalingen waarvan de betekenis omschreven kan worden met behulp van een bijzin^o met *wat...aangaat* of *wat...betreft*, en de bijzinnen zelf die met *wat...aangaat* en *wat...betreft* beginnen. De bepalingen kunnen beginnen met de langzamerhand tot voorzetsel^o geworden tegenwoordige deelwoorden^o *aangaande* of *betreffende*, met de voorzetsels *voor*, *in*, *van*, *qua* of *omtrent*, of bestaan uit het bijwoord^o *dianaangaande* of het voornaamwoordelijk bijwoord^o *daaromtrent*. Ook kunnen ze worden ingeleid door voorzetseluitdrukkingen^o als *met betrekking tot*, *ten aanzien van*. Voorbeelden zijn:

- (1) *Aangaande/met betrekking tot/ten aanzien van/betreffende deze kwestie* zullen nog uitspraken worden gedaan.
- (2) Karel was niet sterk genoeg *voor die sport*.
- (3) Hij was goed *in schaken*.
- (4) Ik ben Sumatraan *van geboorte*.
- (5) Ik vind hem *qua balbeheersing* minder.
- (6) Hij kan je *omtrent Deedee* nog wel wat vertellen.
- (7) Er valt *dianaangaande/daaromtrent* nog niets te melden.

(b) Bepalingen die betrekking hebben op uitzonderingen. Ze kunnen beginnen met het voorzetsel *behalve*, met het voltooid deelwoord^o *uitgezonderd*, of met voorzetsels als *buiten* en *behoudens*:

- (8) Alle vogels zijn met hun nesten begonnen, *behalve jij en ik*.
- (9) *Uitgezonderd* dienstauto's, mogen hier geen voertuigen worden geparkeerd.
- (10) *Buiten een paar schrammetjes* heb ik er niets aan overgehouden.
- (11) Er wordt voor de bouw geen toestemming gegeven, *behoudens enkele uitzonderingen*.
- (12) Er is me niets bijzonders opgevallen, *behalve dat jij je haar hebt laten knippen*.

In het laatste voorbeeld verbindt *behalve* een bijzin (*dat...knippen*) met een element in de hoofdzin^o (namelijk met niets bijzonders; zie over *behalve* pg. 91-2).

Constructies met *uitgezonderd* kunnen ook met dit laatste woord eindigen in plaats van beginnen: *Dienstauto's uitgezonderd...* etc. Deze volgordevariatie is ook in andere gevallen met deelwoorden soms mogelijk: *moeilijke gevallen daargelaten, daargelaten moeilijke gevallen*. (Zinsdelen met deelwoorden als *uitgezonderd, daargelaten, afgezien (van), gelet (op), (bij elkaar) genomen, meegerekend* worden

---

wel aangeduid als **absolute constructies**. Ze komen ook in andere functies voor dan die van bijwoordelijke bepaling van beperking.)

Er is een constructie, ingeleid door *dan* + voorzetsel of *dan* + het met *dat* samengesmolten voorzetsel *na* (vgl. (16)), die dient als bijwoordelijke bepaling van beperking in negatieve zinnen:

- (13) Je kunt die plaats niet bereiken *dan via een hangbrug*.
- (14) Hij ging nooit de deur uit *dan met een baseballpetje op*.
- (15) De kinderen gingen niet naar bed *dan na een sinterklaaslied te hebben gezongen*.
- (16) Ik zal niet vertrekken *dan nadat je mij de brandkastcode heb gezegd*.

5.3.2.15 Bijwoordelijke bepalingen van graad en kwantificerende bepalingen

Bijwoordelijke bepalingen van graad (ook: **graadbepalingen**) geven een mate aan waarin een bepaalde eigenschap aanwezig is of is toegenomen, of zij vragen daarnaar. Ze komen voor als onderdeel van een bijvoeglijk-naamwoordgroep^o, maar ook wel als bepaling bij sommige werkwoorden. Voorbeelden zijn de gecursiveerde delen in de onderstaande zinnen.

- (1) Hij is *heel* ijverig.
- (2) Dat interesseert hem *weinig*.
- (3) Ben ik mooi *genoeg*?
- (4) Dat is *tamelijk* veel.
- (5) Hij is *erg* gegroeid.
- (6) Ze is *nogal* vermagerd.
- (7) De man was *enigszins* zenuwachtig.
- (8) Ik ben *een beetje* opgewonden.
- (9) *Hoe sterk* ben jij?
- (10) Het is hier vrij diep.
- (11) Dat is *te* ver.
- (12) Die auto is *redelijk* goedkoop.
- (13) Hij is *zó* groot.
- (14) Dat is *heel* goed.
- (15) Hij heeft *erg* zijn best gedaan.

Graadbepalingen zijn alleen combineerbaar met gradueerbare bijvoeglijke naamwoorden^o en met werkwoorden waarbij sprake kan zijn van een graduele toename of afname van intensiteit ((2) en (15)) of van een eigenschap ((5) en (6)). *Heel* kan alleen gecombineerd worden met gradueerbare bijvoeglijke naamwoorden (vgl. **heel gegroeid* tegenover *heel mooi*). *Heel* kan dus ook een bepaling zijn bij het bijvoeglijk naamwoord *erg*, als in bv. *Hij heeft het heel erg druk*. Het omgekeerde, *erg* als bepaling bij *heel*, is niet mogelijk: **erg heel druk*. De verklaring is, dat *erg* geen bepaling kan zijn bij een bijwoord^o; *heel* is een bijwoord. (Vergelijk ook, bijvoorbeeld: **erg misschieten*, **erg soms*, tegenover: *heel misschieten*, *heel soms*. *Misschieten* en *soms* zijn bij-

---

woorden; *heel* kan, anders dan *erg*, wél een bepaling zijn bij bijwoorden.) Hoewel niet-gradueerbare bijvoeglijke naamwoorden (zoals *dood*, *klaar*, *schriftelijk*) dus niet kunnen samengaan met graadbepalingen, is het wel mogelijk met een bijwoordelijke bepaling aan te geven in hoeverre de door een niet-gradueerbaar bijvoeglijk naamwoord genoemde eigenschap van toepassing is. Zo'n bijwoordelijke bepaling noemt men een **kwantificerende bepaling**. Voorbeelden van zinnen met kwantificerende bepalingen treffen we aan in:

- (16) Die cactus is bijna dood.
- (17) Het werk is nu helemaal klaar.
- (18) Het examen was gedeeltelijk schriftelijk.

Ook bij veel werkwoorden die geen graadbepaling toelaten, zijn kwantificerende bepalingen mogelijk:

- (19) Ze waren *zo goed als* gearriveerd.
- (20) De pijn is *praktisch* verdwenen.
- (21) Hij heeft *nauwelijks* gewerkt.
- (22) Je hebt je doel *haast* bereikt.

Andere kwantificerende bepalingen zijn: *half*, *volstrekt*, *nagenoeg*, *compleet*, *vrijwel*.

Niet alle kwantificerende bepalingen laten zich goed verbinden met gradueerbare bijvoeglijke naamwoorden of werkwoorden die graadaanduiding toelaten. Gevallen waarin het niet gaat zijn (23)-(28):

- (23) *Dat is *zo goed als* vervelend.
- (24) *Dat schilderij is *praktisch* duur.
- (25) *Dat is *half* ver.
- (26) *Jan is *gedeeltelijk* gevallen.
- (27) *Hij is *compleet* gegroeid.
- (28) *Hij heeft *vrijwel* zijn best gedaan.

Maar sommige kwantificerende bepalingen zijn zowel met gradueerbare als niet-gradueerbare bijvoeglijke naamwoorden te combineren, en even-goed met bepaalde werkwoorden die graadaanduiding toelaten als met sommige andere. Een duidelijk voorbeeld is *hartstikke*: *hartstikke dood*, *hartstikke mooi*; *hartstikke mislukt*, *hartstikke vermagerd*.

5.3.2.16 Bijwoordelijke bepaling van vergelijking

Deze bepaling noemt iets waarmee iets anders in de zin wordt vergeleken. Het opzicht waaronder wordt vergeleken kan variëren van gedrag tot mate. De volgende zinnen bevatten enkele voorbeelden.

-
- (1) Hij liep (zo)als een dronkeman.
  - (2) We hebben als gekken gewerkt.
  - (3) Het schip was zo groot als een huis.
  - (4) Het schip was groter dan een huis.
  - (5) In vergelijking met Jupiter is Mars klein.
  - (6) Voor een mier was het dier te groot.
  - (7) Dat heb je mooi gespeeld voor een amateur.

Veel als-bepalingen van vergelijking zijn idiomatisch^o; voorbeelden zijn: *doen als een kip zonder kop*, *(zo) moedig/vechten als een leeuw*, *werken als een paard*, *stelen als de raven*, *zo gek als een deur*.

Als-bepalingen als in (1) en (2) kunnen we contrasteren met die in bijvoorbeeld (8):

- (8) Ze heeft mij nog als kind behandeld.

In (8) is de gecursiveerde bepaling geen bijwoordelijke bepaling van vergelijking, maar een bepaling van gesteldheid^o. Het verschil met de bepalingen in (1) en (2) is, dat *als* in (8) niet kan worden vervangen door *zoals*, terwijl dat wel kan in (1) en (2).

De woorden *als* en *dan* in (1)-(4) zijn voegwoorden van vergelijking^o. Zie in verband hiermee ook pg. 275-276. *Als* betekent hier hetzelfde als *gelijk* (in ouder Nederlands en Zuid-Nederlands).

De bepalingen in (5), (6) en (7) hebben een vergelijkbare betekenis. Omdat het soort oordelen waarvan in deze zinnen sprake is gradueel kan variëren, kunnen de bepalingen in kwestie niet gecombineerd worden met niet-gradueerbare bijvoeglijke naamwoorden^o. (Vergelijk het vreemde van **Voor een examenvraag is deze opgave schriftelijk*, **Voor een café is deze zaak dicht*.) De bepalingen in (6) en (7) moeten worden onderscheiden van bijwoordelijke bepaling van het type dat voorkomt in (9):

- (9) Karel was niet sterk genoeg voor die sport. (= (2) op pg. 193)

De bepaling in (9) is een bijwoordelijke bepaling van beperking. Het verschil met de bijwoordelijke bepaling van vergelijking in (6) en (7) is, dat in (9) 'die sport' wel als maatstaf geldt, maar niet wordt vergeleken met Karel of zijn kracht, terwijl in (6) en (7) 'een mier' resp. 'een amateur' wel worden vergeleken met 'het dier' resp. de toegesprokene. De betekenissen liggen wel erg dicht bij elkaar. Dat komt doordat *een mier* en *een amateur* generieke naamwoordgroepen^o zijn. Dit verleent aan *een mier* en *een amateur* in de betrokken zinnen het karakter van algemeengeldigheid, waardoor ze gepresenteerd worden als een maatstaf. Maar het essentiële verschil tussen (9) enerzijds en (6) en (7) anderzijds blijft dat er in de laatste twee, in tegenstelling tot in (9), een directe vergelijking wordt getrokken tussen een categorie en een mogelijk lid van die categorie.

5.3.2.17 Metatalige bijwoordelijke bepalingen

Deze bepalingen refereren aan inhoudelijke of vormelijke eigenschappen van (onderdelen van) de zin waarin ze staan, of ze refereren rechtstreeks aan de zin als zin. (Metataal is taal over taal.) Ze hebben geen betrekking op de inhoud van wat er gezegd wordt zelf, zoals in het geval van zinsbepalingen. Ze zijn zeer uiteenlopend van aard. Enkele van de voornaamste typen zijn:

- 1 Bepalingen die refereren aan een vorm-eigenschap van de zin: *Jan en Piet kwamen in deze volgorde binnen, Anne en Jo wonen respectievelijk op nummer 12 en nummer 14, Het zijn, in de woorden van Hansje, dwazen en ontzinden.*
- 2 Bepalingen die verwijzen naar de zin – of beter misschien, uiting – waarin ze voorkomen door middel van een deiktisch^o (aanwijzend) woord: *Hierbij deel ik u mee..., Bij deze verklaar ik deze zitting beëindigd.* Ze komen voor in zinnen waarin een taalhandeling wordt genoemd: in zg. **performatieve** zinnen, dat wil zeggen zinnen die, door ze uit te spreken, de handeling bewerkstelligen die in de zin wordt beschreven. (Door te zeggen 'Ik beloof het' wordt de belofte gedaan, door te zeggen 'Ik doop u Neeltje' wordt de naam 'Neeltje' door een doop gegeven, door te zeggen 'Ik waarschuw je' waarschuwt de spreker, enz.)
- 3 Bepalingen die een aanduiding geven van de aard, status of bedoeling van de uiting waarin ze voorkomen: *Eerlijk gezegd is het niet goed gegaan, Kort samengevat is het half gelukt, Overigens is Kees geen lid meer, In de eerste plaats gaat mij dat niets aan.*

Bepalingen van het soort onder 3 lijken op metatalige bepalingen als zacht uitgedrukt, met alle respect, kortom, ronduit, tussen haakjes, trouwens. De laatstgenoemde verschillen van de eerder gegeven voorbeelden doordat hun vooropplaatsing nooit gepaard gaat met een volgordeverandering van andere zinsdelen ten opzichte van de persoonsvorm^o. Ze worden bij vooropplaatsing gevolgd door een komma of dubbele punt: *Tussen haakjes: het gaat toch door.* Het verschijnsel dat er in mededelende zinnen voorafgaand aan de eerste positie^o (hier die van het) nog een zinsdeel staat, heet linksdislocatie^o, maar het is niet aannemelijk dat daarvan hier sprake is. Wat na de bepalingen volgt heeft meer het karakter van een directe rede^o; een uitdrukking als *tussen haakjes*, bijvoorbeeld, zou men kunnen opvatten als staand voor 'tussen haakjes zeg ik'. Het feit dat een dergelijke betekenisomschrijving niet steeds mogelijk is, doet niets af aan het citaat-achtige karakter van de op de bepalingen volgende zinnen. We kunnen onderscheiden tussen verplicht en niet verplicht op deze manier 'buiten het zinsverband' voorop geplaatste bepalingen:

verplicht:

- (1) *Kortom*, hij is geslaagd. (niet: *Kortom is hij geslaagd)
- (2) *Trouwens*, ik ben moe. (niet: *Trouwens ben ik moe)
- (3) *Onder ons gezegd en gezwegen*: hij is ongeschikt. (niet: *Onder ons gezegd en gezwegen is hij ongeschikt)

---

niet-verplicht:

- (4) Om te *beginnen* was dat niet waar. (ook: Om te *beginnen*: dat was niet waar)
- (5) Eerlijk *gezegd* was ik er blij mee. (ook: Eerlijk *gezegd*: ik was er blij mee)
- (6) Om je de *waarheid te zeggen* is dat nog niet alles. (ook: Om je de *waarheid te zeggen*: dat is nog niet alles)

Sommige metatalige bijwoordelijke bepalingen kunnen gerekend worden tot de absolute bepalingen^o (zie hieronder). Metatalige bijwoordelijke bepalingen als in (1)-(6) zijn verwant aan zinsbepalingen^o: de *het is... zo*, *dat-test*^o levert vaak een positief resultaat op, al is er een zekere voorkeur om de tijdsvorm^o van het werkwoord *zijn* daarin bij de bedoelde metatalige bepalingen aan te passen aan die in de *dat*-zin: liever, als correcte betekenisomschrijving van (5), *Het was eerlijk gezegd zo, dat ik er blij mee was*, dan *Het is eerlijk gezegd zo, dat ik er blij mee was*.

De bepalingen in (4) en (6) zijn bijzinnen^o; zie hiervoor pg. 276-7.

5.3.2.18 Absolute bepalingen

Deze bepalingen bestaan uit een subject-predikaatsverbinding^o waarin een soms weglaatbaar deelwoord^o van een zelfstandig werkwoord of een weglaatbaar deelwoord *zijnd(e)* (of *zittend(e)*, *staand(e)*, *liggend(e)*) optreedt en waarin de als ‘onderwerp’^o fungerende woordgroep verzwegen kan zijn. Bij bepalingen als *eerlijk gezegd*, kort *samengevat* en *gelet op de noodzaak tot bezuinigen* ontbreekt zo’n ‘onderwerp’; in *alles in aanmerking genomen* en *het werk gedaan (zijnde)* fungeren de onderstreepte delen als zodanig. Het ‘onderwerp’, al of niet verzwegen, komt niet overeen met het onderwerp van de zin waar de bepaling bij hoort. Tot de absolute bepalingen behoren bijvoorbeeld ook de recursiveerde delen in (1)-(4):

- (1) *Gelet op de noodzaak tot bezuinigen* is deze maatregel verantwoord.
- (2) *Zij tweeën niet meegerekend* is iedereen nu onder dak.
- (3) *Alles bij elkaar (genomen)* hebben we een goed jaar gehad.
- (4) Daar stond hij, *zijn hoed scheef op zijn hoofd (zittend)*.

Deze bepalingen heten ‘absoluut’ omdat ze een zeer los grammaticaal verband met de zin hebben. Sommige absolute bepalingen kunnen als zinsbepalingen^o worden opgevat en leveren bij de *het is... zo*, *dat-test*^o een positief resultaat op: de betekenis van (3) kan worden omschreven als *Het is alles bij elkaar (genomen) zo, dat we een goed jaar hebben gehad*. Maar sommige absolute bepalingen geven een negatief resultaat: **Het is zijn hoed scheef op zijn hoofd (zittend) zo, dat hij daar stond*.

Sommige absolute bepalingen zijn metatalige bijwoordelijke bepalingen^o. Voorbeelden zijn: *eerlijk gezegd*, *zacht uitgedrukt*, *onder ons gezegd* en *gezwegen*.

5.3.3 Bepaling van gesteldheid

Het nu te bespreken type bepaling is geen bijwoordelijke bepaling^o. De bepaling van gesteldheid noemt een eigenschap, toestand of locatie bij een naamwoordgroep^o in de zin, zonder echter een bijvoeglijke^o of predicatieve^o bepaling te zijn. Bepalingen van gesteldheid komen voor als voorzetselgroep^o (o.m. met het voorzetsel^o *als*), als werkwoordelijke groep^o (met het werkwoord^o in de vorm van een deelwoord^o) of als bijvoeglijk-naamwoordgroep^o. Ze kunnen vaak vervangen worden door zinsdelen van de vorm 'X zijnde', 'terwijl + persoonlijk voornaamwoord^o + X is (was etc.)' of, in het geval van een werkwoordelijke groep met tegenwoordig deelwoord^o, 'terwijl + persoonlijk voornaamwoord + persoonsvorm^o' waarbij 'X' de eigenschap, toestand of locatie noemt en het persoonlijk voornaamwoord verwijst naar de naamwoordgroep waarop de bepaling van gesteldheid betrekking heeft. Enkele voorbeelden van zinnen met een bepaling van gesteldheid zijn:

Bijvoeglijk-naamwoordgroep:

- (1) De lakens lagen *helemaal* schoon in de kast. ('helemaal schoon zijnde')
- (2) Ed stond *zenuwachtig* op spoor 2b. ('terwijl hij zenuwachtig was')

Werkwoordelijke groep met passief/voltooid deelwoord^o:

- (3) Ik heb ze het liefst *gebakken*. ('gebakken zijnde')
- (4) *Eenmaal gearriveerd*, begaven ze zich naar de balzaal. ('eenmaal gearriveerd zijnde')

Werkwoordelijke groep met tegenwoordig deelwoord:

- (5) Ik fotografeerde hem *slappend in een hangmat*. ('terwijl hij in een hangmat sliep')
- (6) *Huilend* werd hij afgevoerd. ('terwijl hij huilde')

Voorzetselgroep:

- (7) Ik heb hem *in de kast* aangetroffen. ('terwijl hij in de kast was')
- (8) Heb jij de koningin wel eens *op de troon* gezien? ('terwijl zij op de troon was')
- (9) 'Als' komt ook voor *als* voegwoord. ('terwijl het voegwoord is')
- (10) Zij wilde in een volgend leven terugkomen *als een brilslang*. ('een brilslang zijnde')

(Als komt ook voor als voegwoord^o, maar is in (9) en (10) voorzetsel.) Soms levert vervanging van de bepaling van gesteldheid door een omschrijving met *zijnde* of *terwijl* een minder gelukkig resultaat op. Dit zien we vooral in gevallen waarin de bepaling contrastief accent^o krijgt (dat wil zeggen beklemtoning die aangeeft dat er sprake is van een tegenstelling), zoals in *Hij is ALS SCHAKER briljant* (niet in een andere hoedanigheid). Een betere omschrijving is hier: *voorzover hij schaker is*. Vaak

---

worden dergelijke contrastief beklemtoonde bepalingen van gesteldheid dan ook beschouwd als voorbeelden van de bijwoordelijke bepaling van beperking^o (anders dan in dit boek gebeurt).

Bepalingen van gesteldheid zijn op te vatten als subject-predikaatverbindingen^o met een impliciet onderwerp^o (schimonderwerp^o; zie pg. 238), dat op dezelfde zaak of persoon betrekking heeft als welke genoemd wordt door een elders in de zin voorkomende naamwoordgroep. Geven we dat impliciete onderwerp weer als cursieve teksthaken, [], en onderstrepen we de naamwoordgroep waarop de bepaling betrekking heeft, dan kunnen we de relatie tussen de bepaling van gesteldheid (hieronder tussen rechte haken) en de bedoelde naamwoordgroep goed zichtbaar maken. Op die manier kunnen we ook de bij dit soort bepalingen soms optredende dubbelzinnigheid verduidelijken:

- (11) a Ik heb hem [] als kind] gekend.
b Ik heb hem [] als kind] gekend.
- (12) a Hij wilde hem niet [] ongewapend] aanvallen.
b Hij wilde hem niet [] ongewapend] aanvallen.
- (13) a [] als leider] reken ik op je.
b [] als leider] reken ik op je.
- (14) a Aan hem werd het door Eric, [] als zijn oudste leerling], opgedragen.
b Aan hem werd het door Eric, [] als zijn oudste leerling], opgedragen.

In de a-zinnen van (11)-(13) heeft de bepaling van gesteldheid (of beter misschien: zijn verzwegen onderwerp) betrekking op het onderwerp van de zin, in (14)a op de participant^o die in de passieve door-bepaling^o (door Eric) wordt genoemd, en in de andere zinnen op een voorwerp^o. De bepaling van gesteldheid kan alleen betrokken zijn op een participant, dus niet op een zaak of persoon die genoemd wordt in een bijwoordelijke bepaling (afgezien van de passieve door-bepaling).

In sommige gevallen is niet te zien of we met een bijvoeglijke bepaling te maken hebben of met een bepaling van gesteldheid, zoals in de volgende voorbeelden.

- (15) Ze had geen boeken van Vestdijk gelezen.
(16) Ik heb die anekdote over Jacques Bloem nooit horen vertellen.
(17) De weduwe vond het testament van die man.
(18) Ik heb datzelfde boek met een geel kaft gezien.
(19) Het liefst hoorde Hans de strijkkwartetten van Haydn.

In deze zinnen kan het deel van de naamwoordgroep^o dat onmiddellijk aan de geursiveerde delen voorafgaat zonder verlies van acceptabiliteit worden vervangen door een persoonlijk voornaamwoord^o: Ik heb ze met een geel kaft gezien, Ik heb 'm over Jacques Bloem nooit horen vertellen, Het liefst hoorde Hans

ze van Haydn, Ze had ze van Vestdijk gelezen, De weduwe vond het van die man. Onbeklemtoonde persoonlijke voornaamwoorden kunnen geen bijvoeglijke bepaling bij zich hebben (pg. 158). Het moet dus mogelijk zijn de bepalingen in (15)-(19) ook op te vatten als iets anders dan bijvoeglijke bepalingen. Ook kunnen de gecursiveerde bepalingen vooropgeplaatst worden, wat niet kan als het bijvoeglijke bepalingen zijn (pg. 157-8): Van Vestdijk had ze geen boeken gelezen, Over Jacques Bloem ben ik die anekdote nooit tegengekomen, enz. Als vervangende omschrijvingen van de bepalingen kunnen we hier gebruiken: ‘voorzover ze van Vestdijk zijn’, ‘voorzover hij over Jacques Bloem is’ (zie de opmerking hierboven over beklemtoonde bepalingen van gesteldheid).

Zoals opgemerkt, kan een bepaling van gesteldheid alleen betrekking hebben op een participant in de zin. In overeenstemming daarmee kan de bepaling *over het jaarverslag* in (20)a niet vooropgeplaatst worden, maar die in (21)a wel; in (20)a noemt het onderstreepte zinsdeel geen participant, maar is het deel van een bijwoordelijke bepaling, terwijl het onderstreepte zinsdeel in (21)a wel een participant noemt:

- (20) a Ik heb twee vergaderingen over het jaarverslag op hem gelet.
 b *Over het jaarverslag heb ik twee vergaderingen op hem gelet.
 (21) a Ik heb twee vergaderingen over het jaarverslag voorgezeten.
 b Over het jaarverslag heb ik twee vergaderingen voorgezeten.

Mede doordat een bepaling van gesteldheid soms naar uiterlijke vorm niet te onderscheiden is van een bijwoordelijke bepaling van plaats of een bijvoeglijke bepaling, kan er zich soms meervoudige dubbelzinnigheid voordoen van nog weer een ander soort dan die in (14):

- (22) a Ik heb het paleis op de Dam gezien. (= ‘het is op de Dam geweest dat ik het paleis zag’) – bijw. bep. van plaats
 b Ik heb het paleis op de Dam gezien. (‘...het paleis dat op de Dam staat’) – bijvoeglijke bepaling
 c Ik heb het paleis [ ] op de Dam] gezien. (‘...terwijl ik op de Dam was’) – bepaling van gesteldheid

Een soort bepalingen van gesteldheid dat van de hierboven behandelde enigszins verschilt, en dat bekendstaat als de **predicatieve toevoeging** treffen we aan in voorbeelden als de volgende.

- (23) Kees, ook niet kinderachtig, trakteerde ons allemaal.
 (24) Leo, intussen genezen verklaard, ondernam een reis naar Vlissingen.
 (25) In zijn kamer, een hokje van twee bij drie, was alles opklapbaar.
 (26) Haar rimp’lig vel, een kwaad orgaan, loopt jaren reeds dezelfde baan.
 (Vestdijk, ‘Straatlied’)

Kenmerken van dit soort bepalingen zijn dat ze altijd direct volgen op de

---

naamwoordgroep waar ze bij horen en dat ze tussen komma's worden geschreven. Ze verschillen van bijstellingen doordat ze, wanneer het naamwoordgroepen zijn, onbepaald^o kunnen zijn, terwijl de naamwoordgroep waar ze bijhoren altijd bepaald is. Als ze bepaald zijn, beginnen ze nooit met een aanwijzend voornaamwoord, in tegenstelling tot de bijstelling, waarbij dat vaak wel zo is. Ze zijn op te vatten als een soort beknopte uitbreidende bijvoeglijke bijzinnen^o.

5.3.4 De predicatieve bepaling

Net als het geval is bij de bepaling van gesteldheid (zie vorige paragraaf) kunnen we de predicatieve bepaling zien als een predikaat^o, waar een 'subject' (een 'onderwerp^o') bij hoort, zodat we ook hier te maken hebben met een subject-predikaatsverbinding^o. Het verschil met de bepaling van gesteldheid is echter, dat het bij het predikaat behorende 'onderwerp' bij de predicatieve bepaling niet 'verzwegen' is (uitgezonderd in het geval van sommige predicatieve objectsbepalingen; zie verderop in deze paragraaf), maar gevormd wordt door een in de zin aanwijsbare woordgroep. Die hoeft overigens in de zin als geheel helemaal niet altijd het onderwerp te zijn; evengoed kan hij als lijdend voorwerp voorkomen. Ter verduidelijking zijn in de onderstaande voorbeelden de predicatieve bepalingen recursieerd en de zinsdelen die gezien kunnen worden als het bijbehorende 'onderwerp' gespatieerd:

- (1) Henk verft h e t h e k g r o e n .
- (2) Z e s c h o p t e d e d o o s i n d e h o e k .
- (3) J a n l o o p t z i j n s c h o e n e n s c h e e f .
- (4) I k m a a k d e k a m e r g e z e l l i g .
- (5) Z e v i n d e n P a u l a a r d i g .
- (6) H e t b o r d v i e l i n s t u k k e n .
- (7) W e b e n o e m e n M a a r t e n t o t v o o r z i t t e r .
- (8) I k b e s c h o u w H a n s a l s m i j n v r i e n d .
- (9) I k h o u d h e t v o o r e e n b u i t e n a a r d s w e z e n .

Het zelfstandig werkwoord^o in deze zinnen geeft steeds aan hoe de door de gespatieerde zinsdelen genoemde persoon of zaak aan de genoemde eigenschap of toestand komt dan wel hem toegekend krijgt. Het hek wordt door Henks verven groen, de doos komt in de hoek terecht door haar schoppen, Jans schoenen worden scheef door het lopen, de kamer wordt gezellig doordat ik hem zo maak, Paul krijgt het predikaat 'aardig' op grond van het feit dat ze hem dat vinden, het bord gaat in stukken doordat het valt, Maarten wordt voorzitter omdat wij hem daartoe benoemen, Hans wordt 'mijn vriend' genoemd omdat de 'ik' hem als zodanig beschouwt, en iets soortgelijks geldt voor houden (voor) in (9). Een dergelijke relatie met het werkwoord is kenmerkend voor zinnen met een predicatieve bepaling. Ze ontbreekt in zinnen met een bepaling van gesteldheid.

Of een predicatieve bepaling die een locatie noemt in een bijzin^o rechts van het werkwoord kan staan, hangt af van de vraag of het werkwoord scheidbaar samengesteld^o is of niet:

- (10) a ...dat ik de vaas op de vensterbank zet / *zet op de vensterbank.
b ...dat ik de vaas op de vensterbank neerzet / neerzet op de vensterbank.
(11) a ...die hij in de tuin smeeet / *smeeet in de tuin.
b ...die hij in de tuin wegsmeet / wegsmeet in de tuin.

In dit opzicht komen plaatsaanduidende predicatieve bepalingen overeen met richtingsbepalingen^o. *Neer-* in *neerzetten* en *weg-* in *wegsmijten* kunnen worden beschouwd als de predikaten die rechtstreeks met het lijdend voorwerp zijn verbonden, terwijl *op de vensterbank* en *in de tuin* daarbij grammaticaal min of meer 'losstaande' nadere specificaties zijn.

Zoals opgemerkt op pg. 185 zou men ook de richtingsbepalingen^o kunnen rekenen tot de predicatieve bepalingen. De reden dat dat hier niet gebeurt, is dat in dit boek een zo nauw mogelijke aansluiting bij de gangbare terminologie wordt nagestreefd. Dat richtingsbepalingen worden gezien als een aparte categorie is ook niet helemaal willekeurig. Er is een duidelijk verschil tussen de hier besproken plaatsaanduidende predicatieve bepalingen en richtingsbepalingen. In dit verband kan gewezen worden op het bestaan van werkwoorden die exclusief op een pad^o of 'route' betrekking hebben ('**padwerkwoorden**'). Hiertoe behoren onder meer *varen*, *zwemmen*, *zich verplaatsen* en *bewegen*. Ze hebben als eigenschap dat ze, in tegenstelling tot andere bewegingswerkwoorden^o, niet gebruikt kunnen worden in combinatie met plaatsaanduidende predicatieve bepalingen. Dit kan aan de hand van de volgende voorbeelden geïllustreerd worden:

geen padwerkwoord:

- (12) a De rups is het blad op gekropen. (richtingsbepaling)
b De rups is op het blad gekropen. (predicatieve bep.)

padwerkwoord:

- (13) a Het rivierschip is de zee op gevaren. (richtingsbepaling)
b *Het rivierschip is op de zee gevaren. (predicatieve bep.)

Het plaatsaanduidende predikaat *op de zee* kan niet via het padwerkwoord *varen* betrokken worden op het onderwerp, vandaar de onmogelijkheid van (13)b. Alleen een pad-aanduidend predikaat als *de zee op* (dat wil zeggen, een richtingsbepaling) kan dat. *Kruipen* daarentegen, hoewel ook een bewegingswerkwoord, is geen padwerkwoord, en laat beide soorten bepalingen toe. Vandaar dat zowel (12)a als (12)b goede zinnen zijn. (Padwerkwoorden kunnen wel, net als andere werkwoorden, voorkomen in zinnen met een bijwoordelijke bepaling van plaats. Op het blad en op de zee zijn bijwoordelijke bepalingen van plaats in *De rups heeft op het blad gekropen* en *Het rivierschip heeft op de zee gevaren*.) Ook de zin *Het rivierschip is op een rots gevaren* is goed, maar

---

varen op een rots, een klip e.d. vormen vaste verbindingen, waarin op ‘tegenop’ betekent.

Afgezien van speciale gevallen waarin één van de twee aan het begin van de zin geplaatst is, moet in zinnen die een predicatieve bepaling en een bepaling van gesteldheid bevatten de predicatieve bepaling altijd volgen op de bepaling van gesteldheid; nooit omgekeerd:

- (14) a Chris gooide het glas kwaad stuk.
b *Chris gooide het glas stuk kwaad.
- (15) a De mast woei krakend scheef.
b *De mast woei scheef krakend.

Naar de vorm kunnen we vier verschillende typen predicatieve bepalingen onderscheiden, die in de hier gegeven volgorde zullen worden besproken: **(a) niet beginnend met de voorzetsels^o tot, als of (niet-temporeel of -locatief) voor, (b) beginnend met tot, (c) beginnend met als, (d) beginnend met (niet-temporeel of -locatief) voor**. Met ‘temporeel voor’ wordt hier bedoeld: voor als in bv. *We plaatsen het vóór negen*; met ‘locatief’ voor: zoals het voorkomt in bv. *Hij veegde het voor mijn deur*. Binnen de categorie (a) onderscheiden we **predicatieve objectsbepalingen, schijnbare predicatieve objectsbepalingen, predicatieve bepalingen bij ‘maak-werkwoorden’, predicatieve bepalingen bij vinden en zijn synoniemen en predicatieve subjectsbepalingen**. De categorieën (b) en (c) vallen elk uiteen in predicatieve objects- en subjectsbepalingen. Categorie (d) bevat alleen predicatieve objectsbepalingen.

5.3.4.1 Predicatieve bepaling zonder inleidend tot, als of voor

We bespreken nu eerst de tot dit type behorende **predicatieve objectsbepaling** (de predicatieve objectsbepalingen beginnend met *als* en *tot* worden besproken op pg. 207-8). In de volgende zinnen zijn de recursieerde zinsdelen predicatieve objectsbepalingen.

- (1) Hij verft de deur *groen*.
(2) Frits brak de reep in *tweeën*.
(3) Hij plaatste de bloempot *op de vensterbank*.

Het ‘onderwerp’ dat in deze zinnen bij het predikaat (*groen*, respectievelijk in *tweeën* en *op de vensterbank*) hoort is in zin (1) *de deur*, in zin (2) *de reep* en in zin (3) *de bloempot*. De laatstbedoelde zinsdelen fungeren in de zin als geheel als lijdend voorwerp^o. Het is daarom dat we spreken van een ‘objectsbepaling’ (in tegenstelling tot ‘subjectsbepaling’). In zinnen met een predicatieve objectsbepaling is het werkwoord altijd (al of niet verplicht) overgankelijk^o.

In tegenstelling tot het vorige type is het werkwoord bij een **schijnbare predicatieve objectsbepaling** niet altijd overgankelijk. In dit boek rekenen

---

we hier twee verschillende typen bepalingen toe. Het eerste treedt op in zinnen waarin het traditioneel als lijdend voorwerp beschouwde zinsdeel normaal gesproken niet bij het betrokken werkwoord als zodanig kan voorkomen. Het tweede treedt op zonder dat er in de zin een lijdend voorwerp kan worden aangewezen. Het zijn predicatieve bepalingen bij een soort ‘impliciet’ lijdend voorwerp; we noemen ze ‘predicatieve bepalingen van het geïmpliceerd product’.

Voorbeelden van het eerste type zijn de gecursiveerde bepalingen in:

- (4) Jan loopt zijn schoenen *scheef*.
- (5) Ze hilde zichzelf in *slaap*.
- (6) De man van de verkeerstoren praatte me *op de grond*.

De zinsdelen *zijn schoenen*, *zichzelf* en *me* in (4)-(6), naar de betekenis fungerend als ‘onderwerp^o’ van de gecursiveerde predikaten^o, worden traditioneel benoemd als lijdend voorwerp^o van de zin. *Zichzelf* en *me* in (5) en (6) hebben ook de vorm van een voorwerp^o en niet van een onderwerp (de onderwerpsvormen zijn *zijzelf* en *ik*). Bij zelfstandige naamwoorden^o, zoals *schoenen*, maakt het Nederlands geen onderscheid tussen onderwerps- en voorwerpsvorm. Wat predicatieve bepalingen van het type in (4)-(6) onderscheidt van andere predicatieve bepalingen, is dat ze een eigenschap, toestand of locatie noemen bij een zinsdeel dat normaliter niet als lijdend voorwerp bij het werkwoord in de zin kan voorkomen. De bepalingen zijn ook niet weglaatbaar: **Jan loopt zijn schoenen*, **Ze hilde zichzelf*, **De man van de verkeerstoren praatte me*. Maar net als bij alle predicatieve bepalingen geeft het werkwoord aan hoe het bij de bepaling naar de betekenis als ‘onderwerp’ fungerende zinsdeel aan zijn predikaat komt.

Voorbeelden van het tweede hier onderscheiden type zijn de cursieve bepalingen in (7)-(10):

- (7) Julia kookt *lekker*.
- (8) Wim schrijft *klein*.
- (9) Hij schreef dicht *op elkaar*.
- (10) De hond poept in *de goot*. (Niet bedoeld als plaatsbepaling^o.)

De werkwoorden in (7)-(10) impliceren allemaal een product (‘kooksel’, ‘schrifttekens’, ‘drollen’). De bepalingen noemen een eigenschap, hoedanigheid of locatie van een in het werkwoord ‘ingesloten’, niet in de zin aanwijsbaar lijdend voorwerp, dat betrekking heeft op dit product. Aan het werkwoord lezen we verder af hoe het geïmpliceerde product aan zijn eigenschap, hoedanigheid of locatie komt.

Predicatieve bepalingen bij ‘maak-werkwoorden’ vertonen overeenkomst met schijnbare objectsbepalingen van de eerste soort omdat ook zij niet kunnen worden weggelaten, althans niet zonder ingrijpende betekenisverandering van het werkwoord. Onder ‘maak-werkwoorden’ wordt hier verstaan werkwoorden die in de bedoelde constructies ongeveer de betekenis

---

‘bewerkstelligen dat x het predikaat y krijgt of houdt’ hebben. Hieronder vallen *maken*, *brengen* en *houden*. Voorbeelden zijn:

- (11) Ik maak de kamer *gezellig*.
- (12) Hij bracht me *in verwarring*.
- (13) Ze hielden ons *in spanning*.

Een verschil met ‘echte’ en schijnbare predicatieve objectsbepalingen is, dat de betekenis van zinnen met bepalingen van de onderhavige soort niet omschrijfbaar is met *zodanig dat*, zoals geïllustreerd wordt in de volgende voorbeelden:

‘echte’ predicatieve objectsbepaling:

- (14) Hij verft de deur groen – Hij verft de deur, *zodanig dat hij groen wordt*.

schijnbare predicatieve objectsbepaling:

- (15) Jan loop zijn schoenen scheef – Jan loopt, *zodanig dat zijn schoenen scheef worden*.

predicatieve bepaling bij ‘maak-werkwoorden’:

- (16) Ik maak de kamer *gezellig* – *Ik maak, *zodanig dat de kamer gezellig wordt*. *Ik maak de kamer, *zodanig dat hij gezellig wordt*.

Voorbeelden van zinnen met **predicatieve bepalingen bij vinden en zijn synoniemen** zijn:

- (17) Hugo vindt zichzelf *slim*.
- (18) Ze achten hem *geschikt voor dat werk*.
- (19) Dat noem ik nog eens *snel*.

Uit de aard van de betekenis van *vinden* en zijn synoniemen^o vloeit voort dat hierbij alleen predicatieve objectsbepalingen mogelijk zijn. Net zoals het geval is bij predicatieve bepalingen bij ‘maak-werkwoorden’, zijn hier geen betekenisomschrijvingen mogelijk met *zodanig dat* (*Hugo vindt, *zodanig dat hij slim is*, etc.).

Bij de **predicatieve subjectsbepaling** is het niet het lijdend voorwerp van de zin dat als ‘onderwerp’ fungeert bij de bepaling, maar het onderwerp van de zin als geheel:

- (20) De deur viel uit zijn *hengsels*.
- (21) Het bord viel op de *grond*.
- (22) De mast woei *scheef*.

5.3.4.2 Predicatieve bepaling beginnend met *tot*

Deze bepaling komt voor als bepaling bij het lijdend voorwerp^o (objects-bepaling) en als bepaling bij het onderwerp^o (subjectbepaling). Voorbeelden van met *tot* beginnende predicatieve objectsbepalingen zijn de gecursiveerde zinsdelen in (1)-(3).

- (1) We benoemen Maarten *tot voorzitter*.
- (2) Koningin Elisabeth sloeg hem *tot ridder*.
- (3) Zij stampte de *suiker tot poeder*.

(In (2) kan de predicatieve bepaling niet weggelaten worden zonder ingrijpende betekenisverandering. Dit hangt samen met het feit dat *tot ridder slaan* een vaste verbinding^o is.)

Voorbeelden van zinnen met predicatieve subjectsbepalingen zijn:

- (4) Het vet smolt *tot een heldere vloeistof*.
- (5) Het materiaal verbrandde *tot as*.
- (6) De boeken vergingen *tot stof*.

5.3.4.3 Predicatieve bepaling met *als*

Deze bepaling komt, zoals die met *tot*, voor als bepaling bij het lijdend voorwerp^o (objects-bepaling) en als bepaling bij het onderwerp^o (subjects-bepaling). Het woord *als* in predicatieve bepalingen is een voorzetsel^o, net als in bepalingen van gesteldheid^o. Voorbeelden van zinnen met predicatieve objectsbepalingen treffen we aan in:

- (1) Ik beschouw hem *als mijn vriend*.
- (2) We ervoeren dat *als beledigend*.
- (3) Hij zag dat *als iets moois*.

Voorbeelden van predicatieve subjectsbepalingen zijn de gecursiveerde bepalingen in de onderstaande zinnen:

- (4) Hij trof me *als een vriendelijk mens*.
- (5) Het deed zich aan mij voor *als lelijk*.
- (6) Hij kwam over *als een enthousiasteling*.

Het feit dat *als* in deze gevallen ook gevolgd kan worden door een bijvoeglijk naamwoord^o (*beledigend*, zin (2); *lelijk*, zin (5)), zou aanleiding kunnen zijn om *als* in predicatieve bepalingen niet te beschouwen als een voorzetsel^o, maar als een voegwoord^o. Voorzetsels worden immers in het normale geval gevolgd door een naamwoordgroep^o. Maar deze overweging is niet voldoende. Ook in predicatieve bepalingen die met *voor* beginnen (zie volgende paragraaf), kan dit woord gevolgd worden door een

---

bijvoeglijk naamwoord. Het is niet aannemelijk dat voor in dergelijke gevallen geen voorzetsel zou zijn.

5.3.4.4 Predicatieve bepaling met voor

De betekenis van zinnen met deze bepalingen is verwant aan die met predicatieve objectsbepalingen met *als*, en aan die met predicatieve bepalingen bij *vinden* en *zijn* synoniemen. Voorbeelden zijn:

- (1) Hij zag mij aan voor iemand anders.
- (2) Dat houd ik voor redelijk.
- (3) Ze maakte hem uit voor oplichter.
- (4) De man schold ons uit voor klaplopers.
- (5) Ik verklaar je voor krankzinnig.

In sommige gevallen kan na het voorzetsel^o voor een zelfstandig naamwoord^o in het enkelvoud^o volgen zonder *de*, *het* of *een* (vgl. (3)). Zoals (2) en (5) laten zien, kan het voorzetsel soms gevolgd worden door een bijvoeglijk naamwoord. In deze twee opzichten lijkt dit type predicatieve bepaling op die met *als*.

5.4 Bijstelling

De bijstelling wordt vaak, in afwijking van wat in dit boek gebeurt, gerekend tot de bijvoeglijke bepalingen^o. Zij geeft een soort alternatieve beschrijving van een in de zin genoemde zaak of persoon, en kan de rol overnemen van het zinsdeel waarvan ze een ‘alternatieve’ beschrijving vormt. In (1)a is de bijstelling geursiveerd en het zinsdeel waar de bijstelling bij hoort onderstreept. In de b-zin is het onderwerp^o *Amsterdam* weggelaten. *Die grote stad* heeft nu de functie van onderwerp overgenomen:

- (1) a Amsterdam, die grote stad, is gebouwd op palen.
b Die grote stad is gebouwd op palen.

Een bijstelling is altijd een bepaalde^o naamwoordgroep, evenals de woordgroep waar hij bij hoort. In dit opzicht verschilt de bijstelling van de predicatieve toevoeging^o, die niet per se bepaald hoeft te zijn. De bijstelling begint vaak met een aanwijzend voornaamwoord, zoals in (1)a, maar nodig is dit niet: *Ik heb Kevin, de sukkel, weer betrapt*. Wel is het altijd mogelijk het bepaald lidwoord zonder essentiële betekenisverandering te vervangen door een aanwijzend voornaamwoord: *Ik heb Kevin, die sukkel, weer betrapt* (tegenover: *Ik heb Kevin, de/^{??}die enige die het weet, uitgenodigd*, of *Amsterdam, de/^{??}die hoofdstad van Nederland, is gebouwd op palen*, waarin we te maken hebben met predicatieve toevoegingen). Bijstellingen hebben het karakter van epitheta^o. Een verschil met de bijvoeglijke bepaling is, dat het zinsdeel waarbij een bijvoeglijke bepaling hoort, in principe niet weglaatbaar is:

-
- (2) a Oud Amsterdam is wel de moeite van een wandeling waard.
b *Oud is wel de moeite van een wandeling waard.

Het zinsdeel waar een bijstelling bij hoort, is altijd een naamwoordgroep. Het maakt niet uit wat voor zinsdeel de naamwoordgroep is.

5.5 Aangesproken persoon

De aangesproken persoon bestaat uit een woordgroep met een zelfstandig naamwoord^o als hoofd^o (er kan ook sprake zijn van een (quasi-)zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord^o). Vaak is het een eigennaam^o. Alles wat toegesproken kan worden, komt in aanmerking genoemd te worden in de aangesproken persoon. Voorbeelden zijn:

- (1) Ik zag een klein paard, oom.
(2) Wat heb je, mijn beste, nu weer gedaan!
(3) Koest, Bello.
(4) Beste Frans, hoe gaat het met je?
(5) Waarom doe je het nooit, rotting!

Er bestaat geen speciale grammaticale relatie tussen de aangesproken persoon en de overige zinsdelen. Wel zijn er beperkingen op de plaatsing. Zo geldt, bijvoorbeeld, dat de aangesproken persoon in elk geval niet mag staan tussen stukken zin die niet de status van zinsdeel hebben:

- (6) *Ik zag een, oom, klein paard.
(7) *Ik zag een klein, oom, paard.
(8) *Hij heeft het geld aan, Klaas, de jongens gegeven.
(9) *Heb je het kunnen, beste man, lezen?
(10) *Hier heb je tien, kerel, euro's.

5.6 Tussenwerpsel

'Tussenwerpsel' (**interjectie**) is de enige term uit de zinsontleding^o die ook bij de woordsoortbenoeming^o voorkomt. Net als bij de aangesproken persoon^o, heeft het tussenwerpsel geen speciale grammaticale relatie met andere zinsdelen. Tussenwerpsel zijn allerlei geluidsnabootsingen (**onomatopeën**), kreten, vloeken, groeten, e.d. die los of in een zin voorkomen. Voorbeelden worden genoemd op pg. 96. De plaatsingsmogelijkheden van tussenwerpsels zijn groter dan die van de aangesproken persoon. Ze kunnen soms wel tussen stukken zin staan die niet de status van zinsdeel hebben, maar niet tussen elementen waartussen geen enkel zinsdeel kan worden gevoegd. Dat wil zeggen: niet tussen woorddelen, niet tussen een persoonsvorm en opvolgend onderwerp indien dit onbeklemtoonbaar is, noch ook tussen elementen van woordcombinaties die deel uitmaken van vaste verbindingen of die gelden als 'enkele' hoofden^o, en ook niet

---

tussen een bijvoeglijke voorbepaling en het deel waar hij bij hoort. Voorbeelden met tussenwerpsels op plaatsen waar geen aangesproken persoon kan staan zijn:

- (1) Ik zag een – *jawel!* – klein paard.
- (2) Hij heeft het geld aan – *verdomme* – de jongens gegeven.

Voorbeelden met verkeerd geplaatste tussenwerpsels zijn:

- (3) *Waar blijft het na- *verdorie* -gerecht?
- (4) *Hij doet net of hij het niet lezen *tjonge-jonge* kan.
- (5) *Heb *verdomme* je weer gerookt?
- (6) *Hij kon een oogje in *godzijdank* het zeil houden.

---

6 Samengestelde zinnen

Overzicht Zinnen die uit meer dan één zin bestaan, samengestelde zinnen, kunnen nevenschikkend of onderschikkend zinsverband vertonen. Een samengestelde zin kan op zijn beurt samengestelde zinnen bevatten (zinnen in zinnen in zinnen enz.). Nevenschikking gebeurt met voegwoorden als *en* en *maar*, of zonder voegwoord; onderschikking van een zin maakt die zin tot een bijzin, en daarmee tevens tot een zinsdeel (onderwerp, lijdend voorwerp, bepaling enz.). Een centrale notie, ook van belang in bepaalde delen van hoofdstuk 7, is die van ‘deelzin’. Een deelzin is een zin die niet verder opgedeeld kan worden in zinnen. Het is een vrij abstract begrip, want een deelzin kan allerlei ‘open plaatsen’ bevatten, waarin de eventuele bijzinnen passen, die we even wegdenken.

Dit hoofdstuk valt uiteen in twee delen. De eerste hoofdparagraaf behandelt de diverse soorten van nevenschikking (met *en*, met *of*, met *maar* enz.), de tweede alles wat met onderschikking te maken heeft, o.m. bijzinnen met een onderwerp en een compleet gezegde (zg. *finiete bijzinnen*), de directe en de indirecte rede, bijzinnen met verzwegen onderwerp en een gezegde zonder persoonsvorm (zg. *infiniete* of *beknopte bijzinnen*). Er wordt vrij diep ingegaan op de verschillende typen *beknopte bijzinnen*: zonder *te*, met *te*, en ten aanzien van deze laatste weer zonder *om*, met optioneel *om* en met verplicht *om*. Vervolgens wordt een indeling gegeven en nader besproken van de bijzinnen naar functie als zinsdeel (*onderwerpszin*, *lijdend-voorwerpszin* etc.).

Het hoofdstuk sluit af met een paragraaf over de ontleding van bijzinnen. Op zichzelf wijkt die niet principieel af van de ontleding van enkelvoudige, zelfstandige zinnen. Maar bepaalde zinsdelen, die eigenlijk *thuishoren* in een gegeven bijzin, kunnen ver daarbuiten, bijvoorbeeld aan het begin van de samengestelde zin, opduiken. (In *De hele karper meen ik dat Felix gisteren verorberd had* hoort *de hele karper* bijvoorbeeld als lijdend voorwerp eigenlijk thuis in de onderstreepte bijzin.) De complexe structuren waartoe dit soms aanleiding kan geven, vormen aanleiding aan dit onderwerp een aparte paragraaf te wijden.

6.1 Het begrip ‘samengestelde zin’

Een **samengestelde zin** is een zin^o die is opgebouwd uit twee of meer zinnen. Wanneer een zin niet uit meer dan één zin bestaat, noemen we hem ‘enkelvoudige zin^o’.

In principe bevatten enkelvoudige zinnen een gezegde^o, dat wil zeggen een werkwoord^o of een groep werkwoorden die bij elkaar horen (plus eventueel een naamwoordelijk deel^o). We kunnen het begrip ‘enkelvoudig-

---

ge zin' dus verder afbakenen door te zeggen dat een zin enkelvoudig is als er maar één gezegde in staat. Anders gezegd: een enkelvoudige zin is een zin met – naast eventuele andere werkwoorden – precies één hoofdwerkwoord°.

Enkelvoudige zinnen bevatten weliswaar in principe een gezegde, maar in bepaalde gevallen kan dit gezegde geheel of gedeeltelijk weggelaten zijn. De samengestelde zin *Nol heeft gewerkt en Paulien heeft gewandeld* bestaat uit twee enkelvoudige zinnen verbonden door *en*; van die enkelvoudige zinnen kan in de laatste een deel van het gezegde wegvallen, zodat we krijgen: *Nol heeft gewerkt en Paulien gewandeld*. In *Nol heeft gewandeld en Paulien ook en Wouter is jarig geweest* en *Liesbeth ook* is in de beide 'rechterhelften', na *en*, telkens het hele gezegde weggelaten (*heeft gewandeld* en *is jarig geweest*).

Als we de weggelaten delen meerekenen, kunnen we zeggen dat een samengestelde zin evenveel enkelvoudige zinnen als hoofdwerkwoorden bevat. We zullen in deze paragraaf de weggelaten elementen verder stilzwijgend includeren.

We introduceren nu de nieuwe term **deelzin**. Een deelzin kunnen we definiëren als een enkelvoudige zin (al of niet een bijzin°). Een deelzin kan deel uitmaken van een groter geheel, maar noodzakelijk is dit niet, ook al zou het element 'deel-' in 'deelzin' dat misschien doen vermoeden. Zo goed als zinsdelen° niet noodzakelijk als deel van een zin hoeven op te treden – denk aan opschriften als *Uitgang*, titels als *De gebroeders Karamazof* of uitingen als *Een lol dat we hebben gehad!* – zo goed kunnen ook deelzinnen zelfstandig voorkomen. Als de deelzin een hoofdzin° is, is dat uiteraard volkomen normaal (vgl. *Nol heeft gewerkt* etc.). Maar ook deelzinnen in de vorm van enkelvoudige bijzinnen komen wel op zichzelf voor. Voorbeelden daarvan zijn *Dat hij dat durft!* en *Of-ie ook bang was!* Dit geldt uiteraard ook voor samengestelde bijzinnen (*Alsof hij niet snapt dat het gevaarlijk is; Of-ie ook bang was dat ze door zou vragen!*).

Niet in elke deelzin kunnen we een werkwoordstijd° (*liep, heeft, was* etc.) aanwijzen. Als dat niet kan, bevat de deelzin dus geen persoonsvorm°; hij bevat dan, in plaats daarvan, een werkwoord in de onbepaalde wijs° (*lopen, hebben, zijn* etc.), en eventueel ook nog één in de vorm van een deelwoord° (*gelopen, gehad, geweest*). In het volgende voorbeeld bevat de deelzin tussen rechte haken, waarin het gezegde is onderstreept, bijvoorbeeld geen persoonsvorm: *Wim vertelde [vannacht een bolbliksem gezien te hebben]*. Deelzinnen die geen persoonsvorm bevatten, maar in plaats daarvan een onbepaalde wijs, heten **infiniete deelzinnen**. Ook infinitieve deelzinnen kunnen zelfstandig voorkomen, bijvoorbeeld in een informeel verslag of verhaal: (*Daar stonden we dan, midden in de nacht, zonder vervoer. Maar gelukkig had Adriaan een mobiele telefoon bij zich.*) *Nou, wij Harry opbellen. (...)* Het gedeelte buiten de haakjes bevat een zelfstandig gebruikte infinitieve deelzin.

In sommige grammatica's worden ook – complete en incomplete – subject-predikaatsverbindingen waarin de werkwoorden uitsluitend als deelwoorden voorkomen infinitieve deelzinnen genoemd. In dit boek wordt dit gebruik niet overgenomen.

Deelzinnen met een persoonsvorm noemen we **finiete deelzinnen**. Voorbeelden van finiete deelzinnen, met de persoonsvorm onderstreept, zijn: Wim schaatst en Ton voetbalt; ook de bijzin^o tussen rechte haken in En dan te bedenken [dat Hans zeilde] is een finiete deelzin.

Binnen een samengestelde zin kan een zin zich grammaticaal op verschillende manieren tot een andere verhouden: hij kan er **nevengeschikt** aan zijn dan wel **ondergeschikt**, of hij kan de andere zin in zich **ingebod** hebben, die daarmee dan aan hem ondergeschikt is. Als een zin verdeeld kan worden in aan elkaar nevenschikte zinnen, hebben we te maken met **nevenschikkend zinsverband** (**coördinatie** of **parataxis**). Een voorbeeld van twee nevenschikte zinnen is: Wim schaakt en Ton voetbalt. In dit voorbeeld zijn twee hoofdzinnen nevenschikt door middel van en.

Een **hoofdzin** is een enkelvoudige zin waarin de zinsvolgorde beantwoordt aan schema (1) of schema (20) op pg. 111, of die in de gebiedende wijs^o staat (pg. 114-5), dat wil zeggen: een zin met de persoonsvorm in de tweede positie^o. In een samengestelde zin met één hoofdzin abstraheren we bij het begrip ‘hoofdzin’ van alle ingebedde zinnen, zodat we de hoofdzin dan moeten representeren als een ‘raamwerk’ met leeg gelaten plekken waar de ingebedde zinnen in thuishoren. De hoofdzin in *De man die ziek was schreef dat hij niet kwam* (waarin de ingebedde zinnen zijn onderstreept) geven we dus weer als *De man ___ schreef ___*. We komen hier straks nog nader op terug.

Van **onderschikkend zinsverband** (**subordinatie** of **hypotaxis**) spreken we wanneer een zin ondergeschikt is aan een andere, zoals in de voorbeelden *Wim vertelde [vannacht een bolbliksem gezien te hebben]* en *En dan te bedenken [dat Hans zeilde]*, waarin de ondergeschikte zinnen tussen rechte haken staan.

Met ‘nevengeschikt’ en ‘ondergeschikt’ worden hier strikt grammaticale begrippen bedoeld. In deze opvatting kan een zin die binnen een grotere zin de functie van een zinsdeel^o heeft, uitsluitend een ondergeschikte zin zijn. In de zin *Hij schreef dat hij op reis ging* is bijvoorbeeld het stuk *dat hij op reis ging* het lijdend voorwerp bij *schreef*. Dat betekent dat de bedoelde, met *dat* beginnende zin ondergeschikt is. Er is ook een onderscheidend kenmerk dat beschreven kan worden in termen van zinsdeelvolgorde. Daaraan wordt verderop in dit hoofdstuk aandacht besteed (pg. 233 e.v.).

Een ander woord voor ‘ondergeschikte zin’ is **bijzin**. Ondergeschikte zinnen kunnen samengesteld of enkelvoudig zijn, dat wil zeggen: ze kunnen uit verscheidene deelzinnen of uit slechts één deelzin bestaan. We kunnen ondergeschikte deelzinnen aanduiden als (enkelvoudige) bijzinnen. Maar niet elke deelzin is een bijzin. Ook een hoofdzin is een deelzin.

Het begrip ‘deelzin’ (zin met maar één hoofdwerkwoord) verhoudt zich dus als volgt tot de begrippen ‘enkelvoudig’, ‘samengesteld’, ‘zin’, ‘hoofdzin’ en ‘bijzin’:

- een deelzin is per definitie enkelvoudig;
- elke deelzin is een zin, maar niet omgekeerd; een zin kan uit een of meer deelzinnen bestaan;

- een zin die bestaat uit meer dan één deelzin is een samengestelde zin;
- samengestelde hoofdzinnen bestaan niet; elke hoofdzin is enkelvoudig;
- een hoofdzin is een deelzin, omdat een hoofdzin altijd enkelvoudig is;
- een bijzin kan uit één of meer deelzinnen bestaan;
- een bijzin die bestaat uit meer dan één deelzin is een samengestelde bijzin;
- een bijzin die bestaat uit één deelzin is een enkelvoudige bijzin;
- een samengestelde zin kan bestaan uit:
  - (a) een hoofdzin met één of meer bijzinnen,
  - (b) twee of meer nevenschikte^o zinnen, waarvan één of meer samengesteld,
  - (c) enkel (nevenschikte) hoofdzinnen,
  - (d) een samengestelde bijzin.

Nog een enkel voorbeeld ter toelichting. Zin (1)a is een samengestelde zin:

- (1) a Piet denkt dat ik griep heb, maar ik weet wel beter.

In (1)a zijn de volgende zinnen aan elkaar nevenschikt:

- (1) b Piet denkt dat ik griep heb [twee hoofdwkwoorden: samengestelde zin]
 c ik weet wel beter [één hoofdwkwoord: enkelvoudige of deelzin]

Voorbeeld (1)b bevat twee hoofdwkwoorden, en bestaat dus uit twee deelzinnen (1)d en (1)e:

- (1) d Piet denkt___ [hoofdzin]
 e dat ik griep heb [onderschikte finiete deelzin, enkelvoudige bijzin]

Het lijkt onbevredigend (1)d als een aparte deelzin te betitelen. Hij is immers ‘onaf’, geen zin. Het onaffe karakter van een hoofdzin in een samengestelde zin komt nog schriller tot uiting in bijvoorbeeld *Jaap verorbert wat hij heeft meegenomen*. Daarin is de hoofdzin immers de deelzin *Jaap verorbert___*. De lege plaats kan niet oningevuld blijven. Een nog verder gaand voorbeeld is de hoofdzin ___ betekent ___ in *Dat hij er niet is, betekent dat wij zijn zoontje weer naar school moeten brengen* (de bijzinnen zijn onderstreept). Toch moeten we, in het geval van onderschikkend zinsverband, een mogelijkheid hebben om te refereren aan uitsluitend dat gedeelte dat geen bijzin is. Hiervoor hebben we de term ‘hoofdzin’. (De term ‘rompzin’ is in dit verband wel voorgesteld, maar in dit boek zullen we vasthouden aan ‘hoofdzin’, in de hier omschreven betekenis.) Het begrip ‘hoofdzin’ is dus tamelijk abstract, omdat er ook deelzinnen

---

onder vallen met lege plekken op redekundig^o gezien essentiële plaatsen. Dergelijke hoofdzinnen zijn dus veeleer, als gezegd, een soort raamwerken, of schema's voor samengestelde zinnen dan echte, zelfstandige zinnen ('Jaap verorbert x', 'x betekent y'). Iets dergelijks doet zich overigens ook voor bij ondergeschikte deelzinnen. In de samengestelde bijzin ...dat hij uitriep dat hij er genoeg van had kunnen we twee deelzinnen aanwijzen: dat hij uitriep___ en dat hij er genoeg van had. De eerste deelzin bevat een positie die nog ingevuld moet worden.

In de volgende paragrafen worden nevenschikking (§ 6.2 en subparagrafen) en onderschikking (§ 6.3 en subparagrafen) nader besproken. Bij nevenschikking zal ook aandacht worden besteed aan nevenschikking van andere elementen dan zinnen.

6.2 Nevenschikking

Een andere term voor **nevenschikking** is **coördinatie** of **parataxis**. Taal-elementen, waaronder zinnen, kunnen nevenschikkend aan elkaar verbonden worden door middel van een nevenschikkend voegwoord^o (onder meer *du*, *en*, *maar*, *noch*, *of* en *want*).

Ook nevenschikking zonder voegwoord is mogelijk. We spreken dan van **asyndetische nevenschikking** (**asyndeton**, klemtoon op de tweede lettergreep).

Nevenschikkende voegwoorden zijn nooit zinsdelen (evenmin als onderschikkende voegwoorden^o). Ze komen dus alleen in aanmerking voor taalkundige benoeming^o, niet voor redekundige ontleding^o.

Behalve zinnen kunnen ook woorden, zinsdelen^o en delen van woorden worden nevenschikt. In (1) zijn de nevenschikte delen zinnen, in (2) woorden, in (3) zinsdelen en in (4) delen van woorden. De leden^o van de nevenschikking zijn steeds onderstreept.

- (1) Petra schaakt en Erik damt.
We gaan niet wandelen, want het regent.
Hij klopt, hij veegt, hij zuigt.
- (2) We hebben hier te maken met een woord of klankreeks.
Hij hoopt op betere inkomsten en werkomstandigheden.
Jan moet en zal erbij horen.
- (3) Ze kochten groenten en fruit.
Een goede, want o zo geduldige leraar.
Je kunt met de tram, op de fiets – wat je maar wilt.
- (4) Hij kon voor- noch achteruit.
Je kunt schrijven op het linker-, rechter- dan wel middenstuk.
Er komt twee-, driemaandelijks een bevoorradingschip.

In (2) bevatten de zinsdelen (voorzetselvoorwerpen^o) met een woord of klankreeks, op betere inkomsten en werkomstandigheden telkens twee nevenschikte zelfstandige naamwoorden^o, en tellen de nevenschikte werkwoorden^o moet

---

en zal samen als één, “dubbele”, persoonsvorm^o. Nevenschikte zinsdelen tellen samen als één zinsdeel. In (3) is *groenten en fruit* lijdend voorwerp^o, *goede, want o zo geduldige* bijvoeglijke bepaling^o, en *met de tram, op de fiets* een bijwoordelijke bepaling van middel^o.

Van twee of meer nevenschikte leden van een samengestelde zin^o kan er onder bepaalde voorwaarden één worden ingekort. Soms kunnen beide leden worden ingekort. In de onderstaande voorbeelden zijn de geschrapte stukken weergegeven met behulp van doorhaling. Dit heet **samentrekking**. Het weggelaten stuk heet **samengetrokken deel**:

- (5) Hij betrapte Koos op spieken en ~~hij betrapte~~ Madelon op voorzeggen.
- (6) Jij legt de muziekboeken eerst op de vléúgel en ik ~~leg de muziekboeken~~ daarna in de kást.
- (7) Dan kan ik jóú ~~helpen met instappen~~ en ~~kan~~ Bértrand je váder helpen met instappen.

Ook bij nevenschikking van zinsdelen is samentrekking mogelijk:

- (8) de beste van de klas of op één na ~~de beste~~ van de school

Samentrekking is onderhevig aan allerlei beperkingen. In het algemeen mag in één van de leden alleen iets worden weggelaten als er in het andere lid iets aanwezig is dat dezelfde vorm (met een paar uitzonderingen; zie hieronder), woordsoortkenmerken, zinsdeelfunctie^o en betekenis heeft als het weg te laten gedeelte. In de volgende voorbeelden wordt deze meerledige beperking overtreden:

- (9) *Hij heeft het stuk nooit *gespeeld* en wil het stuk ook niet *spelen*. (niet dezelfde vorm)
- (10) *De lijst vermeldde het schilderij speciaal, en ~~de lijst~~ was ook zo prachtig bewerkt. (niet dezelfde betekenis)
- (11) *Wim was ook aanwezig en ~~Wim~~ werd een boek aangeboden. (niet dezelfde functie)
- (12) *Gedichten leest hij nooit en ~~gedichten~~ boeien hem ook niet. (niet dezelfde functie)
- (13) *Hij is gisteren vertrokken en ~~is~~ er ook niet bij nodig. (niet dezelfde woordsoort)

In (11) is het eerste *Wim* onderwerp^o en het tweede meewerkend voorwerp^o. In (12) is het eerste *gedichten* lijdend voorwerp en het tweede onderwerp. In (13), ten slotte, is het eerste *is* hulpwerkwoord van tijd^o en het tweede koppelwerkwoord^o.

Het bezittelijk voornaamwoord hoeft niet altijd dezelfde vorm te hebben, evenmin als de persoonsvorm, zolang die laatste maar van hetzelfde werkwoord is: Hij heeft pijn in zijn knie en ik heb ook pijn in mijn knie.

Er zijn wel gevallen waarin de bovengenoemde beperking op de een of andere manier wordt overtreden, zonder dat dit tot een slechte zin leidt, bijvoorbeeld: Hij is niet ziek, maar ~~hij is~~ desondanks niet verschenen. Hierin is het eerste is een koppelwerkwoord^o en het geschrapte is een hulpwerkwoord van tijd^o, zodat aan de eis van gelijkheid niet is voldaan. Bij de aanvaardbaarheid van samentrekking speelt het contrast tussen de niet-weggelaten delen en de corresponderende delen in de andere zin een rol.

Bij samentrekking hoeft van twee naamwoordgroepen de weggelaten groep geen betrekking te hebben op dezelfde concrete zaak:

- (14) De staart was afgevallen bij deze hagedis, maar ~~de staart was~~ volgens Wim inmiddels weer aangegroeid.

De weer aangegroeide staart is een andere dan het exemplaar dat de hagedis verloren had. Toch is er een soort identiteit; het gaat weliswaar niet om één en dezelfde staart, maar het gaat wel om 'versies' van één en hetzelfde lichaamsdeel. Dit soort identiteit kennen we ook in Wim heeft het boek in de etalage gezien toen ik het al had. Het gaat hier om twee exemplaren van hetzelfde boek. Wanneer het echt om twee verschillende personen of zaken gaat, is gelijkheid niet voldoende voor samentrekking, blijkens: *Één man werd neergestoken en ~~één man~~ is zwaar mishandeld.

Ook een weggelaten persoonlijk voornaamwoord^o moet betrekking hebben op dezelfde individuele persoon of zaak als het corresponderende niet-weggelaten persoonlijk voornaamwoord: in Hij komt en ~~hij~~ gaat ook weer weg moet het samengetrokken hij op dezelfde persoon slaan als het eerste hij. Evenzo bij Ik vond het leuk en zij ~~vond het~~ ook leuk: hierin moeten het weggelaten en het niet-weggelaten persoonlijk voornaamwoord (het) op dezelfde zaak betrekking hebben.

Het onderscheid tussen gevallen van zinsdeelnevenschikking en samentrekking bestaat hierin, dat bij zinsdeelnevenschikking de (door een voegwoord of asyndetisch) met elkaar verbonden stukken zinsdelen zijn, terwijl bij samentrekking stukken met elkaar worden verbonden waarvan er één of meer geen zinsdeel of zin zijn. Zo zijn bijvoorbeeld (5)-(7) gevallen van samentrekking, omdat daarin de stukken Madelon op voorzeggen, ik vervolgens in de kast, Jan gaf Piet en ik jón geen zinnen of zinsdelen zijn. We hebben, altijd en uitsluitend, met nevenschikking van delen van woorden, woorden of zinsdelen te maken als er geen sprake is van samentrekking.

Bij samentrekking hoeft de volgorde van de zinsdelen in linker- en rechterlid niet altijd dezelfde te zijn:

- (15) Bram is er niet en vandaag ~~is~~ Constance ~~er~~ ook niet.

Samentrekking in bijzinnen^o (hier gecursiveerd) is eveneens mogelijk:

- (16) Dit is de man die Emma geschilderd ~~heeft~~ en die Ria gefotografeerd heeft.

-
- (17) Hij zei dat Piet zijn hond naar het asiel ~~bracht~~ en ~~dat Piet~~ zijn kat naar kennissen bracht.
- (18) Ik stel voor dat we vandaag tagliatelle eten en ~~dat we~~ morgen bami eten.

De weggelaten zinsdelen in een samentrekking zou je kunnen aanduiden als fantoomzinsdelen^o: ze zijn er niet, maar in zekere zin zijn ze er toch wel. Zie over fantoomzinsdelen ook pg. 319 e.v.

6.2.1 Nevenschikking met en

Binnen nevenschikking^o met en (**conjunctie**) kan naar de betekenis een onderscheid gemaakt worden tussen **logische**, **consecutieve** en **specifice-rende** nevenschikking.

Logische nevenschikking laat omwisseling van de leden^o (hier gecursi-veerd) toe, zonder dat de inhoud van het geheel wezenlijk wordt aange-tast:

- (1) Jan bewondert Piet en Piet bewondert Jan.

Soms is bij logische nevenschikking omwisseling van de leden niet zonder meer mogelijk. Het gaat daarbij om woorden of woordgroepen^o in het tweede lid die op de een of andere manier refereren aan het eerste, zoals bijvoorbeeld door een terugverwijzend persoonlijk voornaamwoord^o (in voorbeeld (2)a *het*) of woorden en woordgroepen als *omgekeerd*, *het tegenover-gestelde* en *ander(e)*:

- (2) a Elf en dertien zijn priemgetallen en het zijn getallen onder de twintig.
b *Het zijn getallen onder de twintig en elf en dertien zijn priem-getallen.
- (3) a Jan ziet Piet en (Piet ziet) omgekeerd (Jan).
b *(Piet ziet) omgekeerd (Jan) en Jan ziet Piet.
- (4) a Wij communiceren schriftelijk en op andere wijze.
b *Wij communiceren op andere wijze en schriftelijk.

Maar het is duidelijk dat het hier om factoren gaat die niets te maken heb-ben met de vraag of het om logische nevenschikking gaat of niet. Het ken-merk van de omwisselbaarheid geldt met inachtneming van bepaalde, aan de inhoud niets afdoende aanpassingen waar die nodig zijn, zoals het cor-rigeren van de voornaamwoordelijke verwijzing (het rechterlid moet steeds *het* bevatten in (2)), overplaatsing van *omgekeerd* in (3)b naar het tweede lid met wijziging van de samengetrokken delen^o en bijvoorbeeld vervanging van *op andere wijze* door *niet-schriftelijk* in (4)b.

Een bijzonder soort logische nevenschikking wordt vertegenwoordigd door een zin als:

-
- (5) Jan en Piet wegen respectievelijk zeventig (kilo) en tachtig kilo.

Hier is omwisseling van het ene paar leden alleen mogelijk als die ook bij het andere paar plaatsvindt. Dit wordt veroorzaakt door de betekenis van de metatalige bijwoordelijke bepaling^o respectievelijk.

Consecutieve nevenschikking kan worden onderverdeeld in nevenschikking die een ordening in de tijd of een logische ordening uitdrukt, twee concepten die dicht bij elkaar liggen. Voorbeelden van de eerste soort zijn:

- (6) Marlies keek in de krant en schreef iets op.
(7) Hij stak het in zijn mond en slikte het door.
(8) Hij was verblind en kon het niet zien.

In (6)-(8) staan de leden in de volgorde van de gebeurtenissen of situaties die ze beschrijven. (Vergelijk ook zinnen van het type *Nog één glas bier en ik ga naar huis, Nog één spelletje en dan houden we op*, waarin een niet-zin aan een zin nevenschikt is in de chronologische volgorde van het aangeduide.) Bij consecutieve nevenschikking kan sprake van een causaal verband zijn. Ketens van oorzaak en gevolg denken we ons in de tijd.

De volgorde van een opsomming met *en* kan soms zijn ingegeven door de volgorde waarin we de blik over zaken plegen te laten gaan (van boven naar beneden, van links naar rechts, wat misschien samenhangt met onze lees- en schrijfrichting) of door wie of wat we belangrijk vinden en daarom ‘laten voorgaan’:

- (9) Onze vlag heeft de kleuren rood, wit en blauw.
(10) Hare Majesteit en de hofdames waren aanwezig.

Voorzover hier sprake is van blikrichting en “laten voorgaan”, kan hier eveneens van consecutieve nevenschikking worden gesproken.

Een logische ordening, namelijk die van voorwaarde en mogelijk voortvloeisel vinden we uitgedrukt in (11)-(14):

- (11) Kom boven en ik gooi je de trap af.
(12) Zoekt en gij zult vinden.
(13) U vraagt en wij draaien.
(14) Je draait die knop maar naar rechts en het gas gaat branden.

Deze zinnen betekenen achtereenvolgens ‘als je boven komt, gooi ik je de trap af’, ‘als gij zoekt, zult gij vinden’, ‘als u vraagt, draaien wij’ en ‘als je die knop naar rechts draait, gaat het gas branden’. Zoals blijkt uit (11) en (12) zijn dit soort nevenschikkingen ook mogelijk met in het linkerlid een gebiedende wijs^o en in het rechter een aantonnende wijs^o.

Specificerende nevenschikking hebben we in:

- (15) De jongens kwamen, en na elkaar.
 (16) Hij maakte dat hij wegwam, en snel.
 (17) Kom hier, en vlug wat.
 (18) Maak het in orde, en (wel) netjes.
 (19) Fik is een hond, en wel een poedel.

Het rechterlid vormt hier een nadere specificatie van het linkerlid. In sommige specificerende nevenschikkingen met *en wel* kan *wel* niet weggelaten worden zonder een onaannemelijke zin te krijgen of de betekenis te veranderen:

- (20) [?]Fik is een hond en een poedel.
 (21) Jan begaf zich naar beneden en (wel) naar de kelder.

Mét *wel* is (21) een specificerende nevenschikking, zonder *wel* kan het een consecutieve nevenschikking zijn.

Samentrekking is niet mogelijk bij consecutieve nevenschikking waarin sprake is van een voorwaardelijke betekenis ('als...dan'):

- (22) *Je hebt er één gezien en ~~je hebt~~ ze allemaal gezien.
 (23) *Jij zandstraalt ~~je buitenmuur~~ en die jongens bekladden je buitenmuur.

6.2.2 Nevenschikking met of

Het nevenschikkend voegwoord^o *of* maakt (net als *hetzij* en *dan wel*) van een nevenschikking^o een **disjunctie**. We zullen ons hier nu beperken tot disjunctie met *of*. Een disjunctie kan **inclusief** (niet-uitsluitend) of **exclusief** (uitsluitend) zijn.

Exclusieve nevenschikking met *of* kunnen we herkennen aan de intonatie. De leden van de nevenschikking krijgen elk contrastief accent^o. (Contrastief accent geeft aan dat wat door het betrokken zinsdeel wordt aangeduid een tegenstelling vormt met iets anders, dat als regel niet in dezelfde zin – in dit geval, niet in hetzelfde lid – wordt genoemd.) Exclusieve *of*-nevenschikking gaat soms gepaard met herhaling van *of*, of *hetzij*: *Of je hebt je vergist, of er is iets fout gegaan, Hetzij Jan, hetzij Piet heeft het gedaan*. Exclusieve disjunctie hebben we verder bijvoorbeeld in *Drink je graag port of drink je graag sherry?* Hierop kan niet met ja geantwoord worden. Dat kan wel in het geval van *Drink je graag port of sherry?* In het laatste geval hebben we dan ook inclusieve nevenschikking met *of*. Andere voorbeelden zijn:

- (1) a Scháákt hij of bríddet hij? (Wat doet hij?)
 b Schaakt of bridget hij? (Antwoord ja of nee)
 (2) a Wilt u líd worden of donatéur? (Wat wilt u worden?)
 b Wilt u lid of donateur worden? (Antwoord ja of nee)

Een voorbeeld van inclusieve disjunctie in de mededelende vorm is:

- (3) Mensen die ouder zijn dan 18 of groene ogen hebben, krijgen geen reductie.

(Bedoeld is, dat ook mensen die aan beide criteria voldoen geen reductie krijgen.)

Of een nevenschikking met *of* exclusief is of niet, hangt niet af van de vraag of de alternatieven elkaar per se uitsluiten of niet. Een deur kan bijvoorbeeld niet tegelijk open en dicht gaan; dat is echter geen taalkundige kwestie, maar een kwestie van wat fysiek mogelijk is. De volgende zin kan (en moet) dan ook als inclusief worden gelezen:

- (4) (Wat kraakte daar?) Ging er soms een deur open of dicht? (Antwoord ja of *nee*)

De vraagsteller is in dit geval alleen geïnteresseerd in het aspect 'beweging'. Dat de alternatieven elkaar uitsluiten is wel zo, maar is niet aan de orde.

In overeenstemming met voorbeeld (1) (en mogelijk ook (2)) is het, als de keus zich voordoet, natuurlijker exclusieve nevenschikking in de vorm van zinsnevenschikking te gieten (eventueel met samentrekking^o), dan in de vorm van nevenschikking van zinsdelen^o. Anderzijds past zinsdeelnevenschikking beter bij inclusieve nevenschikking met *of*. Dit komt onder meer bij ontkenning duidelijk tot uitdrukking:

- (5) Hóúdt hij niet van port of (van) sherry? (Antwoord *nee* of *jawel*)
(6) *Hóúdt hij niet van port of niet van sherry?

Zin (5) is een geval van inclusieve nevenschikking met *of*, waarin sprake is van nevenschikking van de zinsdelen *van port* en *van sherry* (met eventueel nog weer weglating van het tweede *van* door samentrekking); de variant (6), die een samentrekking zou moeten zijn van de zinsnevenschikking *Hóúdt hij niet van port of hóúdt hij niet van sherry?, is niet acceptabel. De reden is dat we te maken hebben met inclusieve disjunctie.

Of-zinnen met ontkenning in het linkerlid vertonen betekenisovereenkomst met een bepaald type consecutieve *en*-zinnen, zoals *Je draait die knop maar naar rechts en het gas gaat branden* ('als je die knop naar rechts draait, gaat het gas branden' – vgl. (14) op pg. 219), dat wil zeggen, de inhoud van het linkerlid correspondeert met de voorwaarde, dan wel datgene wat voorafgaat, en het rechterlid met wat dan volgt:

- (7) Dat beest daar ís geen hond, óf het is een poedel.
(‘Als dat beest daar een hond is, dan is het een poedel’)
(8) Ze kwamen níet, of ze kwamen allemaal tegelijk.
(‘Als ze kwamen, kwamen ze allemaal tegelijk’)

Evenzo met een gebiedende wijs^o in het linkerlid:

- (9) Kom niet boven, of ik gooi je de trap af. (vgl. (11) op pg. 219)
(‘Als je bovenkomt, gooi ik je de trap af’)

Er zijn veel *of*-zinnen met negatie in het linkerlid die idiomatisch^o zijn (d.w.z. die vaste manieren van zeggen zijn, of die ze bevatten – manieren van zeggen die typisch zijn voor het Nederlandse taaleigen), en die een soortgelijke relatie tussen de leden vertonen. Voorbeelden zijn (10)-(16)

- (10) Het was zo gek niet of ze deden het.
(‘Ook als het bovenmate gek was deden ze het’)
- (11) Niets was zo moeilijk of hij kon het wel oplossen.
(‘Ook als iets bovenmate moeilijk was kon hij het oplossen’)
- (12) Er heet geen koe bont, of er zit wel een vlekje aan.
(‘Altijd als een koe bont heet, zit er wel een vlekje aan’)
- (13) Het duurde niet lang of ze waren getrouwd.
(‘Nadat er korte tijd verstreken was, waren ze getrouwd’)
- (14) Het scheelde weinig of hij had zijn been gebroken.
(‘Als het iets meer die kant op was gegaan, had hij zijn been gebroken’)
- (15) Het kan niet anders of hij was het.
(‘Als er één ding mogelijk is, dan is het wel dat hij het was’)
- (16) Ik weet niet beter of het mag.
(‘Naar mijn beste weten/als ik afa op de beste informatie die ik heb, mag het’)

Idiomatische patronen in deze geest zijn ook: ...nauwelijks...of..., ...nog niet...of... *Of*-zinnen van het type (10)-(16), waarvan de betekenis weergegeven kan worden met behulp van ‘als...’, ‘nadat...’ of ‘zodra...’ staan bekend als **balansschikkingen**. Samentrekking is bij de balansschikking niet mogelijk, wat waarschijnlijk samenhangt met hun idiomatisch karakter.

6.2.3 Nevenschikking met maar

Maar (*doch*) verbindt nooit meer dan twee leden. We kunnen ten minste twee soorten nevenschikkend *maar* onderscheiden: **vervangende tegenstelling** en **niet-vervangende tegenstelling**. Voorbeeld (1) behoort tot de eerste soort, voorbeeld (2) tot de tweede:

- (1) Niet Arthur ging erheen, maar Paul.
(2) Hij had het hek geveerd, maar hij had de verkeerde kleur genomen.

Verwant aan de vervangende tegenstelling is nevenschikking van het type *niet alleen...maar ook*. *Maar* correspondeert in deze soorten nevenschikking

---

met het Duitse *sondern*. Het linkerlid bevat daarbij altijd een ontkenning. In andere gevallen, die van niet-vervangende tegenstelling, correspondeert het met *aber*. Er kunnen daarbinnen ten minste de volgende twee soorten tegenstelling worden onderscheiden.

Ten eerste: **distantiërende tegenstelling**, waarbij het linkerlid in meerdere of mindere mate het karakter van een toegeving kan hebben (bv. *Weliswaar...maar...*), dan wel het rechterlid als een soort aanvulling werkt (voorbeeld (2) en: *Hij is aardig, maar ook opvliegend*) en waarbij de ‘aanvulling’ iets inhoudt wat op grond van het eerste lid niet in de lijn der verwachting ligt.

Ten tweede: **verdelende tegenstelling**, met *maar* vervangbaar door *en*, zoals in *Aan de ene kant heb ik er wel zin in, maar aan de andere kant zie ik er ook een beetje tegenop*.

Niet-vervangende tegenstelling is ook uitdrukbaar met de zinsbepaling^o *echter*: *Hij is aardig; hij is echter ook opvliegend; Aan de ene kant heb ik er wel zin in; ik zie er echter aan de andere kant ook een beetje tegenop*. Het bijwoord^o *echter* hoort thuis in formeel taalgebruik (‘boekentaal’); *maar* is neutraal in dit opzicht.

Maar-nevenschikking van zinsdelen is ook mogelijk:

- (3) een *vermoeiende* maar *plezierige* wandeling

Maar-nevenschikkingen van delen van woorden zijn altijd gevallen van vervangende tegenstelling:

- (4) Je moet niet *in-* maar *verkopen*.

6.2.4 Nevenschikking met *want*

Net als *maar* kan het nevenschikkend voegwoord *want* niet meer dan twee leden verbinden.

Zinsdelen kunnen alleen door *want* worden nevenschikt als ze ook kunnen voorkomen als naamwoordelijk deel^o van een gezegde^o (we laten de buigings-*e*^o hierbij buiten beschouwing). Een verdere beperking is dat alleen bijvoeglijke bepalingen^o (uitsluitend voorbepalingen), predicatieve toevoegingen^o en naamwoordelijke delen in aanmerking komen. Niet mogelijk zijn dus bijvoorbeeld:

- (1) *Het houten, *want* verantwoorde speelgoed zat in een mooie doos.
(*Houten* komt niet als naamwoordelijk deel voor.)
(2) *We moeten mensen zonder inkomen *want* zonder baan helpen.
(De bijvoeglijke bepaling is geen voorbepaling.)

Maar wel:

- (3) Dat zijn moeilijke, *want* ingewikkelde opgaven. [bijvoeglijke bepaling]
(4) De gevaarlijke, *want* o zo sluwe Thea was ook van de partij. [idem]

-
- (5) Het speelgoed, van hout, want pedagogisch verantwoord, zat in een mooie doos. [predicatieve toevoeging]
- (6) Dolf, weer weggestuurd, want te laat, kwam met hangende pootjes bij ons. [idem]
- (7) Hij is zonder inkomen, want zonder baan. [naamwoordelijk gezegde]

Met het onderschikkend voegwoord^o omdat heeft want gemeen dat het **redengevend** genoemd kan worden. Maar er zijn ook verschillen. Afgezien van het feit dat omdat-zinnen, omdat het ondergeschikte zinnen^o zijn, zinsdelen zijn, en zinnen ingeleid door want niet, is er ook een ander verschil. Dit is vooral goed te constateren als we want-zinnen vergelijken met omdat-zinnen die niet door een komma van de rest gescheiden zijn:

- (8) a Norbert is het huis in gegaan, want ik zie hem niet meer.
b Norbert is het huis in gegaan omdat ik hem niet meer zie.
- (9) a Jammer dat je niet komt, want Peter komt ook.
b Jammer dat je niet komt omdat Peter ook komt.
- (10) a Marion zal wel hoge cijfers krijgen, want ze werkt zo hard.
b Marion zal wel hoge cijfers krijgen omdat ze zo hard werkt.
- (11) a Johan is vast kwaad, want hij ziet rood.
b Johan is vast kwaad omdat hij rood ziet.

In de a-zinnen wordt door de want-zin niet zozeer de reden vermeld van hetgeen in het voorafgaande wordt uitgedrukt, als wel de reden waarom het voorgaande gezegd wordt. In de b-zinnen wordt steeds de reden gegeven van wat in het voorafgaande gesteld wordt. In principe kan een omdat-zin ook wel gebruikt worden om de reden aan te geven waarom de spreker zegt wat in de rest van de zin staat. Daarvoor is echter wel een duidelijke pauze nodig:

- (8) b' Norbert is het huis in gegaan, – omdat ik hem niet meer zie.
(‘... ik zeg dat omdat ik hem niet meer zie’)
- (9) b' Jammer dat je niet komt, – omdat Peter ook komt.
(‘... ik zeg dat, omdat Peter ook komt’)

enzovoort.

In tegenstelling tot omdat vereist want altijd een onmiddellijk voorafgaande komma. Want laat geen samentrekking^o toe:

- (12) Hij had Koos vandaag van sandwiches voorzien, en/*want Madelon gisteren.
- (13) Dan kan ik jóú en/*want Bertrand je vader helpen met instappen.

6.2.5 Nevenschikking met dus

Het nevenschikkend voegwoord *dus* moet worden onderscheiden van het bijwoord^o *dus*. *Dus* is alleen voegwoord wanneer het door *en* kan worden vervangen zonder dat de constructie ongrammaticaal wordt in zinnen als de onderstaande:

- (1) a Matthijs is beter, *dus* hij gaat weer werken. (voegwoord *dus*)
b Matthijs is beter *en* hij gaat weer werken.
- (2) a Matthijs is beter, *dus* gaat hij weer werken. (bijwoord *dus*)
b *Matthijs is beter *en* gaat hij weer werken.

Zinnen als (2)b staan bekend onder de naam **Tante Betje**. In (2)a zijn *Matthijs is beter* en *dus gaat hij weer werken* twee asyndetisch^o (voegwoordloos) nevenschikte deelzinnen^o. In het rechterlid^o is de bijwoordelijke bepaling van modaliteit^o *dus* vooropgeplaatst. In mededelende zinnen^o moet de persoonsvorm^o (hier *gaat*) altijd de tweede positie^o innemen, en moet de eerste positie^o gevuld zijn (zie schema (1) op pg. 108). Aan deze voorwaarden is hier voldaan. Maar in (2)b zijn het de deelzinnen *Matthijs is beter* en *gaat hij weer werken* die zijn nevenschikt (door *en*). In de mededelende zin *gaat hij weer werken* is de eerste positie nu niet gevuld (*en* telt redekundig^o niet mee, en de persoonsvorm *gaat* vult de tweede positie). Dit maakt de zin ongrammaticaal: Tante Betjes zijn nevenschikkingen met *en* waarvan het tweede lid een mededelende zin is met een ten onrechte niet gevulde eerste positie.

Dus kan ook zinsdelen nevenschikken:

- (3) Die fiets is *nieuwer*, *dus* *wat* *duurder*.

Samentrekking^o met *dus* is mogelijk:

- (4) Eduard is er vandaag niet, *dus* ~~Eduard is er~~ morgen wel.

Samentrekking in het linkerlid is iets minder gebruikelijk dan samentrekking in het rechterlid bij *dus*-nevenschikking; (6) heeft over het algemeen de voorkeur boven (5):

- (5) Ik help jóú ~~met instappen~~ *dus* ~~helpt~~ *Bértrand* je váder met instappen.
- (6) Ik help jóú met instappen *dus* ~~helpt~~ *Bértrand* je váder ~~met instappen~~.

Dus laat geen samentrekking of nevenschikking van delen van woorden toe (*in- *dus* (ook) uitvoer).

Dus wordt in sommige grammatica's ook **voegwoordelijk bijwoord** genoemd, omdat het iets voegwoordelijks, maar ook iets bijwoordelijks heeft, net als *trouwens*. In dit boek wordt deze zienswijze niet overgenomen. Wanneer dus twee elementen verbindt op de manier van *en*, doet het dienst als voegwoord, anders als bijwoord (en als zinsbepaling). Het lijkt of *trouwens* ook samentrekking mogelijk maakt, en dus het karakter van nevenschikkend voegwoord kan hebben: *Eduard is er vandaag niet, trouwens morgen evenmin*. Maar deze zin kan geanalyseerd worden als een asyndetische nevenschikking (nevenschikking zonder voegwoord, zie volgende paragraaf), met in het rechterlid de metatalige bijwoordelijke bepaling^o *trouwens*:

- (7) Eduard is er vandaag niet; ~~Eduard is er~~ trouwens morgen evenmin.

Trouwens moet, evenals veel andere metatalige bijwoordelijke bepalingen (*kortom, eerlijk gezegd, om je de waarheid te zeggen* etc.; zie pg. 197 e.v.), bij vooropplaatsing komen te staan 'buiten het zinsverband', d.w.z. op een plaats nog weer links van de eerste positie: *Trouwens, Eduard is er morgen evenmin*. Ook in dat geval kan een samentrekkingsanalyse gemaakt worden:

- (8) Eduard is er vandaag niet; trouwens, ~~Eduard is er~~ morgen evenmin.

6.2.6 Nevenschikking zonder voegwoord

Voorbeelden van dit soort nevenschikking (**asyndetische** nevenschikking) zijn:

- (1) *Jan ging naar zijn werk, Wim bleef thuis.*
- (2) *mooie, rode beuken*
- (3) *Dat is heel, heel erg.*

Achteraan gezette zinsdelen met komma-intonatie kunnen opgevat worden als asyndetische specificerende nevenschikking^o:

- (4) *De jongens kwamen, (en) na elkaar.*
- (5) *Hij maakte dat hij wegwam, (en) snel.*
- (6) *Kom hier, (en) vlug wat.*
- (7) *MaaK het in orde, (en (wel)) netjes.*
- (8) *Fik is een hond, (en wel) een poedel.*
- (9) *Hij had de vloer geveegd, (en wel) de hele dag.*

Asyndetische nevenschikkingen kunnen ook een 'als...dan'-betekenis hebben:

- (10) *Ben je ziek, blijf dan thuis.*
- (11) *Kun je nog zingen, zing dan mee.*
- (12) *Mocht je iemand tegenkomen, waarschuw me dan.*

Er is ook een type asyndetische nevenschikking waarbij een van de leden begint met het bijwoord^o *al*, of met *ook al*:

- (15) Al draagt een aap een gouden ring, het is en blijft een lelijk ding.
- (16) Ook al wordt daar Nederlands en Engels door elkaar gesproken, dat betekent niet dat de moedertaal geëvenaard kan worden door een aangeleerde taal.
- (17) Hij heeft het hek geverfd, al heeft hij de verkeerde verf genomen.

De met (*ook al*) beginnende leden hebben een **toegevende** betekenis.

6.2.7 Reeksvorming

Tot de reeksvormers^o behoren *enerzijds...anderzijds...*, *niet alleen...ook...*, en *nu eens...*, *dan weer...* Ze worden allemaal, behalve *niet alleen...ook...*, bij voorkeur gebruikt bij asyndetische nevenschikking:

- (1) *Enerzijds* heb je gelijk, *anderzijds* vind ik dat je er niet over moet zeuren.
- (2) Niet *alleen* heb ik er last van, *ook* klagen er anderen over.
- (3) Nu eens dronken ze wijn, *dan weer* water.

Zoals aan de woordvolgorde te zien is, zijn de reeksvormers vooropgeplaatste zinsdelen. Het zijn zinsbepalingen^o, die de eerste positie^o bezetten (de tweede wordt ingenomen door de persoonsvorm^o (tweemaal *heb*, en *dronken*), zoals altijd bij hoofdzinnen^o. In (3) is er bovendien sprake van samentrekking (de samengetrokken delen^o zijn *dronken* en *ze*). De reeksvormers *niet alleen... ook...* kunnen soms voorkomen als deel van een (al of niet vooropgeplaatst) zinsdeel, zoals in:

- (4) *Niet alleen* ik heb er last van, *ook* anderen klagen erover.

Van een enigszins andere aard is de reeksvormercombinatie *zowel...als...*, omdat *als* daarin geen bepaling is maar voegwoord (zie § 4.1.9.2, tweede alinea na voorbeeld (11)):

- (5) *Zowel* Fré als Jacques beviel dat.

Vaak wordt nevenschikking met *zowel...als...* gevoeld als een zinsdeelnevenschikking, die dan, als het om de functie van onderwerp gaat, een persoonsvorm in het meervoud^o vereist:

- (6) *Zowel* Jacques als Fré gingen naar huis.
(tegenover: *Zowel* Jacques als Fré ging naar huis)

Strikt genomen is (6) fout, omdat het gecursiveerde deel eigenlijk niet als één enkel zinsdeel mag worden opgevat (en dus niet de eerste positie kan

---

bezetten). Wie (6) verwerpt, voelt *zowel Jacques als Fré* ongeveer aan als een woordreeks als bijvoorbeeld *Jacques, even goed als Fré*, (met *even goed als Fré* als een onderbreking van de zin en *Jacques* als het onderwerp). Zin (6) is zo gezien een variant van *Zowel Jacques ging naar huis als Fré*, waarin de delen *zowel Jacques* en *als Fré* niet samen een zinsdeel vormen.

6.3 Onderschikking

Onderschikking wordt ook wel **subordinatie** of **hypotaxis** genoemd. In een samengestelde zin^o die opgebouwd is uit twee zinnen^o waarvan de ene een ondergeschikte^o (**gesubordineerde**) zin is, doet de ondergeschikte zin in het geheel dienst als zinsdeel^o. De ondergeschikte zin noemen we een **bijzin**. In (1) is de ondergeschikte zin gecursiveerd.

(1) Marie zegt dat Piet weggaat.

In (1) heeft de bijzin de functie van lijdend voorwerp^o. Maar een ondergeschikte zin kan zelf weer samengesteld zijn en op zijn beurt een bijzin bevatten. Zo is er een hiërarchie van zinnen in zinnen mogelijk (zie bijvoorbeeld (5) op pg. 106). Blijvend bij ons voorbeeld van een uit twee zinnen opgebouwde samengestelde zin, zoals in (1), kunnen we de begrippen **'ingebede zin'** en **'eerst-hogere zin'** verduidelijken: in (1) is de bijzin ingebed, 'ingevuld', in de lege plaats in *Marie zegt ___* en heet daarom 'ingebede zin'. De eerst-hogere zin is hier de (incomplete) zin *Marie zegt ___*. In dit geval is de eerst-hogere zin zelf geen ingebede zin. Hij beantwoordt, verder, aan het schema (1) op pg. 108 (herhaald in (13) op pg. 227), dat wil zeggen: de eerste positie^o is gevuld (door *Marie*), en de persoonsvorm^o (*zegt*) neemt de tweede positie^o in. Het is op grond daarvan een mededelende^o **hoofdzin**. Hoofdzinnen kunnen behalve mededelend ook aanvoegend^o zijn, de vragende^o vorm hebben of in de gebiedende wijs^o staan (vgl. Tabel 9 op pg. 107). In al deze gevallen staat de persoonsvorm op de tweede positie; in de vragende vorm (die van *ja/nee*-vragen) en de gebiedende wijs is de eerste positie niet gevuld (vgl. (20) op pg. 111, en § 4.3.2, pg. 114-5; zie ook (13) op pg. 227). Zoals opgemerkt op pg. 213, zijn hoofdzinnen altijd enkelvoudig^o, dus deelzinnen^o.

In bijzinnen staat de persoonsvorm nooit in de tweede positie (zie hiervoor § 6.3.1.1, pg. 231 e.v.), maar meer achteraan. Het onderscheidende kenmerk van hoofdzinnen is dus dat ze de persoonsvorm in de tweede positie hebben. Normaal gesproken is in een samengestelde zin met onderschik-kend zinsverband^o de hoogste deelzin – dat wil zeggen de deelzin die niet ingebed is – een hoofdzin.

We duiden het werkwoord in een deelzin waarin een andere is ingebed aan als **'het hogere werkwoord'** ten opzichte van het werkwoord in de lagere deelzin. Omgekeerd kunnen we ook spreken van het **lagere werkwoord**. Ook zinsdelen kunnen, zonder zelf een bijzin te zijn, bijzinnen bevatten.

In de zinnen (2)-(5) hieronder zijn de relevante zinsdelen gecursiveerd en de daarin zittende bijzinnen onderstreept.

- (2) De bewering dat de aanslag was mislukt is onwaar.
- (3) Ik herkende de vrouw niet die we vorig jaar op vakantie hadden ontmoet.
- (4) Hij was zo groot dat hij niet in het zwembad kon.
- (5) We hielden ons bezig met de vraag wie het gedaan kon hebben.

In (2) is het gecursiveerde deel onderwerp^o, in (3) lijdend voorwerp (hier een discontinu^o, d.w.z. onderbroken zindeel), in (4) een naamwoordelijk deel^o, en in (5) een voorzetselvoorwerp^o. De onderstreepte delen zijn bijvoeglijke bijzinnen^o.

In de nu volgende paragrafen 6.3.1 en 6.3.2 zullen achtereenvolgens de indeling van bijzinnen naar vorm en naar functie worden behandeld.

6.3.1 Hoofdzin en bijzin. Indeling van de bijzinnen naar vorm

In het navolgende zal er bij de beschouwde samengestelde zinnen^o steeds stilzwijgend van worden uitgegaan dat er geen sprake is van nevenschikking^o, tenzij anders vermeld.

Zoals in het voorafgaande (§ 6.3) is opgemerkt, is normaal gesproken in een samengestelde zin de hoogste deelzin^o de hoofdzin. (Een deelzin is een enkelvoudige zin, dat wil zeggen een zin met precies één hoofdwerkwoord; zie § 6.1.) De hoogste deelzin is tevens de enige deelzin die niet ingebed^o is. Deze hoofdzin is, zonder de ingebedde zinnen^o, op een of meer plaatsen ‘incompleet’; het is, zoals opgemerkt in § 6.1, meer een raamwerk dan een echte zin. Hetzelfde kan gelden voor bijzinnen^o. Een samengestelde bijzin kan op een of meer plaatsen bijzinnen bevatten. In de volgende voorbeeldschema’s wordt dit geïllustreerd.

- (1) De man [die ziek was]_a, zei [dat zijn vrouw had doorgegeven [dat hij thuis bleef]]_{b’}]_b

hoofdzin (hoogste deelzin): De man _____a zei _____b

deelzin **a**: die ziek was   deelzin **b**: dat zijn vrouw had doorgegeven _____{b’}

deelzin **b’** (ingebd in deelzin **b**): dat hij thuis bleef

- (2) Piet droomde [dat Alice vroeg [welke haas zei [dat alles maar een kaartspel was]]_{a’’}]_{a’}]_a

hoofdzin (hoogste deelzin): Piet droomde _____a

deelzin **a**: dat Alice vroeg _____{a’}

---

deelzin **a'** (ingeb. in deelzin **a**): welke haas zei _____a'

deelzin **a''** (ingeb. in **a'**): dat alles maar een kaartspel was

- (3) Laatst zei een man [die dacht [dat hij vloog]_{a'}]_a [dat hij voelde [dat er thermiek was]_{b'}]_b

hoofdzin (hoogste deelzin): Laatst zei een man _____a _____b

deelzin **a**: die dacht _____{a'},   deelzin **b**: dat hij voelde _____{b'}

deelzin **a'** (ingeb. in **a**): dat hij vloog   deelzin **b'** (ingeb. in **b**):
dat er thermiek was

In de paragrafen 6.3.1.1 en 6.3.1.2 worden nu respectievelijk finiete^o en infiniete^o bijzinnen besproken.

6.3.1.1 Finiete bijzinnen

In de onderstaande voorbeelden hebben de ondergeschikte deelzinnen allemaal een persoonsvorm^o (onderstreept). Het zijn daarmee finiete^o bijzinnen^o.

- (1) De villa die afgebrand is, had een rieten dak.
- (2) Zijn vertrek hield in dat er een opvolger kwam.
- (3) Het hangt ervan af of het is gelukt.
- (4) Wie het wist, stak zijn vinger op.
- (5) Ik weet niet waar je het over hebt.
- (6) Pas maar op dat het niet wordt verboden.
- (7) Hij beweerde dat hij een brief geschreven had.

Ondergeschikte deelzinnen zoals in (1)-(7) zijn altijd als zodanig herkenbaar door hun woordvolgorde. De persoonsvorm staat achteraan, of bijna achteraan, eventueel samen met een voltooid^o of passief^o deelwoord^o, waarmee het één geheel vormt. Dat in finiete bijzinnen persoonsvorm en bijbehorend deelwoord één geheel vormen, blijkt uit het feit dat er niets tussen gevoegd kan worden, d.w.z. dat de woordreeks **ondoordringbaar** is:

- (8) *...die afgebrand gisteren is
- (9) *...of het is vandaag gelukt
- (10) *...dat het niet wordt door hem verboden
- (11) *...dat hij een brief geschreven onlangs nog had

We noemen *afgebrand is*, *is gelukt*, *wordt verboden* en *geschreven had* **werkwoordclusters** (of **werkwoordgroepen**, niet te verwarren met **werkwoordelijke groepen**^o). Er zijn nog andere typen werkwoordclusters; zie hiervoor pg.

242 e.v. Werkwoordclusters zijn per definitie ondoordringbaar. In een ondergeschikte deelzin is na het werkwoord(cluster) nog plaats voor een ‘uitloop’ van ten minste twee zinsdelen: onder meer een bijvoeglijke nabepaling^o en/of een voorzetselvoorwerp^o. Na de uitloop kan nog een bijwoordelijke bepaling volgen, de laatste vaak van het voorafgaande gescheiden door een komma. (Zie over achterplaatsing met komma-intonatie ook bv. pg. 151.) Ook kan de uitloop worden ingenomen door een bijzin (vgl. (20) hieronder). Bijzinnen die, in bijzinnen, rechts van het werkwoord staan, zijn in zoverre anders dan andere zinsdelen in dit soort constructies, dat ze niet ergens anders kunnen staan (dit geldt niet voor vrije relatieve bijzinnen^o). In (12)-(20) is het werkwoord(cluster) gecursiveerd en zijn de zinsdelen die daarna mogelijk zijn steeds apart onderstreept.

- (12) ...die afgebrand is, gisteren
 (13) ...dat er een opvolger kwam uit Leiden
 (14) ...dat hij rekende op Paula, daarvoor
 (15) ...of het is gelukt(,) in Nijmegen
 (16) ...wie het wist(,) op dat moment
 (17) ...waar je het over hebt, aldoor
 (18) ...dat het niet wordt verboden door hem
 (19) ...dat hij een brief geschreven had aan Jan over ons, onlangs nog
 (20) ...dat hij zei dat hij kwam

Finiete bijzinnen kunnen worden ingeleid door een onderschikkend voegwoord^o (*dat, of* enz.). Dit voegwoord neemt dan de tweede positie^o in (de plaats dus waar in hoofdzinnen de persoonsvorm staat). De eerste positie kan in bijzinnen leeg blijven. Als hij bezet is (door bijvoorbeeld een vraagwoord^o of een betrekkelijk voornaamwoord^o), blijft veelal de tweede positie leeg. Maar een enkele keer zijn beide gevuld, zoals in j in (21); schema (21) dient ter illustratie van het bovenstaande.

Zoals op pg. 108-9 werd ongemerkt naar aanleiding van het positie-schema van de hoofdzin, kan de eerste positie alleen bezet worden door (uit een of meer woorden bestaande) woordgroepen^o. Voegwoorden zijn, net als werkwoorden, geen woordgroepen. De eerste, de tweede en de werkwoord(cluster)positie zijn belangrijk in bijzinnen. Van de eerste en tweede positie moet er in elk geval één gevuld zijn; de werkwoordpositie moet altijd bezet zijn. De uitloop en de laatste positie zijn minder essentieel; ze kunnen in bijzinnen vaak leeg blijven (al is de positie van de bijzin rechts van het werkwoord – zoals in (21) k – als die aanwezig is, verplicht). De zinsdelen in de laatste positie zijn altijd bijwoordelijke bepalingen. Plaatsing van een komma tussen deze bepalingen en het voorafgaande is altijd mogelijk, soms verplicht. De bepalingen uit *Leiden* en *over ons* (b en h) zijn hier bedoeld als bijvoeglijke (na)bepalingen bij respectievelijk *opvolger* en *brief*, en verdragen als zodanig geen komma, evenmin als het voorzetselvoorwerp *op Paula* in c. Zoiets geldt niet per se voor de passieve *door*-bepaling^o *door hem* (g); deze kan in bepaalde gevallen ook de laatste positie innemen.

(21)

a	die			afgebrand was		gisteren
b		dat	er een opvolger	kwam	uit Leiden	
c		dat	hij	rekende	op Paula	daarvoor
d		of	het	is gelukt		in Nijmegen
e	wie		het	wist		op dat moment
f	waar		je het over	hebt		aldoor
g		dat	het niet	wordt verboden	door hem	
h		dat	hij een brief	geschreven had	aan Jan over ons	onlangs nog
i		dat	zij	vertrok		
j	om hoe laat	of	je je biefstuk	wil		
k		dat	hij	zei	dat hij kwam	
1	2		.....	werkwoord-	uitloop	laatste positie
	(voegw.)			(cluster)		(ev. na komma)

(vgl. ....dat er werd *gepraat over ons, door jullie* (voorzetselvoorwerp en passieve door-bepaling)). Wat betreft de lijdend-voorwerpszin^o dat hij kwam in k: hier kan een komma staan. Soms is een komma voorafgaand aan een achtergeplaatste bijzin verplicht: een naar rechts van het werkwoord verschoven uitbreidende bijvoeglijke bijzin^o vereist er een. Het verschil met andere zinsdelen die na een komma kunnen komen is, dat er na de bijzin nog een bepaling kan volgen (...dat hij zei dat hij kwam, op *fluistertoon*). De uitloop kan, in overeenstemming met wat we eerder opmerkten, plaats bieden aan meer dan één zinsdeel (vgl. h: *aan Jan* (meewerkend voorwerp^o) en *over ons* (bijvoeglijke nabepaling (bij een brief), of voorzetselvoorwerp). Vermeld moet worden dat in dit boek in enkele gevallen de term ‘bijzin’ op een niet helemaal met (21) overeenstemmende manier wordt gebruikt, namelijk in gevallen waarin sprake is van een bijzin met een inleidend voorzetsel^o (pg. 268, de gedeelten over indirect-objectszinnen en voorzetselvoorwerpszinnen, en pg. 268). In zinnen van het type (22) en (23),

- (22) Astérix zei dat hij thuis bleef
(23) Noriko vroeg of ik weg ging,

met werkwoorden^o als *zeggen* en *vragen*, zijn de bijzinnen (cursief) een indirecte weergave van wat er is gezegd, gevraagd enz. Van de gecursiveerde zinnen wordt gezegd dat ze in de **indirecte rede** staan. Wanneer datgene wat wordt gezegd, gevraagd enz. “letterlijk” wordt weergegeven, spreken we van de **directe rede**. De gecursiveerde delen in (24) en (25) staan bijvoorbeeld in de directe rede:

- (24) Astérix zei: ‘Ik blijf thuis.’
(25) Noriko vroeg: ‘Ga je weg?’

Bij de letterlijke weergave blijven de tijdsvormen^o van de werkwoorden in het geciteerde ongewijzigd ten opzichte van hoe ze geklonken hebben (blijf en ga). In de indirecte rede worden ze aangepast aan de tijdsvorm van het werkwoord in de hoofdzin (ze krijgen de vorm bleef en ging in (22) en (23)). Dit is een vrij algemeen verschijnsel, dat niet beperkt blijft tot gevallen waarin het hogere werkwoord een **zeg-werkwoord** als zeggen, vragen, beweren etc. is. Dit illustreren zinnen als:

- (26) Hij toonde aan dat de aarde om de zon draaide.
- (27) Pasteur ontdekte dat inenting met koepokstof beschermde tegen pokken.
- (28) Ik had allang door dat je ziek was.

(Merk op dat de tijdsvorm in het lagere werkwoord^o (draaide, beschermde, was) steeds onafhankelijk is van de vraag of de inhoud van de bijzin op het moment van spreken waar is, maar is 'gelijkgetrokken' met de tijdsvorm van het hogere werkwoord^o (toonde aan, ontdekte en had door). Deze aanpassing (**consecutio temporum**, letterlijk 'openvolging van de tijden') komt veel voor in de indirecte rede.

De vraag kan nu gesteld worden of we in (24) en (25) te maken hebben met ondergeschikte^o hoofdzinnen (wat op zijn minst ongewoon zou zijn). De delen 'Ik blijf thuis' en 'Ga je weg?' zien er immers uit als hoofdzinnen (persoonsvorm in de tweede positie, de mededelende zin met een zinsdeel in de eerste positie^o (Ik), en de ja/nee-vraag^o met een lege eerste positie); en tegelijkertijd hebben ze duidelijk de functie van een zinsdeel (lijdend voorwerp^o bij respectievelijk zei en vroeg.) De delen tussen aanhalingstekens in (24) en (25) zijn echter niet zomaar zinnen. Het zijn herhalingen van eerder gehoorde uitingen (althans, zo vatten we ze op; directe redes hoeven geen 'echte' citaten te zijn maar hebben alle taalkundige eigenschappen van een citaat). Strikt grammaticaal gezien staan ze binnen de zin op één lijn met alle soorten van geluid waarover de spreker rapporteert en die hij zo getrouw mogelijk met zijn spraakorgaan reproduceert. Dat wil zeggen: ze staan, wat de ontleding betreft, op één lijn met de stukken tussen aanhalingstekens in zinnen als de volgende:

- (29) Astérix zei: 'Faut pas chercher à comprendre.'
- (30) Noriko vroeg: 'Jan-wa Wim-ga naze kubi-ni natta tte itta no?'
- (31) 'Argh,' rochelde hij.
- (32) 'Twiet twiet,' klonk het.
- (33) 'Dat je dat nog doet,' mompelde ze.

De stukken tussen aanhalingstekens in (29) en (30) hebben, voor wie Frans respectievelijk Japans verstaat, de bouw van zinnen, maar niet van Nederlandse zinnen. Voor wie deze talen niet machtig is, zijn ze wat hun taalkundige bouw betreft even weinig 'transparant' als de weergegeven geluiden in (31) en (32). De bedoelde weergaven in (29)-(33) maken

---

qua structuur niet noodzakelijk deel uit van het taalsysteem waarbinnen ze worden weergegeven. Citaten als ‘Ik blijf thuis’ en ‘Ga je weg?’ hoeven in bijzinnen ook niet rechts van het werkwoord geplaatst te worden, terwijl dat voor echte ondergeschikte zinnen verplicht is (zie (21)k hierboven):

- (34) a (Ik dacht) dat Astérix ‘Ik blijf thuis’ zei.
b *... dat Astérix dat hij thuis bleef zei.
c ... dat Astérix zei dat hij thuis bleef.

Dit geldt in feite voor alle citaten, weergaven en nabootsingen, en staat los van de vraag of het weergegevene taal is, of niet. Het aangehaalde stuk in (33) heeft – voor Nederlands sprekenden – de vorm van een bijzin (persoonsvorm niet in de tweede positie); maar dat is even toevallig als de hoofdzinvorm in de directe rede van (6) en (7). ‘Ik blijf thuis’ en ‘Ga je weg?’ zijn geen lijdend-voorwerpszinnen, maar wel weergaves-van-zinnen die lijdend voorwerp zijn. Bijzinnen waarin de weergave of het citaat rechts van het werkwoord staat, ...dat Astérix zei: ‘Ik blijf thuis’ doen enigszins denken aan constructies als: (Ik had je toch verteld) dat mijn eerste plaat was: ‘Help’ – eveneens met dubbele-punt-intonatie – maar het laatste voorbeeld is toch minder gewoon dan het eerste, misschien omdat dubbele-punt-intonaties nu eenmaal normaler zijn bij citaten.

De vraag die vervolgens gesteld zou kunnen worden, is of we óók niet met een ondergeschikte hoofdzin te maken hebben in (35):

- (35) Het citaat in (30) betekent ‘Wat zei Jan dat de reden was van Wims ontslag?’

Het eerder toegepaste volgordeproefje leert dat ook hier het stuk tussen aanhalingstekens zich als zinsdeel maar niet als een bijzin gedraagt:

- (36) (Wist jij) dat het citaat in (30) ‘Wat zei Jan dat de reden was van Wims ontslag’ betekende?

In bijzinnen met betekenen moet de indirecte rede, net als bij zeg-woorden, altijd rechts van het werkwoord staan: niet *...omdat het dat jij moet komen betekent, maar: ...omdat het betekent dat jij moet komen. De conclusie is, dat we in (35) en (36) niet met een onderschikte zin te maken hebben.

Zinnen in de directe rede worden, met name in spreektaal, vaak ingeleid door het voorzetsel^o van, dat min of meer dienstdoet als dubbele punt: Hij zei van ‘het is een schande’, Ze vroeg van ‘hoe gaat het’, etc.

In deze paragraaf zijn onder meer de termen ‘werkwoordelijke groep’ (in contrast met ‘werkwoordgroep’ of ‘-cluster’), ‘2e positie’ en ‘werkwoordpositie’ gebruikt. Aan de hand daarvan kan het begrip ‘**hoofd van de zin**’ worden verduidelijkt. Voor het gemak geven we, in de vorm van (37), hier nog eens het schema waarin de diverse posities zijn weergegeven.

(37) (Zie ook (21), in deze paragraaf)

1	2	.....	werkwoord (-cluster) in bijzinnen	uitloop	laatste positie (ev. na komma)
	voegw. in bijzinnen, persoonsvorm in hoofdzinnen				

Zoals alle woordgroepen, hebben ook zinnen een hoofd^o, of ‘centraal element’. Zinnen kennen twee centrale posities: de tweede positie en – met name in bijzinnen – de werkwoordpositie. Deze posities worden ook wel de ‘**polen**’ van de zin genoemd. Het werkwoord bezet altijd een van deze polen. In alle zinnen is de tweede positie ‘bouwtechnisch’ die van het hoofd van de zin. Zoals op pg. 105-6 is uiteengezet, is een zin een groep taalelementen die allemaal de een of andere grammaticale relatie hebben met één en hetzelfde werkwoord, het hoofdwerkwoord^o. Dat hoofdwerkwoord is met andere woorden de spil van de hele zin. Dit werkwoord, indien niet direct met een hulpwerkwoord verbonden, neemt in de hoofdzin als persoonsvorm de tweede positie in; als het direct verbonden is met een of meer hulpwerkwoorden – bijvoorbeeld van tijd of modaliteit – dan staat het (hoogste) hulpwerkwoord als persoonsvorm in de tweede positie (zie schema (1) op pg. 108). Hoewel het volgens de op pg. 103 gegeven begripsbepaling werkwoordelijke groepen zijn die een werkwoord als hoofd hebben, is dus in een meer ‘zinsbouwtechnische’ betekenis van het woord de persoonsvorm (tevens) hoofd van een hoofdzin, en – in het desbetreffende geval – daarmee van een hele samengestelde zin, inclusief de ingebodde^o deelzinnen^o. In bijzinnen blijft de tweede positie leeg of wordt hij ingenomen door een onderschikkend voegwoord, dat dan als hoofd van de bijzin geldt. Dit is niet alleen in finiete bijzinnen zo; het gaat ook op voor beknopte bijzinnen, vgl. schema (12) op pg. 239.

6.3.1.2 Infinitie of beknopte bijzinnen

Naast ondergeschikte finiete deelzinnen^o (enkelvoudige ondergeschikte zinnen met een persoonsvorm) zijn er ook ondergeschikte deelzinnen^o zonder persoonsvorm^o maar met in plaats daarvan een werkwoord in de onbepaalde wijs^o (infinitie^o deelzinnen). Zulke deelzinnen noemen we ook wel **beknopte deelzinnen**. Enkele voorbeelden (de beknopte deelzinnen zijn gecursiveerd):

- (1) Hij beloofde *vandaag te vertrekken*.
- (2) Hij ging weg *zonder gedag te zeggen*.
- (3) Hij waagde een poging *om de top te bereiken*.
- (4) Ik hoor Kaatje *zingen*.
- (5) Hij heeft nog getracht *om op tijd te komen*.

Het woord *om* in (5) is een onderschikkend voegwoord (zie pg. 96). In sommige beknopte deelzinnen met *te* is het voegwoord *om* verplicht, in sommige optioneel, en in weer andere kan het niet voorkomen. Zie hiervoor pg. 248-59.

Wanneer in een samengestelde^o bijzin de hoogste deelzin beknopt is, noemen we die bijzin een **beknopte bijzin**.

Om een voorbeeld te noemen: de bijzin, onderstreept in Hij weigert te zeggen dat het hem spijt, is samengesteld, want hij bevat twee hoofdwerkwoorden^o, *zeggen* en *spijt*. De hoogste deelzin in het onderstreepte stuk is *te zeggen* ____ (met een ‘invulplaats’ voor de aanvulling van *te zeggen*). In die deelzin is de deelzin *dat het hem spijt* ingebed^o. De hoogste deelzin in het onderstreepte stuk bevat in plaats van een persoonsvorm een onbepaalde wijs (*zeggen*), en is derhalve een beknopte deelzin. Omdat deze hoogste deelzin binnen de samengestelde bijzin beknopt is, noemen we de hele samengestelde bijzin *te zeggen dat het hem spijt* een beknopte bijzin. (NB: het is dus wél mogelijk dat een bijzin nog weer ondergeschikte deelzinnen bevat, maar, volgens onze omschrijving op pg. 212 e.v., geldt dat niet voor een deelzin (al of niet een hoofdzin). Die kan hoogstens lege ‘invulplaatsen’ bevatten.) De term ‘beknopte bijzin’ is ook van toepassing wanneer een ondergeschikte zin uit niet meer dan één beknopte deelzin bestaat. Een bijzin kan immers enkelvoudig zijn, dat wil zeggen uit niet meer dan één deelzin bestaan.

Hieronder volgen nog een aantal voorbeelden met samengestelde beknopte bijzinnen; ze zijn daarin gecursiveerd. Sommige ervan bevatten zelf ook weer (al of niet samengestelde, al of niet beknopte) bijzinnen; die zijn onderstreept. Deelzinnen in deelzinnen in deelzinnen zijn vet en onderstreept.

- (6) Aleida vroeg me door te geven dat de bijeenkomst werd uitgesteld.
- (7) Bernard dwongen ze te beloven dat nooit meer te doen.
- (8) Om de indruk te wekken dat hij niet bang was om ze te woord te staan, grijnsde hij.
- (9) Ik liet hem voelen hoe dat was.
- (10) Dat bord is om aan te geven hoeveel kilometers je hebt afgelegd.
- (11) We wisten de man die ontkende het gedaan te hebben op te sporen.

In de meeste soorten beknopte bijzinnen ontbreekt het onderwerp^o. Zo kunnen we in (6) geen onderwerp aanwijzen bij *door te geven*, in (7) niet bij *te beloven* (en bij *te doen*), in (8) niet bij *de indruk te wekken* (en *te woord te staan*), in (10) niet bij *aan te geven*, en in (11) niet bij *gedaan te hebben* (en op te sporen). Alleen in (9) bevat de hoogste deelzin in de beknopte bijzin een onderwerp: *hem*. Hoewel *hem* de vorm heeft van een voorwerp^o (*hem* in plaats van de onderwerpsvorm *hij*), is het toch het onderwerp van *voelen*. We kunnen de ontbrekende onderwerpen in de overige bijzinnen er wel bij interpreteren: in (6) is de spreker (*me*) degene die geacht wordt de boodschap door te geven, in (7) is Bernard degene die belooft, en tevens

---

degene die geacht wordt 'het nooit meer te doen', in (8) is het de bedoeling dat de 'hij' de desbetreffende indruk wekt en betreft het ook hem als te woord staande instantie, in (10) is de instantie die geacht wordt het aantal afgelegde kilometers aan te geven niet het bord, maar een of andere niet nader omschreven 'men', die daarvoor het bord gebruikt, en in (11) zijn het de door wij aangeduide personen die de opsporing tot een goed einde brengen, terwijl degene die 'het gedaan' zou hebben dezelfde is als naar wie verwezen wordt door die, namelijk 'de man'. Dergelijke **virtuele onderwerpen**, die er in werkelijkheid niet zijn maar interpretatief wel, worden ook wel **schimonderwerpen** (of **begrepen** of **impliciete subjecten** dan wel **begrepen** of **impliciete onderwerpen**) genoemd (zie ook pg. 200 en pg. 332 e.v.). Het schimonderwerp van de beknopte bijzin heeft betrekking op dezelfde persoon of zaak als het onderwerp van de eerst-hogere zin, een voorwerp daarin, of op beide, dan wel op een niet nader aangegeven instantie ('men'). Men noemt het onderwerp of voorwerp in de eerst-hogere zin waarop het schimonderwerp 'terugslaat' de **controleur**. Er zijn, zoals uit het in de vorige zin opgemerkte al min of meer volgt, ook werkwoorden die als effect hebben dat het schimonderwerp tegelijk zowel het 'hogere' onderwerp als een 'hogere' voorwerp als controleur heeft. De betekenis van het eerst-hogere werkwoord bepaalt welke van al deze mogelijkheden het geval is: onderwerp als controleur, voorwerp als controleur, beide als controleur of geen gespecificeerde controleur. De hogere zelfstandige werkwoorden^o die door hun betekenis bepalen op welke persoon of zaak (genoemd door hoger onderwerp of voorwerp) het schimonderwerp geacht moet worden betrekking te hebben, noemt men **controlewerkwoorden**. Er zijn ook werkwoordelijke uitdrukkingen^o, zoals *van plan zijn* of *een beroep doen* die de controleur bepalen. We laten die in het navolgende gemakshalve ook onder de term 'controlewerkwoorden' vallen. Ook zijn er naamwoordgroepen en woordgroepen die als naamwoordelijk deel^o dienst kunnen doen die hetzelfde effect vertonen als controlewerkwoorden (zie pg. 256).

Het verschijnsel dat het schimonderwerp en het onderwerp van de eerst-hogere zin op dezelfde persoon of zaak betrekking hebben, heet **onderwerpcontrole** (**subjectcontrole**). Wanneer het schimonderwerp met een voorwerp uit de eerst-hogere zin een dergelijke relatie heeft, spreken we van **voorwerpcontrole** (**objectcontrole**). Beknopte bijzinnen waarin sprake is van een schimonderwerp als hierboven omschreven, heten **controlezinnen** (we passen de term dus ook toe op beknopte bijzinnen waarvan het schimonderwerp niet op dezelfde zaak of persoon betrekking heeft als een controleur, maar op zoiets als 'men').

Ook controlezinnen beantwoorden aan het schema in (21) op pg. 233, zoals in (12) wordt geïllustreerd. Voor beknopte bijzinnen geldt, dat het vullen van de eerste positie (met een vragend zinsdeel) en het vullen van de tweede (met het voegwoord *om*) elkaar altijd uitsluiten (vgl. *Hij wist niet wat om te doen).

(12)

a		(om)	[schimond.] een brief	te schrijven	(aan Piet) (over ons)	gisteren
b	met welk mes		[schimond.]	te snijden		
c	wat		[schimond.] tegen hem	te zeggen		zondag
d	waar		[schimond.]	te gaan wonen		
1	2	(voegw)	.....	werkwoord- (cluster)	uitloop	laatste positie

In (13)-(16) volgen nog enkele, nu systematisch geordende voorbeelden van onderwerp- en voorwerpcontrole, en van zinnen met ongespecificeerde schimonderwerpen. Het schimonderwerp is aangegeven met cursieve tekstshaken: []; de controlezin is gecursiveerd, de controleur is onderstreept en het controlewerkwoord is gespatieerd. (In sommige gevallen is het mogelijk, of misschien zelfs beter, de zelfstandige naamwoorden of bijvoeglijke naamwoorden in de gespatieerde delen te beschouwen als ‘controle-zelfstandig naamwoord’ of ‘controle-bijvoeglijk naamwoord’.)

(13) Onderwerpcontrole

- a Ik ben in staat [] een prelude te spelen.
- b Machtelt is van plan [] naar het feest te gaan.
- c Marie belooft Karel [] te blijven.
- d De machine weigert [] kaartjes te stempelen.
- e Hij verzuimde [] de datum in te vullen.
- f We streven ernaar om [] het geld binnen een maand op te maken.
- g Hij is bereid om [] mee te werken.
- h Wim probeert [] te werken.

(14) Voorwerpcontrole

- a Bernadette dwong Sjoerd [] zijn Brinta op te eten.
- b Erik vroeg me [] een lezing te houden.
- c Ik smeek je [] op te houden.
- d Hij deed een beroep op ons om [] daklozen te steunen.
- e Ze verleidde hem ertoe [] nog een glas te drinken.
- f Je kunt niet van hem eisen [] op tijd te komen.
- g Ze verboden ons [] over de zaak te spreken.
- h Je verhindert me [] mijn taak uit te voeren.

(15) Onderwerp- en voorwerpcontrole

- a Eva stelde Karin voor [] een spelletje kaart te spelen.
- b Ik deed hem het voorstel [] samen naar huis te gaan.

(16) ‘Ongespecificeerd’ schimonderwerp

- a Het is hier niet de gewoonte om [] over jezelf te spreken.
- b Het is verboden [] medegebrachte eetwaren te nuttigen.

- c Deze gebruiksaanwijzing geeft aan hoe [] de computer op stand-by te zetten.
- d Ze staan hier niet toe [] rommel op straat te gooien.

(De gegeven benamingen, hoewel aansluitend bij de gangbare huidige terminologie, zijn helaas wat ongelukkig: het gaat in feite niet om het soort zinsdeel dat controleur is, maar om het soort participant^o: wanneer een zin met een ‘lijdend-voorwerp-controlewerkwoord’ in de lijdende vorm staat, is niettemin het onderwerp controleur (bijvoorbeeld: *Sjoerd werd door Bernadette gedwongen [] zijn Brinta op te eten*).

De onderwerp-controlewerkwoorden in (13) hebben gemeen dat ze betrekking hebben op het – wat betreft de instantie genoemd door het onderwerp – uitvoerbaar zijn, (on)gewenst zijn of beoogd zijn van een handeling, of op de bereidheid ertoe. We kunnen ze karakteriseren als **werkwoorden van uitvoeringsgerichtheid**. Voorwerpcontrole-werkwoorden, zoals die in (14), zijn te typeren als **werkwoorden van gedragsbeïnvloeding**. Ze hebben betrekking op handelingen die bedoeld zijn iemands doen en laten te beïnvloeden, hetzij door het te bevorderen, hetzij door het te belemmeren. De werkwoorden in de eerst-hogere zinnen in (15) en (16) kunnen hiertoe ook worden gerekend, evenals sommige die kunnen worden gebruikt in zinnen van het type dat wordt vertegenwoordigd door de voorbeelden in (16).

Naar controlezinnen kan altijd vooruit- of terugverwezen worden door middel van een van de voornaamwoorden *het*, *dit* en *dat*, of anders door middel van een voornaamwoordelijk bijwoord^o (*ertoe*, *daarin* enz.). Dergelijke woorden kunnen ook op de plaats van controlezinnen staan. Bijvoorbeeld: *Hij dwong hem te zwijgen, en zij dwong haar er ook toe, Piet kan op zijn hoofd staan en Karel kan het ook*. Dit is een kenmerk dat controlezinnen van andere beknopte bijzinnen onderscheidt.

In deze paragraaf maken we apart melding van een soort zinnen waarbij sprake is van bepaalde hulpwerkwoorden^o die net als controlewerkwoorden een constructie met een werkwoord in de onbepaalde wijs bij zich hebben, al of niet in combinatie met *te*. Hieronder volgen eerst voorbeelden van zinnen met hulpwerkwoorden (gecursiveerd) die een **te + onbepaalde-wijsconstructie** bij zich hebben:

- (17) Hij leek daar te wonen.
- (18) Die schenen me toe de beste kansen te bieden.
- (19) Ze kwamen te vallen.
- (20) Daartegen valt niet te vechten.
- (21) Hij zat te werken.
- (22) Hij hoeft de dader niet geweest te zijn.

(Andere hulpwerkwoorden die op overeenkomstige wijze gecombineerd (kunnen) worden met een *te + onbepaalde-wijsconstructie* zijn: *blijken*, *dunken*, *heten*, *toeschijnen*, *voorkomen* en aspectuele hulpwerkwoorden^o als *liggen*,

---

staan, en lopen; vgl. pg. 61 e.v., onder **(e)** en **(f)**; voor *hoeven* zie aldaar onder **(d)**; *hoeven* wordt in (22) in zijn modale betekenis gebruikt.)

De *te* + onbepaalde-wijsconstructies in bovenstaande voorbeelden zijn het best te beschouwen als beknopte bijzinnen, en de geursiveerde werkwoorden zouden dan volgens de traditie zelfstandige werkwoorden moeten zijn. Maar de bedoelde werkwoorden worden traditioneel gerekend tot de hulpwerkwoorden, en hier wordt dit gebruik gevolgd. Er is een duidelijke reden om ze te onderscheiden van controlewerkwoorden: de werkwoorden in (17)-(21) kunnen nooit in hun eentje als hoofdwerkwoord voorkomen, tenminste niet in hun hier aan de orde zijnde betekenis, en *hoeven*, althans in zijn modale betekenis^o kan dat alleen in speciale gevallen (zie pg. 58 e.v., onder **(d)**). De *te* + onbepaalde-wijsconstructies in combinatie waarmee ze gebruikt worden, zijn ook geen controlezinnen, met schimonderwerpen^o. (Zie hierover pg. 248 e.v.) Een consequentie van het feit dat de hier besproken werkwoorden tot de hulpwerkwoorden worden gerekend zou moeten zijn dat ze samen met de combinatie van *te* en onbepaalde wijs als het gezegde^o moeten worden gezien: in (17)-(22) zouden respectievelijk *scheen te wonen*, *leken te bieden*, *kwamen te vallen*, *valt te vechten* en *hoeft te komen* dan allemaal werkwoordelijke gezegdes^o zijn. Toch valt het zinskarakter van de hier bedoelde *te*-constructies niet te negeren. In feite hebben we in (17)-(22) dan ook niet te maken met enkelvoudige zinnen.

Vastgesteld hebbend dat de eigenschap 'niet als enig werkwoord in een zin kunnende voorkomen' de betrokken werkwoorden duidelijk onderscheidt (de modale hulpwerkwoorden laten we hier buiten beschouwing; zie pg. 58 e.v. onder **(d)**), en dat wat dit betreft de term 'hulpwerkwoord' ondubbelzinnig is, zullen we toch, ter wille van een beter begrip van de bouw van de desbetreffende zinstypen, de met de bedoelde hulpwerkwoorden verbonden *te* + onbepaalde-wijsconstructies behandelen als beknopte bijzinnen. Daarbij moet dus beseft worden dat het traditionele begrip 'gezegde' niet helemaal intact gelaten kan worden. (Zie over het gezegde pg. 123 e.v.) Voorzover het begrip 'gezegde inclusief hulpwerkwoord' nog in stand blijft, gaat het om de hulpwerkwoorden van tijd^o (*hebben en zijn*), lijdende vorm^o (*worden*) en tijd en lijdende vorm^o (*zijn*, als in *Mijn fiets is gestolen*).

Hulpwerkwoorden die een **onbepaalde-wijsconstructie** bij zich hebben **zonder *te***, treffen we aan in de voorbeelden (23)-(27) hieronder (geursiveerd). Ook de laatstgenoemde constructie, hier aangegeven met rechte haken, zullen we als beknopte bijzin beschouwen.

- (23) Hij *kan* [een helikopter besturen].
- (24) Hij *kan* [ziek geweest zijn].
- (25) Karel *mag* [laat thuiskomen].
- (26) Het weer hier wil wel eens [tegenvallen].
- (27) Hij (*moet en*) *zal* [dit keer slagen].

In bepaalde gevallen gedragen deze werkwoorden zich als controlewerkwoorden, maar in andere gevallen niet. Meer hierover op pg. 58 e.v. (onder (d) en pg. 252, opm. 3).

Een bepaalde groep werkwoorden die gecombineerd kunnen worden met een (te +) onbepaalde-wijsconstructie, kunnen of moeten in de voltooidetijden^o de vorm van een onbepaalde wijs in plaats van een voltooid deelwoord^o aannemen. Tot de groep behoren zowel zelfstandige werkwoorden als hulpwerkwoorden. Dit verschijnsel staat bekend als het IPP-effect^o (IPP is een afkorting van 'infinitivus pro participio', d.w.z. onbepaalde wijs in plaats van deelwoord; zie pg. 56, (a), e.v.). Voorbeelden van zinnen waarin dit effect zich voordoet zijn:

- (28) Hij heeft het boek proberen te vertalen.
(naast: Hij heeft geprobeerd het boek te vertalen.)
- (29) Chantal had willen komen.
(tegenover: *Chantal had gewild komen.)
- (30) Ik heb Kaatje horen zingen.
(tegenover: *Ik heb Kaatje gehoord zingen.)

De recursieerde delen in (28)-(30) – niet die in de voorbeelden tussen haakjes – vormen werkwoordgroepen^o (werkwoordclusters^o); het is niet mogelijk een woord of zinsdeel tussen te voegen in een werkwoordgroep: ze zijn, als alle werkwoordgroepen, ondoordringbaar. Bij IPP-constructies (maar niet alleen daarbij) treedt altijd clustervorming van werkwoorden op. Het werkwoord van de eerst-hogere zin (hier *proberen*, *willen* en *horen*) raakt als het ware verknoopt met het werkwoord van de ingebedde zin. Het IPP-effect is verplicht bij alle werkwoorden die gecombineerd worden met **te-loze onbepaalde-wijsconstructies**, voorzover ze überhaupt voorkomen in de voltooidetijden (o.m. *gaan*, *horen*, *komen*, *kunnen*, *laten*, *moeten*, *mogen*, *voelen*, *willen*, *zien*, *zijn* en *zullen*). Het is ook verplicht bij onder meer (be)horen en dienen, werkwoorden die een te + onbepaalde-wijsconstructie bij zich hebben. Optioneel IPP-effect vinden we alleen maar binnen de groep die combineerbaar is met te + onbepaalde wijs, bijvoorbeeld *begeren*, *beginnen*, *hopen*, *menen*, *plegen*, *pogen*, *proberen*, *trachten*, *vermogen*, *vrezen*, *wagen* en *wensen*. Bij een groot aantal met te + onbepaalde wijs combineerbare werkwoorden is het IPP-effect echter onmogelijk, zoals bijvoorbeeld *adviseren*, *beloven*, *beseffen*, *besluiten*, *bevelen*, *bidden*, *dreigen*, *dwingen*, *geloven*, *lukken*, *verlangen*, *vermijden*, *vertellen*, *verwachten*, *verzuimen*, *vragen* en *weigeren*. (Vgl. *Ik heb hem adviseren te komen, *Hij had hem beloven te komen, enz.) Het is verder onmogelijk bij alle scheidbaar samengestelde werkwoorden^o (we komen nooit zinnen tegen als *Ze hebben voorstellen te ruilen, *Jan heeft/is ophouden te werken). Ook wederkerende werkwoorden^o laten geen IPP-constructies toe (dus geen zinnen als *Hij heeft zich haasten te helpen, *Hij had zich verbeelden te slagen).

Bij een bepaalde groep van met te + onbepaalde wijs combineerbare werkwoorden is het, blijkens (31)-(34), hieronder, mogelijk zinsdelen van de beknopte bijzin te verplaatsen naar de hoofdzin. Dit is goed te

---

zien in gevallen waarin de hogere zin in de voltooide tijd staat (de oneven genummerde voorbeelden), of wanneer de hogere zin op zijn beurt weer ingebed^o is (de overige). In de genoemde voorbeelden staat de beknopte bijzin tussen rechte haken, en is het betrokken zinsdeel gecursiveerd.

proberen:

- (31) a Ik heb geprobeerd [Jan op tijd te waarschuwen].
b Ik heb Jan geprobeerd [op tijd te waarschuwen].
(32) a ... toen ik probeerde [Jan op tijd te waarschuwen].
b ... toen ik Jan probeerde [op tijd te waarschuwen].

verzuimen:

- (33) a Je hebt verzuimd [Jan zijn geld terug te geven].
b Je hebt Jan verzuimd [zijn geld terug te geven].
(34) a ... omdat je verzuimd had [Jan zijn geld terug te geven]
b ... omdat je Jan verzuimd had [zijn geld terug te geven]

We noemen het type constructie dat wordt vertegenwoordigd door de b-zinnen, en waarin een zinsdeel uit de bijzin naar de eerst-hogere zin is verhuisd, de **derde constructie** (te weten de derde constructie naast de twee die we kunnen typeren als respectievelijk de 'normale' (die in de a-zinnen), en die met het IPP-effect). De oordelen over derde-constructiezinnen zijn over het algemeen nogal grillig. Er lijkt een zekere neiging te zijn de derde constructie eerder goed te vinden in bijzinnen dan in hoofdzinnen. Niet alle 'derde-constructiewerkwoorden' vertonen het IPP-effect (*proberen* wel, *verzuimen* niet). Een belangrijk verschil tussen de IPP-constructie en de derde constructie is, afgezien van het ontbreken van een deelwoord in de eerstgenoemde, dat bij de derde constructie zinsdelen verhuizen uit een ingebedde zin naar de eerst-hogere zin, terwijl bij de IPP-constructie van zoiets geen sprake is; daar raken alleen hoger en lager werkwoord met elkaar 'verknoopt' tot een cluster.

In bijzinnen laten sommige met (*te* +) onbepaalde wijs combineerbare werkwoorden de verplaatsing naar links toe van het niet-werkwoordelijke deel van een scheidbaar samengesteld^o werkwoord (het partikel^o, zoals bijvoorbeeld *aan-* in *aanhouden*). Bij andere werkwoorden is deze **partikelverschuiving** niet mogelijk. In de volgende voorbeelden is het scheidbaar samengestelde werkwoord gecursiveerd.

willen:

- (35) a (de trui) die ik wil *aanhouden*
b (de trui) die ik *aan* wil houden

schijnen:

- (36) a ... dat hij schijnt *op* te schieten
b ... dat hij *op* schijnt te schieten

---

beginnen:

- (37) a ... toen ze begonnen *weg te gaan*
b ... toen ze *weg* begonnen te gaan

zeggen:

- (38) a ... zodra ik je zeg *op te staan*
b ... zodra ik je *op* zeg te staan

vertellen:

- (39) a ... toen hij vertelde *weg te gaan*
b ...*toen hij *weg* vertelde te gaan

zweren:

- (40) a ... dat hij zwoer *terug te keren*
b ...*dat hij *terug* zwoer te keren

vernemen:

- (41) a ... toen hij vernam *mee te tellen* als kandidaat
b ...*toen hij *mee* vernam te tellen als kandidaat

De mogelijkheid, indien aanwezig, van de verschuiving naar links van het partikel in dit soort constructies betekent niet altijd dat ook het IPP-effect of de derde constructie mogelijk zijn. Dat is soms wel zo, en soms niet. Wat de werkwoorden *vertellen*, *zweren* en *vernemen* ((39)-(41)), die geen partikelverschuiving toelaten, gemeen hebben, is dat het onderwerpcontrolerwerkwoorden zijn en tevens 'verbale-overdracht'-werkwoorden (zeg-werkwoorden^o of 'verneem-werkwoorden'). Als een hoger werkwoord geen verschuiving naar links van een partikel toelaat, kan het ook geen IPP-effect vertonen. Werkwoorden die geen derde constructie toelaten, vertonen eveneens nooit het IPP-effect.

Het is moeilijk op het eerste gezicht uit te maken of *vergeten* IPP-constructies toelaat. In ...*omdat zij Karel voor zijn vertrek had vergeten op te bellen* zou *vergeten* een onbepaalde wijs kunnen zijn, maar ook een deelwoord. Verschuiving naar links van het partikel *op* lijkt bij *vergeten* niet echt mogelijk: ???...*omdat zij Karel voor zijn vertrek op had vergeten te bellen*. Hieruit mogen we concluderen dat *vergeten* niet de IPP-optie kent, en dat *vergeten* in ons eerste voorbeeld dus een deelwoord is, geen onbepaalde wijs. We hebben in ons voorbeeld te maken met de derde constructie: de zinsdelen *Karel* en *voor zijn vertrek* zijn uit de ingebedde zin *Karel voor zijn vertrek op te bellen* verhuisd naar de eerst-hogere zin *dat zij had vergeten ___*. Dat *vergeten* de derde constructie toelaat, blijkt ook uit het feit dat *vergeten op te bellen* niet ondoordringbaar^o is; er kan iets worden ingevoegd: ...*omdat zij Karel had vergeten voor zijn vertrek op te bellen*. Tot slot van deze subparagraaf maken we melding van volgordevariatie binnen werkwoordgroepen die deels stilistisch, deels regionaal van aard is. Het gaat om volgordecontrasten als die tussen de onderstaande a- en b-voorbeelden.

- (42) a Dat is iets wat ik niet *kan lezen*.
b Dat is iets wat ik niet *lezen kan*.

- (43) a het meisje dat ik laatst hoorde zingen
 b het meisje dat ik laatst zingen hoorde
- (44) a opties die hem de beste kansen leken te bieden
 b opties die hem de beste kansen te bieden leken
- (45) a een euvel waartegen niet valt te vechten
 b een euvel waartegen niet te vechten valt

Een dergelijke variatie is niet mogelijk binnen ‘IPP-clusters’: wel ... dat ik hem niet heb willen zien, maar niet *...dat ik hem niet heb zien willen; wel ... dat ik hem heb proberen te bellen, maar niet *...dat ik hem heb te bellen proberen.

Maar in andersoortige werkwoordgroepen, namelijk met hulpwerkwoorden en deelwoorden, komen we een dergelijke variatie weer wel tegen, in finiete bijzinnen:

- (46) a Ik hoor dat ze het zwembad hebben opgeknapt.
 b Ik hoor dat ze het zwembad opgeknapt hebben.
- (47) a Ik vrees dat ze zijn vertrokken.
 b Ik vrees dat ze vertrokken zijn.
- (48) a Het ging slecht met de zaak, toen hij werd ontslagen.
 b Het ging slecht met de zaak, toen hij ontslagen werd.

De volgordevariant waarbij de persoonsvorm voorafgaat (de a-voorbeelden in (42)-(48)), staat bekend als de **rode volgorde**, en die in de b-voorbeelden als de **groene volgorde**, naar een kleurcode op een dialectkaart. De rode volgorde is kenmerkend voor het Nederlands dat in de Randstad gesproken wordt, de groene komt vaker voor in de meer oostelijke gewesten. Ze zijn binnen het ABN gelijkwaardig. In een bepaald geval kan een keuze voor de ene of de andere volgorde om stijlredenen van belang zijn. De mate van aanvaardbaarheid van de groene volgorde wordt gedeeltelijk bepaald door het hogere werkwoord (helpen laat bijvoorbeeld geen variatie toe; niet *...dat ik hem afwassen hielp, maar: ...dat ik hem hielp afwassen).

In de nu volgende subparagrafen, § 6.3.1.2.1 en § 6.3.1.2.2, worden achtereenvolgens **beknopte bijzinnen met te** en **beknopte bijzinnen zonder te** behandeld; de paragraaf over zinnen met te is nog weer onderverdeeld in drie stukken: over zinnen **zonder om**, zinnen **met optioneel om** en zinnen **met verplicht om** (het gaat hierbij steeds om het voegwoord om). Hierna wordt in Tabel 1 een overzicht gegeven van de werkwoorden en andere woorden die de diverse typen van beknopte bijzinnen als aanvulling bij zich kunnen hebben. De tabel volgt – en verwijst naar – de betrokken pagina’s, en kan zo tevens als oriëntatiemiddel dienstdoen.

6.3.1.2.1 Beknopte bijzinnen met te

In de volgende drie subparagrafen worden nu enkele aspecten besproken van de zojuist genoemde drie soorten van te-bijzinnen: die zonder het voegwoord^o om, met optioneel om, en met verplicht om. De kenmerken van

met te (pg. 245 e.v.)					
zonder om (pg. 248 e.v.)					
	+ IPP* +/- te	subj.- verheffing	ond.-contr.	opt. IPP ond.-contr.	-IPP ond.-contr.
	(a)	(b)	(c)	(d)	(e)
ww.	staan zitten liggen hoeven durven	(be)horen schijnen* vallen* [- IPP: blijken]	dienen komen weten zien	beginnen hopen vrezen wensen	beloven beseffen geloven vernemen vertellen weten
zn.					
bnw.					

Tabel 1 Overzicht van werkwoorden, zelfstandige naamwoorden en bijvoeglijke naamwoorden die beknopte bijzinnen bij zich kunnen hebben. De lijsten zijn niet steeds uitputtend, en naast zelfstandige naamwoorden en bijvoeglijke naamwoorden kunnen ook diverse soorten woordgroepen genoemd worden (zie de desbetreffende pagina's). Met om is hier steeds het onderschikkend voegwoord om bedoeld. Bij de rubrieken ('met te', 'zonder om' etc.) zijn steeds de relevante pagina's genoemd. De letters tussen haakjes (vet) bij de rubrieken in de vierde rij cellen van onderen verwijzen naar de onderafdelingen van de desbetreffende para-

met te (pg. 245 e.v.)

zonder te (pg. 259 e.v.)

met optioneel om (pg. 252 e.v.)

met om
(pg. 259 e.v.)

opt. IPP ond.-contr.	- IPP ond.-contr.	vwp.-contr.	-IPP	+IPP mod. hww	asp. hww	vwp.-contr.	ww. van waarn. etc.
(a)	(b)	(c)		(a)	(b)	(c)	(d)
pogen proberen trachten wagen	besluiten leren verzuimen weigeren	lukken passen vervelen adviseren belemmeren bevelen bezweren dwingen gebieden gelasten helpen leren smeken suggereren verbieden verzoeken vragen		kunnen willen moeten mogen zullen	blijven gaan komen zijn	helpen leren	horen voelen zien doen laten vinden
		opdracht bevel aanleiding poging* plan* kans* etc.	huis plezier bal etc.				
		geneigd* (erop) gericht* blij* begerig* vreemd* etc.	leuk erg moeilijk geschikt etc.				

grafen. De met een asterisk gemarkeerde werkwoorden in de meest linkse kolom onder (b) komen met een infinitieve aanvulling niet voor in de voltooiden tijden. Blijken is wel een subjectverheffer, maar laat geen IPP toe. Vandaar ook de asterisk bij '+ IPP' in de desbetreffende rubriek. **NB:** 'vwp.-contr.' (voorwerpcontrole) in de tweede (c)-rubriek heeft wat de zelfstandige naamwoorden betreft uitsluitend betrekking op de niet met een asterisk gemarkeerde woorden (de gemarkeerde zijn allemaal 'onderwerpcontrole-woorden').

---

deze zinstypen worden voor een zeer groot deel bepaald door de hogere werkwoorden waar ze bij horen. Vandaar dat in de nu volgende bespreking deze werkwoorden centraal staan.

6.3.1.2.1.1 **Te-bijzinnen nooit ingeleid door het onderschikkend voegwoord^o om** vinden we bij onder meer **(a)** werkwoorden als *staan*, *hoeven* en *durven*, (in principe) zonder te indien zelf in de onbepaalde wijs staand, **(b) subjectverheffende werkwoorden** als *(be)horen*, *blijken*, *schijnen*, *vallen* en *zijn* (als in *Dat is te doen*), **(c)** de werkwoorden *dienen*, (als in *Je dient te komen*), *komen* (als in *Hij kwam te vallen*), *weten* (als in *Hij wist te ontkomen*) en *zien* (als in *Dat moet je zien op te lossen*), alle met verplicht IPP-effect, **(d)** werkwoorden met optioneel IPP-effect^o als *beginnen*, *hopen*, *vrezen* en *wensen*, en **(e)** werkwoorden die geen IPP-effect kennen, zoals *beloven*, *beseffen*, *geloven*, *vernemen*, *vertellen*, *weten* (als in *Jan weet wat te doen*) en *zeggen* (als in *Ze zei ziek te zijn*).

(a) Met/zonder te: staan, zitten, liggen, hoeven, durven De aspectuele hulpwerkwoorden *staan*, *zitten* en *liggen* (evenals *hoeven* en meestal ook *durven*; zie hierna) hebben een onbepaalde wijs met *te* bij zich, behalve wanneer ze zelf in de onbepaalde wijs staan. *Durven* komt ook als persoonsvorm wel eens met een kale infinitief^o (*te*-loze onbepaalde wijs) voor, vaak als persoonsvorm^o in een bijzin: omdat hij zomaar durfde opstappen; omdat ze op die smalle weg de wagen niet dorsten keren.

- (1) We hebben nog een tijdje *staan* kijken. (tegenover: We stonden te kijken.)
- (2) Ze bleven *zitten* praten. (tegenover: Ze zaten te praten.)
- (3) Ze hoorde hem *liggen* woelen. (tegenover: Hij lag te woelen.)

Hoeven en *durven* in de onbepaalde wijs hebben, als gezegd, veelal een kale infinitief bij zich, maar een enkele keer ook een onbepaalde wijs met *te* (nooit echter als er al een *te* aan is voorafgegaan):

- (4) Ik ben blij niet *te hoeven* (*te) koken. (tegenover: Ik *hoef* niet te koken.)
- (5) Ze hadden niet *hoeven* te blijven. (naast: Ze hadden niet *hoeven* blijven.)
- (6) Hij gaf voor niet *te durven* binnen (*te) komen. (tegenover: Hij *durfde* niet binnen te komen, ...dat hij niet zou *durven* binnen (te) komen)

(In sommige gewestelijke varianten komt *hoeven* ook wel als persoonsvorm met kale infinitief voor: ^Δ*Ik hoef vandaag niet werken*.)

(b) Subjectverheffende werkwoorden Van de hierboven onder (b) genoemde werkwoorden is alleen **(be)horen** een IPP-werkwoord (*Dat had je (be)horen te doen*). In het geval van **schijnen** en **vallen** zijn combinaties met *te* + onbepaalde-wijsconstructies niet mogelijk met de genoemde werkwoorden in de voltooid-tijd, waardoor de vraag of het IPP-werkwoorden zijn niet aan de orde is. **Blijken** laat geen IPP toe: **Hij is de beste blijken te zijn*, tegenover: *Hij is gebleken de beste te zijn*.

Elk van de werkwoorden (be)horen, blijken, schijnen en vallen kan gekarakteriseerd worden als een predikaat^o, d.w.z. als 'dat wat van het onderwerp^o gezegd wordt' – waarbij het onderwerp de hele rest van de zin is. Zo betekenen de a-zinnen in de volgende voorbeelden hetzelfde als de b-zinnen:

- (7) a De voorzitter hoort de vergadering te openen.
b Het hoort, dat de voorzitter de vergadering opent.
- (8) a Willy blijkt ziek te zijn.
b Het blijkt dat Willy ziek is.
- (9) a Klazien schijnt daar te werken.
b Het schijnt dat Klazien daar werkt.

De dat-zinnen in (7)-(9) vertegenwoordigen datgene waarover door respectievelijk hoort, blijkt en schijnt iets wordt gezegd.

Bij het hulpwerkwoord vallen en het op de manier van vallen gebruikte zijn ligt de zaak gecompliceerder, omdat vallen en zijn een extra element herbergen, dat ze tot een soort hulpwerkwoorden van de lijdende vorm^o maakt: zoals worden een deelwoord maakt tot een passief deelwoord^o, zo maakt vallen (en zijn) van een onbepaalde wijs een passieve onbepaalde wijs; anders gezegd: zoals worden staat tot het deelwoord^o gedaan in Dat wordt gedaan, zo ongeveer staat vallen (en zijn) tot te + onbepaalde wijs in Dat valt te doen, Dat is te doen.

De 'passiviserende' eigenschap van vallen en zijn verklaart een aantal eigenaardigheden van constructies met deze werkwoorden. Zo zijn bijvoorbeeld zinnen als *Er valt/is niet te rillen niet mogelijk omdat rillen niet in passieve zinnen^o (zinnen in de lijdende vorm^o) voorkomt (*Er wordt niet gerild); net als passieve zinnen kunnen zinnen met vallen en zijn zonder onderwerp^o blijven: Er wordt hier niet gelachen – Er valt hier niet te lachen, Er is hier niet te werken; vallen en zijn kunnen geen beknopte bijzin^o in de lijdende vorm bij zich hebben, zomin als een passieve zin met worden nogmaals gepassiviseerd kan worden: niet *Valt/is daarover gepraat te worden? en ook niet *Wordt daarover gepraat geworden?; in beknopte bijzinnen bij vallen kunnen – zij het in zeer beperkte mate – passieve door-bepalingen voorkomen: Daar valt/is door haar niets aan toe te voegen; hoewel Het schijnt/blijkt/hoort te regenen mogelijk is, is *Het valt/is te regenen uitgesloten, omdat regenen niet in de lijdende vorm voorkomt. Vallen en zijn dragen verder het betekenselement 'kunnen, mogelijk zijn' in zich: Dat valt/is te doen betekent 'Dat kan gedaan worden, dat te doen is mogelijk'. Het is het betekenselement 'kunnen, mogelijk zijn' dat ook vallen en zijn een predikaatfunctie geeft ten aanzien van de beknopte bijzin. Maar als (be)horen, blijken, schijnen, vallen en zijn predikaten zijn die iets zeggen van de hele rest van de zin, dan verhoudt die rest zich tot de werkwoorden in kwestie zoals een onderwerp zich verhoudt tot een predikaat. Dit onderwerp, op zijn beurt weer een subject-predikaatsverbinding^o, bevat zelf een onderwerp, net zoals bijvoorbeeld de onderwerpen in de dat-zinnen in (4)-(6) ((Het hoort) dat de voorzitter de vergadering opent, (Het blijkt) dat

---

Willy ziek is, (Het schijnt) dat Klazien daar werkt). Naar de betekenis horen de onderwerpen in de a-zinnen dan ook helemaal niet bij de hogere werkwoorden *hoort, blijkt en schijnt* in (7)a, (8)a en (9)a, al is dat in grammaticaal opzicht wel zo. De genoemde werkwoorden, zo zou je kunnen zeggen, hebben hun onderwerp ‘geleend’ van de beknopte bijzin. Hierin is het fundamentele verschil gelegen tussen controlezinnen^o enerzijds en de beknopte bijzinnen in de a-versies van (7)-(9) anderzijds: controlezinnen bevatten virtuele onderwerpen^o (schimonderwerpen^o), maar de beknopte bijzinnen van (7)-(9) bevatten helemaal geen onderwerpen; deze zijn als het ware opgetild, ‘verheven’, naar de eerst-hogere zin^o, waarin het werkwoord anders een grammaticaal onderwerp had moeten ontberen. (Wanneer dit ‘uitlenen’ van het onderwerp aan de hogere zin niet mogelijk is, zoals bij *dat*-zinnen, krijgt het hogere werkwoord een zg. **loos onderwerp** (een onderwerp dat geen participant^o noemt): het zinsdeel *het* in de b-versies van (7)-(9).)

Ook voor *vallen en zijn* geldt, dat ze hun grammaticale onderwerp, indien aanwezig, ‘lenen’, ‘verheffen’, uit de beknopte bijzin. Gelet op de betekenis van het werkwoord in de beknopte bijzin zou men verwachten dat dit aan *vallen* of *zijn* ‘uitgeleende’ onderwerp eigenlijk lijdend voorwerp^o zou moeten zijn, zoals bijvoorbeeld in (10):

(10) Oscar valt/is nog te helpen.

Maar *te helpen* moet hier opgevat worden als een lijdende vorm, en wat in de lijdende vorm onderwerp is, zou men weliswaar ‘naar de betekenis’ misschien lijdend voorwerp kunnen noemen, maar is in feite onderwerp. Alle aan het begin van deze subparagraaf onder (a) tot en met (e) genoemde werkwoorden, buiten (*be*)horen, blijken, schijnen, vallen en zijn, kunnen gerekend worden tot de controlewerkwoorden. Om makkelijk te kunnen refereren aan het soort werkwoorden dat zich wat betreft het onderwerp gedraagt als (*be*)horen, blijken, schijnen en vallen, zullen deze verder aangeduid worden als **subject-verheffende werkwoorden** of **subjectverheffers**. We zullen de ‘onthoofde’, d.w.z. van een onderwerp ontdane, onbepaalde-wijsconstructies aanduiden als de **infiniete aanvulling** (van de subjectverheffer).

We kunnen het verschil tussen controle en verheffing van het onderwerp (subjectverheffing) als volgt uitdrukken: in een controlezin is altijd sprake van een ‘verzwegen’ participant – naast eventuele andere, wél genoemde –, die zich alleen maar ‘virtueel’ manifesteert (namelijk als schimonderwerp); bij subjectverheffing is van een verzwegen participant geen sprake: het desbetreffende ‘mankerende’ onderwerp bevindt zich zichtbaar in de hogere zin.

(c) **Met te en verplicht IPP-effect** De werkwoorden *dienen, komen, weten en zien*, zoals ze voorkomen in de voorbeelden (11)-(14), hebben als bijzonderheid dat ze verplicht het IPP-effect^o vertonen (voorbeeld (12)), terwijl dat bij de andere werkwoorden

die een *te*-constructie bij zich hebben niet het geval is (wel vertonen sommige van die andere werkwoorden optioneel het IPP-effect). Het zijn alle onderwerp-controlewerkwoorden^o, dat wil zeggen, dat het schimonderwerp^o (het begrepen onderwerp) van de beknopte bijzin overeenstemt met het onderwerp dat hoort bij het controlewerkwoord. Ze laten ook partikelverschuiving^o toe (het plaatsen van het niet-werkwoordelijke deel van een scheidbaar samengesteld werkwoord^o links van het hogere werkwoord; zie (11) (*af*) en (14) (*op*)).

- (11) Dat zijn de mensen die we af dienen te halen.
 (12) Die maatregelen zijn komen te vervallen.
 (13) Hij heeft het weten weg te werken.
 (14) Dat moet je zelf op zien te lossen.

De genoemde werkwoorden zijn alle onderwerp-controlewerkwoorden.

(d) **Optioneel IPP-effect** Werkwoorden met optioneel IPP-effect^o als **beginnen, hopen, vrezen** en **wensen**, eveneens nooit gecombineerd met beknopte bijzinnen die met *om* beginnen, laten partikelverschuiving^o toe, evenals alle andere hierboven genoemde werkwoorden die nooit een *om*-zin bij zich hebben (... die af begon te vallen, ...dat ze hem in hoopte te halen, dat ze hem kwijt vreesde te raken, weg wenste te gaan).

(e) **Zonder IPP** Controlewerkwoorden zonder IPP-effect, zoals **beloven, beseffen, geloven, vernemen, vertellen, weten** zijn de enige van de hier besproken groep 'om-loze' werkwoorden die geen partikelverschuiving toelaten (*...dat hij af beloofde te vallen, *... achter besepte te blijven, *... hem in geloofde te halen etc.).

Slotopmerkingen over 'om-loze' te-bijzinnen 1 Naast de in § 6.3.1.2 (pg. 265 e.v.) besproken controlezinnen – zoals in (17) en (18) hieronder – hebben we, zoals we onder (b) hierboven zagen, nog twee typen infinitie aanvullingen^o ingeleid door *te* (vgl. (15) en (16)). We plaatsen de subjectverheffers en de controlewerkwoorden nog eens in voorbeelden tegenover elkaar (de cursieve teksthaken staan, als steeds, voor schimonderwerpen):

Subjectverheffing:

- (15) Jan blijkt Piet te helpen. (actieve^o beknopte bijzin)
 (16) Jan valt (*Piet) te helpen. (passieve^o beknopte bijzin)

Controle:

- (17) Jan belooft Piet [] te helpen.
 (18) Jan dwingt Piet [] te helpen.
 (etc.)

We kunnen het aantal voorbeelden van subjectverheffers van het type *vallen* (voorbeeld (16)) nog uitbreiden. Ook *zijn*, *blijken* en *lijken* kunnen namelijk

---

op de manier van vallen worden gebruikt: *Er is/blijkt/lijkt wat aan te doen*, *Dat (b)lijkt te doen (te zijn)*, *Die soep is niet te eten*, enz. Soms moet de beknopte bijzin van dit type niet opgevat worden als ‘kan + passief deelwoord + worden’, maar als ‘moet + passief deelwoord + worden’; bijvoorbeeld *Er is nog veel op te ruimen*, ‘er moet nog veel opgeruimd worden’.

2 Over (be)horen en schijnen (eveneens **(b)**, hierboven) kan nog worden opgemerkt, dat ze net als blijken zelfstandig kunnen worden gebruikt, met dien verstande, dat dan bij (be)horen en schijnen het bijwoord^o *zo* kan, resp. moet, worden toegevoegd:

- (19) Het (be)hoort (zo).
- (20) Het schijnt zo.
- (21) Het blijkt (*zo).

3 De werkwoorden *dreigen* en *beloven* kunnen zowel controlewerkwoord als subjectverheffer zijn. Controlewerkwoord zijn ze in de a-zinnen van (22) en (23); in de b-zinnen worden ze gebruikt als subjectverheffer:

- (22) a Hij dreigde mij te zullen doden. (‘hij uitte het dreigement dat...’)
- b Het decor dreigde om te vallen. (‘het gevaar dreigde dat...’)
- (23) a Hij beloofde, Jan de cd te geven. (‘hij deed de belofte...’)
- b Het beloofde mooi weer te worden. (‘het zag ernaar uit dat...’)

De werkwoorden *dreigen* en *beloven* leggen in de a-zinnen aan de selectie van het onderwerp de beperking op dat het moet gaan om wezens die intenties kunnen hebben. In de b-zinnen leggen ze aan hun onderwerp geen enkele beperking op, hetgeen typerend is voor subjectverheffers. Ze kunnen als subjectverheffers dan ook, net als de andere hierboven besproken werkwoorden van dit type, als onderwerp *het*, *dit* of *dat* hebben terwijl ze in het meervoud staan, wat normaal gesproken voorbehouden is aan koppelwerkwoordzinnen: *Dat dreigen lastpakken te worden*, *Het beloven knappe edelsmeden te worden*; de onderwerpen zijn hier ‘geleend’ van de infinitie aanvullingen.

6.3.1.2.1.2 **Beknopte bijzinnen met optioneel om**, dat wil zeggen, al of niet beginnend met het onderschikkend voegwoord^o *om* (altijd gevolgd door *te*), behoren alle tot de controlezinnen^o. We kunnen verder onderscheiden: **beknopte bijzinnen (a) bij onderwerpcontrole-werkwoorden^o met optioneel IPP-effect^o**, zoals *pogen*, *proberen*, *trachten* en *wagen*, **(b) bij onderwerpcontrole-werkwoorden zonder IPP-effect**, zoals *besluiten*, *leren*, *verzuimen* en *weigeren*, en **(c) bij voorwerpcontrole-werkwoorden^o zonder IPP-effect**, waaronder *adviseren*, *belemmeren*, *bevelen*, *bezweren*, *dwingen*, *gebieden*, *gelasten*, *helpen*, (af)*leren*, *lukken*, *passen*, *smeken*, *suggereren*, *vervelen*, *verbieden*, *vervelen*, *verzoeken* en *vragen*.

De oordelen over het gebruik van *om* na werkwoorden als de bovengenoemde lopen in sommige gevallen uiteen. Bij velen bestaat, in schriftelijk

---

taalgebruik, de tendens het gebruik van *om* zo veel mogelijk te beperken. Het hangt vaak ook sterk af van de specifieke vorm en context van de zin of achterwege laten van *om* geprefereerd wordt of niet. Bij dit alles laten we het zg. **finale om** buiten beschouwing (het *om* – synoniem met *teneinde* – dat aangeeft dat het een doel betreft, zoals in *Hij werkt om in zijn levensonderhoud te voorzien*); we beperken ons hier tot het voegwoord *om*, niet het voorzetsel^o, al liggen ze, zeker historisch, zeer dicht bij elkaar. (Zie over het finale *om* pg. 273 en pg. 281.)

- (a) **Onderwerpcontrole met optioneel IPP** Dit soort beknopte bijzinnen, zinnen die horen bij een werkwoord van het type dat hierboven onder (a) is genoemd, laten nooit het IPP-effect^o zien als ze ingeleid worden door *om*:

(1) Ik heb hem proberen (*om) te waarschuwen.

In *te*-zinnen zonder *om* is na werkwoorden als *proberen* het IPP-effect niet verplicht: *Ik heb geprobeerd hem te waarschuwen*. Ook de derde constructie^o, waarbij een zinsdeel^o van beknopte bijzin naar eerst hogere zin^o verhuist, wordt door *om* geblokkeerd (in de voorbeelden is de beknopte bijzin onderstreept):

- (2) a Ik heb geprobeerd (*om*) Jan te bellen.
b Ik heb Jan geprobeerd (*om) te bellen.
(3) a ... toen ik probeerde (*om*) Jan te bellen.
b ... toen ik Jan probeerde (*om) te bellen.

De in het inleidende gedeelte onder (a) opgesomde werkwoorden, *pogen*, *proberen*, *trachten* en *wagen*, **conatieve** ('streef'-)werkwoorden, hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat het werkwoorden van uitvoeringsgerichtheid^o zijn die in het bijzonder betrekking hebben op intenties. Het is misschien daardoor, en in samenhang met de verwantschap met het finale *om*, dat dit woord bij deze werkwoorden de bijbehorende beknopte bijzin kan inleiden.

- (b) **Onderwerpcontrole zonder IPP** Ook de onder (b) genoemde werkwoorden, *besluiten*, *leren*, *verzuimen* en *weigeren*, zijn werkwoorden van uitvoeringsgerichtheid, waarbij men ook weer aan intenties kan denken, of, zoals bij *verzuimen*, aan het al of niet bewust geen gevolg geven aan een intentie. Van de genoemde werkwoorden laat *leren* nooit de derde constructie^o toe, dat wil zeggen het constructietype waarbij een zinsdeel uit de beknopte bijzin in de eerst-hogere zin^o belandt. In de onderstaande voorbeelden zijn de beknopte bijzinnen aangegeven door middel van rechte haken, en is de plaats waar men het recursiverende zinsdeel – hier steeds lijdend voorwerp – eigenlijk zou mogen verwachten, aangegeven met een liggend streepje.

-
- (4) ... dat ze het werk besloten [– af te maken]
 (5) *... dat Eva Duits leerde [– te spreken]
 (6) ... dat ik het boek verzuimd had [– terug te geven]
 (7) ... dat ze het geld weigert [– te accepteren]

Naast (5) is er een constructie met *leren* zonder *te*, die wél goed is:

- (8) ...dat Eva Duits leerde spreken

Er is in (8) echter geen sprake van de derde constructie, maar van de vorming van een werkwoordgroep^o (cluster^o) *leerde spreken*. Het werkwoord *leren* vereist in de voltooide tijd^o een IPP-constructie^o als *te* ontbreekt. In het andere geval, mét *te*, is het IPP-effect onmogelijk. Er is een betekenisverschil waar te nemen tussen de beide constructies met *leren*, in het bijzonder in de voltooide tijd:

- (9) Eva heeft in de zomer geleerd Duits te spreken.
 (10) Eva heeft in de zomer Duits leren spreken.

Zin (9) betekent dat Eva in de zomer heeft geleerd dat ze Duits moest spreken (bijvoorbeeld omdat ze anders haar klanten niet goed kon bedienen); zin (10) betekent dat ze zich in de zomer de Duitse taal heeft eigen gemaakt. Vergelijk ook bijvoorbeeld: *Fik heeft geleerd op te zitten* tegenover *Fik heeft leren opzitten*. In het eerste geval heeft Fik geleerd dat hij moet opzitten, in het tweede heeft hij het kunstje geleerd.

(c) Voorwerpcontrole (zonder IPP) Van de hierboven onder (c) genoemde werkwoorden hebben *lukken*, *passen* en *vervelen*, indien gevolgd door **(om) te + onbepaaldewijsconstructie**, altijd een ‘onpersoonlijk’ onderwerp, namelijk het:

- (11) Het is me gelukt (om) op tijd te komen.
 (12) Het past je niet (om) aldoor het woord te voeren.
 (13) Het verveelt me (om) de hele tijd te waarschuwen.

De overige daar genoemde werkwoorden, *adviseren*, *belemmeren*, *bevelen*, *bezweren*, *dwingen*, *gebieden*, *gelasten*, *helpen*, *(af)leren*, *smeken*, *suggesteren*, *verbieden*, *verzoeken* en *vragen* (als voorwerp-controlewerkwoord) hebben allemaal betrekking op handelingen die erop gericht zijn bepaald gedrag te bevorderen of tegen te gaan. Het zijn dus werkwoorden van gedragsbeïnvloeding^o. Ze laten, zoals opgemerkt, geen IPP-effect toe, zoals bijvoorbeeld de zinnen (14) en (15) laten zien:

- (14) *Francien heeft Kees op de viool belemmeren te spelen. (IPP)
 (15) *Huub heeft Adri op Pietje smeken te letten. (IPP)

De werkwoorden in kwestie laten in het algemeen (zonder *om*) wel de

---

derde constructie toe (d.w.z. de plaatsing van een zinsdeel uit de lagere in de hogere zin; de betrokken zinsdelen zijn recursieerd, de streepjes geven aan waar ze thuishoren, vgl. **(b)** hierboven), met uitzondering van *belemmeren*, *helpen*, *(af)leren*, *lukken*, *passen* en *vervelen*; we hebben geen constructies als:

- (16) *...dat hij me *op Klaas* belemmerde [– te wachten]
- (17) *...dat Hans Ellen *het geld* hielp [– bij elkaar te krijgen]
- (18) *...dat ik Fik *de postbode* heb (af)geleerd [– te bijten]
- (19) *...dat het me *het gedicht* lukte [– te vertalen]
- (20) *...dat het jou *dat gebaar* niet past [– te maken]
- (21) *...dat het hem Piet verveelde [– aan te horen]

Over de voorwerp-controlewerkwoorden *leren* en *helpen* kan nog opgemerkt worden dat ze ook met een *te*-loze beknopte bijzin voorkomen. Opnieuw is hierbij, net als bij het onderwerp-controlewerkwoord *leren* (zie (9) en (10)), betekenisverschil te constateren:

- (22) De baas had Eva geleerd (*om*) de tafels schoon te maken. ('dat ze de tafels schoon moest maken')
- (23) De baas had Eva de tafels schoon *leren* maken. ('hoe ze de tafels schoon moest maken')
- (24) Ik had Sebastiaan geleerd (*om*) tijdig het gevaar op te merken. ('dat hij tijdig het gevaar moest opmerken')
- (25) Ik had Sebastiaan tijdig het gevaar *leren* opmerken. ('hoe hij tijdig het gevaar moest/kon opmerken')

Zin (25) kan ook betekenen: 'ik heb Sebastiaan tijdig geleerd hoe het gevaar op te merken' (met *tijdig* slaand op *geleerd* in plaats van *opmerken*). Waar geen sprake is van onderwerpcontrole, is ook nooit sprake van het IPP-effect^o. Dus ook hier is daar geen sprake van.

Diverse woordgroepen + (om) te Er zijn ook veel **naamwoordgroepen**^o die controlezinnen met optioneel *om* bij zich hebben (of beter: bevatten). Enkele voorbeelden:

- (26) Hij beschreef Vera's poging (*om*) Niels te verleiden.
- (27) Ze vertelde niet van Herberts plan (*om*) bij haar op bezoek te komen.
- (28) De brief bevatte Willy's opdracht aan ons (*om*) Barts correspondentie te vernietigen.
- (29) Hij herinnerde zich Pinochets bevel aan zijn officieren (*om*) tegenstanders uit de weg te ruimen.
- (30) Er was geen aanleiding (*om*) daarover te spreken.
- (31) Nooit deed zich de kans voor (*om*) Bertus te arresteren.

In al deze zinnen bepaalt het onderstreepte zelfstandig naamwoord^o steeds of het onderwerp of een voorwerp de controleur is. In (26) en (27) is er sprake van onderwerpcontrole, in (28) en (29) van voorwerpcontrole, en in (30) en (31) is het schimonderwerp^o ongespecificeerd ('men').

Controlezinnen met optioneel *om* komen ook voor bij **zinsdelen die dienst (kunnen) doen als naamwoordelijk deel**^o van het gezegde^o (afgezien van naamwoordgroepen). De volgende zinnen bevatten daarvan voorbeelden:

- (32) Jantien, meestal geneigd (*om*) haar mond te houden, hebben we gevraagd iets te zeggen.
- (33) Zijn antwoorden waren erop gericht (*om*) de rechter te misleiden.
- (34) Ik ben blij (*om*) te horen dat je beter bent.
- (35) Dat maakte hem begerig (*om*) nog meer aandelen te kopen.
- (36) Ze waren niet van zins (*om*) te vertrekken.
- (37) Ik acht mijzelf in staat (*om*) zo'n boek te schrijven.
- (38) Harry, in de startblokken (*om*) te vertrekken, lachte nerveus.
- (39) Vreemd (*om*) te bedenken dat zij nu in Australië zit.

De zinnen (32)-(39) zijn gevallen van onderwerpcontrole. (In (32) is het verzwegen of impliciete onderwerp van de predicatieve toevoeging^o *geneigd de controleur*^o). In (39) heeft het schimonderwerp betrekking op degene voor wie het in de bijzin beschrevene 'vreemd' is om te doen – voor wie het vreemd vindt te bedenken dat 'zij' nu in Australië zit. Degene dus, die het oordeel 'vreemd' velte.

6.3.1.2.1.3 **Verplicht met het voegwoordelijke, niet-finale^o om beginnende beknopte bijzinnen**^o (waarin *om* niet 'teneinde' betekent) treffen we aan als onderdeel van naamwoordgroepen^o en bijvoeglijk-naamwoordgroepen^o, niet bij werkwoorden^o. Voorbeelden zijn de gecursiveerde delen in de onderstaande zinnen; de naamwoordgroepen en bijvoeglijk-naamwoordgroepen zijn aangegeven met rechte haken, en de hoofden^o zijn onderstreept.

naamwoordgroep:

- (1) Ze hebben [een huis om 'u' tegen te zeggen].
- (2) Dat is [een plezier om te doen].

bijvoeglijk-naamwoordgroep:

- (3) [leuk om mee op te scheppen]
- (4) dingen die [te erg] zijn [*om over te praten*]

We vinden niet-weglaatbaar *om* ook vaak in een betekenis die omschrijfbaar is als 'teneinde, met het doel', zoals bijvoorbeeld in:

-
- (5) Dat was aas om roofdieren te lokken.
(6) Hun gezichten, groen om niet op te vallen, hielden ze zo veel mogelijk in de schaduw.

Dit is – in tegenstelling tot het om in (1)-(4) – het finale^o om, een voorzetsel. Zinnen met finaal om worden besproken op pg. 273.

Naast ‘met het doel’ kan om iets betekenen als ‘voor het doel’, ‘bedoeld voor’:

- (7) iets om over na te denken
(8) geschikt om op te eten

Vooral deze laatste betekenis lijkt erg op die van om in (5) en (6). Een verschil tussen (5) en (6) enerzijds en (7) en (8) anderzijds is, dat beknopte bijzinnen in (5) en (6) ook kunnen voorkomen als bijwoordelijke bijzinnen^o (*Ze deden dat om roofdieren te lokken*, *Om niet op te vallen had ze een piercing door haar onderlip*), en die in (7) en (8) niet (**Ze deden dat om over na te denken*, **Ze deden dat om op te eten*). We zullen de grens tussen voegwoord en voorzetsel trekken aan de hand van dit onderscheid. Om in (5) en (6) wordt hier dus beschouwd als een voorzetsel, en in (1)-(4) en (7) en (8) als een voegwoord.

De beknopte bijzinnen die onderdeel zijn van naamwoordgroepen in de voorbeelden (1), (2), (5) en (7), fungeren als bijvoeglijke bepaling^o. Bijzinnen met de functie van bijvoeglijke bepaling heten bijvoeglijke bijzinnen^o.

De voorbeelden (9) en (10), hieronder, duiden in tegenstelling tot wat hun uiterlijke onderlinge gelijkenis doet vermoeden, niet op een optioneel om. Er is namelijk een belangrijk betekenisverschil tussen aan de ene kant constructies als in (9) en aan de andere kant constructies als in (10):

- (9) Dat is moeilijk om te doen.
(10) Dat is moeilijk te doen.

Zin (9) betekent dat de in de bijzin beschreven handeling moeilijk is, veel inspanning of vaardigheid vereist; zin (10) betekent dat er moeilijk te overwinnen obstakels zijn, die het verrichten van de handeling in kwestie dreigen te belemmeren. In constructies met de betekenis van het type (9), ‘het is ... om x te doen’, met op de lege plaats de kwalificatie uit de hogere zin en x staand voor het onderwerp van de koppelwerkwoordzin^o (hier dat), is om niet weglaatbaar. Daarentegen is in constructies van het type (10), met de betekenis ‘x kan ... gedaan worden’, om niet mogelijk. In zinnen als (10) is zijn min of meer synoniem^o met vallen (vgl. pg. 248 e.v., onder (b)), en het gedraagt zich daarin ook net zo. Hieronder volgt nog een tweetal voorbeelden dat het hier bedoelde contrast illustreert. Een asterisk buiten haakjes houdt in dat het desbetreffende om niet weglaatbaar is; staat hij erbinnen, dan kan het niet ingevoegd worden.

- (11) a Dat werk is plezierig *(om) te doen. ('Het is plezierig dat werk te doen')
- b Dat werk is vlot (*om) te doen. ('Dat werk kan vlot gedaan worden')

In (11)a hebben we te maken met een controlezin, waarin het schimonderwerp betrekking heeft op degene voor wie het doen van het werk plezierig is. In (11)b is de onbepaalde-wijsconstructie een infiniete aanvulling^o. De bijvoeglijke naamwoorden in zinnen van het soort van (11)a, met verplicht om, zijn wat hun betekenis betreft van een bepaald type: het zijn 'ervaringsadjectieven', dat wil zeggen, bijvoeglijke naamwoorden die aangeven hoe iemand iets ervaart. Aan zulke bijvoeglijke naamwoorden kan altijd voor X toegevoegd worden: *moeilijk voor hem, plezierig voor hem* enz., maar niet bijvoorbeeld *'vlot voor hem* (wel goed in de betekenis 'vlot voor zijn doen'). Het type zinnen waarin ervaringsadjectieven verplicht om in de controlezin vereisen, heeft steeds als basisvorm: naamwoordgroep + koppelwerkwoord^o + ervaringsadjectief + om-zin. Zinnen van dit type vormen samen met zinnen van het type *Dat is iets om over na te denken* (vgl. (7)) één categorie. Om dit in te zien, beschouwen we de betekenisomschrijvingen in de b-zinnen van de onderstaande voorbeeldenparen:

zonder 'ervaringsadjectief':

- (12) a Dat is iets om over na te denken.
b Dat is bedoeld om erover na te denken.
- (13) a Dat is een bal om mee te spelen.
b Die bal is bedoeld om ermee te spelen.
- (14) a Die auto is om in te toeren.
b Die auto is bedoeld/geschikt om erin te toeren.
- (15) a Hij vertelde een verhaal om van te smullen.
b Het verhaal dat hij vertelde nodigde uit om ervan te smullen.

met 'ervaringsadjectief':

- (16) a Dat is moeilijk om te doen.
b Het is moeilijk om dat te doen.
- (17) a Dat werk is plezierig om te doen.
b Het is plezierig om dat werk te doen.
- (18) a Die schnitzel was heerlijk om te verorberen.
b Het was heerlijk om die schnitzel te verorberen.
- (19) a Je bent fijn om naast wakker te worden.
b Het is fijn om naast je wakker te worden.

Wat deze voorbeelden laten zien, is dat het steeds mogelijk is een b-zin te maken met een om-zin waarin het element is aangevuld dat in de a-versie ontbreekt. In (12)-(15) betreft het steeds het onderstreepte, terugverwijzende element *er* in het voornaamwoordelijk bijwoord^o, in (16)-(19) is dat steeds de onderstreepte – uit een of meer woorden bestaande – naam-

---

woordgroep. Dát er iets ontbreekt in de a-zinnen is duidelijk: de achterzetsels^o *over, mee, in en van* in de a-zinnen van (12)-(15) zijn geen van alle onovergankelijk^o (pg. 90), maar ze ontberen niettemin allemaal een bijbehorend r-woord^o (in dit geval kan men denken aan *er*, maar zie pg. 328); normaal gesproken heeft *doen* een lijdend voorwerp^o bij zich, evenals *verorberen*, en *naast* is hier overgankelijk, maar niettemin ontbreken in de a-zinnen van (16)-(19) de vereiste lijdende voorwerpen en de vereiste aanvulling bij *naast*. Zie over zinnen als de a-versies van (12)-(19) ook pg. 321.

6.3.1.2.2 Beknopte bijzinnen zonder te

Bijzinnen van dit type (met *te*-loze onbepaalde wijs of **kale infinitief**) komen voor bij **(a)** de modale hulpwerkwoorden^o *kunnen, willen, moeten, mogen en zullen*, **(b)** de aspectuele hulpwerkwoorden^o *gaan, komen, zijn en blijven*, **(c)** de zelfstandige werkwoorden^o *helpen en leren*, en **(d)** de **werkwoorden van waarneming (verba sentiendi)** *horen, voelen en zien*, de **causatieve hulpwerkwoorden** *doen en laten* ('causatief' omdat ze zoiets als 'veroorzaken, zorgen (dat iets gebeurt)' betekenen), het **permissieve hulpwoord** *laten* (*laten* in de zin van 'toelaten, niet voorkómen'), en het subjectief oordelende **vinden**.

(a) Modale hulpwerkwoorden Zoals opgemerkt in op pg. 58 e.v., onder **(d)**, heten werkwoorden als *kunnen, willen, moeten, mogen en zullen* (met de beknopte bijzin, zoals gezegd, altijd *te*-loos) traditioneel '**modale hulpwerkwoorden**', ook als ze geen modale betekenis hebben. In de modale betekenis zijn het subjectverheffers^o, in de niet-modale zijn het controlewerkwoorden^o. Dit verschil blijkt uit twee eigenschappen op grond waarvan het onderscheid gemaakt kan worden: **1.** echt modale hulpwerkwoorden kunnen een zinsvervangend onderwerp hebben, niet-echt modale hulpwerkwoorden kunnen een 'gewoon' onderwerp en een zinsvervangend lijdend voorwerp hebben, **2.** echt modale hulpwerkwoorden leggen geen beperkingen op aan de keuze van hun bijbehorend onderwerp, niet-echt modale hulpwerkwoorden wel. Hieronder zal dit eerst worden uiteengezet, aan de hand van *kunnen*.
Ad 1 Aan een zin met een echt modaal werkwoord als *kunnen* kan het zinnenetje *dat kan* toegevoegd worden, waarin *dat* verwijst naar de zin waarop *kunnen* betrekking heeft:

- (1) Zij kunnen de ouders geweest zijn. – Dat kan (dat zij de ouders geweest zijn).

Het geursiveerde *dat* in (1) vervangt, 'staat voor', het onderstreepte deel, de hele eerste zin minus *kunnen*. Dit onderstreepte deel is een complete, zij het werkwoordstijd^o-loze, want persoonsvorm^o-loze zin, met als onderwerp^o *zij* en als gezegde^o *de ouders geweest zijn*. Het feit dat het modale *kunnen* als onderwerp een zinsvervangend woord (*dat*) kan hebben, wijst erop dat

---

het in (1) iets zegt van een complete zin. *Kunnen* is hier zoveel als een predikaat^o, met een hele zin als onderwerp. Naar de betekenis hoort zij in (1) dan ook helemaal niet bij *kunnen*, maar is het onderdeel van het onderstreepte gedeelte. Grammaticaal gezien echter is zij wél onderwerp van *kunnen*, waarmee het in getal^o immers overeenkomt. Anders gezegd: het modale *kunnen* is een subjectverheffer^o, een werkwoord dat zijn grammaticale onderwerp ‘leent’ van de zin waarvan het iets zegt.

Omdat er alleen maar een grammaticale relatie bestaat tussen *zij* en *kunnen* in (1), en geen betekenisrelatie, bepaalt *kunnen* in dit soort gevallen ook niet wat voor soort onderwerp het bij zich krijgt. Dat wordt volledig bepaald door het naamwoordelijk gezegde^o *de daders geweest zijn*. De volgende voorbeelden demonstreren dat het modale *kunnen* geen invloed heeft op de keuze van zijn eigen onderwerp (hier onderstreept), terwijl een controlewerkwoord^o dat wel heeft:

- (2) a De acteur vergat te vallen. (controlewerkwoord *vergeten*)
b Het decor vergat te vallen. (idem)
- (3) a De acteur kan vallen. (modale bet.: ‘het is mogelijk dat hij valt’)
b Het decor kan vallen. (idem, ‘het is mogelijk dat het valt’)

Het werkwoord *vergeten* staat alleen onderwerpen toe die wezens aanduiden die handelingen kunnen verrichten; een decor behoort daar niet toe, vandaar het vreemde van (2)b. Dergelijke beperkingen bestaan niet bij het modale *kunnen*, blijkens (3). (*Vergeten* vereist overigens ook dat de controlezin een handeling beschrijft. In (2) kan *vallen* opgevat worden als een acteerhandeling).

Een tweede voorbeeld met betrekking tot de (on)vrijheid van onderwerpselectie is het volgende. Normaal gesproken is het alleen aan koppelwerkwoordzinnen^o voorbehouden dat de persoonsvorm in het meervoud^o gepaard gaat met een onderwerp van de vorm *het*, *dit* of *dat*: Het/dit/dat zijn goede diplomaten (tegenover bijvoorbeeld *Het/dit/dat spreken goede diplomaten toe). Maar een subjectverheffer, die immers geen enkele beperking oplegt aan de selectie van zijn grammaticale onderwerp, kan even goed, bij een meervoudige persoonsvorm, een onderwerp als *het*, *dit*, of *dat* bij zich hebben – op voorwaarde uiteraard dat de beknopte bijzin een koppelwerkwoordzin is. Bij het controlewerkwoord *kunnen* (‘in staat zijn’) is dit niet mogelijk, blijkens (4)a, hieronder. Maar zin (4)b dient opgevat te worden als ‘het is mogelijk dat dat (het, dit) goede diplomaten zijn’.

- (4) a *Dat (het, dit) kunnen goede diplomaten toespreken.
b Dat (het, dit) kunnen goede diplomaten zijn.

Veranderen we het onderwerp in *ze*, dan zijn er twee lezingen mogelijk:

-
(5)	Ze kunnen goede diplomaten zijn.	(niet-modaal of modaal)
	‘Ze zijn in staat zich als goede diplomaten te gedragen’	(niet-modaal)
	‘Het is mogelijk dat ze goede diplomaten zijn’	(modaal)

Ad 2 Aan een zin met het niet-modale *kunnen* kan een zinnetje van het type onderwerp + *kan* + zinsvervangend lijdend voorwerp *dat* toegevoegd worden, waarbij *dat* verwijst naar de controlezin (in het onderstaande voorbeeld onderstreept).

- (6) Wim kan een helikopter besturen. – Wim kan *dat*.

Niet-modaal *kunnen* heeft dus twee participanten^o (bijvoorbeeld Wim en *dat*), tegenover modaal *kunnen* slechts één (bijvoorbeeld *dat* in *Dat kan*). Het onderwerp van *kunnen* in de eerste zin van (6) (*Wim*) en de onderstreepte bijzin zijn elk op zichzelf staande elementen. Het onderwerp *Wim* is niet ‘geleend’ van de bijzin; de bijzin bevat zijn eigen virtuele^o onderwerp: het schimonderwerp^o, dat op dezelfde persoon betrekking heeft als het onderwerp *Wim*. De eerste zin van (6) telt dus één participant meer dan in de uiterlijke vorm aangewezen kan worden, namelijk het schimonderwerp van *een helikopter besturen*. De eerste zin van (1) daarentegen, *Zij kunnen de daders geweest zijn*, telt precies evenveel participanten als er aangewezen kunnen worden, namelijk één: het geheel *zij de daders geweest zijn*. Dit geheel is als participant vergelijkbaar met de participant *dat* in bijvoorbeeld *Dat is mogelijk*: de zaak waar is mogelijk iets over zegt, kortom, de door het onderwerp^o aangeduide participant in koppelwerkwoordszinnen^o. De beknopte bijzin *de daders geweest zijn* bevat geen schimonderwerp, maar heeft zijn onderwerp (*zij*) afgestaan aan *kunnen*.

Bij de overige modale hulpwerkwoorden, *willen*, *moeten*, *mogen* en *zullen*, vallen soortgelijke verschillen aan te wijzen als hierboven onder ‘ad 1’ en ‘ad 2’ zijn aangegeven.

Dat zowel het modale *kunnen* (de subjectverheffer) als het niet-modale *kunnen* (het controlewerkwoord) in zijn eentje in een zin kan voorkomen – wat op dezelfde manier geldt voor *willen*, *moeten*, *mogen* en *zullen* – zou beschouwd kunnen worden als een reden om niet van ‘hulpwerkwoorden’ te spreken. Voor de hier genoemde werkwoorden in hun niet-modale betekenis geldt dit zeker (vergelijk zinnen als *Het licht kan uit*, *Tommie wil vis*, *Ik moet geen koekje*, *Jij mag nog een bonbon* en *Het zal kapot*). Het zijn zelfstandige werkwoorden^o, die hier alleen bij de hulpwerkwoorden worden behandeld omdat ze daartoe traditioneel worden gerekend. Van de modale pendanten zou eveneens gezegd kunnen worden dat ze zelfstandig zijn, maar – zoals opgemerkt in op pg. 58 e.v. onder **(d)** – omdat ze op een systematische manier afwijken van zelfstandige werkwoorden, blijven we ze hulpwerkwoorden noemen. Dat systematische verschil bestaat hierin, dat deze

---

werkwoorden alleen dan zonder andere werkwoorden kunnen voorkomen als hun onderwerp een zinsvervangend woord als *het*, *dit*, of *dat* is.

De beknopte bijzinnen bij 'echt' modale werkwoorden, onderwerploos doordat ze hun onderwerp hebben 'afgestaan' aan het modale werkwoord, duiden we aan als infinitieve aanvullingen^o, net zoals in het geval van dergelijke constructies bij *schijnen* e.d. (zie pg. 250). Deze aanvullingen zijn te beschouwen als (incomplete) onderwerpszinnen^o. De beknopte bijzinnen bij de controle-pendants van de modale hulpwerkwoorden zijn lijdend-voorwerpszinnen^o.

(b) **Aspectuele hulpwerkwoorden** Voorbeelden van zinnen met de onder (b) genoemde **aspectuele hulpwerkwoorden** (de onderstreepte woorden) zijn de gecursiveerde delen in (7)-(10):

- (7) Wim gaat een bedrijfje beginnen.
- (8) Joppe komt lunchen.
- (9) Eva is boodschappen doen.
- (10) Judith blijft erover nadenken.

Het is niet zonder meer duidelijk of deze werkwoorden (allemaal of deels) subjectverheffers of controlewerkwoorden zijn. Ze hebben gemeen dat ze met *zijn* vervoegd^o worden, en, net als alle werkwoorden die kale infinitieven^o (onbepaalde wijs^o zonder *te*) bij zich hebben, in de voltooide tijden^o de onbepaalde wijs-vorm aannemen in plaats van die van een voltooid deelwoord^o (het IPP-effect^o). Het bijzondere van het aspectuele hulpwerkwoord *zijn* is, dat deze onbepaalde wijs *wezen* is, en niet *zijn*. In de voltooid tegenwoordige tijd^o hebben we dus: *Wim is een bedrijfje gaan beginnen*, *Joppe is komen lunchen*, *Eva is boodschappen wezen doen* en *Judith is erover blijven nadenken*. (Zie over aspectuele hulpwerkwoorden ook pg. 61 e.v. onder (e).)

(c) **Helpen en leren zonder te** De werkwoorden **helpen** en **leren** komen niet alleen zelfstandig voor en met *te* + onbepaalde wijs, maar ook met een kale infinitief (een *te*-loze onbepaalde wijs). Zie over het betekenisverschil tussen deze twee laatste constructietypen met *leren* ook pg. 254.

Voorbeelden zijn van *helpen* en *leren* met kale infinitief zijn:

- (11) Eva leerde in de zomer Duits spreken.
- (12) Ik zal je helpen afwassen.

Tussen zinnen met *helpen* met *te* + onbepaalde wijs en *helpen* met *te*-loze onbepaalde wijs valt soms een betekenisverschil aan te tonen van de zelfde aard als zich voordoet bij de twee varianten met *leren*. Vergelijk bijvoorbeeld:

- (13) a Hij heeft me geholpen de vijand te verslaan.
- b Hij heeft me de vijand helpen verslaan.

Bij (13)a denken we aan indirecte hulp (bijvoorbeeld het leveren van wapens), die de 'ik' in staat heeft gesteld de vijand te verslaan. Bij (13)b gaat het meer om rechtstreekse hulp tijdens de strijd. De 'hij' en de 'ik' hebben in gezamenlijke strijd de vijand verslagen.

(d) **Ww. v. waarneming; doen, laten, vinden** De **werkwoorden van waarneming** horen, voelen en zien, de **causatieve hulpwerkwoorden** doen en laten, het **permissieve hulpwerkwoord** laten en het subjectief oordelende **vinden** zijn bijzonder omdat ze (te-loze) beknopte bijzinnen^o bevatten, met – een specifieke groep uitzonderingen daargelaten – een aanwijsbaar onderwerp^o. Dit onderwerp heeft de vierde naamval^o, zoals in het geval van persoonlijke voornaamwoorden soms waar te nemen valt (niet zij (meervoud), maar hen of hun). In traditionele grammatica's wordt, anders dan hier, dit zinsdeel daarom 'lijdend voorwerp' genoemd. Het waarnemings- of causatieve/permissieve werkwoord, of vinden, heet dan 'hulpwerkwoord', en vormt – eveneens anders dan hier wordt aangenomen – samen met de onbepaalde wijs het gezegde. Er zijn echter redenen om onbepaalde-wijsconstructies bij de onderhavige werkwoorden te behandelen als zinnen (zie pg. 304, onder (6)), ook al kunnen ze, anders dan meestal met bijzinnen en andere zinsdelen mogelijk is, niet vooropgeplaatst worden (vgl. *Haar een lied zingen hoorde ik). In de volgende voorbeelden zijn de beknopte bijzinnen recursieerd, en is het onderwerp onderstreept.

werkwoorden van waarneming:

- (14) Ik hoor haar een lied zingen.
(15) Ik hoor een lied zingen (door haar).
(16) Ik heb ze eens uitgevoerd horen worden (door een countertenor).
(17) Hij voelde de sneeuw op zich neerdalen.
(18) Hij voelde sneeuw over zich uitstorten (door zijn belagers).
(19) Hij voelde de sneeuw over zich uitgestort worden (door zijn belagers).
(20) We zagen hen appels stelen.
(21) We zagen appels stelen (door kwajongens).
(22) We zagen de appels gestolen worden (door kwajongens).

causatieve hulpwerkwoorden:

- (23) Wim liet hem zijn schoenen poetsen.
(24) Wim liet zijn schoenen poetsen (door hem).
(25) De fractievoorzitter heeft de secretaris het bericht doen verspreiden.
(26) De fractievoorzitter heeft het bericht (door de secretaris) doen verspreiden.

---

permissief hulpwerkwoord laten:

- (27) Ik heb een schotel laten vallen.
(28) Je kunt je schuur toch niet zomaar in brand laten steken (door onverlaten)?

subjectief oordelend vinden:

- (29) Ik v o n d Frédérique mooi zingen.
(30) Ik v o n d hem schandelijk behandeld worden (door die mensen).

Zoals blijkt uit de voorbeelden (15), (18) en (21), kunnen waarnemingswerkwoorden een beknopte bijzin bij zich hebben die eigenschappen heeft van een zin in de lijdende vorm^o maar zonder passief deelwoord^o of hulpwerkwoord van de lijdende vorm: de bijzin kan een passieve doorbepaling bevatten en het onderwerp correspondeert met het lijdend voorwerp^o in een corresponderende actieve zin^o (*een lied is in (14) lijdend voorwerp, in (15) onderwerp van een kennelijk passieve zin; appels is in (20) lijdend voorwerp, in (21) onderwerp*). Met *vallen* (pg. 248 e.v.) hebben *horen* en *zien* in dit soort zinnen gemeen, dat er in plaats van een passief deelwoord een onbepaalde wijs verschijnt, en dat er geen hulpwerkwoord van de lijdende vorm optreedt: *zingen* in plaats van *gezongen worden* in (15), *stelen* in plaats van *gestolen worden* in (20).

Het voorkomen van dit soort **onbepaalde-wijspassieven** is in beknopte bijzinnen bij waarnemingswerkwoorden aan zekere beperkingen onderhevig. De doorbepaling, indien aanwezig, moet bij voorkeur aan het eind van de beknopte bijzin komen, liever niet aan het begin. Een onbepaalde-wijspassief is niet mogelijk als er geen onderwerp is, behalve bij *laten* (wel, met persoonsvorm: *Er werd door een groep mensen gedanst*, maar niet, met onbepaalde wijs: **We zagen dansen door een groep mensen*; wel: *Er werd genotuleerd door de secretaris*, maar niet: **De fractievoorzitter deed notuleren door de secretaris*; wel: *Er werd gezwegen door de kinderen*, maar niet: **Ze liet zwijgen door de kinderen*; – maar wel is mogelijk: *De fractievoorzitter liet notuleren door de secretaris*). Zinnen als *We hoorden musiceren* en *Zien eten doet eten* enz. bevatten geen onbepaalde-wijspassieven, maar actieve onderwerploze beknopte bijzinnen. Bij waarnemingswerkwoorden zijn ook passieve zinnen mogelijk met een passief deelwoord en eventueel een passieve doorbepaling, zoals blijkt uit (16), (19) en (22). De werkwoorden van waarneming hebben wat betreft de ingebedde zin^o meer mogelijkheden dan *vallen*: bij dit laatste werkwoord zijn alleen onbepaalde-wijspassieven mogelijk, terwijl de waarnemingswerkwoorden zowel actieve als passieve beknopte bijzinnen bij zich kunnen hebben en bovendien ook nog twee soorten passieve zinnen.

Merk op dat we de term ‘onbepaalde-wijspassief’ reserveren voor passieve zinnen zonder het hulpwerkwoord van de lijdende vorm *worden*, en zonder een passief deelwoord^o. Hij is niet van toepassing op passieve zinnen met *worden* (of *zijn*) in de onbepaalde wijs en met een passief deelwoord.

Zoals de voorbeelden (24), (26) en (28) tonen, kunnen ook *doen* en *laten* een onbepaalde-wijs-passief bij zich hebben. Ze hebben wat de bijzin betreft één mogelijkheid meer dan *vallen*: de bijzin kan bij *laten* en *doen* passief zijn óf actief^o, bij *vallen* alleen passief. Maar voor alledrie geldt dat de passieve beknopte bijzin nooit een passief deelwoord of hulpwerkwoord bevat. Het permissieve *laten* kan blijkens resp. (27) en (28) actieve beknopte bijzinnen met onovergankelijke^o werkwoorden of met een onbepaalde-wijs-passief bij zich hebben.

Het werkwoord *vinden*, ten slotte, kan zowel een actieve als een passieve beknopte bijzin bij zich hebben. De passieve bijzin moet echter een passief deelwoord en een hulpwerkwoord bevatten, zoals wordt geïllustreerd door (30).

6.3.2 Indeling van de bijzinnen naar functie

Bijzinnen hebben, zoals opgemerkt in de inleiding van § 6.3, altijd een zinsdeelfunctie^o. In de volgende subparagrafen zullen achtereenvolgens worden behandeld: **onderwerps- en voorwerpszinnen**, **gezegdezinnen**, **bijwoordelijke bijzinnen** en **bijvoeglijke bijzinnen**.

6.3.2.1 Onderwerps- en voorwerpszinnen

We onderscheiden **finiete** en **infiniete** onderwerps- en voorwerpszinnen, d.w.z. onderwerps- en voorwerpszinnen met een persoonsvorm enerzijds, en in de vorm van beknopte bijzinnen anderzijds.

Finiete onderwerps- en voorwerpszinnen komen voor in de vorm van zinnen ingeleid door een onderschikkend voegwoord^o of *of dat*, van zinnen ingeleid door een vragend zinsdeel (*hoe, wat, op welke manier* etc.), en van **betrekkelijke** (of **relatieve**) **bijzinnen met ingesloten antecedent**, ook wel **vrije relatieve zinnen** genoemd.

Vrije relatieve zinnen zijn zinnen ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent^o (*wie*, in de betekenis van bv. 'hij die, al wie' of *wat* in de betekenis 'dat (gene) wat, al wat') of een betrekkelijk bijwoord met ingesloten antecedent^o (*waar* in de betekenis *daar waar*; zie ook pg. 77). Een ingesloten antecedent is een antecedent^o dat men in bepaalde gevallen wel zou kunnen aanvullen, maar dat er niet is (bv. *hij, datgene* of *daar* in de zojuist genoemde voorbeelden). Het is als het ware geïncludeerd, ingesloten, in het betrekkelijk voornaamwoord *wie* of *wat* zelf, dan wel in het betrekkelijk bijwoord. Vrije relatieve zinnen beginnend met *wie* kunnen een persoonsvorm in het enkelvoud of (bij uitzondering) het meervoud hebben (*Wie dit leest*, *Wie dit lezen*), vrije relatieve zinnen beginnend met *wat* alleen een persoonsvorm in het enkelvoud (*Wat van belang is*).

Infiniete onderwerps- en voorwerpszinnen komen voor met (*om*) *te*, en in de vorm van *te-loze* beknopte bijzinnen^o.

In het onderstaande komen nu achtereenvolgens de onderwerpszinnen en de diverse voorwerpszinnen aan de orde (alle finiet en infinit).

- Voorbeelden van **onderwerpszinnen** beginnend met de voegwoorden *of* en *dat*, en met een vragend zinsdeel zijn gecursiveerde delen in onderstaande voorbeelden:

- (1) *Dat het zo nat is*, ergert mij.
- (2) *Dat Wim griep heeft*, kan.
- (3) *Of het waar is*, is de vraag.
- (4) *Waar hij gewoond heeft*, is onbekend.

Onderwerpszinnen met *of*, *dat* of vragend zinsdeel komen ook voor met een voorafgaand **voorlopig onderwerp**. In de volgende voorbeelden is het voorlopig onderwerp gespatieerd en de onderwerpszin, het ‘eigenlijke onderwerp’, gecursiveerd.

- (5) *H e t* ergert mij *dat het zo nat is*.
- (6) *H e t* schijnt *dat Wim griep heeft*.
- (7) *H e t* is de vraag *of het waar is*.
- (8) *H e t* is onbekend *waar hij gewoond heeft*.

Met *schijnen*, *lijken*, *heten*, *dunken* en *voorkomen*, indien niet gebruikt als koppelwoord^o, is een vooropgeplaatste onderwerpszin niet mogelijk (**Dat Wim griep heeft*, *schijnt/lijkt/heet/dunkt me/komt me voor*). Bij zullen moet wel toegevoegd worden: *Dat hij ziek is, zal wel; Het zal wel dat hij ziek is*.

Onderwerpszinnen in de vorm van vrije relatieve zinnen zijn de gecursiveerde delen in onderstaande voorbeelden:

- (9) *Wie hem vindt*, krijgt een beloning.
- (10) *Wat Wim lekker vindt*, is griesmeelpudding met bessensap.

(In (9) is *wie* onderwerp van *vindt*; in (10) is *wat* lijdend voorwerp van *vindt*.)

De onderstreepte delen in zinnen als *Op tijd komen is moeilijk*, *In burger niet groeten buiten de kazerne mag van deze sergeant*, *Fruut eten moet*, enz. zijn geen beknopte bijzinnen, maar woordgroepen^o met als hoofd^o een als zelfstandig naamwoord^o fungerende onbepaalde-wijs^ovorm (hier: *komen*, *groeten* en *eten*).

Beknopte onderwerpszinnen worden zelden of nooit ingeleid door *om* als ze vooropgeplaatst zijn (*?Om op tijd te komen is een hele opgaaf*). Normaal gesproken blijft *om* in zulke gevallen achterwege, zoals in de volgende voorbeelden, waarin de onderwerpszinnen zijn gecursiveerd:

- (11) *Op tijd te komen is een hele opgaaf*.
- (12) *Jou een ridderorde te mogen opspelden doet me plezier*.
- (13) *Verbeteringen aan te brengen in het management valt hem moeilijk*.

Voorbeelden met een voorlopig onderwerp (gespatieerd) zijn (14)-(16); de onderwerpszinnen zijn weer gecursiveerd:

- (14) H e t is een hele opgaaf om op tijd te komen.
 (15) H e t heeft Hare Majesteit behaagd u een ridderorde te verlenen.
 (16) H e t valt hem moeilijk verbeteringen aan te brengen in het management.

• **Lijdend-voorwerpszinnen** kunnen de vorm hebben van dat-zinnen, of-zinnen, afhankelijke vragen^o (finiet en infiniet), vrije relatieve zinnen^o en controlezinnen met en zonder (*om +*) *te*. Voorbeelden worden gegeven in (17)-(29); de **voorlopige lijdende voorwerpen** zijn in de voorkomende gevallen gespatieerd:

finiet:

- (17) Ik vind h e t leuk dat je geslaagd was.
 (18) Ik weet niet wat ik moet beginnen. (afhankelijke vraagzin; zie pg. 110 e.v.)
 (19) Hij vroeg of ik nog onderwijs wilde geven.
 (20) Dat hij weg moet, betreurt hij.
 (21) Hij betreurt h e t dat hij weg moet.
 (22) Hij schrapte wat hij bij de foto geschreven had. (vrije relatieve zin; zie pg. 265)

infiniet:

- (23) Hij tracht te werken.
 (24) Zij weet wat te doen. (afhankelijke vraagzin, zie pg. 110 e.v.)
 (25) Hij besloot (*om*) er een eind aan te maken. (geen voorl. lijd. vwp. mogelijk)
 (26) John waagde h e t een vest te dragen.
 (27) Men heeft h e t nog niet gewaagd om een bemande module op Ganymedes te laten landen.
 (28) Ik hoor Kaatje zingen. (zie **(d)** op pg. 263; geen voorl. lijdend voorwerp mogelijk)
 (29) Karel kan op zijn hoofd staan. (zie **(a)** op pg. 259)

• Binnen de **indirect-objectszinnen** (alle in de vorm van vrije relatieve zinnen) is een onderscheiding te maken naar soort indirect object (vgl. ook pg. 129 e.v.), al komen niet alle soorten ook als bijzin voor. Voorbeelden:

- (30) Ik geef het (*aan*) wie het verdient. (meewerkend voorwerp^o)
 (31) Piet schenkt (*voor*) wie aan de bar komt zitten een borrel in. (belanghebbend voorwerp^o)
 (32) De kogels floten wie zijn hoofd om de hoek stak om de oren. (possessieve datief^o)
 (33) We zijn (*aan*) wat daar dreigde ontsnapt (niet nader gespecificeerd; zie pg. 140 e.v.)
 (34) Wie zijn best doet, lukt het altijd. (*id.*)

Strikt genomen zijn de gecursiveerde delen inclusief *aan* of *voor* geen bijzinnen. Ze beantwoorden niet aan schema (21) op pg. 233, omdat er geen positie voor het inleidende voorzetsel^o is. In *aan wie het verdient*, bijvoorbeeld, staat *wie* in de eerste positie (en is de tweede positie leeg: er is geen voegwoord), terwijl *aan* ‘buiten’ het schema valt; *aan* vormt niet samen met *wie* een zinsdeel en kan dus daarmee samen ook niet de eerste positie bezetten. *Aan* vormt samen met de hele vrije relatieve zin één zinsdeel. Zie in dit verband ook de opmerking onder (38) op pg. 281.

- **Voorzetselvoorwerpszinnen** komen voor als vrije relatieve zinnen (met hetzelfde voorbehoud in verband met voorzetsels dat zojuist gemaakt werd), *dat*-zinnen, *of*-zinnen, afhankelijke vraagzinnen of als controlezinnen met (*om* +) *te*. Bij sommige van die laatste soort is een **voorlopig voorzetselvoorwerp**, in de vorm van een voornaamwoordelijk bijwoord^o, verplicht. Bij andere kan het weggelaten worden, waardoor ze er uit komen te zien als lijdend-voorwerpszinnen, omdat ze zelf nooit worden ingeleid door een voorzetsel. Het blijft echter ook dan onmogelijk ernaar te verwijzen met een voornaamwoord^o (*het*, *dit* of *dat*) in plaats van met een voornaamwoordelijk bijwoord (*Kees is bang om te verdrinken*, *en Jaap is het ook bang – moet zijn: en Jaap is er ook bang voor). Voorbeelden (voorlopig voorzetselvoorwerp gespatieerd):

- (35) Ik reken *op* wat hij beloofd heeft. (voorzetsel + vrije relatieve zin)
 (36) Ik reken *er op* dat je komt.
 (37) Ik ben (*er*) blij (*om*) dat het afgelopen is.
 (38) Hij bekommerde *er* zich niet *om* of het project zou slagen.
 (39) Ik ben nieuwsgierig naar *wie* (*of*) ze uitnodigen.
 (40) Ik twijfelde (*er over*) *wie* (*of*) ik zou uitnodigen
 (41) Kees is (*er*) bang (*voor*) (*om*) te verdrinken.
 (42) Hij dwong hem (*ertoe*) (*om*) mee te zingen.
 (43) Hij streefde *ernaar* (*om*) alles op tijd af te krijgen.

- **Oorzakelijk-voorwerpszinnen:**

finiet:

- (44) Ik ben kwijt wat je me gegeven hebt. (vrije relatieve zin)
 (45) Ik ben *het* beu dat je altijd weer over die reis begint. (voorl. oorz. vwp. het verplicht)

infiniet:

- (46) Ik ben *het* beu om altijd maar weer naar hem te moeten luisteren. (id.)

- **Specificerende aanvullingszinnen** (vgl. pg. 149 e.v.) zijn geen echte voorwerpszinnen, al lijken ze er sterk op. Ze komen alleen in finiete vorm voor. Enkele voorbeelden zijn:

---

(46) Die auto kost wat jij in drie jaar verdient. (vrije relatieve zin)

(47) Het betekent wat jij erin wilt lezen. (id.)

(48) Dat gebaar betekent dat je je mond moet houden.

6.3.2.2 Gezegdezinnen

Deze wat misleidende term heeft betrekking op bijzinnen met de functie van naamwoordelijk deel van het gezegde^o. Gezegdezinnen (hier gecursiveerd) hebben altijd de vorm van vrije relatieve zinnen:

(1) Dit is wat ik gemaakt heb.

(2) Hij werd wat zijn vader was.

In (1) is wat het lijdend voorwerp^o bij gemaakt heb; in (2) is wat naamwoordelijk deel van het gezegde bij het koppelwerkwoord^o was in de ingebedde deelzin^o.

6.3.2.3 Bijwoordelijke bijzinnen

Binnen dit type zinnen, zinnen dus met de functie van bijwoordelijke bepaling^o, kunnen een groot aantal soorten worden onderscheiden. Met name vrije relatieve zinnen^o kunnen net als naamwoordgroepen^o samen met een voorafgaand voorzetsel^o voorzetselgroepen^o vormen. Omdat voorzetselgroepen exemplarisch zijn voor de vorm van bijwoordelijke bepalingen, zijn er op die manier tal van uiteenlopende 'bijwoordelijke bijzinnen' te maken (de aanhalingstekens dienen hier om aan te geven dat strikt genomen, zoals opgemerkt op pg. 268, dergelijke woordgroepen inclusief voorzetsel geen bijzinnen zijn). Zulke zinsdelen verschillen niet principieel van zinsdelen die de vorm hebben van woordgroepen bestaande uit voorzetsel + naamwoordgroep. We zien er daarom van af ze hier allemaal te behandelen. In deze subparagraaf zullen de volgende soorten bijwoordelijke bijzinnen aan bod komen: **bijwoordelijke bijzinnen van modaliteit, toegeving, tijd (tijdsaanduiding, duur, frequentie), plaats, middel, doel, bestemming, reden, voorwaarde, oorzaak, beperking, graadaanduidend gevolg, vergelijking** en **metatalige bijwoordelijke bijzinnen**.

- Een voorbeeld van een bijwoordelijke bijzin van **modaliteit** is de gecursiveerde bijzin in (1):

(1) Hij is gezakt, zoals ik al vreesde.

De bijzin in (1) beantwoordt aan de het is...zo, dat...-test (pg. 163-4): Het is zoals ik al vreesde zo, dat hij is gezakt. Daarmee is de bijzin in (1) een zinsbepaling^o. Zoals wordt gerekend tot de onderschikkende voegwoorden^o.

-
- Bijwoordelijke bijzinnen van **toegeving** treffen we aan in de volgende voorbeelden:

- (2) *Hoewel hij beefde van angst, klom hij moedig uit zijn schuttersputje.*
- (3) *Hij betaalde weinig belasting, ofschoon hij rijk was.*

De woorden *hoewel* en *ofschoon* worden gerekend tot de onderschikkende voegwoorden.

- Tot de bijwoordelijke bijzinnen van **tijd** behoren de bijwoordelijke bijzinnen van (a) tijdsaanduiding, (b) duur en (c) frequentie.

(a) Bijwoordelijke bijzinnen van **tijdsaanduiding** geven antwoord op de vraag wanneer iets het geval is, was of zal zijn. Voorbeelden zijn de recursieve delen in (4)-(8).

- (4) *Toen hij secretaris was, heeft hij het hele archief geordend.*
- (5) *Hij zat af en toe te slapen terwijl de televisie aan stond.*
- (6) *Nu het zo koud is, krijgen de vogels honger.*
- (7) *Hij zette het op een lopen zodra het schot viel.*
- (8) *We kunnen gaan wanneer je klaar bent. (vrije relatieve zin)*

Toen, terwijl, nu en zodra in (4)-(7) zijn onderschikkende voegwoorden. Wanneer, dat ook als vragend bijwoord^o voorkomt, is in (8) een betrekkelijk bijwoord^o (zie ook pg. 88), met ingesloten antecedent^o ('dan, wanneer'). Het verschil tussen betrekkelijke woorden en gelijkkluidende vraagwoorden is dat vraagwoorden uitsluitend directe en afhankelijke vragen^o (pg. 105 e.v.) inleiden en betrekkelijke woorden nooit. Afhankelijke vragen zijn te herkennen doordat ze veelal omgezet kunnen worden in een constructie van de vorm *het antwoord op de vraag* + het desbetreffende vraagwoord + de rest van de bijzin, zoals in de a-zinnen in de onderstaande voorbeelden:

- (9) a *Op het bord staat wanneer we gaan (→ het antwoord op de vraag wanneer...)*
b *Hij zwaait ons uit wanneer we gaan (≠ het antwoord op de vraag wanneer...)*
- (10) a *Hij weet wat je moet doen (→ het antwoord op de vraag wat...)*
b *Dat behoort niet tot wat je moet doen (≠ het antwoord op de vraag wat...)*

Vrij vaak wordt in spreektaal het onderschikkend voegwoord *of* in afhankelijke vragen ingevoegd (*Het hangt ervan af wie of het zegt, Hij weet wat of je moet doen*). Dit gebeurt nooit na betrekkelijke woorden: **Hij zwaait ons uit wanneer of we gaan*.

Er kan zich ook dubbelzinnigheid voordoen:

-
- (11) Hij schreef op wat ik moest onthouden.
a 'Hij schreef datgene op wat ik moest onthouden' (betrekkelijk)
b 'Hij schreef op wat (of) ik moest onthouden' (→ 'het antwoord op de vraag wat...': vragend)

Wanneer in (8) heeft een ingesloten antecedent; het betekent 'dan, wanneer' ('We kunnen *dan* gaan wanneer je klaar bent': *dan* is het in (8) verzwegen antecedent^o van *wanneer*, d.w.z. *wanneer* slaat terug op dit impliciete *dan*).

Vraagwoorden hebben geen ingesloten antecedent.

Andere voorbeelden van tijdsaanduidende bijwoordelijke bijzinnen zijn:

finiet:

- (12) *Nadat hij gegeten had*, ging hij aan het werk. (voegwoord *nadat*)
(13) *Voor(dat) er ook maar iemand binnen was*, begon het al te regenen. (voegwoord *voor(dat)*)
(14) *Terwijl je ziek was*, zijn er een heleboel dingen gebeurd. (voegwoord *terwijl*)

infiniet:

- (15) *Na te hebben gegeten* ging hij aan het werk. (voorzetsel *na*)
(16) *Voor te gaan spelen* moet je het instrument stemmen. (voorzetsel *voor*)

Na(dat) vereist altijd een betekenisaspect van voltooiing in het gezegde^o van de bijzin. Meestal komt dit tot uitdrukking door het gebruik van een voltooidde tijd^o (zoals in (12) en (15)), maar ook wel door naamwoordelijke delen met een betekenselement van voltooidheid:

- (17) *Nadat hij klaar was*, konden we gaan.
(18) *Nadat de lamp uit was*, gingen we slapen.
(19) Je kunt pas weg nadat je werk af is.

(b) Bijwoordelijke bijzinnen van **duur** duiden een verzameling aaneengesloten punten op de tijdsas aan waarop het beschreven proces of feit zich voordoet. In het onderstaande voorbeeld is het recursieve deel bijwoordelijke bijzin van *duur*:

- (20) Ik bleef thuis *zolang* hij ziek was.

Naast (20) bestaat de synonieme^o zin (21):

- (21) Ik bleef zo lang thuis als hij ziek was.

In (21) is *als hij ziek was* een bijwoordelijke bijzin van vergelijking^o. *Zolang* in (20) is tot een verbindingswoord geworden waarbij het voegwoord van vergelijking *als* gemist kan worden. *Zolang* wordt beschouwd als een onderschikkend voegwoord.

(c) Bij de bijwoordelijke bijzin van **frequentie** in (22) doet zich iets soortgelijks voor als bij de bijwoordelijke bijzin van duur.

(22) Ik kom zo vaak je maar wilt.

In (22) kan als worden ingevoegd: *Ik kom zo vaak als je maar wilt*. Het is een min of meer toevallige kwestie van spelling dat *zo vaak* in (22) uit twee woorden bestaat en *zolang* in (20), evenals het onderschikkend voegwoord *zodra* in (7), uit één. Het ontbreken in (20) en in (22) van het onderschikkend voegwoord als is een teken dat *zolang* en *zo vaak* de taak van het voegwoord daar hebben overgenomen.

Frequentiebepalingen geven, zoals opgemerkt in § 5.3.2.5.3, antwoord op de vraag hoe vaak iets het geval is, was, of zal zijn. (Zie ook bij de bijzinnen van voorwaarde, verderop in deze subparagraaf, onder voorbeeld (34).)

- De gecursiveerde bijzin in (23) is een bijwoordelijke bijzin van **plaats**:

(23) We hebben gekampeerd waar vroeger de Zuiderzee was.

De bijzin in (23) is een vrije relatieve zin omdat het betrekkelijke bijwoord *waar* een ingesloten antecedent heeft: *waar* betekent 'daar waar', waarin 'daar' het antecedent van 'waar' is.

- Bijwoordelijke bijzinnen van **middel** zijn beknopt en beginnen met het voorzetsel *door*:

(24) Door twee stukken hout snel langs elkaar te bewegen maakte hij vuur.

- De volgende voorbeelden bevatten bijwoordelijke bijzinnen van **doel**:

finiet:

(25) We helpen je *opdat* je zult slagen.

(26) Die knoop zit in mijn zakdoek *opdat* ik niet vergeet hem bij me te steken.

infiniet:

(27) We doen dat *om* je te helpen.

(28) Dat paaltje staat daar *om* auto's tegen te houden.

Zoals blijkt uit de voorbeelden (26) en (28), is het niet nodig dat de eerst-hogere zin^o een handeling beschrijft. Wel moet de eerst-hogere zin altijd op zijn minst een handeling impliceren (het leggen van de knoop, het plaatsen van het paaltje). Het is ook niet nodig dat het onderwerp van de eerst-hogere zin betrekking heeft op dezelfde persoon of zaak als het

---

schimonderwerp^o (het 'begrepen', maar afwezige onderwerp; zie pg. 238) van de bijzin. Andere voorbeelden van bijwoordelijke bijzinnen van doel die met om beginnen zijn de onderstreepte in *Ik noem je die zaken om erover na te denken*, *Hij pakte een bal om ermee te spelen*, *Hij kocht speciaal sesamkoekjes om ze in de file op te peuzelen*. Merk op dat de aangehaalde om-zinnen niet langer bijwoordelijk zijn wanneer we er-, respectievelijk ze weghalen. *Zaken om over na te denken, een bal om mee te spelen, en sesamkoekjes om in de file op te peuzelen* zijn naamwoordgroepen die een beknopte bijzin bevatten. De om-zinnen zijn daarin bijvoeglijke bijzinnen^o. (Zie ook pg. 328 e.v.)

Opdat in (25) en (26) is een onderschikkend voegwoord; het woord om in (27) en (28) is het finale^o om, geen voegwoord, maar een voorzetsel. Infinitieve zinnen ingeleid door het finale om staan in dit laatste opzicht op één lijn met bijzinnen als *alvorens te vertrekken*, *na eerst te hebben gegeten*, *zonder gedag te zeggen*, *door vol te houden*, *met zo op te scheppen*, *in plaats van te werken*, die ook alle door een voorzetsel worden ingeleid. Finale om-zinnen zijn verder vergelijkbaar met bepalingen als de onderstreepte in *Ik prijs je om je ijver*, *Ik kom om u* (bijwoordelijke bepalingen van reden), die eveneens met het voorzetsel om beginnen. Om is in zinnen als (27) en (28) synoniem met het voorzetsel teneinde.

Ook het voegwoord dat kan gebruikt worden in de zin van opdat: *Loop voorzichtig, dat je niet valt*.

- Verwant met bijwoordelijke bijzinnen van doel zijn bijwoordelijke bijzinnen van **bestemming**. Ze beginnen eveneens met om, dat we het 'fatum-om' zouden kunnen noemen, omdat het de bijzin maakt tot een beschrijving van datgene waar een (reeks van) gebeurtenis(sen) uiteindelijk op uitloopt. Voorbeelden zijn:

- (29) *Hij liep weg van huis en werd verschillende keren ontslagen, om uiteindelijk in het vreemdelingenlegioen terecht te komen.*
- (30) *Hij begon een glanzende carrière in Amerika, om er als anonieme zwerver in 1921 aan zijn eind te komen.*

Ook in (29) en (30) is om een voorzetsel.

- Bijwoordelijke bijzinnen van **reden** worden ingeleid door een van de onderschikkende voegwoorden omdat en aangezien.

- (31) *We blijven binnen omdat/aangezien het regent.*

Omdat wordt ook wel gebruikt in bijwoordelijke bijzinnen van oorzaak (zie verderop).

- Voorbeelden van bijwoordelijke bijzinnen van **voorwaarde** zijn:

- (32) *Als die bezuinigingsplannen worden uitgevoerd, neem ik ontslag.*

-
- (33) Je mag hier alleen binnenkomen *als je een das draagt*.
(34) *Als je niet vrij groot bent*, kun je er niet overheen kijken.

Als-zinnen komen ook wel voor als temporele bijwoordelijke bijzinnen, namelijk van frequentie: *Als de professor binnenkwam, plachten we allemaal op te staan*. Hier betekent *als* 'telkens als', en niet *indien*. De mogelijkheid *als* ook temporeel te gebruiken hangt samen met het feit dat de begrippen voorwaarde, koppeling in de tijd en causaliteit dicht bij elkaar liggen. (Vergelijk ook de opmerking over de onderverdeling van consecutieve nevenschikking met *en* in ordening in de tijd en logische ordening, op pg. 219.) Omgekeerd wordt het in de eerste plaats temporele betrekkelijke bijwoord *wanneer* ook wel gebruikt in de betekenis van het voegwoord *indien* (*wanneer* is echter ook dan betrekkelijk bijwoord):

- (35) *Wanneer je je best doet*, zul je zeker slagen.
(36) Wat zou je doen *wanneer je een vleermuis was*?

In Zuid-Nederlands kan *als* als het Franse *lorsque* gebruikt worden, dat naast 'als' ook 'toen' kan betekenen: *Als ('toen') zij gestorven was, verkochten de kinderen het huis*.

Bij de temporele voegwoorden *zolang* (duur) en *zodra* (tijdsaanduiding) kan eveneens een voorwaardelijk betekenisaspect meespelen:

- (37) *Zolang jij geen huiswerk moet maken van de juf*, vertrouw ik die school niet.
(38) *Zodra je ook maar iemand op de gang tegenkomt*, moet je me waarschuwen.

• Tot de bijwoordelijke bijzinnen van **gevolg** behoren de gecursiveerde stukken in onderstaande voorbeelden:

- (39) Marlies was ziek, *zodat het college niet doorging*. (voegwoord *zodat*)
(40) Hij viel, *waardoor hij zijn been brak*. (betr. bijwoord *waardoor*)

Het voegwoord *dat* kan soms een bijwoordelijke bijzin van gevolg inleiden:

- (41) Het vroor *dat het kraakte*.
(42) laat mij daar midden uit de oneindigheid een stem vernemen *dat mijn oren klonken* (Nijhoff, 'De moeder de vrouw')

• Voorbeelden van bijwoordelijke bijzinnen van **oorzaak** vinden we in de volgende zinnen:

- (43) *Doordat zijn foto in alle kranten had gestaan*, herkende iedereen hem. (voegwoord *doordat*)
(44) *Doordat hij tegen het tafeltje op liep*, viel de vaas in stukken.

Ook *omdat* wordt in bijwoordelijke bijzinnen van oorzaak gebruikt, hoewel

---

dat door sommigen wordt veroordeeld: *Dat komt omdat je zo vervelend bent, Omdat het er vier jaar niet geregend had, was bijna al het vee dood.*

- Zoals sommige andere bijwoordelijke bijzinnen van gevolg (zie boven), kan de bijwoordelijke bijzin van **graadaanduidend gevolg** beginnen met het voegwoord *dat*:

(45) Hij is zo sterk *dat* hij een olifant kan omduwen.

(46) Zij was zo weg van hem, *dat* hij ook weg van haar was.

Zo en de bijzin vormen samen een bijwoordelijke bepaling van *graad*^o. Deze twee elementen vormen dus samen een discontinu zinsdeel^o, dat een bijzin bevat.

Een bijzonder soort bijwoordelijke bijzin van *graadaanduidend gevolg* hebben we in (47):

(47) Hij is te arm *dan* *dat* hij *dat* kan betalen.

Zin (47) betekent 'hij is zo arm dat hij dat niet kan betalen'.

- De volgende zinnen bevatten bijwoordelijke bijzinnen van **beperking**:

(48) Hij is thuis, (voor)zover ik weet.

(49) (Voor)zover wij nu kunnen vaststellen, is er geen leven op Mars.

(Voor)zover in (48) en (49) is een voegwoord. De bijwoordelijke bijzinnen in deze zinnen zijn zinsbepalingen^o.

- Er zijn bijwoordelijke bijzinnen van **vergelijking** met *dan* en met *als* (beide voegwoorden van vergelijking). Voorbeelden zijn de geursiveerde delen in (50) en (51):

(50) Jan rijdt harder *dan* wij rijden.

(51) Jan rijdt even hard *als* wij rijden.

In de beide bijzinnen kan het gezegde^o *rijden* worden weggelaten: *Jan rijdt harder dan/even hard als wij*. De volgende zinnen bevatten eveneens dergelijke ingekorte *dan*- en *als*-zinnen:

(52) Ik ken Karel beter *dan* jij Piet.

(53) Het is even lang *als* breed.

De eerst-hogere zin van *dan*-bijzinnen bevat altijd een bijvoeglijk naamwoord in de vergrotende trap^o, het woord *anders*, dan wel het onbepaalde hoofdtelwoord^o *meer* of *minder*. Er is in bepaalde gevallen ook sprake van

---

verplichte weglating, zoals blijkt uit een vergelijking van (54) en (55):

- (54) De tuin is breder dan het pad lang is.
(55) De tuin is breder dan het pad (*breed) is.

De beschouwde weglatingen betreffen delen die gelijk zijn aan corresponderende delen in de hogere zin (maar bij niet verplichte weglating is volledige vormgelijkheid niet nodig; vgl. bijvoorbeeld het weglaatbare *rijden* in (50) en (51)). Aan de andere kant kunnen gelijke delen niet worden weggelaten als ze beklemtoond zijn:

- (56) Een bed kan nu eenmaal niet kleiner zijn dan de matras **is**.
(57) *Een bed kan nu eenmaal niet kleiner zijn dan het **is**.

Er zijn ook (zo)als-zinnen van vergelijking waarin geen sprake is van graadvergelijking, maar van een vergelijking van de manier waarop iets gebeurt of wordt gedaan. Ook hierin zijn vaak delen weglaatbaar:

- (58) Hij loopt (zo)als een dronkeman (loopt).
(59) Hij bouwt (zo)als de farao's (bouwden).
(60) Toen zij ging liggen als een heuvelrug [zoals een heuvelrug ligt] (Vasalis, *Vergezichten en gezichten: Fragmenten*, IV)
(61) Het ding zakte in elkaar (zo)als een pudding (in elkaar zakt).
(62) Hij praatte (zo)als Brugman (praatte).
(63) Hij gedroeg zich als was hij de kampioen.

(Omdat *praten als Brugman* en *als een pudding in elkaar zakken* staande uitdrukkingen zijn, kunnen *zo* en *in elkaar zakt* in (61), en *zo* en het tweede *praatte* in (62) alleen aangevuld worden in de 'letterlijke' versies.) De verleden tijd^o was in (63) is in de plaats gekomen van de oudere vorm *ware* (aanvoegende wijs^o), maar fungeert hier eveneens als een irrealis^o (zie pg. 116). Zoals opgemerkt op pg. 112 en pg. 116 (boven (3)) kan in de aanvoegende wijs de *ja/nee-vraag-zinsdeelvolgorde* optreden; dat is in (63) het geval: de persoonsvorm *was* is in plaats van het voegwoord *of* (als in *alsof hij de kampioen was*) in de tweede positie^o geplaatst. *Als* bevindt zich in de eerste positie^o van de bijzin.

• In (64)-(66) zijn de (gecursiveerde) bijwoordelijke bijzinnen **metata-**lige bijwoordelijke bijzinnen:

- (64) Om *je de waarheid te zeggen* heb ik niet zoveel zin.
(65) Om *te beginnen* was dat niet waar.
(66) Om *maar meteen met de deur in huis te vallen*: we gaan het bedrijf reorganiseren.

Metatalige bijwoordelijke bijzinnen refereren, net als metatalige bijwoordelijke bepalingen^o die geen bijzin zijn, aan inhoudelijke of vormelijke eigenschappen van (onderdelen van) de zin waarin ze staan, of ze refereren rechtstreeks aan de zin als zin.

De bijzinnen in (64)-(66) zijn te beschouwen als een soort bijwoordelijke bijzinnen van doel. Ze verschillen van ‘gewone’ bijzinnen doordat ze (al of niet verplicht) ‘buiten het zinsverband’ vooropgeplaatst voorkomen (dat wil zeggen: direct voorafgaand aan de eerste positie). In (66) is het verplicht; in (64) en (65) mogelijk: Om je de waarheid te zeggen: ik heb niet zoveel zin, Om te beginnen: dat was niet waar.

6.3.2.4 Bijvoeglijke bijzinnen

Dit soort bijzinnen komen, omdat het bijvoeglijke bepalingen^o zijn, uitsluitend voor als onderdeel van naamwoordgroepen^o. Er zijn zowel finiete^o (een persoonsvorm bevattende) als infiniete^o (geen persoonsvorm bevattende) bijvoeglijke bijzinnen.

De finiete bijvoeglijke bijzinnen kunnen worden onderverdeeld in:

- **betrekkelijke** (of **relatieve**) **bijzinnen**, d.w.z. bijzinnen ingeleid door een betrekkelijk voornaamwoord^o of betrekkelijk bijwoord^o,
- bijzinnen ingeleid door een onderschikkend voegwoord^o, en
- afhankelijke vraagzinnen^o bij bepaalde zelfstandige naamwoorden^o, zoals *vraag* of *kwestie*.

Infiniete bijvoeglijke bijzinnen zijn onder te verdelen in:

- bijzinnen ingeleid door een weglaatbaar voegwoord^o om,
- bijzinnen ingeleid door een niet-weglaatbaar voegwoord om,
- beknopte bijzinnen zonder voegwoord om met te voorafgegaan door voorzetsels^o, en
- beknopte^o afhankelijke vragen bij zelfstandige naamwoorden van het boven bedoelde type (*vraag*, *kwestie* etc.).

Betrekkelijke bijzinnen

Het betrekkelijke woord dat een betrekkelijke bijzin inleidt heeft – als het niet om een ingesloten antecedent^o gaat – altijd in de eerst-hogere zin^o een **antecedent**. Antecedenten zijn woordgroepen waarop verwijswaarden (zoals betrekkelijke en allerlei andere voornaamwoorden^o) terugslaan. Betrekkelijke bijzinnen kunnen worden onderverdeeld in **beperkende en uitbreidende bijvoeglijke bijzinnen**. Dit onderscheid is soms ook mogelijk bij andersoortige bijvoeglijke bijzinnen. Het verschil wordt in het navolgende gedemonstreerd aan betrekkelijke bijzinnen. Voorbeelden van beperkende bijvoeglijke bijzinnen zijn de gecursiveerde in (1)-(8); de betrekkelijke voornaamwoorden en bijwoorden zijn daarin onderstreept. De woordgroepen waarop in (1)-(8) de betrekkelijke woorden terugslaan, zijn antecedenten; deze zijn gespatieerd.

met *betrekkelijk* voornaamwoord:

- (1) De b o m e n die dood zijn, hakken we om.

-
- (2) Dat is iets wat je zelf moet weten.
  - (3) Een bureau dat zo weinig laden heeft, wil ik niet hebben.
  - (4) Daar kun je de man zien zitten (aan) wie ik het gevraagd heb.

met betrekkelijk bijwoord:

- (5) Die oude huizen waarover Jan een artikel in de krant had geschreven zijn verkocht.
- (6) Ik zal je een mes geven waar je de taart mee kunt voorsnijden.
- (7) Dat is het dorpje waar hij geboren is.
- (8) Hij biechtte de reden op waarom hij het had gedaan.

Een beperkende bijvoeglijke bijzin perkt in. In (1), bijvoorbeeld, wordt de in het antecedent genoemde verzameling bomen ingeperkt tot de verzameling bomen die dood zijn: alleen de *dode* bomen worden omgehakt. 'Iets' in (2) is niet zomaar iets, maar een zaak waarvoor geldt dat de toegesprokene erbij op zijn eigen oordeel moet afgaan. Iets gelijksoortigs kan gezegd worden bij alle overige zinnen in (1)-(8).

Uitbreidende betrekkelijke bijzinnen perken niet in, maar verschaffen extra informatie. Het verschil met beperkende betrekkelijke bijzinnen is merkbaar aan de intonatie, schriftelijk aangegeven met een komma na het betrekkelijke woord en aan het einde van de bijzin. Voorbeelden zijn de recursieve bijzinnen in (9) en (10):

- (9) De bomen, *die dood zijn*, hakken we om.
- (10) Die oude huizen, *waarover Jan een artikel in de krant had geschreven*, zijn verkocht.

Zin (9) zegt dat alle bomen worden omgehakt; verder wordt erin vermeld dat deze bomen dood zijn. Volgens (10) zijn alle oude huizen waarvan sprake is verkocht, en had Jan er bovendien een artikel over geschreven. Bijvoeglijke bijzinnen kunnen ook worden ingeleid door het onderschikend voegwoord *dat*:

- (11) Hij kwam altijd binnen op het moment dat we het over hem hadden.

Dat het woord *dat* in (11) geen betrekkelijk voornaamwoord is, blijkt als we het moment in het meervoud zetten: Hij kwam altijd binnen op de momenten dat we het over hem hadden. Het woord *dat* zou moeten meeveranderen met het getal^o van het antecedent, als het een betrekkelijk voornaamwoord was. Maar het verandert niet mee. Dat is bijvoorbeeld wel het geval in: *Dat was het moment dat hij nooit zou vergeten* – *Dat waren de momenten die hij nooit zou vergeten*. In de laatste voorbeelden zijn *dat* en *die* betrekkelijke voornaamwoorden. Met het voegwoord *dat* beginnende bijvoeglijke bijzinnen komen voor bij de volgende groepen zelfstandige naamwoorden: (a) zelfstandige naamwoorden die een segment van de tijdsas noemen: *dag*, *keer*, *moment*, *periode*, *stadium*, *tijd*, *tijdstip*, *uur* enz., (b) zelfstandige naamwoorden die betrekking

hebben op een vermoedelijke, mogelijke of werkelijke stand van zaken, zoals *feit, gegeven, geval, gevaar, (on)geluk, indruk, kans, mogelijkheid, omstandigheid, resultaat, toeval, uitkomst, verschijnsel, zekerheid, enz.*, (c) bij zelfstandige naamwoorden die betrekking hebben op (het resultaat van) een handeling die met taalgebruik te maken heeft, zoals *argument, axioma, beeld, dooddoener, gerucht, hypothese, idee, mythe, restrictie, smoes, verhaal, voorbehoud, vooroordeel enz.*, en (d) zelfstandige naamwoorden die samenhangen met werkwoorden^o die dat-zinnen bij zich kunnen hebben en vaak ook met taalgebruik te maken hebben, zoals *bewijs, conclusie, excuus, gedachte, hoop, inzicht, klacht, leugen, misverstand, ontdekking, oordeel, verwachting, voornemen, voorspelling*. In de naamwoordgroepen in (12)-(15) fungeren finiete afhankelijke vraagzinnen als bijvoeglijke bijzin:

- (12) de vraag of het waar is
- (13) het probleem wie je met zoiets kunt opzadelen
- (14) de kwestie hoe je dat moet aanpakken
- (15) de vaststelling waar het moest gebeuren

In (12) is of een onderschikkend voegwoord; *wie* in (13) is een vragend voornaamwoord, en *hoe* en *waar* in (14) en (15) zijn vragende bijwoorden. De eerste drie van de bovenstaande zinnen corresponderen met respectievelijk *De vraag is: is het waar? Het probleem is: wie kun je met zoiets opzadelen? De kwestie is: hoe moet je dat aanpakken? De laatste zin kan in verband gebracht worden met Men stelde het antwoord vast op de vraag: waar moet het gebeuren? Qua betekenis verhoudt een bijzin als in (12) zich tot het bijbehorende zelfstandig naamwoord vraag zoals een lijdend voorwerpszin zich verhoudt tot het werkwoord vragen, maar qua structuur is het een bijvoeglijke bepaling.*

Met weglaatbaar voegw. om **Beknopte** (dat wil zeggen infiniete^o) **bijvoeglijke bijzinnen** ingeleid door een weglaatbaar voegwoord om komen voor bij bepaalde zelfstandige naamwoorden, o.a. zelfstandige naamwoorden die afgeleid zijn van, of in verband staan met controlewerkwoorden^o of daarmee verwante combinaties (hieronder onderstreept); de bijvoeglijke bijzinnen zijn in de onderstaande voorbeelden gecursiveerd:

- (16) Kees' poging (om) onopgemerkt te telefoneren
- (17) Chantals durf (om) zoiets te ondernemen
- (18) de wens (om) te overleven
- (19) Marijkes moed (om) het nog eens te proberen
- (20) Thijs' verzoek (om) alles weer netjes op te ruimen
- (21) het geluk (om) een eigen huis te bezitten
- (22) mijn neiging (om) altijd de verkeerde richting te kiezen

Met niet-weglaatbaar voegw. om De voorbeelden (23)-(30) bevatten beknopte bijvoeglijke bijzinnen beginnend met een niet-weglaatbaar voegwoord om:

-
- (23) een huis om 'u' tegen te zeggen
  - (24) een plezier om te doen
  - (25) zaken om over na te denken
  - (26) een bal om mee te spelen
  - (27) een leuke jongen om mee uit te gaan
  - (28) sesamkoekjes om in de file op te peuzelen
  - (29) een doelpunt om te zoenen
  - (30) iets om te eten

Kenmerkend voor dit type bijvoeglijke bijzinnen is dat ze incompleet zijn. De adposities^o (i.c. achterzetsels^o) *tegen*, *over* en *mee* missen hier een r-woord^o (zoals *waar*), de werkwoorden *doen* en *oppeuzelen* vereisen een lijdend voorwerp^o, dat hier echter ontbreekt, en we voelen duidelijk aan dat *zoenen* en *eten*, hoewel ze het zonder lijdend voorwerp kunnen stellen, er hier toch eigenlijk een nodig hebben, namelijk één dat terugverwijst naar het hoofd^o van de naamwoordgroep (*doelpunt*, *iets*). Zie ook het commentaar bij de voorbeelden (12)-(19) op pg. 258. Tot het hier behandelde type moeten tevens de gecursiveerde bijzinnen in de volgende voorbeelden worden gerekend:

- (31) een goeie manier om koffie te zetten
- (32) een mooi tijdstip om even te pauzeren
- (33) een mooie plaats om een huis te bouwen

Zoals situerende bijwoordelijke bepalingen van tijd^o en plaats^o als bijzonderheid hebben dat ze niet kunnen optreden als voornaamwoordelijk bijwoord^o (bv. *ermee*, *erop*, *erin*); zie pg. 178 e.v., zo hebben bijvoeglijke bijzinnen met verplicht voegwoord *om* bij naamwoordgroepen die betrekking hebben op een wijze (*manier*), of die lokaliseringen zijn ten aanzien van tijd of ruimte, geen mogelijkheid om met een woord terug te verwijzen naar de betrokken naamwoordgroep, hoewel een dergelijke 'terugverwijzing', net als in de voorbeelden (23)-(30), impliciet wel aanwezig lijkt. De zinnen corresponderen met respectievelijk *op die manier kun je goed koffie zetten*, *op dat tijdstip kunnen we mooi even pauzeren*, *op die plaats kan mooi een huis gebouwd worden*. Het is echter ook mogelijk om zelfstandige naamwoorden die op tijd of plaats betrekking hebben te gebruiken op de manier van (32)' en (33)':

- (32)' geen tijdstip om op af te spreken
- (33)' geen plaats om in te wonen

In deze zinnen hebben we te maken met een bij de achterzetsels ontbrekend r-woord. (Zie ook pg. 329.) In (32)' is *tijdstip* echter niet een positio-nering op de tijdsas, maar een gegeven, al bekend tijdstip, bijvoorbeeld een vergadering, de aanvang van een voorstelling, of een ander ongeschikt tijdstip voor een afspraak. Op dezelfde manier is *plaats* in (33)' niet lokali-

---

serend, maar betekent het zoiets als ‘stad’ of ‘dorp’. Merk op dat het in (32) gaat om een tijdstip waarop de afspraak zou moeten plaatsvinden, niet om een tijdstip waarop de afspraak zou moeten worden gemaakt.

Met voorzetsel + te Beknopte bijvoeglijke bijzinnen met *te* voorafgegaan door voorzetsels zijn gecursiveerd in de onderstaande voorbeelden; de naamwoordgroepen waar ze deel van uitmaken zijn aangegeven met rechte haken, de voorzetsels onderstreept:

- (34) [Diks vertrek zonder *gedag te zeggen*] verbaasde ons.
(35) [Zijn meedoen na *te hebben gezegd geen kandidaat te zijn*] heeft menigeen geërgerd.
(36) [Onno’s sabotage van het project door *steeds alles uit te stellen*] bespraken ze gisteren.
(37) Dat is [een excuus om *niet te hoeven komen*].
(38) [Maatregelen om *het autoverkeer te ontmoedigen*] hebben prioriteit.

Omdat de hier beschouwde zinsdelen beginnen met een voorzetsel, zijn het strikt genomen geen bijzinnen, maar een soort voorzetselgroepen^o: het voorzetsel past niet in schema (12) van § 6.3.1.2, omdat het, als hoofd, niet in de voor woordgroepen^o bestemde eerste positie past, en, geen voegwoord zijnde, niet in de tweede. (Sommige grammatica’s beschouwen woorden als *zonder*, *na*, *door* en (finaal) *om* zoals ze hier voorkomen niet als voorzetsels maar als voegwoorden.) In dit boek worden de onderhavige zinsdelen terwille van een zo goed mogelijke aansluiting bij het traditionele termengebruik niettemin als bijzinnen behandeld (zie ook de opmerkingen van gelijke strekking op pg. 267-8 in de stukken over indirect-objectszinnen en voorzetselvoorwerpszinnen), echter onder handhaving van de classificatie ‘voorzetsel’ in de hier besproken gevallen. De zelfstandige naamwoorden *vertrek*, *meedoen*, *sabotage* in (34)-(36) zijn duidelijk afgeleid van werkwoorden. Ook *excuus* in (37) en *maatregelen* in (38) kunnen in verband gebracht worden met werkwoordelijke combinaties als *zich excuseren* en *maatregelen treffen*. We hebben dan ook intuïtief de neiging de gecursiveerde zinsdelen op te vatten als bijwoordelijk. Dat zijn ze natuurlijk ook op een bepaald abstract niveau; maar naar de uiterlijke vorm zijn het bijvoeglijke bijzinnen.

Met vraagelement + te De volgende voorbeelden, ten slotte, bevatten bijvoeglijke bijzinnen in de vorm van beknopte afhankelijke vragen bij zelfstandige naamwoorden:

- (39) Jans uitleg *hoe de kast in elkaar te zetten*
(40) jouw vraag *in welke hoek dit neer te zetten*
(41) de kwestie *hoe dit op te lossen*

Ook hier weer zijn de zelfstandige naamwoorden in de niet-gecursiveerde delen dikwijls in verband te brengen met werkwoorden of werkwoordelij-

---

ke combinaties, en wel zodanige die eveneens indirecte vragen bij zich kunnen hebben (*Jan legde uit hoe de kast in elkaar te zetten, Je vroeg in welke hoek dit neer te zetten; kwestie* betekent hier 'vraagstuk', en kan eveneens met vragen in verband gebracht worden).

6.3.3 De ontleding van bijzinnen

Alle zinsdeelfuncties^o die binnen bijzinnen^o voorkomen, komen ook voor in hoofdzinnen^o. Er zijn alleen verschillen in zinsdeelvolgorde. De voornaamste volgordekenmerken van bijzinnen zijn weergegeven op pg. 233 (schema (21)) en pg. 239 (schema (12)). Speciale aandacht verdienen hier de zinsdelen^o die in bijzinnen in de eerste positie^o kunnen verschijnen. (De tweede positie^o is voor eventuele voegwoorden^o, die nooit als zinsdeel tellen.)

Vragende zowel als betrekkelijke elementen in de bijzin komen altijd in de eerste positie terecht, ongeacht hun zinsdeelfunctie. (Vgl. pg. 109 e.v., in verband met vraagwoorden; voor vragende elementen moeten we de beperking toevoegen dat als er meer dan één vragend element in de zin voorkomt, er maar één in de eerste positie kan staan, iets wat ook geldt voor hoofdzinnen.) We laten hier nog even in het midden om de eerste positie van *welke* deelzin (de eerst-hogere, die daarboven, etc.) het daarbij gaat. Hieronder volgen enkele gevarieerde voorbeelden, waarbij met een liggend streepje is aangegeven waar het betrokken zinsdeel zou hebben gestaan als het geen betrekkelijk of vragend element was geweest, en waar het teken ② de tweede positie markeert (volgens bovengenoemde schema's) wanneer die niet door een voegwoord wordt ingenomen. De bijzinnen – alle enkelvoudig, dus deelzinnen^o – zijn gecursiveerd. De onderstreepte zinsdelen in de telkens erbij gegeven vergelijkingszinnetjes staan op een plaats die correspondeert met die van het liggende streepje in het voorbeeld (*die* tussen voegwoord(positie) en *op straat* in (1), *die* tussen *ik* en *zag* in (2), enz.).

- (1) de man *die* ② – *op straat* liep. (betrekkelijk voornaamwoord^o; onderwerp^o)
(vgl. bv.: ...*dat die op straat* liep)
- (2) de man *die* ② *ik* – *zag*. (idem; lijdend voorwerp^o)
(vgl. bv.: ...*toen ik die zag*)
- (3) de plaats *waar* ② *het huis* – *gebouwd* is. (betrekkelijk bijwoord^o; bijw. bepaling v. plaats^o)
(vgl. bv.: ...*omdat het huis daar* gebouwd is)
- (4) *Wie* ② – *dit leest*, is gek. (betr. voornaamw. met ingesloten antecedent^o; onderwerp)
(vgl. bv.: ...*nu hij dit leest*)

-
- (5) Ik zou wel eens willen weten wat (of) dat nou precies – is. (vragend voornaamwoord^o, naamwoordelijk deel v.h. gezegde^o)
(vgl. bv.: ...of dat nou precies ritsen is...)
- (6) Ik weet niet waar ② het huis – gebouwd is. (vragend bijwoord^o; bijw. bep. v. plaats)
(vgl. bv.: ...waarom het huis daar gebouwd is)
- (7) Hij vroeg in welk vakje ② dit – thuishoorde. (voorzetselgroep^o met vragend vnw.; bijw. bep. v. plaats)
(vgl. bv.: ...of dit in dat vakje thuishoorde)

Soms staat het betreffende of vragende element in de eerste positie van de betrokken deelzin zelf, zoals in bovenstaande voorbeelden – soms ook, zoals we dadelijk zullen zien, staat het in de eerste positie van een hogere deelzin, eventueel van de hoofdzin. Ook kunnen zinsdelen die thuishoren in een ondergeschikte zin, vooropgeplaatst zijn in de hoofdzin zonder dat het om een vragend zinsdeel gaat. Een voorbeeld is

- (8) Zo meen ik [dat ook jij – bent] (Jan Hanlo, in S. Vinkenoog, *Atonaal*)

met het naamwoordelijk deel *zo* ‘uit de bijzin gehaald’ en aan het begin van de hoofdzin gezet; we zullen ons hier echter verder beperken tot vragende en betreffende elementen.

Zinsdelen die eigenlijk thuishoren in een gegeven deelzin, kunnen daar dus in werkelijkheid een eind buiten staan (altijd ‘links’ ervan). Zin (9), hieronder is daar eveneens een voorbeeld van. De (gecursiveerde) gezegdezin^o in (9) bevat een bijzin (de onderstreepte deelzin) waarin een naamwoordelijk deel ontbreekt:

- (9) Ik ben niet geworden wat mijn vader wilde dat ik werd.

Het naamwoordelijk deel, *wat*, bevindt zich in de eerste positie van de gezegdezin. We kunnen het betreffende voornaamwoord *wat* aanvullen met een expliciet antecedent^o *datgene*. Als we het antecedent uitschrijven, en het ‘ontbrekende’ naamwoordelijk deel in de *dat*-zin met een liggend streepje aangeven, krijgen we:

- (9)’ Ik ben niet datgene geworden wat mijn vader wilde dat ik – werd.

Net als vraagwoorden^o worden, als gezegd, betreffende voornaamwoorden altijd in de eerste positie^o geplaatst, ongeacht waar ze zouden staan als het geen betreffende voornaamwoorden maar ‘gewone’ zinsdelen waren geweest. Hier is, zoals we zagen, *wat* in de eerste positie van de gezegdezin geplaatst. Men kan het liggende streepje in (9)’ beschouwen als de plaats van ‘herkomst’ van dit betreffende voornaamwoord.

Uit de onderstaande voorbeelden (10)-(12), waarin we volledigheidshalve de bovenstaande zin nog eens opnemen, blijkt dat het niet ongewoon is dat een vragend of betrekkelijk zinsdeel uit zijn eigen deelzin ‘verhuist’ naar een hogere (of zelfs de hoogste) deelzin en daarbij diverse ‘tussenniveaus’ overslaat. De eerste posities in de deelzinnen zijn, waar onbezet, gemarkeerd met ①:

- (10) Ik ben niet datgene geworden wat mijn vader wilde ① dat ik – werd. (= (9)')
- (11) en wat zij zong hoorde ik ① dat – psalmen waren. (Nijhoff, ‘De moeder de vrouw’)
- (12) Aan wie denk je ① dat hij beweerde ① gehoord te hebben ① dat ze – zo’n hekel had?

We zien dat wat in (10) niet in de eerste positie staat van de deelzin *dat ik – werd*, maar in de eerste positie van de samengestelde bijzin *wat mijn vader wilde dat ik werd*.

In (11) is wat zij zong (zelf ook een deelzin, niet vragend) naamwoordelijk deel van het gezegde in de bijzin *dat psalmen waren*. Ook hier is de eerste positie van de laagste deelzin (de diepst ingebedde deelzin *dat psalmen waren*) leeg. In plaats daarvan zit het naamwoordelijk deel nog één zin ‘hoger’.

In (12) is aan wie voorzetselvoorwerp in de deelzin *dat ze zo’n hekel had*, die ingebed is in de beknopte deelzin *gehoord te hebben* ____, die op zijn beurt weer is ingebed in de deelzin *dat hij beweerde* ____.

In bepaalde gevallen ‘neemt’ het in de eerste positie terechtkomende zinsdeel (al of niet verplicht) nog extra elementen ‘mee’, buiten het betrekkelijke of vragende woord zelf, zoals we al zagen in (7) en (11). Hiervan bevatten de volgende zinnen ook voorbeelden (waarin de cursieve haakjes weer de respectieve ongevlude eerste posities markeren, en het teken ② de positie markeert van het ontbrekende voegwoord, dat in (13) om had kunnen zijn, maar in (14) achterwege moet blijven omdat de eerste positie van de bijzin daar al gevuld is):

- (13) Wat voor bloemen denken jullie ① dat ze besloten ① ② – aan te bieden?
- (14) Ze zijn gearresteerd door de agent in het huis van wie ② ze – hadden ingebroken.

In (11) is wat voor bloemen lijdend voorwerp in de beknopte bijzin *aan te bieden*. Dat komt qua volgorde goed tot uitdrukking in bv. de echovraag° *Ze besloten [wát voor bloemen aan te bieden]!?*, met tussen rechte haken de beknopte bijzin. Maken we van de echovraag een bijzin, en vervangen het vragende zinsdeel in *zulke bloemen*, dan krijgen we *dat ze besloten [zulke bloemen aan te bieden]*, met opnieuw het lijdend voorwerp in de eigen deelzin. Een variant hierop, de derde constructie° (zie pg. 243, onder (34)) verkrijgen we door plaatsing van het lijdend voorwerp (*zulke bloemen*) naar de eerst-hogere zin; we krijgen dan: *dat ze zulke bloemen besloten [– aan te bieden]*. Het lijdend

voorwerp (onderstreept) staat dan dus in de hogere zin, tussen *ze* en *besloten*. In de echte vraagzinversie van dit laatste voorbeeld komt *wat voor bloemen* terecht in de eerste positie van de vragende samengestelde zin: Wat voor bloemen *besloten ze* [– *aan te bieden?*]. In (13), eveneens met een vragende hoofdzin, moet *wat voor bloemen* echter nog een stapje verder ‘omhoog’ maken: helemaal naar het begin van de vraagzin met als hoofdwerkwoord *denken*. Een ‘tussenstap’ is het liggende streepje op de ‘derde-constructiepositie’ tussen *ze* en *besloten*, weergegeven in (13)’:

(13)’ Wat voor bloemen denken jullie ① dat *ze* – *besloten* ① ② – *aan te bieden?*
 ↑
 ‘derde-
 constructiepositie’

Wat heeft in (13) de woordgroep *voor bloemen* ‘meegenomen’. Het is ook mogelijk *voor bloemen* op de plaats van de ‘tussenstap’ tussen *ze* en *besloten*, weergegeven in (13)’, te laten staan:

(15) Wat denken jullie ① dat *ze* voor bloemen *besloten* ① ② – *aan te bieden?*
 ↑
 ‘derde-
 constructie-positie’

Zin (15) demonstreert niet alleen dat soms bij het vooropplaatsen van een vragend zinsdeel een gedeelte (in dit geval *voor bloemen*) kan ‘achterblijven’, maar ook dat dit achterblijvende stuk niet per se hoeft te staan in de ‘deelzin van herkomst’. Het stuk *voor bloemen* had overigens ook in die deelzin kunnen blijven, blijkens (15)’:

(15)’ Wat denken jullie dat *ze* *besloten* voor bloemen *aan te bieden?*

(*Voor bloemen* achterlaten in de eerste positie van de deelzin ① *dat ze...besloten* (zodat we krijgen **Wat denken jullie voor bloemen dat ze besloten aan te bieden?*) kan niet, omdat in principe in bijzinnen de eerste en tweede positie niet beide gevuld mogen zijn: *dat* vult hier al de tweede positie.)

Wat zin (14) betreft: daarin zou het onderstreepte stuk op de plaats van het liggende streepje hebben gestaan als er geen sprake was geweest van een betrekkelijk voornaamwoord (i.c. *wie*); vgl. ... (*dat ze in het huis van de agent hadden ingebroken*. Nu we echter met een betrekkelijk voornaamwoord te maken hebben in plaats van met *de agent*, moet in elk geval de voorzetselgroep van *wie* in de eerste positie van de bijzin komen te staan:

(16) Ze zijn gearresteerd door de agent van wie ② *ze in het huis – hadden ingebroken*.

Een zin als (16) is echter niet zo fraai; zeker in schriftelijk taalgebruik zal

---

de voorkeur worden gegeven aan (14), waarin *in het huis* is 'meegenomen'. *In het huis van wie* is een bijwoordelijke bepaling van plaats in de bijzin *in het huis van wie ze hadden ingebroken*. Minder 'stijf' en geforceerd is overigens: *in wiens huis ze hadden ingebroken*.

---

7 Algemene verschijnselen

Overzicht Met ‘algemene verschijnselen’ wordt hier bedoeld: verschijnselen die niet gebonden zijn aan een bepaald type constructie, of aan een bepaald soort zinsdelen. In dit hoofdstuk worden achtereenvolgens naamvallen, vaste verbindingen, het woord *er*, binding (anafora), bereik en ‘fantomzinsdelen’ besproken.

Naamval is een verschijnsel dat we in een taal als het Duits veel vaker in de woordvorm kunnen aanwijzen dan in bijvoorbeeld het Engels of het Nederlands. Toch zou je kunnen zeggen dat naamval in abstracto ook in het Engels en in onze eigen taal volop aanwezig is. Alleen valt het daar moeilijker in aan te wijzen. Los van de vraag of ‘abstracte naamval’ nu echt ‘bestaat’, kunnen we vaststellen dat ook in een taal als de onze geen naamwoordgroepen in de zin kunnen voorkomen als ze op de plaats waar ze staan geen naamvalsuitgang zouden kunnen krijgen indien we nog over een compleet uitgangensysteem voor naamvallen zouden beschikken. Zoals we in het Duits in de zin *Ich sah den Wagen seiner Freundin* geen naamwoordgroep met *Kerl* meer kwijt kunnen (we hebben bv. niet: **Ich sah dem Kerl den Wagen seiner Freundin* o.i.d.), zo kunnen we een dergelijke woordgroep ook niet in een analoge Nederlandse zin kwijt (bv. **Ik zag die vent de auto van zijn vriendin*), omdat de zin geen werkwoord of voorzetsel of enig ander soort woord bevat dat in staat is naamval ‘toe te kennen’ aan zo’n extra woordgroep. Vervangen we *zag* door *gaf*, of zetten we het voorzetsel bij voor *die vent*, dan zou aan de bedoelde eis zijn voldaan. Er zijn in het Nederlands nog wel naamvalsvormen aan te wijzen. In § 7.1 komen ze aan de orde. Vaste verbindingen zijn combinaties van woorden die altijd samen optreden omdat het idiomatische (‘vaste’) uitdrukkingen zijn, of omdat ze bestaan uit min of meer clichématig bij elkaar horende woorden. De laatstbedoelde soort verbindingen noemen we ‘collocaties’. Het is niet altijd even makkelijk collocaties van idiomatische verbindingen te onderscheiden. In § 7.2. worden een aantal eigenschappen van vaste verbindingen besproken.

Het woord *er* wordt op vier verschillende manieren gebruikt. Er is nog een vijfde *er*, maar dat is een woord dat min of meer op een misverstand berust. *Er* aan het begin van een zin duidt altijd op de introductie in het ‘discussiedomein’ van een nieuwe persoon of zaak. Is het discussiedomein bijvoorbeeld de sprookjeswereld, dan wordt vaak het eerst een prinses of koning(in) of een soortgelijk personage geïntroduceerd: *Er was eens een prinses*. Na de introductie kan de prinses verder worden aangeduid als *de prinses*, of met haar naam. Twee andere *er*-en kunnen deze ‘introducerende’ functie als extra functie, eveneens vervullen: het ‘*er van plaats*’ (zoals in *Er woonde eens een prinses in een gouden kasteel*) en het *er* dat altijd van een voorzetsel (*op*, in

---

enz.) vergezeld gaat: *Er rekenen een hoop mensen op*. Het vierde *er*, dat altijd een hoeveelheidsbepaling bij zich heeft (zoals in *We hebben er nog één*), kan nooit voorop staan. In § 7.3 worden allerlei bijzondere eigenschappen van *er* behandeld.

Anafora of binding, besproken in § 7.4, is het terugverwijzen door middel van een voornaamwoord naar een elders in de zin voorkomend, meestal voorafgaand, zinsdeel. Voornaamwoorden als *zichzelf* en *elkaar* gedragen zich daarbij anders dan voornaamwoorden als *hij* en *hem*. Deze verschillen kunnen grotendeels in termen van de structuur van de zin worden beschreven. De begrippen ‘deelzin’ en ‘subject-predikaatsverbinding’, in andere hoofdstukken geïntroduceerd, spelen hierbij mede een rol.

‘Bereik’ is een eigenschap van bepaalde woorden, zoals *niet*, *wie*, *alle* en *sommige*. We vatten dergelijke woorden samen onder de benaming ‘operatoren’. Sommige operatoren zijn ‘quantoren’ (bv. *alle* en *sommige*). Hun bereik kunnen we omschrijven als dat deel van de zin dat ze bestrijken. We kunnen een zin als *Sommige schutters raakten vijf doelwitten* vertalen als: ‘Voor sommige schutters geldt: er zijn vijf (niet per se dezelfde) doelwitten, zodanig dat de schutters ze raakten’. Hier zijn *sommige* en *vijf* te beschouwen als quantoren. We krijgen een heel andere zin als we de volgorde, en daarmee het bereik, van de quantoren omdraaien: *Vijf doelwitten werden door sommige schutters geraakt*: ‘Er zijn vijf doelwitten, zodanig dat voor sommige schutters geldt dat ze die doelwitten raakten’. In § 7.5 wordt nader ingegaan op de bereik-eigenschappen van woorden als *niet* en andere operatoren.

De laatste paragraaf, § 7.6, behandelt de zg. ‘fantomzinsdelen’. Onder deze benaming zijn de volgende fenomenen samengevat: nulvoorzetsels (‘ontbrekende’ voorzetsels, zoals in *Hij is dat jaar geslaagd*), allerlei soorten weglatingen (zoals bv. van *dat* in *Heb ik altijd bij me* en *oud* in *Hij is vijf jaar*), zg. ‘voornaamwoordelijke gaten’ en ‘er-gaten’ (zoals bv. ‘ontbrekend’ ze op de plaats van het streepje in *Die zijn om – op te eten* en ‘ontbrekend’ er op de plaats van het streepje in *een bal om – mee te spelen* en *de boeken die hij zonder – in te zien heeft weggezet*), zg. samengetrokken delen (zoals bv. *speelt in Ik speel tennis* en *Thijs – hockey*), verzwegen of impliciete onderwerpen (zoals *je/jij* in *Kleed jezelf aan*, en *je* (‘men’) in *Het is hier niet de gewoonte om – over jezelf te praten*).

7.1 Naamval

Met **naamval** (**casus**) kan in een taal worden aangegeven wat de grammaticale verbanden binnen de zin^o zijn tussen bepaalde soorten woorden of woordgroepen^o. Dit gebeurt door middel van variaties in de woordvorm. Het gaat daarbij in het algemeen om vormvariatie bij lidwoorden^o, zelfstandige naamwoorden^o, voornaamwoorden^o en bijvoeglijke naamwoorden^o. Meestal betreffen de vormvariaties de **uitgang** van een woord (het deel of de delen waarin een woord eindigt). Dit soort vormvariatie, die niet alleen bij naamvallen optreedt, noemen we de **(ver)buiging** (**inflectie**, van het Franse *inflection*) van een woord. De vormvariatie bij werk-

---

woorden^o (enkelvoud^o/meervoud^o (getal^o), eerste, tweede en derde persoon^o, de verschillende werkwoordstijden^o en wijzen^o) noemen we **vervoeging**. Vervoeging en verbuiging kunnen we samenvatten met de term **flexie** (van het Latijnse *flexio*, niet te verwarren met 'inflectie').

Bij veel talen die oorspronkelijk wat naamval betreft een grote vormenrijkdom bezaten, is dat systeem helemaal of bijna helemaal verdwenen, samen met andere soorten van flexie. Maar bij een redelijk aantal andere, zoals bijvoorbeeld de Slavische talen, is het volop aanwezig. Het Tsjechisch, bijvoorbeeld, kent zeven verschillende naamvallen, waarbij tevens het getal en het mannelijke, vrouwelijke en onzijdige geslacht onderscheiden worden, terwijl het bovendien voor de uitgangen van de mannelijke woorden van belang is of het woord 'levend' of 'niet levend' is. In het Nederlands is van het naamvalssysteem vrijwel niets meer te zien. We maken bij de persoonlijke voornaamwoorden^o nog onderscheid tussen **onderwerpsvormen** (**nominatief**, **nominativus** of **eerste naamval**) en voorwerpsvormen (hierover dadelijk): *ik* tegenover de voorwerpsvormen *mij/me*, *jij* tegenover de voorwerpsvorm *jou* enz. Bij zelfstandige naamwoorden en enkele voornaamwoorden is de enige nog levende naamval de **tweede naamval** (**genitief** of **genitivus**), meestal aangegeven door een *-s*. Men kan die **naamvalsuitgang** nog gebruiken bij eigennamen, en bepaalde zelfstandige naamwoorden en voornaamwoorden die personen aanduiden:

Wims kleren, Engelslands immigratiebeleid, zijn moeders neef, ieders, elkaars

Een ander voorbeeld van een nog levende tweede naamval is de *-s* in woordgroepen als *wat leuks*, *al dat moois* etc. De genitief valt in het algemeen te omschrijven met behulp van het voorzetsel^o van (*Wims kleren: de kleren van Wim*), maar in dit geval gaat dat niet. Wel hebben we woordgroepen met dezelfde 'genitiefbetekenis' in het Frans die *de* ('van') bevatten: *quelque chose de bon* ('iets lekkers'). Zoals ook al opgemerkt op pg. 83, zijn – anders dan in het Frans – dergelijke constructies in het Nederlands uitsluitend mogelijk met 'niet-levende' (voornaam)woorden: wel *quelqu'un d'intelligent* ('iemand die intelligent is') maar niet **iemand intelligents*. Dergelijke genitieven heten **partitieve** ('deel van-') **genitieven**: *iets nieuws*, bijvoorbeeld, valt op te vatten als 'iets (wat een deel vormt) van (al) wat nieuw is'. Resten van de partitieve genitief vinden we verder nog in *een uur gaans*, *een som gelds* en *tien bladzijden druks* (vergelijk Engels *ten pages of print*).

De bezittelijke voornaamwoorden^o zouden beschouwd kunnen worden als de 'bezits'-naamvalsvormen (dus de genitieven) van de persoonlijke voornaamwoorden: *mijn*, *jouw*, *haar*, *zijn* enz. – alleen maakt het feit dat deze 'genitieven' zelf weer een naamvalsuitgang kunnen krijgen het waarschijnlijker dat ze een zelfstandige woordsoort vormen (vgl. *mijns inziens*, *mijnerzijds*).

Verder kennen we nog de tweede-naamvalsvormen *der* (vrouwelijk of meervoud, 'van de'), *des* (mannelijk en onzijdig enkelvoud, idem), *wiens* (mannelijk enkelvoud, menselijk) en *wier* (vrouwelijk of meervoud, men-

---

selijk), en nog enkele andere voornaamwoordelijke vormen. In oudere fasen van het Nederlands werd er onderscheid gemaakt tussen de naamvalsvorm voor onder meer indirecte objecten^o (meewerkend voorwerp^o e.d.) en die voor onder meer lijdende voorwerpen^o. Het verschil tussen *hun* en *hen*, bijvoorbeeld, is daar nog een rest van: *hun* wordt nog gezien als ‘eigenlijk’ **derde naamval (datief of dativus)**, onder meer gebruikt voor indirecte objecten zonder *aan* of *voor* – hoewel *hun* als lijdend-voorwerpsvorm (terecht) ook goedgekeurd wordt – terwijl men dan *hen* ziet als uitlopend **vierde naamval (accusatief of accusativus)**, onder meer gebruikt voor het lijdend voorwerp. *Hen* lijkt zich beter te lenen voor beklemtoning dan *hun*: *aan hen die...* klinkt sommigen beter in de oren dan *aan hun die...*; **ze die...* (tegenover *zij die...*) is in elk geval fout. Het onderscheid tussen *hun* en *hen* werd in de 17^e eeuw met name door P.C. Hooft gepropageerd, maar is altijd enigszins kunstmatig geweest, en wordt hoe langer hoe meer verwaarloosd. *Hun* als voorwerpsvorm dreigt in het taalgebruik van velen in onbruik te raken, zodat hiervoor alleen *hen* overblijft. Door sommige ABN-sprekers nog steeds veroordeelde constructies als *We geven het hen* (in plaats van *hun*) zijn daarvan het gevolg. De oorzaak van het verkiezen van *hen* als voorwerpsvorm boven *hun* is deels gelegen in vermijdingsgedrag: het vage gevoel bestaat dat er iets mis is met het persoonlijk voornaamwoord *hun*, dat inderdaad in standaard-Nederlands zeer vaak gebruikt wordt als onderwerpsvorm (^Δ*Hun hebben een nieuwe keuken*).

Voorzetsels **regeren** altijd de vierde naamval, zo werd in de eerste helft van de twintigste eeuw op school geleerd. Laten we het *hen/hun*-onderscheid buiten beschouwing, dan kunnen we nu alleen nog zeggen, dat voorzetsels de voorwerpsnaamval *regeren* (d.w.z. ze maken dat de erop volgende (voor)naamwoorden, waar voorhanden, de voorwerpsvorm krijgen). Voor degenen die nog verschil voelen tussen *hen* en *hun*, krijgen we echter *hen* of *hun* in het omschreven^o meewerkend voorwerp *We geven het aan hen/aan hun*, maar alleen *hun* als het een zuiver^o meewerkend voorwerp is: *We geven het hun*.

Ook de meeste werkwoorden *regeren* de voorwerpsnaamval. Maar het komt ook voor dat het onderwerp van een (*te*-loze) beknopte bijzin^o de voorwerpsnaamval krijgt, dankzij deze regeer-eigenschap van werkwoorden; vergelijk: *Ik hoor haar een lied zingen*, met de voorwerpsnaamvalsvorm *haar* (vanwege *hoor*) als onderwerp van de onderstreepte beknopte bijzin; vgl. (d) op pg. 263.

We komen verder in een groot aantal ‘versteende’ vormen nog naamvalsuitgangen tegen:

tweede naamval:

destijds, ’s werlds, Harer Majesteits Tromp, een dezer dagen

derde naamval:

te jouwer ere, te mijnen huize, ten tijde van, ter wereld, in der minne, Gode zij dank

---

vierde naamval:

op **den** duur, **nadien**, **voordien**

In de taalkunde wordt wel aangenomen dat naamval, ook als hij niet tot uitdrukking wordt gebracht in de vorm, toch aanwezig is. 'Naamval' in deze abstracte zin nemend, kan men zeggen: de eis dat elke naamwoordgroep^o in de zin een naamval heeft, betekent dat elke naamwoordgroep een bepaalde correcte grammaticale relatie dient te hebben met de overige elementen van de zin. Zo gezien is naamval niet slechts de uitdrukking van een grammaticale relatie, maar is het ook de legitimatie (een 'oké-sticker', abstract of niet) van een naamwoordgroep in de zin.

Naast enkele naamvalsuitgangen kent het Nederlands nog een paar andere buigingsverschijnselen. Hier kan de **buigings-e** genoemd worden van bijvoeglijke naamwoorden en bezittelijke voornaamwoorden die we in naamwoordgroepen in enkelvoud en meervoud zien, uitgezonderd in onbepaalde naamwoordgroepen met *het*-woorden^o als hoofd^o (bv. *het/de arme mens*, tegenover *een arm schaap*). Zie voor een overzicht pg. 74 en pg. 83, en voor het verschil tussen bv. *een grote man* en *een groot schaker* pg. 82-3, onder Tabel 7. Voor woordgroepen van het type *hele mooie bloemen* zie pg. 87.

7.2 Vaste verbindingen

Binnen de vaste verbindingen onderscheiden we **idiomatische uitdrukkingen** (of **idiomatische verbindingen**) en **collocaties**.

Met de term 'idiomatische uitdrukking' wordt een woord of reeks van woorden bedoeld waarvoor als geheel zekere beperkingen gelden die met betekenis en/of grammaticale aspecten te maken hebben. Voorbeelden zijn: *een uiltje knappen*, (*ergens*) *een slag naar slaan*, *een doekje voor het bloeden*, *kiplekker*. Een idiomatische uitdrukking, ook als zij uit meer woorden bestaat, functioneert als een aparte 'woordenboekenheid', dus alsof het een woord is. Idiomatische uitdrukkingen kunnen dan ook soms vervangen worden door één enkel woord (waarbij uiteraard de betekenis nooit helemaal hetzelfde blijft): *de bloemetjes buiten zetten* – *feesten*; *om de tuin leiden* – *bedriegen*, *misleiden*. De betekenis van een idiomatische uitdrukking kan niet (of niet zonder meer) worden afgeleid uit de woorden waaruit zij bestaat.

Idiomatische uitdrukkingen laten zich vaak niet zomaar in allerlei grammaticale constructies gieten. Sommige zijn in dat opzicht flexibeler dan andere. Dit wordt geïllustreerd door de a- en b-voorbeelden in (1)-(5):

- (1) a *een uiltje dat hij knapte
b een streek die hij me geleverd heeft
- (2) a *de pet waarmee hij er naar gooide
b het appeltje dat ik nog met je te schillen heb
- (3) a *Diverse oogjes werden in het zeil gehouden.
b Diverse flaters werden geslagen.

-
- (4) a *zonder dat het om aan te zien was (t.o. terwijl het niet om aan te zien was)
 b zonder elkaar het licht in de ogen te gunnen
- (5) a Ik zei, 'Kom op,' *maar hij kwam niet op.
 b Ik zei 'Rot op,' maar hij rotte niet op.

Vaak kennen de taalgebruikers de oorspronkelijke betekenis niet. Het woord *sikkepit*, bijvoorbeeld (aanvankelijk 'overdrachtelijk' gebruikt), een geïdiomatiseerd woord, had oorspronkelijk de betekenis 'geitenkeutel'. Die is nu vergeten. Andere voorbeelden, van dezelfde soort, zijn *zier* ('klein insect, pukkeltje veroorzaakt door een klein insect'), *grein* ('minieme gewichtseenheid, korrel') en *snars* ('teug').

Collocaties, waartoe we bijvoorbeeld standaardcombinaties (veel voorkomende combinaties, modieuze combinaties, clichés) als *en wel hierom, enig kind, door omstandigheden, verspreide buien, het kan niet zo zijn dat ... en een hoog ...-gehalte* mogen rekenen, kunnen soms, net als idiomatische uitdrukkingen, als lexicale eenheden functioneren. Voorzover duidelijk vastgesteld kan worden of er met de combinatie in kwestie ook qua betekenis iets bijzonders aan de hand is, kunnen we collocaties van idiomatische uitdrukkingen onderscheiden. Is er iets bijzonders met de betekenis, dan spreken we in dit boek van een idiomatische uitdrukking, anders van een collocatie. Maar het is niet altijd even eenvoudig om uit te maken of er wat betreft de betekenis iets bijzonders aan de hand is. Met *een foto nemen* kunnen we dit illustreren. Deze combinatie is idiomatisch dan wel een collocatie in (6):

- (6) Met deze camera heeft Erna een aantal *foto's* van ons huis *genomen*.

Noch idiomatisch noch een collocatie is zij in (7):

- (7) Erna *nam* een leuke *foto* uit de stapel en deed hem in het mapje.

Is er in het eerste voorbeeld iets bijzonders aan de hand met de betekenis van *een foto nemen*? Aan de ene kant zou je zeggen van wel, want er is bij *een foto nemen*, als we uitgaan van de gewone, alledaagse betekenis van *foto*, geen sprake van een *foto*, niet eens een negatief – alleen maar van het belichten van een stukje film, op basis waarvan eventueel een *foto* geproduceerd kan worden. Opvallend is ook, dat we wel *een foto nemen* kennen, maar niet bijvoorbeeld *een film nemen*. (Wel *een film opnemen*.) Aan de andere kant zou je kunnen stellen dat er in zekere zin toch al wel sprake is van een *foto*, zij het dan misschien één in wording, en dat er met de betekenis eigenlijk niets bijzonders aan de hand is. (Volgens het woordenboek is een *foto* overigens een fotografische opname – misschien dus ook belichte maar nog niet ontwikkelde film – of een afdruk daarvan.) Ook *nemen* lijkt in de twee vergeleken gevallen niet hetzelfde te betekenen, maar het is moeilijk aan te tonen dat er iets speciaals is met de betekenis van *nemen* in het geval

---

van de vaste combinatie. Sommige woordenboeken geven tien of meer betekenissen voor *nemen*. De naastbije betekenis lijkt te zijn ‘zich aanschaffen of verschaffen’: hieronder worden o.m. geacht te vallen *kaartjes nemen*, *een kat nemen*, *les nemen* en *een foto nemen* (Van Dale). Het *nemen* (‘zich verschaffen’) van een foto wijkt dan in zoverre af van de overige voorbeelden dat men zich een foto verschafft door hem te maken. Maar in dit rijtje hoort volgens van Dale ook *een kind nemen* thuis.

Een voorbeeld van een bijzonder type collocatie is de woordcombinatie *enig kind*. Het bijvoeglijk naamwoord^o *enig*, in de betekenis ‘uniek’, ‘met unieke kwaliteiten’, kan niet attributief^o (als bijvoeglijke bepaling^o; zie pg. 78 e.v.) gebruikt worden, maar wel predicatief^o (in de andere mogelijke functies): dit *geval is enig in de geschiedenis*. Maar *enig*, attributief in *enig kind*, kan niet predicatief worden gebruikt in verbinding met *kind*; we zeggen niet **Dit kind is enig* (in de bedoelde betekenis, die inhoudt dat er geen ander exemplaar is). Ook toevoegingen *à la in de geschiedenis* of *in zijn omgeving* helpen niet: *Dit kind is enig in het gezin* of *in de familie* of iets dergelijks levert een heel andere interpretatie van *enig* op dan in *enig kind*. *Enig* heeft in *Dit kind is enig in het gezin/de familie* betrekking op de een of andere unieke eigenschap van het kind. Het onderhavige verschijnsel heeft dus te maken met het feit dat *enig* in *enig kind* zijn betekenis alleen kan hebben als bijvoeglijke bepaling bij *kind*.

We kunnen uit het opgemerkte over *enig* niet concluderen dat *enig kind* een idiomatische uitdrukking is. Het bijzondere aan de betekenis van *enig* hier, te weten de ‘*één exemplaar*’-betekenis, is namelijk niet uniek voor de beschouwde combinatie, maar geldt ook voor een in principe onbeperkt aantal andere, zoals *enig vertegenwoordiger*, *de enige oplossing*, *de enige fles die we in de kelder hebben* etc. etc. De combinatie *enig kind* is wel een collocatie, omdat ze als een standaardcombinatie mag gelden.

In zeker opzicht met *enig* vergelijkbare gevallen zijn *sterk* in *sterk stuk* en *half* in *half werk*. *Enig kind*, *sterk stuk* en *half werk* vormen elk op een bepaalde manier één geheel. (*Enig*, *sterk* en *half* worden, zoals ze hier voorkomen, wel syncategorematische adjectieven^o genoemd (pg. 81), dat wil zeggen bijvoeglijke naamwoorden die voor hun speciale betekenis volledig afhankelijk zijn van het element waarmee ze samen één geheel vormen.) *Sterk* en *half* kunnen hier ook niet predicatief gebruikt worden: **Dat stuk is sterk* (fout in de bedoelde betekenis), **Dat werk is half*. Een verschil tussen *half werk* en *sterk stuk* enerzijds en *enig kind* anderzijds is, dat de keuzemogelijkheid van een ander zelfstandig naamwoord bij de eerste twee zeer beperkt is, in tegenstelling tot die bij *enig kind*: met *halve maatregel*, *sterk staaltje* en *sterk verhaal* zijn de mogelijkheden wel ongeveer uitgeput, terwijl de keus bij *enig* onbeperkt is (zie boven). *Half werk*, *halve maatregelen*, *sterk stuk*, *sterk verhaal* en *sterk staaltje* zijn allemaal idiomatische verbindingen.

7.3 Er

We onderscheiden vier verschillende soorten er:

- (1) **presentatief** (bv. *Er lachte iemand, Er werd gedanst*)
- (2) **locatief** (van plaats, bv. *Hij woont er, Ze heeft er gelopen*)
- (3) **in voornaamwoordelijk bijwoord**^o (met een achterzetsel^o, bv. *Hij rekende erop, Hij liep ernaast*)
- (4) **kwantitatief** (met hoeveelheidsaanduiding, bv. *Ze kocht er twee, Ik heb er gisteren een paar gezien*)

Van deze vier soorten kan alleen het presentatieve er niet worden gebonden^o (dat wil zeggen: alleen het presentatieve er kan geen antecedent^o hebben). Dat de andere er-en die mogelijkheid wel hebben, net als verwijzende voornaamwoorden^o, blijkt uit voorbeelden als: *Amsterdam, ik woon er; Hij duwde de kar, terwijl zij ernaast liep; Van de olifanten traden er zes op*. Deze er-en zijn vrije anaforen^o, d.w.z. ze hebben terugverwijzingseigenschappen gelijksoortig aan die van woorden als *hij, zij, het, hem, haar* etc. We duiden ze in het vervolg aan als ‘anaforisch’, terwijl de term ‘niet-anaforisch’ hier exclusief betrekking heeft op het presentatieve er. (De term ‘niet-anaforisch’ is dus niet van toepassing in gevallen waarin een niet-presentatief er toevallig geen antecedent heeft. ‘Niet-anaforisch’ betekent dat het geen antecedent kán hebben.)

Presentatief er (ook wel **expletief**, **repletief** of **existentieel** er genoemd) vereist dat het onderwerp^o van de zin een onbepaalde^o naamwoordgroep^o is (afgezien van een zo dadelijk te noemen soort gevallen). Er is natuurlijk ook de vaste verbinding^o er zijn, die, afhankelijk van het verband waarin het wordt gebruikt, iets kan betekenen als ‘beschikbaar zijn’, ‘aanwezig zijn’, en die ook kan optreden in zinnen met een bepaalde naamwoordgroep^o als onderwerp. Maar daarin hebben we niet te maken met het normale presentatieve er. Onbepaalde onderwerpen vereisen niet per se de aanwezigheid van presentatief er: (5)a en b zijn beide goed:

- (5) a *Zes (van de) olifanten treden op.*
b *Er treden zes (van de) olifanten op.*

Er is wel een subtiel betekenisverschil tussen (5)a en (5)b. Zin (5)a past in een situatie waarin er al tevoren van wordt uitgegaan dat we te maken hebben met een bepaald aantal olifanten waarvan er een paar, of allemaal, van belang kunnen zijn voor het onderwerp van gesprek: we hadden de zes genoemde olifanten, al of niet stilzwijgend, al opgenomen in ons **discussiedomein** (de verzameling dingen waarvan sprake is). Zin (5)b, aan de andere kant, past in een situatie waarin het feit volkomen nieuw is dat, van de olifanten die mogelijk een rol spelen in datgene waarover we het hebben, er zes in feite ook zo’n rol spelen. Zin (5)a vooronderstelt het bestaan van een verzameling olifanten die al aanwezig geacht wordt in het discussiedomein, waarvan de olifanten die optreden bekende leden zijn.

We kunnen *Zes (van de) olifanten* in (5)a karakteriseren als **voorondersteld**; anders gezegd: naast onbepaald is het onderwerp tevens **specifiek**. Zin (5)b daarentegen vooronderstelt helemaal niets over een verzameling van zes olifanten, al is het zo dat er een aantal (meer dan zes) wél voorondersteld wordt. Zin (5)b introduceert van de olifanten er zes als nieuw element in het discussiedomein. *Zes van de olifanten* is daar **niet-specifiek**. Zoals hiervoor werd gezegd, is er een type uitzonderingen op de eis dat het onderwerp onbepaald moet zijn in een presentatieve zin. Dit type wordt gevormd door zinnen als *Even later stuitte er de wioldop van een BMW over de weg* en *Er werden de gebruikelijke bezwaren naar voren gebracht*. In de eerst-aangehaalde zin maakt *een BMW* de hele onderstreepte woordgroep niet-specifiek; in de tweede zin zijn het niet de naar voren gebrachte bezwaren zelf die al in het discussiedomein zitten – de hoorder heeft immers niet vooraf al weet van het feit dat ze überhaupt naar voren gebracht werden – maar alleen hun soort (*gebruikelijke*); als geheel blijft de woordgroep daardoor toch niet-specifiek.)

De voorbeelden (5)a en b laten zien dat het verschil tussen zinnen met onbepaalde onderwerpen zónder presentatief *er* en zulke zinnen mét presentatief *er* in het algemeen een kwestie is van het al of niet specifiek zijn van het onderwerp. Mét *er* is het niet-specifiek, zónder *er* specifiek. Zoals we zagen aan het *wioldop-* en *gebruikelijke bezwaren-*voorbeeld, is onbepaaldheid geen absolute voorwaarde voor onderwerpen in zinnen met presentatief *er*, maar niet-specifiek zijn is dat wel.

Zoals dadelijk zal worden gedemonstreerd, kan presentatief *er* vervangen worden door bepaalde andere zinsdelen^o, met name bijwoordelijke bepalingen^o. Er lijkt enige stijlvariatie te bestaan met betrekking tot het soort zinsdelen dat in aanmerking komt voor het in de plaats komen van *er*. Op de details daarvan zullen we hier niet ingaan. We volstaan ermee te zeggen dat het streven om de taak van het presentatieve *er* zo veel mogelijk door andere zinsdelen te laten vervullen vooral kenmerkend is voor een formele, ambtelijke stijl. In veel kranten lijkt presentatief *er* bijna als een soort ongerechtigheid beschouwd te worden.

De eis van het niet-specifiek zijn is verwoord in (6):

(6) **Niet-specifiek onderwerp**

Presentatief *er* vereist dat het onderwerp (indien aanwezig) niet-specifiek is. Niet-specifieke onderwerpen vereisen de aanwezigheid van presentatief *er*, of van een grammaticaal vergelijkbare bijwoordelijke bepaling.

We noemen zinnen waarin presentatief *er* of een vervangende bepaling vereist is, **presentatieve zinnen**.

Het eerste deel van (6) drukt uit wat we hebben geconstateerd in verband met (5)b. Het stuk in (6) dat gaat over ‘grammaticaal vergelijkbare bijwoordelijke bepalingen’ wordt geïllustreerd in (7):

---

(7) In de stal stond een olifant.

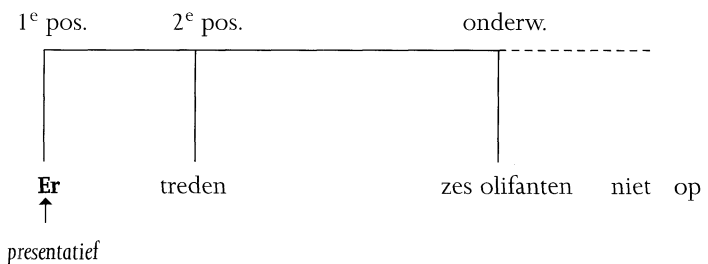
In de stal heeft de presentatieve functie van *er* in (7) overgenomen. Presentatief *er* is ook mogelijk in onderwerploze passieve zinnen^o (zinnen in de lijdende vorm^o), zoals in (8):

(8) Er wordt gekookt.

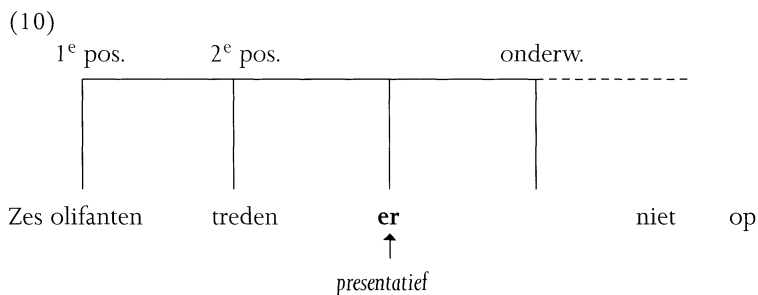
Onderwerploze zinnen in de lijdende vorm – met *er* of een ‘plaatsvervangend’ zinsdeel – vooronderstellen altijd een persoon die de handeling verricht, of bevatten een passieve *door*-bepaling waarin *er* een (of meer) genoemd wordt/worden. (Vandaar dat zinnen als *Er wordt gevochten in de tuin* en *In de tuin wordt gevochten* altijd worden opgevat als betrekking hebbend op personen, niet op dieren, tenzij die ook als personen worden gezien. Om dezelfde reden klinken zinnen als *Er wordt gegraasd* en *In de stal werd gehinnikt* raar, of in elk geval bijzonder. *Nee Bello, er wordt nu niet geblaft* is mogelijk dankzij het feit dat we huisdieren graag als personen zien.) De aanwezigheid van *er* in (8) heeft niets te maken met eventuele niet-specifiekheid van de geïmpliceerde handelende persoon. Zo hebben we bijvoorbeeld ook *Er wordt gekookt door Piet*, met *Piet* als bepaalde, en daarom specifieke, handelende persoon. Wat als ‘nieuw’ in het discussiedomein geïntroduceerd wordt, is het gegeven van het koken zelf. (Het is goed voorstelbaar dat het, in presentatieve zinnen mét onderwerp, de niet-specifiekheid van dat onderwerp is die aan het in de zin beschrevene ‘nieuwswaarde’ verleent, en dat het dat laatste is wat *er* – of een ‘Ersatz’ als bedoeld in (6) – nodig maakt.)

Kenmerkend voor presentatief *er* is dat het kan voorkomen aan het begin van een hoofdzin^o. *Er*, optredend in de eerste positie^o (vgl. pg. 108, 233, 236 en 239), heeft altijd de presentatieve functie. Vgl. (9).

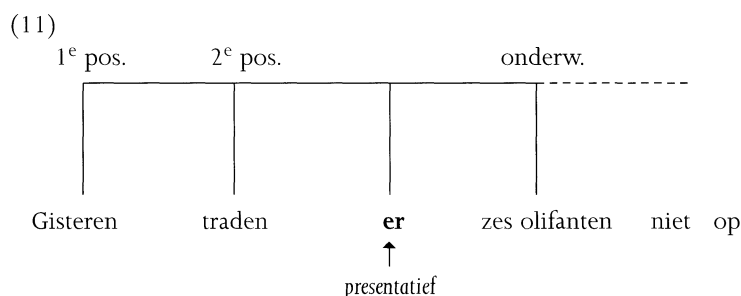
(9)

Staat het onderwerp in een presentatieve hoofdzin voorop, dan volgt presentatief *er* onmiddellijk op de persoonsvorm^o, d.w.z. het vervoegde^o werkwoord^o, als in (10).

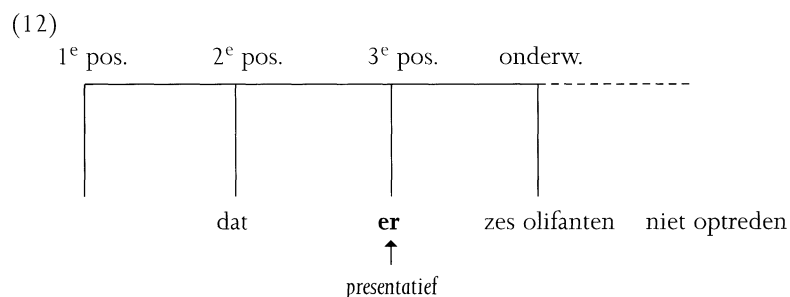
Presentatief *er* behoudt de positie die het in (10) heeft ook als de eerste positie met iets anders dan het onderwerp gevuld is:

We zullen de positie die presentatief *er* inneemt als het niet vooropstaat voortaan aanduiden als de **derde positie**.

Presentatief *er* komt niet voor in beknopte bijzinnen^o. In andere bijzinnen staat het direct rechts van het voegwoord^o, d.w.z. wederom in de derde positie. Vgl. (12), hieronder.

Als we het kwantitatieve *er* in de onderwerp-positie buiten beschouwing laten (hierover straks), dan kunnen we zeggen dat niet-presentatief, dus anaforisch *er* in hoofdzinnen normaal gesproken op een plaats staat direct volgend op die van het onderwerp, als dat niet vooropstaat, (Gisteren liep Jan er (over), Gisteren zag Jan er twee), of anders direct rechts van de persoonsvorm, dat dan op de tweede positie staat (Jan liep er gisteren (over), Jan zag er gisteren twee). Er zijn andere posities voor anaforisch *er* tot op zekere hoogte mogelijk, maar die zijn op zijn best ongewoon.

We kunnen nu de diverse posities weergeven als in (13). Hier zijn tevens een aantal voorbeelden ingevoegd, om te laten zien hoe de zinsdelen over de posities verdeeld kunnen zijn.

(13)

1 ^e pos.	2 ^e pos.	3 ^e pos.	onderw.-pos.	anaf. er	
Er	loopt		iemand	over het gras	
Wie	loopt	er		over het gras	
Gisteren	liep	er	iemand	over het gras	
Wie	(of) dat	er	Kees	er	over het gras loopt
Gisteren	zag		Jan	er	twee
Tante Erna	keek			er	erna naar

We kunnen de positie die in (13) volgt op de derde, maar desalniettemin niet 'de vierde positie' genoemd moet worden, karakteriseren als de 'onderwerppositie'; als het onderwerp niet vooropstaat, bevindt het zich daar. De derde positie is, zoals opgemerkt, die voor het presentatieve *er*: als het *er* is, en het staat niet voorop, dan staat het op de derde positie. We bespreken nu kort twee beperkingen op het voorkomen van *er*. Ze zijn verwoord in (14) en (16).

(14) **Er-haplogie**

Twee elkaar onmiddellijk opvolgende woorden *er* worden gereduceerd tot één als geen van beide deel uitmaakt van een woord of een vaste verbinding.

(Haplogie is het weglaten van een reeks van een of meer klanken als die gelijk is aan de aangrenzende.)

Zinnen als (15) zijn op grond van (14) niet mogelijk:

(15) *Toen bestonden er er zes. (presentatief + kwantitatief)
(moet zijn: Toen bestonden er zes.)

In de verbeterde versie van (15) zijn de naast elkaar staande *er*-en als het ware samengevallen. Er is nog maar één *er* over, dat de beide benodigde *er*-functies op zich heeft genomen.

Principe (16) geeft aan hoeveel *er*-en er in een zin in beginsel mogen voorkomen:

---

(16) **Beperking op het aantal er-en per deelzin**

Er mag maar één ‘zelfstandig’ *er* per deelzin voorkomen. Er is niet ‘zelfstandig’ wanneer:

- (a) *er* deel is van een naamwoordgroep (of zichzelf noemt, zoals hier), of
- (b) *er* deel is van een beklemtoonde achterzetselgroep^o.

(Een deelzin is een enkelvoudige (bij)zin, dus een zin die niet is opgebouwd uit twee of meer zinnen.)

Voorbeelden van zinnen die door (16) worden uitgesloten zijn:

- (17) a *Er heeft iemand hem *er* gezien. (presentatief en locatief)
- b *De partijleider heeft *er* vandaag uitvoerig erover gesproken.
          (locatief en in voornaamwoordelijk bijwoord)

Het eerste *er* in (17)a is ‘zelfstandig’: het is het presentatieve *er*. Het tweede *er* is locatief en dus ook ‘zelfstandig’. Ook het eerste *er* in (17)b is locatief en dus ‘zelfstandig’. Het tweede *er* maakt weliswaar deel uit van een achterzetselgroep, maar voor beklemtoning daarvan is hier geen zinvolle mogelijkheid, zodat *er* niet aan (16)b kan worden voldaan.

Voorbeeld (18), niet erg welluidend, maar wel correct, vormt een geval waarin noch (14) noch (16) van toepassing is:

- (18) Hij keek *er* erna naar.

Er zijn in deze zin twee *er-en* mogelijk omdat het tweede *er* deel uitmaakt van een beklemtoonde achterzetselgroep (*erna*), en *er-haplogie* niet van toepassing is doordat het tweede *er* deel uitmaakt van een woord.

Andere voorbeelden van correcte zinnen met meer dan één *er* zijn:

- (19) Er heeft iemand Kobus *er* zien binnensluipen.
- (20) Niemand van de *er* woonachtige mensen heeft *er* geprotesteerd.
- (21) Er stonden nog een paar woorden *er*boven geschreven.

Het tweede (locatieve) *er* in (19) bevindt zich in een beknopte bijzin, *Kobus er binnensluipen*; er is dus geen sprake van meer dan één *er* per deelzin. Zin (19) wordt aangevoeld als ‘op het randje’. Hoe meer een bijzin aan elementen bezit waarmee hij zich als aparte deelzin markeert ((om) *te*, een voegwoord, vraagwoord^o of betrekkelijk woord^o en een persoonsvorm) des te aanvaardbaarder is de aanwezigheid van een extra *er* daarin: *Er heeft iemand geprobeerd (om) er binnen te sluipen*, *Er heeft iemand gezien dat Kobus er binnensloopt*. In (20) is het eerste *er* niet ‘zelfstandig’; het maakt deel uit van de naamwoordgroep *de er woonachtige mensen*. Het zit het tweede *er* dus niet in de weg (vgl. (a) in (16)). In (21) hebben we weer met een beklemtoonde achterzetselgroep te maken (*erboven*). Op grond van (b) in (16) is zin (21) dus goed.

Naast het beklemtoond-voornaamwoordelijk-bijwoord-er en het er dat deel uitmaakt van 'normale' naamwoordgroepen als *de er woonachtige mensen*, is er nog een apart, eveneens onder (16)(a) vallend niet-'zelfstandig' er: kwantitatief er. Dit er maakt steeds deel uit van een uitzonderlijk soort naamwoordgroep – uitzonderlijk omdat er zo te zien geen naamwoord in voorkomt. Wat er naamwoordelijk is aan woordgroepen als *er twee* e.d., is het anaforische karakter van er: het vertoont in dat opzicht een typerende eigenschap van voornaamwoorden. In *Klassieke cd's – ik heb er een heleboel*, bijvoorbeeld, verwijst er terug naar de naamwoordgroep *klassieke cd's*.

De naamwoordgroepen ingeleid door het kwantitatieve er bestaan uit er plus een woordgroep die een gespecificeerd of ongespecificeerd aantal aanduidt, zoals *twee* of *verscheidene*. (Vgl. ook pg. 85, bovenaan.) Hoewel alles erop lijkt te duiden dat combinaties als *er twee* of *er verscheidene* functioneren als zinsdelen (ze kunnen onderwerp of voorwerp zijn), is het niet mogelijk ze als geheel voorop te plaatsen (de één-zinsdeelproef^o; zie pg. 122): **Er twee stonden (er) op het trottoir*). Het is verder altijd mogelijk om een woord of woordgroep te plaatsen tussen kwantitatief er en de ermee verbonden hoeveelheidsaanduiding.

Kwantitatief er kan ook niet in zijn eentje vooropstaan: **Er stonden twee op het trottoir*.

Een consequentie van (16) is dat in presentatieve deelzinnen die al een 'zelfstandig' anaforisch er bevatten, dit laatste, als enig toegelaten voorkomen van er in de deelzin, de extra-rol van presentatief er op zich moet nemen. Dat wil zeggen dat het niet kan blijven staan in de anaforisch-erpositie in (13). In plaats daarvan moet het staan in de derde, of, bij vooropplaatsing, in de eerste positie. Alleen wanneer de eerste tot en met de derde posities effectief zijn gevuld, kan het anaforische er in de ervoor bestemde positie blijven. Dit alles wordt geïllustreerd in (22):

(22)

1 ^e pos.	2 ^e pos.	3 ^e pos.	onderw.-pos.	anaf. er		
	dat	er	iemand	alleen	–	gewoond heeft
Er	heeft	(–)	iemand	alleen	–	gewoond
Er	zat	(–)	geld		–	in
Gelukkig	heeft	gisteren	iemand		er	opgepast

In (22) geven de liggende streepjes in de laatste hier gemarkeerde positie aan waar het anaforische er eigenlijk zou moeten staan. Omdat het echter in de betrokken gevallen ook nog de taak heeft gekregen te fungeren als presentatief er, kan het daar niet staan en moet het óf in de derde, óf in de

eerste positie staan. De liggende streepjes tussen haakjes geven aan waar dit *er* zou hebben gestaan als het in de betrokken zinnen niet vooropgeplaatst was. In de laatste zin van (22) heeft de bijwoordelijke bepaling *gisteren* de plaats (en de functie) overgenomen van het presentatieve *er* (zie (6)). Anaforisch *er* hoeft hier daarom niet ook de presentatieve functie op zich te nemen.

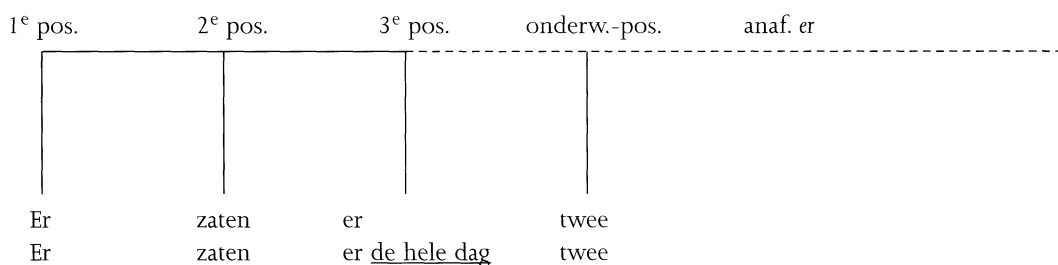
Kwantitatief *er* is het enige anaforische *er* dat niet aan het begin van de zin kan staan:

- (23) a *Er twee stonden (*er*) op het trottoir.
 b *Er stonden twee op het trottoir.
 c *Er stonden er twee* op het trottoir.

Kwantitatief *er* is, zoals opgemerkt, niet 'onafhankelijk'; het laat dus – zie (16) – een extra *er* in de deelzin toe. Dit extra *er* (of een vergelijkbare bijwoordelijke bepaling), met de presentatieve functie, is in zinnen met onderwerpen als *er twee* zelfs vereist: *er* + hoeveelheidsaanduiding is altijd niet-specifiek, en niet-specifieke onderwerpen krijgen altijd, krachtens principe (6), presentatief *er* (of een equivalent). Onderwerpen à la *er twee* bevinden zich in principe uiteraard in de onderwerpspositie. Dat wil zeggen dat we hier een uitzondering hebben op de regel dat anaforisch *er* zich in beginsel bevindt in de daarvoor in ons schema aangewezen positie (vgl. bijvoorbeeld (22)).

Een extra complicatie is, dat het kwantitatieve *er* dat een onderwerp inleidt, de onderwerppositie niet deelt met zijn hoeveelheidsbepaling, maar zich bevindt in de derde positie. Hiermee hangt samen dat er tussen kwantitatief onderwerps-*er* en de hoeveelheidsbepaling nog van alles kan staan:

(24)

Onderwerpen van het type *er twee* kunnen niet worden vooropgeplaatst, zoals we zagen. Het is dan ook altijd het presentatieve *er* dat zich in deze gevallen in de eerste positie bevindt (*er* zijn voor presentatief *er* immers maar twee mogelijke posities, de derde of de eerste).

Tot slot van deze paragraaf wijzen we nog op een ander *er*, dat in werkelijkheid helemaal geen *er* is, en voorkomt in zinnen als:

-
- (25) D'r was er eens een man die kon toveren.
(26) O, kom er eens kijken.

Er eens (*er es*) in (25) en (26) is een verkeerde spelling van het oude *ereis*, dat op zijn beurt een samengetrokken vorm is van *een reis* of *een reize*. *Reis* of *reize* is een oud woord voor 'keer'. De zinnen (25) en (26) betekenen dus eigenlijk 'Er was een keer (= eens) een man die kon toveren', en 'O, kom eens kijken'.

7.4 Binding

De term **binding** – ook wel **anafora** (geen meervoudsvorm; de klemtoon ligt op de tweede lettergreep) – heeft betrekking op het verschijnsel dat sommige woorden voor hun verwijfsfunctie afhankelijk zijn van een (in principe voorafgaand) deel van de zin: in *Wim bekijkt zichzelf* wordt *zichzelf* 'gebonden' door het woord *Wim*. *Zichzelf* verwijst naar een persoon die *Wim* heet, hetgeen volledig wordt bepaald door het voorafgaande zinsdeel *Wim*, 'antecedent' geheten. Antecedenten zijn woordgroepen waarop **verwijswoorden** (zoals *persoonlijke*^o, bv. *hij*, *zij*, *het*, *wederkerende*^o, bv. *zichzelf*, en *wederkerige voornaamwoorden*^o, bv. *elkaar*) terugslaan, of waaraan bepaalde uitdrukkingen of woorden hun 'bestaansrecht' in de zin ontleen (zie voor dit laatste pg. 313, over negatief polaire uitdrukkingen). 'Antecedent' betekent 'dat wat voorafgaat'; in de meeste gevallen gaat het antecedent ook inderdaad aan het verwijswoord vooraf; het staat 'hoger' in de zin. 'Anafora' betekent zeer toepasselijk 'het omhoogdragen', 'het terugvoeren naar omhoog' (zoals bijvoorbeeld ook bij een stamboom): de interpretatie van het verwijswoord (naar wie of wat verwijst het?) komt tot stand door terugvoering op het antecedent. Het kan echter gebeuren dat een zinsdeel dat een verwijswoord bevat niet op zijn 'normale' plaats staat, maar verder naar links, of helemaal vooropgeplaatst is. Het komt dan terecht op een positie die voorafgaat aan het 'antecedent', in plaats van dat het erop volgt. Voorbeelden zijn de a-zinnen in (1) en (2):

- (1) a Over *zichzelf* heeft hij het nooit. (verwijswoord – antecedent)
b Hij heeft het nooit over *zichzelf*. (antecedent – verwijswoord)
- (2) a Wilma zag dat er, hoewel *hij* zweeg, toch kennelijk heel wat in Alex omging. (verwijswoord – antecedent)
b Wilma zag dat er toch kennelijk heel wat in Alex omging, hoewel *hij* zweeg. (antecedent – verwijswoord)

In de a-zinnen is het zinsdeel met het verwijswoord links van het 'antecedent' geplaatst; in de b-zinnen is de volgorde 'neutraler': de zinsdelen krijgen daar niet het speciale reliëf dat ze hebben in de a-zinnen. Men spreekt in gevallen als de a-zinnen van (1) en (2) wel van **katafora** (klemtoon op tweede lettergreep). 'Katafora' betekent 'het naar beneden dragen', 'terugvoeren op iets lagere'. (Maar voor dit laatste heeft het verwijswoord wel

eerst moeten ‘klimmen’, in (2)b samen met *hoewel* en *zweeg*. Een geval waarbij niet ‘geklommen’ is, is *Je hebt er niet om gevraagd, maar hier heb je een fles wijn.*) Ook betrekkelijke woorden^o hebben een antecedent (vgl. pg. 76, 88, 265 en 277). Dit antecedent is altijd verplicht aanwezig (in impliciete of expliciete vorm). De relatie tussen betrekkelijk woord en antecedent is eveneens anaforsch. Woorden als *zichzelf* (wederkerend voornaamwoord) en *elkaar* (wederkerig voornaamwoord) kunnen niet zonder een geschikt antecedent: niet goed is **Volgens elkaar is hier gefeest* of **Wij kleden zichzelf aan*. (Zie voor wederkerende en wederkerige voornaamwoorden ook pg. 70 e.v.) Persoonlijke voornaamwoorden als *hij*, *zij* of *het* kunnen eventueel een antecedent missen: *Hans zei dat hij ziek was* kan inhouden dat Hans ziek is, maar hij kan ook op een ander betrekking hebben. We noemen de zelfvorm^o van het wederkerend voornaamwoord, *mezelf*, *jezelf*, *zichzelf* etc., en het wederkerig voornaamwoord *elkaar* (*mekaar*, *elkander*) ‘**gebonden anaforen**’, en persoonlijke voornaamwoorden als *hij*, *zij* en *het*, en het bijwoord *er* ‘**vrije anaforen**’. (Zie over *zich* etc. pg. 310 e.v.)

Hoe ver weg een antecedent mag staan van de anafoor hangt af van het type anafoor. Noemen we het stuk van de zin waarbinnen een gebonden anafoor zijn antecedent moet hebben het ‘**(bindings)domein**’, dan kunnen we zeggen dat de vrije anafoor, in tegenstelling tot de gebonden anafoor, zijn antecedent nooit binnen dat domein mag hebben, wel daarbuiten. Vrije anaforen zijn in dit opzicht het ‘negatief’ van gebonden anaforen. Ter illustratie (de domeinen zijn door kaders aangegeven):

(3) a Rinus zegt tegen Joop dat Wim hem heeft gefotografeerd

(vrije anafoor)

b Rinus zegt tegen Joop dat Wim zichzelf heeft gefotografeerd

(gebonden anafoor)

In (3)a kan Rinus of Joop het antecedent zijn van hem (maar hem kan ook op een niet genoemde persoon betrekking hebben). In (3)b móet Wim het antecedent van zichzelf zijn. In (3)a mag het antecedent van de vrije anafoor hem zich niet binnen het bindingsdomein bevinden, in (3)b moet het antecedent van de anafoor zich erbinnen bevinden.

Een bindingsdomein moet altijd beginnen met een onderwerp^o, hier te nemen in een dadelijk nader toe te lichten ruime betekenis van het woord. We geven nog een voorbeeld, ditmaal met een gebonden anafoor, de vrije anafoor *er* en twee mogelijke antecedenten voor de gebonden anafoor. Het stuk tussen rechte haken in (4) is het bindingsdomein voor de vrije anafoor *er* en de gebonden anafoor *zichzelf*:

(4) Wim zei over dat ziekenhuis [dat de verpleegster er de patiënt met geheugenverlies over zichzelf ingelicht had].

De *verpleegster* is het onderwerp van de bijzin^o (de *dat*-zin). De bijzin valt in dit geval samen met het bindingsdomein. Omdat gebonden anaforen hun antecedent altijd binnen hun eigen domein moeten zoeken, kunnen hier wel *de verpleegster* of *de patiënt met geheugenverlies*, maar niet *Wim*, het antecedent van *zichzelf* zijn. *Er* daarentegen is vrij, en moet eventuele antecedenten buiten zijn eigen domein zoeken. In (4) is *dat ziekenhuis* een geschikt antecedent voor *er*.

Het onderwerp dat ‘het dichtst bij de anafoor staat’ is de bepaler van het bindingsdomein voor die anafoor. Onder ‘het dichtst bij’ moeten we in dit verband verstaan: dichtstbijzijnd, maar niet in een stuk van de zin dat *ingebed*^o is in het geheel waartoe de anafoor behoort.

We moeten, als gezegd, in het onderhavige verband de term ‘onderwerp’ niet al te eng opvatten. Woordreeksen die geen zin zijn, kunnen – in elk geval qua betekenis – eveneens een onderwerp hebben. Zo is bijvoorbeeld *Caesar* onderwerp in *Caesars onderwerping van de Galliërs* (*Caesar* is degene die onderwerpt). In deze zin kunnen we ook zeggen, dat het stuk tussen rechte haken in (5) als onderwerp *onze* heeft:

(5) Zij bekeken [onze foto’s van *elkaar*].

De gebonden anafoor *elkaar* in (5) verwijst terug naar *onze*, en niet naar *zij*. *Onze* is onderwerp ten opzichte van *foto’s*: wij hebben of maken de foto’s. Het woord *onze* bepaalt dus, als dichtstbijzijnd onderwerp voor de gebonden anafoor, het domein; het bevindt zich in het domein, en is daarin toevallig ook het enige geschikte antecedent. Hetzelfde principe is werkzaam in (6):

(6) Wim hoorde [Hans zichzelf ophemelen].

De gebonden anafoor *zichzelf* in (6) verwijst terug naar *Hans*, en niet naar *Wim*, want *Hans* is voor de gebonden anafoor *zichzelf* het dichtstbijzijnde onderwerp, in dit geval onderwerp van de beknopte bijzin^o *Hans zichzelf ophemelen*; en *Hans* is weer het enige beschikbare antecedent in het bindingsdomein van *zichzelf*. (Het zijn onder meer voorbeelden als (6) die een reden vormen om onbepaalde-wijsconstructies^o zoals die tussen rechte haken in (6) als beknopte bijzinnen te beschouwen, in plaats van aan te nemen dat – om bij het voorbeeld te blijven – *hoorde ophemelen* het gezegde is van de enkelvoudige zin^o *Wim hoorde Hans zichzelf ophemelen* en *Hans* het lijdend voorwerp^o; zie pg. 263, onder **(d)**. We zouden in dit geval anders bovendien twee lijdende voorwerpen bij één gezegde hebben: niet alleen *Hans* maar ook *zichzelf*.)

Andere voorbeelden waarin sprake is van onderwerpen in de hier bedoelde ruime zin des woords, die bindingsdomeinen bepalen, zijn (7)-(12), waarin de antecedenten weer zijn onderstreept en de gebonden anaforen recursiveerd:

-
- (7) Lisa en Ellen vonden [Paul nogal tevreden over zichzelf].
- (8) Zij hebben zelf ook geen rust, met [die twee katten als de dood voor *elkaar*].
- (9) Jan herinnerde Piet aan [Eva's foto's van zichzelf].
- (10) De meisjes maakten [Huub en Peter tot rivalen van *elkaar*].
- (11) De opvoeding lukt Tom nu beter, met [Jantje niet meer zo beschaamd over zichzelf].
- (12) Ons leken [Karel en Toon vijanden van *elkaar*].

In al deze zinnen bevinden zich buiten de haken zinsdelen die in principe als antecedent zouden kunnen dienen, maar die het hier niet zijn: in (7) Lisa en Ellen, in (8) zij, in (9) Jan en Piet, in (10) de meisjes, in (11) Tom, en in (12) ons. In alle gevallen is de domeinbepaler (het 'onderwerp') tevens antecedent. De delen tussen rechte haken, de domeinen, zijn allemaal subject-predikaatsverbindingen^o, of ze zijn ertoe te herleiden.

Hieronder volgen nu een aantal soortgelijke voorbeelden, ditmaal met vrije anaforen (gecursiveerd):

- (13) Lisa vond [Ellen nogal aardig tegen *haar*].
- (14) Zij hebben zelf ook geen rust, met [die twee katten als de dood voor *hen*].
- (15) Jan herinnerde Piet aan [Eva's foto's van *hen*].
- (16) De meisjes maakten [Huub en Peter tot rivalen van *hen*].
- (17) De opvoeding lukt Tom nu beter, met [Jantje niet meer zo beschaamd over *hem*].
- (18) Jan en Piet leken [Karel en Toon vijanden van *hen*].

De vrije anaforen in (13)-(18) kunnen de onderstreepte naamwoordgroepen^o als antecedent hebben, maar ze kunnen ook hier weer evengoed op niet genoemde personen betrekking hebben.

Zoals opgemerkt, is het dichtstbijzijnde onderwerp de domeinbepaler voor de anafoor. Dit onderwerp kan 'onhoorbaar' zijn, dat wil zeggen, het kan een virtueel^o onderwerp (schimonderwerp^o) zijn. Een andere benaming voor zo'n onderwerp is 'begrepen onderwerp^o'. Het komt voor in beknopte bijzinnen (bijzinnen met een onbepaalde wijs^o in de plaats van een vervoegd werkwoord), zoals het niet gecursiveerde stuk in (19)a:

- (19) a Willem vraagt Balthasar te zwijgen over zichzelf.

Het onderwerp van de bijzin *te zwijgen over zichzelf* is niet aanwijsbaar, maar we interpreteren het op basis van de betekenis van *vragen* erbij: degene die zou moeten zwijgen over zichzelf is Balthasar. Het impliciete onderwerp in de bijzin *te zwijgen over zichzelf* heeft dan ook betrekking op Balthasar (vergelijk ook pg. 238).

Dit impliciet onderwerp, het schimonderwerp, heeft de eigenschappen van een vrije anafoor. We noteren dit onhoorbare onderwerp op dezelfde

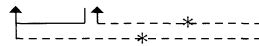
vrije anafoor   onderwerpcontrole

(22) Marilena belooft George [ ] een foto van hem te maken].

voorwerpcontrole

(23) (*)Marilena vraagt George [ ] een foto van hem te maken].

Zin (23) is fout in de lezing waarin hem op George betrekking heeft. Hem kan in (23) alleen verwijzen naar iemand die niet in de zin wordt genoemd. De reden is, dat hem, een vrije anafoor, geen antecedent binnen zijn eigen domein mag hebben. Het schimonderwerp kan daardoor geen antecedent zijn voor hem. En het schimonderwerp heeft betrekking op George, omdat we met een voorwerpcontrole-werkwoord te maken hebben. Hem kan ook niet het schimonderwerp 'overslaan' en direct naar George terugverwijzen. George en het schimonderwerp hebben immers betrekking op één en dezelfde; het schimonderwerp en hem zouden dan ook naar één en dezelfde verwijzen, en dat zou erop neerkomen dat het schimonderwerp zich gedraagt als antecedent van hem, wat verboden is omdat ze in hetzelfde bindingsdomein zitten.

Zoals opgemerkt op pg. 238, kunnen schimonderwerpen ook betrekking hebben op een ongespecificeerde instantie, zoiets als men, 'onpersoonlijk' je of iemand. De interpretatie van het schimonderwerp is dan niet bepaald door een werkwoord in de hogere zin^o. Dat is bijvoorbeeld het geval in (24)a en b:

(24) a Het is hier niet de gewoonte [om [ ] over jezelf te praten].

b Het is hier niet de gewoonte [om [ ] over hem te praten].

Voor de gebonden anafoor jezelf in (24)a is alleen het schimonderwerp als antecedent beschikbaar. Het schimonderwerp bepaalt in (24)a en b tevens het bindingsdomein voor jezelf. Zin (24)b bevat geen antecedent voor de vrije anafoor hem. Vrije anaforen mogen, zoals gezegd, geen antecedent hebben binnen hun eigen domein, en buiten dat domein bevat de zin geen bruikbaar antecedent.

Een geval apart vormen anaforen die onderwerp (geen schimonderwerp) zijn in te-loze beknopte bijzinnen en in subject-predikaatsverbindingen zonder onbepaalde wijs. Voorbeelden zijn (25)/(26)a en b.

(25) a [Zij zagen elkaar iedere week de vuilniszakken buiten zetten].

b [Zij zagen ze iedere week de vuilniszakken buiten zetten].

(26) a [Zij vonden zichzelf het meest geschikt].

b [Zij vonden hen het meest geschikt].

De niet gespatieerde delen in (25)a en b zijn *te*-loze beknopte bijzinnen zoals besproken op pg. 263, onder (**d**); die in (26)a en b zijn subject-predikaatsverbindingen, waarvan het niet-cursieve deel een predicatieve bepaling^o is (pg. 202 e.v.). Altijd wanneer een anafoor in dit soort constructies zelf onderwerp is, is het eerst-hogere onderwerp de domeinbepaler. In (25)a en b is dat *zij*, en dus is de hele (samengestelde) zin het bindingsdomein. Binnen dat domein heeft *elkaar* in (25)a *zij* als antecedent (onderstreept). Voor *ze* is in (25)b geen antecedent; vrije anaforen mogen immers geen antecedent binnen hun eigen domein hebben. De gevallen in (26) zijn analoog: het domein is de hele zin, de gebonden anafoor *zichzelf* slaat terug op *zij*, de vrije anafoor *hen* heeft geen antecedent binnen de zin. De onderwerpen in dit soort beknopte bijzinnen en subject-predikaatsverbindingen hebben praktisch altijd zichtbaar de voorwerpsvorm^o (zie pg. 290), als het voornaamwoorden zijn.

Schimonderwerpen (die geen naamval hebben) en ‘zichtbare’ anaforen die onderwerp zijn en tevens de onderwerpsvorm^o (eerste naamval^o) hebben, vereisen in tegenstelling tot de zojuist besproken gevallen nooit een eerst-hoger onderwerp als domeinbepaler. Vergelijk bijvoorbeeld een zin als *Hans* zei [dat hi j ziek was], en (19)a en b, *Willem* vraagt/belooft *Balthasar* [[] te zwijgen over zichzelf], waarin de anaforische onderwerpen (gespatieerd of [ ]) hun mogelijke antecedenten (onderstreept) buiten hun eigen domein hebben (de rechte haken); de antecedenten staan – correct – buiten de betrokken domeinen: de anaforische onderwerpen vereisen hier geen eerst-hogere domeinbepaler.

Dat schimonderwerpen een soort vrije anaforen zijn, blijkt niet alleen uit het feit dat ze in tegenstelling tot gebonden anaforen zonder antecedent kunnen voorkomen en eventuele antecedenten altijd buiten het eigen domein hebben, maar ook uit nog iets anders. Om dit laatste duidelijk te maken moeten we een nieuw begrip introduceren: **gespleten antecedent**. Een gespleten antecedent bestaat uit twee of meer niet-nevengeschikte naamwoordgroepen. Een vrije anafoor kan een gespleten antecedent hebben, en een gebonden anafoor niet:

(27) Jan herinnerde Piet aan [Eva’s foto’s van *hen*]. (= (15))

(28) *Jan gaf Piet een foto van *elkaar*.

In (27) vormen *Jan* en *Piet* samen een gespleten antecedent; ze zijn niet nevengeschikt, maar wel samen antecedent van *hen*. Blijkens (28) kan een gebonden anafoor geen gespleten antecedent hebben. Net als een persoonlijk voornaamwoord (bv. *hen* in (27)) echter, kan een schimonderwerp een gespleten antecedent hebben, als het eerst-hogere werkwoord dat toelaat (bijvoorbeeld *voorstellen*):

(29) Jan stelde Piet voor [[] *elkaar* te tutoyeren].

↑   ↑   ↑

Het gespleten antecedent van het schimonderwerp wordt in (29) gevormd door *Jan* en *Piet*.

Elkaar heeft het schimonderwerp (binnen het eigen domein) als antecedent. Doordat het schimonderwerp niet waarneembaar is, lijkt het of in (29) de gebonden vrije anafoor *elkaar*, in strijd met wat eerder werd gesteld, soms toch een gespleten antecedent kan hebben. Maar de verbinding van *elkaar* met het gespleten antecedent wordt gelegd via het schimonderwerp, dat wel gespleten antecedenten mag hebben, en zich in dat opzicht gedraagt als een vrije anafoor. Eveneens net als een vrije anafoor hoeft een schimonderwerp niet noodzakelijk een antecedent te hebben, namelijk wanneer er geen controleur^o is, en het schimonderwerp dus niet naar een specifiek iemand verwijst ('men'), zoals in (24)a en b, *Het is hier niet de gewoonte [om [] over jezelf / hem te praten]*.

De bindingseigenschappen van vrije en gebonden anaforen en schimonderwerpen worden in schema (30) in kaart gebracht.

(30)

	antecedent	binnen eigen domein	gespleten antecedent
gebonden anaforen	verplicht	altijd	onmogelijk
vrije anaforen	niet verplicht	nooit	mogelijk
schimonderwerpen	afh. v. hoger ww.	nooit	mogelijk

Ook de bepaling van gesteldheid^o bevat, net als de boven beschouwde beknopte bijzinnen, altijd een schimonderwerp (vgl. p. 199 e.v.). In de voorbeelden (21)-(34) zijn de antecedenten onderstreept en de bepalingen van gesteldheid gespatieerd, de schimonderwerpen horen erbij; ze vormen samen met de rest van de bepaling een subject-predikaatsverbinding:

(31) De lakens lagen [ ] helemaal schoon] in de kast.

(32) Ed stond [ ] zenuwachtig] op spoor 2b.

(33) Ik heb ze het liefst [ ] gebakken].

(34) Ik heb hem [ ] als kind] gekend.

In overeenstemming met (30) heeft het schimonderwerp hier steeds een antecedent buiten het eigen domein, dat wordt bepaald door het schimonderwerp zelf, aangegeven met rechte haken.

Een schimonderwerp kan ook antecedent zijn voor een ander schimonderwerp:

-
- (35) Dat is een wapen [om [] 's nachts [[] onbevreesd] mee op pad te gaan].

Het eerste schimonderwerp, dat geen antecedent heeft en dus zoiets betekent als 'men', dient als antecedent voor het tweede schimonderwerp, dat samen met *onbevreesd* een bepaling van gesteldheid vormt. De in (35) gereconstrueerde relatie tussen de twee schimonderwerpen stemt overeen met ons 'taalgevoel' dat degene die op pad gaat dezelfde is als degene die onbevreesd is.

Er bestaan nog andere anaforen dan de hierboven besprokene, bijvoorbeeld het wederkerend voornaamwoord *zich*, dat andere bindingseigenschappen heeft dan *zichzelf*. *Zich* is, zoals opgemerkt in op pg. 70, de 'neutrale' pendant van de 'zelf-vorm' *zichzelf*. (Andere 'neutrale', d.i. 'zelf-loze' vormen van wederkerende voornaamwoorden zijn *me*, *je* en *ons*.) Omdat de voorwaarden voor het gebruik van *zich* te ingewikkeld zijn om in dit bestek volledig te bespreken, volstaan we hier met enkele van de meer eenvoudige aspecten. We laten hier de gevallen met verplichte en toevallige wederkerende werkwoorden^o (pg. 52 e.v.) buiten beschouwing. *Zich*, zoals het voorkomt in beknopte deelzinnen bij werkwoorden van waarneming^o (*zien*, *horen*, *voelen*) en bij onder meer *laten* en *vinden*, moet net als *zichzelf* en *elkaar* altijd een antecedent hebben binnen zijn eigen domein, en is dus een gebonden anafoor. Maar dat domein is altijd één 'maat' groter dan het geval is bij *zichzelf*, en het antecedent van *zich* mag nooit binnen het 'subdomein' staan dat door het dichtst bij *zich* staande onderwerp wordt bepaald. Dit *zich* mag, anders gezegd, geen antecedent hebben binnen de eigen deelzin, maar moet er wel een hebben binnen een domein dat bepaald wordt door de eerst-hogere domeinbepaler boven de deelzin waar *zich* in zit. In de onderstaande zinnen is de beknopte bijzin (de eigen deelzin van *zich*) die hoort bij het werkwoord van waarneming dan wel bij *laten* en *vinden*, vet; de gebonden anafoor is recursiverend, het antecedent onderstreept en het bindingsdomein aangegeven met rechte haken:

- (36) [We voelden **de sneeuw op ons neerdalen**].
(37) Hij wilde niet geloven [dat Münchhausen **de kogel op zich af zag komen**].
(38) [Laurien hoorde **iemand achter zich toeteren**].
(39) Ze vroeg of [Ingrid **de kinderen bij zich liet komen**].
(40) [Vind je **Karel te dicht naast je zitten**]?

In (36) is de beknopte bijzin bij het waarnemingswerkwoord *voelden* het stuk *de sneeuw op ons neerdalen*. Het voor *ons* dichtstbijzijnde onderwerp daarin is *sneeuw*. Het bindingsdomein van het wederkerend voornaamwoord *ons* wordt bepaald door het eersthogere onderwerp boven *de sneeuw*, dat wil zeggen, door *we*. Dat betekent dat de hele zin (36) het bindingsdomein van *ons* vormt. *Ons* mag geen antecedent hebben binnen het 'subdomein' *de sneeuw op ons neerdalen*, maar móet er een hebben binnen het bindingsdo-

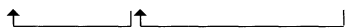
---

mein, dat wil hier dus zeggen: in het niet gespatieerde stuk. *We* is daarin het enige zinsdeel dat daarvoor in aanmerking komt.

In (37) is de beknopte bijzin die bij het waarnemingswerkwoord *zag* hoort, het stuk *de kogel op zich afkomen*, met *de kogel* als het voor zich dichtstbijzijnde onderwerp. Het bindingsdomein van *zich* wordt bepaald door het eersthogere onderwerp boven *de kogel*, in dit geval door *Münchhausen*. Dit bindingsdomein is dus dat *Münchhausen de kogel op zich af zag komen*. De gebonden anafoor *zich* mag geen antecedent hebben binnen de eigen deelzin (*de kogel op zich afkomen*), maar móet er een hebben binnen het bindingsdomein, in dit geval dus: binnen de *dat*-zin. *Münchhausen* is dan de enige kandidaat. Op analoge wijze kan de anafoora in de zinnen (38)-(40) worden verklaard.

Het antecedent van de neutrale wederkerende vorm kan ook een schimonderwerp zijn:

(41) Ingrid wilde [[] **de kinderen bij zich laten komen**].

(42) Hij probeerde [[] **zich te laten bijstaan door een tolk**].

In (41) en (42) heeft *laten* een schimonderwerp. Dit schimonderwerp is in (41) en (42) het eerst-hogere onderwerp ten opzichte van *de kinderen*, respectievelijk *zich*. (*Laten* heeft in (42) een onbepaalde-wijspassief^o bij *zich*, vgl. pg. 263 e.v., (**d**).) *De kinderen* en *zich* zijn onderwerp in de gespatieerde beknopte bijzinnen. Het schimonderwerp is hier telkens de domeinbepaler voor *zich*. *Zich* mag geen antecedent hebben binnen de eigen deelzin, maar moet wel een antecedent hebben binnen zijn domein. In dit domein is alleen het schimonderwerp als antecedent beschikbaar. Dit schimonderwerp heeft op zijn beurt weer het onderwerp van de hoofdzin, *Ingrid*, respectievelijk *hij*, als antecedent (*Ingrid* en *hij* zijn de controleurs van de schimonderwerpen).

Vergelijk ook *Hij zette [de koffer naast zich]*, tegenover [?]*Hij zette [de koffer naast zichzelf]*; in het tweede voorbeeld gebeurt iets wat niet kan: een koffer wordt naast zichzelf gezet. De predicatieve bepaling vormt met *de koffer* een subject-predikaatsverbinding; het is *dát* deel van het domein van *zich* waarbinnen *zich* geen antecedent mag hebben. Maar *zichzelf* móet juist daarbinnen zijn antecedent hebben. De enige beschikbare kandidaat is *de koffer*.

De neutrale vorm *zich* (en zijn pendanten van de eerste en de tweede persoon^o *me*, *je*, enz.) kan ook voorkomen als onderwerp van *te*-loze beknopte bijzinnen van het zojuist besproken soort. Het gebruik van *zich* als onderwerp is in zulke zinnen aan beperkingen onderworpen die niet gelden voor *zich* als voorwerp of deel van een voorzetselgroep^o. Er is in dit opzicht ook een duidelijk verschil met de *zelf*-vormen:

-
- (43) a [Ik zie **me** nog niet **die vis van de haak halen**].
b [Ik zie **mezelf** nog niet **die vis van de haak halen**].

In (43)a ligt de lezing voor de hand waarin de ik zich voor zijn geestesoog nog niet de vis van de haak ziet halen. Opvallend is, dat constructies van het type *Ik zie me...* als regel de toevoeging *al* of *nog niet* vergen, en er qua betekenis op neerkomen dat het in de beknopte bijzin beschrevene, als het aan de spreker ligt, geen realiteit zal worden, of op zijn minst heel onaannemelijk geacht wordt, of juist iets is wat hem toelicht, iets wat hij wel 'ziet zitten', zoals in *Hij zag zich al miljonair worden*. Waarschijnlijk is het dit aspect van '(niet) zien zitten', '(niet) van plan zijn', '(niet) als zijn rol beschouwen', dat maakt dat het 'zien' wordt aangevoeld als exclusief op het onderwerp betrokken. In die zin wordt 'zien' dan een reflexieve relatie^o (zie pg. 71 e.v.), wat dan het voor dit soort relaties gereserveerde gebruik van de neutrale vorm *zich* zou verklaren. (Reflexieve relaties zijn relaties die alleen maar tussen iets/iemand en zichzelf kunnen bestaan.) Bij zin (43)b, anderzijds, zou bijvoorbeeld sprake kunnen zijn van een vakantievideo, tijdens de vertoning waarvan de ik zichzelf nog niet de vis van de haak heeft zien halen. Hier duidt 'zien' op een non-reflexieve relatie^o, een relatie die een persoon of zaak met zichzelf of met een andere persoon of zaak kan hebben (ook een ander kan de ik bezig zien met de haak).

Een ander voorbeeld:

- (44) a [Alice voelde **zich groter worden**].
b [Alice voelde **zichzelf groter worden**].

In (44)a wordt 'groter voelen worden' gepresenteerd als betrekking hebbend op een reflexieve relatie. Het gaat dan om een subjectieve ervaring, die daarom niet gedeeld kan worden. In (44)b gaat het om een non-reflexieve relatie. Het groter worden wordt dan ervaren als een objectief waarneembaar gegeven; je kunt zo ook een ander groter voelen worden. Er zijn ervaringen die per se subjectief zijn; de *zelf*-vorm kan dan niet gebruikt worden bij *voelen*:

- (45) a Hij voelde zich misselijk worden.
b ^{??}Hij voelde zichzelf misselijk worden.
(46) a Hij voelde zich misselijk.
b ^{??}Hij voelde zichzelf misselijk.

In (45)a en b betreft het beknopte bijzinnen, in (46)a en b is het woord *misselijk* predicatieve bepaling. Bezittelijke voornaamwoorden^o kunnen als vrije én als gebonden anaforen worden gebruikt:

- (47) [Sebastiaan speelt met zijn vriendjes].
(48) Ze zei [dat Frank er met haar fiets vandoor was].

In (47) heeft het bezittelijk voornaamwoord een antecedent binnen het eigen domein, maar in (48) juist daarbuiten.

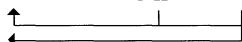
Er zijn nog tal van andere soorten anaforische elementen en relaties, waarvan we hier alleen nog het woord *ander* en zg. **epitheta** (klemtoon op tweede lettergreep, enkelvoud **epitheton**) aanstippen. Onder epitheta worden hier verstaan karakteriserende aanduidingen, zoals de gecursiveerde in (49):

(49) Ik heb Bram ontmoet en [*de sukkel* meteen de waarheid gezegd].

Epitheta zijn vrije anaforen.

Ander kan gebruikt worden als gebonden of als vrije anafoor:

(50) Jan beloofde [[] een *ander* te zullen sturen].

In (50) kan *een ander*, via het schimonderwerp, op *Jan* betrokken worden ('een ander dan Jan'). Het werkt dan als een gebonden anafoor. Het kan ook betrokken zijn op iemand die niet in de zin vermeld wordt ('een ander dan iemand die eerder in het gesprek genoemd werd'). In dat geval werkt het als een vrije anafoor.

7.5 Bereik

Scopus of **bereik** heeft met een bepaald aspect van de interpretatie van een zin te maken. Het bereik van een bepaald taalelement is de woordreeks die wordt beïnvloed, 'bestreken' door dat taalelement. Ontkenning, bijvoorbeeld, kan een groter of kleiner deel van de zin bestrijken; dat is vaak afhankelijk van waar het ontkenkende woord staat. Vergelijk bijvoorbeeld:

- (1) Ik ben niet de chef van het technisch personeel en van de administratie.
- (2) Ik ben de chef van het technisch personeel en niet van de administratie.

Het bereik van *niet* is in (1) de hele bewering, en in (2) alleen maar een deel ervan. Een ander voorbeeld is:

- (3) Ik beloof niet, mijn mond te zullen houden.
- (4) Ik beloof, niet mijn mond te zullen houden.

Opnieuw is het bereik van de ontkenning in de eerste zin groter dan in de tweede. De hele bewering 'ik beloof mijn mond te zullen houden' wordt in (3) ontkend; in (4) wordt alleen datgene ontkend wat uitgedrukt wordt door *mijn mond te zullen houden*. Aan (3) en (4) kunnen we zien, dat

---

het bereik van een taalelement niet altijd bepaald wordt door de woordvolgorde; het enige verschil in vorm tussen (3) en (4) bestaat in intonatie en de plaats van een eventuele pauze. Wat op pg. 165 gezegd wordt over zinsontkenning en zinsdeelontkenning^o kan ook in termen van bereik worden beschreven. In een zin als (9) in die paragraaf,

- (5) Dit gebouw is niet toegankelijk voor niet ingeschrevenen
[= (9) op pg. 166],

vormt *niet ingeschrevenen* (zinsdeelontkenning) een voorbeeld van klein bereik van *niet*. Het eerste *niet* daarentegen is een zinsbepaling, en heeft groot bereik, dat *niet ingeschrevenen* omvat. Wanneer *niet* bereik heeft over een hele zin die *niet* al als zinsbepaling bevat, dan kan het eerstgenoemde *niet* alleen opgevat worden als het radicaal ontkenkende^o *niet* (bv. het eerste *niet* in: *Ik ben niet gestopt met roken! (Ik heb nooit gerookt!)*). Zie voor radicale ontkenning^o eveneens pg. 166 e.v.

We noemen elementen die bereik hebben, zoals *niet*, **operatoren**^o. (Vergelijk ook pg. 85 e.v.) Komen er twee of meer operatoren in een zin voor, dan kan de ene binnen het bereik van de andere vallen, of omgekeerd. In de volgende zinnen is sprake van twee operatoren: *niet*, en de quantor^o *alle*, met wisselend bereik:

- (6) a *Alle* patiënten die je hier ziet, zijn *niet* ingeënt.
b *Niet alle* patiënten die je hier ziet, zijn ingeënt.

Zin (6)a betekent dat er geen patiënten zijn ingeënt, zin (6)b dat slechts sommige patiënten zijn ingeënt.

Een ander geval van wisselend bereik van operatoren ten opzichte van elkaar hebben we in (7) en (8):

- (7) Elk meisje koos twee van de jongens uit.
(8) Twee van de jongens werden door elk meisje uitgekozen.

Elk en *twee* in (7) en (8) fungeren als operatoren. Uit (7) en (8) blijkt nog eens dat passieve zinnen^o niet zonder meer hetzelfde betekenen als hun actieve^o pendanten. Ook hier is de volgorde in de zin van belang voor de bepaling van de grootte van het bereik. Zin (7) heeft als voorkeurslezing dat voor elk meisje geldt dat er twee jongens zijn die het meisje kiest. Het hoeft daarbij beslist niet om steeds hetzelfde tweetal jongens te gaan. Zin (8) betekent in de geprefereerde lezing dat er één en hetzelfde tweetal jongens is dat door alle meisjes wordt uitgekozen. In (7) heeft *elk* het grootste bereik, in (8) *twee*.

Doordat sommige zinnen grammaticaal op meer dan één manier in elkaar zitten, zonder dat het aan die zinnen te zien is, ontstaat er wel eens dubbelzinnigheid wat betreft het bereik van een operator. Zoiets doet zich bijvoorbeeld voor in (9):

---

(9) Lex praatte niet omdat hij bang was.

Het is mogelijk (9) ondubbelzinnig te maken door middel van verschillende intonatiepatronen en het al of niet inlassen van een pauze:

(9)' Lex praatte niet, omdat hij bang was. (klein bereik van niet)

(9)'' Lex praatte níet omdat hij báng was. (groot bereik van niet)

In (9)' beperkt het bereik van *niet* zich tot de hoofdzin^o (Lex praatte niet, omdat hij bang was, bijvoorbeeld voor de consequenties), maar in (9)'' wordt de hele bewering ontkend: 'het is niet zo, dat Lex praatte omdat hij bang was' (de reden dat Lex praatte was niet angst, voor zijn ondervragers, bijvoorbeeld). In (9)'' wordt niet ontkend dat Lex praatte; ook niet, trouwens, dat hij bang was. Wat de zin ontkent is dat er verband bestaat tussen Lex' praten en zijn eventuele bang zijn. Verder kunnen we constateren dat (9)'' inhoudt dat Lex praatte (in tegenstelling tot (9)', waarin dat juist ontkend wordt).

Ontkennende of **negatieve zinnen** hebben als kenmerk dat ze bepaalde woorden of uitdrukkingen kunnen bevatten die in bevestigende zinnen niet kunnen voorkomen. Zulke elementen heten **negatief polaire uitdrukkingen**. We geven hier enkele voorbeelden (gecursiveerd):

(10) Lex *hoeft* niet te komen. (tegenover *Lex hoeft te komen.)

(11) Hij heeft er nooit *een bal* aan gedaan. (tegenover *Hij heeft er een bal aan gedaan.)

(12) Niet dat er *een levende* ziel komt. (tegenover *Hij zegt dat er een levende ziel komt.)

(13) Niemand *gaf* een kik. (tegenover *Hij gaf een kik.)

Het Nederlands kent vele honderden van zulke uitdrukkingen. Een van de voorwaarden waaraan voldaan moet zijn, wil een negatief polaire uitdrukking kunnen optreden bij ontkenning, is dat de negatief polaire uitdrukking in dezelfde deelzin^o (enkelvoudige hoofd- of bijzin) moet staan als waarop het ontkennende woord betrekking heeft. (Het komt ook voor dat het 'domein' nog kleiner is dan een deelzin, maar we houden het hier gemakshalve voorlopig op 'deelzin'. Zie over de mogelijke domeinen verderop in deze paragraaf.)

Terugkerend naar de dubbelzinnigheid van (9), *Lex praatte niet omdat hij bang was*, kunnen we nu constateren dat, als we in de hoofdzin een negatief polaire uitdrukking willen invoegen, dat alleen kan in de klein-bereik-*zing*, dus met alleen de hoofdzin ontkend:

(14) Lex gaf geen kik omdat hij bang was.

Zin (14) kan, met andere woorden, maar op één manier opgevat worden: de reden dat Lex geen kik gaf, is dat hij bang was.

Er is een soort constructie mogelijk waarin de dubbelzinnigheid van *Lex praatte niet omdat hij bang was* op een andere manier wordt uitgesloten: één waarin alleen de groot-bereikleasing mogelijk is. Voor we die bespreken moeten we eerst kort uitweiden over twee soorten werkwoorden en werkwoordelijke uitdrukkingen.

Zoals zojuist opgemerkt, kan een negatief polaire uitdrukking alleen optreden in de deelzin waarop de ontkenning betrekking heeft. Toch lijkt dat soms niet waar te zijn. Er zijn een aantal werkwoorden^o en uitdrukkingen (onder meer *denken*, *van plan zijn*, *vinden*, *hopen* en *geloven*) die de ontkenning in hun eigen deelzin kunnen ‘doorlaten’ naar de bijzin^o (in onderstaande voorbeelden met rechte haken aangegeven) die ze bij zich kunnen hebben. ‘≈’ betekent hier ‘is ongeveer hetzelfde als’.

- (15) Ik denk niet [dat Eliot weggelopen is]. (≈ Ik denk [dat Eliot niet weggelopen is].)
- (16) Hij was niet van plan [om te komen]. (≈ Hij was van plan [om niet te komen].)
- (17) Ze vond niet [dat je dat kon doen]. (≈ Ze vond [dat je dat niet kon doen].)
- (18) Ik hoop niet [dat het regent]. (≈ Ik hoop [dat het niet regent].)
- (19) Galilei gelooft niet [dat de zon om de aarde draait]. (≈ Galilei gelooft [dat de zon niet om de aarde draait].)

De regel, dat een negatief polaire uitdrukking alleen in een deelzin mogelijk is als diezelfde deelzin tevens ontkend wordt, lijkt in de volgende voorbeelden met voeten te worden getreden:

- (20) Ik denk niet [dat hij er *een bal* aan heeft gedaan].
- (21) Hij was niet van plan [om *een kik* te geven].
- (22) Ze vindt/hoopt niet [dat ze *hoeft* te komen].
- (23) Ik geloof niet [dat er *een levende ziel* komt].

In (20)-(23) staat de negatief polaire uitdrukking, naar het lijkt in strijd met de regel, steeds in een andere deelzin dan *niet*. Dit verschijnsel doet zich alleen bij een beperkte groep werkwoorden en uitdrukkingen in de eerst-hogere zin voor; bij de meeste werkwoorden kan het niet (bijvoorbeeld: *Ik **antwoordde niet** [dat hij er een bal aan gedaan had], *Kees **las niet** in de krant [dat er een levende ziel was gekomen]).

Vaak is geopperd dat *denken*, *van plan zijn* en dergelijke in zinnen als (20)-(23) de ontkenning om zo te zeggen ‘uit de bijzin omhoog’ naar zich toe hebben getrokken. Hieraan danken deze werkwoorden de naam **negatieverheffers**.

We zullen er hier echter van uitgaan dat ook in (15)-(23) de genoemde regel niet wordt overtreden, maar dat combinaties van ontkenkende zinsdelen en ‘negatieverheffers’ in feite een soort vaste verbindingen^o zijn die op dezelfde manier werken als **adversatieve predikaten**: werkwoorden

---

van het type *betwijfelen*, *ontkennen*, *verbieden*, en combinaties als *verbaasd zijn*, *ondenkbaar zijn* en *verboden zijn*: ze creëren aan het begin van hun bijzin een ontkenkende **schimoperator** (**abstracte operator**), die zo dus steeds het maximale bereik binnen de bijzin heeft. Ter illustratie de volgende voorbeelden, waarin we de ontkenkende schimoperator weergeven als **O**, de negatief polaire uitdrukkingen weer cursiveren en de adversatieve predikaten en combinaties van negatieverheffers met ontkenning onderstrepen:

met *adversatief predikaat*:

- (24) Ik betwijfel [**O** of hij een kik zal geven].
(25) Hij ontkent [**O** dat hij een rooie cent gekregen heeft].
(26) (We zijn verbaasd [**O** dat hij een poot heeft uitgestoken]).

met *negatieverheffer + ontkenning*:

- (27) Ik denk niet [**O** dat hij er een bal aan heeft gedaan].
(28) Hij was geen seconde van plan [**O** om een kik te geven].
(29) Ze vindt/hoopt niet [**O** dat ze hoeft te komen].

De voorgaande uitweiding over ‘negatieverheffers’ en adversatieve predikaten stelt ons nu in staat inzicht te krijgen in een constructie waarin de klein-bereiklezing van een zin als (9), *Lex praatte niet omdat hij bang was*, wordt uitgesloten.

De zin *Ik denk niet dat Lex praatte omdat hij bang was* kan maar op één manier worden opgevat: met groot bereik van de ontkenning:

- (30) Ik denk niet [**O** dat Lex praatte omdat hij bang was].

In (30) wordt het verband tussen Lex’ praten en zijn eventuele bang zijn ontkend. Dat wil zeggen: dat Lex praatte omdat hij bang was, wordt in zijn geheel ontkend. Dat een klein-bereiklezing echt uitgesloten is, kunnen we laten zien aan (31):

- (31) *Ik denk niet [**O** dat Lex een kik gaf omdat hij bang was].

Zoals opgemerkt, de regel is dat een negatief polaire uitdrukking alleen in een deelzin kan voorkomen als diezelfde deelzin tevens ontkend wordt. Maar *dat Lex een kik gaf omdat hij bang was* is geen deelzin; het is een bijzin die uit twee deelzinnen bestaat, namelijk *dat Lex een kik gaf* en *omdat hij bang was*. Een schimoperator als in (31) heeft, zoals we zagen, steeds maximaal bereik in de bijzin, omdat hij altijd helemaal aan het begin ervan staat. Dit laat niet toe dat de ontkenning in (31) tot de deelzin *dat Lex een kik gaf* beperkt blijft. In overeenstemming met de regel dat negatief polaire uitdrukkingen alleen in ontkende deelzinnen mogelijk zijn, is (31) dus fout. Wel goed zou zijn: *Ik denk [dat Lex geen kik gaf omdat hij bang was]*, omdat daarin de ontkenning (*geen*) beperkt blijft tot de deelzin *dat Lex geen kik gaf*. Ook als de ‘negatieverheffer’ *denken* in het algemeen echt ontkenningen uit de bij-

---

zin naar zich toe in de hogere zin zou kunnen trekken, dan zou dat in elk geval hier niet gaan.

Adversatieve predikaten hebben hetzelfde effect dat we in (30) en (31) zien: *Ik betwijfel of Lex praatte omdat hij bang was* heeft alleen de groot-bereik-
zing; **Ik betwijfel of Lex een kik gaf omdat hij bang was* is fout.

In verband met negatief polaire uitdrukkingen merken we nog op, dat de eerdergenoemde beperking op hun voorkomen nog kan worden aangescherpt: ze moeten door het negatieve zinsdeel gebonden^o zijn; dat wil zeggen: tussen een ontkennend zinsdeel (*niet, nooit, geenszins, in geen enkel opzicht* etc.) en een bijbehorende negatief polaire uitdrukking bestaat een relatie die grammaticaal volkomen vergelijkbaar is met die tussen een antecedent^o en een gebonden anafoor^o (dus bv. tussen het antecedent *Piet* en de anafoor *zichzelf* in *Piet bewondert zichzelf het meest*). Dit houdt in dat het negatieve zinsdeel (of de abstracte negatieve operator) normaal gesproken altijd vooraf dient te gaan aan de negatief polaire uitdrukking. Deze beperking is in het geval van ontkenning anders en strenger dan bij gebonden anaforen. Zo hebben we bijvoorbeeld naast *Zij groetten nooit een kip* niet **Een kip groetten zij nooit* (in de bedoelde betekenis), maar *Zichzelf bewonderde Piet het meest*, met *zichzelf* voorop, is wel mogelijk. Er lijkt verder overeenkomst met anaforen te bestaan wat betreft de bindingsdomeinen. Dat kan bij beide kleiner zijn dan een deelzin: *Sam raakte, [[] op geen enkel gebied een knip voor de neus waard]*, ten slotte *werkloos*, naast: *Sam ging, [[] tevreden met zichzelf]*, naar huis. Een knip voor de neus, gebonden door *op geen enkel gebied*, staat met zijn antecedent in een bepaling van gesteldheid^o; *zichzelf*, gebonden door het schimonderwerp^o (aangegeven als [[]] eveneens. (Het schimonderwerp heeft in beide gevallen betrekking op *Sam*.)

Er zijn negatief polaire uitdrukkingen die altijd aan het ontkennende zinsdeel voorafgaan (in *jaren, te enen male*, bijvoorbeeld), maar die zijn van een apart type, en waarschijnlijk is daarbij geen sprake van binding. Sommige negatief polaire uitdrukkingen vormen samen met *niet* of met *geen* een idiomatische uitdrukking^o: *niet mals, niet om aan te zien, niet zo best, niet donderen, niet om het een of ander, geen denken aan, geen gezicht, voor geen goud, in geen honderd jaar, van geen kant*.

Bereikdubbelzinnigheid treffen we ook aan bij vraagwoordvragen^o. De volgende vraagzin is bijvoorbeeld voor tweeërlei uitleg vatbaar:

- (32) *Waarom zei Frans dat hij de sigaretten uit de ballonmand had laten vallen?*
(a) 'Wat is de reden waarom Frans zei dat hij de sigaretten uit de ballonmand had laten vallen?'
(b) 'Wat is volgens Frans de reden waarom hij de sigaretten uit de ballonmand had laten vallen?'

In betekenis (a) is het bereik van *waarom* de hele zin, in betekenis (b) is het bereik alleen de bijzin *dat hij de sigaretten uit de ballonmand had laten vallen*. Dit bereikverschil is niet uit de vorm af te leiden in (32), omdat vraagwoor-

---

den altijd voorop moeten staan (zie p. 109 e.v.). Maar er is een bijzonder soort vraagwoordvragen waarbij dat niet gebeurt, namelijk echovragen^o. De vragende woorden en woordgroepen blijven daarin gewoon staan op de plaats waar ze zouden staan als ze niet vragend waren:

- (33) Frans zei wáárom dat hij zijn sigaretten uit de ballonmand had laten vallen?!
- (34) Frans zei dat hij zijn sigaretten wáárom uit de ballonmand had laten vallen?!

Bij (33) en (34) is het bereikverschil duidelijk te zien.

Ook vraagwoorden kunnen gezien worden als operatoren. Er zijn nog talloze andere operatoren aan de hand waarvan bereikverschijnselen kunnen worden gedemonstreerd, maar deze kunnen in dit bestek niet aan de orde komen.

7.6 Fantoomzinsdelen

Het aantal gevallen waarin delen van de zin lijken te ontbreken of te zijn ‘weggelaten’ is legio. Grammatici hebben er in de loop der millennia diverse namen aan gegeven, waarvan ‘ellips^o’ waarschijnlijk het meest bekend is. De ‘hiaten’, ‘weglatingen’ of ‘gaten’ zijn zeer uiteenlopend van aard. We geven hieronder enkele voorbeelden, waarin we de gaten markeren met rechte haken:

- (1) a Max zoekt het stuk vlees dat hij in plaats van [ ] te verorberen heeft begraven.
b Dat is te ver om [ ] naartoe te gaan.
c De tuin was net zo breed als mijn vader al had gezegd dat hij [ ] was.
d Zij gaf de kat te eten en ik [ ] de hond [ ].
e Ik ken een sterkere man dan Huub [ ].
f Die cd had hij gekocht om [ ] van te genieten na het werk.
g [ ] heb je niks aan; [ ] had je maar beter moeten opletten.
h Dat is meer dan ik er [ ] heb gemaakt.

Sommigen vinden zinnen als (1)a onverzorgd. Toch komen zinnen met dit soort gaten vaak voor. Andere voorbeelden van dit type zijn *De rijst die hij zonder [ ] te wassen in het water had gedaan begon gaar te worden*, *Welke stukken heeft hij zonder [ ] door te kijken weggegooid?* De werkwoorden *verorberen* ((1)a) en *doorkijken* (laatste voorbeeld) kunnen niet zonder lijdend voorwerp^o; toch ontbreekt het. *Wassen* komt weliswaar ook zonder lijdend voorwerp voor, maar als we hier niet zouden aannemen dat het er eigenlijk zou moeten staan, gaat de zin iets gek betekenen. De ontbrekende elementen kunnen zonder probleem aangevuld worden: in (1)a *het*, in de voorbeelden in de tekst respectievelijk *hem* en *ze*. Ook het hiaat in (1)b kunnen we gemakkelijk

opvullen: met *er*. In (1)c markeren de haakjes eveneens ontegenzeggelijk een hiaat: het koppelwerkwoord^o *zijn* heeft normaal gesproken verplicht een naamwoordelijk deel^o bij zich, dat hier ontbreekt, maar ook niet aangevuld kan worden. De gaten in (1)d (weggelaten *gaf* en *te eten*) zijn het gevolg van samentrekking^o. Zin (1)e is door de weglating dubbelzinnig: we zouden *kent* kunnen aanvullen, maar ook is. In zin (1)f hebben we, net als in (1)b, te maken met een achterzetsel waarbij het noodzakelijke *r*-woord^o (*er*) niet te vinden is. Voorbeeld (1)g illustreert een bepaalde elliptische spreekstijl waarin aan het begin staande verwijzende woordjes zoals *daar*, *dan*, *dat* kunnen worden weggelaten. Zin (1)h ten slotte, bevat het kwantitatieve *er*, dat normaal nooit kan optreden zonder een hoofdtelwoord (vgl.: *Ik heb er twee/een stuk of wat/veel gemaakt*, niet – althans niet in Nederland – **Ik heb er gemaakt*). Je zou het dus ook hier verwachten, maar het is er niet.

De besproken voorbeelden laten zien dat er allerlei zinsdelen kunnen mankeren – soms wel, soms niet aanvulbaar – zonder de zin onbegrijpelijk of incorrect te maken. Bovendien is duidelijk, dat de ontbrekende elementen wel op de een of andere manier ‘er zijn’, ook al nemen we ze niet waar. We zullen ze samenvatten onder de naam **fantomzinsdelen**.

In de rest van dit hoofdstuk zullen achtereenvolgens de volgende soorten verschijnselen in verband met het thema ‘fantomzinsdelen’ aan de orde komen: **nulvoorzetsels**, **ellips**, **voornaamwoordelijke gaten** en **er-gaten**, **samentrekking**, **schimonderwerpen** en **ontbrekend onderwerp in de gebiedende wijs**.

7.6.1 Nulvoorzetsels

P.C. Hooft merkte al op dat in het Nederlands bepaalde voorzetsels^o, zoals *op*, in bijwoordelijke bepalingen van tijd^o achterwege kunnen blijven (‘Men zeidt dat *geschagh* [dat geschiedde] *den negenden van zoomermaant*; subaudi *op*’. Met ‘subaudi *op*’ bedoelde hij zoiets als ‘men hore, ook al is het onhoorbaar, *op*’). Dit geldt niet alleen voor *op*:

- (1) (*Op*) *die dag* werd hij wereldkampioen.
- (2) Hij heeft veel meegemaakt (*in*) *dat jaar*.
- (3) Ik ben (*tijdens*) *die reis* ziek geworden.

Op, in en *tijdens* zijn situerende^o voorzetsels (zie pg. 90 en 181-3), dat wil zeggen voorzetsels die de beschrijving van een gebeurtenis of stand van zaken rechtstreeks relateren aan een bepaalde locatie of een bepaalde tijd, zodat daarmee eenduidig de plaats of tijd is geïdentificeerd waar/wanneer het beschrevene het geval is. Zo’n verband wordt door relationele voorzetsels, zoals *tussen*, en *naast*, alleen op indirecte manier gelegd. We noemen ‘weggelaten’ situerende voorzetsels **nulvoorzetsels**; ze zijn er wel, maar hebben geen klankvorm. *Gedurende* is noch relationeel, noch situerend; het is ook niet weglaatbaar. In *Hij werkte daar een jaar* is niet *gedurende* ‘weggelaten’,

---

maar lang (Hij werkte daar een jaar lang). Een essentieel betekenisverschil tussen situerende voorzetsels en gedurende kan worden verduidelijkt door de omschrijvingen in (4):

- (4) a X was het geval op die dag/in (tijdens) die week.

Voor sommige (één of meer) punten t op het stuk van de tijdsas aangeduid door die dag/die week geldt: X was het geval op t.

- b X was het geval gedurende die week.

Voor alle punten t op het stuk van de tijdsas aangeduid door die dag/die week geldt: X was het geval op t.

We moeten 'situierend' dus opvatten als 'een gebeurtenis relaterend aan een of ander punt of sommige punten binnen de tijdsspanne aangegeven door de voorzetselgroep^o, terwijl gedurende betrekking heeft op de hele aangeduide tijdsspanne. Het is het verschil dat omschrijfbaar is als het verschil tussen 'plaatsen te midden van' en 'volledig dekken'.

Ook plaatsbepalingen als *ergens*, *hier*, *daar*, *waar* en *er* hebben een situerend nulvoorzetsel (dat hier dus beter **nulachterzetsel** kan heten). We zeggen wél: Hij is in die stad geboren, maar niet *Hij is hierin/erin geboren, en liever Dat is de stad waar hij geboren is, dan Dat is de stad waarin hij geboren is. Evenzo zeggen we wel Hij woont op dat eiland, maar niet *Hij woont hierop/erop, en liever het eiland waar hij woont dan het eiland waarop hij woont. Wanneer een voorzetsel niet situerend is (maar bijvoorbeeld relationeel), is het in combinatie met een r-woord^o, zoals *hier*, *er*, *waar*, niet weglaatbaar.

Situerende voorzetsels kunnen positionerend op de tijdsas of lokalisierend in de ruimte zijn (antwoord gevend op de vraag *wanneer?* of *waar?*) maar ze kunnen ook refereren aan een gegeven tijdstip, of aan een locatie als reeds bestaand, concreet gegeven (verwijzend naar een eerder in het gesprek genoemd of algemeen bekend tijdstip of verwijzend naar een bepaald terrein, stuk grond, bouwsel of iets dergelijks). In het eerste geval hebben ze op de daarvoor in aanmerking komende plaatsen de nulvorm (weergegeven als $\emptyset$):

positionerend, lokalisierend:

- (5) Dat is een mooi tijdstip om even $\emptyset$ te pauzeren.
(6) Dat is een mooie plaats om een huis $\emptyset$ te bouwen.

refererend aan een concrete positie of locatie:

- (7) Dat is een geschikt tijdstip om op af te spreken.
(8) Dat is een geschikte plaats om in te wonen.

Dat in (5) indiceert het moment van pauzeren op de tijdsas, dat gekwalificeerd wordt als *een mooi tijdstip*. Het woord *dat* geeft antwoord op de vraag

---

wanneer? Op overeenkomstige wijze lokaliseert dat in (6) het punt in de ruimte (gekwalificeerd als een mooie plaats) waar een huis gebouwd kan worden. Het geeft antwoord op de vraag waar?

In (7) en (8) ligt het anders. In (7) refereert dat aan een eerder genoemd of bepaald, bekend tijdstip (bijvoorbeeld het uitgaan van de school), waarop de afspraak zal (kunnen) plaatsvinden (niet: worden gemaakt!). In (8) betekent plaats, anders dan in (6), niet zoiets als 'via coördinaten te bepalen locatie', maar 'stad' of 'dorp', dat wil zeggen: een bekende, concrete zaak, waarvan ook de ligging bekend is. (Vergelijk ook pg. 280, het commentaar bij de voorbeelden (32)-(34).)

De aanwezigheid van een nulvoorzetsel is merkbaar in zinnen met komma-intonatie. Wanneer een tijdsbepaling achteraan in een bijzin staat, kan daarbij al of niet sprake zijn van komma-intonatie (inlassing van een komma vóór de bepaling). De voorwaarde voor weglaatbaarheid van de komma is, dat er een (nul)voorzetsel aanwezig moet zijn. Dit tonen de volgende voorbeelden (waarin, als steeds, een asterisk buiten de haakjes betekent dat wat ertussen staat verplicht is):

- (9) a dat Jan langskwam (,) op die dag
b dat Jan langskwam (,) die dag
(10) a dat Jan daar werkte (,) gedurende een jaar
b dat Jan daar werkte *(,) een jaar

Zoals blijkt uit (10)b is de komma-intonatie verplicht wanneer het gaat om een duurbepaling^o als een jaar. In (9)a en b en in (10)a hebben we steeds te maken met een (nul)voorzetsel, maar in (9)b niet.

7.6.2 Ellipsis

'Ellipsis' betekent 'weglating'. Hoewel samentrekking in nevengeschikte zinnen ook beschouwd zou kunnen worden als een soort ellipsis, wordt het toch meestal als een apart verschijnsel gezien. (Zie over samentrekking pg. 216 e.v. en 330 e.v.) **Elliptische zinnen (ellipsen)** zijn 'onaffe' zinnen; in een ellips zijn een of meer delen weggelaten omdat in de situatie waarin de ellips wordt gebruikt, hij ook zonder die delen wel te begrijpen is. Ellipsis komt ook voor onafhankelijk van situatiegebonden informatie, op grond van wat spreker en hoorder weten.

In de volgende subparagrafen worden achtereenvolgens behandeld: **situatie-gebonden ellipsis**, **situatie-onafhankelijke ellipsis**, **bananenzinnen en Cromazinnen**, en **comparatief-ellipsis**.

7.6.2.1 Situatie-gebonden ellipsis

Antwoorden op vragen zijn vaak elliptisch:

- (1) Waar is Carolien? – Gisteren naar Bombay afgereisd.

Voorbeelden zonder voorafgaande vraag zijn:

- (2) Attentie!
- (3) Twee plaatsen voor de eerste voorstelling, alstublieft.
- (4) Gsm uit, graag.

Het is soms niet zonder meer duidelijk waarvan elliptische zinnen verkortingen zijn. Zinnen als die in (1), die ook uit één zinsdeel kunnen bestaan, zoals *Gisteren* (in antwoord op een vraag als *Wanneer zijn ze verhuisd?*), of *Op Piet* (antwoord op bv. *Op wie rekenen jullie?*), worden tot volledige zinnen aangevuld door 'virtuele' zinsdelen: zinsdelen die hoewel niet uitgesproken, er toch worden geacht te zijn. Zoals op pg. 303 werd opgemerkt, hebben verwijswaarden^o als *zichzelf* en *elkaar* verplicht een antecedent^o (een zinsdeel waarnaar de desbetreffende woorden terugverwijzen). Bovendien moet het antecedent zich binnen het bindingsdomein^o van deze verwijswaarden bevinden, dat wil zeggen minstens binnen dezelfde deelzin^o als waarin de verwijswaarden staan. Zo'n antecedent valt echter niet aan te wijzen in antwoorden als *Zichzelf* en *Van elkaar* op vragen als *Wie bewondert Piet het meest?* en *Van wie houden zij het meest?* De zinsdelen *Piet* en *zij* in de voorafgaande vragen kunnen geen antecedent zijn, omdat ze zich immers niet in dezelfde deelzinnen bevinden als de verwijswaarden in de antwoorden. We moeten dus wel aannemen dat de antecedenten zich in het 'virtuele' deel van de antwoorden bevinden.

7.6.2.2 Situatie-onafhankelijke ellipsis

We bespreken hier een type weglatingen die niet van actuele informatie afhangen, maar mogelijk zijn door kennis die spreker en hoorder delen. Drie soorten situatie-onafhankelijke weglating komen hier aan de orde: weglating in zinnen die gaan over leeftijd, maat, prijs etc. (zinnen met maatconstituenten^o), weglatingen in minder verzorgd Nederlands ('bananenzinnen' en 'Croma-zinnen'), en voor een bepaalde constructie kenmerkende ellipsis (comparatief-ellipsis^o).

7.6.2.2.1 Weglatingen in zinnen met maatconstituenten^o

Het bijvoeglijk naamwoord *oud* kan onder alle omstandigheden worden weggelaten als het gaat over de leeftijd van mensen, evenals – met een restrictie – woorden die op maateenheden van tijd (zoals *jaar* of *maanden*) betrekking hebben:

- (1) Paul-Louis is veertig (jaar (oud)).

Het is niet mogelijk om in (1) wel *jaar* maar niet *oud* weg te laten: *Paul-Louis is veertig oud. Andere elliptische voorbeelden van zinnen met maatconstituenten zijn (2)-(6); het weg te laten deel staat tussen haakjes:

- (2) Aad is twee meter (lang).
- (3) Ik weeg nu negentig (kilo).
- (4) een weg van twintig kilometer (lengte/lang)
- (5) een projectiescherm van anderhalve meter (breedte/breed)
- (6) een toren van vijfenzeventig meter (hoogte/hoog)

Zolang alleen de inhoud van de zin zelf – tezamen met wat we ‘kennis van de wereld’ zouden kunnen noemen – de nodige informatie verschaft, en niet een gegeven context of de situatie, is wat wel en wat niet kan worden weggelaten in zinnen met maatconstituenten aan vrij strikte regels onderworpen. Zodra echter de situatie duidelijk maakt wat er bedoeld wordt, is er veel meer vrijheid. Zo is in een zin als *Die stammetjes zijn gemiddeld twintig centimeter in doorsnede* het onderstreepte deel niet weglaatbaar. Maar wanneer het in een bepaalde situatie gaat over de diameter van stammetjes, kunnen dingen gezegd worden als *Deze is eenentwintig centimeter*, waarbij bedoeld wordt op de doorsnee. Ook centimeter kan achterwege blijven, als duidelijk is dat het over centimeters gaat.

7.6.2.2.2 Bananenzinnen en Croma-zinnen

Er zijn verder nog weglatingen die alleen voorkomen in informele spreekstijl. Een voorbeeld is zin (1)g op pg. 319, *Heb je niks aan; had je maar beter moeten opletten*. In het verlengde van dit soort weglating van aan het begin van de zin staande verwijzende woordjes zoals *daar*, *dan* en *dat*, liggen als substandaard beschouwde maar veel gehoorde zinnen als *Bananen ben ik niet dol op* (weglating van *daar*: *Bananen, daar ben ik niet dol op*, in dit laatste voorbeeld is *bananen* een (links-gedisloceerd^o, zie slot § 5.2.3, pg. 154) voorzetselvoorwerp^o en *daar...op* herhalend voorzetselvoorwerp^o (zie pg. 153). Het is niet verrassend dat dit type zinnen, die we bij gebrek aan officiële benaming ‘bananenzinnen’ zullen noemen, onder meer wat bijwoordelijke bepalingen van tijd, plaats en hoedanigheid betreft onderhevig zijn aan dezelfde beperkingen als hun pendanten met *daar*. Van de voorbeelden hieronder zijn de zinnen (1)-(6), met of zonder *daar*, niet goed, de overige zijn binnen de bedoelde spreekstijl wel acceptabel:

- (1) *Die dagen werk ik nooit op. (bijw. bep. van plaats)
- (2) *Amsterdam woon ik niet in. (bijw. bep. van tijd)
- (3) *Die manier doet hij het niet op. (bijw. bep. van hoedanigheid)
- (4) 🍌 Bananen werd niet over gepraat (voorzetselvoorwerp)
- (5) 🍌 Het geld doe ik het niet om. (bijw. bep. van reden)
- (6) 🍌 Dat mes snij ik liever niet mee. (bijw. bep. van middel)

Zinnen als ^(A)*Welke film gaan we naartoe?* zijn van een ander type. Er is daarbij geen sprake van elliptische weglating van *daar*.
Hou je van vlees, braad je in Croma behoort tot een type zinnen waarin *dan* ten

---

onrechte is weggelaten (ze hebben de naam ‘Croma-zinnen’ gekregen). Het is de vraag of we hier met een verkeerde ellips te maken hebben dan wel met een foute combinatie. Het stuk links van de komma heeft een voorwaardelijke betekenis, maar het is geen bijwoordelijke bijzin van voorwaarde^o. Het is een hoofdzin met dezelfde vorm als ja/nee-vragen (vgl. pg. 112-3 en 226 e.v.). Het kan zijn dat *dan* is weggelaten omdat het eerste stuk abusievelijk is aangezien voor een voorwaardelijke bijzin. Wanneer de zin begint met een voorwaardelijke bijzin kan *dan* namelijk wel worden weggelaten: *Wanneer je van vlees houdt, (dan) braad je in Croma*. Het woord *dan* is daarin te beschouwen als een herhalende bijwoordelijke bepaling van voorwaarde^o (zie pg. 189). Maar het is ook mogelijk dat de Croma-zin een verkeerde ellips is: bij een asyndetische nevenschikking van dit type is *dan* verplicht.

7.6.2.2.3 Comparatief-ellipsis

Deze term heeft betrekking op gevallen van weglating in bijwoordelijke bijzinnen van vergelijking^o; ze worden vaak ook tot de ellipsen gerekend, hoewel ze veel gemeen hebben met samentrekking^o. Wel is het zo dat sommige weglatingen in dit soort bijzinnen verplicht is, wat voor andere ellipsen niet geldt. Hieronder enkele voorbeelden:

- (1) De achtertuin is breder dan hij diep is/dan diep.
- (2) De achtertuin is breder dan de voortuin (*breed*) (is).
- (3) Sam heeft meer misdrijven gepleegd dan Kobus (*veel misdrijven* (heeft (gepleegd))).
- (4) Dat is meer dan ik er (*veel*) heb gemaakt. (= (1)h op pg. 319)

Alleen de cursieve elementen moeten altijd weggelaten worden. Dat in zinnen als (2) inderdaad geen sprake is van een enkele woordgroep (*de voortuin*) die door een soort voorzetsel *dan* op de een of andere manier gerelateerd wordt aan het onderwerp van de hoofdzin (*de achtertuin*), maar van echte weglatingen in een bijzin, valt in te zien bij vergelijking van de zinnen (5) en (6):

- (5) *Ze kunnen niet harder schaatsen dan elkaar.
- (6) Ze kennen niemand beter dan elkaar.

De reden waarom (5) fout is, is dat er geen mogelijkheid bestaat *elkaar* aan te vullen tot een complete bijzin (bv. **dan elkaar schaatsen*, of **dan ze elkaar schaatsen*); de gebonden anafoor^o *elkaar* kan in (6) ook niet *ze* als antecedent hebben, wat misschien wel het geval zou zijn geweest als *dan* een ‘gewoon’ voorzetsel was. In (6) daarentegen kan het *dan*-gedeelte wel worden aangevuld tot een correcte zin, die een aannemelijk antecedent voor *elkaar* bevat: *Ze kennen niemand beter dan ze elkaar kennen* (tweede *ze* antecedent van *elkaar*).

Om een soortgelijke reden is (7)

(7) *Niemand kan groter zijn dan zichzelf,

taalkundig gezien niet correct (het zou moeten zijn *Niemand kan groter zijn dan zichzelf (is)*). Wel goed is (8):

(8) Niemand kan men beter overtreffen dan zichzelf,

omdat daarin *zichzelf* aangevuld kan worden tot een interpreteerbare zin: *Niemand kan men beter overtreffen dan men zichzelf kan overtreffen*, met het tweede *men* als antecedent van *zichzelf*.

7.6.3 Voornaamwoordelijke gaten en r-woordgaten

Met de bovengenoemde soorten gaten worden hier plaatsen in de zin bedoeld waar voornaamwoorden^o of r-woorden^o (er, waar etc.) met verwijzende functie zijn weggelaten. We bespreken eerst gevallen van het soort van (1)-(5) (de gaten zijn gemarkeerd met rechte haken):

- (1) Max zoekt het stuk vlees **dat** hij in plaats van [ ] te verorberen heeft begraven. (= (1)a op pg. 319)
- (2) De rijst **die** hij zonder [ ] te wassen in het water had gedaan, begon gaar te worden.
- (3) Welke stukken heeft-ie zomaar zonder [ ] door te nemen op de stapel gelegd?
- (4) Dat is een vraag **waar** ik zonder [ ] eerst rustig over na te denken geen antwoord op weet.
- (5) Hier heb je de brief **die** ze alvorens [ ] te bezorgen hadden openge-stoomd.

Op de plaats van de gaten kan een persoonlijk voornaamwoord^o of er worden ingevuld. Er zijn mensen die alle of sommige van de bovenstaande zinnen verwerpen als 'sordig'. Maar zinnen met dit type 'gaten' komen geregeld voor, en het optreden van de betrokken soort gaten is aan bepaalde beperkingen onderworpen. De zinnen (1)-(5) hebben onder meer gemeen dat het voorwerp^o (hier vet gedrukt) dat hoort bij het gezegde^o van de zin waarin de geursiveerde beknopte bijzin is ingebed^o, rechts van het geursiveerde zinsdeel had kunnen staan, als dat voorwerp niet de vorm van een betrekkelijk^o of vragend^o zinsdeel had gehad. Concreet:

- In (1) is het lijdend voorwerp bij *heeft begraven* het betrekkelijk voornaamwoord^o *dat*, maar normaal zou het in een bijzin^o direct links van *heeft begraven* hebben gestaan, zoals bijvoorbeeld in *wanneer hij **het stuk vlees** heeft begraven*. Dus in (1) op een positie rechts van *in plaats van te verorberen*, zoals bv. in *...dat hij in plaats van [ ] te verorberen **het stuk vlees** heeft begraven*.
- In (2) is het lijdend voorwerp bij *had gedaan* het betrekkelijk voornaam-

---

woord *die*, maar het zou normaal in een bijzin direct links van in het water had gedaan hebben gestaan, zoals bijvoorbeeld in toen hij **de rijst** in het water had gedaan. Dus in (2) had het dan kunnen zijn toen hij zonder [ ] te wassen **de rijst** in het water had gedaan.

- In (3) is het lijdend voorwerp^o bij heeft gelegd het vragende zinsdeel welke stukken, maar normaal, als het niet vragend was geweest, had het direct links van gelegd, of nog beter, links van op de stapel gestaan, zoals bijvoorbeeld in Hij heeft de stukken **op de stapel** gelegd. Dus in (3) hadden we dan iets kunnen hebben als Hij heeft zonder [ ] door te nemen **de stukken** op de stapel gelegd.
- In (4) is het voorzetselvoorwerp bij de combinatie antwoord weten het betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord^o *waarop*, maar normaal, als het niet een betrekkelijk zinsdeel was geweest, had het in de bijzin direct links van geen antwoord weet kunnen staan, zoals bijvoorbeeld in dat ik **daarop** geen antwoord weet. Dus in (4) hadden we dan kunnen hebben: ...dat ik zonder [ ] eerst rustig over na te denken **daarop** geen antwoord weet.
- In (5) is het lijdend voorwerp bij het gezegde hadden opengestoomd het betrekkelijk voornaamwoord *die*. Als het niet betrekkelijk was geweest had het in de bijzin direct links van het gezegde gestaan: dat ze **die brief** hadden opengestoomd. Dus dan had het kunnen zijn: ...dat ze alvorens [ ] te bezorgen **die brief** hadden opengestoomd.

Verschuiven we in (1)-(5) het zinsdeel met het gat naar een plaats rechts van de (hierboven door de vet gedrukte zinsdelen bezette) mogelijke positie van een niet-vragend of niet-betrekkelijk voorwerp, dan worden de zinnen veel slechter, zoals (6)-(10) laten zien; we geven daarin de bewuste, niet door het voorwerp bezette positie aan met een liggend streepje; het zich links van het streepje bevindende betrekkelijke of vragende element is vet gedrukt:

- (6) ?Max zoekt het stuk vlees **dat** hij – heeft begraven in plaats van [ ] te verorberen.
- (7) ²De rijst **die** hij – in het water had gedaan zonder [ ] te wassen, begon gaar te worden.
- (8) ^{??}**Welke stukken** heeft-ie zomaar – op de stapel gelegd zonder [ ] door te nemen?
- (9) ^{??}Dat is een vraag **waar** ik – geen antwoord op weet zonder [ ] eerst rustig over na te denken.
- (10) ^{??}Hier heb je de brief **die** ze – hadden opengestoomd alvorens [ ] te bezorgen.

Een soortgelijk gat als in (1)-(5) hebben we in (11):

- (11) Gisteren wandelde hij **er** zonder [ ] naar te kijken – langs.

Op de plaats van het gat kunnen we *er* invullen. Hier is weer iets aan de hand wat vergelijkbaar is met de verschijnselen in (1)-(5): het woord *er*

---

maakt deel uit van het voornaamwoordelijk bijwoord *erlangs*; alleen is het hier van zijn ‘bron’ losgekoppeld en geplaatst in de positie waar anaforsisch *er*^o bij voorkeur staat (zie de schema’s (13) en (22) op pg. 298 en 300). De deelzin^o *zonder* [ ] *naar te kijken* staat links van die ‘bronpositie’ van *er*. Vullen we die bronpositie van *er* op door *er* ‘terug te plaatsen’, dan wordt de zin slecht:

(12) a *Gisteren wandelde hij *zonder* [ ] *naar te kijken* **erlangs**.

Ook als we *zonder naar te kijken* rechts hebben van *erlangs*, is de zin fout:

(12) b *Gisteren wandelde hij **erlangs** *zonder* [ ] *naar te kijken*.

De hier besproken voornaamwoordelijke gaten en *er*-gaten moeten dus altijd links staan van de plaats waar een betrekkelijk, vragend of *er*-woord had kunnen staan als het niet vragend of betrekkelijk was geweest, respectievelijk aan het achterzetsel vast had gezeten. Gaten als in (1)-(5) en (11) worden wel **parasitische gaten** genoemd, omdat ze bestaan bij de gratie van (‘parasiteren op’) een niet-ingevulde positie – ook een soort gat – van bijvoorbeeld een voorwerp, zoals we hierboven zagen, of van *er*, zoals in (11), waar ze links van staan.

Een ander soort gaten (‘waar-gaten’) treffen we aan in een bepaald type bijvoeglijke bijzinnen^o die met *om* beginnen. (Schimonderwerpen laten we hier buiten beschouwing.)

(13) een huis [ ] *om ‘u’ tegen te zeggen*

(14) een plezier [ ] *om te doen*

(15) zaken [ ] *om over na te denken*

(16) een bal [ ] *om mee spelen*

(17) een leuke jongen [ ] *om mee uit te gaan*

(18) sesamkoekjes [ ] *om in de file op te peuzelen*

(19) een doelpunt [ ] *om te zoenen*

(20) iets [ ] *om te eten*

Deze voorbeelden worden ook op pg. 280 besproken. De gaten kunnen niet worden gevuld met een betrekkelijk woord dat terugverwijst naar het voorafgaande zelfstandig naamwoord^o (met wat daarbij hoort: een huis, een plezier etc.), of, zoals in (20), naar iets. De oorzaak daarvan moet gezocht worden in de beperking op het samen voorkomen van betrekkelijk voornaamwoord en voegwoord: dit laatste, *om*, is niet weglaatbaar. Zoals opgemerkt op pg. 303, bij een betrekkelijk woord blijft het voegwoord als regel weg. Het omgekeerde, zoals hier, geldt ook. De woordgroepen *een huis*, *een plezier*, *zaken*, *een bal*, *een leuke jongen*, *sesamkoekjes*, *een doelpunt* en *iets* zijn de antecedenten van een ‘leeg’ betrekkelijk (voornaamwoordelijk) bijwoord. De gaten in (13)-(20) kunnen vanwege de genoemde beperking geen woorddelen als *waar*, *die*, *dat* of *wat* bevatten. De gaten moeten dus leeg blij-

ven. Wel mogelijk zijn bijvoorbeeld *Ik noem je die zaken om erover na te denken, Hij gaf het kind een bal om ermee te spelen, Hij kocht speciaal sesamkoekjes om ze in de file op te peuzelen etc.*, omdat daarin de om-zin niet als betrekkelijke bijzin functioneert, dat wil zeggen geen bijvoeglijke bijzin^o is maar een bijwoordelijke bijzin van doel^o. De bijzin bevat dan niet een onderschikkend voegwoord om, maar het voorzetsel om dat qua betekenis overeenkomt met *teneinde*. Een verwant type bijvoeglijke om-zinnen zijn de recursiverende in (21) en (23), waarin de nulachterzetsels^o weer zijn weergegeven met $\emptyset$:

- (21) a geen tijdstip [ ] om **op** af te spreken
 b een mooi tijdstip [ ] om even $\emptyset$ te pauzeren
 (22) a geen plaats [ ] om **in** te wonen
 b een mooie plaats [ ] om een huis $\emptyset$ te bouwen

De a-voorbeelden bevatten r-woordgaten, gemarkeerd door rechte haken. De b-voorbeelden ook, maar bovendien ook nog nulachterzetsels. De achterzetsels^o (vet gedrukt) in de a-voorbeelden zijn situerend^o, en wel van het soort dat *refereert aan* een tijdstip of locatie als reeds bestaand, concreet gegeven (verwijzend naar een eerder in het gesprek genoemd of algemeen bekend tijdstip of verwijzend naar een bepaald terrein, stuk grond, bouwsel of iets dergelijks). De nulachterzetsels in de b-voorbeelden zijn ook situerend, maar hier betreft het tijds- en plaatsaanduidingen die *positioneren* op de tijdsas of in de ruimte (antwoord gevend op de vraag *wanneer?* of *waar?*). (Zie over nulvoorzetsels en -achterzetsels ook pg. 320 e.v., en over situerende voor- en achterzetsels pg. 90 en 181-3.) De r-woordgaten in (21) en (22) zijn vergelijkbaar met die in (13)-(20). In dit verband moet ook gewezen worden op een naamwoordgroep als (23):

- (23) een goeie manier [ ] om koffie $\emptyset$ te zetten

Het gat in (23) behoeft geen verdere toelichting. Het nulachterzetsel kunnen we moeilijk 'situerend' noemen in de boven aangeduide zin van het woord. Maar het vertoont er wel verwantschap mee. De woordgroep *een goeie manier* in (23) kan in verband gebracht worden met de bijwoordelijke bepaling van hoedanigheid^o of wijze^o. Zoals opgemerkt op pg. 174 en 176, kunnen zulke bepalingen niet de vorm hebben van een voornaamwoordelijk bijwoord^o als *erop* of *waarop*, (zolang het geen betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord^o is), een soort beperking die zich ook voordoet in het geval van bijwoordelijke bepalingen van tijd (pg. 176) en van plaats (pg. 183). Dezelfde factor die het gebruik als hier bedoeld van een voornaamwoordelijk bijwoord belet, is er ook verantwoordelijk voor dat in (23) het achterzetsel niet als woordvorm kan verschijnen. Een verschil met tijds- en plaatsaanduidingen is dat bij naamwoordgroepen van het type (23) het achterzetsel altijd de nulvorm moet hebben.

7.6.4 Samengetrokken delen

In de onderstaande voorbeelden van samentrekking^o zijn de samengetrokken delen^o doorgehaald:

- (1) Jij legt de muziekboeken eerst op de vléugel en ik ~~leg de muziekboeken~~ daarna in de kást.
- (2) Dan kan ik jou ~~helpen met instappen~~ en kan Bertrand je vader helpen met instappen.
- (3) De beste van de klas was ze, of zelfs ~~de beste van~~ de school.
- (4) Dit is de man ~~die Erna geschilderd heeft~~ en ~~die~~ Ria gefotografeerd heeft.
- (5) Ik stel voor ~~dat we vandaag tagliatelle eten~~ en ~~dat we~~ morgen bami ~~eten~~.

Dergelijke voorbeelden zijn ook besproken op pg. 216 e.v. Dat samengetrokken delen een fantoomstatus hebben, dat wil zeggen, er wel op de een of andere manier zijn, ook al worden ze niet uitgesproken, kan, net als bij elliptische zinnen, worden gedemonstreerd aan de hand van bindings^overschijnselen in samengetrokken zinnen. We beschouwen eerst twee gevallen die binnen de traditionele visie voorbeelden van samentrekking zijn, maar in een wat ruimere visie met betrekking tot het begrip ‘zinsdeel’ geen basis vormen voor de diagnose ‘fantoomzinsdeel’. Vervolgens bekijken we een geval waarbij hoe dan ook iets weggelaten moet zijn.

De volgende zinnen zijn volgens de in hoofdstuk 6 gevolgde opvatting voorbeelden van samentrekking:

- (6) Joep zei dat hij een tekening van Jan had gemaakt en een foto genomen van zichzelf.
- (7) Zo kan hij jou zien en hem zien.

Zoals opgemerkt op pg. 303 e.v., moet een verwijswoord als *zichzelf* altijd op zijn minst binnen de eigen deelzin een antecedent hebben (een woord waarop het terug kan slaan). In (6) bevindt *hij* zich niet in dezelfde deelzin als *zichzelf*. Hij kan dus niet het antecedent zijn van *zichzelf*. Toch hebben hij en *zichzelf* betrekking op één en dezelfde persoon. Maar er is iets weggelaten in (6):

- (8) Joep zei dat hij een tekening van Jan had gemaakt en ~~Joep zei dat hij~~ een foto genomen ~~had~~ van zichzelf.

Het samengetrokken deel bevat ook een *hij*, en dit *hij* bevindt zich wél in dezelfde deelzin als *zichzelf*. De conclusie is dat hoewel het antecedent van *zichzelf* een ‘fantoom’ is, dit antecedent wel degelijk in de zin functioneert. Iets dergelijks kunnen we zeggen van (7). *Hem* is een vrije anafoor; dat wil zeggen dat het alleen een antecedent mag hebben buiten het eigen domein (*hij* kan het eventueel zonder antecedent stellen). Het is duidelijk dat *hij* en *hem* in (7) niet in dezelfde zin zitten: ze bevinden zich elk in een

---

ander lid van de nevenschikking. Toch is het niet mogelijk (7) zo te interpreteren dat hij en hem op dezelfde persoon betrekking hebben: hij kan geen antecedent zijn van hem. De verklaring wordt duidelijk wanneer we de samengetrokken delen zichtbaar maken:

(9) Zo kan hij jou zien en ~~zo kan hij~~ hem zien.

Bij samentrekking moet een weggelaten persoonlijk voornaamwoord betrekking hebben op dezelfde persoon of zaak als het corresponderende niet-weggelaten persoonlijk voornaamwoord. (Zie pg. 217, onder (14).) Het woord hij in het samengetrokken deel van (9) moet dus naar dezelfde persoon verwijzen als het woord hij in het linkerlid van de nevenschikking. Een vrije anafoor, zoals hem, mag zoals opgemerkt geen antecedent hebben binnen zijn eigen domein. Het weggelaten hij bevindt zich binnen dat domein (~~zo kan hij~~ hem zien), en kan dus niet dienen als antecedent van hem. Hem en het tweede hij kunnen daardoor niet betrekking hebben op één en dezelfde persoon. Daardoor kan hem ook niet op dezelfde persoon slaan als het eerste hij. Klaarblijkelijk blijft het weggelaten hij, doordat het er als 'fantom' nog is, een obstakel vormen voor een interpretatie van (7) waarin hem terugslaat op hij.

De bovenstaande redenering gaat niet op wanneer we de traditionele visie op wat wel en wat niet een zinsdeel is loslaten, en de voorbeelden (6) en (7) zien als gevallen van nevenschikking van zinsdelen. We beschouwen dan de op pg. 103-4 behandelde werkwoordelijke groep^o als een mogelijk zinsdeel. De nevenschikte zinsdelen in (6) zijn in dat geval een tekening van Jan had gemaakt en een foto genomen had van zichzelf, waarbij vervolgens had in het tweede lid is weggelaten. In (7) zijn in die zienswijze de zinsdelen jou zien en hem zien de nevenschikte zinsdelen. Zo bekeken is er dus noch in (6), noch in (7) sprake van een fantoomzinsdeel hij.

Een geval waarbij hoe dan ook sprake moet zijn van een fantoomzinsdeel is (10):

(10) Jan heeft hem gezien en ik gesproken.

We vatten (10) op als (11):

(11) Jan heeft hem gezien en ik ~~heb hem~~ gesproken.

(Zoals op pg. 216, onder (13) is opgemerkt, hoeven persoonsvormen niet gelijkvormig te zijn bij samentrekking; heb, hoewel niet gelijkvormig aan heeft, kan hier dus weggelaten worden.) Het doorgehaalde hem kan, ondanks het feit dat het niet in hetzelfde domein zit als Jan, niet naar Jan terugverwijzen, omdat het op dezelfde persoon betrekking moet hebben als het niet-doorgehaalde hem, en omdat dit laatstgenoemde persoonlijk voornaamwoord, een vrije anafoor, wél binnen het zelfde domein valt als Jan.

7.6.5 Schimonderwerpen en ontbrekend onderwerp in de gebiedende wijs

In deze paragraaf komen eerst schimonderwerpen^o aan de orde (§ 7.6.5.1) en vervolgens het ontbrekend onderwerp^o in de gebiedende wijs^o (§ 7.6.5.2).

7.6.5.1 Schimonderwerpen

Schimonderwerpen^o (virtuele^o, impliciete^o of begrepen onderwerpen^o) zijn ‘onhoorbare’ onderwerpen. (We begrijpen bijvoorbeeld dat het onderwerp van de beknopte bijzin^o *om te komen*, in *Koen doet zijn best om te komen*, betrekking moet hebben op Koen; maar dit onderwerp is in genoemde bijzin^o niet aanwijsbaar. Het is een schimonderwerp.) Schimonderwerpen zijn besproken op pg. 200 e.v., 238 e.v., 250, 256, 258, 261, 272-3 en 313. Ze komen onder meer voor in beknopte bijzinnen en bepalingen van gesteldheid^o. Ze worden in dit boek steeds genoteerd met cursieve tekststaken: *Koen doet zijn best om [] te komen*. We bespreken eerst, in **(a)**, schimonderwerpen in beknopte bijzinnen, daarna, in **(b)**, schimonderwerpen in bepalingen van gesteldheid.

(a) Beknopte bijzinnen (tussen rechte haken) met te bevatten altijd een schimonderwerp:

- (1) Marius vraagt Albrecht [(om) []] een foto van hem te maken].
- (2) Marius belooft Albrecht [(om) []] een foto van zichzelf te maken]
- (3) Marius hoeft van Albrecht [[]] geen foto’s van hem te maken]
- (4) Marius stelt Albrecht voor [[]] elkaar te tutoyeren].
- (5) Het is hier niet de gewoonte [(om) []] over jezelf te praten].
- (6) Hij vertrok [zonder []] gedag te zeggen]
- (7) Hij gaf de jongen een bal [om [] [ ]] mee te spelen].

(De beknopte bijzin in (7) bevat ook nog een *er-gat*^o, aangegeven met rechte haken.)

Maar bepaalde *te-loze* beknopte bijzinnen kunnen ook schimonderwerpen bevatten:

- (8) Peter mag van Sara [[]] een foto van zichzelf maken].
- (9) Je kunt hier niet [[]] foto’s van jezelf maken].
- (10) Sara heeft van Peter nooit [[]] foto’s van zichzelf] hoeven [maken]

Het betreft in (8)-(10) beknopte bijzinnen zoals ze voor kunnen komen bij de niet-modaal^o gebruikte werkwoorden *hoeven*, *kunnen*, *moeten*, *mogen*, *willen* en *zullen*. (In (10) vormen [] *foto’s van zichzelf* en *maken één geheel*.) Ook in (3) wordt *hoeven* in de niet-modale betekenis gebruikt. Op wie het schimonderwerp betrekking heeft, op de persoon genoemd door het onderwerp^o of een voorwerp^o, of op een niet in de zin genoemde – zoals

---

in (5) – wordt bepaald door het werkwoord^o in de hogere zin^o, het zg. controlewerkwoord^o.

Het komt ook voor dat een schimonderwerp betrekking heeft op een niet genoemde participant^o in de hogere zin. (Een participant is een instantie die direct betrokkene is in de gebeurtenis of stand van zaken beschreven door het gezegde^o.) Voorbeelden zijn (11) en (12):

- (11) Frits werd opgesloten [om [] hem te beletten met medeplichtigen te spreken].
(12) Het is vervelend [om [] te laat te komen].

In (11) heeft het schimonderwerp betrekking op de instantie die Frits heeft opgesloten. In (12) heeft het betrekking op degene voor wie het te laat komen vervelend is. In beide gevallen heeft het dus betrekking op een niet genoemde instantie, die echter wel degelijk direct betrokken is bij de beschreven gebeurtenis of stand van zaken.

(b) Een belangrijk verschil tussen de **bepaling van gesteldheid** en beknopte bijzinnen is, dat het schimonderwerp van de eerstgenoemde altijd betrekking moet hebben op een participant^o, in tegenstelling tot wat we bijvoorbeeld zagen in (5), waar het niet op een (al of niet impliciete) participant in de hoofdzin betrokken kan worden. In (13) en (14), hieronder, is steeds het zinsdeel onderstreept dat de participant noemt waarop het schimonderwerp betrekking heeft.

- (13) Ik heb hem [[] als kind] gekend.
(14) Ik heb hem [[] als kind] gekend.

Zo'n participant kan soms ook ongenoemd blijven:

- (15) Daar valt [[] als Kamerlid] niet tegen op te boksen.
(16) Ze werden [[] ongezien] geobserveerd.

In (15) duidt het schimonderwerp op degene die 'daartegen' zou moeten opboksen, maar die wordt niet genoemd (al zou dat wel kunnen: *Daar valt door mij als Kamerlid niet tegen op te boksen*). Evenals in (15) is het in (16) de ongenoemde handelende persoon^o waarop het schimonderwerp betrekking heeft: degene die observeert.

Hoewel het schimonderwerp van een bepaling van gesteldheid dus altijd een al of niet impliciet antecedent^o in de zin moet hebben (een al of niet 'virtueel' zinsdeel waarnaar terugverwezen wordt), kan het niettemin gebeuren dat zo'n schimonderwerp slaat op een instantie die alleen buiten de zin een rol speelt; vergelijk het volgende voorbeeld:

- (17) Dat is een wapen [om [] 's nachts [[] onbevreesd] mee op pad te gaan].

Het schimonderwerp van de bepaling *onbevreesd* heeft weliswaar een antecedent binnen de zin, maar dat antecedent is zelf weer een schimonderwerp, het schimonderwerp van de beknopte bijvoeglijke bijzin^o om *onbevreesd mee op pad te gaan*. Schimonderwerpen van beknopte bijzinnen hoeven, zoals we zagen, geen antecedent in de hogere zin te hebben, impliciet noch expliciet. Dat is hier het geval: het schimonderwerp van de bijzin kan slechts betrokken worden op een persoon waarvan impliciet noch expliciet sprake is in de hoofdzin (*Dat is een wapen*____). Via het schimonderwerp van de bijzin kan het schimonderwerp van *onbevreesd* dus toch uitwijzen naar een persoon die in de zin zelf geen rol speelt.

7.6.5.2 Ontbrekend onderwerp in de gebiedende wijs

Een heel ander soort impliciete onderwerpen dan de in de vorige paragraaf behandelde treffen we aan in zinnen in de gebiedende wijs^o, zoals *Zwijg daarover*, *Ga zitten*. Het is bij dergelijke zinnen altijd duidelijk wie degenen is die geacht wordt de handeling uit te voeren: de toegesprokene. Maar in de meeste gevallen blijft het onderwerp impliciet. Een belangrijk verschil met schimonderwerpen is natuurlijk, dat ze altijd betrekking hebben op de toegesprokene. Anders dan bij beknopte bijzinnen en bepalingen van gesteldheid het geval is, kunnen ze ook 'ingevuld worden': *Hou jij je mond*, *Gaat u zitten*. (Maar merk op dat bij een expliciet u de persoonsvorm een uitgangs-t moet hebben. Bij – al of niet toevallig – wederkerende werkwoorden hebben we, bij expliciet u, als wederkerend voornaamwoord zich en nooit u: *Schaamt u zich*, t.o. **Schaamt u u*.) Dat de gebiedende-wijsonderwerpen ook functioneren als ze onuitgesproken blijven, blijkt uit de mogelijkheid van het gebruik van wederkerende^o en wederkerige voornaamwoorden^o in onderwerploze gebiedende wijzen. Zulke woorden moeten namelijk altijd een antecedent hebben, maar in (1) en (2) blijft dat antecedent onuitgesproken.

- (1) Schrijf een verhaal over *jezelf*.
- (2) Help *elkaar*.

---

8 Enkele taalkundige adviezen

Inleiding en overzicht Er bestaan allerlei variaties, **varianten**, van het Nederlands. We onderscheiden bijvoorbeeld West-Vlaams, Stellingwerfs, turbotaal, poldernederlands, Surinaams Nederlands en nog vele andere soorten Nederlands. Sommige van die varianten, **dialecten**, zijn streekgebonden ('gewestelijk'), andere zijn meer kenmerkend voor bepaalde sociale groepen (**sociolecten**; zie, bijvoorbeeld, voor het zg. poldernederlands: www.hum.uva.nl/poldernederlands). De diverse soorten Nederlands hebben elk meer of minder prestige. Niet iedereen kent aan een bepaalde variant hetzelfde prestige toe.

Een niet-streekgebonden variant is het **Algemeen Beschaafd Nederlands (ABN)**. Het is de algemeen erkende voertaal die leerlingen op school geacht worden te leren, waarvan de kranten zich bedienen, waarin ambtelijke stukken, wetsteksten en dergelijke dienen te worden gesteld, en die de nieuwslezers worden verondersteld te spreken. Het is de voertaal in het Nederlandse-taalgebied, en behalve dat het geen dialect is, is het is dus ook geen sociolect (maar het kan dat natuurlijk wel worden als bepaalde sociale groepen zich ervan afwenden). De uitspraak van het ABN is in het ideale geval zodanig dat je niet hoort waar de spreker vandaan komt. Soms is er bij ABN-sprekers een lichte regionale 'kleuring' te horen. Binnen zekere grenzen wordt die geaccepteerd. Voor de meeste mensen is de uitspraak het meest kenmerkende van een taalvariant. In één onderdeel van dit hoofdstuk, namelijk § 8.2, wordt kort ingegaan op enkele uitspraak-kwesties. Minstens even belangrijke aspecten van het ABN zijn echter de zinsbouw en de woordkeus. In dit boek wordt aan de uitspraak geen speciale aandacht besteed, al is dat op zichzelf een belangrijk en interessant onderwerp; wel aan zinsbouw en woordkeus.

Er zullen in de volgende paragrafen uitsluitend taalkundige adviezen worden gegeven, dat wil zeggen adviezen die betrekking hebben op grammaticale kwesties, kwesties van taalkundig correcte woordkeus, en correcte uitspraak en spelling. Er worden geen stilistische adviezen gegeven of adviezen met betrekking tot 'leesbaar' schrijven, dus geen adviezen als 'vermijd herhaling', 'gebruik niet aan één stuk door het passief^o', 'maak niet te lange zinnen' of 'vermijd constructies met een (te) grote afstand tussen bij elkaar horende delen (**tangconstructies**)'. Er worden in dit hoofdstuk, naast de spelling van de werkwoordsvormen, een paar veel voorkomende soorten taalfouten behandeld, en enkele vaak gestelde vragen over zinsbouw en woordkeus in het ABN.

Men kan zich nu natuurlijk afvragen hoe kan worden bepaald of iets ABN is of niet. Wie maakt in eerste aanleg uit wat dat is? Een verrassende uitkomst van recent onderzoek is dat vrijwel alle Nederlandstaligen het binnen zeer kleine marges eens zijn over wat ABN is en wat niet. Ook zij die

---

het niet spreken of ten onrechte beschouwen als ‘overdreven netjes’ blijken het ABN feilloos als zodanig te herkennen.

Dit wil uiteraard nog niet zeggen dat iedereen even goed de zinsbouw en de woordkeus van het ABN beheerst. De volgende vraag is dus: wie zijn degenen die het best over het gesproken en geschreven ABN kunnen oordelen? Het antwoord hierop is: de ABN-sprekers die door degenen waarmee zij de taalgemeenschap delen als zodanig worden herkend en erkend. Natuurlijk is er ook binnen deze groep nog weer variatie vast te stellen, zowel qua beheersing als qua oordelen over bepaalde constructies. Maar die variatie is voor een taalkundige, zeker als het ABN zijn eerste taal is, zonder al te veel problemen te overzien.

Er worden in dit boek verschillende soorten beoordelingen van taalbouwsels gegeven, gerepresenteerd door tekens, die aan de zinnen of constructies voorafgaan: een asterisk * (‘fout’, ‘ongrammaticaal’), een of meer vraagtekens ?? (‘geeft interpretatieproblemen’, ‘dubieus’, ‘beroerd, maar nog niet helemaal “uit” ’), en – bij één gelegenheid – een bananenicoontje 🍌 (‘is een “bananenzin” ’, pg. 324 e.v.). Een zin kan verworpen worden omdat hij een regel of principe van de grammatica van het ABN schendt. Hij wordt dan voorzien van een van deze tekens. Hij krijgt echter een ‘waarschuwingsdriehoek’ Δ (‘substandaard’, ‘wordt wel gehoord, maar is sterk af te raden’) wanneer de zin bovendien behoort tot een variant met een laag prestige, of getuigt van met weinig vrucht gevolgd moedertaalonderwijs. Zo gaat Δ Hij hep een boot niet alleen tegen de ABN-grammatica in, maar wordt er ook een laag prestige aan toegekend (hoewel misschien niet door iedereen onder alle omstandigheden). De zin wordt daarom voorzien van een driehoek, en niet van een asterisk.

Een constructie is ook wel eens verkeerd omdat de spreker of schrijver het te goed wil doen. Een voorbeeld is Δ A is even groot dan B. De spreker/schrijver weet: het is ‘groter dan’, niet ‘groter als’, en vervangt *als* door *dan* ook waar dat niet moet. We spreken dan van **hypercorrectie**.

Men kan zich afvragen of het wel zin heeft om corrigerende opmerkingen te maken over van de norm afwijkend taalgebruik. Is het geen vechten tegen de bierkaai? En is het wel zo erg dat woorden verkeerd worden gebruikt en constructies krom zijn, zolang we de bedoeling begrijpen? Dergelijke vragen stoelen op een vorm van relativisme waar op het eerste gezicht wel iets voor te zeggen lijkt. Het gaat immers om de communicatie.

Maar een even belangrijke factor bij de communicatie als de inhoud van wat gezegd of bedoeld wordt, is hóé het gezegd wordt. En er valt nog wel iets af te dingen op het standpunt dat de ene taalnorm even veel of weinig waard is als de andere. Naarmate een samenleving een hogere organisatiegraad bereikt, ontstaat er een sterkere, door de praktijk ingegeven behoefte aan standaardisering, ook op het gebied van de taal. Samenhang wordt bevorderd en in stand gehouden door een gemeenschappelijke cultuur, waarvan de voertaal een onmisbaar vehikel is. Wil een geciviliseerde samenleving niet uiteenvallen, en wil zij zich voortdurend kunnen ont-

---

wikkelen, dan is er een zekere continuïteit van haar basis nodig. Dat betekent dat het doorgeven van kennis en cultuurgoed zonder al te ingrijpende verstoringen of breuken moet kunnen plaatsvinden. Die continuïteit – dat wil zeggen: het bewaren van de samenhang binnen een taalgemeenschap door alle leeftijden heen – vormt een voorwaarde voor het voortbestaan van de samenleving waaraan men zijn identiteit ontleent. Het Nederlands is op dit moment in Europa de taal van zo'n 22 miljoen mensen. Zonder codificering, zonder het in ere houden van algemeen aanvaarde, redelijk stabiele normen, verdampt het bindend element. De geschiedenis leert dat een gemeenschap zonder respect en aandacht voor de eigen taal noch door zichzelf, noch door anderen voor vol kan worden aangezien. Maar de taal van een economisch succesvolle en dynamische samenleving is sterker onderhevig aan factoren van verandering en innovatie dan de taal van een geïsoleerd gebied waarin weinig gebeurt: bij alle streven naar uniformering en standaardisatie is de noodzaak van een zekere tolerantie ten aanzien van veranderingen in onze taal onontkoombaar. De meeste taalveranderingen beginnen als fouten, gemaakt uit onwetendheid, of als gevolg van onvermogen of onwil tot reflectie. Wie zulke fouten signaleert (vaak pas als ze allang door anderen zijn overgenomen) ervaart ze als blijk van domheid of ongeletterdheid. Het is niet onbegrijpelijk dat dan het woord 'taalverloedering' valt. Maar taalveranderingen zijn geen nieuw verschijnsel, en evenmin zijn het cultuurrampen. Het is goed te beseffen en te aanvaarden dat ten minste een aantal van de in dit hoofdstuk besproken fouten zich zullen verbreiden en zullen uitlopen in taalveranderingen. Het heeft geen zin nog te protesteren tegen het bijna dwangmatige vervangen van *plaats* door *plek*, of tegen het overbodige voor in voor wat betreft. En er is bijvoorbeeld al een schoolboek in omloop waarin gesteld wordt dat het gebruik van *hun* als onderwerpsvorm acceptabel Nederlands is. Maar, zo mag gehoopt worden, de onvermijdelijkheid van taalverandering maakt het niet overbodig fouten aan te wijzen, ook al zouden er, achteraf, enkele de bron van taalverandering blijken te zijn. Het is ondoenlijk een enigszins complete bespreking te geven van veel gemaakte fouten en veel gestelde vragen. We beperken ons hier tot een klein aantal. De keuze is volstrekt subjectief, al is natuurlijk wel getracht enkele van de meest opvallende en meest voorkomende kwesties aan de orde te stellen.

Dit hoofdstuk omvat vier paragrafen. De eerste gaat over kwesties van zinsbouw en flexie^o (zoals naamvallen en vervoeging van werkwoorden). In de tweede wordt een aantal specifieke fouten besproken die de vorm en de betekenis van woorden en uitdrukkingen betreffen. Ook wordt daar ingegaan op een paar dikwijls gesignaleerde kwesties van woordkeus en woordvorm, en op geconstateerde veranderingen in de uitspraak van woorden. In de derde paragraaf wordt aandacht besteed aan enkele veel voorkomende, naar betekenis (en soms ook vorm) gebrekkige of als problematisch beschouwde constructies. De laatste paragraaf bevat informatie over de spelling van werkwoordsvormen.

8.1 Grammaticale kwesties

Het bepalen van het onderwerp Soms levert de vraag of de persoonsvorm^o in het enkelvoud^o of het meervoud^o moet staan problemen op. De oorzaak is dan dat er onzekerheid bestaat over wat het onderwerp^o van de zin is. Dat kan bijvoorbeeld voorkomen bij naamwoordgroepen^o die als indirect object^o dienstdoen, en waar geen *aan* voor gezet kan worden. Zo horen we vaak in plaats van *Die schoenen passen je niet*, het foutieve **Je past die schoenen niet*. Dit hangt samen met een tendens om het indirect object, als dat het enige voorwerp^o in de zin is, tot onderwerp te ‘promoveren’. Zo is naast *Mij mankeert niets* (waarin mij indirect object is) de constructie *Ik mankeer niets* al acceptabel Nederlands geworden. Ook is *Ik werd opengedaan door de werkster* (in plaats van *Er werd me opengedaan* etc.) al heel lang heel gewoon. Hieronder volgen een aantal voorbeelden waarin wél duidelijk sprake is van een taalfout. Het onderwerp is gecursiveerd en het indirect object onderstreept.

- (1) ^Δ*PSV en vooral Feyenoord* zinken nu al *de moed* in de schoenen.
moet zijn: ... zinkt nu al *de moed* in de schoenen.
- (2) ^Δ*De dingen die zijn vriend* te wachten staat, zijn niet mis.
moet zijn: ... te wachten staan,...
- (3) ^Δ*De bouw* wacht drukke jaren.
moet zijn: ... wachten drukke jaren.
- (4) ^Δ*Hetzelfde* lot lijken *de pogingen* beschoren te zijn *om mensen niet meer een vaste werkplek te geven*.
moet zijn: ... lijkt de pogingen beschoren te zijn...

Vaak komen we passieve^o zinnen als de volgende tegen:

- (5) De reizigers worden verzocht hier uit te stappen.
- (6) Nieuwe raadsleden worden geadviseerd het reglement van orde goed te lezen.

Eigenlijk zijn *de reizigers* in (5) en *nieuwe raadsleden* in (6) meewerkend voorwerp, maar ze worden hier behandeld als onderwerp. De persoonsvorm zou in beide zinnen *wordt moeten zijn*: *Er wordt de reizigers/nieuwe raadsleden verzocht/geadviseerd...*, of *De reizigers/Nieuwe raadsleden wordt verzocht/geadviseerd...*, zodat de zinnen de vorm krijgen van onderwerploze passieve zinnen (zie pg. 296, het commentaar boven (8)). Tegen constructies als (5) en (6) wordt al sedert de 19^e eeuw op gezette tijden bezwaar gemaakt. Veel minder protest horen we tegen zinnen als (7):

- (7) Men wordt verzocht hier uit te stappen.

Toch is hier hetzelfde aan de hand: wat in (7) onderwerp is, zou eigenlijk meewerkend voorwerp moeten zijn. De vorm *men* is daarvoor echter

---

niet geschikt: *We verzoeken men hier uit te stappen.

De acceptatie van constructies als (5)-(7) is sterk afhankelijk van het soort werkwoord^o of werkwoordelijke uitdrukking^o dat wordt gebruikt. Is het bijvoorbeeld toestemming *geven*, *gunnen*, *beloven* of *ontkomen*, dan is het oordeel negatiever:

- (8) *De projectontwikkelaars werden toestemming gegeven daar te bouwen.
- (9) *Ik word niet gegund eens even uit te rusten.
- (10) *Jij werd beloofd toegelaten te zullen worden.
- (11) *Die gevaren zijn ontkomen.

Het ziet ernaar uit dat er een ontwikkeling gaande is die het in passieve zinnen mogelijk maakt dat indirecte objecten bij een voorlopig zeer beperkte groep werkwoorden met beknopte bijzinnen^o 'gepromoveerd' worden tot onderwerp. Tot deze werkwoorden behoren, behalve *verzoeken*: *vragen*, *adviseren* en *aanraden*.

Is het onderwerp enkelvoud of meervoud?

Om te weten of de persoonsvorm van een zin in het enkelvoud of meervoud moet staan, is het nodig het getal^o van het onderwerp te kennen. Soms is het getal van het onderwerp van belang voor de vorm van nog andere elementen in de zin, zoals we dadelijk aan voorbeeld (13) zullen zien. Dat levert soms problemen op bij naamwoordgroepen met onder meer *aantal* en *soort*, en met zelfstandige naamwoorden die maat- of gewichtseenheden e.d. aanduiden. De volgende zinnen zijn bijvoorbeeld niet goed:

- (12) *Er worden drie pond kersen vermist.
(**moet zijn**: Er wordt...)
- (13) *Vijftig procent van de mensen betalen hun belasting niet op tijd.
(**moet zijn**: ...betaalt zijn belasting...)

In (13) moet niet alleen de persoonsvorm aangepast worden, maar ook het getal van het bezittelijk voornaamwoord bij *belastingen*. Niet zo eenduidig zijn de zaken bij naamwoordgroepen met *aantal*, *soort* e.d.

- (14) Er heeft/hebben een aantal mensen afgebeld.
- (15) Toen stormde/stormden een vijftal betogers naar voren.
- (16) Op zolder lag/lagen een hoop oude boeken.
- (17) Dat soort dingen is/zijn lastig.
- (18) Zulk soort dingen staat/staan me niet aan.

In al deze gevallen is in principe zowel een enkel- als een meervoud mogelijk.

Een *aantal*, een *vijftal* en een *hoop* passen in de context *We hebben er...*; op grond daarvan kunnen we zeggen dat het telwoorden^o zijn (pg. 84). *Mensen*, *betog-*

gers en boeken in (14), (15) en (16) zijn volgens deze redenering de centrale woorden (de hoofden^o) in de betrokken naamwoordgroepen. Daarnaast dient zich dan de persoonsvorm te richten. Maar het is ook mogelijk de onderwerpen in (14)-(16) op te vatten als naamwoordgroepen met als hoofd respectievelijk de zelfstandige naamwoorden *aantal*, *vijftal* en *hoop*. Zo gezien moet de persoonsvorm in het enkelvoud staan. In sommige gevallen is dit de enige mogelijkheid. Als in (16) *hoop* als hoofd van de naamwoordgroep bedoeld is ('stapel', 'berg'), dan staat het onderwerp dus in het enkelvoud.

Het is mogelijk *dat soort* en *zulk soort* op te vatten als *zulke*. In dat geval gelden ze als bijvoeglijke bepaling^o bij *dingen*, welk laatste woord dan automatisch hoofd van de naamwoordgroep is, en het getal bepaalt van de persoonsvorm (meervoud). Maar we kunnen *dingen* (of van *dingen*) ook opvatten als bijvoeglijke bepaling bij *soort*. De persoonsvorm moet dan in het enkelvoud staan.

Bij de opvatting van *dat soort* en *zulk soort* als *zulke* moet nog een aanvullende opmerking gemaakt worden. In een zin als *Er groeien verschillende soorten gras* moet de persoonsvorm (*groeien*) per se in het meervoud staan, ook al is *gras* enkelvoud. *Soorten* + enkelvoudig zelfstandig naamwoord (altijd niet-telbaar^o) vereist altijd een persoonsvorm in het meervoud. Hieruit kan echter niet geconcludeerd worden dat in naamwoordgroepen met *soort(en)* de persoonsvorm zich dus eigenlijk steeds zou moeten richten naar het getal van *soort*. Het is namelijk wél mogelijk om *dat soort* en *zulk soort* op te vatten als *zulke*, maar dat is niet mogelijk met *die soorten* en *zulke soorten*.

Deelwoord + hulpwerkwoord of omgekeerd?

Gesloten zijn of zijn gesloten

In het gezegde^o kunnen één van de hulpwerkwoorden^o *zijn*, *hebben* en *worden* en een bijbehorende voltooid^o of passief deelwoord^o onmiddellijk na elkaar komen, zoals bijvoorbeeld in:

- (19) Ik begreep dat hij hard gewerkt had/had gewerkt.
- (20) Tom kan de deur ook zelf hebben opengemaakt/opengemaakt hebben.
- (21) Dat zijn kinderen die ontzettend verwend worden/worden verwend.

De beide volgordes zijn in deze zinnen goed; het deelwoord kan voor of na het hulpwerkwoord komen. We noemen de volgorde deelwoord – hulpwerkwoord de *groene volgorde*^o; de andere is de *rode volgorde*^o. Er zijn zinnen die wat de uiterlijke vorm betreft lijken op (19)-(21), maar waarin maar één volgorde juist is:

- (22) a *Ik hoorde dat hij elke avond is beschonken.
b Ik hoorde dat hij elke avond beschonken is.
- (23) a *Ze zeiden dat het café de hele dag is gesloten.
b Ze zeiden dat het café de hele dag gesloten is.

De niet bedoelde lezing van (23)a is ‘ze zeiden dat ze het café de hele dag telkens hebben gesloten’. In (22) en (23) is er geen sprake van een hulpwerkwoord, maar van het koppelwerkwoord^o *zijn*. De delen is *beschonken* en is *gesloten* zijn naamwoordelijke gezegdes^o. De woorden *beschonken* (‘dronken’) en *gesloten* (‘dicht’) zijn hier bijvoeglijke naamwoorden^o. Bij naamwoordelijke gezegdes moet het koppelwerkwoord in bijzinnen^o (de recursiverende delen in (22) en (23)) altijd na het naamwoordelijk deel komen. Zinnen van het soort van (24)-(28) komen geregeld voor, maar zijn om de hier aangegeven reden niet goed:

- (24) Δ Wij hoorden dat hij erop was *gebrand* dat hij die opdracht kreeg.
- (25) Δ Nu bleek dat de meeste gebouwen niet tegen een aardbeving waren *bestand*.
- (26) Δ Hoewel over de oorzaak nog niets is *bekend*, worden er al maatregelen genomen.
- (27) Δ Iemand die met zo’n tomeloze eerzucht is *behept*, moet wel problemen krijgen.
- (28) Δ Het publiek dat op koopjes was *belust*, bestormde het warenhuis.

In sommige gevallen heeft een omkering van de volgorde ook gevolgen voor de betekenis. Zo kan de zin *In de krant stond dat de gevangene was uitgehongerd* alleen inhouden dat men de gevangene uitgehongerd had. *Was uitgehongerd* kan alleen werkwoordelijk gezegde zijn: de voltooid verleden tijd^o van *uitgehongerd* worden. De volgorde *uitgehongerd* was kan zowel die van een werkwoordelijk gezegde zijn als die van een naamwoordelijk gezegde. In het laatste geval betekent de zin dat de gevangene zeer hongerig was. Er wordt wel betwist dat er verschil zou zijn tussen *dat hij getrouwd* is en *dat hij is getrouwd*. Voor wie dit verschil niet aanvoelt is dan een zin als (29) in orde; voor anderen deugt hij niet. Iets dergelijks kan ook gezegd worden van *dat ze verhuisd zijn* en *dat ze zijn verhuisd* en *dat hij gepensioneerd is/is gepensioneerd*:

- (29) $\binom{?}{?}$ Ik geloof dat hij al jarenlang is getrouwd.
- (30) $\binom{?}{?}$ Ik geloof dat ze al jarenlang zijn verhuisd.
- (31) $\binom{?}{?}$ Ik geloof dat hij al jarenlang is gepensioneerd.

Het lijkt erop dat de bijzinnen in voorbeelden als de bovenstaande door sommigen kunnen worden geïnterpreteerd als beschrijvingen van standen van zaken (zodat combinatie met een duurbepaling^o (zoals *jarenlang*) mogelijk is), mits het werkwoord niet betrekking heeft op een onomkeerbaar proces. Dat moet dan inhouden dat bijzinnen als $\binom{???}{?}$ *dat het kalf al een uur lang is geslacht* of $\binom{???}{?}$ *dat het gebouw al jarenlang in brand is gestoken* wél worden verworpen.

Waar hoort de bepaling van gesteldheid bij?

Een bepaling van gesteldheid^o zegt iets over een in de zin genoemde participant^o, dat wil zeggen, hij kan horen bij een onderwerp^o, een voorwerp^o of een naamwoordgroep^o in een bijwoordelijke bepaling van de

---

handelende persoon^o. Hieronder volgen enkele voorbeelden, waarin de bepaling van gesteldheid is gecursiveerd en de bijbehorende naamwoordgroep is onderstreept. Achter de voorbeelden is aangegeven tot welk zinsdeel ze behoren of welk zinsdeel ze zijn.

- (32) Bleek kwam ze binnen. (onderwerp)
- (33) Ik eet die vis altijd rauw. (lijdend voorwerp^o)
- (34) Dat overkwam me wandelend in het Amsterdamse Bos. (indirect object^o)
- (35) We rekenen op jou als deskundige. (voorzetselvoorwerp^o)
- (36) Die kleine opera is door Mozart als kind gecomponeerd. (bijw. bep. v. d. handelende persoon)

Zinnen met een bepaling van gesteldheid zijn in beginsel fout als er geen zinsdeel kan worden aangewezen waar de bepaling bij hoort (maar zie pg. 333, voorbeeld (15)):

- (37) ^ΔEenmaal bij de conclusie aangeland moet er goed op worden gelet dat hoofdzaken van bijzaken worden gescheiden.
- (38) ^ΔLezend in zijn proefschrift groeide langzamerhand het idee dat er iets niet klopte.
- (39) ^ΔLuid zingend vertrok de touringcar uit Barcelona.

Soms is niet duidelijk waarop de bepaling van gesteldheid betrekking heeft, valt moeilijk te ontkomen aan een verkeerde interpretatie van de zin of is het bedoelde verband er moeilijk in te lezen:

- (40) Met kroos bedekt trof ik hem op de oever aan. [Wie was met kroos bedekt?]
- (41) José sprak María in Bogotá, verjaagd door haar boze dorpsgenoten. [Wie was verjaagd?]
- (42) Ingesloten door zijn bewakers blafte de kampcommandant de gevangene hooghartig af. [Wie was ingesloten?]
- (43) Ziek naar lichaam en ziel door de koloniale vergiftiging stond de inlanders geen andere weg open dan geweld. (S. de Lange, 'Les damnés de la terre', in Oogst, 2000) [Het lijkt of de bepaling hoort bij geen andere weg.]

Vooropplaatsing van de bepaling van gesteldheid versterkt de neiging bij de lezer/hoorder de bepaling te betrekken op het onderwerp. Dergelijke problemen kunnen worden vermeden door de bepaling dicht bij het desbetreffende zinsdeel te plaatsen, of door de bepaling te vervangen door een bijzin:

- (44) Ik trof hem met kroos bedekt op de oever aan.
- (45) José sprak María in Bogotá nadat ze verjaagd was door haar boze dorpsgenoten.
- (46) De kampcommandant blafte de gevangene hooghartig af terwijl deze ingesloten was door zijn bewakers.

---

(47) De inlanders, *ziek naar lichaam en ziel door de koloniale vergiftiging*, stond geen andere weg open dan geweld.

Het weglaten van om (a) In bepaalde soorten constructies is *om* niet weglaatbaar, zoals:

- in bijvoeglijke bijzinnen waarin *om* voegwoord^o is:

(48) een pleidooi *om nooit meer te vergeten*

(49) een geschikt moment *om een afspraak te maken*

(50) een manier *om sneller op te schieten*

- in bijwoordelijke bijzinnen met *om* als voegwoord, bij bijvoeglijke naamwoorden^o:

(51) leuk *om mee uit te gaan*

(52) geschikt *om gaten mee te boren*

- in zinnen waarin *om* voorzetsel is en ‘teneinde’ betekent:

(53) We doen dat *om je te helpen*.

(54) Dat paaltje staat daar *om auto's tegen te houden*.

(55) Hun gezichten, groen *om niet op te vallen*, hielden ze zo veel mogelijk in de schaduw.

- in bijwoordelijke bijzinnen van bestemming^o:

(56) Hij liep weg van huis en werd verschillende keren ontslagen, *om uiteindelijk in het vreemdelingenlegioen terecht te komen*.

(57) Hij begon een glanzende carrière in Amerika, *om er als anonieme zwerwer in 1921 aan zijn eind te komen*.

(b) *Om* is weglaatbaar na onder meer de volgende werkwoorden:

adviseren	helpen	trachten
belemmeren	leren	verbieden
besluiten	lukken	vervelen
bevelen	passen	verzoeken
bezweren	pogen	verzuimen
dwingen	proberen	vragen
gebieden	smeken	wagen
gelasten	suggereren	weigeren

Het is ook weglaatbaar na zelfstandige naamwoorden als *opdracht*, *bevel*, *aanleiding*, *gelegenheid*, *mogelijkheid*, *poging*, *plan*, *kans*, *verbod* en *voornemen*, kortom, na zelfstandige naamwoorden die qua vorm en/of betekenis in verband staan met een van de bovenstaande werkwoorden of met soortgelijke werk-

---

woorden (opdracht: opdragen; bevel: bevelen; poging: pogen etc.) of die betrekking hebben op een gelegenheid of reden (om) iets te doen (kans, aanleiding etc.). Om is ook weglaatbaar na bijvoeglijke naamwoorden als gericht (hij is erop gericht (om)...), geneigd, blij, begerig, vreemd (vreemd (om) te bedenken dat...), dat wil zeggen na bijvoeglijke naamwoorden die hetzij betrekking hebben op intenties, hetzij op hoe iemand iets kan ervaren.

Ten onrechte wordt wel gezegd dat om zo veel mogelijk geschrapt moet worden. Dit leidt ertoe dat men om soms zelfs weglaat in zinnen waarin het onmogelijk gemist kan worden.: ^ΔHij mist het verstand dat nodig is keuzes te maken (moet zijn: om keuzes te maken; vgl. (51) en (52)), ^ΔEr werden maatregelen genomen de negerslaaf tegen de willekeur van de blanke kolonist te beschermen (moet zijn: om de negerslaaf tegen de willekeur van de blanke kolonist te beschermen; hier betekent om 'teneinde').

Fouten bij samentrekking Tante Betjes zijn nevenschikkingen met en waarvan het tweede lid^o een mededelende hoofdzin^o is met een ten onrechte niet gevulde eerste positie^o. Voorbeelden zijn:

- (58) ^ΔHet was een prachtige uitvoering en hebben wij erg genoten.
(moet zijn: ... en wij hebben erg genoten.)

Het geursiveerde stuk (het tweede lid) is een mededelende hoofdzin. In zulke zinnen moet de positie die onmiddellijk aan de persoonsvorm^o (hier: hebben) voorafgaat, opgevuld zijn met een zinsdeel (en is geen zinsdeel; voegwoorden^o zijn geen zinsdelen; zie pg. 215), maar hier is die positie – de eerste positie dus – leeg gebleven. Nog een voorbeeld van een tante Betje is (59):

- (59) ^ΔDe kersentaart was dan ook prominent aanwezig op al haar (Elizabeth I) banketten en werden er veel kersenpuddingen geserveerd. [uit een folder over favoriete gerechten van het Engelse hof]
(moet zijn: ... en er werden veel kersenpuddingen geserveerd.)

In (59) is eveneens de zinsdeelpositie voorafgaand aan de persoonsvorm werden ten onrechte leeg.

Het is wel mogelijk bij nevenschikking zinsdelen weg te laten, ook als ze in de eerste positie staan, maar dat soort weglatingen, samentrekking^o geheten, is gebonden aan bepaalde voorwaarden. In het algemeen mag men in één van de leden van de nevenschikking alleen iets weglaten als er in het andere lid een element aanwezig is dat dezelfde vorm, woordsoort^okenmerken, zinsdeelfunctie^o en betekenis heeft als het weg te laten gedeelte. (Bij persoonsvormen hoeft er geen overeenkomst in persoon^o en getal^o te zijn. Zie voor samentrekking ook pg. 216 e.v.) Tante Betjes kunnen het resultaat zijn van 'quasi-samentrekking': het als 'weglaatbaar' beschouwen van een zinsdeel dat om te beginnen al niet thuis-

---

hoort op de leeg gelaten plaats. Dit is bijvoorbeeld het geval bij het doorgehaalde *morgen* in (60):

- (60) Δ Morgen gaat Frits naar Oakland en ~~morgen~~ moet hij nu zijn koffers pakken.
(**moet zijn**: ... en hij moet nu zijn koffers pakken.)

Andere voorbeelden van verkeerde samentrekking (geen tante Betjes) zijn:

- (61) Δ Wim was ook aanwezig en ~~Wim~~ werd een boek aangeboden. (niet dezelfde functie)
(62) Δ Gedichten leest hij nooit en ~~gedichten~~ boeien hem ook niet. (niet dezelfde functie)
(63) Δ Hij is gisteren vertrokken en ~~is~~ er ook niet bij nodig. (niet dezelfde woordsoort)

Foute constructies als Δ Hier zet men koffie en over worden wel beschouwd als verkeerde samentrekkingen, maar in werkelijkheid zijn het verkeerde nevenschikkingen (in dit geval van woord(del)en): *koffie* en *over* zijn ongelijksoortig in verschillende opzichten: *koffie* is een zelfstandig naamwoord^o, *over* is een woorddeel^o (een partikel^o, van het scheidbaar samengestelde werkwoord *overzetten*); *koffie* is lijdend voorwerp bij *zetten*, *over* is, als gezegd, een partikel, en geen zinsdeel.

Iemand als mij of iemand als ik?

Als, in bijvoorbeeld *Dat is voor iemand als Peter gemakkelijk*, is een voegwoord van vergelijking^o, net als *zoals*. Na dergelijke voegwoorden is weglating van zinsdelen, met name van (onderdelen van) het gezegde, mogelijk. Zo is in een zin als *Hij is even groot als ik* het werkwoordelijk deel^o *ben* optioneel weggelaten (het naamwoordelijk deel^o *groot* is eveneens weggelaten, maar daarbij gaat het om verplichte weglating). Op die manier valt in te zien dat ik in het laatste voorbeeld onderwerp is, en dus niet de voorwerps^o-vorm mij mag hebben.

Een dergelijke redenering geldt ook voor zinnen als (64)a-c:

- (64) a Dat is voor iemand als ik gemakkelijk.
b Ze zoeken iemand als ik.
c Hij gunt het iemand als ik niet.

In de bovenstaande zinnen kan ik aangevuld worden met het werkwoordelijk deel *ben* (het naamwoordelijk deel is het eveneens achterwege gebleven *zo*, direct links van *als* (vgl. *iemand zoals ik*)).

Toch komen we zeer vaak in zulke gevallen *iemand als mij*, *iemand als haar* enz. tegen. Als wordt dan klaarblijkelijk gevoeld als een soort 'transparant' woord, dat toelaat dat de naamval die het voorzetsel (*voor* in (64)a) of het werkwoord (*zoeken*, *gunnen* in (64)b en c) normaal gesproken aan een naamwoordgroep^o toekent, wordt verleend aan de op *als* volgende naam-

woordgroep. Wanneer *iemand* onderwerp is, krijgen we altijd *iemand als ik*, *iemand als jij* enz.: *Iemand als jij zou dat nooit doen*; het is dus niet zo dat als wordt gevoeld als een voorzetsel.

Omdat *als* echter niet in enigerlei zin transparant is voor naamvallen, zijn vormen als *iemand als mij* niet verdedigbaar. De fout is weinig opvallend, wat misschien een aanwijzing is, dat we met een aan de gang zijnde taalverandering te maken hebben.

Naamvallen In het Nederlands is het naamvalstelsel grotendeels verdwenen (zie pg. 289). Naamvalsverschillen zijn bij de meeste persoonlijke voornaamwoorden nog wel zichtbaar. Zo kan *zij* alleen als onderwerp voorkomen, terwijl *hen* voorwerp moet zijn of moet volgen op een voorzetsel^o. Een veel voorkomende fout die in dit verband vermeld kan worden, is het gebruik van *zij* (in plaats van *hen* of *hun*) in constructies als:

(65) ^Δde belangen van *zij* die het Twents als moedertaal spreken
(**moet zijn**: ... van *hen* die...; zie ook pg. 290)

Nog levende naamvalsvormen vinden we onder meer bij zelfstandige naamwoorden (*Wims kleren*, *mijn moeders sieraden*), bijvoeglijke naamwoorden (*iets leuks*, *iets nieuws*), lidwoorden (*der*, *des*) en vragende en betrekkelijke voornaamwoorden (*wiens*, *wier*). Zie voor meer details pg. 288 e.v. 'Versteende' vormen, waarin de tweede-naamvals-*s* van het mannelijk en onzijdig lidwoord in het enkelvoud *des* is verkort tot 's treffen we aan in:

(66) 's mans ideeën, 's mensen lust is 's mensen leven

(Merk op dat de vorm *mensen* in (66) geen meervoudsvorm is, maar een oude tweede-naamvalsvorm in het enkelvoud.) Dat dit soort combinaties nauwelijks nog levend Nederlands zijn, blijkt uit rare ontsporingen als ^Δ's Neerlands hoop (vóór *Ne(d)erland* hoort geen lidwoord te staan) en ^ΔDat is nu

	Tweede naamval			
	vragend/betrekkelijk voornaamwoord		aanwijzend voornaamwoord	
	enkelvoud	meervoud	enkelvoud	meervoud
mannelijk	wiens	wier	diens	dier
onzijdig	–	wier	–	dier
vrouwelijk	wier	wier	dier	dier

Tabel 1 De tweede-naamvalsvormen van *wie* en *die*, zoals ze in formeel taalgebruik nog voorkomen. De vormen komen niet zelfstandig voor (dus niet: **Wiens is dit?* of **Dat is de kleur dier*, maar wel bv. *de sporters wier schoenen hier nog liggen*, of *de fraaie romp dier schepen*).

---

eenmaal des vrouws (vrouw is vrouwelijk; alleen der vrouw zou kunnen).

In formeel taalgebruik komen we nog tweede-naamvals vormen tegen als die welke zijn opgenomen in Tabel (1).

Vervoeging van werkwoorden De meeste fouten bij de vervoeging van werkwoorden worden veroorzaakt door de tendens sterke werkwoorden^o zwak^o te vervoegen^o. Dat wil zeggen: werkwoorden die in de verleden tijd klinkerwisseling ondergaan (zweren – zwoer; wijten – weet; afscheren – afschoor), worden vaak verbogen zonder klinkerwisseling, maar met -te of -de op het eind (*zweerde in plaats van zwoer; *wijtte; *afscheerde). Ook komt het voor dat men het spoor bijster is bij de keuze van de deelwoordvorm (*gedelfd in plaats van gedolven), of dat een sterk deelwoord wordt gevormd in plaats van een zwak (*de uitgelotenen in plaats van de uitgeloten). Soms ook wordt een werkwoord wel terecht sterk vervoegd, maar is de verkeerde klinker^o gekozen (Toen storven ze ook al aan mond- en klauwzeer [Paul Rosenmöller in het tv-programma ‘Buitenhof’, 1 april 2001]).

Maar het frequentst zijn, als gezegd, zwakke vervoegingen van sterke werkwoorden. Zo komen we vaak zinnen tegen als Het gejoel zvelde aan (moet zijn: zwol) [NOS-journaal over EK-voetbalrellen in Charleroi, 17 juni 2000], De veerboot vaarde met een te grote snelheid (moet zijn voer). Deze tendens bestaat al enkele eeuwen, en de verandering zet zich nog steeds voort. Naast de sterke verleden tijd van waaien (woei), bijvoorbeeld, wordt nu ook de zwakke aanvaard (waaide).

Zie de Appendix voor de vervoeging van de werkwoordsvormen.

8.2 Problemen met woorden en uitdrukkingen

In deze paragraaf zal aandacht worden besteed aan veel voorkomende problemen en fouten met betrekking tot de keuze van het juiste woord of de juiste uitdrukking, zowel wat betreft de vorm als wat betreft de betekenis. Ook zullen enkele uitspraakkwesies aan de orde komen.

Problemen met werkwoord-partikels en achterzetsels Deze kwestie raakt, zoals we zullen zien, aan spellingconventies, maar ook aan de grammatica. De reden waarom dit onderwerp dan toch hier wordt besproken, en niet bijvoorbeeld in § 8.1, is gelegen in het feit dat de fouten van het hier te bespreken type plegen te resulteren in het schrijven van niet bestaande woorden of van niet bedoelde woorden.

Vaak komen we zinnen tegen waarin het achterzetsel^o dat bij er (daar enz.) hoort, aan het werkwoord vast wordt geschreven, zoals in (1):

(1) ^ΔWe weten niet hoeveel er opliggen.

Opliggen komt echter niet voor in het woordenboek; het is ook geen bestaand woord. Het moet dan ook zijn:

(2) We weten niet hoeveel er op liggen.

De waarschuwingdriehoek betekent in dit paragraafonderdeel niet regelrecht 'substandaard', maar wel dat tegen de fout gewaarschuwd moet worden. Andere voorbeelden zijn:

- (3) Δ Ik weet niet of je *daar vanuit mag gaan*.
(**moet zijn:** *daarvan uit mag gaan*, of *daarvan mag uitgaan*)
- (4) Δ Er zal, vrees ik, toch niet veel anders *opzitten* dan de graaf ter hand te nemen.
[Maarten 't Hart, NRC Handelsblad, 2 maart 1999]
(**moet zijn:** Er zal (...) niet veel anders *op zitten*...)
- (5) Δ Trek *daar* het gewicht van de pallets zelf en de verpakkingsmaterialen *vanaf* en er blijft een verschil over van ruim vijfduizend kilo.
(**moet zijn:** Trek *daar* het gewicht (...) *van af* (...))
- (6) Δ We zullen er *vanaf* zien.
(**moet zijn:** ...*ervan afzien*.)

Voor een deel is dit een kwestie van spelling. Voornaamwoordelijke bijwoorden^o (zoals *erop*, *daarvan*, *ervan*) moeten aaneen worden geschreven, voorzover ze niet opgesplitst worden door tussenliggende woorden. Opsplitsing hebben we in *er vandaag mee*, *daar nu maar omheen* enz. De spellingsregel dat we voornaamwoordelijke bijwoorden als één woord schrijven waar dat kan, is mede de reden waarom het niet moet zijn *er opliggen*, zoals in voorbeeld (1), maar *erop liggen*, en niet *daar vanuit mag gaan* (voorbeeld (3)), maar *daarvan uit mag gaan*. Het werkwoord in (3) is, bovendien, *uitgaan* (een scheidbaar samengesteld werkwoord^o, met als vast voorzetsel^o *van*), zodat *uitgaan* in de alternatieve mogelijkheid één woord moet zijn: *daarvan mag uitgaan*.

De aaneenschrijvingsregel geldt overigens niet voor (n)*ergens* en *overal*:
(n)*ergens om*, *overal van*.

De voorbeelden (4)-(6) kunnen op dezelfde manier toegelicht worden als (1)-(3). Er bestaat geen werkwoord *opzitten* met een betekenis die in het geval van zin (4) bedoeld zou kunnen zijn, en *er en op* horen bij elkaar, al zijn ze van elkaar gescheiden door zeven woorden. In (5) is niet *trekken* bedoeld in enigerlei betekenis, maar *aftrekken*, en *daar en van* vormen samen een (hier opgesplitst) voornaamwoordelijk bijwoord. In (6) gaat het om *afzien van* iets; niet om *zien vanaf* iets; *er en van* vormen samen een voornaamwoordelijk bijwoord; *vanaf* kan hier dus niet één woord zijn.

Voor een deel ook hebben we hier te maken met een kwestie van grammatica, van zinsontleding^o. In zinnen met werkwoorden waaraan zoals hierboven in (1) en (4) het achterzetsel van het voornaamwoordelijk bijwoord ten onrechte vast is geschreven, of in zinnen waarin het achterzetsel ten onrechte aan een werkwoordspartikel^o vastzit (zoals in (3), (5) en (6)), blijft er altijd iets over: *er*, *hier*, *daar* etc., waarvoor op zichzelf geen rol als zinsdeel zou kunnen worden bedacht.

In Δ *Ik ga er vanuit* lijkt het of we te maken hebben met hetzij (1) een voornaamwoordelijk bijwoord *er vanuit* (dat dan aaneen had moeten worden

geschreven: ervanuit), of (2) met een complex voorzetsel vanuit, dan wel (3) met een niet bestaand scheidbaar samengesteld werkwoord vanuitgaan. De opties (1) en (2) – er vanuit gaan of ervanuit gaan – zijn uitgesloten: als we daarin er zouden vervangen door bijvoorbeeld dat gegeven, zouden we krijgen *...dat ik vanuit dat gegeven ga. Het moet echter zijn: ...dat ik uitga van dat gegeven, of ...dat ik van dat gegeven uitga. In geval (3) – *er vanuitgaan – is weer niet duidelijk wat voor zinsdeel er zou moeten zijn (een plaatsbepaling?). Vergelijkbare gevallen, met het achterzetsel ten onrechte vast geschreven aan het werkwoordpartikel, zijn:

- (7) Δ Het hangt daar vanaf.
(moet zijn: Het hangt daarvan af.)
- (8) Δ Het komt er opaan.
(moet zijn: Het komt erop aan.)
- (9) Δ We gingen er opaf.
(moet zijn: We gingen erop af.)
- (10) Δ Het oor is hier vanaf gebroken.
(moet zijn: Het oor is hiervan afgebroken.)
- (11) Δ Ze stuurden het er opaan.
(moet zijn: Ze stuurden het erop aan.)

Er zijn werkwoordelijke uitdrukkingen die een soortgelijke bouw hebben (voornaamwoordelijk bijwoord in combinatie met scheidbaar samengesteld werkwoord), en die dezelfde problemen kunnen geven: erop nahouden (niet bv. Δ er op na houden, Δ er opna houden of Δ er op nahouden), zich ervan afmaken (niet Δ zich er vanaf maken).

Woorden als uit en af worden niet aaneengeschreven met zijn: Hij zal wel ergens op uit zijn (niet Δ op uitzijn), Daar wil ik van af zijn/daarvan wil ik af zijn (niet Δ Daar wil ik van afzijn). Zulke woorden worden ook niet aaneengeschreven met de hulpwerkwoorden^o hoeven, kunnen, moeten, mogen, willen en zullen.

Andere combinaties die vaak problemen geven, zijn eruitzien (scheidbaar samengesteld werkwoord^o: zag eruit, eruitgezien), erover uit kunnen (drie woorden, met splitsbaar erover, zoals in Ik kan er maar niet over uit), ermee door kunnen (drie woorden, met splitsbaar ermee, zoals in dat kan er wel mee door), ervan op aan kunnen (vier woorden, met splitsbaar ervan, zoals in Kun je er wel van op aan?).

Ook in andere zinnen dan met voornaamwoordelijke bijwoorden doen zich soms problemen voor in verband met het werkwoordpartikel. Is het bijvoorbeeld *toen hij de trap afviel* of *toen hij de trap af viel* (is het met andere woorden *de trap afvallen* of *de trap af vallen*?). Andere problematische gevallen zijn: *de vijver rondlopen* of *de vijver rond lopen*, *de deur uitrennen* of *de deur uit rennen*. Bij elk van de drie hier genoemde gevallen is het mogelijk de combinatie naamwoordgroep^o + achterzetsel/partikel voorop te plaatsen in een mededelende hoofdzin: *De trap af viel hij nooit*, *De vijver rond liep hij!*, *De deur uit rende hij niet*. Dat betekent volgens onze interpretatie van de één-zinsdeelproef^o, dat *de trap af*, *de vijver rond* en *de deur uit* zinsdelen zijn (in dit geval

---

richtingsbepalingen^o). Dat houdt op zijn beurt weer in dat de elementen af, rond en uit achterzetsels zijn, die deel uitmaken van de richtingsbepaling. Het zijn dan dus geen werkwoordpartikels en het is dus niet: *de trap afvallen, de vijver rondlopen en de schaal uitrollen*, maar: *de trap af vallen, de vijver rond lopen en de schaal uit rollen*. Merk op dat het moeilijk zou zijn te bedenken wat voor zinsdeel *de trap, de vijver en de schaal* zouden moeten zijn in het andere geval.

Er zijn evenwel gevallen die op de vorige lijken, waarin we wel met een werkwoordpartikel te maken hebben. Voorbeelden zijn: *iemand achternalopen, de haven binnenvaren, een auto voorbijrijden, iemand achteroplopen*; vgl.: **Jan achterna liep hij nooit, *Die auto voorbij reed hij niet, *Alied achterop liepen we niet*.

In verband met achterzetsels kan nog een ander soort fout worden gesignaleerd, die echter veel minder voorkomt. Hier en daar valt de tendens waar te nemen de exclusieve^o achterzetsels *mee* en *toe* te vervangen door de exclusieve voorzetsels *met* en *tot*, zodat we niet bestaande (niet in het woordenboek voorkomende) voornaamwoordelijke bijwoorden als **daartot* en **waarmet* krijgen. Enkele voorbeelden:

- (12) ^ΔDe keuken, daar was de computer na kantoor, school, slaapkamer en vestzak nog niet tot doorgedrongen. [*De Volkskrant*, 21 oktober 2000]
- (13) ^ΔHet is onduidelijk waar het ten slotte *met* is geëindigd. [Gehoord in de kantine van een faculteitsgebouw, december 1999]

Betrekkelijk woord • **Het boek wat, het enige dat.** Als het hoofd^o van het antecedent^o van een betrekkelijk voornaamwoord^o een *het*-woord^o is (zie pg. 64), moet het betrekkelijk voornaamwoord de vorm *dat* hebben: *het boek dat hij heeft gekregen*. Maar steeds vaker komen we constructies tegen als ^Δ*Het boek wat hij heeft gekregen*, ook zelfs in schriftelijk taalgebruik. *Wat* kan weliswaar ook als betrekkelijk voornaamwoord worden gebruikt, maar alleen na een van de onbepaalde voornaamwoorden^o *iets, alles en niets*, na *het enige, het eerste, het + zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord^o* in de overtreffende trap^o (*het beste, het laatste* enz.) en na *dat(gene)* en *hetgene*. (N.B.: de hier genoemde *het + bijvoeglijk-naamwoordcombinaties* worden door *dat* gevolgd als een bijbehorende naamwoordgroep^o is weggelaten, zoals bijvoorbeeld in *Van Madonna's liedjes is dat het laatste [liedje] dat ik heb gehoord*.) Als een soort 'spiegelbeeld' of tegenhanger van wat we steeds vaker horen en lezen aan gebruik van *wat* in plaats van *dat*, is er ook een ontwikkeling gaande van *wat* naar *dat*: steeds vaker wordt tegenwoordig gezegd en geschreven: *iets dat, het enige dat* enz. Dit laatste is al zo gewoon geworden dat bijna niemand het meer als fout ervaart.

• **Die als betrekkelijk voornaamwoord met onzijdig antecedent.** Een vooral in gesproken taal voorkomende fout is het gebruik van *die* in betrekkelijke bijzinnen met een *het*-woord in het antecedent. Maar ook in schriftelijk taalgebruik komt het al wel voor:

- (14) ^ΔDe Nederlandse regering is bereid elk Indonesisch verzoek om hulp die kan bijdragen tot de terugkeer van de rust in de Molukken serieus te overwegen. [De Volkskrant, 31 december 1999, pg. 3]
- (15) ^ΔMet de opbouw van een project, die in 2006 voltooid moet zijn, is een bedrag gemoeid van tientallen miljarden dollars. [NRC Handelsblad, hoofdartikel, 27 maart 2001]
- (16) ^ΔHet koninklijk huis, die een beslissing moet nemen.

Het gebruik van *die* na *het*-woorden (en trouwens ook *deze*, als in bv. In bijgaand formulier kunt u zich opgeven. ^ΔDeze kan bij mij worden ingeleverd) komt vooral voor in gevallen waarin het desbetreffende *het*-woord een menselijke, handelende instantie veronderstelt.

- **Een man waarmee.** Als het antecedent een persoon aanduidt, moet naar de mening van velen altijd wanneer het betrekkelijke element onderdeel is van een voorzetselgroep^o wie gebruikt worden; door *waar*-ingeleide betrekkelijke voornaamwoordelijke bijwoorden^o worden in zulke gevallen zodoende in allerlei stijlboeken en taaladviezen afgeraden: de nieuwslezer zal niet zeggen *twintig slachtoffers, waaronder drie ernstig gewonden*, maar *twintig slachtoffers, onder wie drie ernstig gewonden*. De praktijk leert echter dat, buiten de nieuwsmedia, bijna niemand zich aan deze regel houdt.

Hun en hen We zien heel vaak de vorm *hen* niet alleen als lijdend voorwerp^o en na voorzetsels^o, maar ook als indirect object en oorzakelijk voorwerp^o:

- (17) Ik heb hen gezien. (lijdend voorwerp)
- (18) We gaven aan hen wat ze vroegen. (indirect object: meewerkend voorwerp met voorzetsel *aan*)
- (19) ^ΔWe gaven hen wat ze vroegen. (meewerkend voorwerp zonder *aan*)
- (20) ^ΔSchenk hen eens wat in. (indirect object: belanghebbend voorwerp)

In wat conservatiever Nederlands zijn (19) en (20) niet goed. *Hun* wordt nog gezien als derde naamval^o, onder meer gebruikt voor indirecte objecten zonder *aan* of *voor* – hoewel *hun* als vierde-naamvalsform^o terecht ook goedgekeurd wordt – terwijl men dan *hen* ziet als uitsluitend vierde naamval, gebruikt voor het lijdend voorwerp en na voorzetsels. Het onderscheid tussen *hun* en *hen* werd in de 17^e eeuw met name door P.C. Hoofft bepleit, maar is altijd wat kunstmatig geweest, en wordt hoe langer hoe meer verwaarloosd.

Hun wordt ook, foutief, gebruikt als onderwerpsvorm: ^Δ*Hun hebben het gedaan*.

Groter dan Ondanks veel betogen van taalkundigen en schrijfadvisers staat *als*, als voegwoord van vergelijking^o na de vergrotende trap^o toch nog steeds minder in aanzien dan het al in het Middelnederlands gebruikte *dan*(*ne*).

Liever *groter dan* dus. (Overigens was *dan* in de 16^e en 17^e eeuw verdrongen door *als*.) Ook wordt *anders dan* (ook in de Middeleeuwen al heel gewoon) verkozen boven *anders als*. Het prestige van *dan* slaat soms te ver door, wat hypercorrecte^o constructies oplevert als ^Δ*De rechtenstudie is minstens zo moeilijk dan de hotelschool*. Dit voorbeeld bevat een stellende trap^o en vraagt dus om *als* in plaats van *dan*. Een ander voorbeeld van hypercorrect *dan*-gebruik is ^Δ*Het zijn niet zozeer de luidste dan wel de meeste stemmen die gelden*.

U is/bent, u heeft/hebt De vorm *u* is via *uwé* en U.E. ontstaan uit *Uwe Edelheid* (waarin *Uwe* een bezittelijk voornaamwoord is, dat hoort bij het persoonlijk voornaamwoord *gij*; *Uwe* is hier vergelijkbaar met het bezittelijk voornaamwoord *Hare* in *Hare Majesteit*), en gold daarom als derde persoon^o. Hieruit zijn *u heeft* en *u is* te verklaren. Tegenwoordig wordt vooral *u is*, maar ook *u heeft*, hoe langer hoe meer als overdreven formeel of zelfs ‘kleinburgerlijk’ gevoeld, zodat *u hebt* en *u bent* steeds meer de norm zijn geworden. De vervoeging is niet helemaal gelijk aan die van het werkwoord bij *je* (en *jij*); het is *ben je* en *heb je*, maar *bent u* en *hebt u*. Ten aanzien van wederkerende persoonlijke voornaamwoorden gedraagt *u* zich soms nog als een derde persoon; we hebben wel: *Vergist u zich niet?* maar niet: **Vergist u u niet?* Maar naast *U vergist zich* is ook goed: *U vergist u*.

Haar Bij sommigen bestaat de neiging om vooral aan eenheden van bestuur en staatsinrichting steeds te refereren met vrouwelijke persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden, ongeacht de vraag of de desbetreffende zelfstandige naamwoorden vrouwelijk zijn of niet:

- (21) De raad is gisteren bijeengekomen. ^Δ*Zij heeft nog geen besluit genomen.* [*raad* is m.]
(moet zijn: Hij heeft nog geen besluit genomen.)
- (22) ^Δ*Het kabinet heeft haar bevoegdheden niet uit handen gegeven.* [*kabinet* is o.]
(moet zijn: zijn bevoegdheden)
- (23) ^Δ*Het Nederlandse volk heeft haar stem uitgebracht.* [*volk* is o.]
(moet zijn: zijn stem)

Deze neiging (de ‘haar-cultus’) gaat in tegen de meer algemene (Noord-) Nederlandse tendens om na *de*-woorden steeds te verwijzen met *hij/hem* en *zijn* (behalve als het om vrouwelijke levende wezens gaat, en, in het taalgebruik van sommigen, voor consumptie bestemde vloeistoffen: *Hoe is de soep?* *Ze is een beetje zout.*).

Wat betreft de *het*-woorden (*kabinet, volk*) is de regel: verwijs met *het, dit, dat* en *zijn*.

Voor wie graag de hand wil houden aan het onderscheid binnen de *de*-woorden tussen de vrouwelijke en mannelijke grammaticale geslachten zijn er (naast het woordenboek, dat steeds het geslacht vermeldt) vuistregels, waarvan we er hier een paar noemen:

- vrouwelijk zijn o.a.: woorden op -(i)teit en -heid; uit Romaanse talen of het Grieks afkomstige woorden op -ie; woorden van Germaanse oorsprong eindigend op -e (*weide, kudde, gedaante, smidse, sage* etc.; het woordenboek geeft hier vaak als tweede optie: '(m.)'); woorden die afgeleid zijn van een werkwoord, zoals *trekking, regering, opgave, opname, aangifte, (de) jacht*; woorden die in het enkelvoud in een uitdrukking voorkomen na *ter of der*: *plaats (ter plaatse), stad (ter stede), zee (ter zee), waarde (ter waarde van), natuur (de wonderen der natuur)*;
- mannelijk zijn o.a. *de*-woorden die in het enkelvoud in een uitdrukking voorkomen na *ten of den*: *last (ten laste van), duur (op den duur)*. Volledige houvast biedt dit criterium overigens niet: *gunst* (vgl. *ten gunste van*) wordt door Van Dale gemarkeerd als 'v.'; in het verleden werd *gunst* als 'm.' én als 'v.' behandeld; hetzelfde geldt voor *last*, dat bovendien ook als onzijdig woord voorkwam. *Tijd* kan zowel 'm.' als 'v.' zijn: we kennen nog *ten tijde van* (vgl. ook *de tand des tijds*), maar daarnaast ook: *indertijd*.

Echte noodzaak om mannelijke en vrouwelijke woorden van elkaar te onderscheiden is er meestal niet: deze onderscheidingen in woordgeslacht^o worden (bijna) niet meer gevoeld, en maken plaats voor onder meer het onderscheid tussen *de*-woorden en *het*-woorden.

Op zich, voor zich Waarschijnlijk een meerderheid van de Nederlanders zegt *op zich* in plaats van *op zichzelf*. Toch is de laatstgenoemde vorm beter. Daar zijn op zijn minst twee redenen voor te geven: in de eerste plaats is *zich*, anders dan *zichzelf*, in principe geen beklemtoonbaar wederkerend voornaamwoord^o, terwijl het in de combinatie *op zich* steeds klemtoon krijgt. (*Op zich* is misschien onder invloed van het Duits ontstaan. *Sich* – vgl. *an sich, an und für sich* – is wél beklemtoonbaar.) In de tweede plaats is het verschil tussen *zich* en *zichzelf* in alle gevallen waarin dat nagegaan kan worden in het Nederlands gebaseerd op het verschil tussen reflexieve en niet reflexieve relaties^o. Zoals opgemerkt op pg. 71 en 312, zijn die relaties reflexief die iemand of iets alleen met zichzelf kan hebben. Een ziektegevoel kan men bijvoorbeeld alleen met betrekking tot zichzelf hebben: *zich* ziek voelen, niet **zichzelf* ziek voelen; *beraden* houdt eveneens exclusief een relatie tot de 'berader' zelf in (men beraadt niet een ander): het is *zich* ergens op *beraden*, niet **zichzelf* ergens op *beraden*, enz. Er is geen enkele reden te bedenken waarom bij *op zich* gedacht zou moeten worden aan een reflexieve relatie. Integendeel, de uitdrukking betekent zoiets als 'niet betrokken op iets anders', wat inhoudt, dat de desbetreffende zaak of persoon ook op iets anders betrokken kan worden.

Een andere veel gehoorde combinatie waarin *zich* 'tegen de regels in' klemtoon krijgt, is *voor zich*, zoals in *dat spreekt voor zich* (in plaats van *dat spreekt vanzelf* of *dat is iets wat voor zichzelf spreekt*), en bv. *Hij heeft een kamer voor zich alleen*.

Woordkeus De keuze van een woord of uitdrukking kan soms verkeerd zijn om grammaticale redenen. Dat soort gevallen zullen we in deze paragraaf buiten

---

beschouwing laten. Het gebruik van een gegeven woord of uitdrukking kan, buiten grammaticale, echter ook om verschillende andere redenen minder geslaagd zijn. Hier worden er vier nader bekeken:

- verkeerde betekenis: het woord of de uitdrukking heeft een andere betekenis dan bedoeld;
- verkeerde vorm: het gekozen woord of de gekozen uitdrukking verschilt in vorm gedeeltelijk van het correcte woord;
- ten onrechte gekozen buitenlands woord of buitenlandse uitdrukking: het woord of de uitdrukking (soms jargon) vervangt zonder noodzaak een bruikbaar Nederlands woord;
- barbarisme: woord of uitdrukking naar buitenlands voorbeeld gevormd en in strijd met ons taaleigen.

Verkeerde betekenis Woorden of uitdrukkingen die vaak in de verkeerde betekenis worden gebruikt zijn:

- bewijslast:

(24) ^ΔDe bewijslast bestond uit niet meer dan de getuigenis van een enkele politieman. [De Volkskrant, 6 maart 2001]
(Ten onrechte gebruikt in de betekenis 'bewijsmateriaal'. De werkelijke betekenis is 'taak om het bewijs te leveren'.)

- c.q.:

(25) Als je verhinderd bent door ziekte c.q. een afspraak, laat het dan even weten.
(C.q. – afkorting van het Latijnse *casu quo* – wordt hier gebruikt in de betekenis 'of', 'dan wel'. De werkelijke betekenis is 'in welk geval, zo nodig, als het geval ertoe leidt'. Het verdient aanbeveling c.q. helemaal niet te gebruiken: correct gebruik kan hier juist tot misverstanden leiden.)

- danken:

(26) De verspreiding van malaria is te danken aan de vele poelen met stilstaand water.
(Ten onrechte gebruikt in de betekenis 'wijten' (zie verderop). Als een zaak X te danken is aan Y houdt dat in dat X iets gunstigs is, veroorzaakt door Y.)

- in eerste instantie:

(27) ^ΔIn eerste instantie dacht ik dat het Piet was.
(Ten onrechte gebruikt in de betekenis 'eerst'. In eerste instantie betekent 'in eerste aanleg'.)

– notie:

- (28) ^ΔNiemand neemt notie van zijn protesten. [De Volkskrant, 6 maart 2001]
(Notie wordt vaak ten onrechte gebruikt voor nota in de uitdrukking *nota van iets nemen*. Het woord *notie* betekent ‘besef’, ‘begrip’ of ‘idee’, zoals in *Hij had er geen notie van hoe laat het was*, of de *notie* ‘rechts-herstel’.)

– verantwoording:

- (29) ^ΔHij kan de verantwoording niet dragen.
(Bedoeld is: *Hij kan de verantwoordelijkheid niet dragen*. *Verantwoording* betekent ‘rekening’, *verantwoordelijkheid* is de plicht zo nodig verantwoording af te leggen.)

– vermeend:

- (30) ^ΔDutroux werd onder andere wegens vermeende ontvoeringen gearresteerd.
(Ten onrechte gebruikt voor ‘ontvoeringen waarvan men vermoedde dat D. zich eraan schuldig gemaakt had’.)
Vermeend betekent ‘niet zijnde wat het woord aanduidt’, ‘gewaand’, zoals in *vermeend recht* (recht waarvan ten onrechte wordt of werd aangenomen dat het bestaat), *de vermeende misdaad* (de misdaad waarvan ten onrechte wordt of werd verondersteld dat hij gepleegd is of was), *de vermeende dader* (de veronderstelde, maar niet de echte dader).

– wijten:

- (31) ^ΔZijn goede manieren waren te wijten aan een goede opvoeding.
(Ten onrechte gebruikt in de betekenis ‘danken’ (zie boven). *Wijten aan X* houdt in dat men iets ongunstigs toeschrijft aan X.)

– wonderwel:

- (32) ^ΔWonderwel vielen er geen doden. [tv-nieuwsreportage, 23 februari 2001]
(Ten onrechte gebruikt in de betekenis ‘wonderlijk genoeg’, ‘als door een wonder’.)
Het bijwoord *wonderwel* betekent ‘voortreffelijk’, ‘uitstekend’, ‘wonderbaarlijk goed’, zoals in *Het lukte wonderwel*, *Hij voelde zich er wonderwel thuis*.

Verkeerde vorm Het aantal voorbeelden is natuurlijk weer in principe onbeperkt. Hieronder volgen een zevental betrekkelijk willekeurig gekozen voorbeelden, zowel van Nederlandse als vreemde woorden, die in elk geval gemeen hebben dat ze veel voorkomen of representatief zijn voor een bepaald type fouten.

Δ Aflassen en Δ aflasten worden foutief gebruikt in plaats van *afgelasten*: Δ Ze zijn van plan de wedstrijd af te lassen/af te lasten (moet zijn: af te gelasten).

Δ Gravity, Δ graffity (Engelse uitspraak): hiermee worden *graffiti* (muurop-schriften en 'tags') bedoeld (meervoud van *graffito*, klemtoon op de tweede lettergreep). *Graffito* is een Italiaans woord; er is geen reden het op zijn Engels uit te spreken. Mogelijk is de film *American graffiti* (*grēfīti*, met 'toon-loze e') debet aan de gedachte dat het om een Engels leenwoord gaat.

Δ Im *frage* (als in Δ Dat is niet im *frage*, 'dat staat niet ter discussie', 'is niet aan de orde') is verkeerd Duits; het moet zijn: *in Frage*.

Het niet bestaande woord Δ laagdunkend wordt zo vaak gebruikt in plaats van *laatdunkend*, 'geringschattend', 'hooghartig' (van het Middelnederlandse *hem laten dunken*, 'zich verbeelden'), dat de autocorrector van sommige tekstverwerkers het al automatisch omzet in de correcte vorm.

Δ Minima's is een verkeerde, want dubbele, meervoudsvorm: *minima* is het meervoud van *minimum* en hoeft dus geen meervouds-s meer te hebben. *Quota's* en *valuta's* daarentegen zijn wel correct: *quota*, in de betekenis van bijvoorbeeld 'aandeel in de winst' komt van het vrouwelijk enkelvoud in het Latijnse *quota pars*, 'hoeveelste deel'; *valuta* komt uit het Italiaans ('geldswaarde') en is ook een enkelvoudsvorm.

Andere, gelijksoortige fouten zijn: Δ errata's, Δ data's, Δ musea's.

Paranoia. Dit woord, een zelfstandig naamwoord met de betekenis 'geestes-ziekte die gepaard gaat met waanideeën', (bijvoeglijk naamwoord: *paranoïde*, *paranoïed*) wordt tegenwoordig als bijvoeglijk naamwoord gebruikt in de betekenis 'paranoïed': Δ Ik word er helemaal *paranoia* van.

Sowieso betekent 'toch al', 'in elk geval'. Het is in dit lijstje opgenomen omdat het, hoewel het om een spellingskwestie gaat, een vrij veel voorkomende fout betreft. Het wordt vaak niet herkend als Duits en ten onrechte gespeld als Δ zowieso.

Δ Unheimisch, 'griezelig, onheilspellend' lijkt Duits, maar is in die taal, zeker in die betekenis, onbekend; het moet zijn: *unheimlich*.

**Ten onrechte gekozen
buitenlands woord of
buitenlandse uitdrukking**

Het gaat hierbij om het gebruik van termen uit een vreemde taal – voornamelijk Engels – waarvoor heel gangbare Nederlandse equivalenten bestaan, maar die worden gebruikt om te imponeren, een internationaal en daarmee superieur cachet aan iets te geven, of om ‘cool’ te lijken. (Ook wel op grond van het geloof dat in een vreemde taal bepaalde gevoelens beter onder woorden kunnen worden gebracht.) Soms ook bestaat ten onrechte het idee dat het om een onvertaalbare term voor een nieuw begrip gaat. Zo meent men dat *to chat* (‘kletsen’, ‘babbelen’) een nieuw woord uit de communicatietechniek is (chatten via de computer of mobiele telefoon); maar het is een gewoon omgangstaalwoord, dat als enige bijzonderheid heeft dat het geen gewoon Nederlands omgangstaalwoord is. We laten hier modieuze jongerentaal (*yo! chill! shit!*), turbotaal (*timeren*) en kortstondig circulerende ‘buzz words’ (*ambush marketing, tribal*) e.d. buiten beschouwing, evenals het gebruik van algemeen geaccepteerde leenwoorden (*truck, truc, e-mail, computer* etc.).

Soms zijn de gebruikte vreemdtalige woorden en uitdrukkingen in de taal van oorsprong incorrect. Soms gaat het gebruik van in het bijzonder het Engels zo ver dat hele zinnen in die taal worden gesteld, of dat we ons helemaal in het Engels tot onze landgenoten richten. In de reclamewereld wordt soms ter rechtvaardiging gezegd dat een Engelse slagzin beter ‘beekt’, beter in de mond ligt. Maar een vreemde taal beekt per definitie minder goed dan de moedertaal, en wordt dan ook duidelijk minder goed uitgesproken. (Recent onderzoek voor een groot Amerikaans concern van sportartikelen, Nike, wees overigens uit dat de effectiviteit en acceptatie van Engelse reclameteksten de laatste tien jaar in Nederland sterk is gedaald.) Hieronder volgen een paar illustratieve voorbeelden.

Account-manager: rekeningbeheerder.

Award in plaats van prijs, zoals in *Albeda award*.

Creme soap: het eerste woord is verkeerd gespeld Frans of Engels (ook in het Engels wordt dit leenwoord gespeld als *crème*). Bedoeld is ‘vloeibare zeep’ (in het Engels: *soft soap*).

Christmas fair (‘kerstmarkt’): niet speciaal voor buitenlanders bedoeld, toch in het Engels.

Facility: een onnodig langer woord voor ‘voorziening’.

Grip: greep.

Human resource management: omslachtige vertaling van ‘personeelsbeheer, personeelszaken’.

Kids, als in *Leuke games voor de kids* (bedoeld is: 'leuke (computer)spelletjes voor de kinderen').

Merry Christmas: 'vrolijk kerstfeest'.

Sale: 'uitverkoop', ook in winkels waar helemaal geen buitenlanders komen.

Security: wordt gebruikt in plaats van 'beveiliging'. Het Engelse woord heeft overigens een veel ruimere betekenis.

Quality control: kwaliteitszorg.

Let's make things better ('laten we 't beter maken'). Deze reclameslagzin van een Nederlands bedrijf komen we in een groot aantal niet-Engelstalige landen niet in het Engels tegen, maar wel in Nederland.

Designed to protect you: in Nederland op tv gebruikte reclametekst van een Nederlands bedrijf.

We care for your eyes ('uw ogen onze zorg'), slagzin van een brillenzaak op een Amsterdamse tram.

Barbarismen Dit zijn, zoals boven opgemerkt, woorden of uitdrukkingen naar buitenlands model gevormd en in strijd met ons taaleigen. Ook hier weer beperken we ons tot slechts enkele voorbeelden.

(33) ...hen vrij te pleiten van iedere betrokkenheid bij de baby's verdwijning [Het Parool, 13 december 1995]

De *baby's* is gevormd naar Engels model, en is dus een **anglicisme**: *the baby's disappearance*. Correct Nederlands zou zijn: *de verdwijning van de baby*.

(34) Dat gebeurt niet overnacht. [advertentie in NRC-Handelsblad, december 1997]
Deze klus wordt helaas niet overnacht door elfjes en kabouters geklaard. [Amsterdam Oud Zuid 4, april 2001]

Overnacht, als bijwoord, is een anglicisme, een **calque** naar het model van *overnight*, 'in één nacht', '(zomaar) ineens'. Een calque is een **leenvertaling**, een ontlening waarbij de woorddelen stuk voor stuk worden 'vertaald' in de ontlende taal.

(35) Hij gaat ervoor.

Ervor *gaan* is een anglicisme voor *nastreven*, *azen op*. Het is gevormd naar het voorbeeld van *go for it*.

---

(36) Daar heb ik ernstige twijfels over.

Het meervoud twijfels is een navolging van het Engels (*grave doubts*). Ook de combinatie met hebben is overgenomen (*have doubts*, 'betwijfelen', 'sceptisch staan tegenover'). Soms moet doubt vertaald worden als twijfel, soms gaat het om sceptis en moet een navenante vertaling worden gezocht. Het is vaak niet duidelijk of met twijfels het een of het ander is bedoeld.

(37) We hadden het nog nooit zo goed.

Hier moet in het Nederlands de voltooid tegenwoordige tijd^o gebruikt worden (*We hebben het nog nooit zo goed gehad*), en niet de onvoltooid verleden tijd^o. In het Engels wordt vaak de onvoltooid verleden tijd gebruikt (*We never had it so good*) waar dat in het Nederlands niet kan.

(38) Heb een fijne dag.

Naar het Engels: *Have a nice day*. Wij zeggen *Een prettige dag gewenst*, *Een prettige dag nog* of iets dergelijks.

(39) Deze eigenschap verstaat zich slecht met een waarde als assertiviteit (...). [NRC Handelsblad, 23 december 1995]

Zich verstaan met betekent 'in overleg treden met iemand'. Hier is echter sprake van een constructie naar Duits model, een **germanisme**: *sich verstehen* betekent 'met elkaar overweg kunnen'. Hier wordt zoiets bedoeld als 'in overeenstemming te brengen zijn', 'compatibel zijn'.

(40) Dat is in de Kamer klip en klaar vastgesteld. [Premier Van Agt, ca. 1980]

Klip en klaar is geen Nederlands, maar een uiterlijke aanpassing aan het Nederlands van het Duitse *klipp und klar*, 'heel duidelijk'.

(41) Dat hebben ze totaal verkeerd ingeschat.

Inschatten is een germanisme voor *schatten*, *taxeren* (Duits: *einschätzen*).

(42) Een heikele kwestie.

Heikel is een Duits woord. Het betekent 'netelig'.

(43) Dat is mijn fout.

Bedoeld is 'dat is mijn schuld'. De zin is volgens sommigen gevormd naar

---

Frans model, een **gallicisme**: *C'est ma faute*. Het kan ook een anglicisme zijn: *It's my fault*.

Verhaspelde of verkeerd gebruikte uitdrukkingen Hieronder volgt een kleine, becommentarieerde bloemlezing, met waar mogelijk een bronvermelding:

- (44) Al vroeg in de veren.
(bedoeld is: al vroeg uit de veren)
- (45) ...twee nieuwe onderzoeksprojecten die haar nauw aan het hart liggen. [NRC Handelsblad, 12 februari 2000, katern *Wetenschap en Onderwijs*]
(bedoeld is: die haar na aan het hart liggen)
- (46) Gelukkig voor de koerier UPS versturen de ondervraagden ['Euro-managers'] een dringend, vertrouwelijk document bij voorkeur per koerier. Een beveiligde e-mail of gewone post moeten het ontgelden. [De Volkskrant, 30 maart 2000, pg. 2]
(bedoeld is: wil men niet gebruiken; *het moeten ontgelden* betekent 'moeten boeten', vooral als het onverdiend is)
- (47) Onder het mom van 'baat het niet, het schaadt ook niet' werd er ingeënt.
(bedoeld is: onder het motto; *onder het mom van* betekent 'onder de schijn van')
- (48) Nu hoef ik eindelijk mijn gevoelens niet langer onder stoelen en banken te schuiven. [Prins Willem-Alexander tijdens een ontmoeting met de pers op de tv, 30 maart 2001]
(bedoeld is: niet langer onder stoelen of banken te steken)
- (49) [Tony Yengeni] laat zich in alle opzichten de genoegens van het leven welgevallen. [NRC Handelsblad, 14 april 2001]
(bedoeld is: ... smaakt, of gunt zichzelf, in alle opzichten de genoegens van het leven, *zich iets laten welgevallen* betekent 'iets goedschiks, zonder protest of verzet, ondergaan')

Uitspraak Er bestaat ten aanzien van een vrij groot aantal woorden onzekerheid over de uitspraak. We bespreken hier enkele woorden die vaak verkeerd uitgesproken worden en enkele veranderingen die gaande zijn ten aanzien van de accentuering. Voor de uitspraakweergave zal hier zo veel mogelijk gebruik worden gemaakt van de letters uit ons alfabet, met uitzondering van het teken *ə* voor de **sjwa** ("stomme" of "toonloze" *e*) en de cursieve *g* voor de beginklank van het Engelse *goal*. Klemtoon wordt, waar nodig ter onderscheiding van nevenaccent, aangegeven met de desbetreffende klinkers in vet klein kapitaal. Uitspraakrepresentaties staan, net als betekenisweergaven, tussen enkele aanhalingstekens.

Auto Zeggen we 'oto' of 'auto'? De uitspraak 'oto' heeft de oudste rechten. Het woord is een verkorte vorm van *automobile*, een woord dat wij uit het Frans hebben overgenomen. Er zijn wel meer woorden in de auto-sfeer die Frans zijn en in de relevante gevallen een Franse uitspraak krijgen: bou-

- gie, carburateur, dignoteur. De uitspraak ‘auto’ wordt wel verdedigd met het argument dat auto oorspronkelijk uit het Klassiek Grieks komt (autos betekent ‘zelf’). Het woord is wel Grieks, maar het is via het Frans tot ons gekomen.
- De uitspraak ‘au’ is algemeen geaccepteerd in onder meer Australië, authentiek, samenstellingen met auto- als autobiografie, autocratisch, automatisch en autopéd. Bij auteur en samenstellingen met auteur- wordt weer de voorkeur gegeven aan ‘o’: ‘oteur’, ‘oteurseksəmplaar’.
- Entrecote Frans leenwoord, spreek uit: ‘antrəkoot’ (eventueel met genasaliseerde a, op zijn Frans). Soms ten onrechte uitgesproken als ‘antrəkoo’.
- Hausse Moet de h worden uitgesproken? Beide uitspraken, ‘hoos(sə)’ en ‘oos(sə)’ worden geaccepteerd.
- Hygiëne Vaak wordt dit woord als ‘hiegjène’ uitgesproken, en het bijbehorende bijvoeglijk naamwoord als ‘hiegjènies’. De è-klank is waarschijnlijk bedoeld als Frans. De Franse uitspraak van *hygiène* bevat inderdaad die klank, maar niet de h en de slot-e: ‘iezjèn’. Het woord is al dusdanig vernederlandsd dat de uitspraak ‘hiegjéne’ verdedigbaarder is. Het Franse bijvoeglijk naamwoord is *hygiénique*; de uitspraak ‘hiegjènies’ mist dus al helemaal iedere grond.
- Ingenieur Er zijn drie uitspraakvarianten mogelijk: ‘inggənjeur’, ‘inzjənjeur’ en ‘inzjenjeur’ (‘e’ als in elastisch).
- Intrigue Zeer vaak wordt de verkeerde uitspraak ‘intriezjə’ gehoord. De klank ‘zj’ is Frans, en het woord komt ook uit het Frans. Maar *intrigue* is een vernederlandsing van het Franse *intrigue*, dat uitgesproken moet worden met een ‘g’ als in *goal*. Bij de spelling *intrigue* hoort de uitspraak ‘intriegə’.
- Olympisch Dit uit het Grieks afkomstige woord wordt vaak uitgesproken als ‘olumpies’. Voorzover kan worden nagegaan werd de Griekse letter die met de y overeenkomt in de Oudheid inderdaad als ‘uh’ uitgesproken. Ook in het Duits krijgt de y meestal de uitspraak ‘uh’. Dit alles is echter geen reden om de y in Olympisch op de Klassiek Griekse wijze uit te spreken. We doen dat immers ook in geen enkel ander van oorsprong Grieks woord met y (*gymnastiek*, *hyper*, *sympathiek* etc.).
- Procent Vaak wordt de c tussen twee klinkers uitgesproken als een stemhebbende klank, ‘z’: ‘prozent’, ‘dezembər’, ‘konzert’ (moet zijn: ‘prosent’, ‘desembər’, ‘konsert’). Min of meer vergelijkbaar is de uitspraak ‘rəzjerzjə’, eveneens met stemhebbende^o medeklinkers, in plaats van ‘rəsjersjə’ voor *recherche*. Het is onduidelijk wat precies hiervan de oorzaak is. In en rond Amsterdam horen we soms een hypercorrecte z voor alle s-klanken.
- Quiche Dit woord wordt soms uitgesproken als ‘giesj’ (moet zijn ‘kiesj’). De oorzaak is misschien gebrek aan vertrouwdheid met de letter q. De g wordt in vreemde woorden en namen dikwijls verkeerd gespeld als q (*Nicaragua*, *querrilla* etc.). Waarschijnlijk hangt ook de verkeerde uitspraak ‘niegərakwa’ voor *Nicaragua* hier gedeeltelijk mee samen.
- Klemtoon Bekende gevallen van verkeerd gelegde klemtoon zijn natuurlijk *notúlen*, *catalógus* en *normalíter*, in plaats van, respectievelijk, *nótulen*, *catálogus*, *normáliter*. Er zijn verder wat betreft de klemtoon veranderingsprocessen gaande die

---

leiden tot voor sommige ABN-sprekers nog steeds onaanvaardbare uitspraakvarianten. We noemen hier drie van dit soort ontwikkelingen, waarvan er ten minste een deel waarschijnlijk onstuitbaar zijn.

- 1 Woorden als *manie*, *orgie*, *biopsie*, *anorexie* worden tegenwoordig door een meerderheid uitgesproken met de klemtoon op de voorlaatste lettergreep, in plaats van als *maníe*, *orgíe*, *biopsíe* en *anorexíe*, wat historisch correcter zou zijn. *Dementie*, anderzijds, krijgt tegenwoordig algemeen de klemtoon op de laatste lettergreep, hoewel hij hier juist op de voorlaatste zou moeten liggen: *deméntie* (vgl. Lat. *dementia praecox*).
- 2 *Óverdragen* en *óverleggen* (met de klemtoon op het eerste woorddeel) krijgen vaak de klemtoon op de verkeerde plaats en worden dan ten onrechte als niet-scheidbare samengestelde werkwoorden gebruikt: ^Δ*De Kreek heeft de namen inmiddels overdragen aan de Sdu*. [NRC Handelsblad, 5 januari 2000] – dit moet zijn: *overgedragen*; ^Δ*Hij overlegde de bewijsstukken* (moet zijn: *legde de bewijsstukken over*), ^Δ*Hij had zijn diploma nog niet overlegd* (moet zijn: *overgelegd*). Naast *óverdragen* en *óverleggen* bestaan het wederkerende werkwoord^o *zich overdrágen* (klemtoon op *dragen*), ‘door te lang of te zwaar dragen zijn gezondheid schaden’ en *overléggen*, ‘overleg plegen’ (klemtoon op *-leg*); deze laatste werkwoorden zijn niet scheidbaar. Zie ook pg. 50 e.v.).
- 3 Een bepaalde klasse van drie- of meerlettergrepige bijvoeglijke naamwoorden afkomstig uit de Romaanse talen of uit het Grieks hebben twee of meer **accenttoppen** – plaatsen waar een nadruksaccent op valt – waarvan het eerste secundair (zwak) is (nevenaccent^o), en de laatste primair (sterk, hoofdaccent^o), in de onderstaande voorbeelden aangegeven met onderstreping en vet gedrukte hoofdletters.

muzikaAL, illegaAL, politiek, kathoLIEK, internationaAL, financiaEL,
officiEL,

redactionEEL (redactionEEL), allochtoon, maritiEM, militAIR, imbeciEL,
homofiel

De tendens is nu, onder meer als het bijvoeglijk naamwoord attributief^o (als bijvoeglijke bepaling) gebruikt wordt, de eerste accenttop primair te maken en de laatste secundair. We krijgen zodoende (we laten de weergave van de secundaire accenttoppen nu weg: ‘muziekaal’, ‘illøgaal’ (vaak, foutief, ‘løløgaal’), ‘politiek’, ‘internasjonaaal’, ‘financieel’, ‘offiesjeel’, ‘redaksjoneel’, ‘allochtoon’, ‘maritiem’, ‘mèlitièr’, ‘imbeciel’, ‘homofiel’: zoals in *een muzikale avond*, *illegale buitenlanders*, *een politieke beslissing*, *een katholieke priester*, *financieel en militaire hulp* enz. Dit gebeurt niet wanneer het bijvoeglijk naamwoord als naamwoordelijk deel^o van het gezegde^o wordt gebruikt, en ook niet in gelijkkluidende zelfstandige naamwoorden (trouwens überhaupt niet bij zelfstandige naamwoorden: *statistieken*, *tegenover artistieke leiding*).

We horen dus nooit (of bijna nooit): Bent u *múzikaal*? Dat is *illegaal*, Die beslissing is *pólitiek* enz., en ook niet, bijvoorbeeld: Het woord is thans aan de *pólitiek*, De doorgang wordt bewaakt door *militairen*, enz.

Zo kan men het woord *politiek(e)* in één zin op twee verschillende manieren uitgesproken horen: Dat is een *pólitieke* kwestie, en die moet dus overgelaten worden aan de *politiek* [Paul Rosenmöller tijdens een Kenmerk-uitzending]. Het verschijnsel doet zich niet voor bij bijvoeglijke naamwoorden eindigend op *-isch*. Soms gebeurt het ook bij tweelettergrepige bijvoeglijke naamwoorden: een *mássaal* protest, *tótaal* gemis.

8.3 Naar betekenis (en soms ook vorm) gebrekkige constructies

Gebrekkig taalgebruik kan er soms toe leiden dat een zin onzin oplevert, of qua betekenis wel goed is maar niet beantwoordt aan de bedoeling. Het is niet mogelijk een compleet overzicht van voorkomende fouten van dit type te geven. Hier wordt volstaan met de bespreking van enkele kwesties die wel vaker worden gesignaleerd.

- **Niet (in) het minst.** *Dat is mij niet het minst opgevallen* betekent 'Dat is mij zeker niet in de laatste plaats opgevallen'. *Dat is mij niet in het minst opgevallen* daarentegen betekent 'Dat is mij absoluut niet opgevallen'. Vaak wordt de constructie *niet het minst* gebruikt, terwijl *niet in het minst* wordt bedoeld. Het omgekeerde komt ook voor.
- **Niet nadat.** Een typisch voorbeeld van verkeerd gebruik van deze woordcombinatie is ^Δ*Ik sluit deze bijeenkomst af, maar niet nadat ik onze gastspreker heb bedankt*. Deze zin betekent dat de spreker de bijeenkomst afsluit voordat de gastspreker is bedankt (niet erna), terwijl het tegenovergestelde is bedoeld: de spreker wil niet afsluiten voor hij de gastspreker heeft bedankt. De juiste constructie met *nadat* is hier; *niet dan nadat ik onze gastheer heb bedankt*. (Zie ook pg. 194 bovenaan, de voorbeelden (13)-(16).)
- **Pleonasme.** 'Pleonastisch' wil zeggen 'dubbelop gezegd'. Een pleonasme kan grammaticaal in orde zijn, maar is een onnodige herhaling van hetzelfde denkbeeld. Soms ook is het een ongrammaticale herhaling. Voorbeelden zijn: *een gratis cadeautje* (cadeautjes waarvoor de ontvanger moet betalen bestaan niet), *We moeten hem in staat stellen te kunnen betalen* (in staat gesteld worden houdt 'kunnen' al in), *zonder de verplichting om te moeten komen* (de verplichting houdt 'moeten' al in). Een ongrammaticale herhaling is *tussen Amsterdam en tussen Leiden.
- **Contaminatie.** Een contaminatie is een combinatie van vormen of constructies die elkaar soms deels overbodig maken en die een verkeerd, soms ongrammaticaal geheel opleveren. Voorbeelden zijn:

-
- (1) *terugretourneren
[contaminatie van terugsturen en retourneren]
  - (2) *Het gaat nog nooit zo goed als nu.
[contaminatie van het gaat goed en nog nooit zo goed als nu; het moet zijn: Het is nog nooit zo goed gegaan als nu.]
  - (3) Hij behoort tot een van de grootste componisten die ik ken.
[contaminatie van behoort tot de grootste componisten (die ik ken) en is een van de grootste componisten (die ik ken).]
  - (4) *Dat liedje was een van de eerste die bekroond werd.
[contaminatie van was (bijna of helemaal) het eerste dat bekroond werd en was een van de eerste die bekroond werden.]
  - (5) *Ik irriteer me aan die jongen.
[contaminatie van zich ergeren en irriteren.]
  - (6) Er zijn er genoeg die de liberale vlag in hun vaandel hebben.
[Nederlandse Europarlementariër voor de tv, maart 2001. Contaminatie van de ___ vlag voeren, 'tot de ___ partij behoren' en iets in zijn vaandel voeren of schrijven, een bepaald beginsel aanhangen of in zijn programma opnemen]
  - (7) Nog even door de laatste loodjes heen bijten. [Erwin Krol, 22 februari 2001]
[contaminatie van door de zure appel heen bijten en de laatste loodjes wegen het zwaarst]

• **Innerlijke tegenspraak.** Deze kan ontstaan door de combinatie van qua inhoud niet bij elkaar passende of onderling strijdige woorden of woordgroepen^o, zoals bijvoorbeeld:

- (8) ^ΔDat hangt af van het feit of het doorgaat.
[feit duidt op zekerheid, of houdt onzekerheid in; feit moet hier zijn vraag.]
- (9) ^ΔJe hoeft je niet verplicht te melden.
[een verplichting kan niet niet-verplicht zijn.]

• **Omdat/doordat.** Strikt genomen kan omdat alleen op een reden betrekking hebben, en doordat alleen op een oorzaak. Maar in het dagelijks spraakgebruik betekent omdat vaak ook 'doordat'. *De lift doet het niet omdat de stroom is uitgevallen* betekent niet dat de lift aanleiding zag om het niet te doen, en *Dat komt omdat ik niet geslapen heb* heeft niet betrekking op een reden, maar op een oorzaak. Toch kan het onderscheid een enkele keer nuttig zijn als mogelijke misverstanden moeten worden vermeden. *Doordat Wim te laat was, moest hij wachten* kan van toepassing zijn wanneer Wim bijvoorbeeld te laat op het spreekuur kwam en er intussen al een andere patiënt was voorgegaan. Maar *Omdat Wim te laat was, moest hij wachten* kan van toepassing zijn wanneer Wim als straf voor zijn te laat komen moest wachten.

8.4 De spelling van de werkwoordsvormen

Vooraf enkele begripsomschrijvingen: tot de klinkers^o rekenen we de spraakklanken die worden gespeld als aa (*baak*), a (*bak*), ee (*beek*), e (als in *bek*), e (als in *je*), oo (*rood*), o (*bok*), uu (*uur*), u (*buk*), ie of y (*tiep*, *type*), i (*bik*), oe (*boek*), eu (*beuk*), au of ou (*lauw*, *trouw*), ui, en ei of ij (de laatste drie zijn tweeklanken^o). Alle andere spraakklanken noemen we medeklinkers^o. De medeklinkers kunnen worden onderverdeeld in stemloze^o en stemhebbende^o medeklinkers. Stemloos zijn de hoofdletters in 'T KoFSCHiP, waarbij de CH als één klank moet worden opgevat. Alle andere klanken (dus ook de klinkers) zijn stemhebbend. De klank die als g wordt geschreven, wordt vaak net als de ch-klank stemloos uitgesproken, maar hier zal hij als stemhebbend worden beschouwd, omdat hij zich in combinatieregels van spraakklanken gedraagt als stemhebbend. (Zie ook pg. 12 e.v. over klinkers, medeklinkers, stemloos en stemhebbend.)

In de onvoltooid tegenwoordige tijd^o (o.t.t.) wordt de uitgang van het werkwoord bepaald door persoon^o en getal^o van het onderwerp. Allereerst moet de **stam** van het werkwoord worden vastgesteld. In het reguliere geval gaat dat als volgt. Wanneer de voorlaatste lettergreep van het werkwoord open is (zoals bijvoorbeeld bij *lo-pen*), verdubbelen we de klinkerletter in die lettergreep (*lop+en*: *loop+en*, *rev+en*: *reev+en*). Wanneer de uitgang *-en* voorafgegaan wordt door twee gelijke medeklinkerletters (zoals bijvoorbeeld bij *hakken*), halen we er een weg (*hakk+en*: *hak+en*). In andere gevallen (*bonzen*, *zenden*, *wieden*) veranderen we – althans in dit stadium – niets. Vervolgens halen we de uitgang *-en* eraf. Wat overblijft is de stam (*loop-*, *hak-*, *reev-*, *bonz-*). Hieronder volgen voorbeelden met *lopen*, *hakken*, *praten*, *tobben*, *wieden*, *reven* en *bonzen*.

- (1) a *lop+en* → *loop+en* → *loop-*
- b *hakk+en* → *hak+en* → *hak-*
- c *prat+en* → *praat+en* → *praat-*
- d *tobb+en* → *tob+en* → *tob-*
- e *wied+en* → *wied-*
- f *rev+en* → *reev+en* → *reev-*
- g *bonz+en* → *bonz-*

De uitgangen in de o.t.t. worden vervolgens achter de stam geschreven. Bij de eerste persoon enkelvoud^o (*ik*) krijgt het werkwoord de nul-uitgang: we schrijven alleen de stam. Als de nul-uitgang wordt voorafgegaan door een *v* of een *z*, dan veranderen we deze in respectievelijk *f* en *s* (*reev* → *reef*, *bonz* → *bons*). Bij de tweede en derde persoon enkelvoud (*jij*, *je* en ondermeer *hij/zij/het*), en bij *u* (enkel- en meervoud), is de uitgang in het regelmatige geval *-t*, waarbij we, als er twee dezelfde medeklinkerletters aan het wordeinde komen, er één weghalen: aan het wordeinde schrijven we nooit twee dezelfde medeklinkerletters. (Voorafgaand aan *u* eindigt de gebiedende wijs^o altijd met *-t*. *Gij* en *ge* gaan in de o.t.t. als *jij*, maar als hij

na de persoonsvorm; bij zijn is de persoonsvorm zijt, bij mogen: moogt. Zie voor de o.v.t. bij gij/ge het slot van deze paragraaf.) We krijgen dus in eerste instantie loopt, hakt, praat, tobt, wiedt, reeft en bonzt. Wordt nu de uitgangstvoorafgegaan door een v of een z, dan veranderen we laatstgenoemde letters in respectievelijk f en s. Wanneer bij de tweede persoon enkelvoud het persoonlijk voornaamwoord (je, jij) achter het werkwoord komt, krijgen we weer de nul-uitgang: loop je, hak je, praat je, tobt je, wied je, reeft je, bonst je. In het meervoud^o is de uitgang in het regelmatige geval altijd -en, de spelling wordt dan waar nodig weer aangepast aan de regels voor open en gesloten lettergrepen: lopen, hakken, praten, tobben, wieden, reven, bonzen.

Er zijn een paar werkwoorden, zoals doen en gaan, waarvan de onbepaalde wijs niet op -en eindigt, maar op -n. In dat geval wordt alleen de slot-n verwijderd om de stam te krijgen. Verder gaat – weer met inachtneming van de spellingsregels voor open en gesloten lettergrepen – voor het enkelvoud alles hetzelfde; in het meervoud wordt -n toegevoegd in plaats van -en:

- (2) a gaa+n → gaa-
 b doe+n → doe-
- (3) a ik ga, jij gaat, ga jij, hij gaat, wij/jullie/zij gaan
 b ik doe, jij doet, doe jij, hij doet, wij/jullie/zij doen

Voor werkwoorden die anders vervoegd worden dan werkwoorden van de boven beschouwde soorten zie men de Appendix.

We zullen de term ‘stam’ gemakshalve ook gebruiken wanneer we daarmee bedoelen ‘stam uitgebreid met andere voorafgaande woorddelen’; dat wil zeggen dat we ook van een stam spreken in gevallen als *afspreek-*, *stofzuig-*, *bevooroordeel-*, *samenstel-* enz.

In de onvoltooid verleden tijd^o (o.v.t.) kunnen we onder meer sterke^o en zwakke^o werkwoorden onderscheiden. Sterke werkwoorden vertonen klinkerverandering in hun stam bij de vorming van de o.v.t. (*lopen: liep*) en soms ook het deelwoord (*geschreven*); dit heet klinkerwisseling^o.

We bespreken eerst de zwakke werkwoorden. Er zijn twee soorten zwakke werkwoorden: die waarvan de stam eindigt op een stemhebbende klank en die waarvan de stam eindigt op een medeklinker uit ‘t kofschip. We zullen die laatste gemakshalve ‘t **kofschip-werkwoorden** noemen. De term ‘t kofschip-werkwoorden’ is niet van toepassing op sterke werkwoorden. Tot de zwakke niet-‘t kofschip-werkwoorden behoren onder meer: *kanoën*, *wieden*, *verlengen*, *reven*, *bonzen*, *leggen* en *tobben*. Om de o.v.t. te vormen van dit soort werkwoorden, bepalen we weer eerst op de boven aangegeven wijze de stam. Wanneer bij dergelijke werkwoorden de stam eindigt op een v of een z, veranderen we die letters in respectievelijk f en s. Vervolgens zetten we achter de zo verkregen vorm in het enkelvoud en bij het persoonlijk voornaamwoord u (meervoud of enkelvoud) de uitgang -de, en in de meervoudsvormen de uitgang -den: *kanode(n)*, *wiedde(n)*, *verlengde(n)*, *reefde(n)*, *bonsde(n)*, *legde(n)*, *tobde(n)*.

De o.v.t. van 't kofschip-werkwoorden wordt op dezelfde wijze gevormd als die van hun niet-'t kofschip-pendanten, met dit verschil dat de uitgang nu, in plaats van de vorm *-de(n)*, de vorm *-te(n)* heeft. 't Kofschip-werkwoorden zijn o.a.: *zette(n)*, *praatte(n)*, *boekte(n)*, *strafte(n)*, *laste(n)*, *pochte(n)*, *schraapte(n)*. Ook voor de spelling van de voltooide^o (en de gelijkvormige passieve^o) deelwoorden^o van zwakke werkwoorden moeten we eerst de stam bepalen. Vervolgens zetten we (in het normale geval) het voorvoegsel^o *ge-* voor de stam, en zetten we er bij niet-'t kofschip-werkwoorden de uitgang *-d* achter, en bij 't kofschip-werkwoorden de uitgang *-t*. Als de stam zelf al met *ge-* begint, of met een ander voorvoegsel (zoals onder meer *aan-*, *af-*, *be-*, *her-*, *mis-*, *om-*, *onder-*, *ont-*, *over-*, *ver-* en *vol-*), en het betreft niet een scheidbaar samengesteld werkwoord^o, dan blijft het deelwoordvoorvoegsel *ge-* achterwege: *geloven* – *geloofd* (niet **gegeloofd*), *gelasten* – *gelast* (niet **gegelast*), *afgelasten* – *afgelast* (niet **geafgelast*). Is het werkwoord scheidbaar samengesteld, dan komt *ge-* direct voor het werkwoorddeel, niet voor het partikel^o: *samenstellen*, stam: *samenstel-*, werkwoorddeel *-stel-*, voltooid deelwoord *samen-gesteld*. Het schema (4), hieronder, bevat een aantal gevarieerde voorbeelden.

Voltooid deelwoorden kunnen een buigings-*e* krijgen als ze als bijvoeglijke bepaling^o worden gebruikt. Dit heeft voor de spelling alleen consequenties wat betreft de regels voor open en gesloten lettergrepen. Het 't kofschip-werkwoord *vergrooten*, bijvoorbeeld, met de stam *vergroot-*, heeft als voltooid deelwoord *vergroot* (de extra *t* laten we weg omdat we anders het woord *vergroot* krijgen, wat zoals we boven opmerkten tegen de spellingsregels is). Krijgt het een buigings-*e* (wat in eerste instantie dus leidt tot *vergroot+e*), dan moet er vanwege de regel voor open lettergrepen één *o* weg: *vergröte*, als in *een vergröte foto*, – analoog aan de verbuiging van *groot*: *grote*. (We schrijven dus niet: **een vergrootte foto*; de vorm *vergrootte* is de o.v.t. enkelvoud van *vergroten*: stam *vergroot-*, *-te* toevoegen → *vergrootte*, als in *Zij vergrootte de foto*.)

De regelmatige sterke werkwoorden vertonen, zoals we zagen, in de o.v.t. klinkerwisseling. Het voltooid deelwoord eindigt, anders dan bij zwakke werkwoorden, altijd op *-en*: *lopen*, *liep*, *gelopen*. Soms geeft het voltooid deelwoord ook klinkerwisseling te zien: *helpen*, *hijlp* *geholpen*. Sommige werkwoorden hebben wel een zwakke o.v.t.-vorm, maar een sterke voltooid-deelwoordvorm: *lachen*, *lachte*, *gelachen*. Naast zulke werkwoorden met gemengde hoofdtijden^o zijn er nog onregelmatige^o werkwoorden (*doen*, *deed*, *gedaan*; *zijn*, *was*, *geweest* etc.).

De vervoeging van het werkwoord in combinatie met *gij* en *ge* is in de o.t.t. als boven onder (1) aangegeven. In de o.v.t. krijgt *gij/ge* de archaische vormen *werkte(t)*, *leidde(t)*, *liep(t)*, *waart*, *zoud(e)t* en *zeidet*.

Een overzicht van de vervoeging van werkwoorden wordt gegeven in de Appendix.

Wanneer een sterk deelwoord (*gevonden*, *opgewonden*) als bijvoeglijke bepaling voorkomt, krijgt het, net als bijvoeglijke naamwoorden^o eindigend op *-en*,

geen buigings-*e*. (Zie ook pg. 83, bij Tabel 7.) Dus niet: *het gevondene horloge, *opgewondene supporters. Ook kan de slot-*n* nooit worden weggelaten; dus ook niet: *het gevonde horloge en *opgewonde supporters.

(4)

't kofschip:			niet-'t kofschip:		
onbepaalde wijs	stam	volt. deelw.	onbepaalde wijs	stam	volt. deelw.
zetten	zet-	gezet	kanoën	kano-	gekanood
praten	praat-	gepraat	wieden	wied-	gewied
boeken	boek-	geboekt	reven	reev-	gereefd
straffen	straf-	gestraft	bonzen	bonz-	gebonsd
lassen	las-	gelast	leggen	leg-	gelegd
pochen	poch-	gepocht	tobben	tob-	getobd
schrappen	schraap-	geschraapt	geloven	geloov-	geloofd
gelasten	gelast-	gelast	gebeuren	gebeur-	gebeurd
afgelasten	afgelast-	afgelast	verlengen	verleng-	verlengd
mislukken	misluk-	mislukt	verhuizen	verhuiz-	verhuisd
ontbotten	ontbot-	ontbot	ommuren	ommuur-	ommuurd
herbebossen	herbebos-	herbebost	bepalen	bepaal-	bepaald
vergroten	vergroot-	vergroot	onderbouwen	onderbouw-	onderbouwd
afzetten	afzet-	afgezet	óverleggen	óverleg-	óvergelegd

Appendix: Vervoeging van de werkwoorden

Inleiding Dit aanhangsel bevat informatie over de vervoeging^o van de diverse soorten werkwoorden^o. Een eerste onderverdeling van de werkwoorden naar de manier van vervoeging is die in **regelmatige** en **onregelmatige** werkwoorden. De regelmatige werkwoorden verdelen we op hun beurt weer in **zwakke** en **sterke** werkwoorden, en werkwoorden met **gemengde hoofdtijden**. Met 'hoofdtijden' bedoelen we de onvoltooid tegenwoordige tijd^o (o.t.t.), de onvoltooid verleden tijd^o (o.v.t.) en de voltooide tijden (voltooid tegenwoordige^o en voltooid verleden tijd^o, v.t.t. en v.v.t.).

Zwakke werkwoorden definiëren we als werkwoorden die in de onvoltooid verleden tijd eindigen op *-de(n)* of *-te(n)* (*beredde(n)*, *danste(n)*), waarvan het voltooid deelwoord^o na de stam^o eindigt op *-d* of *-t* (*bered*, *gedanst*, waarbij eventueel optredende verdubbeling ongedaan wordt gemaakt, zoals bij *bered* of *gezet*) en die verder geen afwijkingen vertonen wat betreft de uitgangen voor persoon^o en getal^o. (Zie voor werkwoorden die wel zulke afwijkingen vertonen de tabellen aan het eind van § 3 van deze Appendix.)

Sterke werkwoorden zijn werkwoorden waarvan de stam in de o.v.t. **klinkerwisseling** vertoont, d.w.z. in de onvoltooid verleden tijd een andere klinker heeft dan in de onvoltooid tegenwoordige tijd, terwijl het voltooid deelwoord al of niet klinkerwisseling vertoont en eindigt op *-en*, en er verder geen afwijkingen zijn wat betreft de uitgangen voor persoon en getal. Voorbeelden zijn *lopen* - *liep* - *gelopen* en *scheppen* - *schiep* - *geschapen*.

Werkwoorden met gemengde hoofdtijden zijn werkwoorden die in de o.v.t. zwak worden vervoegd en in de voltooide tijd sterk, of omgekeerd, terwijl er verder geen afwijkingen zijn wat betreft de uitgangen voor persoon en getal.

Onregelmatige werkwoorden zijn werkwoorden die tot geen van de hierboven gedefinieerde categorieën behoren.

Zie, voor details over de manier waarop de verleden tijdsvormen en deelwoorden van regelmatige werkwoorden worden gevormd en gespeld, pg. 365 e.v.

De sterke werkwoorden kunnen in twee categorieën worden ingedeeld: ten eerste werkwoorden waarbij zich in de o.v.t. in het meervoud **rekking** van de stamklinker voordoet, d.w.z. het veranderen van een korte klinker in een lange, zoals bijvoorbeeld bij *gaf* - *gaven*, en ten tweede werkwoorden waarbij zich die rekking niet voordoet. Beide typen zijn onder te verdelen in werkwoorden waarin sprake is van twee verschillende klinkers en werkwoorden met drie verschillende klinkers, waarbij gerekte en ongerekte klinker als één tellen. Bij de werkwoorden zonder rekking met twee verschillende klinkers zijn twee 'rijmschema's' mogelijk: met de klinkers van

---

1.1.1 Met twee klinkers

e - a/aa - e Voorbeeld: genezen - genas/genazen - genezen.
Andere werkwoorden van deze categorie: geven, lezen, meten, treden, vergeten, vergeven, vreten.

1.1.2 Met drie klinkers

ee - a/aa - oo Voorbeeld: bevelen - beval/bevalen - bevelen.
Andere werkwoorden van deze categorie: breken, nemen, spreken, steken, stelen.

i - a/aa - ee Voorbeeld: bidden - bad/baden - gebeden.
Andere werkwoorden van deze categorie: liggen, zitten.

1.2 Sterke werkwoorden zonder rekking in het meervoud in de o.v.t.

Van dit soort werkwoorden bestaan er in totaal zestien soorten, acht volgens het schema *abb* en acht volgens het schema *aba*. De twee schema's geven aan dat er sprake is van maximale variatie: met deze twee zijn alle mogelijke schema's gebruikt.

1.2.1 Met twee klinkers

Hoewel werkwoorden met *ee* als gewisselde klinker maar in één soort bestaan (bijten - beet - gebeten), is het wel de soort met het grootste aantal werkwoorden. De meest voorkomende soorten zijn die met *oo* als gewisselde klinker (bv. sluipen - sloop - geslopen).

1.2.1.1 Schema *abb*

ij - ee - ee Voorbeeld: bijten - beet - gebeten.
Andere voorbeelden van deze categorie: begrijpen, belijden, bezwijken, blijken, blijven, drijven, glijden, grijpen, hijsen, kijken, kijven, knijpen, krijgen ('ontvangen'), kwijten, krijten ('huilen'), lijden, lijken, mijden, nijgen ('buigen, kniebuiging maken', 'overhellen' niet te verwarren met het zwakke ww. neigen, 'geneigd zijn', 'iets, bv. het hoofd, neerbuigen'), nijpen, overlijden, prijzen ('loven'), rijden, rijgen, rijten, rijzen, schijnen, schijten, schrijden, schrijven, slijpen, slijten, smijten, snijden, spijten, stijgen, stijven (met stijfsel), strijden, strijken, verdwijnen, vergelijken, verlijden, vrijen (ook zwak vervoegd), wijken, wijten, wijzen, wrijven, zijgen, zwijgen.

ie - oo - oo Voorbeeld: bedriegen - bedroog - bedrogen.
Andere voorbeelden van deze categorie: bieden, gebieden, genieten, gieten, kiezen, liegen, rieken (ook riekte, geroken), schieten, verbieden, verdrieten, vlieden, vliegen, vlieten.

-
- ui - oo - oo** Voorbeeld: sluiten - sloot - gesloten.
 Andere voorbeelden van deze categorie: besluiten, buigen, druipen, duiken, fluiten, kluiven, kruipen, luiken, ontluiken, pluizen ('uitrafelen', bv. touw pluizen), ruiken, schuilen (het zwakke ww. schuilen betekent uitsluitend 'ergens) onder staan vanwege de regen', het sterke heeft deze betekenis én die van 'zich verbergen'), schuiven, sluipen, snuiven, spuiten, stuiven, uitpluizen, verschuilen, verzuipen, voort-spruiten, zuigen (maar: stofzuigen, stofzuigde, gestofzuigd), zuipen.
- ee - oo - oo** Voorbeeld: wegen - woog - gewogen.
 Andere voorbeelden van deze categorie: afscheren, bewegen, scheren (van haar e.d.), zweren ('etteren'; meestal zwak vervoegd).
- uu - oo - oo** spugen - spooog - gespogen (ook spuugde, gespuugd, in het bijzonder in de bet. 'overgeven').
- ij - oo - oo** tijgen - toog - getogen.
- i - o - o** Voorbeeld: binden - bond - gebonden.
 Andere voorbeelden van deze categorie: beginnen, blinken, dingen, dringen, drinken, dwingen, glimmen, klimmen, klinken, krimpen, ontginnen, schrikken (NB: afschrikken en opschrikken zijn zwak), slinken, spinnen, springen, stinken, verslinden, verzinnen, ver-zwinden, vinden, winden, winnen, wringen, zingen, zinken, zinnen (als in op wraak zinnen).
- e - o - o** Voorbeeld: gelden - gold - gegolden.
 Andere voorbeelden van deze categorie: bergen, delven (ook delfde, gedolven), kerven (meestal kerfde, gekerfd), melken (ook melkte, gemolken), schelden, schenden, schenken, smelten, treffen, trekken, verbergen, verkeren, vertrekken, verzwelgen, vlechten, zenden, zwelgen, zwellen, zwemmen.
- 1.2.1.2 Schema *aba*
- aa - oe - aa** Voorbeeld: graven - groef - gegraven.
 Andere voorbeelden van deze categorie: begraven, dragen, ervaren (ook ervaaarde, ervaren), varen.
- aa - ie - aa** Voorbeeld: blazen - blies - geblazen.
 Andere voorbeelden van deze categorie: laten, raden (ook raadde, geraden), sla-pen, verlaten, verraden (ook verraadde, verraden).
- a - ie - a** Vallen - viel - gevallen; wassen ('groeien, toenemen') - wies - gewassen.
- a - i - a** Hangen - hing - gehangen; vangen - ving - gevangen.
- oo - ie - oo** Lopen - liep - gelopen; stoten - stiet (vaker stootte) - gestoten.

---

o - e - o worden - werd - geworden.

oe - ie - oe Voorbeeld: roepen - riep - geroepen.
Andere voorbeelden van deze categorie: zich beroepen, afroepen.

ouw - ieuw - ouw Houwen - hieuw - gehouwen.

1.2.2 Met drie klinkers

e - ie - aa Scheppen ('creëren') - schiep - geschapen.

ee - oe - oo Zweren ('eed afleggen') - zwoer - gezworen.

e - ie - o Voorbeeld: sterven - stierf - gestorven.
Andere voorbeelden van deze categorie: bederven, helpen, verwerven, werpen, wer-
ven, zwerven. (NB: erven is zwak.)

2 Werkwoorden met gemengde hoofdtijden

De reden waarom ook deze groep tot de regelmatige werkwoorden wordt gerekend is evenals bij de sterke werkwoorden gelegen in het feit dat ook bij deze groep de vervoeging van de persoonsvormen geen afwijkingen van het normale patroon vertoont.

2.1 Met zwakke o.v.t. en sterk voltooid deelwoord

Ook hier is de variatie maximaal: de onderhavige groep bevat zowel werk-
woorden met klinkerwisseling als werkwoorden zonder klinkerwisseling.

2.1.1 Zonder klinkerwisseling

Voorbeelden: bakken - bakte - gebakken, scheiden - scheidde - gescheiden.
Andere voorbeelden van deze categorie: bannen, barsten, braden, brouwen
(‘drank, vloeibaar mengsel bereiden’), heten, hoeven, lachen (NB: glimlachen,
grijnslachen, grimlachen en schaterlachen zijn zwak), laden, malen (‘fijn maken’),
spannen, spouwen, verbannen, vouwen, wassen (‘schoonmaken’), weven, zouten.

2.1.2 Met klinkerwisseling

Wreken - wreekte - gewroken; zieden - ziedde - gezoden.

2.2 Met sterke o.v.t. en zwak voltooid deelwoord

Jagen (‘op jacht zijn’) - joeg - gejaagd; klagen - kloeg (meestal klaagde) - geklaagd;
vragen - vroeg - gevraagd; waaien - woei (ook waaide) - gewaaid.

---

3 Onregelmatige werkwoorden

De in deze paragraaf behandelde groep is onregelmatig omdat de ertoe behorende werkwoorden in de hoofdtijden, elk op een unieke manier, naast klinkerwisseling ook medeklinkerverandering ondergaan en/of een onregelmatige vervoeging van de persoonsvorm hebben. *Kunnen* heeft gemengde, regelmatige hoofdtijden, maar een onregelmatige vervoeging. *Zullen* mist één hoofdtijd: het voltooid deelwoord ontbreekt.

Een drietal onregelmatige werkwoorden vertoont rekking^o in het meervoud^o van de onvoltooid verleden tijd^o. Dit zijn:

eten - at/aten - gegeten
komen - kwam/kwamen - gekomen
zien - zag/zagen - gezien

De volgende werkwoorden - zonder rekking - hebben net als de bovenstaande, naast klinkerwisseling^o, ook verandering van medeklinker(s)^o:

brenge(n) - bracht - gebracht
denke(n) - dacht - gedacht
doe(n) - deed - gedaan
dunke(n) - (docht - gedocht) [De vormen tussen haakjes zijn verouderd.]
durve(n) - dorst (meestal durfde) - gedurfd
ga(n) - ging - gegaan
heffe(n) - hief - geheven
houde(n) - hield - gehouden
kope(n) - kocht - gekocht
moete(n) - moest - ontmoeten
plege(n) - placht - (geen voltooid deelwoord) [vgl. *geploogenheid*, 'gewoonte, gebruik, usance']
slaa(n) - sloeg - geslagen
sta(n) - stond - gestaan
verlieze(n) - verloor - verloren
versta(n) - verstond - verstaan
vrieze(n) - vroor - gevroren
wete(n) - wist - geweten
zoeke(n) - zocht - gezocht

Het nu volgende overzicht betreft werkwoorden waarvan niet alleen de hoofdtijden onregelmatig zijn, maar waarin ook de persoonsvormen^o in enkel- en meervoud binnen tenminste één werkwoordstijd^o in de meeste gevallen afwijkend zijn. Het zijn de werkwoorden *hebben*, *kunnen*, *mogen*, *willen*, *zijn* (*wezen*) en *zullen*. Sommige vormen in het overzicht staan tussen haakjes. Die zijn qua register minder neutraal dan de andere, hetzij omdat ze nogal informeel zijn, hetzij omdat ze archaïsch zijn. Niet tussen haakjes staan de, in elk geval in het ABN^o archaïsche, *gij*-vormen; het betreft hier niet alleen

de werkwoordsvorm, maar ook het persoonlijk voornaamwoord^o. De gij-vorm is overal toegevoegd voor de volledigheid. Dat laatste geldt ook voor de meervoudsvormen van de gebiedende wijs^o en voor de aanvoegende wijs^o, die in onbruik raken of dat in sommige gevallen al zijn.

hebben

	enkelvoud	meervoud
o.t.t.	1 ik heb 2 jij hebt, heb jij u hebt/heeft gij hebt 3 hij heeft	wij hebben jullie hebben u hebt/heeft gij hebt zij hebben
o.v.t.	1 ik had 2 jij had u had gij hadt 3 hij had	wij hadden jullie hadden u had gij hadt zij hadden
aanvoegende wijs	3 hebbe	
gebiedende wijs	heb	heb(t)
tegenwoordig deelwoord	hebbend(e)	
voltooid deelwoord	gehad	

kunnen

	enkelvoud	meervoud
o.t.t.	1 ik kan 2 jij kunt (kan), kun (kan) jij u kunt (kan) gij kunt 3 hij kan	wij kunnen jullie kunnen u kunt (kan) gij kunt zij kunnen
o.v.t.	1 ik kon 2 jij kon u kon gij kondt 3 hij kon	wij konden jullie konden u kon gij kondt zij konden
aanvoegende wijs	–	–
gebiedende wijs	–	–
tegenwoordig deelwoord	kunnend(e)	
voltooid deelwoord	gekund	

mogen

	enkelvoud	meervoud
o.t.t.	1 ik mag 2 jij mag u mag (moogt) gij moogt 3 hij mag	wij mogen jullie mogen u mag (moogt) gij moogt zij mogen
o.v.t.	1 ik mocht 2 jij mocht u mocht gij mocht 3 hij mocht	wij mochten jullie mochten u mocht gij mocht zij mochten
aanvoegende wijs	ik/jij/u/hij moge	mogen
gebiedende wijs	–	–
tegenwoordig deelwoord	mogend(e)	
voltooid deelwoord	gemogen	

willen

enkelvoud

meervoud

o.t.t.

- 1 ik wil
- 2 jij wilt (wil), wil jij
u wilt (wil)
gij wilt
- 3 hij wil

wij willen
jullie willen
u wilt (wil)
gij wilt
zij willen

o.v.t.

- 1 ik wilde, wou
- 2 jij wilde, wou
u wilde, wou
gij wilde(t)
- 3 hij wilde, wou

wij wilden (wouen)
jullie wilden (wouen)
u wilde, wou
gij wilde(t)
zij wilden (wouen)

aanvoegende wijs

–

–

gebiedende wijs

wil

wil(t)

tegenwoordig deelwoord

willend(e)

voltooid deelwoord

gewild

zijn (wezen)

enkelvoud

meervoud

o.t.t.

- 1 ik ben
- 2 jij bent, ben jij
u bent (is)
gij zijt
- 3 hij is

wij zijn
jullie zijn
u bent (is)
gij zijt
zij zijn

o.v.t.

- 1 ik was
- 2 jij was
u was
gij waart
- 3 hij was

wij waren
jullie waren
u was
gij waart
zij waren

aanvoegende wijs

zij (verleden tijd: ware)

gebiedende wijs

wees

wees(t)

tegenwoordig deelwoord

zijnd(e)

voltooid deelwoord

geweest

zullen

	enkelvoud	meervoud
o.t.t.	1 ik zal	wij zullen
	2 jij zult (zal), zul (zal) jij u zult (zal)	jullie zullen u zult (zal)
	gij zult	gij zult
	3 hij zal	zij zullen
o.v.t.	1 ik zou	wij zouden
	2 jij zou	jullie zouden
	u zou(dt)	u zou(dt)
	gij zoudt	gij zoudt
	3 hij zou	zij zouden
aanvoegende wijs	–	–
gebiedende wijs	–	–
tegenwoordig deelwoord	zullend(e)	
voltooid deelwoord	–	

Literatuurlijst

Deze lijst bevat titels van boeken en cd-roms waarvan een belangrijk aantal niet of hooguit zijdelings de grammatica van het Nederlands betreffen, maar die zeker de moeite waard zijn voor de in taal geïnteresseerde leek. Sommige zijn, zo moet gevreesd worden, alleen nog via bibliotheken toegankelijk. Enkele van de hier genoemde werken zijn geraadpleegd tijdens het schrijven van dit boek.

Grammatica

- Haeseryn, W., e.a., 1997, *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (band 1 en 2). Groningen/Deurne: Martinus Nijhoff/Wolters Plantyn.
- Hertog, C.H. den, 1903/4, *Nederlandsche spraakkunst. Handleiding ten dienste van aanstaande taalonderwijzers*. Amsterdam: W. Versluys (bewerkt heruitgegeven door H. Hulshof, Amsterdam 1973).
- Hooft, P.C. [1723] 'Waarnemingen op de Hollandsche tael', in F.L. Zwaan (1939), pg. 237-256.
- Kerstens, Johan, e.a., 1997, *Plato's probleem. Een inleiding in de generatieve taalkunde*. Bussum: Coutinho.
- Klooster, W.G., en H.J. Verkuyl en J.H.J. Luif, 1974, *Inleiding tot de syntaxis; praktische zinsleer van het Nederlands* (5e druk). Culemborg/Keulen.
- Klooster, W.G., 1999, *Introductie in de generatieve grammatica* (7e druk). Amsterdam: Leerstoelgroep Nederlandse Taalkunde, UvA.
- Kraak, A., en W.G. Klooster, 1972, *Syntaxis* (2^e druk). Culemborg/Keulen: Stam-Robijns.
- Dort, M.K. van, en W.G. Klooster en J.H.J. Luif, 1981, 1983, *Je weet niet wat je weet, I ('81) en II ('83)* [schoolboek]. Culemborg: Educaboek.
- Luif, J., 1994, *In verband met de zin*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Rijpma, E., en F.G. Schuringa, *Nederlandse Spraakkunst* (21^e druk), bewerkt door J. van Bakel. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Tinbergen, D.C., 1967, *Nederlandse spraakkunst* (dl. 1, opnieuw bewerkt door F. Lulofs en W.W.F. Voskuilen; 15^e druk). Zwolle: Tjeenk Willink.
- Klein, M., en M.C. van den Toorn, 1986, *Praktische cursus zinsontleding*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Paardekooper, P.C., 1977, *Beknopte ABN-syntaxis* (7e druk). Eindhoven.
- Zonneveld, Ron van, 1994, *Kleine syntaxis van het Nederlands*, Dordrecht: ICG Publications.

Fonologie en morfologie

- Booij, G.E., 1981, *Generatieve fonologie van het Nederlands*. Utrecht: Spectrum (Aula).
- Booij, G.E., en A. van Santen, 1995, *Morfologie. De woordstructuur van het Nederlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Woordenboeken, lexicons

- Coninck, R.H.B. De, z.j., *Groot uitspraakwoordenboek van de Nederlandse taal* (2^e druk). Antwerpen/Utrecht: Uitg. De Nederlandse Boekhandel. Franck, Van Wijk, Van Haeringen: zie Van Wijk.
- Veen, P.A.F., 1989, *Etymologisch woordenboek* (in samenwerking met Nicoline van der Sijs). Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Wijk, N. van, 1949, *Franck's etymologisch woordenboek der Nederlandse taal* (2^e druk), 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Geerts, G., en H. Heestermans, 1995, *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal* (12^e druk). Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Instituut voor Nederlandse Lexicologie, 1995, *Woordenlijst Nederlandse Taal* (het 'groene boekje', met een leidraad door J. Renkema). Den Haag/Antwerpen: Sdu/Standdaard.
- Kuitenbrouwer, Jan, 1997, *Hedenlands. Klein lexicon van het nieuwste Nederlands*. Amsterdam: Ooievaar.
- Vries, J. de, en F. de Tollenaere, 1983, *Etymologisch woordenboek*. Utrecht: Spectrum (Aula).
- Vries, M. de, e.v.a. (red.), 2000 [1864-1998], *Het Woordenboek der Nederlandsche taal* (cd-rom). z.pl.: AND Publishers.

Algemene taalwetenschap

- Crystal, David, 1992, *An encyclopedic dictionary of language and languages*. Oxford: Blackwell.
- Jackendoff, Ray, 1996, *Taal en de menselijke natuur* (vertaald uit het Engels en bewerkt door E. van der Zee, W. Scheen en G. Danon). Utrecht: Spectrum (Aula).
- Koenen, L., 1997, *Het vermogen te verlangen (9 letters). Gesprekken over taal en het menselijk brein*. Amsterdam/Antwerpen: Atlas.
- Nieuwenhuijsen, Peter, 1995, *Het verschijnsel taal. Een kennismaking*. Bussum: Coutinho.
- Pinker, Steven, 1994, *The Language Instinct*. Middlesex: Penguin Books Ltd.

Geschiedenis van taal en taalkunde

- Bree, Cor van, 1996, *Historische taalkunde*. Leuven: Acco.
- Philippa, Marlies, 1999, *Etymologie (Onze Taal-cahiers)*. Den Haag/Antwerpen: Sdu/Standdaard.

-
- Wal, Marijke van der, 1992, *Geschiedenis van het Nederlands* (in samenwerking met Cor van Bree). Utrecht: Spectrum (Aula).
- Vandeputte, Omer, 1994, *Nederlands. Het verhaal van een taal*. Rekkem: Stichting Ons Erfdeel.
- Zwaan, F.L., 1939, *Uit de geschiedenis der Nederlandsche spraakkunst*, Groningen/Batavia: J.B. Wolters.

Taaladviezen

- Charivarius (G. Nolst Trenité), 1998, *Is dat goed Nederlands?* (ingeleid door Wim Daniëls). Den Haag: Sdu.
- Komen, J.A.M., e.a. (red.), 1998, *Taaladviesbank* (cd-rom), Den Haag/Antwerpen: Sdu/Standaard.
- Renkema, J., 1979, *Schrijfwijzer*, 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Sanders, Ted, en Peter Smulders (red.), 1996, *Schrijfwijsheden. Visies op taal en taaladvies*. Den Haag: Sdu.
- Zaalberg, C.A., 1975, *Taaltrouw. Nieuwe en oude glottagogische overwegingen*. Culmborg: Tjeenk Willink/Noorduijn.

Taalvariatie

- Appel, René, en Gerard Hubers en Guus Meijer, 1976, *Sociolinguïstiek*. Utrecht: Spectrum (Aula).
- Boves, T., en Marinel Gerritsen, 1995, *Inleiding in de sociolinguïstiek*. Utrecht: Spectrum (Aula).
- Daan, Jo, e.a., 1985, *Onze veranderende taal*. Utrecht: Spectrum (Aula).
- Stroop, Jan, 1998, *Poldernederlands. Waardoor het ABN verdwijnt*. Amsterdam: Bert Bakker.

Taal en brein

- Levelt, Willem J.M., 1989, *Speaking. From intention to articulation*. Cambridge, Mass./Londen: The MIT Press.
- Obler, Loraine K., en Kris Gjerlow, 1999, *Language and the brain*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, George A., 1993, *De wetenschap van het woord. De hersenen als zetel van de taal* (vertaald uit het Engels door P.A.M. Seuren). Maastricht/Brussel: Natuur & Techniek.

Lijst van vreemdtalige benamingen van zinsdelen, woordsoorten en vormen

Nederlands	Frans	Duits	Engels	Latijn
ZIN	PROPOSITION	SATZ	SENTENCE	SENTENTIA
zinsdelen	parties de la discours, syntagme	Satzteile	parts of the sentence	–
onderwerp	sujet	Subjekt, Satzgegenstand	subject	subiectum
predikaat	prédicat	Prädikat	predicate	praedicatum
gezegde	prédicat	Prädikat, Satzaussage	–	–
werkwoordelijk gezegde	prédicat verbal	–	verbal predicate	–
naamwoordelijk gezegde	prédicat (nominal)	–	nominal predicate	–
werkwoordelijk deel	partie verbale	–	verbal part	–
naamwoordelijk deel	partie nominale	–	nominal part	–
voorwerp	objet	Objekt	object	–
lijdend voorwerp	objet direct, complément de l'objet direct	Akkusativobjekt direktes Objekt	direct object	–
indirect object	objet indirect, complément de l'objet indirect	Dativobjekt, indirektes Objekt	indirect object	–
voorzetselvoorwerp	complément prépositionnel	Präpositionalobjekt	prepositional object	–
oorzakelijk voorwerp	–	Genitivobjekt/ Akkusativobjekt	–	–

specificerende aanvulling	complément circonstanciel de quantité	Maßangabe	measure phrase complement	–
bijvoeglijke bepaling	complément déterminatif	Attribut, Beifügung	attributive adjunct	–
bijstelling	apposition	Apposition	apposition	–
bijwoordelijke bepaling	complément circonstanciel, complément adverbial	Adverbialbestimmung, Umstandsbestimmung	adverbial adjunct	–
bepaling van gesteldheid	prédictat d'objet (bij lijd. vwp.)	Prädikatives Attribut	object complement (bij lijd. vwp.)	–
predicatieve bepaling	prédictat d'objet (bij lijd. vwp.)	Objektsprädikativ/ Subjektsprädikativ	complement/ subject complement	–
aangesproken persoon	l'interlocuteur	angesprochene Person	vocative	vocativus
tussenwerpsel	interjection	Interjektion	interjection	interiectio
woordsoorten	espèces de mots, catégories grammaticales	Wortarten	parts of speech	–
werkwoord	verbe	Zeitwort, Verb	verb	verbum
zelfstandig werkwoord	verbe indépendant	Vollverb	lexical verb	–
koppelwerkwoord	verbe copulatif	Kopula	linking verb, copula	copula
hulpwerkwoord	verbe auxiliaire	Hilfszeitwort, Hilfsverb	auxiliary, auxiliary verb	–
zelfstandig naamwoord	substantif	Dingwort, Hauptwort, Substantiv	noun	nomen substantivum
eigenaam	nom propre	Eigenname	proper noun	–
lidwoord	article	Geschlechtswort, Artikel	article	–
voornaamwoord	pronom	Fürwort, Pronomen	pronoun	pronomen

persoonlijk voornaamwoord	pronom personnel	persönliches Fürwort, Personalpronomen	personal pronoun	pronomen personale
wederkerend voornaamwoord	pronom réflexif	Reflexivpronomen	reflexive pronoun	pronomen reflexivum
wederkerig voornaamwoord	pronom réciproque	wechselbezügliches Fürwort, reziprokes Fürwort	reciprocal pronoun	–
bezzittelijk voornaamwoord	pronom possessif (zelfst.), adjectif possessif (bijv.)	Besitzanzeigendes Fürwort, Demonstrativpronomen	demonstrative pronoun	pronomen demonstrativum
vragend voornaam- woord	pronom interro- gatif (zelfst.), adjectief interro- gatif (bijv.)	Fragefürwort, Inter- rogativpronomen	interrogative pronoun	pronomen interrogativum
betrekkelijk voor- naamwoord	pronom relatif (zelfst.), adjectif relatif (bijv.)	bezügliches Fürwort, Relativpronomen	relative pronoun	pronomen relativum
onbepaald voor- naamwoord	pronom indéfini (zelfst.), adjectif indéfini (bijv.)	unbestimmtes Für- wort, Indefinit- pronomen	indefinite pronoun	pronomen indefinitum
bijvoeglijk naam- woord	adjectif	Eigenschaftswort, Adjektiv	adjective	adiectivum
telwoord	numéral	Zahlwort, Numerale	numeral	numerales
hoofdtelwoord	numéral cardinal	Grundzahl, Kardinalzahl	cardinal number	cardinale
rangtelwoord	numéral ordinal	Ordinalzahl, Ordinale	ordinal number	ordinale
bijwoord	adverbe	Umstandswort, Adverb	adverb	adverbium
voorzetsel	préposition	Verhältniswort, Präposition	preposition	praepositio
voegwoord	conjonction	Bindewort, Konjunktion	conjunction	coniunctio

nevenschikkend voegwoord	conjonction de coordination	nebenordnende Kon- junktion, koördinie- rende Konjunktion	coordinating conjunction	–
onderschikkend voegwoord	conjonction de subordination	unterordnende Kon- junktion, subordinie- rende Konjunktion	subordinating conjunction	–
vormen	formes	Formen	forms	flexio
enkelvoud	singulier	Einzahl, Singular	singular	singularis
meervoud	pluriel	Mehrzahl, Plural	plural	pluralis
mannelijk	masculin	männlich, maskulin	masculine	masculus (genus masculus = manne- lijk genus)
vrouwelijk	feminin	weiblich, feminin	feminine	femininus (genus femininum)
onzijdig	neutre	sächlich	neuter	neuter (genus neutrum)
persoonsvorm	forme conjuguée du verbe	Personalform, Verbum finitum	finite verb	verbum finitum
onbepaalde wijs	infinitif	Infinitiv	infinitive	infinitivus
tegenwoordig deel- woord	participe présent	1. Partizip, Partizip I, Partizip des Präsens	present participle	participium praesentis
voltooid deelwoord	participe passé	2. Partizip, Partizip II, Partizip des Perfekts	past participle	participium perfecti
onvoltooid tegen- woordige tijd	présent	Präsens	present tense	praesens
voltooid tegenwoor- dige tijd	passé composé	Perfekt	present perfect	perfectum
voltooid verleden tijd	plus-que-parfait	Plusquamperfekt	past perfect, pluperfect	plusquamperfectum
aantonende wijs	indicatif	Wirklichkeitsform, Indikativ	indicative	indicativus

---

aanvoegende wijs	subjonctif	Möglichkeitsform, Konjunktiv	subjunctive	coniunctivus
gebiedende wijs	impératif	Befehlsform, Imperativ	imperative	imperativus
bedrijvende vorm	voix active	Tat, Tätigkeitsform, Aktiv	active voice	activum
lijdende vorm	voix passive	Leideform, Passiv	passive voice	passivum

---

Register

In dit boek kan een passage over een trefwoord soms nog doorgaan op de pagina(s) volgend op die waarnaar in het register verwezen wordt. Wordt in het register een trefwoord gevolgd door '(= ...)' én door uitsluitend (een) vet gedrukte verwijzing(en), dan houdt dat in, dat de na '=' vermelde termen elders in het register kunnen worden opgezocht. Termen die door een komma van elkaar gescheiden zijn, gelden als (in dit boek) equivalent.

-A-

- aangaande 193
aangesproken persoon **209**
aanleiding 343
aanraden 339
aantal 339
aantonende wijs (= indicatief) **43, 107, 108, 219, 227**
aanvoegende wijs (= conjunctief, conjunctivus) **43, 107, 112, 115, 276, 375**
aanwijzend voornaamwoord **74, 84, 99, 152**
aanzwellen 347
-aar **29, 30**
ABN (= Algemeen Beschaafd Nederlands) **58, 335, 374**
absolute bepaling **160, 198**
absolute constructie **194**
absolute met-bepaling **190**
abstracte operator, schimoperator **317**
accenttop **362**
account manager 357
accusatief (accusativus, 4e naamval) **290**
achternalopen 350
achteroplopen (iem.) 350
achtervoegsel (= suffix) **23, 29, 184**
achterzetsel (= postpositie) 87, **89, 97, 143, 174, 181, 184, 259, 280, 294, 329, 347**
achterzetselgroep (= postpositieconstituent, achterzetselconstituent) **97, 102, 184, 299**
achterzetseluitdrukking **91**
-achtig **32**
actief, activum (= bedrijvende vorm) **40, 117**
actieve zin (= zin in de bedrijvende vorm) **117, 128, 136, 141, 160, 161, 264, 314**
adhortatief **114**
adjectief (= bijvoeglijk naamwoord) 78
adjectivische constituent (= bijvoeglijk naamwoordgroep) **97, 101**
adjectivum (= adjectief) **78**
adpositie (= voor- of achterzetsel) **91, 280**
adverbiale bepaling (= bijwoordelijke bepaling) **159**
adverbium (= bijwoord) 87
adversatief predikaat **316**
adviseren 339, 343
af (achterz.) 348, 349
affix **23, 38**
afgelasten 356, 367
afgezien van 193
afhankelijke vraag (= afhankelijke vraagzin, indirecte vraag(zin)) **107, 270, 277, 279**
afleiding **23, 24, 29**
afmaken, zich ervan 349
afscheren 347
aftrekken van 348
afzien van 348
al (bijw.) 171, 172, 178, 189
Algemeen Beschaafd Nederlands (= ABN) **335**
alle 83, 85, 86, 288
alles 76, 78, 86, 99, 350
allomorf 15, **29**
als (ondersch. vgw.) 95, 189
als (vgw. v. verg.) 196, 336, 345, 351
als (vz.) 92, 93, 199, 204, 207
alsmede 94
alsook 94
altijd 87
ambush marketing 357
an sich 353
anafoor **303**

- anafora (= binding) **302**
 anaforsch er 294, 328
 ander 313
 anglicisme **358**
 anorexie 362
 antecedent 72, 76, 77, **88**, 111, 126, 181,
 265, 270, 271, **277**, 282, 283, 294, **302**,
 309, 318, 323, 325, 328, 333, 350
 artikel (= lidwoord) **65**
 aspect zie terminatief aspect en duratief aspect
 aspectueel hulpwoord **61**, 240, **262**
 assimilatie **13**, **14**
 asyndetisch **215**, **226**
 asyndetische nevenschikking, nevenschik-
 king zonder voegwoord **226**
 attributief (gebruik) **79**, 293, 362
 auctorbepaling **161**
 award 357
- B-**
- baar 29, **33**
 bakken 373
 bal, een 315
 balansschikking **222**
 bananenzin **324**
 barbarisme **358**
 bedragen 55, 149
 bedriegen 371
 bedrijvende vorm (= actief, activum) 57,
105, **116**
 begerig 344
 begrepen subject (= schimonderwerp, imp-
 liciet, virtueel, begrepen of verzwegen
 onderwerp) **238**, 305, 332
 behalve (vz.) 91, 193
 behept 341
 beide 85, 86
 bekend (bijv. nw.) 341
 beknopte bijvoeglijke bijzin **279**
 beknopte bijvoeglijke bijzin met niet-weg-
 laatbaar om **279**
 beknopte bijvoeglijke bijzin met voorzetsel
 + te **281**
 beknopte bijvoeglijke bijzin met vraagele-
 ment + te **279**
- beknopte bijzin (= infinitie bijzin, bijzin
 zonder persoonsvorm) 61, 96, 106, 108,
 188, **236**, **237**, 249, 263, 265, 277, 290,
 297, 304, 328, 332
 beknopte bijzin bij onderwerpcontrole-
 werkwoorden met optioneel IPP-effect
 246, **252**, **253**
 beknopte bijzin bij onderwerpcontrole-
 werkwoorden zonder IPP-effect 246,
252, **253**
 beknopte bijzin bij voorwerpcontrole-werk-
 woorden zonder IPP-effect 246, **252**, **254**
 beknopte bijzin met te **236**, **245**, 246
 beknopte bijzin met en zonder te 246, **248**
 beknopte bijzin met optioneel om **245**, 246,
252
 beknopte bijzin met te en optioneel IPP 246,
248
 beknopte bijzin met te en verplicht IPP 246,
250
 beknopte bijzin met te zonder IPP 246, **251**
 beknopte bijzin met verplicht om **245**, 246,
 258
 beknopte bijzin zonder om **245**, 246, 253
 beknopte bijzin zonder te 241, **245**, 246,
 248, 254, **259**
 beknopte deelzin, infinitie deelzin **236**, 284
 belanden 155, 156, 183
 belanghebbend voorwerp **129**, **134**, 267
 belemmeren 343
 belopen 149
 beloven 306, 339
 belust 341
 benevens 94
 benijden 142
 benoeming, taalkundige (= woordsoortbe-
 noeming) **123**, 209
 bepaald 181
 bepaalde naamwoordgroep **98**, 99, 181,
 202, 208
 bepaald hoofdtelwoord **85**, 153
 bepaald lidwoord (= lidwoord van bepaald-
 heid) **65**, 135
 bepaald rangtelwoord **86**
 bepaling 31, 42, 68, 90, **154**
 bepalingaankondigend voornaamwoord **75**

- bepaling van gesteldheid 93, 125, 158, 159, 175, 191, 196, **199**, 207, 309, 318, 332, **333, 341**
- beperkende bijvoeglijke bijzin **277**
- bereik, scopus **313**
- beschonken 340
- besluiten 343
- bestand (tegen) 341
- betalen 133
- betekenen 55, 149
- betreffende 193
- betrekkelijke (= relatieve) bijzin 75, **88**, **277**
- betrekkelijke (= relatieve) bijzin met ingesloten antecedent (= vrije relatieve zin) **265**
- betrekkelijk bijwoord **88**, 270, 277
- betrekkelijk bijwoord met expliciet antecedent **278**
- betrekkelijk bijwoord met ingesloten antecedent **87**, 265, 270
- betrekkelijk voornaamwoord (= relativum) **75, 76**, 126, 232, 282, 326, 346, 350
- betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord 76, **88**, 174, 181
- betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord met expliciet antecedent **88**
- betrekkelijk voornaamwoordelijk bijwoord met ingesloten antecedent **88**
- betrekkelijk voornaamwoord met expliciet antecedent **76**
- betrekkelijk voornaamwoord met ingesloten antecedent **76**, 265, 282
- betrekkelijk woord 299, 303
- betrekkelijk zinsdeel 327
- betwijfelen 317
- beu 124
- bevel 343
- bevelen 343, 344, 371
- bevinden, zich 155, 183
- bewegen 203
- bewegingswerkwoord **185**, 203
- bewijlast 354
- bezittelijk voornaamwoord **74**, 99, 135, 289, 312
- bezweren 343
- bidden 371
- bij 135, 190
- bij deze 197
- bij elkaar genomen 193, 198
- bijna 87, 160, 195
- bijstelling 159, **208**
- bijten 371
- bij...vandaan 91
- bijvoeglijk naamwoord (= adjectief, adjectivum) **78**, 124, 141, 143, 149, 153, 157, 160, 173, 182, 194, 196, 207, 209, 246, 246, 288, 293, 341, 343, 350
- bijvoeglijke bepaling 42, 48, 79, **156**, 159, 208, 216, 223, 257, 277, 293, 340, 367
- bijvoeglijke bijzin 181, 230, 233, 257, **265**, 273, 277, 329, 334
- bijvoeglijke nabepaling 232
- bijvoeglijk-naamwoordgroep **97, 101**, 126, 129, 194, 199, 256
- bijvoeglijk naamwoord op -achtig **32**
- bijvoeglijk naamwoord op -baar **33**
- bijvoeglijk naamwoord op -erig **31**
- bijvoeglijk naamwoord op -ig **31**
- bijvoeglijk naamwoord op -loos **34**
- bijwoord 29, 75, 76, 82, **87**, 91, 143, 157, 160, 182, 184, 188, 193, 194, 223, 225, 227, 252
- bijwoordelijke bepaling (= adverbiale bepaling) 50, 53, 75, 82, 87, 134, 151, **159**, 173, 199, 269, 295
- bijwoordelijke bepaling van beperking **192**, 200
- bijwoordelijke bepaling van bevestiging **165**
- bijwoordelijke bepaling van de handelende persoon (= passieve door-bepaling) 156, **160**, 161, 189, 193, 342
- bijwoordelijke bepaling van doel, finale bepaling, doelbepaling **187**
- bijwoordelijke bepaling van duur, duurbepaling **176, 177**
- bijwoordelijke bepaling van frequentie, frequentiebepaling **176, 177**
- bijwoordelijke bepaling van gevolg **164, 172**
- bijwoordelijke bepaling van graad, graadbepaling **194**, 275
- bijwoordelijke bepaling van hoedanigheid **173**, 280, 324, 329

- bijwoordelijke bepaling van hoeveelheid (= specificerende aanvulling, specificerend complement) **125, 148, 149**
- bijwoordelijke bepaling van middel (= middelbepaling) **186, 216**
- bijwoordelijke bepaling van modaliteit (= modale bepaling) **164, 170, 225**
- bijwoordelijke bepaling van omstandigheid **190**
- bijwoordelijke bepaling van ontkenning **165**
- bijwoordelijke bepaling van oorzaak (= causale bepaling) **161, 189**
- bijwoordelijke bepaling van plaats (= locatieve bepaling, plaatsbepaling) **182, 186, 189**
- bijwoordelijke bepaling van reden **188**
- bijwoordelijke bepaling van richting (= richtingsbepaling) **184**
- bijwoordelijke bepaling van tijd (= temporele bepaling) **176, 183, 320**
- bijwoordelijke bepaling van tijdsaanduiding (= tijd-aanduidende bepaling) **176**
- bijwoordelijke bepaling van toegeving **171**
- bijwoordelijke bepaling van vergelijking **195**
- bijwoordelijke bepaling van voorwaarde, conditionele bepaling **188**
- bijwoordelijke bepaling van wijze **173, 175, 183, 329**
- bijwoordelijke bijzin **257, 265, 269**
- bijwoordelijke bijzin van beperking **275**
- bijwoordelijke bijzin van bestemming **273, 343**
- bijwoordelijke bijzin van doel **272, 329**
- bijwoordelijke bijzin van duur **271**
- bijwoordelijke bijzin van frequentie **272**
- bijwoordelijke bijzin van graadaanduidend gevolg **275**
- bijwoordelijke bijzin van middel **272**
- bijwoordelijke bijzin van modaliteit **269**
- bijwoordelijke bijzin van oorzaak **274**
- bijwoordelijke bijzin van plaats **272, 280, 282**
- bijwoordelijke bijzin van reden **273**
- bijwoordelijke bijzin van tijd **270, 280**
- bijwoordelijke bijzin van tijdsaanduiding **270**
- bijwoordelijke bijzin van vergelijking **275, 325**
- bijwoordelijke bijzin van voorwaarde **273, 325**
- bijzin **61, 90, 92, 95, 96, 97, 102, 106, 107, 108, 116, 132, 144, 154, 167, 189, 193, 198, 203, 212, 213, 217, 229, 230, 265, 282, 304, 316, 326, 332, 341**
- binden, binding **288, 302, 328, 330**
- binden **372**
- bindfoneem **26**
- bindingsdomein (= domein) **303, 323, 328, 331**
- binnenvaren **350**
- biopsie **362**
- blauwogig **39**
- blazen **372**
- blij **344**
- blijken (hulpww.) **63**
- blijken (koppelww.) **53**
- blijven (koppelww.) **53, 54, 127, 150**
- blijven (zelfst.ww.) **156**
- blokken van woordvormingsprocédé's **34**
- botweg **87**
- brenge **374**
- bronbepaling **156, 161, 189**
- buiging, verbuiging, inflectie **288**
- buigings-e **74, 81, 82, 87, 223, 291**
- C-**
- calque zie leenvertaling
- casus (= naamval) **288**
- catalogus **361**
- causale bepaling, bijwoordelijke bepaling van oorzaak **161, 189**
- causatief hulpwerkwoord **263**
- causatief werkwoord **39**
- chatten **357**
- cent (een rooie cent) **122, 317**
- chill **357**
- chronologische ordening (door tijdsbepalingen) **181**
- collocatie **292**
- comparatief (= gradus comparativus, vergrotende trap) **79**

- comparatief-elliptisch 323, **325**
 compleet 195
 complement **129**
 complementeerder (= onderschikkend
 voegwoord, subordinerend voegwoord)
94
 computer 357
 conatief werkwoord **253**
 concert (uitspr.) 360
 conditionele bepaling, bijwoordelijke bepa-
 ling van voorwaarde **188**
 congruentie, congrueren **126**, 128, 130,
 136, 159
 conjunctie (= voegwoord) **94**
 conjunctie (= nevenschikking met en) **218**
 conjunctief, conjunctivus (= aanvoegende
 wijs) **43, 107, 155**
 consecutieve nevenschikking 218, **219**
 consecutio temporum **234**
 contaminatie **363**
 contrastief accent **192**, 199, 220
 controleur **238**, 256, 309
 controlewerkwoord **238**, 251, 259, 260,
 279, 333
 controlezin **238**, 250, 252
 coördinatie (= nevenschikkend (zins)ver-
 band, nevenschikking of parataxis) **94**,
213, 215
 coördinerend voegwoord (= nevenschik-
 kend voegwoord) **94**
 c.q. 354
 Cromazijn **324**
- D-**
- daar (bijw.) 321, 324
 daargelaten 193
 daar(...)om 89, 188
 daartoe 350
 dan (bijw.) 189, 324, 325
 dan (vgw.) 96, 194, 196, 325, 336, 352
 dan ook 169
 danken aan 354
 dankzij 115
 dat (aanw. vnw.) 74
 dat (betr. vnw.) 75, 350
 dat (vgw.) 95
 dat (zelfst. aanw. vnw.) 324
 datgene (wat) 350
 datief (= dativus, 3e naamval) **290**
 dativus possessivus (= possessieve datief)
135
 dativus ethicus (= ethische datief) **139**
 dat soort 340
 datum, data 356
 de 65
 december (uitspr.) 361
 deelwoord 157, 198, 199, 212, 231, 249
 deelzin **212**, 225, 229, 230, 236, 269, 282,
 299, 315, 323, 328
 definitief lidwoord (= lidwoord van bepaald-
 heid) **65**
 deiktisch **75**, 89, 197
 deixis **75**
 delocatumwerkwoord **37**
 delven 347, 372
 demantie (uitspr.) 362
 de moet zinkt ___ in de schoenen 338
 demonstrativum (= aanwijzend voornaam-
 woord) **74**
 denken 316, 374
 der 289, 347, 353
 derde constructie **243**, 253, 284
 derde naamval (= dativus, datief), **290**, 351
 derde persoon **42**, **69**, 352
 derde positie **297**
 derivatie **23**
 des (lidw.) 289, 346, 353
 de-woord **64**, 74, 78, 83
 dialect **325**
 die (aanw. vnw.) 351
 diens 346
 dier (aanw. vnw.) 346
 diftong (= tweeklank) **13**
 diminutief, verkleinwoord **15**, **64**
 direct object (= lijdend voorwerp) **125**, **128**
 directe vraag **107**
 directe rede 197, **233**
 discontinu zinsdeel **122**, 158, 230, 275
 discussiedomein **294**
 disjunctie (= nevenschikking met of) **220**
 dissimilatie **30**

- distantiërende tegenstelling **223**
- dit (aanw. vnw.) 74
- diverse 85
- doelbepaling, bijwoordelijke bepaling van
doel, finale bepaling **187**
- doen 374
- doet-dat-test **103**, 132, 144, 163
- domein (= bindingsdomein) **303**
- dood 195
- door-bepaling (= passieve doorbepaling) 143
- doordat 95, 364
- door de zure appel heen bijten 364
- door middel van 187
- dragen 149
- dunke (hulpww.) 54, 63
- dunke (koppelww.) 53
- dunke (vervoeging) 374
- duratief aspect **45**, 62
- duratieve zin (zie ook duratief aspect) 177
- duren 55
- durven 374
- dus (bijw.) 95
- dus (vgw.) 94
- duurbepaling (= bijwoordelijke bepaling
van duur) 45, **176**, **177**, 322, 341
- dwingen 343
- het + zelfst. gebruikt bijv. nw., overtr. trap 350
waarmee 350
- E-**
- e, zelfst. nw. eindigend op 353
- echovraag **110**, 284, 319
- een (lidw.) 65, 114
- een bal 315
- een foto nemen 292
- een groot schaker 82, 291
- een hoog ____-gehalte 292
- een hoop 339
- een kik geven 315
- een kind nemen 293
- een knip voor de neus waard 318
- een levende ziel 315
- een oogje in het zeil houden 291
- een poot uitsteken 317
- een rooie cent 122, 317
- een schat van een kind 159
- een uiltje knappen 291
- een uur gaans 289
- één-zinsdeelproef 94, **122**, 143, 148, 152,
157, 300, 349
- eerlijk gezegd 197, 198
- eerste naamval (= nominativus, nominatief)
289, 308
- eerste persoon **42**, 70, 365
- eerste positie **108**, 110, 114, 116, 118, 122,
197, 225, 228, 229, 234, 276, 282, 283,
296, 297, 298, 300, 301
- eerst-hoger werkwoord 238, 308
- eerst-hogere zin **229**, 250, 253, 272, 277
- eigenaam 30, **64**, 87, 97, 99, 209
- elk, elke 85, 314
- elkaar 72, 288, 302, 303, 325
- ellips (= ellipsis), elliptische zin **320**, **322**
- e-mail 357
- en 94
- en wel hierom 292
- en wel-test **104**, 127, 151, 154, 162, 163,
183, 184
- enclise **70**
- encliticum **70**
- enig (bijv. nw.) 292
- enig kind 292
- enkele 85
- enkelvoud 11, 14, **42**, **43**, **64**, **69**, 70, 100,
208, 289, 3657.1, 8.1
- enkelvoudige zin 55, 56, 117, **121**, **122**,
123-4, 126, 166, 211, 282, 299,
3045.3.2.3.1, 6.1, 6.3, 7.4
- entrecote (uitspr.) 361
- epitheton 208, **313**
- er 99, **294**, 303, 326
- er 29
- eraf, erop (uit), eruit, ervan (af), er rond + ww.
(zie ook ergens af, ergens op (uit) enz. + ww.)
347 e.v.
- eris 302
- er-gat **326**, 332
- erq 194
- ergens 321
- ergens af vallen 350
- ergens niet over uit kunnen 349

- ergens op uit zijn 349
 ergens rond lopen ... 349
 ergens uit rollen 349
 ergens van af zijn 349
 er-haplogie **298**
 er(...)heen 91
 -erig **3.4**
 er in voornaamwoordelijk bijwoord **294**
 ermee door kunnen 349
 er met de pet naar gooien 291
 ernaartoe 91
 eromheen 91
 erop 349
 erop nahouden 349
 erop uit zijn, ergens op uit zijn 349
 er-proef **130**, 143
 erratum, errata 356
 er(...)toe 91
 eruit rollen, ergens uit rollen 349
 eruitzien ... 349
 ervan afzien, ergens van afzien 348
 ervan af zijn, ergens van af zijn 349
 er(...)vandaan 91
 ervan op aan kunnen, ergens van op aan kunnen 349
 ervan uitgaan, ergens van uitgaan 348
 ervoor gaan, ergens voor gaan 358
 er zijn 294
 er zit niets anders op 349
 -es 30
 eten 374
 ethische datief (= dativus ethicus) **129**, **139**,
 153
 -etje 15, 29
 ettelijke 85
 exclamatieve indirecte ja/nee-vraag **113**
 exclamatieve (vraagwoord)vraag (= uitroepende (vraagwoord)vraag) **113**
 exclusief achterzetsel 90, 350
 exclusieve disjunctie **220**
 existentieel (= repletief, expletief, presentatief) er **294**
 expliciet antecedent **283**
 expliciete transpositie **38**
- F-**
- facility 357
 fantoomzinsdeel 218, **319**
 feminien genus (= vrouwelijk geslacht) **64**
 finaal om **253**, 256, 257, 273
 finale bepaling, bijwoordelijke bepaling van
 doel, doelbepaling **187**
 finiete deelzin **212**, **213**, 236
 finiete voorwerpszin **265**
 finiete bijzin (= bijzin met persoonsvorm)
 211, **231**
 finiete onderwerpszin **265**
 finiete bijvoeglijke bijzin **277**
 flexie (= vervoeging) **23**, 24, 37, 289
 fonemen **12**
 fonetische representatie **12**
 fonologie (= klankleer), fonologisch **3**, 29
 fonologische regel **13**
 fonologische representatie **12**
 formeel (register) **7**
 foto, een - nemen 292
 frequentatieve lezing **177**
 frequentiebepaling, bijwoordelijke bepaling
 van frequentie **176**, **177**
 functie **123**
 futurum (= toekomstige tijd) **42**
- G-**
- gaan (hulpww.) 61
 gaan (koppelww.) 54, 80
 gaan (vervoeging) 48, 374
 gaan (zelfst.ww.) 61, 155, 185
 gaan, ervoor 358
 gaans (een uur gaans) 289
 gallicisme **360**
 gebeuren 47
 gebieden 343
 gebiedende wijs (= imperatief, imperativus)
44, **107**, **114**, 116, 164, 168, 213, 219,
 222, 227, 229, 320, 334, 365, 375
 gebonden lexicaal morfeem (= lexic. geb.
 morf.) **23**
 gebonden anafoor 328, **303**, 309, 318, 325,
 328

- gebonden morfeem **23**
gedaante 353
gedragsbeïnvloeding, werkwoord van (= werkwoord van gedragsbeïnvloeding) **240**
gedurende 148, 177, 181, 320
geen (hoofdtelw.) 84, 86
geen (ontk. lidw.) 84
geen denken aan 318
geen gezicht 318
geenszins 318
-gehalte (een hoog ___ -gehalte) 292
gek genoeg 112, 170
gelasten 367
gelden 372
geleed **23**, 141
gelegenheid 343
gelet op 193, 198
gelieve 115
geloven 316
gemengde hoofdtijden 367, **369**, 373
gene (aanw. vnw.) 74
geneigd 344
generiek 196
generiek lidwoord **66**
generieke naamwoordgroep **98**
gezen 371
genitief (= genitivus, 2e naamval) 75, 83, **289**
genus (= woordgeslacht) **64**
gepensioneerd 341
germanisme 35, **359**
geslacht (= woordgeslacht) **64**
gespleten antecedent **308**
gesubordineerde zin (= ondergeschikte zin) **229**
getal (= numerus) **42**, **43**, **69**, 125, 260, 278, 289, 339, 344, 365, 369
getalsnaam **65**, 85
getrouwd 341
geven (een kik geven; zie ook meewerkend voorwerp) 315
gezegde **123**, **125**, 135, 140, 150, 152, 154, 211, 223, 241, 259, 271, 275, 326, 333, 340, 362
gezegdezin **265**, **269**, 283
gij, ge 401, 365, 366, 367
gij-vorm 374, 375
ginds(e) 74, 84, 87
godzijdank 115, 210
graadaanduiding **79**
graadbepaling, bijwoordelijke bepaling van graad **194**
gradueerbaar bijvoeglijk naamwoord (= scailair bijvoeglijk naamwoord) **79**
gradus positivus (= stellende trap) **79**
graffito, graffiti 356
grammaticaal morfeem **23**
gratis cadeautje 363
graven 372
grein 292
grip 357
groene volgorde **245**, 340
grondwoord **25**, 26, 29
groot schaker of grote schaker 82, 291
guerrilla (uitspr.) 361
gunnen 339
- H-**
- haar (bez. vnw.) 312, 352
haar (pers. vnw.) 290, 294
haar-cultus 352
haast (bijw.) 195
half werk 81, 293
half 195
halve maatregel 293
handelende persoon (zie ook bijw. bep. v.d. hand. pers.) 333
handelingswerkwoord **50**, 103, 118, 144, 163, 173
hangen 63, 372
haplogologie **298**
hard 175
hare (bez. vnw.) 352
hartstikke 195
hausse (uitspr.) 361
hebben (hulpww.) 55, 56, 57, 116, 186
hebben (vervoeging) 375
hebben (zelfst. ww.) 149, 190
heel, hele (bijw.) 87, 194
heffen 374

- heid 31, 35, 353
 heikel 359
 helemaal 195
 helpen 343
 hen 290, 346, 351
 herhalend belanghebbend voorwerp **152**
 herhalende possessieve datief **153**
 herhalende bijwoordelijke bepaling van voorwaarde **189**, 325
 herhalende specificerende aanvulling **153**
 herhalend indirect object **152**
 herhalend lijdend voorwerp **152**, 189
 herhalend meewerkend voorwerp **152**
 herhalend onderwerp **152**
 herhalend ondervindend voorwerp **153**
 herhalend oorzakelijk voorwerp **153**
 herhalend voorzetselvoorwerp **153**, 324
 herhalend zinsdeel **152**, 189
 het (lidw.) 65
 het is... zo, dat-test **164**, 198
 het eerste + betr. vnw. 350
 het enige + betr. vnw. 350
 het moeten ontgelden 360
 het + overtr. trap + betr. vnw. 350
 het-woord **64**, 74, 76, 83, 291, 350
 heten (hulpww.) 54, 63
 heten (koppelww.) 53
 hetgene (wat) 350
 hetzij 94
 hier 321
 hierbij 197
 hierin 321
 hierop 321
 hij of zij, zijn of haar 352
 hoe 149
 hoeven 60, 165, 315
 hogere zin 307, 333
 hoger hulpwerkwoord **56**
 hoger werkwoord **229**, 234
 holofrastische vorm **36**
 homoniem **15**, 52
 homonymie **7**
 hoofd (van een woordgroep) 83, **96**, 98, 105, 109, 127, 157, 160, 209, 210, 236, 256, 266, 280, 291, 340, 350
 hoofd van de zin **236**
 hoofdaccent 362
 hoofdtelwoord (= numeriek element) 65, 67, 77, **84**, 153
 hoofdtijden **369**
 hoofdwerkwoord **56**, 105, 106, 123, 135, 141, 212, 236, 237
 hoofdzin 92, 107, **108**, 114, 116, 122, 126, 154, 167, 193, 212, **213**, 227, 228, **229**, **230**, 282, 296, 315
 hoogste hulpwerkwoord **56**
 hoogste werkwoord **4.3**
 hoop (een hoop) 339
 hopen 316
 horen 259, 310
 houden 206, 374
 houwen 373
 hulpwerkwoord 54, **55**, 126, 240, 340, 349
 hulpwerkwoord van de lijdende vorm **57**, **58**, 161, 248, 249
 hulpwerkwoord van modaliteit **58**
 hulpwerkwoord van de toekomstige tijd **60**
 hulpwerkwoord van tijd 44, **56**, 58, 79, 216, 217, 241
 hulpwerkwoord van tijd en lijdende vorm 44, **58**, 79, 116, 161, 241
 human resource management 357
 hun (pers. vnw.) 290, 337, 351
 hygiëne, hygiënisch (uitspr.) 361
 hypercorrect, hypercorrectie **336**, 352
 hypotaxis (= onderschikking, onderschik- kend (zins)verband of subordinatie) **94**, **213**, **229**
- I-**
- idiomatisch, idiomatische uitdrukking (= idiomatische verbinding) 144, 196, 222, **291**, 318
 -ie (pers. vnw.) 70
 -ie, zelfst. nw. eindigend op 353
 iedere 85
 iedereen 78, 86, 99
 iemand 77, 83, 86, 118
 iemand als ik of iemand als mij 345
 iets (onbep. vnw.) 76, 77, 83, 88, 149, 174, 182, 183, 289, 346, 350

- iets + bijv. nw. + -s 83, 289, 346
 -ig 29, 31
 ik 289
 immers 171
 imperatief, imperativus (= gebiedende wijs)
     107, 114, 116, 164, 168, 171, 213, 219,
     222, 227, 229, 332, 334, 365, 375
 imperfectum (= onvoltooide tijd) **49**
 impliciet onderwerp (= schimonderwerp,
 begrepen, virtueel of verzwegen onder-
 werp) **238**
 impliciete transpositie **38**
 in 181, 193, 288, 320
 -in **29, 30**
 in eerste instantie 354
 in Frage 356
 in geen honderd jaar 318
 in jaren 318
 in zijn vaandel voeren 364
 inchoatief **37**
 inclusieve disjunctie **220**
 indefinit lidwoord (= lidwoord van onbe-
 paaldheid) **65**
 indicatief (= indicativus, aantonende wijs)
     43, 108
 indirect object 76, 118, **125, 129**, 135, 139,
     140, 290, 338
 indirect object (overige) **140**
 indirect-objectszin **267**
 indirecte rede 112, **233**
 indirecte vraag (= afhankelijke vraag, afhan-
 kelijke vraagzin) 88, **107**
 infiniet 212, 231, 236, 250, 265, 267, 268,
     271, 272, 277, 279
 infiniete aanvulling **250**, 251, 258, 262
 infiniete bijvoeglijke bijzin 277
 infiniete bijzin (= beknopte bijzin, bijzin
 zonder persoonsvorm) **236**
 infiniete deelzin, beknopte deelzin **212, 236**
 infiniete onderwerpszin **265**
 infiniete voorwerpszin **265**
 infinitief (= onbepaalde wijs) **42**
 infinitivus pro participio (= IPP-effect) **57**,
     242
 inflectie, (ver)buiging **288**
 informeel (register) **7**
 ingebed, ingebedde zin **213, 229**, 230, 236,
     237, 243, 264, 304, 326
 ingenieur (uitspr.) 361
 ingesloten antecedent 76, 87, 88, 265, 270,
     277, 282
 inschatten ('einschätzen') 359
 instrumentele bepaling **187**
 intensieverder (= intensivum) **113**
 interjectie (= tussenwerpsel) **96, 209**
 intransitief voorzetsel (= onovergankelijk
 voorzetsel) **90**
 intransitief (= onovergankelijk) **49**
 IPP-effect, IPP-constructie **57**, 242, 246,
     247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255,
     262,
 irrealis **116**, 168, 276
 irreflexieve relatie **71**
 -(i)teit 353

-J-
 ja 96, 106
 ja/nee-vraag **43, 109**, 114, 116, 167, 170, 234
 jaar 323
 jagen 373
 jarenlang 341
 -je 15, 29
 jezelf 303, 307, 334
 jij 43, 44, 97, 69, 70, 288, 289, 334
 jou 70, 289

-K-
 kabinet 352
 kale infinitief (= onbepaalde wijs zonder te)
     248, **259**, 262
 kans 343
 katafora **302**
 kids 358
 kik (een kik geven) 315
 kind (een kind nemen) 293
 -kje 15, 29
 klaar 195
 klagen 373
 klankleer (= fonologie) **11**
 klemtoon **361**

- kleur-adjectief **84**
 klinker **12**, 17, 347, 365
 klinkerwisseling 366, 369, 374
 klipp und klar 359
 knip (een knip voor de neus waard) 318
 kom er eens kijken 302
 kom op 292
 komen (hulpww.) 61, 63
 komen (koppelww.) 54
 komen (vervoeging) 374
 komen (zelfst. ww.) 155
 komma-intonatie 151, 154
 kopen 374
 koppelwerkwoord 49, 50, **53**, 56, 63, 68,
     79, 122, 123, 126, 141, 149, 155, 183,
     216, 217, 258, 266, 269, 320, 341
 koppelwerkwoordzin **127**, 257, 260, 261
 kortom 197
 kosten 55, 149
 kudde .. 353
 kunnen 59, 187, 376
 kwantificerende bepaling **194**
 kwantitatief er **294**
 kwantitatieve-eenheidswoord **100**
 kwijt 124
- L-**
- laatlunkend 356
 laatste 84, 86
 laatste loodjes 364
 label **25**, 26
 lager werkwoord **229**, 234
 lang 321
 laten 115, 242, 259, 263, 264, 310
 laten zien 132
 leenvertaling, calque **358**
 leren 343
 lettergreep 14
 levende ziel (een levende ziel) 315
 lexicaal gebonden morfeem (=geb. lexic.
     morf.) **23**, 24, 39
 lexicale homonymie **7**
 lexicon **25**, 32
 lid van een nevenschikking **94**, 215, 218,
     331, 344
- lidwoord 36, 64, **65**, 74, 77, 90, 114, 288
 liggen (hulpww.) 61
 lidwoord van bepaaldheid (= bepaald lid-
     woord) **65**, 74, 84, 87, 99, 135
 lidwoord van onbepaaldheid (= onbepaald
     lidwoord) **65**, 77, 85, 98, 99
 lijdende vorm (= passief, passivum) 42, 57,
     79, **116**, 126, 128, 130, 136, 141, 249,
     251, 264, 265, 296, 314, 335, 338
 lijdend voorwerp 33, 49, 70, 106, 117,
     125, **128**, 130, 131, 136, 148, 150, 184,
     185, 204, 205, 207, 216, 229, 234, 250,
     259, 264, 269, 280, 282, 304, 319, 327,
     342, 351
 lijdend-voorwerpszin 128, 233, 262, **267**
 lijken (hulpww.) 63
 lijken (koppelww.) 53
 linksdislocatie, links-gedisloceerd 109, **154**,
     197, 324
 locatie **184**
 locatief er **294**
 locatief bepaling (= bijwoordelijke bepa-
     ling van plaats, plaatsbepaling) **182**
 locatiewerkwoord **38**
 locatumwerkwoord **37**
 logische nevenschikking **218**
 loos onderwerp **250**
 -loos 34
 lopen (hulpww.) 61
 lopen (vervoeging) 372
 lukken 140, 141, 343
- M-**
- maar (bijw.) 114
 maar (vgw.) 94
 maar-niet-test **104**, 151
 maatconstituent **100**, 150, 323
 maatregel 341, 344
 maatsort-aanduidend zelfstandig naam-
     woord **101**
 maken 202, 205, 206
 manie (uitspr.) 362
 mankeren 338
 mannelijk geslacht (= masculien genus) **64**
 me 70, 139, 310

- mededelend, mededelende zin **105, 107, 108**, 114, 171, 225, 227
- mededelende hoofdzin 122, 154, 167, 227, 344
- medeklinker **13**, 365, 374
- meegerkend 193, 194
- meervoud 12, **42**, 43, 61, 66, **69**, 70, 74, 75, 83, 114, 228, 260, 289, 338, **339**, 346, 366, 374
- meervoudsvorm (van het zelfstandig naamwoord) **64**, 100
- meewerkend voorwerp **129, 131**, 134, 140, 216, 233, 267, 290
- meewerkend voorwerp, omschreven **131**
- meewerkend voorwerp, onomschreven (= zuiver meewerkend voorwerp) **131**
- men 118, 338, 339
- menigeen (onbep. vnv.) 78, 86
- Merry Christmas 358
- met 187, 191
- metatalige (bijwoordelijke) bepalingen **160, 197**, 198, 219, 226
- metatalige bijwoordelijke bijzinnen **276**
- met behulp van 187
- met betrekking tot 193
- middelbepaling (= bijwoordelijke bepaling van middel) **186**
- middelste (rangtelw.) 86
- mij 70, 289
- mijn fout 359
- mijnerzijds 289
- mijns inziens 289
- minimum, minima 356
- modaal hulpwerkwoord (= hulpwerkwoord van modaliteit) **58**, 115, **259**
- modale betekenis 55, 241
- modale bepaling (= bijwoordelijke bepaling van modaliteit) **164, 170**
- moeten 58, 165, 374
- mogelijkheid 343
- mogen 58, 349, 376
- morfeem **22**
- morfologie **22**, 36
- museum, musea 356
- mutatief werkwoord **39**
- N-**
- na aan het hart liggen 360
- naamval (= casus) 75, 83, 91, 92, **288, 289, 290**
- naamvalsuitgang **289**
- naamwoord 25, 36, **96**
- naamwoordelijk deel (van het gezegde) 123, **127**, 147, 148, 152, 154, 183, 211, 223, 230, 238, **256**, 269, 283, 320, 345, 362
- naamwoordelijk gezegde 54, 124, **126**, 148, 155, 260, 341
- naamwoordgroep 76, 84, 87, 90, **96**, 97, **98**, 102, 105, 117, 126, 128, 130, 135, 141, 156, 159, 181, 190, 196, 199, 200, 207, 255, 256, 269, 277, 291, 294, 305, 328, 338, 341, 345, 349, 350
- naamwoordgroepen met om te **255**
- naar 184
- naar(...)toe 91, 103, 184
- naast 320
- nabepaling **157**, 232
- nadat 194
- nadénkend (bijv. nw.) 78
- nádenkend (deelw.) 78
- nagenoeg 195
- nauwelijks 195
- nee 106
- neerkomen 155, 156, 183
- Neerlands 346
- neerzetten 203
- negatief lidwoord **66**
- negatief polaire uitdrukking 58, **315**
- negatieve (= ontkenkende) zin **315**
- negatieverheffer **316**
- nemen zie een foto nemen en een kind nemen
- neutraal geslacht (= onzijdig geslacht) **64**
- neutraal (objectief) bijvoeglijk naamwoord **84**, 150
- neutraal (register) **7**
- nevenaccent 15, 16, 362
- nevengeschikte zin 106, **213**
- nevenschikkend (zins)verband (= nevenschikking, coördinatie of parataxis) **94, 213, 215**, 219, 220, 230, 331

- nevenschikkend voegwoord **94**, 215, 220
- nevenschikking (= nevenschikkend zinsverband) **94**, **215**
- nevenschikking met *du* **225**
- nevenschikking met *en* (= conjunctie) **218**
- nevenschikking met *maar* **222**
- nevenschikking met *of* (= disjunctie) **220**
- nevenschikking met *want* **223**
- nevenschikking zonder voegwoord, asyndetische nevenschikking, asyndeton **226**
- Nicaragua* (uitspr.) 361
- niemand 77, 86
- niet (bijw.) 87, 163, 164, 165, 288, 313 e.v.
- niet (*dan*) *nadat* 363
- niet *donderen* 318
- niet-finaal om 256
- niet-gradueerbaar 196
- niet-handelingswerkwoord **50**, 104, 118
- niet (*in*) *het* minst 363
- niet *mals* 318
- niet-modaal **59**, 162, 332
- niet-neutraal bijvoeglijk naamwoord 150
- niet-neutraal objectief bijvoeglijk naamwoord **84**
- niet om aan te zien 292, 318
- niet om het een of ander 318
- niet-productief woordvormingsprocédés **29**
- niets 76, 77, 350
- niet-specifiek **295**
- niet-specifiek onderwerp **295**
- niet-telbaar zelfstandig naamwoord 35, **64**, 66, 77, 83, 84, 99, 101, 114, 173, 340
- niet-verplicht overgankelijk **49**
- niet-ervangende tegenstelling **222**
- niet *zo* best 318
- niet *zozeer* ___ als wel 352
- noch (vgw.) 94
- nodig* 344
- nog* 178, 179
- nomen agentis 30, **29**
- nomen (= naamwoord) 25, **36**
- nominale constituent (= naamwoordgroep) **96-97**
- nominaatief (= nominativus, 1e naamval) **289**
- non-reflexieve relatie **71**, 312
- nooit 318
- normaliter (uitspr.) 361
- nota* (nemen van) 355
- notie* 355
- notulen* (uitspr.) 361
- nulachterzetsel **321**, 329
- nulvoorzetsel **320**
- numeralium (= telwoord) **84**
- numeriek element (= hoofdtelwoord) **84**
- numerus (= getal) **42**, **69**
- O-**
- object (= voorwerp) **125**, **128**
- objectcontrole (= voorwerpcontrole) **238**
- objectief bijvoeglijk naamwoord **84**
- of* 94, 95, 111, 112, 212, 215, 220, 232, 265, 270, 276, 279
- ofwel* 94
- Olympisch* (uitspr.) 361
- om* ('teneinde') 187, 343
- om* (vgw.) 96, 328, 338
- om(...)*heen 91, 103
- omdat* 95, 224, 273, 275, 317
- om je de waarheid te zeggen* 198
- omschreven meewerkend voorwerp **131**, 290
- om te of te + onbepaalde-wijsconstructie* **252**
- om te beginnen* 198
- omtrent* 193
- on-* 79
- onbepaalde naamwoordgroep 83, 84, 87, **98**, 147, 202, 291, 294,
- onbepaalde wijs 27, **42**, 55, 61, 108, 134, 160, 212, 236, 262, 305
- onbepaalde-wijsconstructie **240**, 304
- onbepaalde wijs in plaats van deelwoord (= IPP-effect) **57**
- onbepaalde-wijspassief **264**, 311
- onbepaald hoofdtelwoord 77, **85**, 275
- onbepaald lidwoord (= lidwoord van onbepaaldheid) **65**
- onbepaald rangtelwoord **87**
- onbepaald voornaamwoord 67, 76, **77**, 83, 86, 146, 350
- ondenkbaar* 317
- onder* 190

- onder het mom van 360
 onder wie 351
 ondergeschikte deelzin 236
 ondergeschikte zin (= gesubordineerde zin)
 113, **213**, 224, 227, 229
 onderliggende vorm **13**
 onderschikkend (zins)verband (= onder-
 schikking, subordinatie of hypotaxis) **94**,
213, **229**
 onderschikkend voegwoord (= complemen-
 teerder, subordinerend voegwoord) 70,
95, 108, 215, 224, 227, 232, 248, 252,
 265, 269
 ondervindend voorwerp **129**, **139**
 onderwerp 23, 43, 45, 53, 54, 59, 70, 73,
 95, 98, 105, 109, 117, **123**, **125**, **126**,
 127, 129, 130, 155, 160, 162, 174, 184,
 190, 198, 200, 202, 205, 207, 208, 216,
 230, 237, 249, 259, 261, 263, 266, 282,
 294, 303, 332, 332, 338, 341
 onderwerpcontrole (= subjectcontrole) **238**,
 306
 onderwerpcontrolewerkwoord 251, 252
 onderwerploos passief **126**, 296
 onderwerpsvorm 73, 289, 290, 308, 337,
 351
 onderwerpszin 262, **265**, **266**
 ondoordringbaar, ondoordringbare woord-
 reeks **231**, 244
 ongeleed **23**, 24
 ongrammaticaal **6**, 49
 onomatopée **96**, **209**
 onomschreven meewerkend voorwerp (=
 zuiver meewerkend voorwerp) **131**
 onovergankelijk (= intransitief) 38, **49**, **90**,
 118, 127, 157, 259, 265
 onovergankelijk voorzetsel **90**, 102, 127,
 157, 259
 onovergankelijk werkwoord **49**, 118, 265
 onpersoonlijk gebruik **53**
 onregelmatig werkwoord 367, **369**, **374**
 ontbrekend onderwerp in de gebiedende
 wijs **320**, **332**, **334**
 ontgelden (het moeten -) 360
 ontkennen 317
 ontkennde (= negatieve) zin **315**
 ontkenkend lidwoord 67, 77, 84
 ontkomen 339
 ontleding, redekundige 96, **123**, 209, 215,
 282
 onvervreemdbaar bezit **135**
 onvoltooid tijd (= imperfectum) **49**, 58,
 79, 117
 onvoltooid tegenwoordige tijd (= presens,
 o.t.t.) **49**, 57, 164, 178, 369
 onvoltooid verleden tijd (= preteritum,
 o.v.t.) **49**, 57, 179, 359, 366, 374
 onzijdig geslacht, onzijdig (neutraal) genus
64
 oogje (een oogje in het zeil houden) 291
 ook 167, 171
 oordeelspartikel **179**
 oorzakelijk voorwerp **125**, **148**, 351
 oorzakelijk voorwerpszin **268**
 op 181, 182, 186, 203, 320
 opdracht 343
 opendoen 338
 operator **85**, **314**
 ophouden, zich 155, 183
 oprotten 292
 op zichzelf 353
 ordinaatief bijvoeglijk naamwoord **84**
 orgje (uitspr.) 362
 o.t.t. (= onvoltooid tegenwoordige tijd) **49**
 oud 323
 overal + achterz. 348
 overdragen, zich (uitspr.) 362
 óverdragen (uitspr.) 362
 overdrijven 51
 óverdrijven 51
 overgankelijk (= transitief) 33, 38, **49**, 204,
 259
 overgankelijk werkwoord 33, 38, **49**, 204,
 259
 overgankelijk achterzetsel 259
 overléggen (uitspr.) 51, 362
 óverleggen (uitspr.) 51, 362
 overnacht ('overnight') 358
 overtreffende trap (= superlatief, gradus
 superlativus) 76, **79**, 350
 o.v.t. (= onvoltooid verleden tijd) **49**

-P-

- pad **184**, 203
padwerkwoord **203**
pal (bijw.) 90
parafraze **7**
paranoia 356
paranoïde 356
parasitisch gat **328**
parataxis (= nevenschikking, nevenschik-
kend (zins)verband of coördinatie) **94**,
213, **215**
participant **124**, 128, 135, 140, 150, 154,
160, 161, 162, 183, 200, 240, 250, 261,
333, 341
participium perfecti (= voltooid/verleden
deelwoord) **42**
participium praesentis (= tegenwoordig
deelwoord) **42**
partikel, werkwoordspartikel 24, 27, **50**, 93,
138, 243, 345, 347, 348, 367
partikelverschuiving **243**, 251
partitieve genitief **289**
pas 178, 179
passen ('behoren') 343
passen ('pasmaat hebben') 338
passief, passivum (= lijdende vorm) 42, 57,
79, **116**, 126, 128, 130, 136, 141, 249,
251, 264, 265, 296, 314, 335, 338
passief deelwoord **42**, 55, 57, 58, 78, 116,
117, 161, 199, 231, 249, 264, 340
passieve door-bepaling (= bijwoordelijke
bepaling van de handelende persoon) 47,
116, 117, 136, 143, 156, **160**, 161, 189,
193, 200, 232
passieve zin (= zin in de lijdende vorm) 42,
79, **116**, 126, 128, 130, 136, 141, 160,
240, 249, 264, 296, 314
passivum (= passief, lijdende vorm) **116**
peilingstijdstip **178**
perfectum (= voltooid tegenwoordige tijd,
v.t.t.) **49**
performatief, performatieve zin **197**
perifrastische vorm **36**
permissief hulpwerkwoord **259**
persoon **42**, 105, 116, 126, 127, 269, 311,
333, 342, 344, 352, 365, 369
persoonlijk voornaamwoord 44, 65, **69**, 70,
73, 91, 99, 158, 199, 200, 217, 218,
289, 302, 326, 352, 366, 375
persoonsvorm 43, 44, 55, 59, 70, 95, 105,
108, 122, **125**, 128, 130, 136, 154, 159,
166, 197, 199, 212, 216, 225, 228, 229,
231, 236, 236, 248, 259, 296, 338, 344,
370, 374
-pje **15**
plaats 337
plaatsbepaling (= bijwoordelijke bepaling
van plaats, locatieve bepaling) **182**, 184,
186, 189, 321
plaatsing achter het werkwoord, met
'komma-intonatie', in bijzinnen 129,
132, 134, 151, 155, 184,
plan 343
plegen 374
plek 337
pleonasme **363**
plurale tantum **64**
pluralis (= meervoud) **42**, **64**, **69**
plusquamperfectum (= voltooid verleden
tijd, v.v.t.) **49**
pogen 343
poging 343
pool van de zin **236**
poot (een poot uitsteken) 317
possessief, (pronomen) possessivum (=
bezzittelijk voornaamwoord) **74**
possessieve datief (= dativus possessivus)
129, **135**, 267
postpositie (= achterzetsel) **90**
postpositieconstituent (= achterzetselgroep)
97
praktisch 195
predicatief, predicatief gebruik **79**, 293
predicatieve bepaling 93, 147, 159, 185,
202, 308
predicatieve bepalingen bij maak-werkwoor-
den **205**
predicatieve bepalingen bij vinden en zijn
synoniemen **206**
predicatieve bepalingen zonder inleidend tot,
als of voor **204**

- predicatieve bepaling beginnend met tot **207**
 predicatieve bepaling met als **207**
 predicatieve bepaling met voor **208**
 predicatieve objectsbepaling **204**
 predicatieve subjectsbepaling **206**
 predicatieve toevoeging **201**, 208, 223, 256
 predikaat 54, **127**, 138, 185, 202, 205, 249, 260
 prefix **23**
 prepositie (= voorzetsel) 26, 36, 65, 76, 88, **89**, 102, 127, 130, 131, 134, 140, 143, 152, 157, 157, 162, 172, 173, 177, 181, 182, 184, 187, 188, 190, 193, 199, 204, 207, 208, 233, 235, 253, 268, 269, 277, 289, 320, 346, 348, 351
 prepositieconstituent (= voorzetselgroep) **97**, **102**
 prepositie-object (= voorzetselvoorwerp) **125**, **143**
 presens (= (onvoltooid) tegenwoordige tijd, o.t.t.) **42**, **43**
 presentatief (= existentieel, repletief, expletief) er **294**
 presentatieve zin **295**
 preteritum (= (onvoltooid) verleden tijd, o.v.t.) **42**, **43**
 proberen 57, 242, 243, 252, 253, 343
 procent (uitspr.) 361
 productief woordvormingsprocédés **26**, **29**
 pronomén (= voornaamwoord) **69**
- Q-**
- qua 68, 90, 193
 quantor **85**, 314
 quasi-zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord **82**
 quiche (uitspr.) 361
 quota's 356
- R-**
- raad 352
 radicale ontkenning **166**, 314
 raken (koppelww.) 54
 raken (zelfst. ww.) 155
 rangtelwoord **86**, 157
 recherche (uitspr.) 361
 recht (bijw.) 90
 reciprook voornaamwoord (= wederkerig voornaamwoord) **72**
 redekundig, redekundige ontleding (= zinsontleding) 96, **123**, 209, 215, 282
 redengevend voegwoord **224**
 reeksvormer **94**, 228
 reeksvorming **228**
 reflexief (voornaamwoord) (= wederkerend voornaamwoord) **70**
 reflexieve relatie **71**, 312, 353
 regelmatig werkwoord **369**
 regeren **290**
 register **7**, **1.3**, 35
 rekking **369**, 374
 relatieve (= betreffelijke) bijzin **277**
 relatieve (= betreffelijke) bijzin met ingesloten antecedent (= vrije relatieve zin) **265**
 relationeel achterzetsel 181
 relationeel voorzetsel **90**, 181
 relationele bijwoordelijke bepaling van plaats **182**
 relativum (= betreffelijk voornaamwoord) **75**
 repletief (= expletief, existentieel, presentatief) er **294**
 respectievelijk 197
 richtingsbepaling (= bijwoordelijke bepaling van richting) 72, 147, **184**, 203, 350
 -rijk 34
 rillen 53, 118, 249
 rode volgorde **245**, 340
 roerbakken 27
 rond (vz., achterz.) 349
 ruggensteun 28
 ruggespraak 28
 r-woord **87**, 143, 153, 259, 280, 320, 321, 326
 r-woordgat **326**

- S-
- sage 353
- samengestelde zin **211**, 216, 229, 230, 237
- samengetrokken deel **216**, 218, 228, 330
- samenkoppeling **24**
- samenstellende afleiding **39**
- samenstelling **23**, 24, **33**
- samentrekking **216**, 221, 224, 225, **320**, 325, 330, 344
- sandhi **11**
- scalair bijvoeglijk naamwoord (= gradueerbaar bijvoeglijk naamwoord) **79**
- schaker (een groot/grote -) 82, 291
- schamen, zich 51
- schat (een schat van een kind) 159
- scheidbaar samengesteld werkwoord 24, 27, **50**, 54, 93, 242, 243, 251, 348, 349, 367
- schelen 150
- scheppen ('creëren') 369, 373
- schijnbare predicatieve objectsbepaling **204**
- schijnen (hulpww.) 63
- schijnen (koppelww.) 53
- schimonderwerp (= virtueel, impliciet, begrepen of verzwegen onderwerp) 200, **238**, 241, 250, 251, 256, 261, 273, 305, 318, **320**, **332**
- schimoperator, abstracte operator **317**
- schriftelijk 195
- scopus (= bereik) **313**
- se **30**
- semi-koppelwerkwoord **55**, 149
- shit 357
- sikkepit 292
- simpelweg 87
- singulare tantum **64**
- singularis (= enkelvoud) **42**, **64**, **69**
- situatie-gebonden ellipsis **322**, **322**
- situatie-onafhankelijke ellipsis **322**, **323**
- situerend achterzetsel 181, 183, 329
- situerende bijwoordelijke bepaling van plaats **182**
- situerend bijvoeglijk naamwoord **84**
- situerend voorzetsel **90**, 181, 182, 320
- sjwa **13**, 15, 28, **360**
- slaan 374
- sluiten 372
- 's mans 346
- smeken 343
- 's mensen 346
- smidse 353
- snars 292
- sociolect **335**
- sommige 85, 86, 288, 321
- soms 87, 112, 170, 171, 178, 194
- soort 339
- soortaanduiding 65, **98**
- sowieso 356
- specificerend complement (= specificerende aanvulling, bijwoordelijke bepaling van hoeveelheid) **125**, **149**
- specificerende aanvulling (= specificerend complement, bijwoordelijke bepaling van hoeveelheid) **125**, 148, **149**
- specificerende-aanvullingszin **268**
- specificerende nevenschikking **218**, 226
- specifiek **295**
- spelling van de werkwoordsvormen **365**
- spraakklank **11**, 21, 24, 33
- spraakklankreeks 21
- spugen 372
- staan (hulpww.) 61
- staan (vervoeging) 374
- stam, werkwoordstam 13, 14, 37, **365**
- stellende trap (= gradus positivus) **79**, 352
- stemhebbend **13**, 14, 361, 365
- stemloos **13**, 14, 365
- ster **30**
- sterk staaltje 81, 293
- sterk stuk 81, 293
- sterk verhaal 293
- sterk werkwoord **369**, **370**, **371**, 347, 366
- sterven 373
- stoffelijk bijvoeglijk naamwoord **81**
- stofzuigen 27
- stoppen 47
- subject (= onderwerp) **123**, **126**
- subjectcontrole (= onderwerpcontrole) **238**
- subjectief bijvoeglijk naamwoord **84**
- subject-predikaatsverbinding **127**, 138, 190, 191, 198, 200, 202, 249, 305

- subjectverheffend werkwoord (= subjectverheffer) **248, 250**, 259, 260
- subordinatie (= onderschikking, onderschikkend (zins)verband of hypotaxis) **94, 213, 229**
- subordinerend voegwoord (= complementeerder, onderschikkend voegwoord) **94, 95**
- substandaard **58**, 70
- substantief (= zelfstandig naamwoord) **64**
- suffix (= achtervoegsel) **23**
- suggereren 343
- superlatief (= gradus superlatus, overtreffende trap) **79**
- suppletievorm **26**
- syllabe **14**, 22
- syncategorematisch adjectief **81**, 293
- synoniem **6**, 35, 155, 162, 183, 204, 206, 257, 271
- synonymie **7**
- syntactische homonymie **7**
- syntaxis **8**, 41
- T-**
- taalkundige benoeming (= woordsoortbenoeming) **123**
- tangconstructie **335**
- Tante Betje **225, 344**
- te (bijw. v. graad) 194
- te (voor onbep. wijs) 23, 332
- te (vz.) 182
- te (achter bijv. nw.) 35
- te enen male 318
- te-loze onbepaalde-wijsconstructie **242**
- te + onbepaalde wijs 134
- te + onbepaalde-wijsconstructie **240, 254**
- tegenwoordig deelwoord (= participium praesentis) 28, **42**, 78, 199
- tegenwoordige tijd (= presens) **42, 49**, 57, 58, 61, 78, 115, 117, 125, 164, 178
- teit 353
- telbaar zelfstandig naamwoord **64**, 77
- tellen 149
- telwoord **84**, 339
- temporele bepaling (= bijwoordelijke bepaling van tijd) **176**
- tempus (= tijdsvorm, werkwoordstijd) **42**
- ten aanzien van 193
- ten spijt 91
- tenzij 95, 115
- terechtkomen 155, 156, 183
- terminatief aspect **45**, 62, 177
- terug 87
- terwijl 199, 270
- te wachten staan 338
- tijd-aanduidende bepaling (= bijwoordelijke bepaling van tijdsaanduiding) **176**
- tijdens 176, 177, 181, 320
- tijdsbepaling 183, 189, 178
- tijdsvorm (= tempus, werkwoordstijd) 23, **42**, 107, 127, 164, 178, 198, 212, 234, 259, 289, 374
- tijden 372
- 't kofschip **365, 368**
- 't kofschip-werkwoord **366**
- toch 114, 164
- toegevende betekenis (van ook al) **228**
- toekomstige tijd (= futurum) **42**
- toeschijnen (hulpww.) 63
- toeschijnen (koppelww.) 53
- toestemming geven 339
- toevallig wederkerend werkwoord **52**
- tot 204, 207
- trachten 343
- transitief (= overgankelijk) **49**
- transpositie **38**
- tribal (bijv. nw.) 357
- trouwens 197
- truc 357
- truck 357
- tussen 320
- tussen-e **28**
- tussen-s **28**
- tussenwerpsel **96**, 106, **209**
- twee 314
- tweede naamval (= genitivus, genitief) 75, 83, **289**, 346
- tweede persoon **42, 69**, 311
- tweede positie 70, 108, 213, 225, 227, 228, 229, 232, 233, 236, 239, 276, 282, 297, 300, 301

- tweeklank (= diftong) **13**, 17, 365
 twijfels ('doubts') 359
- U-**
- u (pers. vnw.) 352
 u (wederk. vnw.) 334, 352
 u heeft/hebt 352
 u is/bent 352
 uiltje (een uiltje knappen) 291
 uit (vz., achterz.) 349
 uitbreidende bijvoeglijke bijzin 202, 233,
277
 uitgang **27**, **288**
 uitgehongerd 341
 uitgeloten 347
 uitgezonderd 193
 uitroepende afhankelijke ja/nee-vraag **113**
 uitroepende vraagwoordvraag **113**
 uitspraak **360**
 uitspraak au of o 360, 361
 uitsteken (een poot -) 317
 uitvoeringsgerichtheid, werkwoord van **240**,
 253, 306
 unheimlich 8.2 (2°, Woordkeus)
 uur (een uur gaans) 289
 uwe (bez. vnw.) 352
- V-**
- vallen (hulpww.) 63, 248
 vallen (koppelww.) 54
 vallen (vervoeging) 372
 vallen (zelfst. ww.) 155, 183
 valuta's 356
 van 193, 289
 van(...)af 91, 103, 181, 184, 348, 349
 van-bepaling bij krijgen etc. **162**
 van geen kant 318
 van plan zijn 316
 van-proef **128**, 133, 136, 141, 148, 151
 van(...)uit 91
 van...vandaan 91
 vanuit 348
 varen 203, 347
 variant van het Nederlands **335**
- vaste verbinding 68, 99, 131, **132**, 139,
 143, 207, **291**, 294, 316
 vast voorzetsel **143**, 348
 veel (bijv. nw.) 77
 veel (onbep. hoofdtelw.) 84
 veel (onbep. vnw.) 77
 vele 77
 verantwoordelijkheid 355
 verantwoording 355
 verbaasd 317
 verbale constituent (= werkwoordelijke
 groep) **97**, **103**
 verbieden 317, 343
 verbindingsklank **28**
 verblijven 155, 156, 183
 verbod 343
 verboden 317
 verbogen bijvoeglijk naamwoord **82**
 verbuiging, buiging, inflectie 23, 83, **288**
 verbum (= werkwoord) **42**
 verbum finitum (= persoonsvorm) **125**
 verbum sentiendi (= werkwoord van waar-
 neming) **259**
 verdelende tegenstelling **223**
 vergeten 46, 50
 vergrotende trap (= comparatief, gradus
 comparativus) 69, **79**, 275, 351
 verhuisd 341
 verhuizen 155
 verkleinwoord, diminutief **29**, **64**
 verkleinwoordvorming **15**
 verleden deelwoord (= voltooid deelwoord
 (participium perfecti)) **42**
 verleden tijd (= preteritum) 27, **42**, **43**, 44,
 49, 114, 125, 276
 verliezen 374
 vermeend 355
 verplaatsen, zich 203
 verplicht overgankelijk **49**
 verplicht wederkerend werkwoord **52**
 verscheidene 85
 verschillen 149
 verstaan 374
 verstaan, zich 359
 vertoeven 155, 183
 vervangende tegenstelling **222**

- vervelen 343
 vervoegen, vervoeging (= flexie) 23, 24, 26, **42**, 140, 155, 186, 262, **289**, 296
 vervoeging met hebben 44, 155, 186
 vervoeging met zijn 140, 155, 186, 262
 vervoeging met zijn of hebben **44**
 verwijswoord **302**, 323
 verwonden, zich 52
 verzoeken 339, 343
 verzuimen 242, 243, 252, 253, 343
 verzwegen onderwerp (= schimonderwerp, impliciet, virtueel of begrepen onderwerp) **238**
 vierde naamval (= accusativus, accusatief) 91, 263, **290**, 351
 vinden (+ pred. bep.) 202, 206, 208, 310, 316
 virtueel onderwerp (= schimonderwerp, impliciet, begrepen of verzwegen onderwerp) 200, **238**, 241, 250, 251, 256, 261, 273, 305, 318, **320**, **332**
 vlak (bijw.) 102
 voegwoord 90, **94**, 181, 199, 207, 226, 245, 277, 282, 297
 voegwoord van vergelijking 92, 95, **195**, 196, 345
 voegwoordelijk bijwoord **226**
 voelen 242, 259, 263, 310, 312
 voelen, zich 71, 80, 312
 voeren (+ ind. obj.) 133
 -vol **34**, 35
 volgen 46
 volk 352
 volstrekt 195
 voltooid deelwoord (= verleden deelwoord, participium perfecti) 24, 33, **42**, 43, 55, 56, 57, 78, 193, 199, 231, 242, 262, 340, 367, 369, 370
 voltooide tijd (= voltooid tegenwoordige tijd en voltooid verleden tijd) 27, **44**, 49, 56, 58, 79, 155, 242, 254, 262, 271, 359, 369
 voltooid tegenwoordige tijd (= v.t.t., perfectum) **49**, 58, 262, 359, 369
 voltooid verleden tijd (= v.v.t., plusquamperfectum) 44, **49**, 58, 341, 369
 voor 134, 193, 202, 204, 207, 208, 337, 345
 voorbepaling **157**
 voorbijrijden 350
 voor geen goud 318
 voorkomen (hulpww.) 63
 voorkomen (koppelww.) 53
 voorlopig lijdend voorwerp 70, **267**
 voorlopig onderwerp 70, **266**
 voorlopig voorzetselvoorwerp **268**
 voornaamwoord (= pronomen) **69**, 86, 88, 88, 96, 98, 127, 157, 240, 268, 277, 288, 294, 326
 voornaamwoordelijk bijwoord **87**, 103, 109, 143, 152, 157, 174, 181, 182, 193, 240, 258, 268, 280, 294, 329, 348
 voornaamwoordelijk gat **320**, **326**
 voornemen (zelfst. nw.) 343
 voorondersteld **295**
 vooropplaatsing tussen komma's in bijzinnen **129**, 134, 151, 154, 162, 163, 184
 voorvoegsel **23**, 367
 voorwaardelijke zin 107, **108**, **113**, 170, 171, 227, **273**
 voor wat betreft 8 (incl. en overz.), 8.2 (2°, Woordkeus)
 voorwerp (= object) 31, **123**, **125**, **128**, 130, 131, 143, 150, 154, 161, 162, 163, 200, 205, 237, 306, 326, 332, 338, 341
 voorwerpcontrole (= objectcontrole) **238**, 306
 voorwerpcontrolewerkwoord 252, 307
 voorwerpsvorm 308, 7.4
 voorwerpszin **265**
 voorzetsel (= prepositie) 26, 36, 65, 76, 88, **89**, 102, 127, 130, 131, 134, 140, 143, 152, 157, 157, 162, 172, 173, 177, 181, 182, 184, 187, 188, 190, 193, 199, 204, 207, 208, 233, 235, 253, 268, 269, 277, 289, 320, 346, **348**, 351
 voorzetsel, vast **143**, 348
 voorzetselconstituent (= prepositieconstituent, voorzetselgroep) **97**
 voorzetselgroep (= voorzetselconstituent, prepositieconstituent) 90, 97, 99, **102**, 109, 126, 127, 129, 133, 135, 144, 157, 181, 182, 190, 199, 269, 281, 283, 311, 321, 351

- voorzetselobject (= voorzetselvoorwerp, prepositie-object) 123, **125**, 142, **143**, 215, 230, 232, 324, 342
 voorzetseluitdrukking **90**, 102, 187, 193
 voorzetselvoorwerp (= voorzetselobject, prepositie-object) 123, **125**, 142, **143**, 215, 230, 232, 324, 342
 voorzetselvoorwerpszin **268**
 voor zichzelf 353
 voor zichzelf spreken 353
 vraagwoord 107, **109**, 188, 232, 270, 283, 299, 319
 vraagwoordvraag **109**, 115, 168, 318
 vraagzin, vragende zin **105**, **109**, 229
 vragen 339, 343, 373
 vragend bijwoord **88**, 151, 270, 283
 vragende hoofdzin 107
 vragend hoofdtelwoord **84**
 vragend rangtelwoord **87**
 vragend voornaamwoord 77, **75**, 151, 283
 vragend voornaamwoordelijk bijwoord **88**
 vragend zinsdeel 326
 vreemd 344
 vriezen 374
 vrije anafoor 294, **303**, 328
 vrije relatieve zin (= betrekkelijke (relatieve) bijzin met ingesloten antecedent) 232, **265**, 267, 269
 vrij morfeem **23**
 vrijwel 195
 vrouwelijke persoonsnamen op -in **30**
 vrouwelijke persoonsnamen op -ster **30**
 vrouwelijke nationaliteitsaanduiding op -se **30**
 vrouwelijke persoonsnamen op -es **30**
 vrouwelijk geslacht, feminiem genus **64**
 v.t.t. (= voltooid tegenwoordige tijd) **49**
 v.v.t. (= voltooid verleden tijd) **49**
- W-**
- waaien 347, 373
 waar (betr. bijw.) 321, 322
 waarin (betr. voornaamwoordelijk bijw.) 321
 waarmee (betr. voornaamwoordelijk bijw.) 351
 waar(...)om 89, 109, 188, 318
 waaronder (betr. voornaamwoordelijk bijw.) 351
 waarop (betr. voornaamwoordelijk bijw.) 321
 wachten 338
 wagen (ww.) 339, 343
 want (vgw.) 94
 ware (aanv. wijs) 115, 116
 wat (betr. vnw.) 77, 350
 wat (onbep. hoofdtelw.) 84
 wat (onbep. vnw.) 77
 wat (vragend vnw.) 75, 151
 wat betreft 337
 wat voor 75, 110, 284, 285
 wederkerend voornaamwoord (= reflexief (voornaamwoord)) **70**, 302, 334, 353
 wederkerend werkwoord 44, **51**, 70, 242, 310
 wederkerig voornaamwoord (= reciproof voornaamwoord) **70**, **72**, 302, 334
 wegen (onoverg.) 55, 149
 wegen (vervoeging) 372
 weide 353
 weigeren 134, 343
 wel 166, 167, 168
 welgevallen, zich iets laten 360
 werkwoord (= verbum) 13, 14, 23, 26, **42**, 103, 125, 130, 143, 184, 187, 199, 211, 215, 233, 256, 279, 296, 316, 333, 339, 347, 365, 369
 werkwoordcluster (= werkwoordgroep) **231**, 242, 254
 werkwoordelijk deel (van het naamwoordelijk gezegde) **127**, 345
 werkwoordelijk gezegde 105, **126**, 241
 werkwoordelijke groep (= verbale constituent) **97**, **103**, 105, 199, **231**, 331
 werkwoordelijke uitdrukking **48**, 53, 238, 339
 werkwoord met gemengde hoofdtijden 367, **369**, **373**
 werkwoordgroep (= werkwoordcluster) **231**, 242, 254
 werkwoord van gedragsbeïnvloeding **240**, 254, 306
 werkwoord van uitvoeringsgerichtheid **240**, 253, 306

- werkwoord van waarneming (= verbum sentiendi) **259**, **263**, 310
- werkwoordspartikel, partikel 24, 27, **50**, 93, 138, 243, 345, 347, 348, 367
- werkwoordsstam, stam 13, 14, 37, **365**
- werkwoordstijd (= tempus, tijdsvorm) 23, **42**, 107, 127, 164, 178, 198, 234
- weten 374
- wezen 44, 374, 377
- wie 75, 346, 351
- wiens 75, 76, 77, 289, 346
- wier (vnw.) 75, 76, 289, 346
- wijs **43**, **107**, 289
- wijten 347, 354, 355, 371
- willen 56, 58, 60, 61, 242, 243, 245, 259, 261, 332, 349, 376
- wonderwel 355
- wonen 154, 155, 156, 183
- woordbetekenis **36**
- woorddeel **22**, 345
- woordgeslacht (= genus) **64**, 353
- woordgroep 11, 23, **96**, 105, 109, 122, 127, 152, 173, 184, 218, 232, 266, 281, 288, 364
- woordkeus **353**
- woordsoort 26, **41**, 123, 344, 3.3, **4.1**, 5.1, 8.1 (6°)
- woordsoortbenoeming (= taalkundige benoeming) **42**, 96, **123**, 209
- woordvorm **36**
- woordvorming **24**
- worden (hulpww.) 57, 116, 161
- worden (koppelww.) 53, 123, 127, 150
- worden (vervoeging) 373
- wreken 373
- Y-**
- yo! 357
- Z-**
- zat 124
- ze (mv.) 70, 352
- zeg-werkwoord **234**, 244
- zeil (een oogje in het zeil houden) 291
- zelf-vorm (van persoonlijk of wederkerend voornaamwoord) **70**, 303
- zelfstandig gebruikt bijvoeglijk naamwoord **82**, 101, 350
- zelfstandig naamwoord (= substantief) 25, 36, **64**, 74, 79, 87, 96, 98, 117, 127, 143, 149, 157, 160, 190, 205, 208, 209, 215, 256, 266, 277, 288, 328, 345
- zelfstandig naamwoord op -aar **29**
- zelfstandig naamwoord op -er **29**
- zelfstandig naamwoord op -heid **31**
- zelfstandig werkwoord **49**, 55, 60, 61, 117, 122, 141, 155, 202, 238, 259, 261
- zetten 203
- zich 71, 72, 80, 242, 310, 353
- zich bevinden 155, 183
- zich ervan afmaken 349
- zich iets laten welgevalen 360
- zich ophouden 155, 183
- zich overdrágen 362
- zich schamen 51
- zich verplaatsen 203
- zich verstaan (met) 359
- zich verwonden 52
- zichzelf 52, 70, 205, 288, 302, 312, 326, 353
- ziel (een levende ziel) 315
- zien 259, 263, 310, 374
- zier 292
- zijn (bez. vnw.) 74, 312
- zijn (hulpww.) 56, 58, 63, 140, 147, 155, 161, 186
- zijn (koppelww.) 53, 123, 127, 198, 199
- zijn (vervoeging) 377
- zijn (zelfst. ww.) 155
- zin 55, **105**, 211, 229, 288
- zinken (de moed in de schoenen) 338
- zinsbepaling 106, 112, 114, 160, **163**, 198, 223, 228, 269, 275
- zinsdeel 94, 118, **122**, 212, 213, 215, 221, 229, 253, 282, 295
- zinsdeelfunctie **152**, 188, 216, 265, 282, 344
- zinsdeelontkenning **165**, 314
- zinsontleding (= redekundige ontleding) 96, **123**, 209, 215, 225, 348
- zitten (hulpww.) 61

---

zo 92, 153, 173, 189, 252, 272, 276, 283
zoals 196, 345
zoeken 374
zo goed als 195
zonder 67, 187
zoveel 153
zowel...als 94
zuiver meewerkend voorwerp (= onom-
schreven meewerkend voorwerp) **131**,
290
zulke 340
zulk soort 340
zullen 58, 115, 378
zwak werkwoord 13, 347, 366, **369**
zweefvliegen 27
zwenmen 203
zweren ('eed afleggen') 347, 369
zweren ('etteren') 372